VOL. II

Vol. II

|| ಶ್ರೀಃ ||

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ

(ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ)

ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ

(ಭಾಗ ೨—ದಶವಿಕರಣೀ)

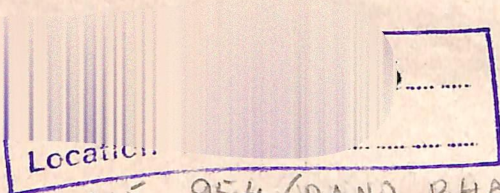
ವಿದ್ವಾನ್ ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿ ಭಟ್ಟ
ವ್ಯಾಕರಣ, ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ, ತರ್ಕ, ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವಾನ್, ರಾಷ್ಟ್ರಭಾಷಾವಿಶಾರದ
ಅಧ್ಯಾಪಕ, ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲಾ, ಮೈಸೂರು

ಬೆಲೆ : ರೂ. ೩—೪—೦

ಮೊದಲನೆಯ ಮುದ್ರಣ : ೧೯೫೭

ಬೆಲೆ : ರೂ. ೩—೮—೦

ಮುದ್ರಕರು :
ಆರ್. ಎಸ್. ಹಬ್ಬು
ಉಷಾ ಪ್ರೆಸ್, ಓಲ್ಡ್ ಪೋಸ್ಟ್ ಆಫೀಸ್ ರೋಡ್, ಮೈಸೂರು

ವಿಷಯ ಸೂಚಿ

ಎರಡನೆಯ ಭಾಗ

				ಪುಟ
೧.	ತಿಙಂತಪ್ರಕರಣಮ್—ಭ್ವಾದಯಃ		....	೧ – ೧೪೦
೨.	ಅದಾದಯಃ	....	....	೧೪೧ – ೧೭೮
೩.	ಜುಹೋತ್ಯಾದಯಃ	....	....	೧೭೮ – ೨೧೦
೪.	ದಿವಾದಯಃ	....	....	೨೧೦ – ೨೨೮
೫.	ಸ್ವಾದಯಃ	....	....	೨೨೯ – ೨೩೫
೬.	ತುದಾದಯಃ	....	....	೨೩೬ – ೨೬೦
೭.	ರುಧಾದಯಃ	....	....	೨೬೧ – ೨೭೪
೮.	ತನಾದಯಃ	....	....	೨೭೪ – ೨೮೨
೯.	ಕ್ರ್ಯಾದಯಃ	....	....	೨೮೩ – ೨೯೬
೧೦.	ಚುರಾದಯಃ	....	....	೨೯೬ – ೩೦೧

ಮೂರನೆಯ ಭಾಗ

೧.	ಣ್ಯನ್ತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ	....	....	೩೦೩ – ೩೦೮
೨.	ಸನ್ನಂತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ	....	....	೩೦೮ – ೩೧೨
೩.	ಯಙನ್ತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ	....	....	೩೧೩ – ೩೧೭
೪.	ಯಙ್ಲುಕ್‌ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ	....	....	೩೧೭ – ೩೨೦
೫.	ನಾಮಧಾತವಃ	....	....	೩೨೧ – ೩೩೦
೬.	ಕಣ್ಡ್ವಾದಯಃ	....	....	೩೩೦ – ೩೩೧
೭.	ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರಕ್ರಿಯಾ	....	....	೩೩೧ – ೩೩೭
೮.	ಪರಸ್ಮೈಪದಪ್ರಕ್ರಿಯಾ	....	....	೩೩೮ – ೩೪೦
೯.	ಭಾವಕರ್ಮಪ್ರಕ್ರಿಯಾ	....	....	೩೪೦ – ೩೫೪
೧೦.	ಕರ್ಮಕರ್ತೃಪ್ರಕ್ರಿಯಾ	....	....	೩೫೪ – ೩೫೬
೧೧	ಲಕಾರಾರ್ಥಪ್ರಕ್ರಿಯಾ	....	....	೩೫೭ – ೩೬೦
೧೨.	ಕೃದನ್ತೇ ಕೃತ್ಯಪ್ರಕ್ರಿಯಾ	....	....	೩೬೧ – ೩೭೦
೧೩.	ಪೂರ್ವಕೃದನ್ತಪ್ರಕರಣಮ್	....	....	೩೭೦ – ೪೦೨
೧೪.	ಉಣಾದಯಃ	....	....	೪೦೨ – ೪೦೪
೧೫.	ಉತ್ತರಕೃದನ್ತಪ್ರಕರಣಮ್	....	....	೪೦೪ – ೪೨೩

೧೬. ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥಪ್ರಕರಣಮ್ .... ೪೨೩ – ೪೩೬
೧೭. ಸಮಾಸಪ್ರಕರಣಮ್ .... ೪೩೭ – ೪೪೦
೧೮. ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ .... ೪೪೧ – ೪೪೯
೧೯. ತತ್ಪುರುಷಃ .... ೪೪೯ – ೪೭೬
೨೦. ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ .... ೪೭೭ – ೪೮೮
೨೧. ದ್ವಂದ್ವಃ .... ೪೮೮ – ೪೯೪
೨೨. ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರಕರಣಮ್ .... ೪೯೪ – ೪೯೬
೨೩. ತದ್ಧಿತಪ್ರಕರಣಮ್ .... ೪೯೬ – ೫೦೦
೨೪. ಅಪತ್ಯಾಧಿಕಾರಃ .... ೫೦೦ – ೫೧೪
೨೫. ರಕ್ತಾದ್ಯರ್ಥಕಾಃ .... ೫೧೪ – ೫೨೪
೨೬. ಚಾತುರರ್ಥಿಕಾಃ .... ೫೨೪ – ೫೨೯
೨೭. ಶೈಷಿಕಾಃ .... ೫೨೯ – ೫೪೮
೨೮. ವಿಕಾರಾರ್ಥಕಾಃ .... ೫೪೮ – ೫೫೦
೨೯. ಠಗಧಿಕಾರಃ .... ೫೫೧ – ೫೫೫
೩೦. ಯದಧಿಕಾರಃ .... ೫೫೫ – ೫೫೮
೩೧. ಛಯತೋರಧಿಕಾರಃ .... ೫೫೮ – ೫೬೧
೩೨. ಠಞಧಿಕಾರಃ .... ೫೬೧ – ೫೬೩
೩೩. ತ್ವತಲೋರಧಿಕಾರಃ .... ೫೬೪ – ೫೬೯
೩೪. ಭವನಾದ್ಯರ್ಥಕಾಃ .... ೫೭೦ – ೫೭೭
೩೫. ಮತ್ವರ್ಥೀಯಾಃ .... ೫೭೮ – ೫೮೩
೩೬. ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯಾಃ .... ೫೮೩ – ೫೯೨
೩೭. ಪ್ರಾಗಿವೀಯಾಃ .... ೫೯೨ – ೬೦೨
೩೮. ಸ್ವಾರ್ಥಿಕಾಃ .... ೬೦೨ – ೬೦೮
೩೯. ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಪ್ರಕರಣಮ್ .... ೬೦೯ – ೬೨೮
೪೦. ಅಕಾರಾದಿ ವರ್ಣಾನುಕ್ರಮ ಪಟ್ಟಿ .... ೬೨೯ – ೬೫೨
೪೧. ವಾರ್ತಿಕ ಸೂಚಿ .... ೬೫೩ – ೬೫೪
೪೨. ಧಾತುಸೂಚಿ .... ೬೫೫ – ೬೫೯
೪೩. ಣಿಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ವಿವರ ೬೬೦ – ೬೬೨
೪೪. ಗಣಪಾಠ .... ೬೬೩ – ೬೬೭
೪೫. ಲಿಂಗಪರಿಚಯ .... ೬೬೮ – ೬೮೦

|| ಶ್ರೀ ||

ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ

(ಉತ್ತರ ಭಾಗ)

ಅಥ ತಿಙಂತಪ್ರಕರಣಮ್

ಭ್ವಾದಯಃ

ಲಟ್, ಲಿಟ್, ಲುಟ್, ಲೃಟ್, ಲೇಟ್, ಲೋಟ್, ಲಙ್, ಲಿಙ್, ಲುಙ್, ಲೃಙ್ || ಏಷು ಪಂಚಮೋ ಲಕಾರಶ್ಛಂದೋಮಾತ್ರ ಗೋಚರಃ ||

'**ಭೂವಾದಯೋ ಧಾತವಃ**' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕಗಳಾದ ಭೂ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. '**ಸುಪ್ತಿಙಂತಂ ಪದಮ್**' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸುಬಂತ, ತಿಙಂತಗಳಿಗೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ವರೆಗೆ ಸುಬಂತ ಪದಗಳ ವಿವರವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಇನ್ನು ತಿಙಂತ ಪದಗಳ ವಿವರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ತಿಙ್ ಎಂದರೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರತ್ಯಯ ಗಳು. ಇವು ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಧಾತುವೇ ಪ್ರಕೃತಿ. ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷವನ್ನು ಕಾಲ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾಲವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವವುಗಳು ಲಟ್ ಮುಂತಾದವು ಗಳು. ಇವು ಹತ್ತು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಲಕಾರ ಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ವರ್ತಮಾನ, ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್‌ಗಳೆಂದು ಮೂರು ಕಾಲಗಳಿದ್ದರೂ ಇವುಗಳಲ್ಲೇ ಅವಾಂತರ ಭೇದಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಈ ಲಕಾರಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಐದನೇದಾದ (ಏಷು.... ಗೋಚರಃ) ಲೇಟ್ ಎಂಬುದು ಛಂದಃ ಅಂದರೆ ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಹತ್ತು ಲಕಾರಗಳನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಹೀಗೆ ವಿಂಗಡಿಸಿರು ತ್ತಾರೆ :

ಲಡ್ ವರ್ತಮಾನೇ ಲೇಡ್ವೇದೇ ಭೂತೇ ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲಿಟಸ್ತಥಾ ||
ವಿಧ್ಯಾಶಿಷೋಸ್ತು ಲಿಙ್‌ಲೋಟೌ ಲೃಙ್‌ಲೃಟ್‌ಲುಟ್ ಭವಿಷ್ಯತಿ ||

ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲಟ್. ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲುಙ್, ಲಙ್, ಲಿಟ್‌ಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಲೃಙ್, ಲೃಟ್, ಲುಟ್ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ವಿಧಿ, ಆಶೀರ್ವಾದ

ತಿಳಿಸುವಾಗ ಲಿಙ್, ಲೋಟ್ ಬರುತ್ತವೆ. ಲಿಙಿನಲ್ಲಿ ವಿಧ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಆಶೀರರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ರೂಪಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ವಿಧಿಲಿಙ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಎಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಲೇಟ್ ವೇದದಲ್ಲಿ ಕಾಲಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂತಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅವಾಂತರಭೇದಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಲಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ :

ಪ್ರಥಮಪುರುಷ : ತಿಪ್–ತಸ್–ಝಿ ॥ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ : ಸಿಪ್–ಥಸ್–ಥ ॥ ಉತ್ತಮಪುರುಷ : ಮಿಪ್–ವಸ್–ಮಸ್ ॥ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ : ತ–ಆತಾಂ–ಝ ॥ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ : ಥಾಸ್–ಆಥಾಮ್–ಧ್ವಮ್ ॥ ಉತ್ತಮಪುರುಷ : ಇಟ್–ವಹಿ–ಮಹಿಙ್ ॥ ಇವುಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಈ ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಇವು ಪರವಾದಾಗ ಮಧ್ಯೆ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಿಕರಣಭೇದದಿಂದ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹತ್ತು ಪಂಗಡವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

(೧) ಶಪ್ (ಅ) ವಿಕರಣ	—	ಭೂ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ	ಭ್ವಾದಿ
(೨) ಲುಕ್ (ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್)	—	ಅದ್ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ	ಅದಾದಿ
(೩) ಶ್ಲು ವಿಕರಣ	—	ಹು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ	ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ
(೪) ಶ್ಯನ್ "	—	ದಿವ್ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ	ದಿವಾದಿ
(೫) ಶ್ನು "	—	ಸು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ	ಸ್ವಾದಿ
(೬) ಶ "	—	ತುದ್ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ	ತುದಾದಿ
(೭) ಶ್ನಮ್ "	—	ರುಧಿರ್ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ	ರುಧಾದಿ
(೮) ಉ "	—	ತನು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ	ತನಾದಿ
(೯) ಶ್ನಾ "	—	ಕ್ರೀಞ್ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ	ಕ್ರ್ಯಾದಿ
(೧೦) ಣಿಚ್–ಶಪ್	—	ಚುರ ಮುಂತಾದವುಗಳು	ಚುರಾದಿ

ಹೀಗೆ ಈ ಹತ್ತಕ್ಕೆ ದಶವಿಕರಣಿಯೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಹತ್ತು ವಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಶಕಾರ ಇತ್ತಾದವುಗಳು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ತಿಙ್, ಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಹಿತವಾದರೆ ಅವು ಆರ್ಧಧಾತುಕವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ವಲಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಪರಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಾದರೆ ಆ ಧಾತುವು ಸೇಟ್ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಹೊಂದದವುಗಳು ಅನಿಟ್ ಧಾತುಗಳೆನಿಸುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲೃಟ್, ಲೃಙ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಶಪಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಸ್ಯ ವಿಕರಣವೂ, ಲುಟಿನಲ್ಲಿ ಶಪಿಗೆ ತಾಸ್ ವಿಕರಣವೂ ಲುಙಿನಲ್ಲಿ 'ಸಿಚ್' ವಿಕರಣವೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಶಪ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಶಪಾದಿ ವಿಕರಣ ಲಟ್, ಲೋಟ್, ಲಙ್, ವಿಧಿ, ಲಿಙ್ ಈ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಾರ್ವಧಾತುಕವೆಂದರೆ ಈ ನಾಲ್ಕೇ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಲಕಾರಗಳು ಕಾಲವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಈಗ ಅವುಗಳ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಕಾರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೩೭೪. ಲಃ ಕರ್ಮಣಿ ಚ ಭಾವೇ ಚಾಕರ್ಮಕೇಭ್ಯಃ ॥ ೩-೪-೬೯ ॥

ಲಕಾರಾಃ ಸಕರ್ಮಕೇಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಣಿ ಕರ್ತರಿ ಚ ಸ್ಯುಃ, ಅಕರ್ಮಕೇಭ್ಯಃ ಭಾವೇ ಕರ್ತರಿ ಚ ॥

ಆರು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರವಿದೆ. 'ಕರ್ತರಿ ಕೃತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ. ಲಃ ಬಹುವಚನ (ಲ್, ಲೌ, ಲಃ). ಲಃ ಕರ್ಮಣಿ ಕರ್ತರಿ ಚ। ಒಂದು ವಾಕ್ಯ. ಅಕರ್ಮಕೇಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ, ಭಾವೇ ಚ। ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯ. ಮೊದಲನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿಯೆಂದುದರಿಂದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿಷಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲಕಾರಗಳು ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಧಾತುಗಳು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿವೆ: (೧) ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತು, (೨) ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತು. ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಅಕರ್ಮಕ. ಏನನ್ನು? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕರೋತಿ=ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಸಕರ್ಮಕ. ಏನನ್ನು? ಅಂದರೆ 'ಕೆಲಸವನ್ನು' ಎಂಬ ಉತ್ತರ ಇಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಉತ್ತರ ಎಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವುದೋ ಅದು ಸಕರ್ಮಕ. ಆಗ ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಬರುವ ಲಕಾರಸ್ಥಾನಿಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಎರಡರ್ಥವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಕ್ರಿಯತೇ ಕಟಃ'=ಚಾಪೆಯು ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಬಂದ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ತೇ ಆದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಇದು ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಇದು ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗ. ತೇ ಎಂಬುದು ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಕರ್ಮ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಕರ್ಮವಾಚಕ ಕಟ ಪದದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಂದಿದೆ. (ಕಟಃ=ಚಾಪೆ.)

ಕರ್ತೃ ಹೇಳದಿರುವುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಬರುತ್ತದೆ. 'ರಾಮೇಣ ಕಟಃ ಕ್ರಿಯತೇ' =ರಾಮನಿಂದ ಚಾಪೆಯು ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದು ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದಿದೆಯೆಂದರ್ಥ. ಇದೇ ರೀತಿ ಸಕರ್ಮಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಲಕಾರ (ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ) ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. 'ರಾಮಃ ಕಟಂ ಕರೋತಿ'=ರಾಮನು ಚಾಪೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗ. ಇಲ್ಲಿ ಲಕಾರ (ತಿ) ರಾಮರೂಪ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೇಳಲ್ಪಡದಿದ್ದರೆ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ನಿಯತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವು ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ ವಾದುದರಿಂದ ಕರ್ಮದ ವಿಭಕ್ತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ (ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ) ಬಂದಿದೆ. ಅದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಸಕರ್ಮಕಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಕರ್ತೃರ್ಥ ದಲ್ಲಿಯೂ, ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಲಕಾರಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮ ವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರವಿಲ್ಲ. 'ರಾಮಃ ಭವತಿ'=ರಾಮನು ಇರು ತ್ತಾನೆ. ಇದು ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗ. ಇಲ್ಲಿ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ತಿ ಎಂಬುದು ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಕರ್ತೃ ಅಭಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಂದಿದೆ. 'ರಾಮೇಣ ಭೂಯತೇ'=ರಾಮನಿಂದ ಇರೋಣಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಲಕಾರ (ಅದರ ಸ್ಥಾನದ ಪ್ರತ್ಯಯ) ಭಾವ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಕರ್ತೃವು ಯಾವುದ ರಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮ ಭಾವಾರ್ಥ ಗಳಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈ ಪದವೂ, ಆತ್ಮನೇಪದವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಲಕಾರಗಳು ಕರ್ತೃ-ಕರ್ಮ ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಲ್ಲದೆ ಕಾಲವಿಶೇಷವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಕಾಲವನ್ನು ಧಾತುವು ಹೇಳಿದರೂ ಅದನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವವು ಲಕಾರಗಳು. ಇದಕ್ಕೆ ದ್ಯೋತಕವೆನ್ನು ತ್ತಾರೆ. ಘಟ ಕತ್ತಲಲ್ಲಿದ್ದರೆ ದೀಪ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವು ದಿಲ್ಲ. ದೀಪದಂತೆ ಲಕಾರ ಧಾತ್ವರ್ಥದಿಂದಲೇ ತೋರುವ ಕಾಲವಿಶೇಷವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಈಗ ಲಟನಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಕಾಲವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಲಟನ ಕಾಲವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೭೫. ವರ್ತಮಾನೇ ಲಟ್ ॥ ೩-೨-೧೨೩ ॥

ವರ್ತಮಾನಕ್ರಿಯಾವೃತ್ತೇರ್ಧಾತೋರ್ಲಟ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಅಟಾವಿತೌ । ಉಚ್ಚಾರಣಸಾಮರ್ಥ್ಯಾಲ್ಲಸ್ಯ ನೇತ್ವಮ್ । ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಮ್ ॥೧॥ ಕರ್ತೃ ವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ ಭೂ ಲ್ ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಧಾತೋಃ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರವು ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಇರುತ್ತದೆ. 'ವರ್ತಮಾನೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯಾವೃತ್ತಿ (ಇರುವುದು) ಅಂದರೆ ವಾಚ್ಯವಾಚಕಭಾವದಿಂದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಧಾತುವೆಂದರ್ಥ. ಧಾತುವಿನಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯು ವರ್ತಮಾನಕಾಲವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಲಟ್. ವರ್ತಮಾನವೆಂದರೆ ಈಗ ನಡೆಯುವ ಕಾಲ. ಲಟ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಕಾರ ಇತ್. ಅಕಾರ 'ಉಪದೇಶೇಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಲ್ ಉಳಿಯುವುದು. 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಕಾರವೂ ಏಕೆ ಇತ್ತಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಉಚ್ಚಾರಣೇತಿ ||' ಲಕಾರವೂ ಇತ್ತಾಗುವುದಾದರೆ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಕಾರಗಳನ್ನು ಎಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಹೇಳಿ ಲೋಪ ಮಾಡಿದರೆ ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೇ? ಆದುದರಿಂದ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಇಲ್ಲ. 'ಭೂ' ಧಾತು. 'ಸತ್ತಾಯಾಮ್'—ಇದು ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಸತ್ತಾ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೂ ಧಾತುವಿದೆ. ಆತ್ಮಧಾರಣಾನುಕೂಲವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ತಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. (ಇರುವಿಕೆ) ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಭೂ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಲ್ ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ಭೂ+ಲ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಕಾರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೭೬. ತಿಪ್‌ತಸ್‌ಝಿಸಿಪ್‌ಥಸ್‌ಥಮಿಬ್‌ವಸ್‌ಮಸ್‌ತಾತಾಂಝಥಾಸಾಥಾಂಧ್ವಮಿಡ್‌ವಹಿಮಹಿಙ್ || ೩-೪-೭೮ ||

ಏತೇಽಷ್ಟಾದಶ ಲಾದೇಶಾಃ ಸ್ಯುಃ ||

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. ತಿಪ್‌ಚ, ತಸ್‌ಚ, ಝಿಚ, ಸಿಪ್‌ಚ, ಥಸ್‌ಚ, ಥಚ, ಮಿಪ್‌ಚ, ವಸ್‌ಚ, ಮಸ್‌ಚ, ತಚ, ಆತಾಂಚ, ಝಚ, ಥಾಸ್‌ಚ, ಆಥಾಂಚ, ಧ್ವಮ್‌ಚ, ಇಟ್‌ಚ, ವಹಿಚ, ಮಹಿಙ್‌ಚ, ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ || ತಿಪ್.... ಹಿಙ್ || 'ಲಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತಿಬಾದಿ ಈ ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಲಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಒಂದು. ಆದೇಶ ಹದಿನೆಂಟು. ಇದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವೆಂದರೆ ಪ್ರಧಾನಾನುರೋಧದಿಂದ=ಪ್ರಧಾನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಗುಣಗಳಿಗೆ=ಅಪ್ರಧಾನಗಳಿಗೆ ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಆದೇಶಪ್ರಧಾನವಾದುದರಿಂದ ಅಪ್ರಧಾನವಾದ ಲ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಹದಿನೆಂಟು ಬಾರಿ ಆವೃತ್ತಿಮಾಡಿ

ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈಗ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಈ ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಾದೇಶಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೭೭. ಲಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್ ॥ ೧-೪-೯೯ ॥

ಲಾದೇಶಾಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಲಃ ಷಷ್ಠೀ. ಆದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಲಕಾರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದ ಆದೇಶಗಳು ಪರಸ್ಮೈಪದವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಆಗ ತಿಬಾದಿ ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೩೭೮. ತಙಾನಾವಾತ್ಮನೇಪದಮ್ ॥ ೧-೪-೧೦೦ ॥

ತಙ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಃ, ಶಾನಚ್‌ಕಾನಚೌ ಚೈತತ್ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ ॥ ಪೂರ್ವಸಂಜ್ಞಾಪವಾದಃ ॥

ತಙಾನೌ, ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ತಙ್‌ಚ ಆನಶ್ಚ ತಙಾನೌ। ತಙ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ತ, ಆತಾಂ, ಝ। ಥಾಸ್, ಆಥಾಮ್, ಧ್ವಮ್। ಇಟ್, ವಹಿ, ಮಹಿಙ್। ಇಲ್ಲಿ ತದಿಂದ ಙ್‌ವರೆಗೆ ಇರುವ ಒಂಬತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಶಾನಚ್, ಕಾನಚ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಇತ್‌ಗಳೆಲ್ಲಾ ಲುಪ್ತವಾದಮೇಲೆ ಆನ ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಆನವೆಂಬುದರಿಂದ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತ ಮುಂತಾದ ಒಂಬತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಶಾನಚ್ ಕಾನಚ್‌ಗಳೂ ಆತ್ಮನೇಪದವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ತಙ್ (೯) ಹಿಂದಿನ ತಿಬಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಆಗ ಆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಕೇವಲ ತಿಬಾದಿ ಒಂಬತ್ತಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹದಿನೆಂಟರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಒಂಬತ್ತು ಪರಸ್ಮೈಪದವೆಂದೂ ಕೊನೆಯ ಒಂಬತ್ತು ಆತ್ಮನೇಪದವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಹೊಂದುವ ಧಾತುವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

೩೭೯. ಅನುದಾತ್ತಙಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್ ॥ ೧-೩-೧೨ ॥

ಅನುದಾತ್ತೇತೋ ಙಿತಶ್ಚ ಧಾತೋರಾತ್ಮನೇಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅನುದಾತ್ತಶ್ಚ ಙ್ಚ । ಅನುದಾತ್ತಙೌ. ತೌ ಇತೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ । ಅನುದಾತ್ತಙಿತ್ ತಸ್ಮಾತ್—ಅನುದಾತ್ತಙಿತಃ. ದ್ವಂದ್ವದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇತ್ ಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅನುದಾತ್ತ ಇತ್ತಾದುದು, ಙ್ಕಾರ ಇತ್ತಾದುದು. 'ಭೂವಾದಯೋ ಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತವಃ' ಪದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಙಿತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನ್ವಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅನುದಾತ್ತ ಇತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೂ, ಙಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೂ ಆತ್ಮನೇಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಭೂ ಧಾತು ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಆಗಿಲ್ಲ. ಙಿತ್ತಾದ ಧಾತುಗಳು ಶೀಙ್, ವೃಙ್ ಮುಂತಾದವುಗಳು. ಅನುದಾತ್ತ ಇತ್ತಾದ ಧಾತುಗಳು—ಏಧ, ಭಾಸ, ದ್ಯುತ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು.

ಉಭಯಪದವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಧಾತುವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೮೦. ಸ್ವರಿತಞಿತಃ, ಕರ್ತ್ರಭಿಪ್ರಾಯೇ, ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ ॥ ೧-೩-೭೨ ॥

ಸ್ವರಿತೇತೋ ಞಿತಶ್ಚ ಧಾತೋರಾತ್ಮನೇಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ ಕರ್ತೃಗಾಮಿನಿ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸ್ವರಿತಶ್ಚ ಞ್ಚ ಸ್ವರಿತಞೌ । ತೌ ಇತೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ । ಸ್ವರಿತ ಞಿತ್ । ತಸ್ಮಾತ್. ಸ್ವರಿತ ಇತ್ತಾದ ಧಾತು, ಞಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಧಾತು. ಹಿಂದಿನಂತೇ ದ್ವಂದ್ವದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇತ್ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಉಭಯಾನ್ವಯ. ಕರ್ತಾರಂ ಅಭಿಪ್ರೈತಿ ಇತಿ ಕರ್ತ್ರಭಿಪ್ರಾಯಂ । ತಸ್ಮಿನ್. ಕರ್ತ್ರಭಿಪ್ರಾಯೇ । ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸ್ವರಿತ ಇತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೂ, ಞಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೂ ಧಾತ್ವರ್ಥ ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದರೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ವೇತನೇನ ಯಜ್ಞದತ್ತಭೃತ್ಯಃ ದೇವದತ್ತಃ ಪಚತಿ'=ಸಂಬಳ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಯಜ್ಞದತ್ತನ ಸೇವಕನಾದ ದೇವದತ್ತನು ಅಡಿಗೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಡಿಗೆಯ ಫಲ ತೃಪ್ತಿ. ಇದು ಯಜಮಾನನಾದ ಯಜ್ಞದತ್ತನಿಗೆ. ದೇವದತ್ತನಿಗೆ ಸಂಬಳವೇ ಫಲ. ಆದುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವಾದ ದೇವದತ್ತನನ್ನು ಫಲಹೊಂದದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಫಲವಾದ ತೃಪ್ತಿಯೂ ಅವನನ್ನು ಹೊಂದುವುದಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ 'ದೇವದತ್ತಃ ಪಚತೇ' ಎಂದೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಞಿತ್ತಾದ ಧಾತುಗಳು. ಕೃಞ್, ಭೃಞ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇವುಗಳ ಮೇಲೆ ಫಲವನ್ನು ನೋಡಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ ಈಗ ಈ ಫಲವಿಚಾರವಿಲ್ಲದೆ ಉಭಯಪದವನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಭೂ ಧಾತುವು ಇವೆರಡು ನಿಯಮಗಳಿಗೂ ಒಳಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಪರಸ್ಮೈಪದವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಧಾತುವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೮೧. ಶೇಷಾತ್, ಕರ್ತರಿ, ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್ ॥ ೧-೩-೭೮ ॥

ಆತ್ಮನೇಪದನಿಮಿತ್ತಹೀನಾತ್ ಧಾತೋಃ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಉಕ್ತಾದನ್ಯಃ ಶೇಷಃ ॥ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದದ್ದು ಯಾವುದಿದೆಯೋ ಅದು ಶೇಷ. ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಬೇಕಾದರೆ ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿವೆ. ಈಗ ಶೇಷವೆಂದರೆ ಆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದ ಧಾತುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆತ್ಮನೇಪದಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ತೃರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅನುದಾತ್ತ ಇತ್ತಿಲ್ಲದ ಙಿತ್ತಾಗದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ, ಸ್ವರಿತ ಞಿತ್ತಾದ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಫಲವು ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೊಂದದಿರುವಾಗಲೂ ಪರಸ್ಮೈಪದಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಭೂ ಧಾತುವು ಈ ಯಾವ ನಿಮಿತ್ತವನ್ನೂ ಹೊಂದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ತಿಬಾದಿ ಒಂಬತ್ತು ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತವೆ. ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಒಂಬತ್ತೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವೇಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರಥಮ ಮುಂತಾದ ಪುರುಷಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೮೨. ತಿಙಃ, ತ್ರೀಣಿ, ತ್ರೀಣಿ, ಪ್ರಥಮಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಾಃ ॥ ೧-೪-೧೦೧ ॥

ತಿಙ ಉಭಯೋಃ ಪದಯೋಸ್ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಕಾಃ ಕ್ರಮಾದೇತ್ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ ॥

ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತಿಙ್‌ನಲ್ಲಿರುವ ಪರಸ್ಮೈಪದ, ಆತ್ಮನೇಪದಗಳ ಮೂರು ಮೂರು ಗುಂಪುಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ, ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ, ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ತಿಬಾದಿಗಳನ್ನು ಮೂರು ಮೂರಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿದರೆ ಆರು ಮೂರರ ಗುಂಪಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಜ್ಞೆ ಮೂರು ಹೇಳಿದೆ. ಆಗ ಯಥಾಸಂಖ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಒಂಬತ್ತು, ಆತ್ಮನೇಪದದ ಒಂಬತ್ತು ಮೊದಲು ವಿಂಗಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಮೂರುಮೂರರ ಗುಂಪು ಮೂರೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಯಥಾಸಂಖ್ಯ ಬರುವುದರಿಂದ ಮೂರು ಸಂಜ್ಞೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ : ಪ್ರಥಮಪುರುಷ (ಅವನು, ಅವಳು, ಅದು) ತಿಪ್-ತಸ್-ಝಿ ॥ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ (ನೀನು) ಸಿಪ್-ಥಸ್-ಥ ॥ ಉತ್ತಮಪುರುಷ (ನಾನು)

ಮಿಪ್–ವಸ್–ಮಸ್ ॥ **ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ:** ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ತ–ಆತಾಂ–ಝ ॥ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಥಾಸ್–ಆಥಾಮ್–ಧ್ವಮ್ ॥ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಇಟ್–ವಹಿ–ಮಹಿಙ್ ॥ ಹೀಗೆ ಈ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಈಗ ಪುರುಷದಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಚನನಿಯಮದಿಂದ ವಿಭಾಗ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರಥಮಾದಿಪುರುಷಗಳಲ್ಲಿ ವಚನನಿಯಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೮೩. ತಾನ್ಯೇಕವಚನದ್ವಿವಚನಬಹುವಚನಾನ್ಯೇಕಶಃ ॥ ೧–೪–೧೦೨ ॥

ಲಬ್ಧಪ್ರಥಮಾದಿಸಂಜ್ಞಾನಿ ತಿಙಸ್ತ್ರೀಣಿ ತ್ರೀಣಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮೇಕವಚನಾದಿ ಸಂಜ್ಞಾನಿ ಸ್ಯುಃ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ತಚ್ಛಬ್ದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಪೂರ್ವಪರಾಮರ್ಶಮಾಡುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದ ಹಿಂದೆ ತಿಙ್‌ನ ಮೂರುಮೂರರ ಗುಂಪಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾದಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಏಕಶಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವೆಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪ್ರಥಮ, ಮಧ್ಯಮ, ಉತ್ತಮ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ತಿಬಾದಿ ಮೂರುಮೂರರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ (೬) ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಮೂರರ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಮೂರರ ಮೂರು ಗುಂಪು ಇದೆ. ತಿಪ್, ತಸ್, ಝಿ—ಇದು ಪ್ರಥಮಪುರುಷ. ಇಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಏಕವಚನ; ತಸ್ ದ್ವಿವಚನ; ಝಿ ಬಹುವಚನ. ಹೀಗೆ ಉಳಿದ ಐದು ಮೂರರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಈ ವಚನಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸಿಪ್ ಏಕವಚನ; ಥಸ್ ದ್ವಿವಚನ; ಥ ಬಹುವಚನ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಯಾವ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಈ ಪುರುಷಗಳು ಹೇಳುತ್ತವೆಯೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೮೪. ಯುಷ್ಮದ್ಯುಪಪದೇ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ ಸ್ಥಾನಿನ್ಯಪಿ ಮಧ್ಯಮಃ ॥ ೧–೪–೧೦೫ ॥

ತಿಙ್ವಾಚ್ಯಕಾರಕವಾಚಿನಿ ಯುಷ್ಮದಿ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನೇಽಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನೇಚ ಮಧ್ಯಮಃ ॥

ಯುಷ್ಮದಿ, ಉಪಪದೇ, ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ, ಸ್ಥಾನಿನಿ, ಅಪಿ, ಮಧ್ಯಮಃ ॥ ಆರು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ

ಕಾರಕವನ್ನೇ ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದವು ಹೇಳುವಾಗ ಆ ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೂ, ಉಚ್ಚರಿಸದಿದ್ದರೂ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. '**ಉಪೋಚ್ಚರಿತಂ ಪದಂ ಉಪಪದಮ್**'—ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಪದಕ್ಕೆ ಉಪಪದವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಮಾನಂ ಅಧಿಕರಣಂ ವಾಚ್ಯಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಃ ; ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ವಾಚ್ಯ=ಅರ್ಥವಾದರೆ ಆಗ ಅವು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಗಳು. ಭವಸಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಿಪಿಗೂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿದೆ. ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದವೂ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಒಂದೇ ಕರ್ತೃಕಾರಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಯುಷ್ಮದರ್ಥವೂ ಸಿಬರ್ಥವೂ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವಾಗ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಿಙ್‌ನಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ಕಾರಕವೆಂದರೆ ನೀನು ಎಂದರ್ಥ. ಅದನ್ನೇ ಯುಷ್ಮದ್ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವಾಗ ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದವನ್ನು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಸ್ಥಾನಿನ್ಯಪಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ವಿಷಯ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾನವೆಂದರೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿ. ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೆಂದರೆ ಅದರ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಅದನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸದಿರುವುದು. ಭವಸಿ ಎಂದೊಡನೆಯೇ ನೀನು ಇರುತ್ತೀ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ತ್ವಂ ಭವಸಿ.' ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೂ ವಿಶೇಷವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲ. ಯುಷ್ಮದ್ ದ್ವಿತ್ವಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಥಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇ ಥ ಬಹುವಚನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಥಾಸ್, ಆಥಾಂ, ಧ್ವಂ ಬರುತ್ತವೆ.

ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೮೫. ಅಸ್ಮದ್ಯುತ್ತಮಃ ॥ ೧-೪-೧೦೭ ॥

ತಥಾ ಭೂತೇಽಸ್ಮದ್ಯುತ್ತಮಃ ॥

ಅಸ್ಮದಿ, ಉತ್ತಮಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಯುಷ್ಮದಿ, ಮಧ್ಯಮಃ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ತಿಙ್‌ವಾಚ್ಯಕಾರಕವಾಚಿನಿ ಅಸ್ಮದಿ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನೇಽಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನೇ ಚ ಉತ್ತಮಃ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತಿಙ್‌ನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾರಕವನ್ನು ಅಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದವು ಹೇಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಆ ಅಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದವು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದಾಗಲೂ ಉಚ್ಚರಿಸದಿರುವಾಗಲೂ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ವಿವರವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಭವಾಮಿ ಎಂದೊಡನೆಯೇ ನಾನು (ಕರ್ತೃ) ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಮಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಹಂ ಭವಾಮಿ ಎಂದಾಗಲೂ ಇದೇ ಅರ್ಥ

ತೋರುತ್ತದೆ. ಮಿಪ್‌ನಿಂದಲೂ ಅಹಂ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥ (ಕಾರಕ) ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಮದಿನ ಏಕತ್ವ, ದ್ವಿತ್ವ, ಬಹುತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಮಿಪ್, ವಸ್, ಮಸ್‌ಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೇ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಇಟ್, ವಹಿ, ಮಹಿಙ್ ಬರುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೮೭. **ಶೇಷೇ ಪ್ರಥಮಃ ॥ ೧-೪-೧೦೮ ॥**

ಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಯೋರವಿಷಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಭೂತಿ ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಅಂದರೆ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಗಳು ಬಾರದಿರುವಾಗ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಙಿನಿಂದ ನೀನು, ನಾನು ರೂಪವಾದ ಕರ್ತೃ ಹೇಳದಿರುವಾಗ ನೀನು ನಾನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವೆಂದರ್ಥ. ಅವನು, ಅವಳು, ಅದು ಕರ್ತೃವಾದಾಗ ತಿಙ್ ಅದನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಆಗ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ. ಅಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವ, ದ್ವಿತ್ವ, ಬಹುತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ತಿಪ್, ತಸ್, ಝಿ; ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ತ, ಆತಾಂ, ಝ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಈಗ ಭೂ+ಲ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೩೮೮. **ತಿಙ್‌ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್ ॥ ೩-೪-೧೧೩ ॥**

ತಿಙಃ ಶಿತಶ್ಚ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರೋಕ್ತಾ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ತಿಙಶ್ಚ ಶಿತಶ್ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ' ತಿಙ್‌ಶಿತ್. 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಶಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರವು ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಒಂದನೇ ಪಾದದ ೯೧ನೇ ಸೂತ್ರ. ಇದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಹೇಳಿದ ತಿಙ್ ಮತ್ತು ಶಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಈ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೮೯. **ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ ॥ ೩-೧-೬೮ ॥**

ಕರ್ತ್ರರ್ಥೇ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಪರೇ ಧಾತೋಃ ಶಪ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ'—ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂ+ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಿ ಎಂಬುದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ. ಇದು ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಇದು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಪರಕ್ಕೆ ಶಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪಿನಲ್ಲಿ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಕಾರ ಇತ್. 'ಲಶಕ್ವ ತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರ ಇತ್. ಅ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಭೂ+ಅ+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅ, ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರವಾದಾಗ ಗುಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೮೮. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ ॥ ೭-೩-೮೪ ॥

ಅನಯೋಃ ಪರಯೋರಿಗಂತಾಙ್ಗಸ್ಯ ಗುಣಃ। ಅವಾದೇಶಃ। ಭವತಿ। ಭವತಃ॥

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಂ ಚ ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಚ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕೇ. ತಯೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನ. ಇವು ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಮಿದೇರ್ಗುಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ; 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. ಗುಣವೃದ್ಧಿ ಶಬ್ದ ಹೇಳಿ ಎಲ್ಲಿ ಗುಣವೃದ್ಧಿ ವಿಧಾನಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅಲ್ಲಿ 'ಇಕಃ' ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಪರಿ-'ಇಕೋಗುಣವೃದ್ಧೀ') ಇಲ್ಲಿ ಗುಣಃ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಗುಣ ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ 'ಇಕಃ' ಎಂಬ ಪದವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಬಂದಿರುವ 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಇಗಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಙ್‌ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ತಿಙ್‌ಶಿತ್‌ಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಆರ್ಧಧಾತುಕ. 'ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ. ಭೂ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಅ ಶಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇಗಂತಾಂಗ ಭೂ. ಅದರ ಕೊನೆ ಊಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಭೋ+ಅ+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಊಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ ಗುಣ) ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ 'ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಾದೇಶ. ಭವ್+ಅ+ತಿ=ಭವತಿ. (ಅವನು ಆಗುತ್ತಾನೆ—ಇರುತ್ತಾನೆ.) ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಮಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರ

ಲೋಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಭೂ+ತಸ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್. ಭೂ+ಅ+ತಸ್. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಭವತಸ್. 'ಸಸಜುಷೋರುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. 'ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಭವತಃ. (ಇಬ್ಬರು ಆಗುತ್ತಾರೆ.)

ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಗುಣ. ಭವ+ಝಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೯೦. ಝೋಽನ್ತಃ ॥ ೭-೧-೩ ॥

ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವಸ್ಯ ಝಸ್ಯಾನ್ತಾದೇಶಃ॥ ಅತೋ ಗುಣೇ। ಭವನ್ತಿ। ಭವಸಿ। ಭವಥಃ। ಭವಥ॥

ಝಃ, ಅನ್ತಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಝಃ ಷಷ್ಠೀ. ಅನ್ತಃ ಆದೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. 'ಆಯನೇಯೀನೀ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ವರಿತತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದು ಅವಯವಷಷ್ಠೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ಝ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನ್ತ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಝಿದ ಇಕಾರ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಅನ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭವ+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವಾದ ಅಕಾರ (ಅ+ಏ+ಓ) ಪರವಾದುದರಿಂದ 'ಅತೋ ಗುಣೇ' (ಸೂ. ೨೭೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪಾದೇಶ=ಭವನ್ತಿ.

ಭವಸಿ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷೈಕವಚನವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಕಾರ ಇತ್. 'ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ'ದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭೂ+ಅ+ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಪ್ ವಿಕರಣ, ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಭೂ+ಅ+ಸಿ=ಭವಸಿ ॥ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಥಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. 'ನ ವಿಭಕ್ತೌತುಸ್ಮಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರ ಇತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶಪ್, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಭವಥಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ. ಭವಥಃ ॥ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭೂ+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಪ್, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಭವಥ ॥

ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಮಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಕಾರ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಭೂ+ಮಿ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶಪ್, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಭವ+ಮಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅದಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೯೧. ಅತೋ, ದೀರ್ಘೋ, ಯಞಿ ॥ ೭-೩-೧೦೧ ॥

ಅತೋಽಙ್ಗಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಾದೌ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ॥ ಭವಾಮಿ । ಭವಾವಃ । ಭವಾಮಃ ॥ ಸಃ ಭವತಿ । ತೌ ಭವತಃ । ತೇ ಭವನ್ತಿ ॥ ತ್ವಂ ಭವಸಿ । ಯುವಾಂ ಭವಥಃ ॥ ಯೂಯಂ ಭವಥ ॥ ಅಹಂ ಭವಾಮಿ । ಆವಾಂ ಭವಾವಃ । ವಯಂ ಭವಾಮಃ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ತುರುಸ್ತು ಶಮ್ಯಮಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅದಕ್ಕೆ ಯಞಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ 'ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಃ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಯಞಾದಿಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. ಅತಃ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತ ಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಯಞಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಭವ+ಮಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಿ ತಿಙ್ ಆದುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ. ಅದು ಪರವಾದಾಗ ಅದಂತ ಅಂಗ ಭವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಭವಾಮಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭೂ+ವಸ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶಪ್, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಭವ+ವಸ್. ಈಗ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಭವಾವಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ. ಭವಾವಃ ॥ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶಪ್, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ. ಭವಾಮಃ ॥ ಪುರುಷವ್ಯವಸ್ಥಾ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲು ಈಗ ಅರ್ಥನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರಥಮಪುರುಷ: ಸಃ ಭವತಿ=ಅವನು ಇರುತ್ತಾನೆ. ತೌ ಭವತಃ=ಅವರಿಬ್ಬರು ಇರುತ್ತಾರೆ. ತೇ ಭವನ್ತಿ=ಅವರು ಇರುತ್ತಾರೆ.

ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ: ತ್ವಂ ಭವಸಿ=ನೀನು ಇರುತ್ತೀ. ಯುವಾಂ ಭವಥಃ=ನೀವಿಬ್ಬರು ಇರುತ್ತೀರಿ. ಯೂಯಂ ಭವಥ=ನೀವು ಇರುತ್ತೀರಿ.

ಉತ್ತಮಪುರುಷ: ಅಹಂ ಭವಾಮಿ=ನಾನು ಇರುತ್ತೇನೆ. ಆವಾಂ ಭವಾವಃ=ನಾವಿಬ್ಬರು ಇರುತ್ತೇವೆ. ವಯಂ ಭವಾಮಃ=ನಾವು ಇರುತ್ತೇವೆ.

ಹೀಗೇ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಲಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಲವನ್ನು ನೋಡಿ ಅರ್ಥವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅವನು, ನೀನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಅವನು, ನೀನು, ನಾನು ಮೂರೂ ಕರ್ತೃವಾದಾಗ ಉತ್ತಮಪುರುಷವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಯಾವ ಎರಡು ಕರ್ತೃ ಬಂದಾಗಲೂ ಪರಪುರುಷವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ನೀನೂ ನಾನೂ ಕರ್ತೃವಾದಾಗ ಉತ್ತಮವೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕು. ಲಟ್, ಲಿಟ್, ಲುಟ್, ಲೃಟ್, ಲೇಟ್, ಲೋಟ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾದಿ ಕ್ರಮದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಚ್ ಹೇಳಿದೆ. (ಅ, ಇ, ಉ, ಋ, ಏ, ಓ) ಹೀಗೆಯೇ ಲಙಾದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಕಾರಾದಿ ಕ್ರಮವಿದೆ. ಆ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರಿಂದ ಮಧ್ಯೆ ಮಧ್ಯೆ ಯಾವ ಯಾವ ಕಾಲ ಬಂದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಲಟ್ ಆದಮೇಲೆ ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದು ಲಿಟ್. ಇಕಾರ ಟಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಲಿಟನಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಕಾಲವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

॥ ಲಿಟ್ ॥

ಲಿಟನಿಂದ ತೋರುವ ಕಾಲವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೯೨. ಪರೋಕ್ಷೇ, ಲಿಟ್ ॥ ೩-೨-೧೧೫ ॥

ಭೂತಾನದ್ಯತನಪರೋಕ್ಷಾರ್ಥವೃತ್ತೇರ್ಧಾತೋರ್ಲಿಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಲಸ್ಯ ತಿಬಾದಯಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಅನದ್ಯತನೇ ಲಙ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನದ್ಯತನೇ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಭೂತೇ' ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭೂತಾನದ್ಯತನಪರೋಕ್ಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಶೇಷಣ ತೋರುತ್ತದೆ. ಭೂತತ್ವ, ಅನದ್ಯತನತ್ವ, ಪರೋಕ್ಷತ್ವ. ಭೂತಕಾಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ವರ್ತಮಾನಧ್ವಂಸಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಸಮಯ. ಅನದ್ಯತನವೆಂದರೆ ಈಗಿನ ರೈಲ್ವೆ ಸಮಯ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತ ಸಮಯ. ಕಳೆದ ರಾತ್ರಿಯ ಅರ್ಧದಿಂದ ಬರುವ ರಾತ್ರಿಯ ಅರ್ಧದವರೆಗಿನ ಕಾಲ (೨೪ ಘಂಟೆ) ಅದ್ಯತನವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಕಾಲ ಅನದ್ಯತನ. ಇದು ಭೂತವೂ, ಭವಿಷ್ಯತ್ತೂ ಆಗಬಹುದು. ಗತರಾತ್ರಿಯರ್ಧದ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲ ಅನದ್ಯತನಭೂತ. ಬರುವ ರಾತ್ರಿಯ ಅರ್ಧದ ಮುಂದಿನ ಕಾಲ ಅನದ್ಯತನ ಭವಿಷ್ಯತ್. ಅನದ್ಯತನ ಭೂತದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರೋಕ್ಷ='ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತಮಿತ್ಯೇತಾದೃಶವಿಷಯತಾಶಾಲಿಜ್ಞಾನಾವಿಷಯತ್ವಮ್ ॥' ನಾನು ಇದನ್ನು ನೋಡಿದ್ದೇನೆ ಅಥವಾ ಅನುಭವಿಸಿದ್ದೇನೆ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗದಿರುವುದು. ನಮ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗದಿರುವುದೆಂದರ್ಥ.

ಈ ಪರೋಕ್ಷವನ್ನು ನಾನಾ ರೀತಿಯಾಗಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಂಥಾ ಪರೋಕ್ಷಾನದ್ಯತನಭೂತದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂ+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ತಿಬಾದಿ ಆದೇಶ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಲಿಟನಲ್ಲಿ ತಿಬಾದಿ ಒಂಬತ್ತಕ್ಕೂ ಒಂಬತ್ತು ಆದೇಶ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಟನ ತಿಬಾದಿಗಳಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೯೩. ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ, ಣಲತುಸುಸ್ಥಲಥುಸಣಲ್ವಮಾಃ
|| ೩-೪-೮೨ ||

ಲಿಟಸ್ತಿಬಾದೀನಾಂ ನವಾನಾಂ ಣಲಾದಯಃ ಸ್ಯುಃ । ಭೂ+ಅ ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ ।

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಲಿಟಸ್ತಝಯೋರೇಶ್ ಇರೇಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟಃ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದಗಳೆಂದರೆ ತಿಬಾದಿ ಒಂಬತ್ತು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲಿಟಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ತಿಬಾದಿ ಒಂಬತ್ತು ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಣಲಾದಿ ಒಂಬತ್ತು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಣಲ್‌ಚ, ಅತುಸ್‌ಚ, ಉಸ್‌ಚ, ಥಲ್‌ಚ, ಅಥುಸ್‌ಚ, ಅಚ, ಣಲ್‌ಚ, ವಚ, ಮಚ ಣಲತುಸುಸ್ಥಲಥುಸ ಣಲ್ವಮಾಃ || ತಿಪಿಗೆ ಣಲ್, ತಸಿಗೆ ಅತುಸ್, ಝಿಗೆ ಉಸ್ । ಸಿಪಿಗೆ ಥಲ್, ಥಸಿಗೆ ಅಥುಸ್, ಥಕ್ಕೆ ಅ । ಮಿಪಿಗೆ ಣಲ್, ವಸಿಗೆ ವ, ಮಸ್‌ಗೆ ಮ ಬರುತ್ತವೆ.

ತಿಪಿಗೆ ಣಲ್ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಚುಟೂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೂ, 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಕಾರಕ್ಕೂ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು 'ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾದರೆ ಅ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಭೂ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ವುಕಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ವುಕಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೯೪. ಭುವೋ, ವುಗ್, ಲುಙ್‌ಲಿಟೋಃ || ೬-೪-೮೮ ||

ಭುವೋ ವುಗಾಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ ಲುಙ್‌ಲಿಟೋರಚಿ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಿ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಙ್‌ಲಿಟನ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ ವುಕಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ವುಕ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಗಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಆದ್ಯಂತೌ ಟಕಿತೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಭೂವಿನ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಊಕಾರ ಅಂತಾವಯವ. ಅದರ ಕೊನೆಗೆ ಬಂದರೆ ಭೂವ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವುಕಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ವ್ ಉಳಿಯುವುದು. ಭೂವ್ + ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಿಟನಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೯೫. ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ॥ ೬-೧-೮ ॥

ಲಿಟಿ ಪರೇಽನಭ್ಯಾಸಧಾತ್ವವಯವಸ್ಯೈಕಾಚಃ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ ದ್ವೇಸ್ತಃ, ಆದಿಭೂತಾದಚಃ ಪರಸ್ಯ ತು ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ॥ ಭೂವ್ ಭೂವ್ ಅ ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ ॥

ಲಿಟಿ, ಧಾತೋಃ, ಅನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಏಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ', 'ಅಜಾದೇರ್ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ' ಎರಡು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. 'ಏಕಃ ಅಚ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ' ಏಕಾಚ್. ತಸ್ಯ ಏಕಾಚಃ. ಒಂದು ಅಚ್‌ವುಳ್ಳ ಹಲ್‌ಸಮುದಾಯವೆಂದರ್ಥ. ಭೂವ್ ಇದು ಏಕಾಚ್. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಭಿನ್ನವಾದ ಧಾತುವಿನ ಅವಯುವವಾದ ಮೊದಲಿನ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಮೊದಲಿನ ಅವಯುವವು ಅಜಾದಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಎರಡನೇ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಭೂವ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಏಕಾಚ್ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದಿಯೂ, ಅಂತವೂ ಅದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಇಲ್ಲ. ಅಭ್ಯಾಸವೆಂದರೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಲಿಟ್ ಪರವಾದಾಗ ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆ ಬಂದರೆ ಭೂವ್ ಭೂವ್ + ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಮುಂದಿನ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳಲು ಅಭ್ಯಾಸಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಭ್ಯಾಸಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೯೬. ಪೂರ್ವೋಽಭ್ಯಾಸಃ ॥ ೬-೧-೪ ॥

ಅತ್ರ ಯೇ ದ್ವೇ ವಿಹಿತೇ ತಯೋಃ ಪೂರ್ವೋಽಭ್ಯಾಸಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಪೂರ್ವಃ, ಅಭ್ಯಾಸಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ದ್ವಿತ್ವ ಪ್ರಕರಣ ಎರಡು. ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಧಾತ್ವವಯುವಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಇದು ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರ. ಆದುದರಿಂದ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ದ್ವಿತ್ವ ವಿಷಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಲು 'ಅತ್ರ' ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. 'ಏಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್ವೇ' ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಷಾಷ್ಠದ್ವಿತ್ವಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ದ್ವಿರುಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂವ್ ಭೂವ್ + ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಭೂವ್ ಅಭ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಭ್ಯಾಸದ ಹಲಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೯೭. ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ ॥ ೭-೪-೬೦ ॥

ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಆದಿರ್ಹಲ್ ಶಿಷ್ಯತೇ ಅನ್ಯೇ ಹಲೋ ಲುಪ್ಯಂತೇ । ಇತಿ ವಲೋಪಃ ॥

ಹಲ್, ಆದಿಃ, ಶೇಷಃ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋऽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಶಿಷ್ಯತೇ ಇತಿ ಶೇಷಃ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇತರ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗಿ ತಾನೊಂದು ಉಳಿಯುವುದೇ ಶೇಷ ಪದಾರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಭ್ಯಾಸದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇನ್ನುಳಿದ ಹಲ್ ಎಲ್ಲವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಭೂವ್ ಅಭ್ಯಾಸ. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿಯ ಹಲ್ ಭಕಾರ. ಇತರ ಹಲ್ ವಕಾರ. ಅದು ಲೋಪವಾದರೆ ಭೂ ಭೂವ್+ಅ ಎಂದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೯೮. ಹ್ರಸ್ವಃ ॥ ೭-೪-೫೯ ॥

ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಚೋ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿ ಹೇಳದಿರುವುದರಿಂದ 'ಹ್ರಸ್ವಃ' ಎಂದು ಎಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಿಧಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅಲ್ಲಿ 'ಅಚಃ' ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ 'ಅಚಶ್ಚ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ 'ಅಚಃ' ಪದವು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋऽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಚಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಭೂ ಅಭ್ಯಾಸ. ಇದರ ಅಚ್ ಊಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಭು ಭೂವ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ

೩೯೯. ಭವತೇರಃ ॥ ೭-೪-೭೩ ॥

ಭವತೇರಭ್ಯಾಸೋಕಾರಸ್ಯ ಅಃ ಸ್ಯಾಲ್ಲಿಟಿ ॥

ಭವತೇಃ, ಅಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಇಕ್ಶ್ತಿಪೌ ಧಾತುನಿರ್ದೇಶೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಧಾತುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಾದರೆ ಇಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ದಿಂದಾಗಲೀ (ಇ) ಶ್ತಿಪ್ (ತಿ) ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದಾಗಲೀ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಭವತೇಃ ಎಂಬುದು ಶ್ತಿಪ್‌ನಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. 'ಭವತಿಃ' ಅಂದರೆ

ಭೂ ಧಾತು ಎಂದರ್ಥ. ಭವತೇಃ ಷಷ್ಠೀ. 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ', 'ವ್ಯಥೋಲಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟಿ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಂತ್ಯ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ 'ಉಕಾರಸ್ಯ' ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಬಂದರೆ ಭ ಭೂವ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಬಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಭ್ಯಾಸದ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ ಜಶ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೦೦. ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ ॥ ೮-೪-೫೪ ॥

ಅಭ್ಯಾಸೇ ಝಲಾಂ ಚರಃ ಸ್ಯುಃ ಜಶಶ್ಚ । ಝಶಾಂ ಜಶಃ ಖಯಾಂ ಚರ ಇತಿ ವಿವೇಕಃ ॥ ಬಭೂವ ॥ ಬಭೂವತುಃ ॥ ಬಭೂವುಃ ॥

ಅಭ್ಯಾಸೇ, ಚರ್, ಚ ॥ ತ್ರಿಪದಿ ಸೂತ್ರ. 'ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಲಾಂ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರದ ಚಕಾರದಿಂದ ಜಶ್ ಕೂಡಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸದ ಝಲ್ ಸ್ಥಾನೀ. ಆದೇಶ ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ಜಶ್, ಚರ್. ಇವಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸ್ಥಾನಾದಿಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಆದೇಶಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಝಲಿನಲ್ಲಿ ಶ-ಷ-ಸ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಚವರ್ಗ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಝಯ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಝಲ್, ಖಯ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೀತಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಝಲಿಗೆ ಜಶ್ ಎಂದೂ, ಖಯ್‌ಗೆ ಚರ್ ಎಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಜಶ್ ವರ್ಣಗಳೂ ಖಯ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ ವರ್ಣಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಭೂ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಝಶಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಭಕಾರ ಇರುವುದರಿಂದ ಜಶಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಬಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾನ್ಯಾದೇಶವಿಭಾಗವನ್ನೇ 'ಝಶಾಂ ಜಶಃ ಖಯಾಂ ಚರಃ ಇತಿ ವಿವೇಕಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಬ ಬಂದರೆ ಬಭೂವ್ +ಅ=ಬಭೂವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತುಸ್ ಆದೇಶ. ಭೂ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಒಂಬತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಭೂವ್ ಅಂಗಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವುಕಾಗಮ. ಭೂವ್. ದ್ವಿತ್ವ. ಭೂವ್ ಭೂವ್. ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ ಭೂ ಭೂವ್. ಹ್ರಸ್ವಃ ಭು ಭೂವ್. ಭವತೇರಃ. ಭ ಭೂವ್. ಅಭ್ಯಾಸೇಚರ್ಚ. ಬಭೂವ್+ಅತುಸ್=ಬಭೂವತುಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸಸಜುಷೋರುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ. 'ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಬಭೂವತುಃ ॥

ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಝಿಗೆ ಉಸಾದೇಶ. ಭೂ+ಉಸ್. ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಬಭೂವ್ ಅಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಭೂವ್+ಉಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಬಭೂವುಃ ||

ಲಿಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಥಲ್ ಆದೇಶ. ಭೂ+ಥಲ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ. 'ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಬಭೂವ್ ಅಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಥಲ್ ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಭೂವಿಗೆ ವುಕಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. (ಲಿಟಿನ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ ವುಕಾಗಮ ಹೇಳಿದೆ.) ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಥಲಿಗೆ ಮೊದಲು ಇಡಾಗಮ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದರಿಂದ ಲಿಟಿನ ಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಡಾದೇಶಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೦೧. ಲಿಟ್ ಚ || ೩-೪-೧೧೫ ||

ಲಿಡಾದೇಶಸ್ತಿಙ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಲಿಟ್, ಚ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ', 'ತಿಙ್ಶಿತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿಙ್' ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಲಿಟ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಲೋಪವಾಗಿದೆ. ಲಿಟಃ ಎಂದಿರಬೇಕಿತ್ತು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲಿಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ತಿಙಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಙ್ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದರೆ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಣಲಾದಿಗಳೂ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಈ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೦೨. ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ || ೭-೨-೩೫ ||

ವಲಾದೇರಾರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡಾಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಬಭೂವಿಥ | ಬಭೂವಥುಃ | ಬಭೂವ || ಬಭೂವ | ಬಭೂವಿವ | ಬಭೂವಿಮ ||

ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ, ಇಟ್, ವಲಾದೇಃ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವಲ್ ಆದಿಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ ವಲಾದಿ. ತಸ್ಯ, ವಲಾದೇಃ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವಲಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ

ಇಡಾಗಮು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಟ್ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. (ಆದ್ಯಂತೌ ಟಕಿತೌ) ಪ್ರಕೃತ ಥಲ್ ವಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯವಯುವ ವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಇಥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬಭೂವ್ ಅಂಗ ಹಿಂದಿನಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬಭೂವ್+ಇಥ. ಥಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮು ಬಂದಮೇಲೆ ಅಜಾದಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ವುಕಾ ಗಮು ಬರುತ್ತದೆ. ಬಭೂವಿಥ || ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಥಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಥುಸ್ ಆದೇಶ. ಬಭೂವ್+ಅಥುಸ್. ಬಭೂವಥುಃ || ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅ ಆದೇಶ. ಬಭೂವ್+ ಅ=ಬಭೂವ || ಉತ್ತಮದ ಮಿಪಿಗೆ ಣಲ್ ಆದೇಶ. ಅ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬಭೂವ್ +ಅ=ಬಭೂವ; ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವ ಆದೇಶ. ಇದು ವಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮು. ಆದ್ಯವಯುವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಇವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬಭೂವಿವ. ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಮ ಆದೇಶ. ಇಡಾಗಮು. ಬಭೂವ್ ಅಂಗ. ಬಭೂವ್+ಇಮ= ಬಭೂವಿಮ.

|| ಲುಟ್ ||

ಲುಟನಿಂದ ತೋರುವ ಕಾಲವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

೪೦೩. ಅನದ್ಯತನೇ ಲುಟ್ || ೩-೩-೧೫ ||

ಭವಿಷ್ಯತ್ಯನದ್ಯತನೇಽರ್ಥೇ ಧಾತೋರ್ಲುಟ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಭವಿಷ್ಯತಿಗಮ್ಯಾದಯಃ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ 'ಭವಿಷ್ಯತಿ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅನದ್ಯತನ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲುಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನದ್ಯತನಾರ್ಥ 'ಪರೋಕ್ಷೇ ಲಿಟ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಇಂದಿನ ರಾತ್ರಿಯ ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯ ಮೇಲಿನ ಕಾಲ ಅನದ್ಯತನಭವಿಷ್ಯತ್. ಈ ಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಲುಟ್. ಭೂ+ಲುಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲುಟಿಗೆ ತಿಬಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ತಾಸ್ ವಿಕರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ಯ, ತಾಸ್ ವಿಕರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೦೪. ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃಲುಟೋಃ || ೩-೧-೩೩ ||

ಧಾತೋಃ ಸ್ಯತಾಸೀ ಏತೌ ಪ್ರತ್ಯಯೌ ಸ್ತಃ ಲೃಲುಟೋಃ ಪರತಃ। ಶಬಾದ್ಯಪವಾದಃ। ಲೃ ಇತಿ ಲೃಙ್ಲೃಟೋರ್ಗ್ರಹಣಮ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ| ಸ್ಯಶ್ಚ ತಾಸಿಶ್ಚ ಸ್ಯತಾಸೀ| ಲೃಚ ಲುಟ್‌ಚ ಲೃಲುಟೌ| ತಯೋಃ ಲೃಲುಟೋಃ| 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. ಲೃಲುಟೋಃ ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಧಾತುವಿಗೆ ಲೃಲುಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸ್ಯ, ತಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಯಥಾಸಂಖ್ಯದಿಂದ ಲೃ ಪರವಾದಾಗ ಸ್ಯ ಎಂದೂ ಲುಟ್ ಪರವಾದಾಗ ತಾಸ್ ಎಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಲೃ ಎಂದರೆ ಲೃಟ್ ಲೃಙ್ ಎರಡು ಲಕಾರಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಙಕಾರ ಟಕಾರ ಇತ್ತಾದರೆ ಲೃ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಪ್ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇವೆರಡು ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಇವು ಬರುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಲುಟ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ತಾಸ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂ+ತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳಲು ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೦೫. ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ || ೩-೪-೧೧೪ ||

ತಿಙ್‌ಶಿದ್ಭ್ಯೋऽನ್ಯೋ ಧಾತೋರಿತಿ ವಿಹಿತಃ ಪ್ರತ್ಯಯ ಏತತ್ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಇಟ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. ಇದರ ಹಿಂದೆ 'ತಿಙ್‌ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್' ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. 'ಉಕ್ತಾದನ್ಯಃ ಶೇಷಃ' ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದಕ್ಕಿಂತ ಉಳಿದುದು ಶೇಷವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತಿಙ್, ಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿ 'ಧಾತೋಃ' ಎಂದು (ಧಾತುವಿನ ಪರಕ್ಕೆಂದು) ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ತಾಸ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ತಿಙಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಲಿಲ್ಲ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶಕಾರ ಇತ್ತಾಗಲೂ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗುತ್ತದೆ. ವಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಟ್‌ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವ. ಭೂ+ಇತಾಸ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಿಬಾದಿಗಳಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲುಟಿನ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೦೬. ಲುಟಃ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ ಡಾರೌರಸಃ || ೨-೪-೮೫ ||

ಡಾ ರೌ ರಸ್ ಏತೇ ಕ್ರಮಾತ್ ಸ್ಯುಃ | ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಭಸ್ಯಾಪಿ ಟೇರ್ಲೋಪಃ || ಭವಿತಾ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ತಾಸ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪರವಾದಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭೂ ಎಂಬುದರ ಊಕಾರಕ್ಕೆ

ಗುಣ. ಭೋ + ಇತಾಸ್ + ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅವಾದೇಶ. ಭವಿತಾಸ್ + ತಿ. ಈಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲುಟಿನ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಕ್ಕೆ (ತಿಪ್, ತಸ್, ಝಿ) ಕ್ರಮವಾಗಿ ಡಾ, ರೌ, ರಸ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅನೇಕಾಲ್ ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಈಗ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಡಾ ಬಂದರೆ ಭವಿತಾಸ್+ಡಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಡಾ ಆದೇಶವು ಬಂದಮೇಲೆ ಅದು ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಚುಟೂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಯ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷಕ್ಕೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿಯೂ ತ, ಆತಾಂ, ಝ ಈ ಮೂರಕ್ಕೆ ಡಾ, ರೌ, ರಸ್ ಮೂರು ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿತಿ.' ಇಲ್ಲಿ ಡಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಡಿತ್ವ ಮಾಡಿದುದಕ್ಕೆ ಇತರ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಡಿತ್ವ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಅಂಗದಟಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇದ್ದಿದ್ದರೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ(ಡಿತಿಭಸ್ಯ ಟೇರ್ಲೋಪಃ)ಲೇ ಟಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಧಿಕವಾಗಿ ಸ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇವು ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಡಿತ್ವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಟಿ ಲೋಪ ಹೇಳಬೇಕು. ಭವಿತಾಸ್ + ಆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅಚೋಂತ್ಯಾದಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ=ಆಸ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಭವಿತ್ + ಆ=ಭವಿತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಸ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ರೌ ಆದೇಶ. ಭವಿತಾಸ್+ರೌ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಲೋಪ, ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭವಿತಾಸ್ ಅಂಗವೆಂದೂ ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರಬೇಕು. (ತಾಸ್ ವಿಕರಣ. ಭೂವಿಗೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ.)

ತಾಸ್, ಅಸ್‌ಗಳ ಸಕಾರ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೦೭. ತಾಸಸ್ತ್ಯೋರ್ಲೋಪಃ ॥ ೭-೪-೫೦ ॥

ತಾಸೇರಸ್ತೇಶ್ಚ ಸಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ ॥

ತಾಸಸ್ತ್ಯೋಃ, ಲೋಪಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ತಾಸ್ ಚ ಅಸ್ತಿಶ್ಚ ತಾಸಸ್ತೀ. ತಯೋಃ ತಾಸಸ್ತ್ಯೋಃ। ಅಸ್ತಿ ಎಂಬುದು ಅಸ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಶ್ತಿಪ್ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. (ಧಾತುವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಇಕ್ ಅಥವಾ ಶ್ತಿಪ್ ಸೇರಿಸಬೇಕು.) ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಗದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದರೇ ಅಂಗಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು. 'ಸಃ ಸಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ವರ್ಣವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಾದಿಲಾಭ. ಸಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ತಾಸಿಗೂ

ಅಸ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ತಾಸ್, ಅಸಿನ ಅಂತ್ಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಸಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾಗಿಲ್ಲ. ಮಧ್ಯಮ ಏಕವಚನ ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಅಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಸಕಾರಾದಿಯಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಮುಂದಿನ 'ರಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತಿಸೌಕರ್ಯಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಇವುಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ರೇಫಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಸಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೦೮. ರಿ ಚ ॥ ೭-೪-೫೧ ॥

ರಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ತಥಾ ॥ ಭವಿತಾರೌ । ಭವಿತಾರಃ ॥ ಭವಿತಾಸಿ । ಭವಿತಾಸ್ಥಃ । ಭವಿತಾಸ್ಥ ॥ ಭವಿತಾಸ್ಮಿ । ಭವಿತಾಸ್ವಃ । ಭವಿತಾಸ್ಮಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ರಿ ವಿಶೇಷಣ. ತದಾದಿಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ರೇಫಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ತಾಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಸಿಗೆ ಸಂಭವವಿಲ್ಲ. ಅಸ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಭೂ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಸ್ ಇರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ತಾಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭವಿತಾಸ್ + ರೌ = ಭವಿತಾರೌ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ರಸ್ ಆದೇಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಭವಿತಾಸ್ ಅಂಗ. ಭವಿತಾಸ್ + ರಸ್. ರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭವಿತಾರಃ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್, ಪಕಾರ ಇತ್. ಭವಿತಾಸ್ ಅಂಗ. ಭವಿತಾಸ್ + ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ 'ತಾಸಸ್ತ್ಯೋರ್ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರ ಲೋಪ. ಭವಿತಾಸಿ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಥಸ್. ಭವಿತಾಸ್ + ಥಸ್. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ನಿಮಿತ್ತವೂ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಅಂತ್ಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಭವಿತಾಸ್ಥಃ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭವಿತಾಸ್ + ಥ = ಭವಿತಾಸ್ಥ. ಉತ್ತಮದಲ್ಲಿ ಮಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಭವಿತಾಸ್ಮಿ. ವಸ್ ಬಂದಾಗ ಅಂತ್ಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಭವಿತಾಸ್ವಃ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್. ಭವಿತಾಸ್ಮಃ ॥

॥ ಲೃಟ್ ॥

ಲೃಟ್ ಬರುವಾಗ ಕಾಲನಿಯಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೯. ಲೃಟ್ ಶೇಷೇ ಚ ॥ ೩-೩-೧೩ ॥

ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥಾದ್ಧಾತೋರ್ಲೃಟ್ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಸತ್ಯಾಮಸತ್ಯಾಂ ವಾ ॥ ಸ್ಯಃ । ಇಟ್ । ಭವಿಷ್ಯತಿ । ಭವಿಷ್ಯತಃ । ಭವಿಷ್ಯಂತಿ ॥ ಭವಿಷ್ಯಸಿ । ಭವಿಷ್ಯಥಃ । ಭವಿಷ್ಯಥ ॥ ಭವಿಷ್ಯಾಮಿ । ಭವಿಷ್ಯಾವಃ । ಭವಿಷ್ಯಾಮಃ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಭವಿಷ್ಯತಿ ಗಮ್ಯಾದಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭವಿಷ್ಯತಿ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅದಕ್ಕೆ ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. ಶೇಷೇ ಎಂದಿದೆ. ಉಕ್ತಾದನ್ಯಃ ಶೇಷಃ । 'ತುಮುನ್ಣ್ವುಲೌ ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಂ' ಎಂಬುದು ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ. ಕ್ರಿಯಾರ್ಥ ಕ್ರಿಯೆ ಅಂದರೆ ಒಂದು ಕ್ರಿಯೆಯೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ತುಮುನ್, ಣ್ವುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆ. ಭೋಕ್ತುಂ ಯಾತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಭೋಜನ ಪ್ರಯೋಜನ. ಕ್ರಿಯಾರ್ಥ ಕ್ರಿಯಾ ಗಮನಕ್ರಿಯಾ. ಇದನ್ನು ಹೇಳುವ ಯಾತಿ ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭುಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಮುನ್ ಬಂದು ಭೋಕ್ತುಂ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶೇಷ ಎಂದುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥ ಕ್ರಿಯೆಯು ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಚಕಾರದಿಂದ ಹಾಗೆ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥ ಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಕ್ರಿಯಾ(೧ ಕ್ರಿಯೆ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿರುವ ಕ್ರಿಯೆ) ವಾಚಕ ಪದ ಉಪದಪವಾಗಿರುವಾಗಲೂ, ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗಲೂ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥವಾಚಕವಾದ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲೃಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಭವಿಷ್ಯತ್ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಲಕಾರ ಹೇಳಿದೆ. ಲುಟ್ ಅನದ್ಯತನ ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಲೃಟ್ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ತೋರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಭವಿಷ್ಯತ್ ವಿಶೇಷವಾಯಿತು. ಲೃಟ್‌ನಲ್ಲಿ ಲ್ ಉಳಿದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ತಿಬಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃಲುಟೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂ+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ಯ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಭೂ+ಇಸ್ಯ+ತಿ. ಇಸ್ಯ ಆರ್ಧಧಾತುಕವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭೂವಿನ ಊಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಭೋ+ಇಸ್ಯ+ತಿ. 'ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಾದೇಶ. ಭವ್+ಇಸ್ಯ+ತಿ=ಭವಿಸ್ಯ+ತಿ. ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ

'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಭವಿಷ್ಯ+ತಿ. ಭವಿಷ್ಯ ಎಂಬುದು ಮುಂದೆ ಒಂಬತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಭವಿಷ್ಯ ಎಂಬುದರ ಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾ ಹೋಗಬೇಕು. ಭವಿಷ್ಯತಿ | ತಸ್ ಬಂದಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಭವಿಷ್ಯತಃ | ಝಿ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ 'ಝೋಂತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಭವಿಷ್ಯ+ಅಂತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋಗುಣೇ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಭವಿಷ್ಯಂತಿ || ಮಧ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಭವಿಷ್ಯಸಿ | ಭವಿಷ್ಯಥಃ | ಭವಿಷ್ಯಥ || ಉತ್ತಮದಲ್ಲಿ ಮಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಭವಿಷ್ಯ+ಮಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಞಾದಿ ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕ (ಮಿ) ಪರವಾದುದರಿಂದ 'ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಂತ ಅಂಗಕ್ಕೆ (ಭವಿಷ್ಯ) ದೀರ್ಘ. ಭವಿಷ್ಯಾಮಿ | ವಸ್ ಮಸ್‌ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇ ದೀರ್ಘ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಭವಿಷ್ಯಾವಃ || ಭವಿಷ್ಯಾಮಃ || (ಆವನು ಆಗುವನು ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.)

|| ಲೋಟ್ ||

ಲೇಟ್ ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅಕಾರಾದಿ ಇತ್ತಿನ ಕ್ರಮದಿಂದ ಲಕಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಬಂದರೂ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಈಗ ಓದಿತ್ತಾದ ಲೋಟ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲೋಟ್ ವಿಧಾನ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೪೧೧. ಲೋಟ್ ಚ || ೩-೩-೧೬೨ ||

ವಿಧ್ಯಾದಿಷ್ವರ್ಥೇಷು ಧಾತೋರ್ಲೋಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ವಿಧಿನಿಮಂತ್ರಣಾಮಂತ್ರಣಾಧೀಷ್ಟಸಂಪ್ರಶ್ನಪ್ರಾರ್ಥನೇಷು' ಎಂಬುದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವಿಧಿ, ನಿಮಂತ್ರಣ, ಆಮಂತ್ರಣ, ಅಧೀಷ್ಟ, ಸಂಪ್ರಶ್ನ, ಪ್ರಾರ್ಥನೆ—ಈ ಅರ್ಥಗಳು ತೋರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಲೋಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಲಬ್ಧ ವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಧ್ಯಾದಿಗಳ ಅರ್ಥವು ಲಿಙಿನಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಶೀರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ

೪೧೧. ಆಶಿಷಿ ಲಿಙ್‌ಲೋಟೌ || ೩-೩-೧೭೩ ||

ಸುಲಭವಾದುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿ ಬರೆಯಲಿಲ್ಲ. ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಲಿಙ್ ಚ, ಲೋಟ್ ಚ ಲಿಙ್‌ಲೋಟೌ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆಶೀರ್ವಾದರೂಪ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಲಿಙ್,

ಲೋಟ್‌ಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆಗ ಲೋಟಿಗೆ ವಿಧ್ಯಾದಿ ಆರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲದೆ ಆಶೀರರ್ಥವೂ ಇದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ತಿಪ್‌ತಸ್‌ಝಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಟಿಗೆ ತಿಬಾದಿ ಆದೇಶ ಹೇಳಬೇಕು. ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಕರ್ತರಿಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಭೂ+ಅ+ತಿ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಭೋ+ಅ+ತಿ. 'ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವಾದೇಶ. ಭವ+ತಿ. ಇನ್ನು ಒಂಬತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭವ ಎಂಬ ಅಂಗವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಭವ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲೋಟಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೧೨. ಏರುಃ ॥ ३-४-८६ ॥

ಲೋಟ ಇಕಾರಸ್ಯ ಉಃ ॥ ಭವತು ॥

ಏಃ, ಉಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ, 'ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಟಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲೋಟಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಲೋಟ್ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಉಳಿಯದಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಡಾದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇಕಾರವಿದ್ದರೆ ಉಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ತಿಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಬಂದರೆ ತು ಆಗುತ್ತದೆ. ಭವತು. ಆಶೀರರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತು, ಹಿ ಗಳಿಗೆ ತಾತಙ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೧೩. ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಙ್ಙಾಶಿಷ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ॥ ೭-೧-೩೫ ॥

ಆಶಿಷಿ ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಙ್ ವಾ । ಪರತ್ವಾತ್ ಸರ್ವಾದೇಶಃ । ಭವತಾತ್ ॥

ತುಹ್ಯೋಃ, ತಾತಙ್, ಆಶಿಷಿ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅನುವೃತ್ತಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆಶೀರರ್ಥದಲ್ಲಿ ತು, ಹಿ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ತಾತಙ್ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್. ಇದು ವಿಕಲ್ಪವಾಚಕ. ವಾ, ವಿಭಾಷಾ ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್. ಇವೆಲ್ಲಾ ಪರ್ಯಾಯ ವಾಚಕ. ಇಲ್ಲಿ ತಾತಙ್ ಆದೇಶದಲ್ಲಿ ಙಕಾರ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್. ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ತಾತ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಙಿಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಂತ್ಯಾದೇಶವಾಗಿಯೂ ಬರಬಹುದು. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ 'ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿಯೂ ಬರಬಹುದು. ಯಾವುದು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಸಂಶಯ ಬಂದಾಗ 'ಪರತ್ವಾತ್ ಸರ್ವಾದೇಶಃ' ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. 'ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ' ಇದು ಪರಸರಿಭಾಷೆಯಾದು

ದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಭವ ಅಂಗ. ತುವಿಗೆ ತಾತ್ ಬಂದರೆ ಭವತಾತ್. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಭವ+ತಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲೋಟಿನ ತಸಾದಿಗಳಿಗೆ ತಾಮಾದಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೧೪. ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್ ॥ ೩-೪-೮೫ ॥

ಲೋಟಸ್ತಾಮಾದಯಃ ಸಲೋಪಶ್ಚ ॥

ಲೋಟಃ, ಲಙ್ವತ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಲಙಃ ಇವ ಲಙ್ವತ್.' ಲಙಃ ಸ್ಥಾನ ಷಷ್ಠಿಯಾದುದರಿಂದ ಲಙಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲೋಟಿನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಲಙಿಗೆ ಬರುವ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಲಙಿಗೆ ಒಂಬತ್ತು ಆದೇಶಗಳು ಬಂದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಅವು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ತಾಮಾದಿ ಆದೇಶಗಳೂ ಸಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತದೆಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ತಸಾದಿಗಳಿಗೆ ತಾಮಾದಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೧೫. ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ ತಾನ್ತನ್ತಾಮಃ ॥ ೩-೪-೧೦೧ ॥

ಙಿತಶ್ಚತುರ್ಣಾಂ ತಾಮಾದಯಃ ಕ್ರಮಾತ್ ಸ್ಯುಃ ॥ ಭವತಾಂ । ಭವಂತು ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ತಸ್‌ಚ, ಥಸ್‌ಚ, ಥಚ, ಮಿಪ್‌ಚ, ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಃ ತೇಷಾಮ್. ತಾಮ್‌ಚ, ತಮ್‌ಚ, ತಚ, ಅಮ್‌ಚ, ತಾನ್ತನ್ತಾಮಃ. 'ನಿತ್ಯಂಙಿತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಙಿತ್ತಾದ ಲಕಾರಗಳ ಆದೇಶಗಳಾದ ತಸ್, ಥಸ್, ಥ, ಮಿಪ್‌ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಾಮ್, ತಮ್, ತ, ಅಮ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಸ್ಥಾನ್ಯಾದೇಶಗಳು ಸಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಥಾಸಂಖ್ಯಪರಿಭಾಷೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಲಙಿನಂತೇ ಲೋಟ್ ಎಂದುದರಿಂದ ಈ ಕಾರ್ಯವು ಲೋಟಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸಲೋಪ ಹೇಳುವ 'ನಿತ್ಯಂಙಿತಃ' ಸೂತ್ರವೂ ಬರುವುದಾದರೂ ಉತ್ತಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಅದರ ಕಾರ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ತಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತಾಮ್ ಬಂದರೆ ಭವ+ತಸ್=ಭವತಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಝೋಂತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಅಂತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಏರುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶ. ಭವ ಅಂಗ. ಭವ+ಅಂತು ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋಗುಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಭವಂತು. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲೋಟಿನ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೧೬. ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚ || ೩-೪-೮೭ ||

ಲೋಟಃ ಸೇರ್ಹಿಃ ಸೋಽಪಿಚ್ಚ ||

ಸೇಃ, ಹಿ, ಅಪಿತ್, ಚ || ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಟಃ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಲೋಟಿನ ಆದೇಶ ವಾದ ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಅಪಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ ಪಿತ್ತಾ ದುದರಿಂದ ಅದರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದ ಆದೇಶವೂ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಪಿತ್ತಾಗಬೇಕಾ ದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧ ಮಾಡಲು ಅಪಿತ್ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಹಿ ಅಪಿತ್ ಎಂದುದರಿಂದ ಪಿತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯ ಯಾವುದೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭವ ಅಂಗ. ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಬಂದರೆ ಭವ+ಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಆ ಹಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೧೭. ಅತೋ ಹೇಃ || ೬-೪-೧೦೫ ||

ಅತಃ ಪರಸ್ಯ ಹೇರ್ಲುಕ್ || ಭವ | ಭವತಾತ್ | ಭವತಮ್ | ಭವತ ||

ಅತಃ, ಹೇಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅತಃ ಪಂಚಮೀ. ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೇಃ ಷಷ್ಠೀ. 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಲುಕ್ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅದಂತ(ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತ)ವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ 'ಅತಃ' ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಅದಂತಾಂಗವೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಲುಕ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲೋಪ. ಲುಕ್ ಹೇಳಿ ಲೋಪ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭವ+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಭವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಶೀರ್ವಾದಾರ್ಥವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ 'ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾತಙ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಗೆ ತಾತಙ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಭವತಾತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಭವ, ಭವತಾತ್ ಎರಡು ರೂಪಗಳು. ಮಧ್ಯಮ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಥಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ 'ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಮ್ ಆದೇಶ. ಭವ ಅಂಗ. ಭವತಮ್. ಥಕ್ಕೆ ಅದರಿಂದಲೇ ತ ಆದೇಶ. ಭವತ. ಉತ್ತಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಮಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅದರಿಂದಲೇ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತಿರು ವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ನಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲೋಟಿನ ಮಿಗೆ ನಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೧೮. ಮೇರ್ನಿಃ ॥ ೩-೪-೮೯ ॥

ಲೋಟೋ ಮೇರ್ನಿಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಮೇಃ, ನಿಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಟಃ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲೋಡಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಮಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಭವ ಅಂಗ ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಭವ + ನಿ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲೋಟಿನ ಉತ್ತಮಪುರುಷಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೧೯. ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ ॥ ೩-೪-೯೨ ॥

ಲೋಡುತ್ತಮಸ್ಯಾಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪಿಚ್ಚ ॥ ಹಿನ್ಯೋರುತ್ವಂ ನ, ಇಕಾರೋಚ್ಚಾರಣಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ॥

ಆಟ್, ಉತ್ತಮಸ್ಯ, ಪಿತ್, ಚ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಟಃ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲೋಟಿನ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆಟ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಟ್ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಆದ್ಯಂತೌ ಟಕಿತೌ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿಪ್ ಪಿತ್ತಾಗಿದ್ದರೂ ವಸ್ ಮಸ್ ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದ ಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆಟ್ ಪಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಉತ್ತಮದ ಮಿಪ್‌ಗೆ ನಿ ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏರುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವ ಏಕೆ ಬರಲಿಲ್ಲ? ಹಾಗೇ ಮಧ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಹಿ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗಲೂ ಉತ್ವ ಏಕೆ ಬರಲಿಲ್ಲ? ಅಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ 'ಹಿನ್ಯೋರುತ್ವಂ ನ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದೇಶ ಬಂದಮೇಲೆ ಉತ್ವ ಬರುವುದಾಗಿದ್ದರೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುವಾಗಲೇ ಹುಃ, ನುಃ ಎಂದೇ ಪಾಣಿನಿ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಇಕಾರ ಹೇಳಿ ಉಕಾರ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಇಕಾರ ಹೇಳಿದುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಉತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನಬೇಕು. ನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಟ್ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಆನಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭವ + ಆನಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಭವಾನಿ. ಈಗ ರೇಫಘಟಿತವಾದ ಕೆಲವು ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಭವಾನಿ ಪದ ಬಂದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲು ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಧಾತುವಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಗತ್ಯುಪಸರ್ಗಗಳ ಸ್ಥಾನವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೨೦. ತೇ ಪ್ರಾಗ್ಧಾತೋಃ ॥ ೧-೪-೮೦ ॥

ತೇ ಗತ್ಯುಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞಾ ಧಾತೋಃ ಪ್ರಾಗೇವ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾಃ ॥

ತೇ, ಪ್ರಾಕ್, ಧಾತೋಃ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ', 'ಗತಿಶ್ಚ' ಇವೆರಡು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳು. ತೇ ಎಂಬುದು ಅವುಗಳನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಗತಿ, ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವುಗಳು ಧಾತುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ, ಪರದಲ್ಲಿಯಾಗಲೀ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದು ನಿಯಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರ, ಪರಾ ಮುಂತಾದ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರ ಭವಾನಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಣತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾನ ಪದವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ 'ಅಟ್ ಕುಪ್ವಾಙ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರ ಒಂದು ಪದ. ಭವಾನಿ ಒಂದು ಪದ. ಭಿನ್ನ ಪದಗಳು. ಆದುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಾಂತರದಿಂದ ಹೇಳಬೇಕು.

ಲೋಟಿನ ಆನಿಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೨೧. ಆನಿ ಲೋಟ್ ॥ ೮-೪-೧೬ ॥

ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥಾನ್ನಿಮಿತ್ತಾತ್ಪರಸ್ಯ ಲೋಡಾದೇಶಸ್ಯಾನೀತ್ಯಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಣಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಪ್ರಭವಾಣಿ ।

ವಾ ॥ (ದುರಃ ಷತ್ವಣತ್ವಯೋರುಪಸರ್ಗತ್ವಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ) ದುಃಸ್ಥಿತಿಃ । ದುರ್ಭವಾನಿ ।

ವಾ ॥ (ಅಂತಶ್ಶಬ್ದಸ್ಯಾಙ್ಕಿವಿಧಿಣತ್ವೇಷೂಪಸರ್ಗತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್) ಅಂತರ್ಭವಾಣಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಆನಿ, ಲೋಟ್ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದಗಳು. ಷಷ್ಠೀ ಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. 'ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನಪದೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರಷಾಭ್ಯಾಂ', 'ನಃ', 'ಣಃ', 'ಉಪಸರ್ಗಾದಸಮಾಸೇಽಪಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಸರ್ಗಾತ್' ಪದಾನುವೃತ್ತಿ. ಉಪಸರ್ಗ ಪದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥವೆಂದು ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತದ ಅಂದರೆ ರೇಫ ಅಥವಾ ಷಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲೋಟಿನ ಆದೇಶವಾದ ಆನಿ ಎಂಬುದರ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಿನ್ನ ಪದವಾದುದರಿಂದ ಪುನಃ ಣತ್ವ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಭವಾಣಿ ಉದಾಹರಣೆ. ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ. ಅದರಲ್ಲಿ ರೇಫವಿದೆ. ಇದು ಣತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಲೋಟಿನ ಆನಿ ಎಂಬುದರ ನಕಾರವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ.

ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ—ಷತ್ವ, ಣತ್ವ ರೂಪಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವಾಗ ದುರ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಗಧರ್ಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆಗ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಜ್ಞೆ ಯಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ದುರ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರ, ಪರಾ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಇದು ಅಪವಾದ. ದುಃಸ್ಥಿತಿಃ ॥ ಇಲ್ಲಿ 'ಉಪ ಸರ್ಗಾತ್ ಸುನೋತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾ ಸು ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ದುರ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಮಾಡುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಷೇಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಿತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದಿಲ್ಲ. ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದಿದೆ. ದುರ್ಭವಾನಿ. ಇದು ಣತ್ವ ಬಾರದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ 'ಆನಿ ಲೋಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದುರ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಜ್ಞೆಯಿದ್ದಿದ್ದರೆ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರಬೇಕಿತ್ತು. ಣತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದಿಲ್ಲ.

ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ—ಅಂತರ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಙ್ವಿಧಿ, ಕಿವಿಧಿ, ಣತ್ವ ಈ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂತರ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರ, ಪರಾ ಮುಂತಾದ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಉಪ ಸರ್ಗ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಈ ಮೂರು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಹೊಸದಾಗಿ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಜ್ಞೆ ಈ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಂತರ್ಭವಾಣಿ. ಇಲ್ಲಿ ಣತ್ವ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಂತರ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿದೆ. ಉಪಸರ್ಗದ ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ಆನಿ ನಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ 'ಆನಿಲೋಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದಿದೆ.

ಉತ್ತಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಭವ ಅಂಗ. ಭವ+ವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಭವ+ಆವಸ್. ಲೋಟಿಗೆ ಲಙಂತೆ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಉತ್ತಮದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೨೨. ನಿತ್ಯಂ ಙಿತಃ ॥ ೩-೪-೯೯ ॥

ಸಕಾರಾಂತಸ್ಯ ಙಿದುತ್ತಮಸ್ಯ ನಿತ್ಯಂ ಲೋಪಃ ॥ 'ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ' ಇತಿ ಸಲೋಪಃ ॥ ಭವಾವ ॥ ಭವಾಮ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸ ಉತ್ತಮಸ್ಯ' ಸೂತ್ರವೂ, 'ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕ.

'ಉತ್ತಮಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಙಿತ್ತಾದ ಲಕಾರದ ಉತ್ತಮಪುರುಷಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಲೋಽಂತ್ಯಸ್ಯ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಙಿತ್‌ಲಕಾರ ಲಙ್, ಲಿಙ್, ಲುಙ್, ಲೃಙ್—ಇವುಗಳ ಉತ್ತಮ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಲಙಿನ ಭಾವ ಲೋಟಿಗೆ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಲೋಟ್ ಙಿತ್ತಿನಂತಾದುದರಿಂದ ಇದರ ಉತ್ತಮ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಭವ+ಆವ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಭವಾವ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್. ಭವ+ಮಸ್. ಆಟ್. ಭವ+ಆಮಸ್. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಭವಾಮಸ್. ಈಗ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭವಾಮ (ಆಗಬೇಕು).

ಲಙ್ ವಿಧಾನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೪೨೩. ಅನದ್ಯತನೇ ಲಙ್ ॥ ೩-೨-೧೧೧ ॥

ಅನದ್ಯತನಭೂತಾರ್ಥವೃತ್ತೇರ್ಧಾತೋರ್ಲಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಭೂತೇ', 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. ಅನದ್ಯತನೇ, ಭೂತೇ, ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅನದ್ಯತನ ಭೂತಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಳೆದ ರಾತ್ರಿಯ ಅರ್ಧದ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲ ಅನದ್ಯತನಭೂತವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಲಙಿಗೆ ತಿಬಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಭವ+ತಿ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಶಪ್ ಬರುವುದರಿಂದ ಭವ ಎಂಬುದು ಅಂಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಭವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಈಗ ಅಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೪೨೪. ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲೃಙ್‌ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ ॥ ೬-೪-೭೧ ॥

ಏಷ್ವಙ್ಗಸ್ಯಾಟ್ ॥

ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲೃಙ್‌ಕ್ಷು, ಅಟ್, ಉದಾತ್ತಃ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲುಙ್, ಲಙ್, ಲೃಙ್ ಇವು ಪರವಾದಾಗ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವುಳ್ಳ ಅಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಟ್ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಆದ್ಯಂತೌ ಟಕಿತೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಭವ ಅಂಗದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅಭವ+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೨೫. ಇತಶ್ಚ ॥ ೩-೪-೧೦೦ ॥

ಙಿತೋ ಲಸ್ಯ ಪರಸ್ಮೈಪದಮಿಕಾರಾಂತಂ ಯತ್ ತದಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ॥ ಅಭವತ್ । ಅಭವತಾಮ್ । ಅಭವನ್ ॥ ಅಭವಃ । ಅಭವತಮ್ । ಅಭವತ ॥ ಅಭವಮ್ । ಅಭವಾವ । ಅಭವಾಮ ॥

ಇತಃ, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಲೋಪಃ', 'ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು', 'ನಿತ್ಯಂ ಙಿತಃ', ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಲಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಙಿತ್ತಾದ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದ ಇಕಾರಾಂತವಾದ ಪರಸ್ಮೈಪದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಕ್ಕೇ ಲೋಪವೆಂದರ್ಥ. ಅಭವ+ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲಙ್ ಙಿತ್ತಾದ ಲಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ತಿ. ಇದು ಇಕಾರಾಂತವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅಭವತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಅಭವ ಅಂಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾಮಾದೇಶ. ಅಭವತಾಮ್. ಅಭವ+ಝಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಝೋಂತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ತ್ ಆದೇಶ. ಇಕಾರಕ್ಕೆ 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಅಭವ+ಅನ್ತ್. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅಭವನ್ತ್. ಸಂಯೋಗಾಂತಪದವಾದುದರಿಂದ 'ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಭವನ್. ಮಧ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಪಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಇತಶ್ಚ'ದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಅಭವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪದಾಂತ ಸಕಾರವಾದುದರಿಂದ 'ಸಸಜುಷೋರುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. 'ಖರವಸಾನಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಅಭವಃ ॥ ಥಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತಮ್ ಆದೇಶ. ಅಭವತಮ್. ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತ ಆದೇಶ. ಅಭವತ. ಉತ್ತಮದಲ್ಲಿ ಮಿಪಿಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ. ಅಭವ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಮಿಪೂರ್ವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಅಭವಮ್. ಅಭವ+ವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ನಿತ್ಯಂ ಙಿತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಞಾದಿಯಾದುದರಿಂದ 'ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭವ ಅಂಗದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅಭವಾವ. ಅಭವ+ಮಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಲೋಪ, ದೀರ್ಘ. ಅಭವಾಮ.

ಲಿಙ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೪೨೬. ವಿಧಿನಿಮಂತ್ರಣಾಮಂತ್ರಣಾಧೀಷ್ಟಸಂಪ್ರಶ್ನಪ್ರಾರ್ಥನೇಷು, ಲಿಙ್ ॥ ೩-೩-೧೬೧ ॥

ವಿಷ್ವರ್ಥೇಷು ಧಾತೋರ್ಲಿಙ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ ॥ ವಿಧಿಶ್ಚ ನಿಮಂತ್ರಣಂಚ, ಆಮಂತ್ರಣಂಚ, ಅಧೀಷ್ಟಂಚ, ಸಂಪ್ರಶ್ನಶ್ಚ, ಪ್ರಾರ್ಥನಂಚ, ವಿಧಿನಿಮಂತ್ರಣಾಮಂತ್ರಣಾಧೀಷ್ಟಸಂಪ್ರಶ್ನಪ್ರಾರ್ಥನಾನಿ. ತೇಷು. 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವಿಧ್ಯಾದಿ ಆರು ಅರ್ಥಗಳು ತೋರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಧಿಯೆಂದರೆ ಪ್ರೇರಣೆ. ಒಬ್ಬನು ಒಂದು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು. ನಿಮಂತ್ರಣಂ=ನಿಯೋಗಕರಣ. ಆವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಶ್ರಾದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೋಜನಮಾಡುವಂತೆ ಹೇಳುವುದು (ಹೇಳಿ ಊಟಮಾಡುವಂತೆ ಮಾಡಿಸುವುದು.). ಆಮಂತ್ರಣಂ=ಕಾಮಚಾರಾನುಜ್ಞಾ. ಇಷ್ಟಬಂದಂತೆ ಮಾಡಲು ಹೇಳುವುದು. ಅಧೀಷ್ಟಃ=ಸತ್ಕಾರಪೂರ್ವಕ ವ್ಯಾಪಾರ. ಸಂಪ್ರಶ್ನಃ=ಈ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಬೇಕೇ ಬೇಡವೇ ಎಂದು ವಿಚಾರಿಸಿ ನಿರ್ಧರಿಸುವುದು. ಪ್ರಾರ್ಥನಂ=ಯಾಚಿಸುವುದು. ಲಿಙಿನಿಂದ ಈ ಅರ್ಥಗಳು ವಾಚ್ಯವಾಗುವಾಗಲೂ ಎಂದು ಒಂದು ಮತವಿದೆ. ಭೂ+ಲಿಙ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಿಙಿಗೆ ತಿಬಾದ್ಯಾದೇಶ. ಭೂ+ತಿ. ಶಪ್, ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಭವ+ತಿ. ಙಿತ್ತಿನ ಪರಸ್ಮೈಪದವಾದುದರಿಂದ 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭವ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಿಙಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಙಿನ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಯಾಸುಟ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೨೭. ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋ ಙಿಚ್ಚ ॥ ೩-೪-೧೦೩ ॥

ಲಿಙಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ ಯಾಸುಟಾಗಮೋ ಙಿಚ್ಚ ॥

ಯಾಸುಟ್, ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು, ಉದಾತ್ತಃ, ಙಿತ್, ಚ ॥ ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಙಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲಿಙಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ; ಅದು ಉದಾತ್ತಸ್ವರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಙಿತ್ತಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಯಾಸುಟ್ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಙಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಗಮ. ಆಗಮಗಳು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇದು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿರು

ತ್ತಾನೆ. ‘ ಆದ್ಯಂತೌ ಟಕಿತೌ ’ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಗಳ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾಸುಟಿನಲ್ಲಿ ಟಕಾರ ‘ ಹಲಂತ್ಯವ್ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್. ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಯಾಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಭವ+ಯಾಸ್ ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಲೋಪವನ್ನು ಆಶಂಕಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಲಿಙಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೨೮. ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ ॥ ೭-೨-೭೯ ॥

ಸಾರ್ವಧಾತುಕಲಿಙೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಲೋಪಃ ॥ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ॥

ಲಿಙಃ, ಸಲೋಪಃ, ಅನನ್ತ್ಯಸ್ಯ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ‘ ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ’ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿಙಿನಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ. ಸ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕ. ಸಸ್ಯ ಎಂದಾಗಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಲಿಙಿನ ಅಂತ್ಯವಲ್ಲದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ ತಿಙ್ ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್ ’ ಎಂದುದರಿಂದ ಯಾಸ್ ತ್ ಎಂಬುದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕ. ಆಶೀರ್ಲಿಙಿನಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾಸುಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಕ್ಕೆ ಬಂದುದರಿಂದ ಯಾಸುಟ್ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದೇ ಪರಸ್ಮೈಪದ. ಆಗ ಸಕಾರವು ಅನಂತ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಂತ್ಯವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಯಾಸಿಗೆ ಇಯಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೨೯. ಅತೋ ಯೇಯಃ ॥ ೭-೨-೮೦ ॥

ಅತಃ ಪರಸ್ಯ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾವಯವಸ್ಯ ಯಾಸ್ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಇಯ್ ॥ ಗುಣಃ ॥

ಅತಃ, ಯಾ, ಇಯಃ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಯಾಸ್ ಇಯಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಯಾರ್ + ಇಯಃ. ‘ ಭೋಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋಽಶಿ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುವಿಗೆ ಯಕಾರದೇಶ. ಯಾಯ್ + ಇಯಃ ॥ ‘ ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಾ + ಇಯಃ ॥ ಯ ಲೋಪ ಅಸಿದ್ಧವಾದರೂ ಸೌತ್ರಕಾರ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಗುಣಸಂಧಿ ಬಂದಿದೆ (ಯೇಯಃ). ಅತಃ ಪಂಚಮೀ. ‘ ಅಂಗಸ್ಯ ’ ಅಧಿಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಅತಃ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತಲಾಭ. ‘ ಅಂಗಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಹೊಂದುತ್ತದೆ. ‘ ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಅವಯವಾರ್ಥಕ

ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅದಂತಾಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾವಯುವವಾದ ಯಾಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಧಿಲಿಙ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಯಾಸ್‌ತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ. ಇದರ ಅವಯುವ ಯಾಸ್, ಅದಂತವಾದ ಭವ ಅಂಗದ ಪರಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ (ಸೂ. ೪೫). ಭವ+ಇಯ್‌ತ್. 'ಆದ್ಗುಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಭವೇಯ್‌ತ್. ಇಲ್ಲಿ ಯಕಾರ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಯಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೩೦. ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ ॥ ೬-೧-೬೬ ॥

ವಕಾರಯಕಾರಯೋರ್ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ವಲಿ ಪರೇ ॥ ಭವೇತ್, ಭವೇತಾಮ್ ॥

ಲೋಪಃ, ವ್ಯೋಃ, ವಲಿ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವ್‌ಚ ಯ್‌ಚ ವ್ಯೌ । ತಯೋಃ ವ್ಯೋಃ । **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಯಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ವಲ್ (ಯಕಾರ ಒಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ವ್ಯಂಜನ) ಪರವಾದಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರ ರೂಪ ವಲ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಭವೇತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಸಿಗೆ ತಾಮಾದೇಶ (ಸೂ. ೪೧೫) ಭವ+ತಾಮ್. ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಯ ಲೋಪ. ಗುಣ. ಭವ+ಯಾಸ್‌ತಾಮ್. ಭವ+ಇಯ್‌ತಾಮ್=ಭವ+ಇತಾಮ್=ಭವೇತಾಮ್. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿ ಬಂದಾಗ ಅಂತಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಜುಸ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಝಿಗೆ ಜುಸ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೩೧. ಝೇರ್ಜುಸ್ ॥ ೩-೪-೧೦೮ ॥

ಲಿಙೋ ಝೇರ್ಜುಸ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಭವೇಯುಃ । ಭವೇಃ । ಭವೇತಮ್ । ಭವೇತ । ಭವೇಯಮ್ । ಭವೇವ । ಭವೇಮ ॥

ಝೇಃ, ಜುಸ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಙಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲಿಙಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಝಿಗೆ ಜುಸ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲಾದುದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. 'ಚುಟೂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜುಸಿನ ಆದಿ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಮಾಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲ. ಉಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉಸಿಗೆ ಯಾಸ್

ಬಂದರೆ ಭವ+ಯಾಸ್ ಉಸ್. ಇಲ್ಲಿ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ವಲ್ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಲೋಪ ವಿಲ್ಲ. ಗುಣ. ಭವೇಯುಸ್. ಪದಾಂತಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ವಿಸರ್ಗ. ಭವೇಯುಃ ‖ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್. ಭವ+ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಯಾಸಿಗೆ ಇಯಾದೇಶ. ಭವ+ಇಯ್ ಸ್. ವಲ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗುಣ. ಭವೇಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಭವೇಃ ‖ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಥಸ್. ಅದಕ್ಕೆ ತಮ್ ಆದೇಶ (ಸೂ. ೪೧೫). ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗುಣ. ಭವೇತಮ್. ಥಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತ ಆದೇಶ. ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಇಯಾದೇಶ. ಯ ಲೋಪ. ಗುಣ. ಭವೇತ. ಉತ್ತಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಮಿಪಿಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ. ಭವ+ ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ವಲ್ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲ ದುದರಿಂದ ಯಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಗುಣ. ಭವೇಯಮ್. ವಸ್ ಬಂದಾಗ 'ನಿತ್ಯಂ ಙಿತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಯಲೋಪ. ಗುಣ. ಭವೇವ. ಮಸ್ ಬಂದಾಗಲೂ ಹೀಗೇ ಸಲೋಪ. ಯಾಸುಟಾದಿ. ಭವೇಮ.

'ಆಶಿಷಿ ಲಿಙ್ಲೋಟೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಶೀರರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಲಿಙ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆಶೀರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಭಿನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಈ ಲಕಾರವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೩೨. ಲಿಙಾಶಿಷಿ ‖ ೩-೪-೧೧೬ ‖

ಆಶಿಷಿ ಲಿಙಸ್ತಿಙ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ‖

ಲಿಙ್, ಆಶಿಷಿ ‖ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ ಶೇಷಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಂ', 'ತಿಙ್ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಿಙ್' ಅನು ವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಲಿಙ್, ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕ ಪದ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆಶೀರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಙಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು (೧೮) ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ತಿಙ್ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದ. ತಿಙ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಶೀರ್ಲಿಙಿನಲ್ಲಿ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮ (ಸೂ. ೪೨೭). ಭೂ+ಯಾಸ್ ತಿ. 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಯ ಇಕಾ ರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭೂ+ಯಾಸ್ ತ್. ಈಗ ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಯಾಸುಟಿಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೩೩. ಕಿದಾಶಿಷಿ ॥ ೩-೪-೧೦೪ ॥

ಆಶಿಷಿ ಲಿಙೋ ಯಾಸುಟ್ ಕಿತ್ ॥ ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಿತಿ ಸಲೋಪಃ ॥

ಕಿತ್, ಆಶಿಷಿ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಙಃ', 'ಯಾಸುಟ್ ಪರ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಾಸುಟ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆಶೀರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಙಿಗೆ ಬಂದ ಯಾಸುಟಾಗಮವು ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಿನಂತಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯಾಸುಟ್ ಸಾಮಾನ್ಯ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕಿತ್ತಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಇಜ್ಯಾತ್ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂ+ಯಾಸ್ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಕಾರತಕಾರ ಸಂಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ 'ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಯೋಗದ ಆದಿಯಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭೂ+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಊಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರಲಿ ಅಂದರೆ ಙಿತ್ತು ಕಿತ್ತು ಆಗಿರುವಾಗ ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಇಕಿಗೆ ಗುಣವೃದ್ಧಿ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೩೪. ಕ್ಙ್ಙಿತಿ, ಚ ॥ ೧-೧-೫ ॥

ಗಿತ್ ಕಿನ್ನಿಮಿತ್ತೇ ಇಗ್ಲಕ್ಷಣೇ ಗುಣವೃದ್ಧೀ ನ ಸ್ತಃ ॥ ಭೂಯಾತ್ । ಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಭೂಯಾಸುಃ । ಭೂಯಾಃ । ಭೂಯಾಸ್ತಮ್ । ಭೂಯಾಸ್ತ । ಭೂಯಾಸಮ್ । ಭೂಯಾಸ್ವ । ಭೂಯಾಸ್ಮ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಗ್ ಚ ಕ್ ಚ ಙ್ ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ. ಕ್ಙ್ಙ. ಕ್ಙ್ಙ (ಗ್, ಕ್, ಙ್) ಇತ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಕ್ಙ್ಙಿತ್. ತಸ್ಮಿನ್. ಮೊದಲನೇ ಗಕಾರಕ್ಕೆ 'ಖರಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. 'ಇಕೋ ಗುಣವೃದ್ಧೀ' ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಙ್ಙಿತಿಯಂಬಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಿದೆ. ಚಕಾರದಿಂದ ಇಕಃ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಎಲ್ಲಿ ಗುಣವೃದ್ಧಿ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಆ ಗುಣ ವೃದ್ಧಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ನ ಧಾತುಲೋಪ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಗಿತ್ ಕಿತ್ ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಇಕಿಗೆ ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ

ಗಳನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಅಂಗದ ಇಕ್ಕಿಗೆ (ಅದು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಉಪಧೆಯಾಗಿ ಇದ್ದರೂ) ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳು ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಹಿತವಾಗಿವೆ. ಆ ಸಾರ್ವಧಾತು ಕಾರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಗಿತ್ತಾಗಲೀ, ಕಿತ್ತಾಗಲೀ, ಙಿತ್ತಾಗಲೀ ಆಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರ ನಿಷೇಧಮಾಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಭೂ+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕ್ಕಿಗೆ (ಊ) ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಯಾಸುಟ್ ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭೂಯಾತ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ತಸಾದಿಗಳಿಗೆ 'ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾಮಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಯಾಸುಟಾಗಮ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಭೂ+ಯಾಸ್‌ತಾಮ್. ಇಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ 'ಸ್ಕೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ 'ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಸಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್. ಝಿ ಬಂದಾಗ ಲಿಙಿನ ಝಿಯಾದುದರಿಂದ 'ಝೇರ್ಜುಸ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜುಸ್ ಆದೇಶ. ಭೂ+ಯಾಸ್‌ಉಸ್. ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಭೂಯಾಸುಃ. ಮಧ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಬಂದಾಗ 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಭೂಯಾಸ್‌ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭೂಯಾಸ್ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಭೂಯಾಃ ‖ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಥಸಿಗೆ ತಮ್ ಆದೇಶ. ಭೂಯಾಸ್ತಮ್. ಥಕ್ಕೆ ತ ಆದೇಶ. ಭೂಯಾಸ್ತ. ಉತ್ತಮದಲ್ಲಿ ಮಿಪಿಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ. ಭೂಯಾಸಮ್. ವಸ್, ಮಸ್‌ಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ 'ನಿತ್ಯಂ ಙಿತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಭೂಯಾಸ್ವ. ಭೂಯಾಸ್ಮ.

‖ ಲುಙ್ ‖

ಲುಙ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ.

೪೩೫. ಲುಙ್ ‖ ೩-೨-೧೧೦ ‖

ಭೂತಾರ್ಥೇ ಧಾತೋರ್ಲುಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ‖

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಧಾತೋಃ', 'ಭೂತೇ' ಅಧಿಕಾರಗಳು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—** ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲುಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂತ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಲಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಲಿಟ್, ಲಿಙ್‌ಗಳು ಭೂತದ ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಲುಙಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಸೌಕರ್ಯ ಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಲುಙಿನ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುವುದರ ಮೊದಲು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಮಾಙ್ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವಾಗ ಲಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೩೬. ಮಾಙಿ ಲುಙ್ ॥ ೩-೩-೧೭೫ ॥

ಸರ್ವಲಕಾರಾಪವಾದಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಮಾಙ್ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವಾಗ ಲುಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲುಙ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಲುಙ್ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರ ಪುನಃ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಮಾಙ್ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಲುಙೇ ಬರುತ್ತದೆ; ಇತರ ಲಕಾರಗಳು ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಇತರ ಲಕಾರಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಲುಙ್ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಮುಗಿದಮೇಲೆ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ಮ ಸಹಿತ ಮಾಙ್ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಲಕಾರ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೪೩೭. ಸ್ಮೋತ್ತರೇ ಲಙ್ ಚ ॥ ೩-೩-೧೭೬ ॥

ಸ್ಮೋತ್ತರೇ ಮಾಙಿ ಲಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ಚಾಲ್ಲುಙ್ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸ್ಮ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ಉತ್ತರವಾಗಿರುವ ಮಾಙ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಲಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಕಾರ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಲುಙ್ ಕೂಡಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಾ, ಸ್ಮ ಎಂದು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಲುಙ್ ಅಥವಾ ಲಙ್ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದೂ ಇತರ ಲಕಾರಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇತರ ಲಕಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಾರದೆಂದು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಙ್ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ತಿಬಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಭೂ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭೂ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಪ್ ವಿಕರಣಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಚ್ಲಿ ವಿಕರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಚ್ಲಿ ವಿಕರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೩೮. ಚ್ಲಿ ಲುಙಿ ॥ ೩-೧-೪೩ ॥

ಶಬಾದ್ಯಪವಾದಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಧಾತೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. ಚ್ಲಿ ಲುಪ್ತಪ್ರಥಮಾಕ. ಲುಙ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಚ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್, ಶ್ಯನ್ ಮುಂತಾದ ವಿಕರಣಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಚ್ಲಿ ಹೇಳಿರು

ವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಇದು ಅಪವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಭೂ+ಚ್ಲಿ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೩೯. ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್ ॥ ೩-೧-೪೪ ॥

ಇಚಾವಿತೌ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅನುವೃತ್ತಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರವೂ 'ಉಪದೇಶೇಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರವೂ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಭೂ+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೪೦. ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ॥ ೨-೪-೭೭ ॥

ಏಭ್ಯಃ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಗಾಪಾವಿಹೇಣಾದೇಶ ಪಿಬತೀ ಗೃಹ್ಯೇತೇ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಗಾತಿಶ್ಚ, ಸ್ಥಾ ಚ, ಘು ಚ, ಪಾ ಚ, ಭೂಚ, ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾಭುವಃ ॥ ತೇಭ್ಯಃ ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾಭೂಭ್ಯಃ ॥ 'ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷಞಿತೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಗಾ, ಸ್ಥಾ, ಘು (ಘು ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ ಧಾತು), ಪಾ, ಭೂ ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಗಾ ಎಂದರೆ 'ಇಣೋಗಾ ಲುಙಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆದೇಶವಾದ ಗಾ ಎಂಬುದನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇತರ ಗೈ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಹಾಗೇ ಪಾ ಧಾತುಗಳು ಅನೇಕಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಿಬತಿ ಅಂದರೆ 'ಪಾ, ಪಾನೇ' ಎಂಬ ಪಾನಾರ್ಥಕ ಪಾ ಧಾತುವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ' ಎಂದಿರುವ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಕ ಪಾ ಧಾತುವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. 'ದಾಧಾಘ್ವದಾಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಾರೂಪ ಧಾರೂಪ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಘು' ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸ್ಥಾ, ಭೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಭೂ+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಭೂವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಿಚ್ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ (ಲೋಪ) ಲುಕ್. ಲುಕ್ಕಿನಿಂದ ಲುಪ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭೂತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಲುಙ್ಲಙ್ಲೃಙ್ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ'

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಭೂ+ತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತಿಙನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭೂವಿನ (ಇಕ್) ಊಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರಲಿ ಎಂದರೆ ಲುಙನಲ್ಲಿ ಗುಣನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭೂ, ಸೂಗಳಿಗೆ ಗುಣನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೪೧. ಭೂಸುವೋಸ್ತಿಙಿ ॥ ೭-೩-೮೮ ॥

ಭೂ ಸೂ ಏತಯೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ತಿಙಿ ಪರೇ ಗುಣೋ ನ ॥ ಅಭೂತ್ । ಅಭೂತಾಮ್ । ಅಭೂವನ್ । ಅಭೂಃ ॥ ಅಭೂತಮ್ । ಅಭೂತ ॥ ಅಭೂವಮ್ । ಅಭೂವ । ಅಭೂಮ ॥

ಭೂಸುವೋಃ, ತಿಙಿ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಮಿದೇರ್ಗುಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣಃ', 'ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ', 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೆ' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ತಿಙ್ ಪರವಾದಾಗ ಭೂ ಸೂ ಧಾತುಗಳ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ 'ತಿಙ್‌ಶಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಙಿಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಭೂವಿನ ಊಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲಡಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಪನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ. ಅಭೂತ್. ತಸಾದಿಗಳಿಗೆ ತಾಮ್ ಮುಂತಾದ ಆದೇಶ. (ಸೂ. ೪೧೫ ನೋಡಿ.) ಸಿಚ್ ಬಂದು ಲುಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭೂತಾಮ್. ಅಭೂ+ಝಿ. ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ. 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ಇಕಾರಲೋಪ. ಅನ್‌ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ. ಅಭೂ+ಅನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಭುವೋವುಗ್‌ಲುಙ್‌ಲಿಟೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭೂವಿಗೆ ವುಕಾಗಮ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವ. ಅಭೂವ್+ಅನ್=ಅಭೂವನ್. ಮಧ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಸಿಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಾಗ ಪದಾಂತ ಸಕಾರವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ. ಅಭೂಃ ॥ ಥಸಿಗೆ ತಮಾದೇಶ. ಅಭೂತಮ್. ಥಕ್ಕೆ ತಮಾದೇಶ. ಅಭೂತ. ಉತ್ತಮದಲ್ಲಿ ಮಿಪಿಗೆ ಅಮಾದೇಶ. ಅಭೂ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಜಾದಿಲುಙ್ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಭುವೊವುಕ್—' (ಸೂ. ೩೯೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವುಕಾಗಮ. ಅಭೂವಮ್. ವಸ್ ಮಸ್‌ಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ 'ನಿತ್ಯಂ ಙಿತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಅಭೂವ, ಅಭೂಮ.

ಅಟ್, ಆಟ್ ನಿಷೇಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೪೪೨. ನ ಮಾಙ್‌ಯೋಗೇ ॥ ೬-೪-೭೪ ॥

ಅಡಾಟೌ ನ ಸ್ತಃ । ಮಾ ಭವಾನ್ ಭೂತ್ । ಮಾಸ್ಮ ಭವತ್ । ಮಾಸ್ಮ ಭೂತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಲುಙ್‌ಲಙ್—' (ಸೂ. ೪೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಟ್', 'ಆಡಜಾದೀನಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಟ್ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಮಾಙ್ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಟ್ ಆಟ್ ಆಗಮಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಮಾ ಭವಾನ್ ಭೂತ್.' (ತಾವು ಇರಬೇಡಿರಿ.) ಇಲ್ಲಿ ಮಾ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಮಾಙ್ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಲುಙೇ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಮಾ ಭೂತ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಿದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೊ ಸಂದೇಹವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದುವೇಳೆ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರಿಯಾಗಿ ಭೇದ ತಿಳಿಯಲೆಂದು ಮಧ್ಯೆ ಭವಾನ್ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಬಂದಿದ್ದರೆ ಭವಾನಭೂತ್ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮಾಸ್ಮ ಭವತ್. 'ಸ್ಮೋತ್ತರೇ ಲಙ್ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಮ ಸಹಿತವಾದರೆ ಲಙ್ ಮತ್ತು ಲುಙ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಲಙಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾಙ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಿಲ್ಲ. 'ಮಾಸ್ಮ ಭೂತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅಡಾಗಮ ಬಂದಿಲ್ಲ.

ಲೃಙ್ ವಿಧಾನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೪೪೩. ಲಿಙ್‌ನಿಮಿತ್ತೇ, ಲೃಙ್, ಕ್ರಿಯಾತಿಪತ್ತೌ || ೩-೩-೧೩೯ ||

ಹೇತುಹೇತುಮದ್ಭಾವಾದಿ ಲಿಙ್‌ನಿಮಿತ್ತಂ ತತ್ರ ಭವಿಷ್ಯತ್ಯರ್ಥೇ ಲೃಙ್ ಸ್ಯಾತ್, ಕ್ರಿಯಾಯಾ ಅನಿಷ್ಪತ್ತೌ ಗಮ್ಯಮಾನಾಯಾಮ್ । ಅಭವಿಷ್ಯತ್ । ಅಭವಿಷ್ಯತಾಮ್ । ಅಭವಿಷ್ಯನ್ ॥ ಅಭವಿಷ್ಯಃ । ಅಭವಿಷ್ಯತಮ್ । ಅಭವಿಷ್ಯತ ॥ ಅಭವಿಷ್ಯಮ್ । ಅಭವಿಷ್ಯಾವ । ಅಭವಿಷ್ಯಾಮ ॥ ಸುವೃಷ್ಟಿಶ್ಚೇದಭವಿಷ್ಯತ್ ತದಾ ಸುಭಿಕ್ಷಮಭವಿಷ್ಯತ್, ಇತ್ಯಾದಿ ಜ್ಞೇಯಮ್ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕ್ರಿಯಾಯಾಃ ಅತಿಪತ್ತಿಃ ಕ್ರಿಯಾತಿಪತ್ತಿಃ। ತಸ್ಯಾಮ್ ಕ್ರಿಯಾತಿಪತ್ತೌ। ಕ್ರಿಯಾ ಹುಟ್ಟದಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಅತಿಪತ್ತಿಗೆ ಅನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಲಿಙಿನ ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಲಕಾರಾರ್ಥ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆ. (ಇಚ್ಛಾ, ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವ ಮುಂತಾದವುಗಳು.) ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವ ಮುಂತಾದ ಲಿಙ್ ನಿಮಿತ್ತ ತೋರುವಾಗ ಕ್ರಿಯಾ ಹುಟ್ಟದಿರುವಾಗ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಲೃಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಭವಿಷ್ಯತಿ ಮರ್ಯಾದಾವಚನೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭವಿಷ್ಯತಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸುವೃಷ್ಟಿಶ್ಚೇದಭವಿಷ್ಯತ್' ಎಂದು ಮುಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಭೂ+ಲೃಙ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲೃಙಿಗೆ ತಿಬಾದಿ ಆದೇಶ. ಭೂ+ತಿ. 'ಇತಶ್ಚ' ಇಕಾರಲೋಪ. ಭೂ+ತ್. ಶಪ್

ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಸ್ಯ ತಾಸೀ ಲೃಲುಟೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಭೂ+ಸ್ಯ+ತ್. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಭೂ+ಇಸ್ಯ+ತ್. ವಿಕರಣವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಊಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಭೋ+ಇಸ್ಯ+ತ್. ಅವಾದೇಶ. ಭವಿಸ್ಯತ್. ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಭವಿಷ್ಯತ್. 'ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲೃಙ್ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭವಿಷ್ಯ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಭವಿಷ್ಯತ್. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಅಭವಿಷ್ಯ ಅಂಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಚ್ಚುತ್ತಾ ಹೋಗಬೇಕು. ತಸಾದಿಗಳಿಗೆ ತಾಮಾದ್ಯಾದೇಶ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಅಭವಿಷ್ಯತಾಮ್. ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಅನ್ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪ. ಅಭವಿಷ್ಯ+ಅನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅಭವಿಷ್ಯನ್. ಮಧ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಅಭವಿಷ್ಯಃ ॥ ಥಸಿಗೆ ತಮ್ ಆದೇಶ. ಅಭವಿಷ್ಯತಮ್. ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತ ಆದೇಶ. ಅಭವಿಷ್ಯತ. ಉತ್ತಮದಲ್ಲಿ ಮಿಪಿಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ. ಅಭವಿಷ್ಯ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅಭವಿಷ್ಯಮ್. ವಸ್ ಮಸ್‌ಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ 'ನಿತ್ಯಂ ಙಿತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಅವು ಪರವಾದಾಗ 'ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅಭವಿಷ್ಯಾವ, ಅಭವಿಷ್ಯಾಮ. 'ಸುವೃಷ್ಟಿಶ್ಚೇದಭವಿಷ್ಯತ್ ತದಾ ಸುಭಿಕ್ಷಮಭವಿಷ್ಯತ್.' ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವಿದ್ದು ಕ್ರಿಯೆ ಹುಟ್ಟದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಇದು ಉದಾಹರಣೆ. ಚನ್ನಾಗಿ ಮಳೆಯಾದರೆ ಸುಭಿಕ್ಷವು ಆದೀತು. ಮಳೆಗೂ ಸುಭಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಭಾವವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಲಿಙ್ ನಿಮಿತ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಲೃಙ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಲಟ್, ಲೋಟ್, ಲಙ್, ವಿಧಿಲಿಙ್ ಈ ನಾಲ್ಕು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ತಿಙಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಶಪಾದಿ ವಿಕರಣಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಲಿಟ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಲುಟಿನಲ್ಲಿ ಶಪಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ತಾಸ್ ವಿಕರಣ. ಲೃಟ್, ಲೃಙ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಲುಙನಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಿಚ್ ವಿಕರಣ. ಈ ವಿಕರಣಗಳಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯಿದೆ. ಇವುಗಳ ಕಾಲವಿವೇಚನೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಗ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಮೊದಲು ಚನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

॥ ೨ ॥ ಅತ=ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ ॥ (ಯಾವಾಗಲೂ ಹೋಗುವುದು.)

ಅತ ಧಾತು. ಸಾತತ್ಯಗಮನ ಅರ್ಥ. ಅತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಅತ್ ಇದರ ಸ್ವರೂಪ. ಇದು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತೇತ್ ಧಾತುವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮನೇಪದ ನಿಮಿತ್ತಹೀನಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಲಟಿಗೆ ತಿಬಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅತ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅತ್+ಅ+ತಿ=ಅತತಿ. ಅತ ಅಂಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪ್ರ. ಪು. ಅತತಿ–ಅತತಃ–ಅತಂತಿ ॥ ಮ. ಪು. ಅತಸಿ–ಅತಥಃ–ಅತಥ ॥ ಉ. ಪು. ಅತಾಮಿ–ಅತಾವಃ–ಅತಾಮಃ ॥ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಲಟ್ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. (ಭವತಿವತ್)

ಲಿಟ್ ॥ ಅತ್+ಲಿಟ್. 'ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ' (ಸೂ. ೩೯೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟಿನ ತಿಬಾದಿಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಣಲ್, ಅತುಸ್, ಉಸಾದಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತವೆ. ಅತ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅತ್‌ಅತ್+ಅ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಅತ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೂ 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೪೪. ಅತ ಆದೇಃ ॥ ೭-೪-೭೦ ॥

ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾದೇರತೋ ದೀರ್ಘಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಆತ । ಆತತುಃ । ಆತುಃ । ಆತಿಥ । ಆತಥುಃ । ಆತ ॥ ಆತ । ಆತಿವ । ಆತಿಮ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅತ್ರಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ', 'ದೀರ್ಘ ಇಣಃ ಕಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅತ್ ಎಂದರೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಭ್ಯಾಸದ ಆದಿಯಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಆ+ಅತ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಆತ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ ಆತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಂಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರ ಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಬೇಕು. ತಸ್‌ಗೆ ಅತುಸ್ ಆದೇಶ. ಆತುತುಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಆತತುಃ ॥ ಝಿಗೆ ಉಸ್. ಆತುಃ ॥ ಸಿಪಿಗೆ ಥಲ್ ಆದೇಶ. ಲಕಾರ

ಇತ್. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಅತ್ + ಇಥ = ಆತಿಥ. ಥಸ್‌ಗೆ ಅಥುಸಾದೇಶ. ಆತಥುಃ ॥ ಥಕ್ಕೆ ಅ ಆದೇಶ. ಆತ. ಮಿಪ್‌ಗೆ ಣಲ್. ಅ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆತ. ವಸ್ ಮಸ್‌ಗಳಿಗೆ ವ, ಮ ಆದೇಶ. ಅವುಗಳಿಗೆ ವಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಆತಿವ, ಆತಿಮ.

ಅತಿತಾ ॥ ಅತಿಷ್ಯತಿ ॥ ಅತತು ॥

ಲುಟ್ ॥ ಲುಟಿನಲ್ಲಿ 'ಲುಟಃ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ ಡಾ ರೌ ರಸಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಬಾದಿಗಳಿಗೆ ಡಾ, ರೌ, ರಸ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃಲುಟೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾಸ್ ವಿಕರಣ. ಅತ್ + ತಾಸ್ + (ಡ್)ಆ. ತಾಸಿಗೆ ವಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಅತ್ + ಇತಾಸ್ + ಆ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆ ಪರವಾದಾಗ ತಾಸಿನ ಡಿಗೆ (ಆಸ್) ಲೋಪ. ಅತ್ + ಇತ್ + ಆ = ಅತಿತಾ. ಅತಿತಾಸ್ ಅಂಗ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಅತಿತಾಸ್ + ರೌ. 'ರಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತಿತಾರೌ. ಅತಿತಾಸ್ + ರಸ್. 'ರಿಚ' ಅತಿತಾರಃ ॥ ಅತಿತಾಸ್ + ಸಿ. 'ತಾಸಸ್ತ್ಯೋರ್ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತಿತಾ + ಸಿ = ಅತಿತಾಸಿ. ಅತಿತಾಸ್ + ಥಸ್ = ಅತಿತಾಸ್ಥಃ ॥ ಅತಿತಾಸ್ + ಥ = ಅತಿತಾಸ್ಥ. ಅತಿತಾಸ್ + ಮಿ(ಪ್) = ಅತಿತಾಸ್ಮಿ. ಅತಿತಾಸ್ + ವಸ್ = ಅತಿತಾಸ್ವಃ ॥ ಅತಿತಾಸ್ + ಮಸ್ = ಅತಿತಾಸ್ಮಃ ॥

ಲೃಟ್ ॥ 'ಸ್ಯತಾಸೀ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಬಾದಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಅತ್ + ಇಸ್ಯ + ತಿ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅತಿಷ್ಯತಿ. ಅತಿಷ್ಯ ಅಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಅತಿಷ್ಯ + ತಸ್ = ಅತಿಷ್ಯತಃ ॥ ಅತಿಷ್ಯ + ಝಿ. ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಅತಿಷ್ಯ + ಅಂತಿ. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅತಿಷ್ಯಂತಿ ॥ ಅತಿಷ್ಯ + ಸಿ(ಪ್) = ಅತಿಷ್ಯಸಿ ॥ ಅತಿಷ್ಯ + ಥಸ್ = ಅತಿಷ್ಯಥಃ ॥ ಅತಿಷ್ಯಥ ॥ ಅತಿಷ್ಯ + ಮಿ(ಪ್) 'ಅತೋದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಅತಿಷ್ಯಾಮಿ । ಅತಿಷ್ಯ + ವಸ್. ದೀರ್ಘ. ಅತಿಷ್ಯಾವಃ । ಅತಿಷ್ಯ + ಮಸ್. ದೀರ್ಘ. ಅತಿಷ್ಯಾಮಃ ॥

ಲೋಟ್ ॥ ತಿಬಾದಿಗಳ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಟಿನಲ್ಲಿ 'ಏರುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅತ್ + ಅ + ತು = (೧) ಅತತು. ಆಶೀರರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ತುಹ್ಯೋಸ್ತಾ—' (ಸೂ. ೪೧೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುವಿಗೆ ತಾತ್ (ಅಙ್, ಇತ್) ಆದೇಶ. ಅತ ಅಂಗ (೨) ಅತತಾತ್ ಲೋಟಿಗೆ ಲಙ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ತಸ್, ಥಸ್, ಥ, ಮಿಪಿಗೆ ತಾಂ, ತಂ, ತ, ಅಮ್ ಆದೇಶ (ಸೂ. ೪೧೫). ಅತ + ತಾಮ್ = ಅತತಾಮ್. ಅತ + ಝಿ. ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಅತ + ಅಂತು.

ಪರರೂಪ. ಅತಂತು ‖ ಮಧ್ಯಮದಲ್ಲಿ ಅತ+ಸಿಪ್. ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ (ಸೂ. ೪೧೬). ಅದಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ (ಸೂ. ೪೧೭). (೧) ಅತ | ಆಶೀರರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಹಿಗೆ ತಾತಙ್ ಆದೇಶ. (೨) ಅತತಾತ್. ಥಸಿಗೆ ತಮಾದೇಶ. ಅತತಮ್. ಥಕ್ಕೆ ತ ಆದೇಶ. ಅತತ ‖ ಉತ್ತಮದಲ್ಲಿ ಮಿಪಿಗೆ ಅಮ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಮೇರ್ನಿಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿ ಆದೇಶ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಆಡುತ್ತ—' (ಸೂ. ೪೧೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತಮದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆಡಾಗಮ. ಅತ+ಆನಿ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಅತಾನಿ. ವಸ್ ಮಸ್‌ಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ 'ನಿತ್ಯಂ ಙಿತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಆಡಾಗಮ. ಅತ+ಆವ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಅತಾವ. ಅತ+ಆಮ=ಅತಾಮ.

ಲಙ್ ‖ ತಿಬಾದಿಗಳು ಬಂದಾಗ 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವುಗಳ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. 'ಲುಙ್‌ಲಙ್—' (ಸೂ. ೪೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಆಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಜಾದಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೪೫. ಆಡಜಾದೀನಾಮ್ ‖ ೬-೪-೭೨ ‖

ಅಜಾದೇರಂಗಸ್ಯ ಇಟ್ ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲೃಙ್‌ಕ್ಷು ‖ ಆತೇತ್ ‖ ಅತೇತ್ ‖ ಅತ್ಯಾತ್ | ಅತ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ ‖ ಲುಙಿ ಸಿಚಿ ಇಡಾಗಮೇ ಕೃತೇ ‖

ಆಟ್, ಅಜಾದೀನಾಮ್ ‖ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಅಜಾದೀನಾಮ್' ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. 'ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲೃಙ್‌ಕ್ಷು' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಚ್ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲುಙ್, ಲಙ್, ಲೃಙ್ ಪರದಲ್ಲಿರು ವಾಗ ಆಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಟ್ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಗಮ, ಅಂಗದ ಆದ್ಯವಯವ ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆ+ಅತ+ತ್. 'ಆಟಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಟಿಗೆ ಅಚ್ ಪರ ವಾದಾಗ ವೃದ್ಧಿ. ಆತತ್. ಆತ ಅಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. ತಸಾದಿಗಳಿಗೆ ತಾಮಾದ್ಯಾದೇಶ. ಆತ+ತಾಮ್=ಆತತಾಮ್. ಆತ+ಝಿ. 'ಝೋಽಂತಃ' ಅನ್ತಾದೇಶ. 'ಇತಶ್ಚ' ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಆತ+ಅನ್‌ತ್. 'ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ.' ತಕಾರ ಲೋಪ. ಆತ+ಅನ್. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಪರರೂಪ. ಆತನ್ | ಆತ+ಸಿ 'ಇತಶ್ಚ' ಆತ +ಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಆತಃ | ಆತ+ತಮ್=ಆತತಮ್. ಆತ+ತ =ಆತತ. ಆತ+ಅಮ್. 'ಅಮಿಪೂರ್ವಃ' ಪೂರ್ವರೂಪ. ಆತಮ್. ಆತ+ ವಸ್. ಆತ+ಮಸ್. 'ನಿತ್ಯಂ ಙಿತಃ' ಸಲೋಪ. 'ಅತೋದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ' ಅದಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಆತಾವ, ಆತಾಮ.

ವಿಧಿಲಿಙ್ ‖ ಅತ್+ತಿ. 'ಇತಶ್ಚ' ಅತ್+ತ್. ಲಿಙಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ.

ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅತ+ಯಾಸ್‌ತ್. 'ಅತೋಽಯೇಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸುಟಿಗೆ ಇಯಾದೇಶ. ಅತ+ಇಯ್‌ತ್. 'ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರ ಲೋಪ. ಗುಣ. ಅತೇತ್. ತಸಾದಿಗಳಿಗೆ ತಮಾದ್ಯಾದೇಶ. ಅತ+ಇಯ್‌ತಾಮ್. ಯ ಲೋಪ. ಅತೇತಾಮ್. ಅತ+ಇಯ್‌ಝಿ. 'ಝೇರ್ಜುಸ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಿಗೆ ಉಸಾದೇಶ. ಅತ+ಇಯ್+ಉಸ್=ಅತೇಯುಃ ॥ ಅತ+ಇಯ್+ಸ್. ಯ ಲೋಪ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಅತೇಃ । ಅತ+ಇಯ್‌ತಮ್=ಅತೇತಮ್. ಅತ+ಇಯ್‌ತ=ಅತೇತ ॥ ಅತ+ಇಯ್‌ಅಮ್=ಅತೇಯಮ್. ಅತ+ಇಯ್‌ವ=ಅತೇವ. ಅತ+ಇಯ್‌ಮ=ಅತೇಮ ॥

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಇಲ್ಲಿ ಲಿಙಿಗೆ ಬಂದ ಯಾಸುಟಾಗಮವು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣವಿಲ್ಲ. ಯಾಸುಟಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲೋಪ. ಅತ್+ಯಾಸ್‌ತ್. 'ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅತ್ಯಾತ್. ಅತ್+ಯಾಸ್‌ತಾಮ್=ಅತ್ಯಾಸ್ತಾಮ್. ಅತ್+ಯಾಸ್‌ಉಸ್ (ಝೇರ್ಜುಸ್)=ಅತ್ಯಾಸುಃ ॥ ಅತ್ಯಾಸ್‌ಸ್. 'ಸ್ಕೋಸಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ ಸಲೋಪ. ಅಂತ್ಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಅತ್ಯಾಃ-ಅತ್ಯಾಸ್ತಮ್-ಅತ್ಯಾಸ್ತ ॥ ಅತ್+ಯಾಸ್‌ಅಮ್=ಅತ್ಯಾಸಮ್. ಅತ್+ಯಾಸ್‌ವ=ಅತ್ಯಾಸ್ವ-ಅತ್ಯಾಸ್ಮ ॥

ಲುಙ್ ॥ ಅತ್+ತಿ. 'ಇತಶ್ಚ' ಅತ್+ತ್. ಚ್ಲಿ ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಿಚಾದೇಶ. ಅತ್+ಸ್+ತ್. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಅತ್+ಇಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಪೃಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಪೃಕ್ತಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೪೭. ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ ॥ ೭-೩-೯೬ ॥

ವಿದ್ಯಮಾನಾತ್ ಸಿಚೋಽಸ್ತೇಶ್ಚ ಪರಸ್ಯಾಪೃಕ್ತಸ್ಯ ಹಲಃ ಈಡಾಗಮಃ ॥

ಅಸ್ತಿಸಿಚಸ್, ಅಪೃಕ್ತೇ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಿಚ್‌ಚ ಅಸ್‌ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ । ಸಿಚಸ್ । ಅಸ್ತಿಶ್ಚಾಸೌ ಸಿಚಸ್‌ಚ । ಅಸ್ತಿಸಿಚಸ್ । ಇದರಮೇಲೆ ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದು ಲೋಪವಾಗಿದೆ. ಸೌತ್ರಲುಕ್ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಪೃಕ್ತೇ ಸಪ್ತಮೀ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮೀ ಸಪ್ತಮೀ ನಿರ್ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚಮೀ ನಿರ್ದೇಶಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಗೆ ಮಾಡಬೇಕು. 'ಬ್ರುವ ಈಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್' 'ಉತೋವೃದ್ಧಿರ್ಲುಕಿ ಹಲಿ'

ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಹಲಿ' ಎಂಬುದೂ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲೋಪಹೊಂದದಿರುವ ಸಿಚಿನ ಮತ್ತು ಅಸ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಪೃಕ್ತವಾದ ಹಲಿಗೆ ಈಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಪೃಕ್ತವೆಂದರೆ ಒಂದು ಅಲ್ ಇರುವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬುದು ವಿದ್ಯಮಾನವೆಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಒಂದು ಅವ್ಯಯ. ಈಟ್ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಗಮ. ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆತ್+ಇಸ್+ತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಿಚ್ ಇದೆ. ಲೋಪವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಪೃಕ್ತವಾದ ಹಲ್ ತ್ ಎಂಬುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಈಟ್ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಆತ್+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೪೭. ಇಟ ಈಟಿ ॥ ೮-೨-೨೮ ॥

ಇಟಃ ಪರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾದೀಟಿ ಪರೇ ॥

ವಾ ॥ (ಸಿಜ್ಲೋಪ ಏಕಾದೇಶೇ ಸಿದ್ಧೋ ವಾಚ್ಯಃ) ಆತೀತ್ । ಆತಿಷ್ಟಾಮ್ ॥

ಇಟಃ, ಈಟಿ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಇಟಃ ಪಂಚಮೀ. ಇಟನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. 'ರಾತ್ಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಸ್ಯ', 'ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಟನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಈಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಇಟ್ ಎಂದರೆ ಇಡಾಗಮ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಿಚಿನ ಸಕಾರವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಈಟ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಆತ್+ಇ+ಈತ್. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಈಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರಬೇಕು. ಆದರೆ ಸಿಚ್ ಲೋಪವು ತ್ರಿಪಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅದು ಸಪಾದಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ' ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ 'ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಮಧ್ಯೆ ಸಕಾರವಿದ್ದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರಲಾರದು. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಸಲೋಪಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವದ್ಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. **ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ**—ಏಕಾದೇಶಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಿಚ್ ಲೋಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಏಕಾದೇಶವಾದುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಲೋಪವಾದದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ತಿಳಿದಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಆತೀತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಆತಿಷ್ ಅಂಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆತಿಷ್+ತಾಮ್. 'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರದ ಪರ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ. ಆತಿಷ್ಟಾಮ್. ಆತಿಷ್+ಝಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಿಗೆ ಜುಸಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲುಙೆನಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ಜುಸಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೪೪. ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿದಿಭ್ಯಶ್ಚ ॥ ೩-೪-೧೦೯ ॥

ಸಿಚೋಽಭ್ಯಸ್ತಾದ್ವಿದೇಶ್ಚ ಪರಸ್ಯ ಙಿತ್ಸಂಬಂಧಿನೋ ಝೇರ್ಜುಸ್ ॥
ಅತಿಷುಃ । ಅತೀಃ । ಅತಿಷ್ಟಮ್ । ಅತಿಷ್ಟ । ಅತಿಷಮ್ । ಅತಿಷ್ವ । ಅತಿಷ್ಮ ॥ ಅತಿಷ್ಯತ್ ॥

ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿದಿಭ್ಯಃ, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಿಚ್‌ಚ, ಅಭ್ಯಸ್ತಂಚ, ವಿದಿಶ್ಚ ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿದಯಃ ॥ ತೇಭ್ಯಃ ॥ 'ಝೇರ್ಜುಸ್' ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನಿತ್ಯಂ ಙಿತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಿಚ್, ಅಭ್ಯಸ್ತ, ವಿದಿ ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಙಿತ್‌ಲಕಾರಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಝಿಗೆ ಜುಸ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸೇರಿ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಎಂದು ಮುಂದೆ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಿದಿ ಧಾತುವು ಇಕಿನಿಂದ ನಿರ್ದೇಶವಮಾಡಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಙಿತ್ ಲುಙ್. ಅದರ ಝಿ ಸಿಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜುಸಾದೇಶ. ಜುಸಿನಲ್ಲಿ 'ಚುಟೂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರ ಇತ್. ವಿಭಕ್ತಿ ಸಕಾರವಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಇಲ್ಲ. ಅತಿಷ್+ಉಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಅತಿಷುಃ ॥ ಅತ್+ಇಸ್+ಸ್. ಅಪೃಕ್ತಸ್‌ಗೆ ಈಟಾಗಮ. ಅತ್+ಇಸ್ +ಈಸ್. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಅತೀಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಅತೀಃ ॥ ಅತಿಷ್+ತಮ್. ಷ್ಟುತ್ವ. ಅತಿಷ್ಟಮ್. ಅತಿಷ್+ತ= ಅತಿಷ್ಟ ॥ ಅತಿಷ್+ಅಮ್=ಅತಿಷಮ್. ಅತಿಷ್+ವಸ್, ಅತಿಷ್+ಮಸ್. 'ನಿತ್ಯಂ ಙಿತಃ' ಸಲೋಪ. ಅತಿಷ್ವ, ಅತಿಷ್ಮ ॥

ಲೃಙ್ ॥ ಅತ್+ತಿ. 'ಇತಶ್ಚ' ಇಕಾರ ಲೋಪ. 'ಸ್ಯತಾಸೀ ಲೃಲುಟೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. 'ಆಡಜಾದೀನಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಆ+ಅತ್ +ಇಸ್ಯ+ತ್. ವೃದ್ಧಿ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಆತಿಷ್ಯತ್. ಆತಿಷ್ಯ ಅಂಗ. ಆತಿಷ್ಯ+ತಾಮ್=ಆತಿಷ್ಯತಾಮ್. ಆತಿಷ್ಯ+ಝಿ. ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಇಕಾರ ಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ. ಪರರೂಪ. ಆತಿಷ್ಯನ್ ॥ ಆತಿಷ್ಯ+ಸ್=ಆತಿಷ್ಯಃ ॥ ಆತಿಷ್ಯ+ತಮ್=ಆತಿಷ್ಯತಮ್ ॥ ಆತಿಷ್ಯತ ॥ ಆತಿಷ್ಯ+ಅಮ್. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಆತಿಷ್ಯಮ್. ವ, ಮ ಪರವಾದಾಗ 'ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಆತಿಷ್ಯಾವ । ಆತಿಷ್ಯಾಮ ॥

॥ ೩ ॥ ಷಿಧ=ಗತ್ಯಾಮ್ ॥ (ಗಮನಾರ್ಥ)

ಷಿಧ ಧಾತು. ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. (ಷಿಧ್) 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' (ಸೂ. ೨೫೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆದಿ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಸಿಧ್ ಸ್ವರೂಪವಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡಾದಿಗಳು ಬಂದಾಗ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಹೇಳಬೇಕು. ಮೊದಲು ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಘುಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೪೯. ಹ್ರಸ್ವಂ ಲಘು ॥ ೧-೪-೧೦ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅನುವೃತ್ತ್ಯಾದಿಗಳಿಲ್ಲ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹ್ರಸ್ವವಾದ ವರ್ಣವು ಲಘು ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಕ, ಚ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಲಘುವರ್ಣಗಳು.

ಗುರುಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೫೦. ಸಂಯೋಗೇ ಗುರು ॥ ೧-೪-೧೧ ॥

ಸಂಯೋಗೇ ಪರೇ ಹ್ರಸ್ವಂ ಗುರು ಸ್ಯಾತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಂ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಂಯೋಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಗುರುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ರಕ್ತಃ—ಇಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಎಂಬ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ರ ಗುರುವಾಗುತ್ತದೆ.

ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಗುರುಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೫೧. ದೀರ್ಘಂ ಚ ॥ ೧-೪-೧೨ ॥

ಗುರು ಸ್ಯಾತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ದೀರ್ಘವೂ ಕೂಡಾ ಗುರುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ರಾಮಃ—ಇಲ್ಲಿ ರಾ ದೀರ್ಘವಾದುದರಿಂದ ಗುರುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಗುರು-ಲಘುಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಅದರ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಂಗದ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೫೨. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ ॥ ೭-೩-೮೬ ॥

ಪುಗಂತಸ್ಯ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚಾಙ್ಗಸ್ಯೇಕೋ ಗುಣಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ ॥ ಧಾತ್ವಾದೇರಿತಿ ಸಃ ॥ ಸೇಧತಿ ॥ ಷತ್ವಂ । ಸಿಷೇಧ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಪುಕ್ ಅಂತಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ | ಪುಗಂತಮ್ | ಲಘ್ವೀ ಉಪಧಾ ಯಸ್ಯ ತತ್ | ಲಘೂಪಧಮ್ | ಪುಗಂತಂ ಚ ಲಘೂಪಧಂ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಮ್ | ತಸ್ಯ. ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧ ಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರಾನುವೃತ್ತಿ. 'ಮಿದೇರ್ಗುಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. ಗುಣವಿಧಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ಇಕಃ' ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಾರ್ವಧಾತುಕ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಪುಕ್ ಅಂತವಾದ ಮತ್ತು ಲಘು ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ ಅಂಗದ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುಕ್ ಆಗಮ ಚುರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಅಲೋಂತ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವ ಉಪಧಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯವರ್ಣದ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉಪಧಾಸಂಜ್ಞೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಸಿಧ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಕಾರ ಅಂತ್ಯವರ್ಣ. ಅದರ ಹಿಂದಿನ ವರ್ಣ ಇಕಾರ ಉಪಧೆ. ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುವುದರಿಂದ ಶಪ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಕಿಗೆ ಗುಣ ಬಂದರೆ (ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ) ಸೇಧ್+ಅ+ತಿ=ಸೇಧತಿ. ಸೇಧ ಅಂಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೇಧತಿ–ಸೇಧತಃ–ಸೇಧಂತಿ || ಸೇಧಸಿ–ಸೇಧಥಃ–ಸೇಧಥ || ಸೇಧಾಮಿ–ಸೇಧಾವಃ–ಸೇಧಾಮಃ ||

ಲಿಟ್ || 'ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಬಾದಿಗಳಿಗೆ ಣಲಾದಿ ಆದೇಶ. ಸಿಧ್+ಅ. (ಣ್ ಲ್ ಇತ್) 'ಲಿಟಿಧಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಸಿಧ್‌ಸಿಧ್+ಅ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ.' ಸಿಸಿಧ್+ಅ. 'ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಸಿಸೇಧ್+ಅ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರದ ಪರವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಸಿಷೇಧ. ಲಿಟ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣವಿಲ್ಲ. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಸಿಸಿಧ್ ಅಂಗ. ಸಿಸಿಧ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಪುಗಂತ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳಲು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಟಿಗೆ ಕಿದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೫೩. ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್ || ೧-೨-೫ ||

ಅಸಂಯೋಗಾತ್ಪರೋಽಪಿಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಸಿಷಿಧತುಃ–ಸಿಷಿಧುಃ || ಸಿಷೇಧಿಥ–ಸಿಷಿಧಥುಃ–ಸಿಷಿಧ || ಸಿಷೇಧ–ಸಿಷಿಧಿವ–ಸಿಷಿಧಿಮ || ಸೇಧಿತಾ || ಸೇಧಿಷ್ಯತಿ || ಸೇಧತು || ಅಸೇಧತ್ || ಸೇಧೇತ್ || ಸಿಧ್ಯಾತ್ || ಅಸೇಧೀತ್ || ಅಸೇಧಿಷ್ಯತ್ || ಏವಂ-ಚಿತೀ ಸಂಜ್ಞಾನೇ || ೪ || ಶುಚ ಶೋಕೇ || ೫ || ಗದವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ || ೬ || ಗದತಿ ||

ಅಸಂಯೋಗಾತ್, ಲಿಟ್, ಕಿತ್ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಪಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಪಿತ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಅಸಂಯೋಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಪಿತ್ತಾದ ಲಿಟ್ ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಲಿಟ್ ಎಂದರ್ಥ. ಅಪಿತ್ತಾದ ಲಿಟ್ ಎಂದರೆ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನ ಆದೇಶಗಳು. ಏಕವಚನ ಮಾತ್ರ ಪಿತ್ತಾಗಿವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅತುಸ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಿಷಿಧ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಕ್ಙಿತಿಚ' (ಸೂ. ೪೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕ್ ಲಕ್ಷಣ ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಿಷಿಧತುಃ ॥ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಿಷಿಧ್ + ಉಸ್ = ಸಿಷಿಧುಃ ॥ ಸಿಪಿಗೆ ಥಲ್ ಆದೇಶ. ಸಿಷಿಧ್ + ಥ. 'ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಗುಣ. ಥಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಸಿಷೇಧಿಥ. ಸಿಷಿಧ್ + ಅಥುಸ್ = ಸಿಷಿಧಥುಃ ॥ ಸಿಷಿಧ್ + ಅ = ಸಿಷಿಧ ॥ ಸಿಷಿಧ್ + ಅ. ಗುಣ. ಸಿಷೇಧ. ವ, ಮ ಇವುಗಳು ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ವಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಸಿಷಿಧಿವ । ಸಿಷಿಧಿಮ ॥

ಲುಟ್ ॥ ತಾಸ್ ವಿಕರಣ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷಕ್ಕೆ ಡಾ, ರೌ, ರಸ್ ಆದೇಶ. ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಸೇಧಿತಾ ॥ ಸೇಧಿತಾಸ್ ಅಂಗ. ಸಾದಿ, ರಾದಿ, ಧಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ತಾಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸೇಧಿತಾರೌ-ಸೇಧಿತಾರಃ ॥ ಸೇಧಿತಾಸಿ-ಸೇಧಿತಾಸ್ಥಃ-ಸೇಧಿತಾಸ್ಥ ॥ ಸೇಧಿತಾಸ್ಮಿ-ಸೇಧಿತಾಸ್ವಃ-ಸೇಧಿತಾಸ್ಮಃ ॥

ಲೃಟ್ ॥ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಷತ್ವ. ಅಂಗದ ಲಘೂಪಧೆಗೆ ಗುಣ. ಸೇಧಿಷ್ಯತಿ-ಸೇಧಿಷ್ಯತಃ-ಸೇಧಿಷ್ಯಂತಿ ॥ ಸೇಧಿಷ್ಯಸಿ-ಸೇಧಿಷ್ಯಥಃ-ಸೇಧಿಷ್ಯಥ ॥ ಸೇಧಿಷ್ಯಾಮಿ-ಸೇಧಿಷ್ಯಾವಃ-ಸೇಧಿಷ್ಯಾಮಃ ॥

ಲೋಟ್ **ಲುಟ್** ॥ ತಿಬಾದಿಗಳ ಇಕಾರಕ್ಕೆ 'ಏರುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ. ಸೇಧತು ॥ ಆಶೀರರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತಙ್. ಸೇಧತಾತ್-ಸೇಧತಾಂ-ಸೇಧಂತು ॥ ಸೇಧ ॥ 'ಅತೋಹೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಗೆ ಲೋಪ. ಸೇಧತಾತ್-ಸೇಧತಂ-ಸೇಧತ ॥ ಮಿಪಿಗೆ ನಿ ಆದೇಶ. ಆಡಾಗಮ. ಸೇಧಾನಿ-ಸೇಧಾವ-ಸೇಧಾಮ ॥

ಲಙ್ ॥ ಅಡಾಗಮ. 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಬಾದಿಗಳ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಸೇಧತ್-ಅಸೇಧತಾಮ್-ಅಸೇಧನ್ ॥ ಅಸೇಧಃ-ಅಸೇಧತಮ್-ಅಸೇಧತ ॥ ಅಸೇಧಮ್-ಅಸೇಧಾವ-ಅಸೇಧಾಮ ॥

ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಶಪ್ ಬಂದಮೇಲೆ ಲಿಙಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಗುಣ. ಸೇಧೇಯ್‌ತ್. 'ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಲಾದಿ

ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸೇಧೇತ್–ಸೇಧೇತಾಮ್–ಸೇಧೇಯುಃ॥ (ಝೋರ್ಜುಸ್ ।) ಸೇಧೇಃ–ಸೇಧೇತಮ್–ಸೇಧೇತ ॥ ಸೇಧೇಯಮ್–ಸೇಧೇವ–ಸೇಧೇಮ ॥

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಲಿಙಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. ಯಾಸುಟ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಿಧಿನ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಥಮ–ಮಧ್ಯಮಗಳ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ' ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರ ಲೋಪ. ಸಿಧ್ಯಾತ್–ಸಿಧ್ಯಾಸ್ತಾಮ್–ಸಿಧ್ಯಾಸುಃ ॥ ಸಿಧ್ಯಾಃ–ಸಿಧ್ಯಾಸ್ತಮ್–ಸಿಧ್ಯಾಸ್ತ ॥ ಸಿಧ್ಯಾಸಮ್–ಸಿಧ್ಯಾಸ್ವ–ಸಿಧ್ಯಾಸ್ಮ ॥

ಲುಙ್ ॥ ಸಿಚ್. ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಅಪೃಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ. ಝಿಗೆ ಸಿಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉಸ್. ಅಡಾಗಮ. ಅಸೇಧೀತ್. ' ಇಟ ಈಟಿ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಸೇಧಿಷ್ ಅಂಗ. ಅಸೇಧಿಷ್ಟಾಮ್. ಅಸೇಧಿಷುಃ ॥ ಅಸೇಧೀಃ–ಅಸೇಧಿಷ್ಟಮ್–ಅಸೇಧಿಷ್ಟ ॥ ಅಸೇಧಿಷಮ್–ಅಸೇಧಿಷ್ವ–ಅಸೇಧಿಷ್ಮ ॥

ಲೃಙ್ ॥ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಷತ್ವ. ಗುಣ. ಅಸೇಧಿಷ್ಯತ್–ಅಸೇಧಿಷ್ಯತಾಮ್–ಅಸೇಧಿಷ್ಯನ್ ॥ ಅಸೇಧಿಷ್ಯಃ–ಅಸೇಧಿಷ್ಯತಮ್–ಅಸೇಧಿಷ್ಯತ ॥ ಅಸೇಧಿಷ್ಯಮ್–ಅಸೇಧಿಷ್ಯಾವ–ಅಸೇಧಿಷ್ಯಾಮ ॥

॥ ೪ ॥ ಏವಂ ಚಿತೀ=ಸಂಜ್ಞಾನೇ । (ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು) ॥ ೫ ॥ ಶುಚ=ಶೋಕೇ ॥ ೬ ॥ ಗದ=ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ॥ (ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು)

ಚಿತೀ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಈಕಾರ ಇತ್. ಚಿತ್ ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ಷಿಧಿನಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. **ಲಟ್**—ಚೇತತಿ, **ಲಿಟ್**—ಚಿಚೇತ, **ಲುಟ್**—ಚೇತಿತಾ, **ಲೃಟ್**—ಚೇತಿಷ್ಯತಿ, **ಲೋಟ್**—ಚೇತತು, **ಲಙ್**—ಅಚೇತತ್, **ಲಿಙ್**—ಚೇತೇತ್, **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್**—ಚಿತ್ಯಾತ್, **ಲುಙ್**—ಅಚೇತೀತ್, **ಲೃಙ್**—ಅಚೇತಿಷ್ಯತ್ ॥ ಶುಚ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಶುಚ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಷಿಧ್ ಧಾತುವಿನಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ ಗುಣ. **ಲಟ್**—ಶೋಚತಿ, **ಲಿಟ್**—ಶುಶೋಚ, **ಲುಟ್**—ಶೋಚಿತಾ, **ಲೃಟ್**—ಶೋಚಿಷ್ಯತಿ, **ಲೋಟ್**—ಶೋಚತು, **ಲಙ್**—ಅಶೋಚತ್, **ವಿಧಿಲಿಙ್**—ಶೋಚೇತ್, **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್**—ಶುಚ್ಯಾತ್, **ಲುಙ್**—ಅಶೋಚೀತ್, **ಲೃಙ್**—ಅಶೋಚಿಷ್ಯತ್ ॥ ಗದ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಭೂ ಧಾತುವಿನಂತೆ ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಗುಣಾದಿಗಳಿಲ್ಲ. **ಲಟ್**—ಗದತಿ. ಪ್ರ + ನಿ + ಗದತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ನಿಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೫೪. ನೇರ್ಗದನದಪತಪದಘುಮಾಸ್ಯತಿ ಹಂತಿಯಾತಿವಾತಿದ್ರಾತಿ ಪ್ಸಾತಿವಪತಿವಹತಿಶಾಮ್ಯತಿಚಿನೋತಿದೇಗ್ಧಿಷು ಚ ॥ ೮-೪-೧೭ ॥

ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥಾನ್ನಿಮಿತ್ತಾತ್ಪರಸ್ಯ ನೇರ್ನಸ್ಯ ಣೋ ಗದಾದಿಷು ಪರೇಷು ॥ ಪ್ರಣಿಗದತಿ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣಃ' ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಉಪಸರ್ಗಾದಸಮಾಸೇಽಪಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಸರ್ಗಾತ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥ ಎಂದು ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಅರ್ಥ. ಉಪಸರ್ಗ ದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಿ ಉಪಸರ್ಗದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಗದ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಣ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಗದ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಹದಿನೈದು. ಘು ಎಂದರೆ ದಾ ರೂಪ, ಧಾ ರೂಪ ಧಾತುಗಳು (ಸೂ. ೬೨೫). ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಶ್ತಿಪಿನಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರ+ನಿ+ಗದತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ. ಅದರಲ್ಲಿ ರೇಫರೂಪ ನಿಮಿತ್ತವಿದೆ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ನಿ ಉಪಸರ್ಗವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಗದ ಧಾತು ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದರೆ ಪ್ರಣಿಗದತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್ ॥ ತಿಬಾದಿಗಳಿಗೆ ಣಲಾದ್ಯಾದೇಶ. ಗದ್+(ಣ್)ಅ(ಲ್) ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಗದ್‌ಗದ್ + ಅ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆದಿ ಹಲ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಗಗದ್ +ಅ. ಇಲ್ಲಿ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕವರ್ಗ ಹಕಾರಗಳಿಗೆ ಚವರ್ಗಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೫೫. ಕುಹೋಶ್ಚುಃ ॥ ೭-೪-೬೨ ॥

ಅಭ್ಯಾಸಕವರ್ಗಹಕಾರಯೋಶ್ಚವರ್ಗಾದೇಶಃ ॥

ಕುಹೋಃ, ಚುಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕುಶ್ಚ ಹ್‌ಚ ಕುಹೌ ॥ ತಯೋಃ ಕುಹೋಃ ॥ 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಕು, ಚು ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವರ್ಗಗ್ರಹಣ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಭ್ಯಾಸಕವರ್ಗ ಹಕಾರಗಳಿಗೆ ಚವರ್ಗಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಗದ್+ಅ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದಿಯ ಗಕಾರ ಅಭ್ಯಾಸ. ಅದಕ್ಕೆ ಚವರ್ಗಾದೇಶ. ಸ್ಥಾನಪ್ರಯತ್ನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ. ಜಗದ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೫೬. ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ ॥ ೭-೨-೧೧೬ ॥

ಉಪಧಾಯಾ ಅತೋಽವೃದ್ಧಿಃ ಸ್ಯಾತ್ ಞ್ಣಿತಿ ಣಿತಿ ಚ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ ॥ ಜಗಾದ-ಜಗದತುಃ-ಜಗದುಃ ॥ ಜಗದಿಥ-ಜಗದಥುಃ-ಜಗದ ॥

ಅತಃ, ಉಪಧಾಯಾಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಚೋ ಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಞ್ಣಿತಿ', 'ಮೃಜೇರ್ವೃದ್ಧಿಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅತಃ ತ ಪರ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಂಗದ ಉಪಧೆಯಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಞಿತ್, ಣಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯವಾದ ವರ್ಣದ ಪೂರ್ವವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉಪಧಾ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಂಗ ಜಗದ್. ಇದರ ಉಪಧಾ ಅಕಾರ ಗಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಣಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ವೃದ್ಧಿ. ಜಗಾದ್+ಅ=ಜಗಾದ. ಜಗದ್ ಅಂಗ. ಜಗದ್+ಅತುಸ್=ಜಗದತುಃ ॥ ಜಗದ್+ಉಸ್=ಜಗದುಃ ॥ ಜಗದ್+ಥ. ಥಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಜಗದಿಥ. ಜಗದ್+ಅಥುಸ್=ಜಗದಥುಃ ॥ ಜಗದ್+ಅ=ಜಗದ ॥ ಜಗದ್+(ಣ್)ಅ(ಲ್). ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವೃದ್ಧಿಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಣಿತ್ವ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಟನ ಉತ್ತಮ ಣಲಿಗೆ ಣಿತ್ವ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೫೭. ಣಲುತ್ತಮೋ ವಾ ॥ ೭-೧-೯೧ ॥

ಉತ್ತಮೋ ಣಲ್ ವಾ ಣಿತ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಜಗಾದ, ಜಗದ । ಜಗದಿವ । ಜಗದಿಮ ॥ ಗದಿತಾ । ಗದಿಷ್ಯತಿ । ಗದತು । ಅಗದತ್ । ಗದೇತ್ । ಗದ್ಯಾತ್ ॥

ಣಲ್, ಉತ್ತಮಃ, ವಾ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಗೋತೋಣಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿತ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉತ್ತಮಪುರುಷದ ಣಲ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಣಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ವವಿದ್ದರೆ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಜಗಾದ. ಣಿತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೆ ವೃದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ. ಜಗದ. ವ, ಮಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಜಗದಿವ-ಜಗದಿಮ ॥

ಲುಟ್ ॥ ತಾಸ್ ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ತಿಬಾದಿಗೆ ಡಾದ್ಯಾದೇಶ. ಗದಿತಾ-ಗದಿತಾರೌ-ಗದಿತಾರಃ ॥ ಗದಿತಾಸಿ-ಗದಿತಾಸ್ಥಃ-ಗದಿತಾಸ್ಥ ॥ ಗದಿತಾಸ್ಮಿ-ಗದಿತಾಸ್ವಃ-ಗದಿತಾಸ್ಮಃ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಇಡಾಗಮ. ಗದಿಷ್ಯ ಅಂಗ.

ಗದಿಷ್ಯತಿ–ಗದಿಷ್ಯತಃ–ಗದಿಷ್ಯಂತಿ ‖ ಗದಿಷ್ಯಸಿ–ಗದಿಷ್ಯಥಃ–ಗದಿಷ್ಯಥ ‖ ಗದಿಷ್ಯಾಮಿ–ಗದಿಷ್ಯಾವಃ–ಗದಿಷ್ಯಾಮಃ ‖ **ಲೋಟ್** ‖ 'ಏರುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶ. ಗದತು, ಗದತಾತ್–ಗದತಾಮ್–ಗದಂತು ‖ ಗದ, ಗದತಾತ್–ಗದತಮ್–ಗದತ ‖ ಗದಾನಿ–ಗದಾವ–ಗದಾಮ ‖ **ಲಙ್** ‖ ಅಗದತ್–ಅಗದತಾಮ್–ಅಗದನ್ ‖ ಅಗದಃ–ಅಗದತಮ್–ಅಗದತ ‖ ಅಗದಮ್–ಅಗದಾವ–ಅಗದಾಮ ‖ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ‖ ಗದೇತ್–ಗದೇತಾಮ್–ಗದೇಯುಃ ‖ ಗದೇಃ–ಗದೇತಮ್–ಗದೇತ ‖ ಗದೇಯಮ್–ಗದೇವ–ಗದೇಮ ‖ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ‖ ಗದ್ಯಾತ್–ಗದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್–ಗದ್ಯಾಸುಃ ‖ ಗದ್ಯಾಃ–ಗದ್ಯಾಸ್ತಮ್–ಗದ್ಯಾಸ್ತ ‖ ಗದ್ಯಾಸಮ್–ಗದ್ಯಾಸ್ವ–ಗದ್ಯಾಸ್ಮ ‖ **ಲುಙ್** ‖ ಗದ್ + ತಿ. 'ಇತಶ್ಚ' ಇಕಾರಲೋಪ. ಸಿಚ್ ವಿಕರಣ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಗದ್ + ಸ್ + ತ್. ಅಪೃಕ್ತತ್‌ಗೆ ಈಡಾಗಮ. ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಅಗದ್ + ಇಸ್ + ಈತ್. ಈಗ ಗದಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೫೪. ಅತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ ‖ ೭-೨-೭ ‖

ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋರಕಾರಸ್ಯ ವೃದ್ಧಿರ್ವೇಡಾದೌ ಪರಸ್ಮೈಪದೇ ಸಿಚಿ ‖ ಅಗಾದೀತ್ । ಅಗದೀತ್ ‖ ಅಗದಿಷ್ಯತ್ ‖

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರಾನುವೃತ್ತಿ. 'ಊರ್ಣೋತೇರ್ವಿಭಾಷಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಾಷಾ', 'ನೇಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದೇಃ 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹಲ್ ಆದಿಯಾದ ಅಂಗದ ಅವಯವವಾದ ಲಘುವಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಡಾದಿಯಾದ ಪರಸ್ಮೈಪದಪರವಾದ ಸಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಗದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲಘುವಾದ ಅಕಾರವಿದೆ. ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹಲ್ ಇದೆ. ಪರಸ್ಮೈಪದ (ತ್) ಪರವಾದ ಸಿಚ್ ಪರವಾಗಿದೆ. ಇಡಾಗಮ ಅದಕ್ಕೆ ಬಂದಿದೆ. ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಅಗಾದ್ + ಇಸ್ + ಈತ್. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಅಗಾದೀತ್ ‖ ಅಗಾದಿಷ್ ಅಂಗ. ಅಗಾದಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅಗಾದಿಷುಃ ‖ ಅಗಾದೀಃ । ಅಗಾದಿಷ್ಟಮ್ । ಅಗಾದಿಷ್ಟ ‖ ಅಗಾದಿಷಮ್ । ಅಗಾದಿಷ್ವ । ಅಗಾದಿಷ್ಮ ‖ ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಗದೀತ್. ಅಗದಿಷ್ ಅಂಗ. ಅಗದಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅಗದಿಷುಃ ‖ ಅಗದೀಃ । ಅಗದಿಷ್ಟಮ್ । ಅಗದಿಷ್ಟ ‖ ಅಗದಿಷಮ್ । ಅಗದಿಷ್ವ । ಅಗದಿಷ್ಮ ‖ **ಲೃಙ್** ‖ ಅಗದಿಷ್ಯತ್ । ಅಗದಿಷ್ಯತಾಮ್ ‖ ಅಗದಿಷ್ಯನ್ ‖ ಅಗದಿಷ್ಯಃ । ಅಗದಿಷ್ಯತಮ್ । ಅಗದಿಷ್ಯತ ‖ ಅಗದಿಷ್ಯಮ್ । ಅಗದಿಷ್ಯಾವ । ಅಗದಿಷ್ಯಾಮ ‖

|| ೭ || ಣದ ಅವ್ಯಕ್ತೇ ಶಬ್ದೇ || (ಅಸ್ಪಷ್ಟ ಉಚ್ಚಾರಣೆ)

ಧಾತ್ವಾದಿ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೫೯. ಣೋ ನಃ || ೬-೧-೬೫ ||

ಧಾತ್ವಾದೇರ್ಣಸ್ಯ ನಃ || ಣೋಪದೇಶಾಸ್ತ್ವನರ್ದ್‌ನಾಟಿನಾಥ್‌ನಾಧ್‌ನಂದ್‌ನಕ್ಕ್‌ನೃನೃತಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ‘ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ಧಾತ್ವಾದೇಃ’ ಅನುವೃತ್ತಿ. ನಃ ಪ್ರಥಮಾ. ಣಃ ಷಷ್ಠೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಕಾರಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ನಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದಾದರೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ನಕಾರಾದಿ ಧಾತು ಯಾವುದು? ಣಕಾರಾದಿ ಧಾತು ಯಾವುದು? ಎಂದು ಭೇದ ತಿಳಿಯುವುದು ಹೇಗೆ? ಅಂದರೆ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಣಕಾರಾದಿಧಾತುವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಕ್ರಮ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಣೋಪದೇಶಾಸ್ತು ಅನರ್ದ್‌ನಾಟಿನಾಥ್‌ನಾಧ್‌ನಂದ್‌ನಕ್ಕ್‌ನೃನೃತಃ || ಇಲ್ಲಿ ನರ್ದ್, ನಾಟಿ, ನಾಥ್, ನಾಧ್, ನಂದ್, ನಕ್ಕ್, ನೃ, ನೃತ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ನಕಾರಾದಿ ಎಲ್ಲವೂ ಣೋಪದೇಶಧಾತುಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದಿಯ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನರ್ದ್ ಮುಂತಾದ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ನಕಾರಾದಿ ಧಾತುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಣದ್ ಧಾತುವಿನ ಆದಿ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ನದ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಭವತಿಯಂತೇ ರೂಪ. ನದತಿ. ನದ ಅಂಗ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಬೇಕು. ರೇಫವಿರುವ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತು ಬಂದಾಗ ಣತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಣೋಪದೇಶ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೬೦. ಉಪಸರ್ಗಾದಸಮಾಸೇಽಪಿ ಣೋಪದೇಶಸ್ಯ || ೮-೪-೧೪ ||

ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥಾನ್ನಿಮಿತ್ತಾತ್ಪರಸ್ಯ ಣೋಪದೇಶಸ್ಯ ಧಾತೋರ್ನಸ್ಯ ಣಃ || ಪ್ರಣದತಿ | ಪ್ರಣಿನದತಿ | ನದತಿ | ನನಾದ ||

ಉಪಸರ್ಗಾತ್, ಅಸಮಾಸೇ, ಅಪಿ, ಣೋಪದೇಶಸ್ಯ || ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಉಪಸರ್ಗಪದವು ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥವೆಂದು ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ‘ರಷಾಭ್ಯಾಂ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ರಷಾಭ್ಯಾಂ, ನೋ, ಣಃ’ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಣೋಪದೇಶ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾನಪದವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಣತ್ವ ಹೇಳಿದೆ. ‘ಅಟ್

ಕುಪ್ವಾಙ್' ಸೂತ್ರ ಒಂದೇ ಪದದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತ-ನಿಮಿತ್ತಿ ಬಂದಾಗ ಣತ್ವ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪ್ರ+ನದತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ರೇಫರೂಪ ನಿಮಿತ್ತವಿದೆ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ನದ ರೂಪ ಣೋಪದೇಶ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರವಿದೆ. ಆಗ ಣತ್ವ ಬಂದರೆ ಪ್ರಣದತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರನಿ+ನದತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ನೇರ್ಗದನದ—' (ಸೂ. ೪೫೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಪ್ರಣಿನದತಿ.

ಲಿಟ್ ॥ ಜಗಾದದಂತೇರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದಾಗ ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿ. ನನಾದ. ನನದ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಟ್ ಪರವಾದಾಗ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೬೧. ಅತ ಏಕಹಲ್ಮಧ್ಯೇಽನಾದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ ॥ ೬-೪-೧೨೦ ॥

ಲಿಣ್ಣಿಮಿತ್ತಾದೇಶಾದಿಕಂ ನ ಭವತಿ ಯದಂಗಂ ತದವಯವಸ್ಯಾಸಂಯುಕ್ತಹಲ್‌ಮಧ್ಯಸ್ಥಸ್ಯಾತ ಏತ್ವಮಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ ಕಿತಿ ಲಿಟಿ ॥ ನೇದತುಃ । ನೇದುಃ ॥

ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಆದೇಶಃ ಆದಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಆದೇಶಾದಿಃ । ನ ಆದೇಶಾದಿಃ ಅನಾದೇಶಾದಿಃ । ತಸ್ಯ ಅನಾದೇಶಾದೇಃ ॥ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಲಿಟಿ ಎಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತಸಪ್ತಮೀ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನಾದೇಶಾದೇಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಕದೇಶವಾದ ಆದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯ. ಲಿಣ್ಣಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಆದೇಶವು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಅಂಗ ಎಂದರ್ಥ. ಅಂಗದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಲಿಟನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಬಂದಿರಬಾರದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಏಕಹಲ್ಮಧ್ಯೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಕ ಶಬ್ದ ಅಸಹಾಯಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಅಸಂಯುಕ್ತವೆಂದರ್ಥ. ಏಕೌ ಚ ತೌ ಹಲೌ ಚ ಏಕಹಲೌ । ತಯೋಃ ಮಧ್ಯಃ ಏಕಹಲ್ಮಧ್ಯಃ । ಅತಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅದು ವಿಶೇಷಣ. ಸಂಯುಕ್ತ ಹಲ್ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಘ್ವಸೋರೇದ್ಧಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏತ್', 'ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪಃ', 'ಗಮಹನ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲಿಣ್ಣಿಮಿತ್ತಾದೇಶವು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಅಂಗದ ಅವಯವವಾದ ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವವೂ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಕಿತ್ತಾದ ಲಿಟ್ ಪರವಾದಾಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಆವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ಒಂದನ್ನು ಆದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವನ್ನಾಗಿಯೂ, ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಪರಸಪ್ತಮಿಯಾಗಿಯೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ನನದ್+ಅತುಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್‌ಕಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತುಸ್

ಕಿತ್ ಲಿಟ್. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ನನದ್ ಅಂಗ. ಇದರ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಆದೇಶ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಅದು ಲಿಟನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಅವಯುವವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ನದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಇದು ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸ ಆದಿನಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ನೇದ್ + ಅತುಸ್ = ನೇದತುಃ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನ ಕಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ನನದ್ + ಉಸ್ = ನೇದುಃ ॥ ಮಧ್ಯಮದಲ್ಲಿ ನನದ್ + ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ನನದ್ + ಇಥ. ಇಲ್ಲಿ ಕಿತ್ವ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ ಗಳು ಬಾರದಿರುವಾಗ ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇತರ ಸೂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

ಆ೬೨. ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ ॥ ೬-೪-೧೨೧ ॥

ಪ್ರಾಗುಕ್ತಂ ಸ್ಯಾತ್ । ನೇದಿಥ । ನೇದಥುಃ । ನೇದ । ನನಾದ, ನನದ । ನೇದಿವ । ನೇದಿಮ ॥ ನದಿತಾ । ನದಿಷ್ಯತಿ । ನದತು । ಅನದತ್ । ನದೇತ್ । ನದ್ಯಾತ್ । ಅನಾದೀತ್, ಅನದೀತ್ । ಅನದಿಷ್ಯತ್ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಇಟ್‌ಸಹಿತವಾದ ಥಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲಿಣ್ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಆದೇಶ ಆದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಅಂಗದ ಅವಯುವವಾದ, ಸಂಯುಕ್ತಾಕ್ಷರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ, ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ, ಏತ್ವವೂ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಕಿತ್ವ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಹೇಳಿರು ತ್ತಾನೆ. ನನದ್ + ಇಥ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸೇಟ್ ಥಲ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ನೇದಿಥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ನೇದ್ ಅಂಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನನದ್ + ಅಥುಸ್ = ನೇದಥುಃ ॥ ನನದ್ + ಅ = ನೇದ ॥ ಉತ್ತಮ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ಣಲುತ್ತಮೋವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಣಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದುದರಿಂದ ಣಿತ್ತಾದರೆ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ನನಾದ. ಣಿತ್ವ ಇಲ್ಲವಾದರೆ ನನದ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನನದ್ + ಇವ = ನೇದಿವ ॥ ನನದ್ + ಇಮ = ನೇದಿಮ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ತಾಸ್ ವಿಕರಣ. ಅದು ಆರ್ಧಧಾತುಕ ವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ತಿಬಾದಿಗಳಿಗೆ ಡಾ, ರೌ, ರಸ್ ಆದೇಶಗಳು. ನದಿತಾ । ನದಿತಾರೌ । ನದಿತಾರಃ ॥ ನದಿತಾಸಿ । ನದಿತಾಸ್ಥಃ । ನದಿತಾಸ್ಥ ॥ ನದಿ ತಾಸ್ಮಿ । ನದಿತಾಸ್ವಃ । ನದಿತಾಸ್ಮಃ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಇಡಾಗಮ. ನದಿಷ್ಯತಿ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. **ಲೋಟ್** ॥ ನದತು, ನದತಾತ್ । ಭವತು ಅಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ನದ ಅಂಗ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಬೇಕು.

ಲಙ್ ‖ ಅನದತ್. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅನದ ಅಂಗ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು. ತ್-ತಾಮ್-ಅನ್ ‖ ಸ್-ತಮ್-ತ ‖ ಅಮ್-ವ-ಮ ‖ ವಿಧಿಲಿಙ್ ‖ ನದ ಅಂಗ. ಯಾಸುಟಿಗೆ ಇಯಾದೇಶ. ನದೇತ್. (ಭವೇತ್ ಅಂತೆ). ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ‖ ನದ್ ಅಂಗ. ಯಾತ್-ಯಾಸ್ತಾಮ್-ಯಾಸುಃ ‖ ಯಾಃ-ಯಾಸ್ತಮ್-ಯಾಸ್ತ ‖ ಯಾಸಮ್-ಯಾಸ್ವ-ಯಾಸ್ಮ ‖ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಲುಙ್ ‖ 'ಅಗಾದೀತ್' ಅಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. 'ಅತೋಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವೃದ್ಧಿ. ಅನಾದೀತ್ | ಅನಾದಿಷ್ಟಾಮ್ | ಅನಾದಿಷುಃ ‖ ಅನಾದೀಃ | ಅನಾದಿಷ್ಟಮ್ | ಅನಾದಿಷ್ಟ ‖ ಅನಾದಿಷಮ್ | ಅನಾದಿಷ್ವ | ಅನಾದಿಷ್ಮ ‖ ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅನದೀತ್—ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೃಙ್ ‖ 'ಅಗದಿಷ್ಯತ್' ಅಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಅನದಿಷ್ಯತ್ ಇತ್ಯಾದಿ.

‖ ೮ ‖ ಟುನದಿ=ಸಮೃದ್ಧೌ (ಧಾನ್ಯಾದಿವೃದ್ಧಿ)

ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಾದ ಟು ಡು ಞಿಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೬೩. ಆದಿರ್ಞಿಟುಡವಃ ‖ ೧-೩-೫ ‖

ಉಪದೇಶೇ ಧಾತೋರಾದ್ಯಾ ಏತೇ ಇತಃ ಸ್ಯುಃ ‖

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಉಪದೇಶೇಜನುನಾಸಿಕ 'ಇತ್'' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಭೂವಾದಯೋ ಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಧಾತುಪದವು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದ ಆದಿಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಇತ್ ಪದವೂ ಬಹುವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಏಕವಚನಾಂತವಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಉಪದೇಶ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಞಿ, ಟು, ಡು ಈ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಧಾತು ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ ಟು ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಇತ್ ಆಗಿ 'ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ನದಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಇತ್. ನದ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಇದಿತ್ತಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೬೪. ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ ‖ ೭-೧-೫೮ ‖

ನನ್ದತಿ | ನನನ್ದ | ನನ್ದಿತಾ | ನನ್ದಿಷ್ಯತಿ | ನನ್ದತು | ಅನನ್ದತ್ | ನನ್ದೇತ್ | ನನ್ದ್ಯಾತ್ ‖ ಅನನ್ದೀತ್ | ಅನನ್ದಿಷ್ಯತ್ ‖

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅನುವೃತ್ತ್ಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥಕವಾದುದ ರಿಂದ ವೃತ್ತಿ ಬರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಇತ್ ಇತ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಇದಿತ್. ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಧಾತು. ತಸ್ಯ ಇದಿತಃ ॥ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿರುವ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ನದ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ನುಮಿನಲ್ಲಿ ಮಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನನ್ದ್+ಅ+ತಿ. 'ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ನಂದ್+ಅ+ತಿ. 'ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿಪರಸವರ್ಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ. ನನ್ದತಿ। ನನ್ದತಃ। ನನ್ದನ್ತಿ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲಿಟ್** ॥ ದ್ವಿತ್ವ. ನದ್‌ನದ್+ಅ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ನನದ್+ಅ. ನುಮ್. ಅನುಸ್ವಾರ. ಪರಸವರ್ಣ. ನನನ್ದ। ನನನ್ದತುಃ। ನನನ್ದುಃ॥ ನನನ್ದಿಥ। ನನನ್ದಥುಃ। ನನನ್ದ॥ ನನನ್ದ। ನನನ್ದಿವ। ನನನ್ದಿಮ॥ **ಲುಟ್** ॥ ನನ್ದಿತಾ॥ ಭವಿತಾವತ್॥ ನುಮಾಗಮ ವಿಶೇಷ. **ಲೃಟ್** ॥ ನನ್ದಿಷ್ಯತಿ॥ ಭವಿಷ್ಯತಿವತ್॥ **ಲೋಟ್** ॥ ನನ್ದತು, ನನ್ದತಾತ್। ನನ್ದತಾಮ್। ನನ್ದನ್ತು॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲಙ್** ॥ ಅನನ್ದತ್॥ ಅಭವತ್‌ವತ್॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ನನ್ದೇತ್॥ ಭವೇತ್‌ವತ್॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ನನ್ದ್ಯಾತ್॥ ಭೂಯಾತ್‌ವತ್॥ **ಲುಙ್** ॥ ಅನನ್ದ್+ಇಸ್+ಈತ್॥ 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಅನನ್ದೀತ್। ಅನನ್ದಿಷ್ಟಾಮ್। ಅನನ್ದಿಷುಃ॥ ಅನನ್ದೀಃ। ಅನನ್ದಿಷ್ಟಮ್। ಅನನ್ದಿಷ್ಟ॥ ಅನನ್ದಿಷಮ್। ಅನನ್ದಿಷ್ವ। ಅನನ್ದಿಷ್ಮ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅನನ್ದಿಷ್ಯತ್॥ ಅಭವಿಷ್ಯತ್‌ವತ್॥

॥ ೯ ॥ **ಅರ್ಚ=ಪೂಜಾಯಾಮ್** ॥ **(ಪೂಜಿಸುವುದು) ಅರ್ಚತಿ** ॥

ಕೊನೆಯ ಅಕಾರ ಇತ್. ಅರ್ಚ್+ಅ+ತಿ=ಅರ್ಚತಿ. ಅರ್ಚ ಅಂಗ. ಲಿಟನಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಅರ್ಚ್‌ಅರ್ಚ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಅ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಅತ ಆದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಆ+ಅರ್ಚ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ನುಟಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಭ್ಯಾಸಾಕಾರಕ್ಕೆ ನುಟಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೬೫. ತಸ್ಮಾನ್ನುಟ್ ದ್ವಿಹಲಃ ॥ ೭-೪-೭೧ ॥

ದ್ವಿಹಲೋ ಧಾತೋರ್ದೀರ್ಘೀಭೂತಾತ್ಪರಸ್ಯ ನುಟ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಆನರ್ಚ। ಆನರ್ಚತುಃ। ಆನರ್ಚುಃ॥ ಅರ್ಚಿತಾ॥ ಅರ್ಚಿಷ್ಯತಿ॥

ಅರ್ಚಿಸೆ ॥ ಅರ್ಚತ್ ॥ ಅರ್ಚೇತ್ ॥ ಅರ್ಚ್ಯಾತ್ ॥ ಆರ್ಚೀತ್ ॥ ಆರ್ಚಿಷ್ಯತ್ ॥

ತಸ್ಮಾತ್, ನುಟ್, ದ್ವಿಹಲಃ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ದ್ವೌ ಹಲೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ದ್ವಿಹಲ್. ತಸ್ಯ. ಎರಡು ವ್ಯಂಜನವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ಎಂದರ್ಥ. ತಸ್ಮಾತ್ ಎಂಬುದು 'ಅತ ಆದೇಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಸಿದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಎರಡು ವ್ಯಂಜನವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ದೀರ್ಘವಾದ ಆಕಾರದ ಪರಕ್ಕೆ ನುಟಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಕಾರದ ಅಂತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನುಟಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಆನ್ ಅರ್ಚ್+ಅ=ಆನರ್ಚ. ನುಟ್ ಬರುವುದರಿಂದ ಆನರ್ಚ್ ಅಂಗ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಆನರ್ಚ । ಆನರ್ಚತುಃ । ಆನರ್ಚುಃ ॥ ಆನರ್ಚಿಥ । ಆನರ್ಚಥುಃ । ಆನರ್ಚ ॥ ಆನರ್ಚ । ಆನರ್ಚಿವ । ಆನರ್ಚಿಮ ॥ ಲುಟ್ ॥ ಅರ್ಚಿತಾ ॥ ಅರ್ಚಿತಾಸ್ ಅಂಗ. ಲೃಟ್ ॥ ಅರ್ಚಿಷ್ಯತಿ ॥ ಅರ್ಚಿಷ್ಯ ಅಂಗ. ಲೋಟ್ ॥ ಅರ್ಚತು-ಅರ್ಚತಾತ್ ॥ ಅರ್ಚ ಅಂಗ. ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಅರ್ಚೇತ್ ॥ ಅರ್ಚ ಅಂಗ. ಯಾಸುಟಿಗೆ ಇಯಾದೇಶ. ಗುಣ. ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಅರ್ಚ್ಯಾತ್ ॥ ಅರ್ಚ್ ಅಂಗ. ಯಾಸ್ ಇರುತ್ತದೆ. ಲಙ್ ॥ ಅರ್ಚ್+ಅ+ತ್. 'ಆಡಜಾದೀನಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. 'ಆಟಶ್ಚ' ವೃದ್ಧಿ. ಆರ್ಚತ್ । ಆರ್ಚತಾಮ್ । ಆರ್ಚನ್ ॥ ಆರ್ಚ ಅಂಗ. ಲುಙ್ ॥ ಅ+ಅರ್ಚ್+ಇಸ್+ಈತ್ ॥ 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಆರ್ಚೀತ್ । ಆರ್ಚಿಷ್ಟಾಮ್ । ಆರ್ಚಿಷುಃ ॥ ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಚಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಆರ್ಚಿಷ್ ಅಂಗ. ಆರ್ಚೀಃ । ಆರ್ಚಿಷ್ಟಮ್ । ಆರ್ಚಿಷ್ಟ ॥ ಆರ್ಚಿಷಮ್ । ಆರ್ಚಿಷ್ವ । ಆರ್ಚಿಷ್ಮ ॥ ಲೃಙ್ ॥ ಆರ್ಚಿಷ್ಯತ್ ॥ ಆರ್ಚಿಷ್ಯ ಅಂಗ.

॥ ೧೦ ॥ ವ್ರಜ=ಗತೌ (ಹೋಗುವುದು)

ವ್ರಜತಿ । ವವ್ರಾಜ । ವ್ರಜಿತಾ । ವ್ರಜಿಷ್ಯತಿ । ವ್ರಜತು । ಅವ್ರಜತ್ । ವ್ರಜೇತ್ । ವ್ರಜ್ಯಾತ್ ॥

ಲಟ್ ॥ ವ್ರಜ್+ಅ+ತಿ=ವ್ರಜತಿ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ವ್ರಜ ಅಂಗ. ಲಿಟ್ ॥ ವವ್ರಾಜ । 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಲುಟ್ ॥ ವ್ರಜಿತಾ ॥ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ವ್ರಜಿತಾಸ್ ಅಂಗ. ಲೃಟ್ ॥ ವ್ರಜಿಷ್ಯತಿ ॥ ಲೋಟ್ ॥ ವ್ರಜತು-ವ್ರಜತಾತ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲಙ್ ॥ ಅವ್ರಜತ್ । ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ವ್ರಜೇತ್ । ಯಾಸುಟಿಗೆ ಇಯಾದೇಶ. ಗುಣ. ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ವ್ರಜ್ಯಾತ್ । ವ್ರಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ವ್ರಜ್ಯಾಸುಃ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙ್

ನಲ್ಲಿ ಅವ್ರಜ್ + ಇಸ್ + ಈತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿತ್ಯವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೬೬. ವದವ್ರಜಹಲಂತಸ್ಯಾಚಃ ॥ ೭-೨-೩ ॥

ವಿಷಾಮುಚೋ ವೃದ್ಧಿಃ ಸಿಚಿ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ॥ ಅವ್ರಾಜೀತ್ ॥ ಅವ್ರಜಿಷ್ಯತ್ ॥

ವದವ್ರಜಹಲಂತಸ್ಯ, ಅಚಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವದಶ್ಚ ವ್ರಜಶ್ಚ ಹಲಂತಶ್ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ, ವದವ್ರಜಹಲಂತಮ್. ತಸ್ಯ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವದ, ವ್ರಜ ಧಾತುಗಳ ಮತ್ತು ಹಲಂತ ಧಾತುವಿನ ಅಚಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪರವಾದ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ವ್ರಜ್ ಧಾತುವು ಹಲಂತ. ಆದರೂ ವಿಕಲ್ಪವೃದ್ಧಿ ಬಾಧಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪರವಾದ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ವ್ರಜಿನ ಅಚ್ ಅಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಆಕಾರ. ಅವ್ರಾಜೀತ್. (ಇಟ ಈಟ, ಸಲೋಪ) ಅವ್ರಾಜಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅವ್ರಾಜಿಷುಃ ॥ ಅವ್ರಾಜೀಃ । ಅವ್ರಾಜಿಷ್ಟಮ್ । ಅವ್ರಾಜಿಷ್ಟ ॥ ಅವ್ರಾಜಿಷಮ್ । ಅವ್ರಾಜಿಷ್ವ ॥ ಅವ್ರಾಜಿಷ್ಮ ॥ ಲೃಙ್ ॥ ಅವ್ರಜಿಷ್ಯತ್ । (ಅಭವಿಷ್ಯತ್‌ವತ್)

॥ ೧೧ ॥ ಕಟೇ ವರ್ಷಾವರಣಯೋಃ

(ಮಳೆ ಮತ್ತು ಮುಚ್ಚುವುದು)

॥ ಕಟತಿ ॥

ಚಕಾಟ । ಚಕಟತುಃ ॥ ಕಟಿತಾ ॥ ಕಟಿಷ್ಯತಿ ॥ ಕಟತು ॥ ಅಕಟತ್ ॥ ಕಟೇತ್ ॥ ಕಟ್ಯಾತ್ ॥

ಕಟೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಕಾರ ಇತ್. ಕಟ್ + ಅ + ತಿ = ಕಟತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ಕಟ ಅಂಗ. ಲಿಟ್ ॥ ದ್ವಿತ್ವ. ಕಟ್‌ಕಟ್ + ಅ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಕಕಟ್ + ಅ. 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಅಭ್ಯಾಸ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಚಕಟ್ + ಅ. 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಧಾತು ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಚಕಾಟ. ಚಕಟ್ ಅಂಗ. ಚಕಟತುಃ ॥ ಇಲ್ಲಿ ಲಿಣ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಆದೇಶ ಬಂದು ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಅತ ಏಕಹಲ್—' (ಸೂ. ೪೬೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚಕಟುಃ ॥ ಚಕಟಿಥ ।

ಚಕಟಥುಃ । ಚಕಟ ॥ ಚಕಾಟ, ಚಕಟ ॥ 'ಣಲುತ್ತಮೋವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ವಿಕಲ್ಪ. ಚಕಟಿವ । ಚಕಟಿಮ ॥ **ಲುಟ್**—ಕಟಿತಾ ॥ **ಲೃಟ್**—ಕಟಿಷ್ಯತಿ ॥ **ಲೋಟ್**—ಕಟತು, ಕಟತಾತ್ ॥ **ಲಙ್**—ಅಕಟತ್ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್**—ಕಟೇತ್ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್**—ಕಟ್ಯಾತ್ ॥ **ಲುಙಿ**ನಲ್ಲಿ—ಅಕಟ್ + ಇಸ್ + ಈತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ 'ವದವ್ರಜಹಲಂತಸ್ಯಾಚಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ವೃದ್ಧಿನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೬೭. ಹ್ಮ್ಯನ್ತಕ್ಷಣಶ್ವಸಜಾಗೃಣಿಶ್ವ್ಯೇದಿತಾಮ್ ॥ ೭-೨-೫ ॥

ಹಮಯಾಂತಸ್ಯ ಕ್ಷಣಾದೇರ್ಣ್ಯನ್ತಸ್ಯ ಶ್ವಯತೇರೇದಿತಶ್ಚ ವೃದ್ಧಿರ್ನೇಡಾದೌ ಸಿಚಿ ॥ ಅಕಟೀತ್ । ಅಕಟಿಷ್ಯತ್ ॥

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. ಹ್ಮ್ಯನ್ತಶ್ಚ, ಕ್ಷಣಶ್ಚ, ಶ್ವಸಶ್ಚ, ಜಾಗೃಶ್ಚ, ಣಿಶ್ಚ, ಶ್ವಿಶ್ಚ, ಏದಿಚ್ಚ, 'ಹ್ಮ್ಯನ್ತ....ದಿತಃ' ತೇಷಾಮ್ 'ಹ್ಮ್ಯನ್ತ....ದಿತಾಮ್.' ಹ್‌ಚ, ಮ್‌ಚ, ಯ್‌ಚ (ವರ್ಣಾಃ) ಅಂತೇ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಹ್ಮ್ಯನ್ತಾಃ ॥ 'ನೇಟಿ' ಸೂತ್ರವೂ 'ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚಿ' ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹಕಾರ, ಮಕಾರ, ಯಕಾರ ಅಂತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಕ್ಷಣ, ಶ್ವಸ, ಜಾಗೃ ಧಾತುಗಳಿಗೂ, ಣಿಜಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೂ, ಶ್ವಿ ಧಾತುವಿಗೂ ಏಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಇಡಾದಿಯಾದ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಕಟ ಧಾತುವು ಏದಿತ್ತಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಕಟೀತ್ । ಅಕಟಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅಕಟಿಷುಃ ॥ ಅಕಟೀಃ । ಅಕಟಿಷ್ಟಮ್ । ಅಕಟಿಷ್ಟ ॥ ಅಕಟಿಷಮ್ । ಅಕಟಿಷ್ವ । ಅಕಟಿಷ್ಮ ॥ ಲೃಙ್ ॥ ಅಕಟಿಷ್ಯತ್ ॥ (ಅಭವಿಷ್ಯತ್‌ವತ್)

॥ ೧೨ ॥ ಗುಪೂ ರಕ್ಷಣೇ (ಕಾಪಾಡುವುದು)

ಗುಪೂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಊಕಾರ ಇತ್. ಗುಪ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೪೬೮. ಗುಪೂಧೂಪವಿಚ್ಛಿಪಣಿಪನಿಭ್ಯ ಆಯಃ ॥ ೩-೧-೨೮ ॥

ಏಭ್ಯ ಆಯಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಗುಪೂ ಮುಂತಾದ ಐದು ಧಾತುಗಳು. ಪನಿಭ್ಯಃ ಪಂಚಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಗುಪೂ, ಧೂಪ, ವಿಚ್ಛಿ, ಪಣಿ, ಪನಿ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ

ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತರ ಅರ್ಥ ಎಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಆಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಪ್ + ಆಯ. ಆಯ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ 'ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಪಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಗೋಪಾಯ. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸನ್ ಆದಿ ಅಂತವಾದವುಗಳಿಗೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೬೯. ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ ॥ ೩-೧-೩೨ ॥

ಸನಾದಯಃ ಕಮೇರ್ಣಿಙನ್ತಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾ ಅನ್ತೇ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಕಾಃ ॥ ಧಾತುತ್ವಾಲ್ಲಡಾದಯಃ । ಗೋಪಾಯತಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸನ್ ಆದಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸನಾದಯಃ ॥ ಸನಾದಯಃ ಅನ್ತೇ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಸನಾದ್ಯನ್ತಾಃ । **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸನ್ ಆರಂಭಿಸಿ ಣಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಹನ್ನೆರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸನ್ ಕ್ಯಚ್ ಕಾಮ್ಯಚ್ ಕ್ಯಙ್ ಕ್ಯಷೋಽಥಾಚಾರಕ್ವಿಪ್ ಣಿಜ್ಯಙೌ ತಥಾ ।
ಯಗಾಯ ಈಯಙ್ ಣಿಙ್ ಚೇತಿ ದ್ವಾದಶಾಮೀ ಸನಾದಯಃ ॥

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸನ್[೧], ಕ್ಯಚ್[೨], ಕಾಮ್ಯಚ್[೩], ಕ್ಯಙ್[೪], ಕ್ಯಷ್[೫], ಆಚಾರಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಕ್ವಿಪ್[೬], ಣಿಚ್[೭], ಯಙ್[೮], ಯಕ್[೯], ಆಯ[೧೦], ಈಯಙ್[೧೧], ಣಿಙ್[೧೨] ಎಂದು ಹನ್ನೆರಡು ಸನಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ದಶವಿಕರಣಿ ಯಾದೊಡನೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಆಯ ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಪ್ರತ್ಯ ಯಾಂತವಾದ ಗೋಪಾಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಅದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಗೋಪಾಯ + ತಿ. ಶಪ್. ಗೋಪಾಯ + ಅ + ತಿ 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಪರರೂಪ. ಗೋಪಾಯತಿ. ಗೋಪಾಯ ಅಂಗ (ಭವತಿವತ್). ಲಿಟನಲ್ಲಿ ಆಯ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಯಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಿಧಾನ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೪೭೦. ಆಯಾದಯ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ವಾ ॥ ೩-೧-೩೧ ॥

ಆರ್ಧಧಾತುಕ ವಿವಕ್ಷಾಯಾಮಾಯಾದಯೋ ವಾ ಸ್ಯುಃ ॥

ವಾ ॥ (ಕಾಸ್ಯನೇಕಾಚ ಆಮ್ ವಕ್ತವ್ಯಃ)

ಲಿಟಿ ಆಸ್ಕಾಸೋರಾಮ್ ವಿಧಾನಾನ್ಮಸ್ಯ ನೇತ್ತ್ವಮ್ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಆಯಃ ಆದಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಆಯಾದಯಃ ॥ ಆಯ, ಈಯಙ್, ಣಿಙ್ ಮೂರು ಆಯಾದಿಗಳು. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ವಿಷಯ ಸಪ್ತಮೀ. ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆರ್ಧಧಾತುಕ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ ಆಯಾದಿಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಲಿಟ್ ಆರ್ಧ ಧಾತುಕವೆಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದಿರುವಾಗ ಆಯವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಯ ಬಂದರೆ ಗೋಪಾಯ+ಲಿಟ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. **ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ** —ಕಾಸ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಅನೇಕಾಚುಳ್ಳ ಧಾತುವಿಗೂ ಲಿಟ್ ಪರವಾದಾಗ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಗೋಪಾಯ ಎಂಬುದು ಅನೇಕಾಚುಳ್ಳ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಬಂದರೆ ಗೋಪಾಯ+ಆಮ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಕಾರಕ್ಕೆ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಲೋಪ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಲಿಟಿ ಆಸ್ಕಾಸೋ—' ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದಾದರೆ ಆಮ್ ಮಿತ್ತಾಯಿತು. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬರಬೇಕು. ಆಗ ಆಸ್ ಕಾಸ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆಮ್ ಹೇಳಿದುದು ವ್ಯರ್ಥ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯಾಚ್ ಆಕಾರ. ಅದರ ಪರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಬಂದರೆ ಆಆಸ್ ಕಾಆಸ್ ಎಂದಾಗಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ಆಸ್ ಕಾಸ್ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆಮ್ ಹೇಳಿ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು ? ಆಸ್ ಕಾಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಆಮ್ ವಿಧಾನಮಾಡಿ ದುದರಿಂದಲೇ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಗ ಕಾಸಾಮ್ ಎಂದು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಗೋಪಾಯ+ಆಮ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದರೂ ರೂಪವ್ಯತ್ಯಾಸ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇತರ ಕಡೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರವಾದಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೭೧. ಅತೋಲೋಪಃ ॥ ೬-೪-೪೮ ॥

ಆರ್ಧಧಾತುಕೋಪದೇಶೇ ಯದದಂತಂ ತಸ್ಯಾತೋ ಲೋಪ ಆರ್ಧ ಧಾತುಕೇ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಅಧಿಕಾರ. ಅದು ಆವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪದೇಶೇ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಒಂದು 'ಆರ್ಧ ಧಾತುಕೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಇನ್ನೊಂದು ಪರಸಪ್ತಮೀ. ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆರ್ಧಧಾತುಕೋಪದೇಶ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಅದಂತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿ ರುವಾಗ ಲೋಪ. ಆಯ ಎಂಬುದು ಆರ್ಧಧಾತುಕೋಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅಕಾ ರಾಂತವಾಗಿದೆ. ಈಗ ಲಿಟ್ ರೂಪ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ (ಅ) ಲೋಪ. ಗೋಪಾಯ್+ಆಮ್+ಲಿಟ್. ಈಗ ಲಿಟಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಆಮಿನ ಪರ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೭೨. ಆಮಃ ॥ ೨-೪-೮೧ ॥

ಆಮಃ ಪರಸ್ಯ ಲುಕ್ ॥

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್', 'ಮಂತ್ರೇ ಘಸ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೇಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಆಮಃ ಪಂಚಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆಮಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಮಿನ ಪರ ಲಕಾರವೆಂದರೆ ಲಿಟ್. ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ಗೋಪಾಯಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಪರವಾದ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೭೩. ಕೃಞ್ ಚಾನುಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ ॥ ೩-೧-೪೦ ॥

ಆಮಂತಾಲ್ಲಿಟ್ ಪರಾಃ ಕೃಭ್ವಸ್ತಯೋಽನುಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ । ತೇಷಾಂ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ॥

ಕೃಞ್, ಚ, ಅನುಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ, ಲಿಟಿ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಕಾಸ್ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿಟಿ ಎಂಬುದು ಕೃಞಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಲಿಟ್ ಪರವಾದ ಕೃಞ್ ಎಂದರ್ಥ. ಕೃಞ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. 'ಕೃಭ್ವಸ್ತಿಯೋಗೇ' ಸೂತ್ರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ 'ಕೃಞೋ ದ್ವಿತೀಯಾ' ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸು

ತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯೆ ಸಂಪದ್ ಎಂದು ಒಂದು ಧಾತುವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ಆಗ ಕೃಞ್, ಭೂ, ಅಸ್ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳು ಮಾತ್ರ ಸೇರುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತದ ಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಪರವಾದ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳು ಅನುಪ್ರಯೋಗಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಅನುಪ್ರಯೋಗ ವೆಂದರೆ ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು. ಗೋಪಾಯಾಮ್ ಆಮಂತ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಕೃಲಿಟ್, ಭೂಲಿಟ್, ಅಸ್‌ಲಿಟ್ ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಕೃ+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಿಡಂತವಾದುದರಿಂದ ಕೃಗೆ 'ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಗೋಪಾಯಾಮ್+ಕೃಕೃ+ಲಿಟ್. ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಭ್ಯಾಸದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೭೪. ಉರತ್ ॥ ೭-೪-೬೬ ॥

ಅಭ್ಯಾಸಋವರ್ಣಸ್ಯ ಅತ್ ಪ್ರತ್ಯಯೇ। ರಪರಃ। ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ॥ ವೃದ್ಧಿಃ। ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕಾರ। ದ್ವಿತ್ವಾತ್ಪರತ್ವಾದ್ಯಣಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ॥

ಉಃ, ಅತ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಋಕಾರದ ಷಷ್ಠೀ ಉಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಭ್ಯಾಸದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತ್ ತಪರ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಅಣ್ (ಅ, ಇ, ಉ) ಬರುವುದಾದರೆ 'ಉರಣ್‌ರಪರಃ' ಸೂತ್ರವು ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಅ ಎಂಬುದು ರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಕರ್‌ಕೃ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕಕೃ+ಅ. 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಚಕೃ+ಅ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅ ಣಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ (ಆರ್). ಚಕಾರ್+ಅ. ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕಾರ. ಗೋಪಾಯಾಮ್ ಕೃ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಲಿಟಿ ಧಾತೋಃ—' ಸೂತ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ 'ಇಕೋಯಣಚಿ' ಸೂತ್ರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ದ್ವಿತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆದೇಶ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ದ್ವಿತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಚಿಗೆ ಆದೇಶ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೭೫. ದ್ವಿರ್ವಚನೇಽಚಿ ॥ ೧-೧-೫೯ ॥

ದ್ವಿತ್ವನಿಮಿತ್ತೇಽಚಿ ಪರೇ ಅಚ ಆದೇಶೋ ನ ದ್ವಿತ್ವೇ ಕರ್ತವ್ಯೇ॥ ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರತುಃ।

ದ್ವಿರ್ವಚನೇ, ಅಚಿ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಃ', 'ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆದೇಶಃ', 'ನಪದಾಂತ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ದ್ವಿರ್ವಚನೇ' ಎಂಬುದು ಆವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (೧) ದ್ವಿಃ ಉಚ್ಯತೇ ಅನೇನ ದ್ವಿರ್ವಚನಮ್ ॥ ತಸ್ಮಿನ್ ದ್ವಿರ್ವಚನೇ ॥ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಅಚಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ. (೨) ದ್ವಿಃ ವಚನಂ ದ್ವಿರ್ವಚನಮ್ ॥ ತಸ್ಮಿನ್ ದ್ವಿರ್ವಚನೇ ॥ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ದ್ವಿತ್ವನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವದ ಅಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಮಾಡುವಾಗ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಅತುಸ್ ದ್ವಿತ್ವ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಚ್. ಅದು ಪರವಾದಾಗ ಕೃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತ್ವವೇ ಮೊದಲು ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಕೃ + ಅತುಸ್. 'ಉರತ್', 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಹಿಂದಿನಂತೇ ಬಂದರೆ ಚಕೃ + ಅತುಸ್ ಈಗ ಯಣ್ ಚಕ್ರತುಃ ॥ ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರತುಃ ॥ ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದೆಯೂ ಮೊದಲು ದ್ವಿತ್ವ, ಆಮೇಲೆ ಇತರ ಕಾರ್ಯಗಳು. ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃ + ಉಸ್. ಯಣ್. ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರುಃ ॥ ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃ + ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಥಲಿಗೆ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅನುದಾತ್ತ ಏಕಾಚ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೭೬. ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್ ॥ ೭-೨-೧೦ ॥

ಉಪದೇಶೇ ಯೋ ಧಾತುರೇಕಾಜನುದಾತ್ತಶ್ಚ ತತ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಣ್ಣ ॥ ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕರ್ಥ । ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರಥುಃ । ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರ ॥ ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕರ । ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃವ । ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃಮ ॥ ಗೋಪಾಯಾಮ್ಬಭೂವ ॥ ಗೋಪಾಯಾಮಾಸ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ', 'ನೇಡ್ವಶಿಕೃತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನೇಟ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅರ್ಥಾನ್ವಯದಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ' ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕಃ ಅಚ್ ಯಸ್ಯ ಏಕಾಚ್. ತಸ್ಮಾತ್ ಏಕಾಚಃ ॥ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಧಾತುವು ಏಕಾಚಾಗಿಯೂ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇದೆಯೋ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಕೃಞ್ ಧಾತುವು ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚಾಗಿಯೂ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಥಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ

ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃ+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತು ಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ (ಅರ್) ಗೋಪಾ ಯಾಞ್ಚಕರ್ಥ | ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃ+ಅಥುಸ್. ಅಥುಸಾದಿಗಳು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಯಣ್. ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರಥುಃ | ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃ+ಅ= ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕ್ರ || ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃ+ಅ. ಇಲ್ಲಿ 'ಣಲುತ್ತಮೋವಾ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಣಲ್ ವಿಕಲ್ಪ ಣಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ, ಣಿತ್ತಾದರೆ, ವೃದ್ಧಿ (ಆರ್). ಣಿತ್ತಾಗದಿದ್ದರೆ, (ಅರ್) ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕರ || ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃ+ವ, ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃವ || ಗೋಪಾಯಾಞ್ಚಕೃಮ || ಇಲ್ಲಿ ವ, ಮ ಗಳಿಗೆ 'ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇನುದಾತ್ತಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಣ್ನಿಷೇಧ. ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಏಕಾಚಾದ ಧಾತು ಕೃಞ್ ಎಂದು ಹಿಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅನುದಾತ್ತವನ್ನು ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ತಿಳಿಯುವುದು ಹೇಗೆ? ಅನುನಾಸಿಕಾದಿಗಳು ಉಪದೇಶಗಮ್ಯವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವನ್ನೂ ಹಾಗೇ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುವ ರೀತಿಯನ್ನು ಸುಲಭ ರೀತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಊದೃದಂತೈರ್ಯೌತಿ ರುಕ್ಷ್ಣುಶೀಙ್ಸ್ನುನುಕ್ಷುಶ್ವಿಡೀಙ್ಶ್ರಿಭಿಃ |
ವೃಙ್ವೃಞ್ಭ್ಯಾಂ ಚ ವಿನೈಕಾಚೋಽಜಂತೇಷು ನಿಹತಾಃ ಸ್ಮೃತಾಃ ||

ಇದು ಅಜಂತಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ಏಕಾಚಾದ ಅಜಂತಧಾತುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅನು ದಾತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಬಂದ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದವುಗಳು ಉದಾತ್ತಗಳು. ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇ—' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ. **ಅರ್ಥ**—ಊಕಾರಾಂತ, ಋೂಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳು ಯು, ರು, ಕ್ಷ್ಣುಶೀಙ್, ಸ್ನು, ನು, ಕ್ಷು, ಶ್ವಿ, ಡೀಙ್, ಶ್ರಿಞ್ ಧಾತುಗಳು, ವೃಙ್, ವೃಞ್ ಧಾತುಗಳು ಉದಾತ್ತಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಅಜಂತವಾದ ಏಕಾಚ್ ಧಾತುಗಳು ಅನುದಾತ್ತ ಧಾತುಗಳು.

ಕಾಂತೇಷು—ಶಕ್ಲೇಕಃ || ಚಾಂತೇಷು—ಪಚ್, ಮುಚ್, ರಿಚ್, ವಚ್, ವಿಚ್, ಸಿಚಃ ಷಟ್ || ಛಾಂತೇಷು—ಪ್ರಚ್ಛೇಕಃ || ಜಾಂತೇಷು—ತ್ಯಜ್, ನಿಜಿರ್, ಭಜ್, ಭಞ್ಜ್, ಭುಜ್, ಭ್ರಸ್ಜ್, ಮಸ್ಜ್, ಯಜ್, ಯುಜ್, ರುಜ್, ರುಂಜ್, ವಿಜಿರ್, ಸ್ವಞ್ಜ್, ಸಞ್ಜ್, ಸೃಜಃ ಪಂಚದಶ || ದಾಂತೇಷು—ಅದ್, ಕ್ಷುದ್, ಖಿದ್, ಛಿದ್, ತುದ್, ನುದ್, ಪದ್ಯ, ಭಿದ್, ವಿದ್ಯತಿ, ವಿನದ್, ವಿಂದ್, ಶದ್, ಸದ್, ಸ್ವಿದ್ಯ, ಸ್ಕನ್ದ್, ಹದಃ ಷೋಡಶ || ಧಾಂತೇಷು—ಕ್ರುಧ್, ಕ್ಷುಧ್, ಬುಧ್ಯ, ಬಂಧ್, ಯುಧ್, ರುಧ್, ರಾಧ್, ವ್ಯಧ್, ಸಾಧ್, ಶುಧ್, ಸಿಧ್ಯ ಏಕಾದಶ ||

ನಾಂತೇಷು—ಮನ್ಯ, ಹನೀ ದ್ವೌ ॥ ಪಾಂತೇಷು—ಆಪ್, ವುಪ್, ಕ್ಷಿಪ್, ತಪ್, ತಿಪ್, ತೃಪ್ಯ, ದೃಪ್ಯ, ಲಿಪ್, ಲುಪ್, ವಪ್, ಶಪ್, ಸ್ವಪ್, ಸೃಪಸ್ತ್ರಯೋದಶ ॥ ಭಾಂತೇಷು—ಯಭ್, ರಭ್, ಲಭಸ್ತ್ರಯಃ ॥ ಮಾಂತೇಷು—ಗಮ್, ನಮ್, ಯಮ್, ರಮಶ್ಚತ್ವಾರಃ ॥ ಶಾಂತೇಷು—ಕ್ರುಶ್, ದಂಶ್, ದಿಶ್, ದೃಶ್, ಮೃಶ್, ರಿಶ್, ರುಶ್, ಲಿಶ್, ವಿಶ್, ಸ್ಪೃಶೋದಶ ॥ ಷಾಂತೇಷು—ಕೃಷ್, ತ್ವಿಷ್, ತುಷ್, ದ್ವಿಷ್, ದುಷ್, ಪುಷ್ಯ, ಪಿಷ್, ವಿಷ್, ಶಿಷ್, ಶುಷ್, ಶ್ಲಿಷ್ಯಾ ಏಕಾದಶ ॥ ಸಾಂತೇಷು—ಘಸ್, ವಸತೀ ದ್ವೌ । ಹಾಂತೇಷು—ದಹ್, ದಿಹ್, ದುಹ್, ನಹ್, ಮಿಹ್, ರುಹ್, ಲಿಹ್, ವಹೋಷ್ಟೌ ॥ ಅನುದಾತ್ತಾ ಹಲಂತೇಷು ಧಾತವಸ್ತ್ರಧಿಕಂ ಶತಮ್ ॥

ಹಲಂತ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಇಣ್ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಏಕಾಚಾದ, ಅನುದಾತ್ತ ವಾದ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಧಾತುಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಧಾತುಗಳು ಉದಾತ್ತಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಜಂತ ದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದವುಗಳು ಉದಾತ್ತಗಳು. ಉಳಿದವುಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಕಕಾರಾದಿ ಕ್ರಮುಗಳಿಂದ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ೧೦೩ ಧಾತುಗಳು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕೃಞ್ ಧಾತುವು ಅಜಂತವಾಗಿದೆ. ಅಜಂತದಲ್ಲಿ ಋೂದಂತ ಉದಾತ್ತ. ಋದಂತ ಉದಾತ್ತ ವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಬಂದಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಗೋಪಾಯಾಮ್ ಎಂಬುದರಮೇಲೆ ಕೃಞ್ ಬಂದಾಗ ರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸಿಮುದಾಯಿತು. ಇನ್ನು ಲಿಟ್ ಪರವಾದ ಭೂ, ಅಸ್ ಬಂದಾಗ ರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬಭೂವ ಎಂಬುದು ಲಿಟನಲ್ಲಿ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ರೂಪ. ಅದನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಪ್ರಕೃತರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೋಪಾಯಾಮ್ಬಭೂವ । ಗೋಪಾಯಾಮ್ಬಭೂವತುಃ । ಗೋಪಾಯಾಮ್ಬಭೂವುಃ ॥ ಗೋಪಾಯಾಮ್ಬಭೂವಿಥ । ಗೋಪಾಯಾಮ್ಬಭೂವಥುಃ । ಗೋಪಾಯಾಮ್ಬಭೂವ ॥ ಗೋಪಾಯಾಮ್ಬಭೂವ । ಗೋಪಾಯಾಮ್ಬಭೂವಿವ । ಗೋಪಾಯಾಮ್ಬಭೂವಿಮ ॥

ಭೂ ಧಾತು ಅಜಂತ. ಇದು ಊದಂತವಾದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಸೇಟ್. ಇಣ್ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಂತದಲ್ಲಿ ಅಸ್ ಧಾತು ಸೇರದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಉದಾತ್ತ. ಇಣ್ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ.

ಗೋಪಾಯಾಮಾಸ । ಗೋಪಾಯಾಮಾಸತುಃ । ಗೋಪಾಯಾಮಾಸುಃ ॥ ಗೋಪಾಯಾಮಾಸಿಥ । ಗೋಪಾಯಾಮಾಸಥುಃ । ಗೋಪಾಯಾಮಾಸ ॥ ಗೋಪಾಯಾಮಾಸ । ಗೋಪಾಯಾಮಾಸಿವ । ಗೋಪಾಯಾಮಾಸಿಮ ॥

ಆರ್ಧಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಗುಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಯಾದೇಶ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಬಂದಾಗ ಆಮ್ ಬಂದು ಮೂರು ರೂಪಗಳಾದುವು. ಅದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಗುಪ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ಅದು ಅನೇಕಾಚ್ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಆಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಗುಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ.

ಜುಗೋಪ। ಜುಗುಪತುಃ। ಜುಗುಪುಃ ॥

'ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಗುಪ್‌ಗುಪ್ + ಅ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಗುಗುಪ್ + ಅ. 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶ. ಜುಗುಪ್ + ಅ. 'ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಜುಗೋಪ. ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ 'ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್‌ಕಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟ್ ಕಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಜುಗುಪ್ + ಅತುಸ್ = ಜುಗುಪತುಃ ॥ ಜುಗುಪ್ + ಉಸ್ = ಜುಗುಪುಃ ॥ ಗುಪ್ ಅನುದಾತ್ತವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಣ್ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ. ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೭೭. ಸ್ವರತಿಸೂತಿಸೂಯತಿಧೂಞೂದಿತೋ ವಾ ॥ ೭-೨-೪೪ ॥

ಸ್ವರತ್ಯಾದೇರೂದಿತಶ್ಚ ಪರಸ್ಯ ವಲಾದೇರಾರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಜುಗೋಪಿಥ, ಜುಗೋಪ್ಥ ॥ ಗೋಪಾಯಿತಾ, ಗೋಪಿತಾ, ಗೋಪ್ತಾ ॥ ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತಿ, ಗೋಪಿಷ್ಯತಿ, ಗೋಪ್ಸ್ಯತಿ ॥ ಗೋಪಾಯತು ॥ ಅಗೋಪಾಯತ್ ॥ ಗೋಪಾಯೇತ್ ॥ ಗೋಪಾಯ್ಯಾತ್, ಗುಪ್ಯಾತ್ ॥ ಅಗೋಪಾಯೀತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸ್ವರತಿಶ್ಚ, ಸೂತಿಶ್ಚ, ಸೂಯತಿಶ್ಚ, ಧೂಞ್‌ಚ, ಊದಿತ್‌ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಸ್ವರತಿಸೂತಿಸೂಯತಿಧೂಞೂದಿತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ | ಸಮಾಹಾರ ದ್ವಂದದಮೇಲೆ ಪಂಚಮ್ಯೇಕವಚನ. ಸ್ವೃ = ಲುಗ್ವಿಕರಣ, ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಸೂಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ತಿಪ್‌ನಿಂದ ನಿರ್ದೇಶ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಇಟ್ ವಲಾದೇಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸ್ವೃ ಧಾತುವಿನ, ಅದಾದಿ ದಿವಾದಿಪಠಿತವಾದ ಸೂ ಧಾತುವಿನ, ಊಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ, ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಪ್ ಧಾತುವು ಊದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಲಾದಿಯಾದ ಥಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಜುಗೋಪಿಥ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಹಾಗೇ ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಜುಗೋಪ್ + ಥ = ಜುಗೋಪ್ಥ ॥

ಜುಗುಪಥುಃ–ಜುಗುಪ || ಜುಗೋಪ–ಜುಗುಪಿವ || ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಜುಗುಪ್ವ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇ ಎರಡು ರೂಪ. ಜುಗುಪಿಮ–ಜುಗುಪ್ಮ ||

ಲುಟಿನಲ್ಲಿ ತಿಬಾದಿಗಳಿಗೆ ಡಾ, ರೌ, ರಸ್ ಆದೇಶ. ತಾಸ್ ವಿಕರಣ. ತಾಸ್ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ 'ಆಯಾದಯ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ವಾ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಕಲ್ಪ. ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಗುಪ್ ಆಯ ಎಂದಿರು ವಾಗ 'ಪುಗಂತಲ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ. ಗೋಪಾಯ. ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಗೋಪಾಯ+ಇತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗೋಪಾಯಿತಾಸ್ ಅಂಗ. ಸಕಾರಾದಿ, ರೇಫಾದಿ, ಧಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ತಾಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಗೋಪಾಯಿತಾ | ಗೋಪಾಯಿತಾರೌ | ಗೋಪಾಯಿತಾರಃ || ಗೋಪಾಯಿ ತಾಸಿ | ಗೋಪಾಯಿತಾಸ್ಥಃ | ಗೋಪಾಯಿತಾಸ್ಥ || ಗೋಪಾಯಿತಾಸ್ಮಿ | ಗೋಪಾಯಿ ತಾಸ್ವಃ | ಗೋಪಾಯಿತಾಸ್ಮಃ ||

ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ತಾಸ್ ವಿಕರಣ ಬಂದಾಗ ಗುಪಿನ ಲಘೂಪಧಕ್ಕೆ ಗುಣ. 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾಸಿಗೆ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ,

ಗೋಪಿತಾ | ಗೋಪಿತಾರೌ | ಗೋಪಿತಾರಃ || ಗೋಪಿತಾಸಿ | ಗೋಪಿತಾಸ್ಥಃ | ಗೋಪಿತಾಸ್ಥ || ಗೋಪಿತಾಸ್ಮಿ | ಗೋಪಿತಾಸ್ವಃ | ಗೋಪಿತಾಸ್ಮಃ ||

ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ ಮಾತ್ರ. ಗೋಪ್ತಾ | ಗೋಪ್ತಾರೌ | ಗೋಪ್ತಾರಃ || ಗೋಪ್ತಾಸಿ | ಗೋಪ್ತಾಸ್ಥಃ | ಗೋಪ್ತಾಸ್ಥ || ಗೋಪ್ತಾಸ್ಮಿ || ಗೋಪ್ತಾಸ್ವಃ | ಗೋಪ್ತಾಸ್ಮಃ ||

ಲೃಟ್ || ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಗುಣ ಬಂದು ಗೋಪಾಯ ಧಾತುವಾಗು ತ್ತದೆ. ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ.

ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತಿ | ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತಃ | ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಂತಿ || ಗೋಪಾ ಯಿಷ್ಯಸಿ | ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಥಃ | ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಥ || ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಾಮಿ | ಗೋಪಾ ಯಿಷ್ಯಾವಃ | ಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಾಮಃ ||

ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸ್ಯ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ, ಷತ್ವ. ಲಘೂಪಧ ಗುಣ. ಗೋಪಿಷ್ಯ ಅಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಗೋಪಿಷ್ಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ; ಷತ್ವ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗೋಪ್ಸ್ಯ ಅಂಗ. ಗೋಪ್ಸ್ಯತಿ– ಗೋಪ್ಸ್ಯತಃ || ಇತ್ಯಾದಿ.

ಲೋಟ್ ॥ ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಗೋಪಾಯ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. 'ಏರುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶ.

ಗೋಪಾಯತು, ಗೋಪಾಯತಾತ್ । ಗೋಪಾಯತಾಮ್ । ಗೋಪಾಯಂತು ॥ ಗೋಪಾಯ, ಗೋಪಾಯತಾತ್ । ಗೋಪಾಯತಮ್ । ಗೋಪಾಯತ ॥ ಗೋಪಾಯಾನಿ । ಗೋಪಾಯಾವ । ಗೋಪಾಯಾಮ ॥

ಲಙ್ ॥ 'ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲೃಙ್‌ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಗೋಪಾಯ ಅಂಗ.

ಅಗೋಪಾಯತ್ । ಅಗೋಪಾಯತಾಮ್ । ಅಗೋಪಾಯನ್ ॥ ಅಗೋಪಾಯಃ । ಅಗೋಪಾಯತಮ್ । ಅಗೋಪಾಯತ ॥ ಅಗೋಪಾಯಮ್ । ಅಗೋಪಾಯಾವ । ಅಗೋಪಾಯಾಮ ॥

ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಗೋಪಾಯ ಅಂಗ. ಯಾಸುಟಿಗೆ ಅದಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಯಾದೇಶ. ವಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಇಯ್‌ನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇತರ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಯ ಇರುತ್ತದೆ.

ಗೋಪಾಯೇತ್ । ಗೋಪಾಯೇತಾಮ್ । ಗೋಪಾಯೇಯುಃ ॥ ಗೋಪಾಯೇಃ । ಗೋಪಾಯೇತಮ್ । ಗೋಪಾಯೇತ ॥ ಗೋಪಾಯೇಯಮ್ । ಗೋಪಾಯೇವ । ಗೋಪಾಯೇಮ ॥

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಕಲ್ಪ. ಬಂದರೆ ಗೋಪಾಯ+ಯಾಸ್‌ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ.

ಗೋಪಾಯ್ಯಾತ್ । ಗೋಪಾಯ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಗೋಪಾಯ್ಯಾಸುಃ ॥ ಗೋಪಾಯ್ಯಾಃ । ಗೋಪಾಯ್ಯಾಸ್ತಮ್ । ಗೋಪಾಯ್ಯಾಸ್ತ ॥ ಗೋಪಾಯ್ಯಾಸಮ್ । ಗೋಪಾಯ್ಯಾಸ್ವ । ಗೋಪಾಯ್ಯಾಸ್ಮ ॥

ಆಯಾದೇಶ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಯಾಸುಟ್ ಆಶೀರ್ಲಿಙಿನಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಪಿನ ಲಘೂಪಧಕ್ಕೆ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಗುಪ್ಯಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಲುಙ್ ॥ ಸಿಚ್ ವಿಕರಣ. ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಕಲ್ಪ. ಆಯ ಬಂದರೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಗೋಪಾಯ ಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. 'ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪೃಕ್ತವಾದ ತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ. ಅಗೋಪಾಯ ಇಸ್ ಈತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ

‘ ಅತೋ ಲೋಪಃ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ‘ ಇಟ ಈಟಿ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಗೋಪಾಯೀತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ ಅಂಗ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯು ಸೇರಿಸಬೇಕು.

ಅಗೋಪಾಯೀತ್ । ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅಗೋಪಾಯಿಷುಃ ॥
ಅಗೋಪಾಯೀಃ । ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಟಮ್ । ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಟ ॥
ಅಗೋಪಾಯಿಷಮ್ । ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ವ । ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಮ ॥

ಆಯಾದೇಶ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಪೃಕ್ತಕ್ಕೆ ಈಟ್. ಅಗುಪ್ ಇಸ್ ಈತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ‘ ಇಟ ಈಟಿ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಗುಪ್ ಧಾತು ಹಲಂತವಾದುದರಿಂದ ‘ ವದವ್ರಜಹಲಂತಸ್ಯಾಚಃ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಪಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹಲಂತ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೭೮. ನೇಟಿ ॥ ೭-೨-೪ ॥

ಇಡಾದೌ ಸಿಚಿ ಹಲಂತಸ್ಯ ವೃದ್ಧಿರ್ನ ॥ ಅಗೋಪೀತ್, ಅಗೌಪ್ಸೀತ್ ॥

ನ, ಇಟಿ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ‘ ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿ, ವೃದ್ಧಿಃ, ‘ ವದವ್ರಜಹಲಂತಸ್ಯಾಚಃ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಹಲಂತಸ್ಯಾಚಃ ’ ಅನುವೃತ್ತಿ. ‘ ಇಟಿ ’ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ‘ ಸಿಚಿ ’ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ‘ ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಗ್ರಹಣೇ ’ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇಡಾದಿ ಸಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಡಾದಿಯಾದ ಸಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಹಲಂತಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಇಡಾದಿ ಸಿಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ ಪುಗಂತ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ.

ಅಗೋಪೀತ್ । ಅಗೋಪಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅಗೋಪಿಷುಃ ॥ ಅಗೋಪೀಃ । ಅಗೋಪಿಷ್ಟಮ್ । ಅಗೋಪಿಷ್ಟ ॥ ಅಗೋಪಿಷಮ್ । ಅಗೋಪಿಷ್ವ । ಅಗೋಪಿಷ್ಮ ॥

‘ ಸ್ವರತಿಸೂತಿ— ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಊದಿತ್ತಾದ ಗುಪಿನ ಪರವಾದ ವಲಾದ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಅಗೋಪೀತ್ ರೂಪವಾಯಿತು. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸಿಚ್. ಅಪೃಕ್ತಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ. ಇಡಾದಿ ಸಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ವೃದ್ಧಿ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಟ್ ಬಾರದಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗೌಪ್ಸೀತ್. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ತಸಿಗೆ ತಾಮಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಅಗೌಪ್ ಸ್ ತಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೭೯. ಝಲೋ ಝಲಿ || ೮-೨-೨೬ ||

ಝಲಃ ಪರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಝಲಿ । ಅಗೌಪ್ತಾಮ್ । ಅಗೌಪ್ಸುಃ ॥ ಅಗೌಪ್ಸೀಃ । ಅಗೌಪ್ತಮ್ । ಅಗೌಪ್ತ ॥ ಅಗೌಪ್ಸಮ್ । ಅಗೌಪ್ಸ್ವ । ಅಗೌಪ್ಸ್ಮ ॥ ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತ್ । ಅಗೋಪಿಷ್ಯತ್ । ಅಗೋಪ್ಸ್ಯತ್ ॥

॥ ೧೩ ॥ ಕ್ಷಿ ಕ್ಷಯೇ ॥ ಕ್ಷಯತಿ । ಚಿಕ್ಷಾಯ । ಚಿಕ್ಷಿಯತುಃ । ಚಿಕ್ಷಿಯುಃ । ಏಕಾಚ ಇತಿ ಇಣ್ನಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ರಾತ್ಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಸ್ಯ', 'ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಝಲಃ ಪಂಚಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಝಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಝಲ್ ಪರವಾದಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಝಲ್ ಪಕಾರ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಿಚಿನ ಸಕಾರವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಝಲ್ ತಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಅಗೌಪ್ತಾಮ್. ಝಿಗೆ ಉಸ್. ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಸಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಅಗೌಪ್ಸುಃ । ಅಗೌಪ್ಸೀಃ-ಅಗೌಪ್ತಮ್ -ಅಗೌಪ್ತ ॥ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಝಲ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಸಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಅಗೌಪ್ಸಮ್-ಅಗೌಪ್ಸ್ವ-ಅಗೌಪ್ಸ್ಮ ॥

ಲೃಙ್ ॥ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಸ್ಯ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ.

ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತ್ । ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತಾಮ್ । ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯನ್ ॥
ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಃ । ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತಮ್ । ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯತ ॥
ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಮ್ । ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಾವ । ಅಗೋಪಾಯಿಷ್ಯಾಮ ॥

ಆಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಾರದಿದ್ದರೆ 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅಗೋಪಿಷ್ಯತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಗೋಪ್ಸ್ಯತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕ್ಷಿ ಧಾತು. ಕ್ಷಯ ಅಂದರೆ ನಾಶ (ಅದರ ಅರ್ಥ) ಅನಿಟ್ ಧಾತು. ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಕ್ಷಯತಿ. ಭವತಿಯಂತೇ ರೂಪ. ಕ್ಷಯ ಅಂಗ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುತ್ತಾ ಹೋಗಬೇಕು. ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ತಿಬಾದಿಗಳಿಗೆ

ಣಲಾದ್ಯಾದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಕ್ಷಿಕ್ಷಿ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಕಕಾರ ಉಳಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಚಿಕ್ಷಿ+ಅ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಚಿಕ್ಷೈ+ಅ. 'ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಯಾದೇಶ. ಚಿಕ್ಷಾಯ. ಚಿಕ್ಷಿ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಙ್ ಆದೇಶ. ಚಿಕ್ಷಿಯತುಃ॥ 'ಅಸಂಯೋಗಾತ್ ಲಿಟ್ ಕಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಇಯಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಕ್ಷಿಯುಃ॥ ಚಿಕ್ಷಿ+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವು ಏಕಾಚಾಗಿ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ 'ಏಕಾಚ ಉಪ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಸೂ. ೪೭೬) ಥಲಿಗೆ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಇಟ್ ಬರುವ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ರಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಲಿಟನಲ್ಲಿ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೮೦. ಕೃಸೃಭೃವೃಸ್ತುದ್ರುಸ್ರುಶ್ರುವೋ ಲಿಟಿ ॥ ೭-೨-೧೩ ॥

ಕ್ರಾದಿಭ್ಯ ಏವ ಲಿಟಃ ಇಣ್ನ ಸ್ಯಾದನ್ಯಸ್ಮಾದನಿಟೋಽಪಿ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕೃಚ, ಸೃಚ, ಭೃಚ, ವೃಚ, ಸ್ತುಚ, ದ್ರುಚ, ಸ್ರುಚ, ಶ್ರುಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಕೃಸೃಭೃವೃಸ್ತುದ್ರುಸ್ರುಶ್ರು। ತಸ್ಮಾತ್, ಕೃಸೃ....ಶ್ರುವಃ। ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವದಮೇಲೆ ಪಂಚಮೀ. ಲಿಟಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಿದೆ. 'ನೇಡ್ವಶಿಕೃತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ, ಇಟ್ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕೃ ಮುಂತಾದ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಟಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃ ಮುಂತಾದ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವು ಏಕಾಚಾಗಿ ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ 'ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಹೇಳಿದುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಿದ್ಧೇ ಸತ್ಯಾರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಒಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಪುನಃ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅದು ನಿಯಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಿಯಮ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಲಿಟನಲ್ಲಿ 'ಏಕಾಚಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಾದರೆ ಕ್ರಾದಿ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಟಿಗೆ ಮಾತ್ರ. ಇತರ ಧಾತುಗಳು ಅನಿಟಾದರೂ ಅಂದರೆ 'ಏಕಾಚಃ—' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಅವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಟಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕ್ಷಿ ಧಾತು ಅನಿಟ್ ಆದುದರಿಂದ ಕ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರದಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಟನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮ

ಹೊಂದುತ್ತದೆಂದು. ಈ ಸೂತ್ರನಿಯಮದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಪುನಃ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೮೧. ಅಚಸ್ತಾಸ್ವತ್ಥಲ್ಯನಿಟೋ ನಿತ್ಯಮ್ ॥ ೭-೨-೬೧ ॥

ಉಪದೇಶೇಽಜಂತೋ ಯೋ ಧಾತುಸ್ತಾಸೌ ನಿತ್ಯಾನಿಟ್ ತತಸ್ಥಲ ಇಣ್ನ ॥

ಅಚಃ, ತಾಸ್ವತ್, ಥಲಿ, ಅನಿಟಃ, ನಿತ್ಯಮ್ ॥ ಪಂಚಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಉಪದೇಶೇಽತ್ವತಃ' ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪದೇಶೇ' ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಅಪಕೃಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಗಮೇರಿಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್', 'ನ ವೃದ್ಭ್ಯಶ್ಚತುರ್ಭ್ಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಥಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತು ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಚಃ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಅದು ಪಂಚಮೀ. ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಜಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಿಟಃ ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ನ ವಿದ್ಯತೆ ಇಟ್ ಯಸ್ಮಾತ್. ಅನಿಟ್. ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟನ್ನು ಹೊಂದದಿರುವುದು. ತಾಸ್ವತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಾಸಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತದಮೇಲೆ ವತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. 'ತಾಸಿ ಚ ಕ್ಲೃಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತಾಸಿ' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಿಟ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ. ತಾಸಿನಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟನ್ನು ಹೊಂದದಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಜಂತವಾಗಿಯೂ ತಾಸಿನಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಅನಿಟಾಗಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಥಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಾಸಿನಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನಿಟಾಗುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಥಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇಟ್ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ಲಿಟನಲ್ಲಿ ವಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಕ್ಷಿ ಧಾತುವು ಅಜಂತವಾದುದರಿಂದಲೂ ತಾಸಿನಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಾನಿಟ್ ಆದುದರಿಂದಲೂ ಇಣ್ಣಿಷೇಧ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ವ, ಮದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಹೊಂದಲು ಯಾವ ನಿಷೇಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಇಣ್ಣಿಷೇಧ ವಿಷಯ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಕಾರವುಳ್ಳ ಧಾತುವಿನ ಥಲಿಗೆ ಇಣ್ಣಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೮೨. ಉಪದೇಶೇಽತ್ವತಃ ॥ ೭-೨-೬೨ ॥

ಉಪದೇಶೇಽಕಾರವತಸ್ತಾಸೌ ನಿತ್ಯಾನಿಟಃ ಪರಸ್ಯ ಥಲಃ ಇಣ್ ನ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಉಪದೇಶೇ, ಅತ್ವತಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಂತೇ ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಅಚಃ' ಒಂದು ಪದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅತ್ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ. ಇದು ಉಳ್ಳದ್ದು ಅತ್ವಾನ್. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವುಳ್ಳ ತಾಸಿನಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನಿಟ್ ಆಗಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಥಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಿಟಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಪುನಃ ನಿಷೇಧಿಸುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪಚ್ ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಪಚ್ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಹೊಂದಿದೆ. ತಾಸಿನಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಾನಿಟ್. ಆಗ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಪಪಕ್ಥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಜಂತ, ಅಕಾರವುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳ ಪರದ ಥಲಿಗೆ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಭಾರದ್ವಾಜರು ಅಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಈಗ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜರ ನಿಯಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೮೩. ಋತೋ ಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ ॥ ೭-೨-೬೩ ॥

ತಾಸೌ ನಿತ್ಯಾನಿಟಃ ಋದಂತಾದೇವ ಥಲೋ ನೇಟ್ ಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ ಮತೇ ॥ ತೇನ ಅನ್ಯಸ್ಯ ಸ್ಯಾದೇವ ॥ ಅಯಮತ್ರ ಸಂಗ್ರಹಃ ॥

'ಅಜಂತೋಽಕಾರವಾನ್ವಾ ಯಸ್ತಾಸ್ಯನಿಟ್ ಥಲಿ ವೇಡಯಮ್ ॥
ಋದಂತ ಈದೃಙ್ ನಿತ್ಯಾನಿಟ್ ಕ್ರಾದ್ಯನ್ಯೋ ಲಿಟಿ ಸೇಡ್ ಭವೇತ್ ॥'

ಚಿಕ್ಷಯಿಥ, ಚಿಕ್ಷೇಥ । ಚಿಕ್ಷಿಯಥುಃ । ಚಿಕ್ಷಿಯ । ಚಿಕ್ಷಾಯ, ಚಿಕ್ಷಯ । ಚಿಕ್ಷಿಯಿವ । ಚಿಕ್ಷಿಯಿಮ ॥ ಕ್ಷೇತಾ ॥ ಕ್ಷೇಷ್ಯತಿ ॥ ಕ್ಷಯತು ॥ ಅಕ್ಷಯತ್ । ಕ್ಷಯೇತ್ ॥

ಋತಃ, ಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಿಂದ ತಾಸೌ, ನಿತ್ಯಾನಿಟಃ, ನ, ಇಟ್, ಥಲಿ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತಾಸಿನಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನಿಟಾಗಿರುವ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋದಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಥಲಿಗೆ ಭಾರದ್ವಾಜರ ಮತದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೂ ನಿಯಮಸೂತ್ರ. ಋದಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವು 'ಅಚಸ್ತಾಸ್ವತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಜಂತವಾದ ಧಾತುವೆಂದಮೇಲೆ ಋಕಾರಾಂತ ಧಾತುವೂ ಅಜಂತವಾದುದೇ. ಆದರಿಂದಲೇ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಭಾರದ್ವಾಜರು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಭಾರದ್ವಾಜರ ಮತದಲ್ಲಿ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಾದರೆ ಕೇವಲ ಋದಂತಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಇತರ ಅಜಂತಧಾತುಗಳ ಪರದ ಥಲಿಗೆ ಭಾರದ್ವಾಜರ ಮತದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾಣಿನಿಮತದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ, ಭಾರದ್ವಾಜರ ಮತದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವೆಂದುದರಿಂದ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಋದಂತಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಷೇಧ. ಈ

ನಾಲ್ಕು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. 'ಅಜಂತಃ, ಅಕಾರವಾನ್ ವಾ ಯಃ ತಾಸ್ಯನಿಟ್'=ತಾಸಿನಲ್ಲಿ ಅನಿಟಾಗಿ ಇರುವ (ಋದಂತ ಬಿಟ್ಟು) ಅಜಂತಧಾತುವಾಗಲೀ, ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವುಳ್ಳ ಧಾತುವಾಗಲೀ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಥಲಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ. ತಾಸಿನಲ್ಲಿ ಅನಿಟಾದ ಋದಂತ ಧಾತುವಾದರೆ ಅದರ ಪರದ ಥಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. 'ಕ್ರಾದ್ಯನ್ಯೋ ಲಿಟಿ ಸೇಟ್ ಭವೇತ್—' ಕೃಸೃ ಮುಂತಾದ ಮೊದಲನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಲಿಟನಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಕ್ರಾದಿ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ಅನಿಟಾದ ಧಾತುಗಳು ಲಿಟನಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕ್ಷಿ ಧಾತು ಅಜಂತವಾಗಿ ತಾಸಿನಲ್ಲಿ ಅನಿಟಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಅಚಸ್ತಾಸ್ವತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಂತವಾದುದರಿಂದ ಪಾಣಿನಿಮತದಿಂದ ಇಣ್ನಿಷೇಧ. ಭಾರದ್ವಾಜ ಮತದಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಆದುದರಿಂದ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಇಟ್ ವಿಕಲ್ಪ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಚಿಕ್ಷಿ+ಇತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಚಿಕ್ಷೇ+ಇಥ=ಚಿಕ್ಷಯಿಥ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಚಿಕ್ಷಿ+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ ಮಾತ್ರ. ಚಿಕ್ಷೇಥ. ‖ ಚಿಕ್ಷಿ+ಅಥುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶ. ಚಿಕ್ಷಿಯಥುಃ ‖ ಚಿಕ್ಷಿ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಯಙ್. ಚಿಕ್ಷಿಯ | ಉತ್ತಮದಲ್ಲಿ 'ಣಲುತ್ತಮೋವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಣಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿತ್ತಾದರೆ 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ, ಆಯಾದೇಶ. ಣಿತ್ತಾಗದಿದ್ದರೆ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಚಿಕ್ಷಾಯ, ಚಿಕ್ಷಯ ‖ ವ, ಮ ಪರವಾದಾಗ ಅನಿಟ್ ಧಾತುವಾದರೂ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಜಾದಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಇಯಜಾದೇಶ. ಚಿಕ್ಷಿಯಿವ | ಚಿಕ್ಷಿಯಿಮ ‖

ಲುಟ್ ‖ ತಿಬಾದಿಗಳಿಗೆ ಡಾ ರೌ ರಸ್ ಆದೇಶ. ಅನಿಟಾದುದರಿಂದ 'ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇ ಅನುದಾತ್ತಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಷಿಯ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಕ್ಷೇತಾ-ಕ್ಷೇತಾರೌ-ಕ್ಷೇತಾರಃ ‖ ಕ್ಷೇತಾಸಿ-ಕ್ಷೇತಾಸ್ಥಃ-ಕ್ಷೇತಾಸ್ಥ ‖ ಕ್ಷೇತಾಸ್ಮಿ-ಕ್ಷೇತಾಸ್ವಃ-ಕ್ಷೇತಾಸ್ಮಃ ‖ **ಲೃಟ್** ‖ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಗುಣ. 'ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಕ್ಷೇಷ್ಯತಿ-ಕ್ಷೇಷ್ಯತಃ-ಕ್ಷೇಷ್ಯಂತಿ ‖ ಕ್ಷೇಷ್ಯಸಿ-ಕ್ಷೇಷ್ಯಥಃ-ಕ್ಷೇಷ್ಯಥ ‖ ಕ್ಷೇಷ್ಯಾಮಿ-ಕ್ಷೇಷ್ಯಾವಃ-ಕ್ಷೇಷ್ಯಾಮಃ ‖ **ಲೋಟ್** ‖ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. 'ಏರುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶ. ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಕ್ಷಯತು, ಕ್ಷಯತಾತ್-ಕ್ಷಯತಾಂ-ಕ್ಷಯಂತು ‖ ಕ್ಷಯ, ಕ್ಷಯತಾತ್-ಕ್ಷಯತಮ್-ಕ್ಷಯತ ‖ ಕ್ಷಯಾನಿ-ಕ್ಷಯಾವ-ಕ್ಷಯಾಮ ‖ **ಲಙ್** ‖ ಶಪ್, ಗುಣ.

ಅಯಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಕ್ಷಯತ್ ॥ ಅಕ್ಷಯ ಅಂಗ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಬೇಕು. **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಶಪ್, ಗುಣ. ಕ್ಷಯ ಅಂಗ. ಯಾಸುಟಿಗೆ ಇಯಾದೇಶ. ಕ್ಷಯೇತ್–ಕ್ಷಯೇತಾಮ್–ಕ್ಷಯೇಯುಃ ॥ ಕ್ಷಯೇಃ–ಕ್ಷಯೇತಮ್–ಕ್ಷಯೇತ ॥ ಕ್ಷಯೇಯಮ್–ಕ್ಷಯೇವ–ಕ್ಷಯೇಮ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಲಿಙಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ. 'ಕಿದಾಶಿಷಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸುಟ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ಷಿಯಾಸ್ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಯಾಸುಟ್ ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಜಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೮೪. ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ ॥ ೭–೪–೨೫ ॥

ಅಜಂತಾಂಗಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋ ಯಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ನತು ಕೃತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ ॥ ಕ್ಷೀಯಾತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕೃತ್‌ಚ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕಂಚ ಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ॥ ನ ಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ, ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ॥ ತಯೋಃ ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ॥ ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅಂಗದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಯಙ್ಯಿ ಕ್ಙಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಯಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ದೀರ್ಘ ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ 'ಅಚಃ' ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಯಕಾರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರವಾದಾಗ ಈ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಕ್ಷಿ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗ. ಅದಕ್ಕೆ ಯಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ (ಯಾಸುಟ್) ಪರವಾಗಿದೆ. ಇದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಲ್ಲ.'ಲಿಙಾಶಿಷಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಕ್ಷೀಯಾತ್–ಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್–ಕ್ಷೀಯಾಸುಃ ॥ ಕ್ಷೀಯಾಃ–ಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಮ್–ಕ್ಷೀಯಾಸ್ತ ॥ ಕ್ಷೀಯಾಸಮ್–ಕ್ಷೀಯಾಸ್ವ–ಕ್ಷೀಯಾಸ್ಮ ॥

ಲುಙ್ ॥ ಸಿಚ್ ವಿಕರಣ. 'ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪೃಕ್ತಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಕ್ಷಿ+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೮೫. ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ॥ ೭-೨-೧ ॥

ಇಗಂತಾಂಗಸ್ಯ ವೃದ್ಧಿಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇ ಸಿಚಿ ॥ ಅಕ್ಷೈಷೀತ್ ॥ ಅಕ್ಷೇಷ್ಯತ್ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. ವೃದ್ಧಿವಿಧಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ಇಕಃ' ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಗಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕ್ಷಿ ಇಗಂತಾಂಗ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ ಈತ್ ಎಂಬ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪರವಾದ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಗ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಅಕ್ಷೈಸೀತ್. 'ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅಕ್ಷೈಷೀತ್ ॥ ಅಕ್ಷೈಷ್ ಅಂಗ ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಕ್ಷೈಷ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಷ್ಟುತ್ವ. ಅಕ್ಷೈಷ್ಟಾಮ್ । ಅಕ್ಷೈಷುಃ ॥ ಅಕ್ಷೈಷೀಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಅಕ್ಷೈಷೀಃ-ಅಕ್ಷೈಷ್ಟಮ್-ಅಕ್ಷೈಷ್ಟ ॥ ಅಕ್ಷೈಷಮ್-ಅಕ್ಷೈಷ್ವ-ಅಕ್ಷೈಷ್ಮ ॥

ಲೃಙ್ ॥ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅಕ್ಷೇಷ್ಯತ್-ಅಕ್ಷೇಷ್ಯತಾಮ್-ಅಕ್ಷೇಷ್ಯನ್॥ ಅಕ್ಷೇಷ್ಯಃ-ಅಕ್ಷೇಷ್ಯತಮ್-ಅಕ್ಷೇಷ್ಯತ॥ ಅಕ್ಷೇಷ್ಯಮ್-ಅಕ್ಷೇಷ್ಯಾವ-ಅಕ್ಷೇಷ್ಯಾಮ ॥

॥ ೧೪ ॥ ತಪ=ಸಂತಾಪೇ ॥ (ವ್ಯಥೆಪಡುವುದು.)

ತಪತಿ ॥ ತತಾಪ । ತೇಪತುಃ । ತೇಪುಃ ॥ ತೇಪಿಥ, ತತಪ್ಥ ॥ ತೇಪಿವ । ತೇಪಿಮ ॥ ತಪ್ತಾ ॥ ತಪ್ಸ್ಯತಿ ॥ ತಪತು ॥ ಅತಪತ್ ॥ ತಪೇತ್ ॥ ತಪ್ಯಾತ್ ॥ ಅತಾಪ್ಸೀತ್ । ಅತಾಪ್ತಾಮ್ ॥ ಅತಪ್ಸ್ಯತ್ ॥

ಲಟ್ ॥ ತಪತಿ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಇತರ ಯಾವ ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. **ಲಿಟ್** ॥ ತಪ್‌ತಪ್+ಅ. ತತಾಪ 'ಅತಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದಿದೆ. ತತಪ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತಏಕ ಹಲ್ಮಧ್ಯೇ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಸೂ. ೪೬೧) ಏತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಈ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ತೇಪತುಃ-ತೇಪುಃ ॥ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಇಡಾಗಮ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ 'ಥಲಿಚ ಸೇಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ತೇಪಿಥ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ತತಪ್ಥ । ತೇಪಥುಃ । ತೇಪ ॥ ಉತ್ತಮದಲ್ಲಿ 'ಣಲುತ್ತಮೋವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಣಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿತ್ತಾದರೆ 'ಅತಉಪಧಾಯಾಃ' ವೃದ್ಧಿ. ತತಾಪ

ಣಿತ್ವಾಗದಿದ್ದರೆ ತತಪ । ತೇಪಿವ । ತೇಪಿಮ ॥ **ಲುಟ್**—ಧಾತು ಅನಿಟಾದುದರಿಂದ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಪ್ತಾ । ತಪ್ತಾರೌ । ತಪ್ತಾರಃ ॥ ತಪ್ತಾಸಿ । ತಪ್ತಾಸ್ಥಃ । ತಪ್ತಾಸ್ಥ ॥ ತಪ್ತಾಸ್ಮಿ । ತಪ್ತಾಸ್ವಃ । ತಪ್ತಾಸ್ಮಃ ॥ **ಲೃಟ್**—ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ತಪ್ಸ್ಯತಿ । ತಪ್ಸ್ಯತಃ । ತಪ್ಸ್ಯಂತಿ ॥ ತಪ್ಸ್ಯಸಿ । ತಪ್ಸ್ಯಥಃ । ತಪ್ಸ್ಯಥ ॥ ತಪ್ಸ್ಯಾಮಿ । ತಪ್ಸ್ಯಾವಃ । ತಪ್ಸ್ಯಾಮಃ ॥ **ಲೋಟ್** ॥ ತಪತು, ತಪತಾತ್ । ತಪತಾಮ್ । ತಪಂತು ॥ ತಪ, ತಪತಾತ್ । ತಪತಮ್ । ತಪತ ॥ ತಪಾನಿ । ತಪಾವ । ತಪಾಮ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅತಪತ್ । ಅತಪತಾಮ್ । ಅತಪನ್ ॥ ಅತಪಃ । ಅತಪತಮ್ । ಅತಪತ ॥ ಅತಪಮ್ । ಅತಪಾವ । ಅತಪಾಮ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್**—ತಪೇತ್ । ತಪೇತಾಮ್ । ತಪೇಯುಃ ॥ ತಪೇಃ । ತಪೇತಮ್ । ತಪೇತ ॥ ತಪೇಯಮ್ । ತಪೇವ । ತಪೇಮ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಸಲೋಪವಿಲ್ಲ. ತಪ್ಯಾತ್ । ತಪ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ತಪ್ಯಾಸುಃ ॥ ತಪ್ಯಾಃ । ತಪ್ಯಾಸ್ತಮ್ । ತಪ್ಯಾಸ್ತ ॥ ತಪ್ಯಾಸಮ್ । ತಪ್ಯಾಸ್ವ । ತಪ್ಯಾಸ್ಮ ॥ **ಲುಙ್**—ಅತಪ್+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಅತಾಪ್ಸೀತ್. ಅತಾಪ್+ಸ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಝಲೋಝಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಅತಾಪ್ತಾಮ್ । ಅತಾಪ್ಸುಃ । ಅತಾಪ್ಸೀಃ । ಅತಾಪ್ತಮ್ । ಅತಾಪ್ತ ॥ ಅತಾಪ್ಸಮ್ । ಅತಾಪ್ಸ್ವ । ಅತಾಪ್ಸ್ಮ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅತಪ್ಸ್ಯತ್ । ಅತಪ್ಸ್ಯತಾಮ್ । ಅತಪ್ಸ್ಯನ್ ॥ ಅತಪ್ಸ್ಯಃ । ಅತಪ್ಸ್ಯತಮ್ । ಅತಪ್ಸ್ಯತ ॥ ಅತಪ್ಸ್ಯಮ್ । ಅತಪ್ಸ್ಯಾವ । ಅತಪ್ಸ್ಯಾಮ ॥

॥ ೧೫ ॥ ಕ್ರಮು=ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪೇ (ನಡೆಯುವುದು.)

ಕ್ರಮುವಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಇತ್. ಕ್ರಮ್ ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭ್ರಾಶಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪ ಶ್ಯನ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೮೬. ವಾ ಭ್ರಾಶಭ್ಲಾಶಭ್ರಮುಕ್ರಮುಕ್ಲಮುತ್ರಸಿತ್ರುಟಿಲಷಃ ॥ ೩-೧-೭೦ ॥

ಏಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ ವಾ ಕರ್ತ್ರರ್ಥೇ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಪರೇ ॥ ಪಕ್ಷೇ ಶಪ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವದಮೇಲೆ ಪಂಚಮೀ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ', 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ', 'ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ಯನ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭ್ರಾಶ ಮುಂತಾದ ಏಳು ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಾರ

ದಿದ್ದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಯನ್ ಬಂದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರವೂ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರವೂ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಯ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕ್ರಮ್ + ಯ + ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೮೭. ಕ್ರಮಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ॥ ೭-೩-೭೬ ॥

ಕ್ರಮೋ ದೀರ್ಘಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇ ಶಿತಿ। ಕ್ರಾಮ್ಯತಿ, ಕ್ರಾಮತಿ॥ ಚಕ್ರಾಮ ॥ ಕ್ರಮಿತಾ। ಕ್ರಮಿಷ್ಯತಿ। ಕ್ರಾಮ್ಯತು, ಕ್ರಾಮತು। ಅಕ್ರಾಮ್ಯತ್, ಅಕ್ರಾಮತ್। ಕ್ರಾಮ್ಯೇತ್, ಕ್ರಾಮೇತ್। ಕ್ರಮ್ಯಾತ್। ಅಕ್ರಾಮೀತ್। ಅಕ್ರಮಿಷ್ಯತ್॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಶಮಾಮಷ್ಟಾನಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ', 'ಷ್ಠಿವುಕ್ಲಮ್ವಾಚಮಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಶಿತಿ ಸಪ್ತಮೀ. ಶಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—** ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪರವಾದ ಶಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಕ್ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪರಸ್ಮೈಪದಪರವಾದ ಶಿತ್ ಅಂದರೆ ಶ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಕ್ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಕ್ರಾಮ್ಯತಿ। ಕ್ರಾಮ್ಯತಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಕ್ರಾಮ್ಯ ಅಂಗ. ಶ್ಯನ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಶಪ್. ಇದೂ ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಕ್ರಾಮತಿ। ಕ್ರಾಮತಃ। ಕ್ರಾಮಂತಿ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಾಮ ಅಂಗ.

ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಕ್ರಕ್ರಮ್ + ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ. 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಚಕ್ರಾಮ। ಚಕ್ರಮತುಃ। ಚಕ್ರಮುಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಚಕ್ರಮ್ ಅಂಗ. **ಲುಟ್** ॥ ಕ್ರಮಿತಾ. ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಿದೆ. ಕ್ರಮಿತಾಸ್ ಅಂಗ. ಸಾದಿ, ರಾದಿ, ಧಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ತಾಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಲೃಟ್** ॥ ಸ್ಯ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಕ್ರಮಿಷ್ಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಶ್ಯನ್. ದೀರ್ಘ. ಕ್ರಾಮ್ಯತು ಇತ್ಯಾದಿ. ಶಪ್ ಬಂದರೆ ಕ್ರಾಮತು ಇತ್ಯಾದಿ. ಕ್ರಾಮ್ಯ, ಕ್ರಾಮ ಅಂಗ. **ಲಙ್** ॥ ಅಕ್ರಾಮ್ಯ, ಅಕ್ರಾಮ ಅಂಗ. ಅಕ್ರಾಮ್ಯತ್, ಅಕ್ರಾಮತ್ ಇತ್ಯಾದಿ. **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಕ್ರಾಮ್ಯ, ಕ್ರಾಮ ಅಂಗ. ಯಾಸುಟಿಗೆ ಇಯಾದೇಶ. ಕ್ರಾಮ್ಯೇತ್। ಕ್ರಾಮ್ಯೇತಾಮ್।

ಕ್ರಾಮ್ಯೇಯುಃ ॥ ಕ್ರಾಮ್ಯೇಃ । ಕ್ರಾಮ್ಯೇತಮ್ । ಕ್ರಾಮ್ಯೇತ ॥ ಕ್ರಾಮ್ಯೇಯಮ್ । ಕ್ರಾಮ್ಯೇವ । ಕ್ರಾಮ್ಯೇಮ ॥ ಹೀಗೆಯೇ ಕ್ರಾಮೇತ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಶ್ಯನಾದಿಗಳಿಲ್ಲ. ಯಾಸುಟ್. ಕ್ರಮ್ಯಾತ್ । ಕ್ರಮ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಕ್ರಮ್ಯಾಸುಃ ॥ ಕ್ರಮ್ಯಾಃ । ಕ್ರಮ್ಯಾಸ್ತಮ್ । ಕ್ರಮ್ಯಾಸ್ತ ॥ ಕ್ರಮ್ಯಾಸಮ್ । ಕ್ರಮ್ಯಾಸ್ವ । ಕ್ರಮ್ಯಾಸ್ಮ ॥ ಲುಙ್ ॥ ಅಕ್ರಮ್ + ಇಸ್ + ಈತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಇಟ ಈಟಿ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಮಕಾರಾಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ' ಹ್ಮ್ಯಂತಕ್ಷಣಶ್ವಸ— ' ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಸೂ. ೪೬೭) ವೃದ್ಧಿನಿಷೇಧ. ಅಕ್ರಮೀತ್ । ಅಕ್ರಮಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅಕ್ರಮಿಷುಃ ॥ ಅಕ್ರಮೀಃ । ಅಕ್ರಮಿಷ್ಟಮ್ । ಅಕ್ರಮಿಷ್ಟ ॥ ಅಕ್ರಮಿಷಮ್ । ಅಕ್ರಮಿಷ್ವ । ಅಕ್ರಮಿಷ್ಮ ॥ ಲೃಙ್ ॥ ಅಕ್ರಮಿಷ್ಯತ್. ಅಭವಿಷ್ಯತ್ ಎಂಬಂತೆ ರೂಪಸಿದ್ಧಿ. ಅಕ್ರಮಿಷ್ಯ ಅಂಗ.

॥ ೧೬ ॥ ಪಾ = ಪಾನೇ ॥ (ಕುಡಿಯುವುದು.)

ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತು. ಪಾ + ಅ + ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಪಾ ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪಿಬಾದಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೮೮. ಪಾ[೧]ಘ್ರಾ[೨]ಧ್ಮಾ[೩]ಸ್ಥಾ[೪]ಮ್ನಾ[೫]ದಾಣ್[೬]ದೃಶ್ಯ[೭]ರ್ತಿ[೮]ಸರ್ತಿ[೯]ಶದ[೧೦]ಸದಾಂ[೧೧], ಪಿಬ[೧]ಜಿಘ್ರ[೨]ಧಮ[೩]ತಿಷ್ಠ[೪]ಮನ[೫]ಯಚ್ಛ[೬]ಪಶ್ಯ[೭]ರ್ಛ[೮]ಧೌ[೯]ಶೀಯ[೧೦]ಸೀದಾಃ[೧೧] ॥ ೭-೩-೭೮ ॥

ಪಾದೀನಾಂ ಪಿಬಾದಯಃ ಸ್ಯುರಿತ್ಸಂಜ್ಞಕಶಕಾರಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ । ಪಿಬಾದೇಶೋಽದಂತಸ್ತೇನ ನ ಗುಣಃ । ಪಿಬತಿ ॥

ಎರಡು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಹನ್ನೊಂದು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸ. ಹಾಗೆ ಅವುಗಳ ಹನ್ನೊಂದು ಆದೇಶಗಳಿಗೂ ದ್ವಂದ್ವ. ' ಷ್ಠಿವುಕ್ಲಮ್ಯಾ— ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಶಿತಿ ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಶಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ವಿಶೇಷಣ. ' ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಗ್ರಹಣೇ ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಶ್ ಚಾಸೌ ಇತ್ ಚ ಶಿತ್. ತಸ್ಮಿನ್ ಶಿತಿ. ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಶಕಾರವೇ ಆದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಪಾ, ಘ್ರಾ, ಧ್ಮಾ, ಸ್ಥಾ, ಮ್ನಾ, ದಾಣ್, ದೃಶಿ, ಅರ್ತಿ, ಸರ್ತಿ, ಶದ್, ಸದ್ ಎಂಬ ಹನ್ನೊಂದು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪಿಬ, ಜಿಘ್ರ, ಧಮ, ತಿಷ್ಠ, ಮನ, ಯಚ್ಛ, ಪಶ್ಯ, ಋಚ್ಛ, ಧೌ, ಶೀಯ, ಸೀದ ಎಂಬ ಹನ್ನೊಂದು ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ದೃಶಿ ಇಕಿನಿಂದಲೂ, ಅರ್ತಿ ಸರ್ತಿ ಶ್ತಿಪ್‌ನಿಂದಲೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ದೃಶಿರ್,

ಖು, ಸ್ಪೃ ಧಾತುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶಪ್ ಇತ್‌ಸಂಜ್ಞಕ ಶಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಿಬ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಆದೇಶ. ಪಿಬ್ ಹಲಂತವಾಗಿದ್ದರೆ 'ಪುಗಂತ ಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಪಿಬ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರ ರೂಪ. ಪಿಬತಿ | ಪಿಬತಃ | ಪಿಬಂತಿ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಪಿಬ ಅಂಗ.

ಲಿಟ್ || ತಿಬಾದಿಗಳಿಗೆ ಣಲಾದಿ ಆದೇಶ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಪಪಾ+ಣಲ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಣಲಿಗೆ ಔ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಟಿನ ಣಲಿಗೆ ಔ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೮೯. ಆತ, ಔ, ಣಲಃ || ೭-೧-೩೪ ||

ಆದಂತಾದ್ಧಾತೋರ್ಣಲ ಔಕಾರಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಪಪೌ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಣಲ್, ಧಾತುವಿಗೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಪದವು ಲಬ್ಧ ವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಆತಃ' ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಔ ಲುಪ್ತಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ದೀರ್ಘಾಕಾರಾಂತ ಧಾತುರೂಪವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಣಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಔ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಆತಃ' ತ ಪರ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾಕಾರ ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪಪಾ ದೀರ್ಘಾಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗ. ಪರದ ಣಲಿಗೆ ಔ ಬಂದರೆ ಪಪಾ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಪಪೌ. ಪಪಾ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೯೦. ಆತೋ, ಲೋಪ, ಇಟಿ, ಚ || ೬-೪-೬೪ ||

ಅಜಾದ್ಯೋರಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ ಕ್ಙಿದಿಟೋಃ ಪರಯೋರಾತೋ ಲೋಪಃ | ಪಪತುಃ | ಪಪುಃ | ಪಪಿಥ, ಪಪಾಥ | ಪಪಥುಃ | ಪಪ | ಪಪೌ | ಪಪಿವ | ಪಪಿಮ || ಪಾತಾ || ಪಾಸ್ಯತಿ || ಪಿಬತು || ಅಪಿಬತ್ || ಪಿಬೇತ್ ||

ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಅಧಿಕಾರ. 'ದೀಙೋ ಯುಡಚಿ ಕ್ಙಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ', 'ಕ್ಙಿತಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಚಿ' ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ವರ್ಣವಾದುದರಿಂದ ಅಜಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಜಾದಿಯಾಗಿ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಯಿರುವ ಕಿತ್, ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಇಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ

ಅಂಗದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕದ ಅವಯುವ ಇಟ್ ಆದುದ ರಿಂದ ಇಡಾಗಮವೂ ಆರ್ಧಧಾತುಕವೇ. ಪ್ರಕೃತ 'ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್‌ಕಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟಿನ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಜಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕವೂ ಆದುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪಪ್+ಅತುಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಪಪತುಃ. ಪಪಾ+ಉಸ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆ ಲೋಪ. ಪಪುಃ॥ ಪಾ ಧಾತು ಅನಿಟ್. ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜಮತದಿಂದ ಇಟ್. ಪಾಣಿನಿಮತದಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಪಪಾ+ಇಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಇಟ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರ ಲೋಪ. ಪಪಿಥ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಹಾಗೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪಪಾಥ. ಆಥುಸ್ ಆದಿ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆ ಲೋಪ. ಪಪಥುಃ॥ ಪಪ॥ ಣಲಿಗೆ 'ಆತಔಣಲಃ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಔ ಆದೇಶ. ವೃದ್ಧಿ. ಪಪೌ. ವ, ಮ ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಆ ಲೋಪ. ಪಪಿವ। ಪಪಿಮ॥

ಲುಟ್॥ ಅನಿಟಾದುದರಿಂದ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾತಾ। ಪಾತಾರೌ। ಪಾತಾರಃ॥ ಪಾತಾಸಿ। ಪಾತಾಸ್ಥಃ। ಪಾತಾಸ್ಥ॥ ಪಾತಾಸ್ಮಿ। ಪಾತಾಸ್ವಃ। ಪಾತಾಸ್ಮಃ॥ **ಲೃಟ್**॥ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಪಾಸ್ಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ಪಾಸ್ಯ ಅಂಗ. **ಲೋಟ್**॥ ಶಪ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಿಬ ಆದೇಶ. ಪಿಬತು, ಪಿಬತಾತ್। ಪಿಬತಾಮ್। ಪಿಬಂತು॥ ಪಿಬ, ಪಿಬತಾತ್। ಪಿಬತಮ್। ಪಿಬತ॥ ಪಿಬಾನಿ। ಪಿಬಾವ। ಪಿಬಾಮ॥ **ಲಙ್**॥ ಧಾತುವಿಗೆ ಪಿಬಾ ದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಪಿಬತ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಪಿಬ ಅಂಗ. **ವಿಧಿಲಿಙ್**॥ ಪಿಬಾದೇಶ. ಯಾಸುಟಿಗೆ ಇಯಾದೇಶ. ಪಿಬೇತ್। ಪಿಬೇತಾಮ್। ಪಿಬೇಯುಃ॥ ಪಿಬೇಃ। ಪಿಬೇತಮ್। ಪಿಬೇತ॥ ಪಿಬೇಯಮ್। ಪಿಬೇವ। ಪಿಬೇಮ॥ **ಆಶೀ ರ್ಲಿಙ್**॥ ಪಾಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಆಶೀರ್ಲಿಙಿನಲ್ಲಿ ಏತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೯೧. ಏರ್ಲಿಙಿ ॥ ೬-೪-೬೭॥

ಘುಸಂಜ್ಞಕಾನಾಂ ಮಾಸ್ಥಾದೀನಾಂಚ ಏತ್ವಂ ಸ್ಯಾದಾರ್ಧಧಾತುಕೇ ಕಿತಿ ಲಿಙಿ॥ ಪೇಯಾತ್॥ ಗಾತಿಸ್ಥೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್। ಅಪಾತ್। ಅಪಾ ತಾಮ್॥

ಏಃ, ಲಿಙಿ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಏಃ ಪ್ರಥಮಾಂತ. 'ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾ ಜಹಾತಿಸಾಂ—' ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಅಧಿಕಾರ. 'ದೀಙೋ ಯುಡಚಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತಿ' ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿತಿ

ಎಂಬುದು ಆರ್ಧಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಹೊಂದುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಘು ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಮಾ, ಸ್ಥಾ, ಗಾ, ಪಾ, ಹಾ, ಸೋ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಕಿತ್ತಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ದಾ ರೂಪ, ಧಾ ರೂಪ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಘು ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಆಶೀರ್ಲಿಙಿನ ಯಾಸುಟ್ ಕಿತ್ತಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಪಾ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪೇಯಾತ್ | ಪೇಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಪೇಯಾಸುಃ || ಪೇಯಾಃ | ಪೇಯಾಸ್ತಮ್ | ಪೇಯಾಸ್ತ || ಪೇಯಾಸಮ್ | ಪೇಯಾಸ್ವ | ಪೇಯಾಸ್ಮ ||

ಲುಙ್ || ಅಪಾ + ಸ್ + ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾಭೂಭ್ಯಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಾ ಧಾತುವಿನ ಪರವಾದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಸಿಚ್ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪೃಕ್ತಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಅಪಾತ್ | ಅಪಾತಾಮ್ | ಅಪಾ + ಸ್ + ಝಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಿಚಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲುಕ್. ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಸಿಚ್ ಇದೆಯೆಂದು ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ 'ಸಿಚಭ್ಯಸ್ತವಿದಿಭ್ಯಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಿಗೆ ಜುಸ್ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಆದಂತಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಮಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಜುಸಾದೇಶವನ್ನು ಇತರ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಝಿಗೆ ಜುಸಾದೇಶ ನಿಯಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೯೨. ಆತಃ || ೩-೪-೧೧೦ ||

ಸಿಜ್ಲುಕಿ ಆದಂತಾದೇವ ಝೇರ್ಜುಸ್ ||

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಝೇರ್ಜುಸ್' ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆತಃ ಸಿಜ್ಲುಗಂತಾತ್ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್' ವಾರ್ತಿಕವಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಚ್‌ಲುಕಿ, 'ಆತಃ' ಪದಗಳು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇದು ನಿಯಮಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಿಚ್ ಲುಕ್ ಆದಾಗ ಝಿಗೆ ಜುಸಾದೇಶ ಬರುವುದಾದರೆ ಆದಂತ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತರ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಿಗೆ ಜುಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಆದಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಝಿಗೆ ಜುಸಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಪಾ + ಉಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪರರೂಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಉಸಿನಲ್ಲಿ ಪರರೂಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೯೩. ಉಸ್ಯಪದಾನ್ತಾತ್ || ೬-೧-೯೬ ||

ಅಪದಾಂತಾದಕಾರಾದುಸಿ ಪರರೂಪಮೇಕಾದೇಶಃ | ಅಪುಃ | ಅಪಾಸ್ಯತ್ ||

ಉಸಿ, ಅಪದಾನ್ತಾತ್ ‖ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆದ್ಗುಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್', 'ಏಙಿ ಪರರೂಪಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರರೂಪಮ್', 'ಇಕೋ ಯಣಚಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಏಕಃ ಪೂರ್ವ ಪರಯೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಪದಾನ್ತವಾದ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಉಸಿನ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಪಾ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರ ಅಪದಾಂತವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉಸಿನ ಅಚ್ ಉಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಕಾರ ಉಕಾರಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಒಂದೇ ಉಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ. ಅಪುಃ ‖ ಅಪಾಃ । ಅಪಾತಮ್ । ಅಪಾತ ‖ ಅಪಾವಮ್ । ಅಪಾವ । ಅಪಾಮ ‖ **ಲೃಙ್**—ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಪಾಸ್ಯತ್ । ಇತ್ಯಾದಿ.

‖ ೧೭ ‖ ಗ್ಲೈ=ಹರ್ಷಕ್ಷಯೇ (ವ್ಯಥೆಪಡುವುದು.)

ಗ್ಲಾಯತಿ ‖

ಗ್ಲೈ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಆಯಾದೇಶ. ಗ್ಲಾಯತಿ । ಗ್ಲಾಯತಃ ‖ ಇತ್ಯಾದಿ. ಗ್ಲಾಯ ಅಂಗ. **ಲಿಟ್** ‖ ತಿಬಾದಿಗಳಿಗೆ ಣಲಾದಿ ಆದೇಶ. ಗ್ಲೈ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಏಜಂತಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೯೪. ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ ‖ ೬-೧-೪೫ ‖

ಉಪದೇಶೇ ಏಜಂತಸ್ಯ ಧಾತೋರಾತ್ವಂ ನ ತು ಶಿತಿ । ಜಗ್ಲೌ ‖ ಗ್ಲಾತಾ । ಗ್ಲಾಸ್ಯತಿ । ಗ್ಲಾಯತು । ಅಗ್ಲಾಯತ್ । ಗ್ಲಾಯೇತ್ ‖

ಆತ್, ಏಚಃ, ಉಪದೇಶೇ, ಅಶಿತಿ ‖ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಏಚಃ' ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏಜಂತ ವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಶಕಾರ ಇತ್ತಾಗದ ಧಾತು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಡಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಶಪ್ ವಿಕರಣವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗ್ಲೈ ಎಂಬುದು ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಏಜಂತವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಲಿಟನಲ್ಲಿ ಗ್ಲಾ ಎಂತಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದು ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಚವರ್ಗಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಜಗ್ಲಾ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆತ ಔ ಣಲಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲಿಗೆ ಔಕಾರಾದೇಶ. ವೃದ್ಧಿ. ಜಗ್ಲೌ. ಜಗ್ಲಾ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟ ಚ'

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಜಗ್ಲತುಃ | ಜಗ್ಲುಃ || ಇದು ಅನಿಟ್ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಇಟ್ ಬಂದರೆ ಆಲೋಪ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಆಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಜಗ್ಲಿಥ, ಜಗ್ಲಾಥ | ಜಗ್ಲಥುಃ | ಜಗ್ಲ || ಜಗ್ಲೌ | ಜಗ್ಲಿವ | ಜಗ್ಲಿಮ || **ಲುಟ್** || ತಾಸ್ ಅಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ. ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಗ್ಲಾತಾ | ಗ್ಲಾತಾರೌ | ಗ್ಲಾತಾರಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಗ್ಲಾತಾಸ್ ಅಂಗ. **ಲೃಟ್** || ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಆತ್ವ. ಗ್ಲಾಸ್ಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ಗ್ಲಾಸ್ಯ ಅಂಗ. **ಲೋಟ್** || ಗ್ಲೈ+ಅ+ತು. ಆಯಾದೇಶ. ಗ್ಲಾಯತು–ಗ್ಲಾಯತಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಗ್ಲಾಯ ಅಂಗ. **ಲಙ್** || ಅಗ್ಲಾಯ ಅಂಗ. ಅಗ್ಲಾಯತ್ | ಇತ್ಯಾದಿ. **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ಯಾಸುಟಿಗೆ ಇಯಾದೇಶ. ಗ್ಲಾಯ ಅಂಗ. ಗುಣ. ಗ್ಲಾಯೇತ್ | ಗ್ಲಾಯೇತಾಮ್ | ಗ್ಲಾಯೇಯುಃ || ಗ್ಲಾಯೇಃ | ಗ್ಲಾಯೇತಮ್ | ಗ್ಲಾಯೇತ || ಗ್ಲಾಯೇಯಮ್ | ಗ್ಲಾಯೇವ | ಗ್ಲಾಯೇಮ || **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** || ಗ್ಲೈ+ಯಾಸ್ತ್. 'ಸ್ಕೋಃಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. 'ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಆತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಂಯೋಗಾದಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೯೫. ವಾಽನ್ಯಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ || ೬–೪–೬೮ ||

ಘುಮಾಸ್ಥಾದೇರನ್ಯಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾದೇರ್ಧಾತೋರಾತ ಏತ್ವಂ ವಾರ್ಧಧಾತುಕೇ ಕಿತಿ ಲಿಙಿ || ಗ್ಲೇಯಾತ್, ಗ್ಲಾಯಾತ್ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಏರ್ಲಿಙಿ' ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆತೋ ಲೋಪಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತಃ', 'ದೀಙೋ ಯುಡಚಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅನ್ಯಸ್ಯ' ಅಂದರೆ ಇತರ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಯಾವ ಇತರ ಧಾತುಗಳು ? ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ 'ಘುಮಾಸ್ಥಾ—' ಸೂತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಂದ ಇತರಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಘು, ಮಾ, ಸ್ಥಾದಿಗಳಿಗಿಂತ (ಎಂಟು) ಇತರ ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾಗಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ ಕಿತ್ತಾದ ಲಿಙ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಾರ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗ್ಲಾ+ಯಾತ್ ಇಲ್ಲಿ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಆದುದರಿಂದ ಕಿತ್ತಾದ ಲಿಙ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಮಾಸ್ಥಾದಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಆದಂತ ಧಾತುವಾಗಿದೆ. ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದರೆ ಗ್ಲೇಯಾತ್. ಏತ್ವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಆಕಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಗ್ಲಾಯಾತ್. **ಲುಙ್** || ಅಗ್ಲೈ+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽ

ಶಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ವ. ಅಗ್ಲಾ+ಸ್ತ್. ಅನಿಟ್ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈಗ ಸಿಚಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮವನ್ನೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಕ್ ಆಗಮನವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಆದಂತಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸಗಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೯೬. ಯಮರಮನಮಾತಾಂ ಸಕ್ ಚ ॥ ೭-೨-೭೩ ॥

ಏಷಾಂ ಸಕ್ ಸ್ಯಾದೇಭ್ಯಃ ಸಿಚ ಇಟ್ ಸ್ಯಾತ್ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು। ಅಗ್ಲಾಸೀತ್। ಅಗ್ಲಾಸ್ಯತ್॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಯಮಶ್ಚ, ರಮಶ್ಚ, ನಮಶ್ಚ, ಆತ್ ಚ, ಯಮರಮನಮಾತಃ ತೇಷಾಮ್. 'ಇಡತ್ಯರ್ತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್', 'ಸ್ತುಸುಧೂಞ್ಭ್ಯಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು', 'ಅಂಜೇಃ ಸಿಚಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸಿಚಿ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಯಮ್, ರಮ್, ನಮ್ ಆದಂತಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸಕಾಗಮವೂ ಇವುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮವೂ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ಲಾ+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆದಂತಧಾತು ಗ್ಲಾ ಇದಕ್ಕೆ ಸಕಾಗಮ. ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಸಕ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿಯೂ, ಇಟ್ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಅಗ್ಲಾಸ್+ಇಸ್+ತ್. 'ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪೃಕ್ತಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಅಗ್ಲಾಸೀತ್. ಅಗ್ಲಾಸಿಸ್ ಅಂಗ. ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಚಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಷಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ. ಅಗ್ಲಾಸಿಷ್ಟಾಮ್। ಅಗ್ಲಾಸಿಷುಃ॥ ಅಗ್ಲಾಸೀಃ। ಅಗ್ಲಾಸಿಷ್ಟಮ್। ಅಗ್ಲಾಸಿಷ್ಟ॥ ಅಗ್ಲಾಸಿಷಮ್। ಅಗ್ಲಾಸಿಷ್ವ। ಅಗ್ಲಾಸಿಷ್ಮ॥ ಲೃಙ್॥ ಅಗ್ಲಾಸ್ಯತ್। ಅಗ್ಲಾಸ್ಯತಾಮ್। ಅಗ್ಲಾಸ್ಯನ್॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ಯ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ ಬಂದಿದೆ.

॥ ೧೮ ॥ ಹ್ವೃ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ॥ (ಕುಟಿಲ ನಡತೆ)
ಹ್ವರತಿ ॥

ಲಟ್ ॥ ಹ್ವೃ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತು ಇಗಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ. 'ಉರಣ್ರಪರಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹ್ವರತಿ। ಹ್ವರತಃ। ಹ್ವರಂತಿ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹ್ವರ ಅಂಗ. **ಲಿಟ್** ॥ ಹ್ವೃಹ್ವೃ+ಅ ಎಂದು ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ

'ಉರತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಬಂದರೆ ಹ್ವರ್‌ಹ್ವೃ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಹ್ವೃ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶ. ಜಹ್ವೃ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಅದಕ್ಕೂ ಪರವಾದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಗುಣವು ಲಿಟಿನ ಒಂಬತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಂಯೋಗಾದಿ ಋಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೯೭. ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋಗಾದೇರ್ಗುಣಃ || ೭-೪-೧೦ ||

ಋದಂತಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾದೇರಂಗಸ್ಯ ಗುಣೋ ಲಿಟಿ || ಉಪಧಾಯಾ ವೃದ್ಧಿಃ | ಜಹ್ವಾರ-ಜಹ್ವರತುಃ-ಜಹ್ವರುಃ | ಜಹ್ವರ್ಥ-ಜಹ್ವರಥುಃ-ಜಹ್ವರ| ಜಹ್ವಾರ, ಜಹ್ವರ-ಜಹ್ವರಿವ-ಜಹ್ವರಿಮ || ಹ್ವರ್ತಾ ||

ಋತಃ, ಚ, ಸಂಯೋಗಾದೇಃ, ಗುಣಃ || ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ದಯತೇರ್ದಿಗಿಲಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟಿ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಋತಃ ಅಧಿಕೃತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಂಯೋಗವೇ ಆದಿಯಾಗಿಯೂ, ಋಕಾರವೇ ಅಂತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಪರವಾದಾಗ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಹ್ವೃ ಅಂಗ. ಇದು ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾಗಿಯೂ (ಹ್ವೃಹ್ವೃ+ಅ) ಋದಂತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಜಹ್ವರ್+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಪಧಾ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಜಹ್ವಾರ್+ಅ=ಜಹ್ವಾರ | ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟ್ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣ ಬರುವುದರಿಂದ ಜಹ್ವರ್ ಅಂಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಜಹ್ವರತುಃ | ಜಹ್ವರುಃ || ಇದು ಋಕಾರಾಂತವಾಗಿ ಅನಿಟಾದುದರಿಂದ ಭಾರದ್ವಾಜರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಜಹ್ವರ್ಥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಜಹ್ವರಥುಃ | ಜಹ್ವರ || ಜಹ್ವಾರ, ಜಹ್ವರ || 'ಣಲುತ್ತಮೋ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲ್ ವಿಕಲ್ಪಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವೃದ್ಧಿ. ಜಹ್ವರಿವ | ಜಹ್ವರಿಮ ||

ಲುಟ್ || ತಾಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಹ್ವೃಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಹ್ವರ್ತಾ | ಹ್ವರ್ತಾರೌ | ಹ್ವರ್ತಾರಃ || ಹ್ವರ್ತಾಸಿ | ಹ್ವರ್ತಾಸ್ಥಃ | ಹ್ವರ್ತಾಸ್ಥ || ಹ್ವರ್ತಾಸ್ಮಿ | ಹ್ವರ್ತಾಸ್ವಃ | ಹ್ವರ್ತಾಸ್ಮಃ || **ಲೃಟ್** || ಹ್ವೃ+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವು ಅನಿಟಾದುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿರುವಾಗ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೯೮. ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ ॥ ೭-೨-೭೦ ॥

ಋತೋ ಹಂತೇಶ್ಚ ಸ್ಯಸ್ಯೇಟ್ । ಹ್ವರಿಷ್ಯತಿ । ಹ್ವರತು । ಅಹ್ವರತ್ । ಹ್ವರೇತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಋತ್ ಚ ಹನ್ ಚ ಋದ್ಧನೌ । ತಯೋಃ ಋದ್ಧನೋಃ । ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. ಋದಂತವಾದ ಧಾತು, ಹನ್ ಧಾತು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. ಸ್ಯೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಿದೆ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸ್ಯೇಟ್–' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಋದಂತಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ, ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ, ಸ್ಯ ವಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಋದಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಪರದ ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಹ್ವೃ+ಇಸ್ಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಗುಣ. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹ್ವರಿಸ್ಯತಿ । 'ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಹ್ವರಿಷ್ಯತಿ । ಹ್ವರಿಷ್ಯ ಅಂಗ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಬೇಕು.

ಲೋಟ್ ॥ ಶಪ್ ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ. ಹ್ವರತು, (ತಾತ್) ಇತ್ಯಾದಿ. ಹ್ವರ ಅಂಗ. (ಭವತುವತ್) **ಲಙ್** ॥ ಅಹ್ವರತ್ । ಅಹ್ವರ ಅಂಗ. (ಅಭವತ್‌ವತ್) **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಹ್ವರೇತ್ ॥ ಹ್ವರ ಅಂಗ. (ಭವೇತ್‌ವತ್) **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಹ್ವೃ+ಯಾಸ್ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸ್ಕೋಃ ಸಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಹ್ವೃಯಾತ್. ಇಲ್ಲಿ ಯಾಸುಟ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸೂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಯಕ್‌ಯಾದಿಲಿಙಿನಲ್ಲಿ ಗುಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೪೯೯. ಗುಣೋಽರ್ತಿಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ ॥ ೭-೪-೨೯ ॥

ಅರ್ತೇಃ ಸಂಯೋಗಾದೇರ್ಋದಂತಸ್ಯ ಚ ಗುಣಃ ಸ್ಯಾದ್ಯಕಿ ಯಾದಾವಾರ್ಧಧಾತುಕೇ ಲಿಙಿ ಚ ॥ ಹ್ವರ್ಯಾತ್ । ಅಹ್ವಾರ್ಷೀತ್ । ಅಹ್ವರಿಷ್ಯತ್ ॥

ಗುಣಃ, ಅರ್ತಿಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ ॥ 'ರೀಙ್‌ಋತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋತಃ', 'ರಿಙ್‌ಶಯಕ್‌ಲಿಙ್ಕ್ಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಕಿ', 'ಲಿಙಿ', 'ಅಯಙ್‌ಯಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಯಿ' ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಯಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರವಾದಾಗ

ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. ಋತಃ, ಸಂಯೋಗಾದೇಃ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾದ ಋದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ತಿ ಎಂಬುದು ಋ ಧಾತುವಿಗೆ ಶ್ತಿಪ್ ಸೇರಿಸಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಋ ಧಾತುವಿಗೂ, ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾಗಿ ಋದಂತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಯಕ್, ಯಕಾರಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ ಲಿಙ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗಲೂ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸಂಯೋಗಾದಿಯಾಗಿ ಋದಂತವಾದ ಧಾತು ಹ್ವೃ ಆಗಿದೆ. ಆಶೀರ್ಲಿಙಂಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಅದು ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹ್ವರ್ + ಯಾತ್ = ಹ್ವರ್ಯಾತ್ । ಹ್ವರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಹ್ವರ್ಯಾಸುಃ ॥ ಹ್ವರ್ಯಾಃ । ಹ್ವರ್ಯಾಸ್ತಮ್ । ಹ್ವರ್ಯಾಸ್ತ ॥ ಹ್ವರ್ಯಾಸಮ್ । ಹ್ವರ್ಯಾಸ್ವ । ಹ್ವರ್ಯಾಸ್ಮ ॥

ಲುಙ್ ॥ ಅಹ್ವೃ + ಸ್ ಈತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ (ಆರ್). ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಅಹ್ವಾರ್ಷೀತ್ । ಅಹ್ವಾರ್ಷ್ಟಾಮ್ । ಅಹ್ವಾರ್ಷುಃ ॥ ಅಹ್ವಾರ್ಷೀಃ । ಅಹ್ವಾರ್ಷ್ಟಮ್ । ಅಹ್ವಾರ್ಷ್ಟ ॥ ಅಹ್ವಾರ್ಷಮ್ । ಅಹ್ವಾರ್ಷ್ವ । ಅಹ್ವಾರ್ಷ್ಮ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. 'ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಷತ್ವ. ಅಹ್ವರಿಷ್ಯತ್ । ಅಹ್ವರಿಷ್ಯತಾಮ್ । ಅಹ್ವರಿಷ್ಯನ್ ॥ ಅಹ್ವರಿಷ್ಯಃ । ಅಹ್ವರಿಷ್ಯತಮ್ । ಅಹ್ವರಿಷ್ಯತ ॥ ಅಹ್ವರಿಷ್ಯಮ್ । ಅಹ್ವರಿಷ್ಯಾವ । ಅಹ್ವರಿಷ್ಯಾಮ ॥

॥ ೧೯ ॥ ಶ್ರು = ಶ್ರವಣೇ (ಕೇಳುವುದು.)

ಶ್ರು ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟಿನಲ್ಲಿ 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಶ್ನು ವಿಕರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ರು ಧಾತುವಿಗೆ ಶ್ನು ವಿಕರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೦೦. ಶ್ರುವಃ ಶೃ ಚ ॥ ೩-೧-೭೪ ॥

ಶ್ರುವಃ ಶೃ ಇತ್ಯಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಶ್ಚ ॥ ಶೃಣೋತಿ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಚಕಾರದಿಂದ ಹಿಂದಿನ 'ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ನು ಎಂಬುದು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೃ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಪ್ರಥಮಾಕ. 'ಶ್ರುವಃ' ಷಷ್ಠೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಶ್ರು ಧಾತುವಿಗೆ ಶೃ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ; ಇದರ

ಪರಕ್ಕೆ ಶಪಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಶ್ನು ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪಿಗೆ ಅಪವಾದವೆಂದುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕದಲ್ಲಿ (ಲಟ್, ಲೋಟ್, ಲಙ್, ವಿಧಿಲಿಙ್) ಮಾತ್ರ ಇವುಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿ. ಇತರ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುವಿಗೆ ಆದೇಶ, ವಿಕರಣ ಬಂದರೆ ಶೃನು+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಪನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೃನುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಶೃನೋತಿ. 'ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್' ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಶೃಣೋತಿ. ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶೃನು+ತಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತು—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಿಗೆ ಙಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಙಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೦೧. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ ॥ ೧-೨-೪ ॥

ಅಪಿತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಂ ಙಿದ್ವತ್ ॥ ಶೃಣುತಃ ॥

ಸಾರ್ವಧಾತುಕಂ, ಅಪಿತ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಗಾಙ್ಕುಟಾದಿಭ್ಯಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಪಿತ್ತಲ್ಲದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಙಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಶ್ ಇತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ತಿಙಿನಲ್ಲಿ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಳಿದ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಙಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಅಙಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಙಿತ್ತಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಙಿದ್ವತ್ ಅಂದರೆ ಙಿತ್ ಆದಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ತಸಾದಿಗಳು ಙಿತ್ತಿನಂತಾದುದರಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ. ಶೃಣುತಃ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಶೃಣು+ಅಂತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಙಿತ್ತಿನಂತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಉವಙಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಯಣ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹು, ಶ್ನುಗಳ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೦೨. ಹುಶ್ನುವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ॥ ೬-೪-೮೭ ॥

ಹುಶ್ನುವೋರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯೋವರ್ಣಸ್ಯ ಯಣ್ ಸ್ಯಾದಚಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ । ಶೃಣ್ವಂತಿ । ಶೃಣೋಷಿ । ಶೃಣುಥಃ । ಶೃಣುಥ । ಶೃಣೋಮಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಇಣೋ ಯಣ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಣ್', 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತು

ಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಅಚಿ ', ' ಓಃಸುಪಿ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಓಃ ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ' ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ ' ಸೂತ್ರವು ' ಏಃ ' ಒಂದು ಪದನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಚಿ ' ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಾದಿಲಾಭ. ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯುವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಗ್ರಹಣ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹು ಧಾತುವಿನ, ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅನೇಕಾಚಿರುವ ಅಂಗದ, ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಹು ಧಾತು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಶ್ನುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅಂಗ ಶೃಣು. ಇದು ಅನೇಕಾಚಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಂತಿ ಎಂಬ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಯಣ್. ಶೃಣ್ವಂತಿ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಶೃಣು+ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ' ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಶೃಣೋಷಿ. ಶೃಣು+ಥಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಶೃಣುಥಃ । ಶೃಣುಥ ॥ ಶೃಣು+ಮಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಗುಣವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಶೃಣೋಮಿ. ಶೃಣು+ವಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವ, ಮ ಪರವಾದಾಗ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರತ್ಯಯದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೦೩. ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ಮ್ವೋಃ ॥ ೬-೪-೧೦೭ ॥

ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯೋಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪೋ ವಾ ಮ್ವೋಃ ಪರಯೋಃ । ಶೃಣ್ವಃ, ಶೃಣುವಃ । ಶೃಣ್ಮಃ, ಶೃಣುಮಃ ॥ ಶುಶ್ರಾವ । ಶುಶ್ರುವತುಃ । ಶುಶ್ರುವುಃ ॥ ಶುಶ್ರೋಥ । ಶುಶ್ರುವಥುಃ । ಶುಶ್ರುವ ॥ ಶುಶ್ರಾವ, ಶುಶ್ರವ । ಶುಶ್ರುವ । ಶುಶ್ರುಮ ॥ ಶ್ರೋತಾ ॥ ಶ್ರೋಷ್ಯತಿ ॥ ಶೃಣೋತು, ಶೃಣುತಾತ್ । ಶೃಣುತಾಮ್ । ಶೃಣ್ವಂತು ॥

ಲೋಪಃ, ಚ, ಅಸ್ಯ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ, ಮ್ವೋಃ ॥ ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ' ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ ' ಸೂತ್ರ ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿ ಎಂದರ್ಥ. ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ ಎಂಬುದು ಉಕಾರದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಹೊಂದುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ, ವಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಶೃಣು+ವಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಕಾರ ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿದೆ. ಸಂಯೋಗ

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ವಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಶೃಣ್ +ವಃ=ಶೃಣ್ವಃ ॥ ಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಶೃಣುವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಹೀಗೇ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ. ಶೃಣುಮಃ, ಶೃಣ್ಮಃ ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಶ್ರುಶ್ರು + ಅ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಶುಶ್ರು + ಅ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಶುಶ್ರೌ + ಅ. ಆವಾದೇಶ. ಶುಶ್ರಾವ. ಶುಶ್ರು + ಅತುಸ್. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉವಙ್. ಅತುಸಾದಿಗಳು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಶುಶ್ರುವತುಃ । ಶುಶ್ರುವುಃ ॥ ಶುಶ್ರು + ಥ. 'ಕೃಸೃಭೃವೃಸ್ತುದ್ರುಶ್ರುವೋ ಲಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಶುಶ್ರೋಥ । ಶುಶ್ರುವಥುಃ । ಶುಶ್ರುವ ॥ 'ಣಲುತ್ತಮೋವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಣಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿತ್ತಾದರೆ ವೃದ್ಧಿ. ಣಿತ್ತಾಗದಿದ್ದರೆ ಗುಣ. ಶುಶ್ರಾವ, ಶುಶ್ರವ । ಶುಶ್ರುವ । ಶುಶ್ರುಮ ॥ ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮದಿಂದ ವ, ಮ ಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಲುಟ್ ॥ ಶ್ರು + ತಾಸ್ + ಡಾ. ಟಿ ಲೋಪ. ಶ್ರು + ತಾ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಗುಣ. ಶ್ರೋತಾ । ಶ್ರೋತಾರೌ । ಶ್ರೋತಾರಃ ॥ ಶ್ರೋತಾಸಿ । ಶ್ರೋತಾಸ್ಥಃ । ಶ್ರೋತಾಸ್ಥ ॥ ಶ್ರೋತಾಸ್ಮಿ । ಶ್ರೋತಾಸ್ವಃ । ಶ್ರೋತಾಸ್ಮಃ ॥ ಲೃಟ್ ॥ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗುಣ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಶ್ರೋಷ್ಯತಿ । ಶ್ರೋಷ್ಯತಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಶ್ರೋಷ್ಯ ಅಂಗ. ಲೋಟ್ ॥ ಶಪಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಶ್ನು ವಿಕರಣ. ಧಾತುವಿಗೆ ಶೃ ಆದೇಶ. 'ಏರುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶ. ಶೃಣು + ತು. ಗುಣ. ಶೃಣೋತು. ಆಶೀರರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತಙ್. ಇದು ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಶೃಣುತಾತ್ । ಶೃಣುತಾಮ್ । ಶೃಣ್ವಂತು ॥ 'ಹುಶ್ನುವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಬಂದಿದೆ. ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಅದು ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಶೃಣು + ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರತ್ಯಯದ ಉಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೦೪. ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ ॥ ೬-೪-೧೦೬ ॥

ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋತೋ ಹೇರ್ಲುಕ್ ॥ ಶೃಣು, ಶೃಣುತಾತ್ ॥ ಶೃಣುತಮ್ । ಶೃಣುತ । ಗುಣಾವಾದೇಶೌ । ಶೃಣವಾನಿ । ಶೃಣವಾವ । ಶೃಣವಾಮ ॥ ಅಶೃಣೋತ್ । ಅಶೃಣುತಾಮ್ । ಅಶೃಣ್ವನ್ । ಅಶೃಣೋಃ । ಅಶೃಣುತಮ್ । ಅಶೃಣುತ । ಅಶೃಣವಮ್ । ಅಶೃಣ್ವ, ಅಶೃಣುವ । ಅಶೃಣ್ಮ, ಅಶೃಣುಮ । ಶೃಣುಯಾತ್ । ಶೃಣುಯಾತಾಮ್ ।

ಶೃಣುಯುಃ । ಶೃಣುಯಾಃ । ಶೃಣುಯಾತಮ್ । ಶೃಣುಯಾತ । ಶೃಣುಯಾಮ್ । ಶೃಣುಯಾವ । ಶೃಣುಯಾಮ ॥ ಶ್ರೂಯಾತ್ ॥ ಅಶ್ರೌಷೀತ್ ॥ ಅಶ್ರೋಷ್ಯತ್ ॥

ಉತಃ, ಚ, ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್, ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಅತೋಹೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹೇಃ', 'ಚಿಣೋಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಉಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶೃಣು + ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯೋಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಸಂಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ಶೃಣು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತಾತಙ್ ಬಂದರೆ ಶೃಣುತಾತ್. ಲೋಟಿಗೆ ಲಙಿನ ಭಾವ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ತಸಾದಿಗಳಿಗೆ ತಾಮಾದ್ಯಾದೇಶ. ಶೃಣುತಮ್ । ಶೃಣುತ ॥ ಮಿಪಿಗೆ ನಿ ಆದೇಶ. ಆಟಾಗಮ. ಆಟ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉತ್ತಮದ ಮೂರು ವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶೃಣವಾನಿ । ಶೃಣವಾವ । ಶೃಣವಾಮ ॥ **ಲಙ್** ॥ 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣ. ಅಶೃಣೋತ್. ತಸಾದಿಗಳಿಗೆ ತಾಮಾದ್ಯಾದೇಶ. ಅಶೃಣುತಾಮ್ । ಅಶೃಣ್ವನ್ ॥ 'ಹುಶ್ನುವೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಬಂದಿದೆ. ಅಶೃಣೋಃ । ಅಶೃಣುತಮ್ । ಅಶೃಣುತ ॥ ಅಶೃಣವಮ್ । ಅಶೃಣ್ವ, ಅಶೃಣುವ । ಅಶೃಣ್ಮ, ಅಶೃಣುಮ ॥ ವ, ಮ ಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪ ಲೋಪ (ಸೂ. ೫೦೩). **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಯಾಸುಟಾಗಮ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವಿಕರಣದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಶೃಣುಯಾತ್ । ಶೃಣುಯಾತಾಮ್ । ಶೃಣುಯುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಶೃಣು ಅಂಗ. **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಶ್ರು + ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಚಿಗೆ (ಉ) ದೀರ್ಘ. ಶ್ರೂಯಾತ್ । ಶ್ರೂಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಶ್ರೂಯಾಸುಃ ॥ ಶ್ರೂಯಾಃ । ಶ್ರೂಯಾಸ್ತಮ್ । ಶ್ರೂಯಾಸ್ತ ॥ ಶ್ರೂಯಾಸಮ್ । ಶ್ರೂಯಾಸ್ವ । ಶ್ರೂಯಾಸ್ಮ ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಅಶ್ರು + ಸ್ + ಈತ್. 'ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅಶ್ರೌಷೀತ್. ಅಶ್ರೌಷ್ ಅಂಗ. ಅಶ್ರೌಷ್ಟಾಮ್ । ಅಶ್ರೌಷುಃ ॥ ಅಶ್ರೌಷೀಃ । ಅಶ್ರೌಷ್ಟಮ್ । ಅಶ್ರೌಷ್ಟ ॥ ಅಶ್ರೌಷಮ್ । ಅಶ್ರೌಷ್ವ । ಅಶ್ರೌಷ್ಮ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅಶ್ರೋಷ್ಯತ್ । ಅಶ್ರೋಷ್ಯತಾಮ್ । ಅಶ್ರೋಷ್ಯನ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೨೦ ॥ ಗಮ್ಲೃ = ಗತೌ (ಹೋಗುವುದು.)

ಇದು ಲೃದಿತ್ತಾದ ಧಾತು. ಗಮ್ + ಅ + ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಛಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಇಷ್ವಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೆ ಛಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೦೫. ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂ ಛಃ ॥ ೭-೩-೭೭ ॥

ಏಷಾಂ ಛಃ ಸ್ಯಾತ್ ಶಿತಿ ॥ ಗಚ್ಛತಿ । ಜಗಾಮ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಷ್ಠಿವುಕ್ಲಮುಚಮಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತಿ' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಷುಶ್ಚ, ಗಮಿಶ್ಚ, ಯಮ್ ಚ ಇಷುಗಮಿಯಮಃ ॥ ತೇಷಾಮ್ । **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಶಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಷು, ಗಮ್, ಯಮ್ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಛಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಲೋಽಂತ್ಯಸ್ಯ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಗಮಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಛಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಛ್ + ಅ + ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ಛಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ 'ಛೇಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಕಾಗಮ. ಗತ್ ಛ್ + ಅ + ತಿ. ಶ್ಚುತ್ವ. ಗಚ್ ಛ್ + ಅತಿ. ಗಚ್ಛತಿ । ಗಚ್ಛತಃ । ಗಚ್ಛಂತಿ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಗಚ್ಛ ಅಂಗ.

ಲಿಟ್ ॥ ಗಮ್‌ಗಮ್ + ಅ. ಗಗಮ್ + ಅ. ಜಗಮ್ + ಅ. 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಜಗಾಮ. ಜಗಮ್ + ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಧಾಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಗಮಾದಿಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೦೬. ಗಮಹನಜನಖನಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತ್ಯನಙಿ ॥ ೬-೪-೯೮ ॥

ಏಷಾಮುಪಧಾಯಾ ಲೋಪೋಽಙಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ ನ ತ್ವಙಿ ॥ ಜಗ್ಮತುಃ । ಜಗ್ಮುಃ । ಜಗಮಿಥ, ಜಗನ್ಥ । ಜಗ್ಮಥುಃ । ಜಗ್ಮ । ಜಗಾಮ, ಜಗಮ । ಜಗ್ಮಿವ । ಜಗ್ಮಿಮ । ಗನ್ತಾ ॥

ಗಮಹನಜನಖನಘಸಾಂ, ಲೋಪಃ, ಕ್ಙಿತಿ, ಅನಙಿ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಊದುಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಯೇ' ಎಂದು ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ 'ಅಚಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಕ್ಙಿತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅನ್ವಯ. 'ಅಚಿ' ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಗಮ್, ಹನ್, ಜನ್, ಖನ್, ಘಸ್ ಈ ಐದು ಧಾತುಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ಅಜಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಙಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅಸಂಯೋಗಾತ್ ಲಿಟ್‌ಕಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟಿನ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅತುಸಾದಿಗಳು ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಗಮಿನ ಉಪಧೆಗೆ

(ಗಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ) ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಜಗ್ಮ್+ಅತುಸ್=ಜಗ್ಮತುಃ ॥ ಉಸ್ ಪರವಾದಾಗಲೂ ಹೀಗೇ ಲೋಪ. ಜಗ್ಮುಃ ॥ ಜಗಮ್+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅನಿಟ್ ಧಾತುವಾದರೂ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಇಟ್. ಇಟ್ ಬಂದರೆ ಜಗಮಿಥ, ಇಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಜಗಮ್+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. 'ಅನಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ (ನ). ಜಗನ್ಥ। ಜಗ್ಮಥುಃ। ಜಗ್ಮ॥ 'ಣಲುತ್ತಮೋವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲ್ ವಿಕಲ್ಪಣಿತ್ತಾಗುವುರಿಂದ ವೃದ್ಧಿವಿಕಲ್ಪ. 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಜಗಾಮ. ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಜಗಮ. ವ, ಮ ಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಅಜಾದಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಲೋಪ. ಜಗ್ಮಿವ। ಜಗ್ಮಿಮ॥ **ಲುಟ್** ॥ ಗಮ್+ತಾಸ್+ಡಾ. ಟಿಲೋಪ. ಗಮ್+ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ಗನ್ತಾ। ಗನ್ತಾರೌ। ಗನ್ತಾರಃ॥ ಗನ್ತಾಸಿ। ಗನ್ತಾಸ್ಥಃ। ಗನ್ತಾಸ್ಥ ॥ ಗನ್ತಾಸ್ಮಿ। ಗನ್ತಾಸ್ವಃ। ಗನ್ತಾಸ್ಮಃ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ಗಮ್+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅನಿಟಾದುದ ರಿಂದ ಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳು ತ್ತಾನೆ.

ಗಮ್ ಧಾತುವಿನ ಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೦೭. ಗಮೇರಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ॥ ೭-೨-೫೮ ॥

ಗಮೇಃ ಪರಸ್ಯ ಸಾದೇರಾರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ॥ ಗಮಿಷ್ಯತಿ। ಗಚ್ಛತು। ಅಗಚ್ಛತ್। ಗಚ್ಛೇತ್। ಗಮ್ಯಾತ್ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಗಮ್ ಧಾತುವನ್ನು ಇಕಿನಿಂದ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಸೇಸಿಚಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಸೇ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿ ಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಗಮ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧ ಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಗಮಿಸ್ಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯ ಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಗಮಿಷ್ಯತಿ। ಗಮಿಷ್ಯತಃ। ಗಮಿಷ್ಯಂತಿ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಗಮಿಷ್ಯ ಅಂಗ.

ಲೋಟ್ ॥ ಗಚ್ಛ ಅಂಗ. (ಭವತು ಆದಂತೆ) ಗಚ್ಛತು, ಗಚ್ಛತಾತ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲಙ್** ॥ ಅಗಚ್ಛ ಅಂಗ. (ಅಭವತ್‌ವತ್) ಅಗಚ್ಛತ್। ಅಗಚ್ಛ

ತಾವ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಗಚ್ಛ ಅಂಗ. ಯಾಸುಟಿಗೆ ಇಯಾದೇಶ. ಗಚ್ಛೇತ್ । ಗಚ್ಛೇತಾಂ । ಗಚ್ಛೇಯುಃ ॥ ಗಚ್ಛೇಃ । ಗಚ್ಛೇತಂ । ಗಚ್ಛೇತ ॥ ಗಚ್ಛೇಯಂ । ಗಚ್ಛೇವ । ಗಚ್ಛೇಮ ॥ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಗಮ್ಯಾತ್ । ಗಮ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಗಮ್ಯಾಸುಃ ॥ ಗಮ್ಯಾಃ । ಗಮ್ಯಾಸ್ತಮ್ । ಗಮ್ಯಾಸ್ತ ॥ ಗಮ್ಯಾಸಮ್ । ಗಮ್ಯಾಸ್ವ । ಗಮ್ಯಾಸ್ಮ ॥ ಲುಙ್ ॥ ಅಗಮ್ + ಚ್ಲಿ + ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚ್ಲಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಿಚ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಅಙ್ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಪುಷಾದಿಗಳ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೦೮. ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯ್ಲೃದಿತಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ॥ ೩-೧-೫೫ ॥

ಶ್ಯನ್ವಿಕರಣಪುಷಾದೇರ್ದ್ಯುತಾದೇರ್ಲೃದಿತಶ್ಚ ಪರಸ್ಯ ಚ್ಲೇರಙ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ॥ ಅಗಮತ್ । ಅಗಮಿಷ್ಯತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ', 'ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪುಷಾದಿಶ್ಚ, ದ್ಯುತಾದಿಶ್ಚ, ಲೃದಿತ್‌ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದ್ಯ್ಲೃದಿತ್. ತಸ್ಮಾತ್. ಪುಷ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ, ಕ್ರ್ಯಾದಿ, ಚುರಾದಿ, ದಿವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದಿವಾದಿಪಠಿತ ಪುಷ ಧಾತುವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣಹೊಂದುವ ಪುಷಾದಿಗಳ, ದ್ಯುತ್ ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳ, ಲೃದಿತ್ತಾದ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಚ್ಲಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಙ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಗಮ್ ಧಾತು ಲೃದಿತ್ತಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಚ್ಲಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಙ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗಮ್ + ಅ + ತ್ = ಅಗಮತ್. ಅಭವತ್ ರೂಪದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಗಮ ಅಂಗ. ಲೃಙ್ ॥ ಅಗಮ್ + ಸ್ಯ + ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ 'ಗಮೇರಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಅಗಮಿಷ್ಯತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗಮಿಷ್ಯ ಅಂಗ. ಅಭವಿಷ್ಯತ್ ರೂಪದಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇತಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿನಃ ॥

ಈ ರೀತಿ ಭ್ವಾದಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವ ಧಾತುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಥ ಭ್ವಾದೌ ಆತ್ಮನೇಪದಿನಃ ||

|| ೨೧ || ಏಧ ವೃದ್ಧೌ (ಬೆಳೆಯುವುದು.)

'ತಙಾನಾವಾತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ-ಆತಾಮ್-ಝ | ಥಾಸ್-ಆಥಾಮ್-ಧ್ವಮ್ || ಇಟ್-ವಹಿ-ಮಹಿಙ್ ||' ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ (ತಙ್) ಆತ್ಮನೇಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದಿ ಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಹೊಂದುವವುಗಳು ಸೇಟ್, ಇಟ್ ಹೊಂದದವು ಗಳು ಅನಿಟ್ ಎಂತಲೂ ವಿಭಾಗ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸೇಟ್, ಅನಿಟ್ ನಿಯಮ ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಏಧ ಧಾತುವು ಸೇಟ್ ಆಗಿದೆ. ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಏಧ್+ಅ+ತ. ಲಡಾದಿಗಳಿಗೆ ತ, ಆತಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಟಿಗೆ ಏತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೦೯. ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ || ೩-೪-೭೯ ||

ಟಿತೋ ಲಸ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇತ್ವಮ್ || ಏಧತೇ ||

ಟಿತಃ, ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಮ್, ಟೇಃ, ಏ || ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಲಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಟಿತ್ತಾದ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಟಿಗೆ ಏಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್, ಲಿಟ್, ಲುಟ್, ಲೃಟ್, ಲೋಟ್ ಇವು ಟಿತ್ತಾದ ಲಕಾರಗಳು. ಪ್ರಕೃತ ಲಟಿನ ತ ಆದೇಶದಲ್ಲಿ ಟಿ ಅಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದರೆ ಏಧತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಏಧ ಅಂಗ. ಏಧ+ಆತಾಮ್. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. (ಆಮ್ ಟಿ) ಬಂದರೆ ಏಧ+ಆತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಙಿತ್ತಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೧೦. ಆತೋ ಙಿತಃ || ೭-೨-೮೧ ||

ಅತಃ ಪರಸ್ಯ ಙಿತಾಮಾಕಾರಸ್ಯ ಇಯ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಏಧೇತೇ | ಏಧನ್ತೇ ||

ಆತಃ, ಙಿತಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅತೋಯೇಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ' ಎಂಬ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಪದವೂ 'ಇಯಃ' ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂತ ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಯದಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಙಿತಃ ಅವಯವಷಷ್ಠೀ. ಆತಃ ಷಷ್ಠೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಙಿತ್‌ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನೇಪದಗಳಲ್ಲಿ ಪಿತ್ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ

'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಒಂಬತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಙಿತ್ತೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಕಾರ, ಶಪ್ ಸಂಬಂಧಿ ಅಕಾರ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಆತಾಮಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಏಧ+ಇಯ್‌ತೆ. 'ಆದ್ಗುಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಏಧೇಯ್‌ತೇ. 'ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಏಧೇತೇ. ಝ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ 'ಝೋನ್ತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ತಾದೇಶ. ಏಧ+ಅನ್ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಟಿಗೆ (ಅ) ಏತ್ವ. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಏಧನ್ತೇ. ಏಧ+ಥಾಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಥಾಸಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೧೧. ಥಾಸಃ ಸೇ ॥ ೩-೪-೮೦ ॥

ಟಿತೋ ಲಸ್ಯ ಥಾಸಃ ಸೇ ಸ್ಯಾತ್ । ಏಧಸೇ । ಏಧೇಥೇ । ಏಧಧ್ವೇ ॥ ಅತೋ ಗುಣೇ । ಏಧೇ । ಏಧಾವಹೇ । ಏಧಾಮಹೇ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಲಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಟಿತಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೇ ಲುಪ್ತಪ್ರಥಮಾಕ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಟಿತ್ತಾದ ಲಕಾರದ ಥಾಸಿಗೆ ಸೇ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಏಧಸೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಥಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಏಧ+ಆಥೇ. 'ಆತೋ ಙಿತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಏಧ+ಇಯ್‌ಥೇ. 'ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗುಣ. ಏಧೇಥೇ. ಏಧ+ಧ್ವಮ್. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಏಧಧ್ವೇ ॥ ಏಧ+ಇಟ್. ಟಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇಗೆ ಏತ್ವ. ಏಧ+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏ ಗುಣವಾದುದರಿಂದ 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಏಧೇ. ಏಧ+ವಹಿ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಏಧ+ವಹೇ. 'ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಏಧಾವಹೇ. ಮಹಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಏಧಾಮಹೇ ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಏಧ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಟ್ ಪರವಾದಾಗ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೧೨. ಇಜಾದೇಶ್ಚ ಗುರುಮತೋಽನೃಚ್ಛಃ ॥ ೩-೧-೩೬ ॥

ಇಜಾದಿರ್ಯೋ ಧಾತುರ್ಗುರುಮಾನೃಚ್ಛತ್ಯನ್ಯಸ್ತತ ಆಮ್ ಸ್ಯಾಲ್ಲಿಟಿ ॥

ಇಜಾದೇಃ, ಚ, ಗುರುಮತಃ, ಅನೃಚ್ಛಃ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ.

'ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ', 'ಕಾಸ್ಪ್ರತ್ಯಯಾದಾಮ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್', 'ಲಿಟಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ನ ಋಚ್ಛಃ ಅನೃಚ್ಛಃ ॥ ಪಂಚಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಜಾದಿಯಾಗಿಯೂ, ಗುರುವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಋಚ್ಛ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಇತರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಧ ಧಾತು ಇಜಾದಿಯಾಗಿ ಗುರುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಈಗ ಲಿಟ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಆಮ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಧ್ + ಆಮ್ + ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಘುಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ 'ಆಮಃ' (೨-೪-೮೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏಧ್ + ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆಮಿನ ಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಪರವಾದ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಧಾತುಗಳು 'ಕೃಞ್ಚಾನುಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ' (ಸೂ. ೪೭೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಏಧ್ + ಆಮ್ + ಕೃ + ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಿಟಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೋ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೋ ಎಂಬ ಸಂಶಯ ಬಂದರೆ (ಕೃಞ್ ಧಾತು ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಸ್ವರಿತ ಞಿತಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎರಡು ವಿಧ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ.) ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಆಮಿನ ಮೇಲೆ ಬಂದ ಕೃಞಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಯಮಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೫೧೩. ಆಮ್ಪ್ರತ್ಯಯವತ್ಕೃಞೋಽನುಪ್ರಯೋಗಸ್ಯ ॥ ೧-೩-೬೩ ॥

ಆಮ್ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಯಸ್ಮಾದಿತ್ಯತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನೋ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ ॥ ಆಮ್ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ತುಲ್ಯಮನುಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಾತ್ ಕೃಞೋಽಪ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಮ್ ॥

ಆಮ್ಪ್ರತ್ಯಯವತ್, ಕೃಞಃ, ಅನುಪ್ರಯೋಗಸ್ಯ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅನುದಾತ್ತ ಙಿತಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಯಸ್ಮಾತ್ । ಆಮ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಆಮ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವ । ಆಮ್ಪ್ರತ್ಯಯವತ್ । ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಇದು ತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ, ಅತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನವೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಇದರ ವಿಚಾರ 'ಜಕ್ಷಿತ್ಯಾದಯಃ ಷಟ್' (ಸೂ. ೩೪೮) ಸೂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಆಮ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂಬುದು ಅತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದುದರಿಂದ ಆಮ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂದರೆ ಆಮ್ ಬಿಟ್ಟು ಹೇಳಬೇಕು. ಆಮ್ ಯಾವುದರ ಮೇಲೆ ಬಂದಿರುತ್ತದೋ ಅದು ಆಮ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಮ್ಪ್ರತ್ಯಯವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರೆ ಆಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇರುವ ಏಧಧಾತು ಮಾತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅನುಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನನೆಂದರೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಧಾತು. ಪ್ರಕೃತ ಕೃಞ್.

ಇದಕ್ಕೆ ಆಮಿನ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಯಾವ ಪದವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆಯೋ ಆ ಪದವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಮ್ ಪ್ರಕೃತಿ ಏಧ ಧಾತು. ಏಧ ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೂ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಲಿಟಿಗೆ ತ ಮುಂತಾದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಏಧಾಮ್+ಕೃ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪರಸ್ಮೈಪದವಲ್ಲದುದರಿಂದ ಣಲಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಲಿಟಿನ ತ, ಝ ಗಳಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೧೪. ಲಿಟಸ್ತಝಯೋರೇಶಿರೇಚ್ ॥ ೩-೪-೮೧ ॥

ಲಿಡಾದೇಶಯೋಸ್ತಝಯೋರೇಶ್ ಇರೇಜೇತೌ ಸ್ತಃ ॥ ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಾತೇ । ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಿರೇ । ಏಧಾಞ್ಚಕೃಷೇ । ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಾಥೇ ॥

ಲಿಟಃ, ತಝಯೋಃ, ಏಶ್, ಇರೇಚ್ ॥ ಲಿಟಃ ಸ್ಥಾನಷಷ್ಠೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲಿಟಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ತ ಮತ್ತು ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಏಶ್, ಇರೇಚ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಕೃಞಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ. ಕೃಕೃ+ಏ(ಶ್) 'ಉರತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ. ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಏಧಾಞ್ಚಕೃ+ಏ. ಯಣ್. ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ. ಲಿಟ್ ಅಪಿತ್ ಆದುದರಿಂದ ಲಿಡಾದೇಶಗಳು ಕಿತ್ ಆಗುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಗುಣ ವಿಲ್ಲ. ಏಧಾಞ್ಚಕೃ ಅಂಗ. ಏಧಾಞ್ಚಕೃ+ಆತಾಮ್. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಯಣ್. ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಾತೇ. ಏಧಾಞ್ಚಕೃ+ಝ. ಝಕ್ಕೆ ಇರೇಚಾದೇಶ. ಏಧಾಞ್ಚಕೃ+ಇರೇ. ಯಣ್. ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಿರೇ ॥ ಏಧಾಞ್ಚಕೃ+ಸೇ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಏಧಾಞ್ಚಕೃಷೇ. ಅನಿಟಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಆಥಾಮಿನ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಯಣ್. ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರಾಥೇ. ಧ್ವಮ್ ಬಂದಾಗ ಅದರ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಏಧಾಞ್ಚಕೃಧ್ವೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧ್ವಮಿನ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಷೀಧ್ವಂ, ಲುಙ್‌ಲಿಟಿನ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೧೫. ಇಣಃ ಷೀಧ್ವಂಲುಙ್‌ಲಿಟಾಂ ಧೋಽಙ್ಗಾತ್ ॥ ೮-೩-೭೮ ॥

ಇಣನ್ತಾದಙ್ಗಾತ್ಪರೇಷಾಂ ಷೀಧ್ವಂಲುಙ್‌ಲಿಟಾಂ ಧಸ್ಯ ಢಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಏಧಾಞ್ಚಕೃಢ್ವೇ । ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಏಧಾಞ್ಚಕೃವಹೇ । ಏಧಾಞ್ಚ

ಕೃಮಹೇ । ಏಧಾಮ್ಬಭೂವ । ಏಧಾಮಾಸ । ಏಧಿತಾ । ಏಧಿತಾರೌ । ಏಧಿತಾರಃ । ಏಧಿತಾಸೇ । ಏಧಿತಾಸಾಥೇ ॥

ಇಣಃ, ಷೀಧ್ವಂಲುಙ್‌ಲಿಟಾಂ, ಧಃ, ಅಂಗಾತ್ ॥ ಚತುಷ್ಪದ ಸೂತ್ರ. ಧಃ ಷಷ್ಠ್ಯೇಕವಚನ. 'ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಇಣಃ' ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶವೆಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರಾದೇಶ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಣ್ಣಂತವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಷೀಧ್ವಮಿನ, ಲಿಟಿನ, ಲುಙಿನ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಧಾಞ್ಚಕೃ+ಧ್ವೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಣ್ಣಂತವಾದ ಅಂಗ ಏಧಾಞ್ಚಕೃ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್‌ಸಂಬಂಧಿ ಧಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಢಕಾರ ಬಂದರೆ ಏಧಾಞ್ಚಕೃಢ್ವೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮದಲ್ಲಿ ಇಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಏಧಾಞ್ಚಕೃ+ಏ. ಯಣ್. ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ. ವಹಿ, ಮಹಿಙ್‌ಗಳಿಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಏಧಾಞ್ಚಕೃವಹೇ । ಏಧಾಞ್ಚಕೃಮಹೇ ॥ ಲಿಟ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಧಾಮಿನ ಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಪರವಾದ ಭೂಧಾತು ಬಂದರೆ ಏಧಾಮ್ಬಭೂವ। ಏಧಾಮ್ಬಭೂವತುಃ । ಏಧಾಮ್ಬಭೂವುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲಿಟ್ ಪರವಾದ ಅಸ್ ಧಾತು ಬಂದರೆ ಏಧಾಮಾಸ । ಏಧಾಮಾಸತುಃ । ಏಧಾಮಾಸುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಲುಟ್ ॥ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಡಾ, ರೌ, ರಸ್ ಆದೇಶ. ಏಧಿತಾ । ಏಧಿತಾರೌ । ಏಧಿತಾರಃ ॥ 'ಥಾಸಃ ಸೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಾಸಿಗೆ ಸೇ ಆದೇಶ. ಏಧಿತಾಸ್+ಸೇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ತಾಸಸ್ತ್ಯೋರ್ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಏಧಿತಾಸೇ । ಏಧಿತಾಸಾಥೇ । ಏಧಿತಾಸ್+ಧ್ವೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಾಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೧೬. ಧಿ ಚ ॥ ೮-೨-೨೫ ॥

ಧಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ ಸಸ್ಯ ಲೋಪಃ ॥ ಏಧಿತಾಧ್ವೇ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಧ್ ಎಂಬುದರ ಸಪ್ತಮೀ ಧಿ. 'ಸಃ ಸ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಃ', 'ತಾಸಸ್ತ್ಯೋರ್ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಂಗದಿಂದ ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಧಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಧಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಧಿತಾಸ್+ಧ್ವೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಏಧಿತಾಧ್ವೇ.

ಏಧಿತಾಸ್ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಏ ಪರವಾದಾಗ ತಾಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಹಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಹಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೧೭. ಹ ಏತಿ ॥ ೭-೪-೫೨ ॥

ತಾಸಸ್ತ್ಯೋಃ ಸಸ್ಯ ಹಃ ಸ್ಯಾದೇತಿ ಪರೇ । ಏಧಿತಾಹೇ । ಏಧಿತಾಸ್ವಹೇ । ಏಧಿತಾಸ್ಮಹೇ ॥ ಏಧಿಷ್ಯತೇ । ಏಧಿಷ್ಯೇತೇ । ಏಧಿಷ್ಯಂತೇ । ಏಧಿಷ್ಯಸೇ । ಏಧಿಷ್ಯೇಥೇ । ಏಧಿಷ್ಯಧ್ವೇ । ಏಧಿಷ್ಯೇ । ಏಧಿಷ್ಯಾವಹೇ । ಏಧಿಷ್ಯಾಮಹೇ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸಃ', 'ತಾಸಸ್ತ್ಯೋಃ' ಪದಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಃ ಪ್ರಥಮಾ. ಅಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ತಾಸಿನ ಮತ್ತು ಅಸ್ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಟಿಗೆ ಏತ್ವ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಏಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ತಾಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಹಕಾರಾದೇಶ. ಏಧಿತಾಹ್ + ಏ = ಏಧಿತಾಹೇ. ವಹಿ, ಮಹಿಗಳ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಏಧಿತಾಸ್ವಹೇ । ಏಧಿತಾಸ್ಮಹೇ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ತ ಮುಂತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗಳ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದಮೇಲೆ ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವು ದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಏಧಿಷ್ಯತೇ. ಆತಾಮಿನ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. 'ಆತೋ ಙಿತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಏಧಿಷ್ಯ ಅಂಗ. ಏಧಿಷ್ಯ + ಇಯ್‌ತಾಮ್. 'ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಲೋಪ. ಗುಣ. ಏಧಿಷ್ಯೇತೇ. ಝುಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಏಧಿಷ್ಯ + ಅಂತೇ. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಪರರೂಪ. ಏಧಿ ಷ್ಯಂತೇ. 'ಥಾಸಃ ಸೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಾಸಿಗೆ ಸೇ ಆದೇಶ. ಏಧಿಷ್ಯಸೇ. ಆಥಾಮಿನಲ್ಲಿ ಆತಾಮಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಏಧಿಷ್ಯೇಥೇ । ಏಧಿಷ್ಯಧ್ವೇ ॥ ಏಧಿಷ್ಯ + ಏ. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಪರರೂಪ. ಏಧಿಷ್ಯೇ । ಏಧಿಷ್ಯ + ವಹೇ, ಮಹೇ. 'ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ' ದೀರ್ಘ. ಏಧಿಷ್ಯಾವಹೇ । ಏಧಿಷ್ಯಾಮಹೇ ॥ **ಲೋಟ್** ॥ ಏಧ ಅಂಗ. ಏಧ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲೋಟಿನ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೧೮. ಆಮೇತಃ ॥ ೩-೪-೯೦ ॥

ಲೋಟ ಏಕಾರಸ್ಯಾಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಏಧತಾಮ್ । ಏಧೇತಾಮ್ । ಏಧನ್ತಾಮ್ ॥

ಆಮ್, ಏತಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಟಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಏತಃ ಷಷ್ಠೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲೋಟಿನ ಏಕಾರಕ್ಕೆ

ಆಮ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ' ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಧ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಬಂದರೆ ಏಧತಾಮ್. ಏಧ+ಆತಾಮ್. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಅದಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಆಮ್. ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ. ಯಲೋಪ ಗುಣ. ಏಧೇತಾಮ್. ಝುಕ್ಕೆ ಅನ್ತಾದೇಶ. ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಆಮ್. ಏಧ+ಅನ್ತಾಮ್. ' ಅತೋ ಗುಣೇ ' ಪರರೂಪ. ಏಧನ್ತಾಮ್. ಥಾಸಿಗೆ ಸೇ ಆದೇಶ. ಏಧ+ಸೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲೋಟಿನ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ವ, ವು ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೧೯. ಸವಾಭ್ಯಾಂ ವಾಮೌ ॥ ೩-೪-೯೧ ॥

ಸವಾಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಲೋಡೇತಃ ಕ್ರಮಾದ್ವಾಮೌಸ್ತಃ। ಏಧಸ್ವ। ಏಧೇಥಾಮ್। ಏಧಧ್ವಮ್॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಇದು ' ಆಮೇತಃ ' ಸೂತ್ರದ ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರ. ' ಲೋಟಃ ' ' ಏತಃ ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ನಿಮಿತ್ತಾದೇಶಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯ ಇರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಎಂಬರ್ಥವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಕಾರವಕಾರಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲೋಟಿನ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಕಾರ, ಅಮ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಏಧಸೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲೋಟಿನ ಏಕಾರ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ (ವ್+ಅ) ಬಂದರೆ ಏಧಸ್ವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಏಧೇಥಾಮ್ (ಪ್ರ.ಪು.ದ್ವಿವಚನ ದಂತೆ). ಏಧ+ಧ್ವೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ವಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಏಕಾರ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಮಾದೇಶ. ಏಧಧ್ವಮ್. ಏಧ+ಇ. ಏತ್ವ ಏಧ+ಏ ' ಆಮೇತಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಐಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲೋಡುತ್ತಮದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಐಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೨೦. ಏತ ಐ ॥ ೩-೪-೯೩ ॥

ಲೋಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಏತ ಐ ಸ್ಯಾತ್। ಏಧೈ। ಏಧಾವಹೈ। ಏಧಾಮಹೈ॥ ಆಟಶ್ಚ। ಐಧತ। ಐಧೇತಾಂ। ಐಧನ್ತ। ಐಧಥಾಃ। ಐಧೇಥಾಮ್। ಐಧಧ್ವಮ್। ಐಧೇ। ಐಧಾವಹಿ। ಐಧಾಮಹಿ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ' ಲೋಟೋ ಲಜ್ವತ್ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಲೋಟಃ ', ' ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಉತ್ತಮಸ್ಯ ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಲೋಡುತ್ತಮಪುರುಷದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಐಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಧ+ಐ. 'ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಏಧೈ. ಏಧ+ವಹಿ, ಮಹಿ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐಕಾರಾದೇಶ. ಏಧ+ವಹೈ, ಮಹೈ. 'ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಏಧಾವಹೈ। ಏಧಾಮಹೈ ॥

ಲಙ್ ॥ ಧಾತುವು ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ 'ಆಡಜಾದೀನಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಆ+ಏಧ್+ಅ+ತ. 'ಆಟಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಟಿಗೆ ಏಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಐಧತ. ಆತಾಮ್ ಬಂದಾಗ ಲಙ್ ಟಿತ್ತಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವವಿಲ್ಲ. 'ಆತೋ ಙಿತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ. 'ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯ್‌ನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಐಧ ಅಂಗ. ಐಧ+ಇತಾಮ್. ಗುಣ. ಐಧೇತಾಮ್. ಐಧ+ಅನ್ತ. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಪರರೂಪ. ಐಧನ್ತ ॥ ಟಿತ್ತಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಥಾಸಿಗೆ ಸೇ ಆದೇಶವಿಲ್ಲ. ಐಧಥಾಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಐಧಥಾಃ। ಐಧೇಥಾಮ್। ಐಧಧ್ವಮ್ ॥ ಐಧ+ಇ. ಗುಣ. ಐಧೇ। ಐಧ+ವಹಿ. ದೀರ್ಘ. ಐಧಾವಹಿ। ಐಧಾಮಹಿ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಏಧ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪರಸ್ಮೈಪದವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಯಾಸುಟಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಸೀಯುಟಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಙಿಗೆ ಸೀಯುಟಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೨೧. ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್ ॥ ೩–೪–೧೦೨ ॥

ಸಲೋಪಃ। ಏಧೇತ। ಏಧೇಯಾತಾಮ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅನುವೃತ್ತ್ಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿ ಬರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಯಾಸುಟಾಗಮ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಆತ್ಮನೇಪದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲಿಙಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸೀಯುಟಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೀಯುಟಿನಲ್ಲಿ ಸೀಯ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಏಧ+ಸೀಯ್‌ತ. 'ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಧಿಲಿಙ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಸೀಯುಟನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಏಧ+ಈಯ್‌ತ. 'ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಲೋಪ. ಗುಣ. ಏಧೇತ. ಏಧ+ಈಯ್‌ಆತಾಮ್. ಗುಣ. ಏಧೇಯಾತಾಮ್. ಏಧ+ಈಯ್‌ಝ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಕ್ಕೆ ಅನ್ತಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಲಿಙಿನಲ್ಲಿ ರನ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಙಿನ ಝುಕ್ಕೆ ರನ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೨೨. ಝಸ್ಯ ರನ್ ॥ ೩-೪-೧೦೫ ॥

ಲಿಙೋ ಝಸ್ಯ ರನ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಏಧೇರನ್ । ಏಧೇಥಾಃ । ಏಧೇಯಾಥಾಮ್ । ಏಧೇಧ್ವಮ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಙಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲಿಙಾದೇಶವಾದ ಝ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರನ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಏಧ+ಈಯ್‌ರನ್. ಯಲೋಪ. ಗುಣ. ಏಧೇರನ್. ಏಧ+ಈಯ್‌ಥಾಸ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗುಣ. ಯಲೋಪ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಏಧೇಥಾಃ ॥ ಏಧ+ಈಯ್‌ಆಥಾಮ್=ಏಧೇಯಾಥಾಮ್. ಏಧ+ಈಯ್ ಧ್ವಮ್. ಯಲೋಪ. ಗುಣ. ಏಧೇಧ್ವಮ್. ಏಧ+ಈಯ್‌ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಟಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಙಿನ ಇಟಿಗೆ ಅಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೨೩. ಇಟೋಽತ್ ॥ ೩-೪-೧೦೬ ॥

ಲಿಙಾದೇಶಸ್ಯ ಇಟೋಽತ್ಸ್ಯಾತ್ । ಏಧೇಯ । ಏಧೇವಹಿ । ಏಧೇಮಹಿ ॥

ಇಟಃ, ಅತ್ । ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಙಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲಿಙಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಇಟಿಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ತಪರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಧೇಯ್+ಅ=ಏಧೇಯ. ಏಧ+ಈಯ್‌ವಹಿ, ಮಹಿ. ಯಲೋಪ. ಏಧೇವಹಿ । ಏಧೇಮಹಿ ॥ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಏಧ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸೀಯುಟಾಗಮ. ಸೀಯುಟಿಗೆ ವಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಏಧ್+ಇಸೀಯ್‌ತ. ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಏಧಿಷೀಯ್‌ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸುಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಙಿನ ತ, ಥ ಗಳಿಗೆ ಸುಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೨೪. ಸುಟ್ ತಿಥೋಃ ॥ ೩-೪-೧೦೭ ॥

ಲಿಙಸ್ತಥೋಃ ಸುಟ್ । ಯಲೋಪಃ । ಆರ್ಧಧಾತುಕತ್ವಾತ್ಸಲೋಪೋ ನ । ಏಧಿಷೀಷ್ಟ । ಏಧಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಏಧಿಷೀರನ್ । ಏಧಿ

ಷೀಷ್ಠಾಃ। ಏಧಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್। ಏಧಿಷೀಧ್ವಮ್। ಏಧಿಷೀಯ। ಏಧಿಷೀವಹಿ। ಏಧಿಷೀಮಹಿ॥ ಐಧಿಷ್ಟ। ಐಧಿಷಾತಾಮ್॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಲಿಙಃ ಸೀಯುಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಙಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ತಿಶ್ಚ ಥ್‌ಚ ತಿಥೌ। ತಯೋಃ। ತಿಥೋಃ। ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಲಿಙಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ತಕಾರ ಥಕಾರಗಳಿಗೆ ಸುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಟ್ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತಕಾರದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದರೆ ಏಧಿಷೀಯ್‌ಸ್‌ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಲೋಪೋ ವ್ಯೋರ್ವಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರಲೋಪ. ಏಧಿಷೀಸ್‌ತ. ಸಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವವಾದುದರಿಂದ 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಏಧಿಷೀಷ್‌ತ. 'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ. ಏಧಿಷೀಷ್ಟ. ಏಧಿಷೀಯ್+ಆತಾಮ್. ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸುಡಾಗಮ. ಏಧಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್. ಏಧಿಷೀಯ್+ಝ. 'ಝಸ್ಯ ರನ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಕ್ಕೆ ರನ್ ಆದೇಶ. ಯಲೋಪ. ಏಧಿಷೀರನ್. ಏಧಿಷೀಯ್+ಥಾಸ್. ಯಲೋಪ. ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಸುಟ್. ಏಧಿಷೀಸ್‌ಥಾಸ್. ಷತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ. ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ. ಏಧಿಷೀಷ್ಠಾಃ॥ ಏಧಿಷೀಯ್+ಆಥಾಮ್. ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಸುಟ್. ಏಧಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್. ಏಧಿಷೀಯ್+ಧ್ವಮ್. ಯಲೋಪ. ಏಧಿಷೀಧ್ವಮ್. ಏಧಿಷೀಯ್+ಇ. 'ಇಟೋಽತ್' ಏಧಿಷೀಯ. ವಹಿ, ಮಹಿಙ್ ಗಳಲ್ಲಿ ಯಲೋಪ. ಏಧಿಷೀವಹಿ। ಏಧಿಷೀಮಹಿ॥

ಲುಙ್॥ 'ಚ್ಲಿ ಲುಙಿ', 'ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್' ಏಧ್+ಸ್+ತ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಟಾಗಮ, ವೃದ್ಧಿ. ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಐಧಿಸ್‌ತ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಷತ್ವ. 'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ. ಐಧಿಷ್ಟ. ಐಧಿಷ್ ಅಂಗ. ಐಧಿಷ್+ಆತಾಮ್=ಐಧಿಷಾತಾಮ್. ಐಧಿಷ್+ಝ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಕ್ಕೆ ಅಂತಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಅತಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಝಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೨೫. ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತಃ ॥ ೭-೧-೫ ॥

ಅನಕಾರಾತ್ಪರಸ್ಯಾತ್ಮನೇಪದೇಷು ಝಸ್ಯ ಅದಿತ್ಯಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್। ಐಧಿಷತ। ಐಧಿಷ್ಠಾಃ। ಐಧಿಷಾಥಾಮ್। ಐಧಿಢ್ವಮ್। ಐಧಿಷಿ। ಐಧಿಷ್ವಹಿ। ಐಧಿಷ್ಮಹಿ॥ ಐಧಿಷ್ಯತ। ಐಧಿಷ್ಯೇತಾಮ್। ಐಧಿಷ್ಯಂತ॥ ಐಧಿಷ್ಯಥಾಃ। ಐಧಿಷ್ಯೇಥಾಮ್। ಐಧಿಷ್ಯಧ್ವಮ್। ಐಧಿಷ್ಯೇ। ಐಧಿಷ್ಯಾವಹಿ। ಐಧಿಷ್ಯಾಮಹಿ॥

ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು, ಅನತಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಝೋನ್ತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಃ', 'ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ನ ಅತ್ ಅನತ್. ತಸ್ಮಾತ್. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಆತ್ಮನೇಪದಾವಯುವವಾದ ಝಕ್ಕೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತ್+ಅ. ಅತ ಪ್ರತ್ಯಯುವಾಗುತ್ತದೆ. ಐಧಿಷ್+ಅತ=ಐಧಿಷತ। ಐಧಿಷ್+ಥಾಸ್. ಷ್ಟುತ್ವ. ಐಧಿಷ್ಠಾಃ। ಐಧಿಷಾಥಾಮ್। ಐಧಿಸ್+ಧ್ವಮ್. 'ಧಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಐಧಿ+ಧ್ವಮ್. ಇಣ್ಣಂತಾಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಲುಙಿನ ಧಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ 'ಇಣಃ ಷೀಧ್ವಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಢತ್ವ. ಐಧಿಢ್ವಮ್ ॥ ಐಧಿಷ್+ಇ=ಐಧಿಷಿ। ಐಧಿಷ್+ವಹಿ=ಐಧಿಷ್ವಹಿ। ಐಧಿಷ್+ಮಹಿ=ಐಧಿಷ್ಮಹಿ ॥

ಲೃಙ್ ॥ ಸ್ಯ ವಿಕರಣ. ಇಡಾಗಮ. ಷತ್ವ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಟ್. ವೃದ್ಧಿ. ಐಧಿಷ್ಯ ಅಂಗ. ರೂಪಗಳು ಮೂಲದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿವೆ.

॥ ೨೨ ॥ ಕಮು=ಕಾಂತೌ (ಇಚ್ಛೆಪಡುವುದು.)

ಉಕಾರ ಇತ್. ಸೇಟ್. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಙ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೨೬. ಕಮೇರ್ಣಿಙ್ ॥ ೩-೧-೩೦ ॥

ಸ್ವಾರ್ಥೇ। ಙಿತ್ತ್ವಾತ್ತಙ್। ಕಾಮಯತೇ।

ಕಮೇಃ, ಣಿಙ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಾಯಯತಿ=ಬೋಧಯತಿ ಅರ್ಥಂ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ॥ ಪ್ರತ್ಯಯುವೆಂದಮೇಲೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲೇಬೇಕು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. 'ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥಾಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾಃ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಭವಂತಿ' ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಹೇಳದೆ ಪ್ರತ್ಯಯನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿದರೆ ಅದು ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ತನ್ನ ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಣಿಙ್ ಕಮಿನ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು. ಣಿಙಿನಲ್ಲಿ 'ಚುಟೂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಕಾರವೂ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಙಕಾರವೂ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪವಾದರೆ ಇ ಉಳಿಯುತ್ತನೆ. ಕಮ್+ಇ ಎಂದಿರು ವಾಗ 'ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಙಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಙಿತ್ತಾದು ದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಙಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಕಮಿ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಕಮಿ+ಅ+ತ. 'ಸಾರ್ವ

ಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ ' ಗುಣ. ಕಮೇ+ಅ+ತ. ' ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ ' ಆಯಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಣಿಙ್ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ' ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಮಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ (ಆ) ಕಾಮಯತೇ. ಕಾಮಯ ಅಂಗ. ಕಾಮಯೇತೇ | ಕಾಮಯನ್ತೇ || ಕಾಮಯಸೇ | ಕಾಮಯೇಥೇ | ಕಾಮಯಧ್ವೇ || ಕಾಮಯೇ | ಕಾಮಯಾವಹೇ | ಕಾಮಯಾಮಹೇ ||

ಲಿಟ್ || ಕಾಮಿ+ಲಿಟ್. ಅನೇಕಾಚಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆಮ್. ಕಾಮಿ+ಆಮ್+ಲಿಟ್. ' ಆಮಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಲುಕ್. ಕಾಮಿ+ಆಮ್. ಇಲ್ಲಿ ' ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ' ಣೇರನಿಟಿ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ) ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಣಿಗೆ ಅಯಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಣಿಗೆ ಅಯಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೨೭. ಅಯಾಮನ್ತಾಲ್ವಾಯ್ಯೇತ್ನ್ವಿಷ್ಣುಷು || ೬-೪-೫೫ ||

ಆಮ್ ಅನ್ತ ಆಲು ಆಯ್ಯ ಇತ್ನು ಇಷ್ಣು ಏಷು ಣೇರಯಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ || ಆಯಾದಯ ಇತಿ ಣಿಙ್ ವಾ | ಚಕಮೇ | ಚಕಮಾತೇ | ಚಕಮಿರೇ | ಚಕಮಿಷೇ | ಚಕಮಾಥೇ | ಚಕಮಿಧ್ವೇ | ಚಕಮೇ | ಚಕಮಿವಹೇ | ಚಕಮಿಮಹೇ || ಕಾಮಯಿತಾ | ಕಾಮಯಿತಾಸೇ || ಕಮಿತಾ || ಕಾಮಯಿಷ್ಯತೇ | ಕಮಿಷ್ಯತೇ || ಕಾಮಯತಾಮ್ || ಅಕಾಮಯತ || ಕಾಮಯೇತ || ಕಾಮಯಿಷೀಷ್ಟ ||

ಅಯ್, ಆಮನ್ತಾಲ್ವಾಯ್ಯೇತ್ನ್ವಿಷ್ಣುಷು || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ' ಣೇರನಿಟಿ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಣೇಃ ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆಮ್, ಅನ್ತ, ಆಲು, ಆಯ್ಯ, ಇತ್ನು, ಇಷ್ಣು ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಅಯಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಪ್ರಕೃತ ಆಮ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಅಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಕಾಮಯಾಮ್ ಎಂದಾದಾಗ ಆಮಂತವಾದುದರಿಂದ ಇದರಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಪರವಾದ ಕೃಞ್, ಭೂ, ಅಸ್ ಧಾತುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಏಧಾಮ್ಬಭೂವ, ಏಧಾಮಾಸ ಇವುಗಳಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ | ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕ್ರಾತೇ | ಕಾಮಯಾಞ್ಚಕ್ರಿರೇ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಸನಾದಿಗಳು ಹನ್ನೆರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಆಯ, ಈಯಙ್, ಣಿಙ್ ಇವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿವೆ. ' ಆಯಾದಯ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ವಾ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಯಾದಿಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆಯೆಂದುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಆಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಣಿಙ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೂಪ.

ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಕಮ್ ಧಾತುವಿಗೇ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಕಮ್‌ಕಮ್ + ಏ, ಕಕಮ್ + ಏ. ಚಕಮ್ + ಏ = ಚಕಮೇ. ಚಕಮ್ ಅಂಗ. ರೂಪಗಳು ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆ.

ಲುಟ್ ‖ ಕಾಮಿ + ಇತಾ. ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಕಾಮಯಿತಾ | ಕಾಮಯಿತಾರೌ | ಕಾಮಯಿತಾರಃ ‖ ಕಾಮಯಿತಾಸೇ | ಕಾಮಯಿತಾಸಾಥೇ | ಕಾಮಯಿತಾಧ್ವೇ ‖ ಕಾಮಯಿತಾಹೇ | ಕಾಮಯಿತಾಸ್ವಹೇ | ಕಾಮಯಿತಾಸ್ಮಹೇ ‖ ತಾಸ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಣಿಙ್ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಕಮಿತಾ | ಕಮಿತಾರೌ | ಕಮಿತಾರಃ ‖ ಕಮಿತಾಸೇ | ಕಮಿತಾಸಾಥೇ | ಕಮಿತಾಧ್ವೇ ‖ ಕಮಿತಾಹೇ | ಕಮಿತಾಸ್ವಹೇ | ಕಮಿತಾಸ್ಮಹೇ ‖ **ಲೃಟ್** ‖ ಣಿಙ್ ಬಂದರೆ ಕಾಮಯಿಷ್ಯತೇ ಇತ್ಯಾದಿ. ಕಾಮಯಿಷ್ಯ ಅಂಗ. ಣಿಙ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಕಮಿಷ್ಯತೇ ಇತ್ಯಾದಿ. (ಏಧಿಷ್ಯತೇ ಎಂಬಂತೆ) ಕಮಿಷ್ಯ ಅಂಗ. **ಲೋಟ್** ‖ ಣಿಙ್ ನಿತ್ಯ. ಕಾಮಯ ಅಂಗ. 'ಆಮೇತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಆದೇಶ. ಕಾಮಯತಾಮ್ | ಕಾಮಯೇತಾಮ್ | ಕಾಮಯನ್ತಾಮ್ ‖ (ಏಧತಾಮ್ ಇದ್ದಂತೆ) ಕಾಮಯಸ್ವ | ಕಾಮಯೇಥಾಮ್ | ಕಾಮಯಧ್ವಮ್ ‖ ಕಾಮಯೈ | ಕಾಮಯಾವಹೈ | ಕಾಮಯಾಮಹೈ ‖ **ಲಙ್** ‖ ಅಕಾಮಯತ | (ಐಧತದಂತೆ) ಅಕಾಮಯೇತಾಮ್ | ಅಕಾಮಯನ್ತ ‖ ಅಕಾಮಯಥಾಃ | ಅಕಾಮಯೇಥಾಮ್ | ಅಕಾಮಯಧ್ವಮ್ ‖ ಅಕಾಮಯೇ | ಅಕಾಮಯಾವಹಿ | ಅಕಾಮಯಾಮಹಿ ‖ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ‖ ಕಾಮಯೇತ | (ಏಧೇತವತ್) ಕಾಮಯೇಯಾತಾಮ್ | ಕಾಮಯೇರನ್ ‖ ಕಾಮಯೇಥಾಃ | ಕಾಮಯೇಯಾಥಾಮ್ | ಕಾಮಯೇಧ್ವಮ್ ‖ ಕಾಮಯೇಯ | ಕಾಮಯೇವಹಿ | ಕಾಮಯೇಮಹಿ ‖ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ‖ ಇದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಣಿಙ್ ವಿಕಲ್ಪ. ಕಾಮಿ + ಇಸೀಯ್‌ತ. 'ಸುಟ್ ತಿಥೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸುಟ್. ಯಲೋಪ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ. ಣಿಙಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಕಾಮಯಿಷೀಷ್ಟ | ಕಾಮಯಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಕಾಮಯಿಷೀರನ್ ‖ (ಏಧಿಷೀಷ್ಟದಂತೆ) ಕಾಮಯಿಷೀಷ್ಠಾಃ | ಕಾಮಯಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ | ಕಾಮಯಿಷೀಧ್ವಮ್ ‖ ಇಣಿನ (ಇ) ಪರದಲ್ಲಿ ಷೀಧ್ವಮ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದರ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಢಕಾರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಢತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಷೀಧ್ವಮಾದಿಗಳ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಢತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೨೮. ವಿಭಾಷೇಟಃ ‖ ೮–೩–೭೯ ‖

ಇಣಃ ಪರೋ ಯ ಇಟ್ ತತಃ ಪರೇಷಾಂ ಷೀಧ್ವಂಲುಙ್‌ಲಿಟಾಂ ಧಸ್ಯ ವಾಢಃ | ಕಾಮಯಿಷೀಢ್ವಮ್, ಕಾಮಯಿಷೀಧ್ವಮ್ ‖ ಕಮಿಷೀಷ್ಟ | ಕಮಿಷೀಢ್ವಮ್ ‖

ವಿಭಾಷಾ, ಇಟಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಇಣಃ ಷೀಧ್ವಂಲುಙ್‌ಲಿಟಾಂ ಧಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ' ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಟಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಷೀಧ್ವಂ, ಲುಙ್, ಲಿಟ್ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ವಾಗಿ ಢಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾಮಯಿಷೀಧ್ವಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಣ್ ಯಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಇದೆ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಷೀಧ್ವಮಿನ ಧಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಢತ್ವ ಬಂದರೆ ಕಾಮಯಿಷೀಢ್ವಮ್, ಕಾಮಯಿಷೀಢ್ವಮ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಕಾಮಯಿಷೀಯ | ಕಾಮಯಿಷೀವಹಿ | ಕಾಮಯಿಷೀ ಮಹಿ ॥ ಣಿಙ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಕಮಿಷೀಷ್ಟ | ಕಮಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಕಮಿಷೀರನ್ ॥ ಕಮಿಷೀಷ್ಠಾಃ | ಕಮಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ | ಕಮಿಷೀಧ್ವಮ್ ॥ ಇಲ್ಲಿ ಇಣ್ಣಂತಾಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಷೀಧ್ವಮಿನ ಧಕಾರ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಢತ್ವವಿಲ್ಲ. ಕಮ್ ಅಂಗ. ಇಷೀಧ್ವಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಮಿಷೀಯ | ಕಮಿಷೀವಹಿ | ಕಮಿಷೀಮಹಿ ॥

ಲುಙ್ ॥ ಅಕಾಮಿ+ಚ್ಲಿ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಚಙ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಚ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಣಿಙ್ ವಿಕಲ್ಪ. ಣಿಙ್ ಬಂದಾಗ ಈಗ ಹೇಳುವ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಚ್ಲಿಗೆ ಚಙ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೨೯. ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಸ್ರುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಙ್ ॥ ೩-೧-೪೮ ॥

ಣ್ಯನ್ತಾತ್ ಶ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಚ್ಲೇಶ್ಚಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ಕರ್ತ್ರರ್ಥೇ ಲುಙಿ ಪರೇ ॥ ಅಕಾಮಿ+ಅ+ತ ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಚ್ಲಿ ಲುಙಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಙಿ', 'ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಣಿ ಪದದಿಂದ ಣಿಚ್, ಣಿಙ್ ಎರಡೂ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವು ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಗ್ರಹಣ. ಶ್ರಿ, ದ್ರು, ಸ್ರು ಧಾತುಗಳು. ಕರ್ತರಿ ಎಂಬುದು ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಣ್ಯನ್ತ ಧಾತುಗಳ, ಶ್ರಿ, ದ್ರು, ಸ್ರು ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಚ್ಲಿಗೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಲುಙ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಙ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಪ್ರಕೃತ ಣ್ಯನ್ತದಮೇಲೆ ಚ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಚಙ್. ಚಙಿನಲ್ಲಿ ಅ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಕಾಮಿ+ಅ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಣಿ(ಙಿ)ಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೩೦. ಣೇರನಿಟಿ ॥ ೬-೪-೫೧ ॥

ಅನಿಡಾದಾವಾರ್ಧಧಾತುಕೇ ಪರೇ ಣೇರ್ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಣೇಃ, ಅನಿಟಿ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಅನಿಟಿ', 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅನಿಡಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕಾಮಿ+ಅ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಚಙ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಇಟ್ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಅಕಾಮ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಣಿಜ್‌ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಬಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಚಙ್ ಪರ ಣಿ ಪರವಾದಾಗ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೩೧. ಣೌ ಚಙ್ಯುಪಧಾಯಾ ಹ್ರಸ್ವಃ ॥ ೭-೪-೧ ॥

ಚಙ್‌ಪರೇ ಣೌ ಯದಙ್ಗಂ ತಸ್ಯೋಪಧಾಯಾ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಣೌ, ಚಙಿ, ಉಪಧಾಯಾಃ, ಹ್ರಸ್ವಃ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಚಙ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಣಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂಗದ ಉಪಧೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಙ್ ಅಕಾರ. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂಗ ಅಕಾಮ್. ಇದರ ಉಪಧೆ ಆಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಅಕಮ್+ಅ+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಚಙ್ ಪರವಾದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೩೨. ಚಙಿ ॥ ೬-೧-೧೧ ॥

ಚಙಿ ಪರೇ ಅನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಧಾತ್ವವಯವಸ್ಯೈಕಾಚಃ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ ದ್ವೇ ಸ್ತೋಽಜಾದೇರ್ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ॥

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಏಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ', 'ಅಜಾದೇರ್ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಲಿಟಿ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಚಙ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸವಲ್ಲದ ಧಾತ್ವವಯುವವಾದ ಪ್ರಥಮ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಅಜಾದಿಯಾದರೆ ದ್ವಿತೀಯ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕಮ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚಙ್ ಅಕಾರ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯೈಕಾಚ್ ಅಂದರೆ ಕಮ್. ಅದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಅಕಮ್‌ಕಮ್+ಅ+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಅಕಕಮ್+ಅ+ತ. 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರ. ಅಚಕಮ್+ಅತ. ಸನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷ ಹೇಳಲು ಮೊದಲು ಸನ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಚಙ್ ಪರವಾದಾಗ ಸನ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೩೩. ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ ಚಙ್ಪರೇಽನಗ್ಲೋಪೇ ‖ ೭-೪-೯೩ ‖

ಚಙ್ಪರೇ ಣೌ ಯದಙ್ಗಂ ತಸ್ಯ ಯೋಽಭ್ಯಾಸೋ ಲಘುಪರಃ ತಸ್ಯ ಸನೀವ ಕಾರ್ಯಂ ಸ್ಯಾಣ್ಣಾವಗ್ಲೋಪೇಽಸತಿ ‖

ಸನ್ವತ್, ಲಘುನಿ, ಚಙ್ಪರೇ, ಅನಗ್ಲೋಪೇ। ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಚಙ್ ಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ, ಚಙ್ಪರಃ ‖ ತಸ್ಮಿನ್ ಚಙ್ಪರೇ ‖ ಚಙ್ ಪರವಾಗಿ ಇರುವುದು ಯಾವುದೋ ಅದು ಚಙ್ಪರ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಚಙ್ಪರವೆಂದರೆ ಣಿ. ಅದು ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಆವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಚಙ್ಪರಕ್ಕೆ ಅಂಗದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯು. ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ಅನಗ್ಲೋಪೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಚಙ್ಪರವಾದ ಣಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಅಂಗವಿದೆಯೋ ಅದರ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲಘು ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಸನ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಣಿ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಕ್ (ಅ ಇ ಉ ಋ ಌ) ಲೋಪ ಬಂದಿರ ಬಾರದು. ಆಗ ಮಾತ್ರ ಸನಿನ ಕಾರ್ಯ. ಲೋಪಬಂದಿದ್ದರೆ ಸನ್ ನಿಮಿತ್ತಕ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಚಕಮ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚಙ್ ಅಕಾರ. ಇದು ಪರ ವಾದಾಗ ಣಿ ಎಂದರೆ ಲೋಪವಾದ ಣಿ. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಅಂಗವೆಂದರೆ ಅಚಕಮ್. ಇದರ ಅವಯುವವಾದ ಅಭ್ಯಾಸ ಎಂದರೆ ಚ. ಇದಕ್ಕೆ ಲಘುವೆಂದರೆ ಕಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ. ಇದು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸನ್ ನಿಮಿತ್ತಕ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಣಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಯಾವ ಅಗ್ಲೋಪವೂ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಸನ್ ಪರ ವಾದಾಗ ಯಾವ ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯವೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸನ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೩೪. ಸನ್ಯತಃ ‖ ೭-೪-೭೯ ‖

ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾತ ಇತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸನಿ ‖

ಸನಿ, ಅತಃ। ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ', 'ಭೃಞಾಮಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾ ದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಚಕಮ್+ಅತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಕಾರ್ಯ ಚಙ್ ಪರವಾದಾಗ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸದ ಚಕಾರದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಚಿಕಮ್+ಅ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸನ್ವದ್ಭಾವದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೩೫. ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ ॥ ೭-೪-೯೪ ॥

ಲಘೋರಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸನ್ವದ್ಭಾವವಿಷಯೇ । ಅಚೀಕಮತ ॥ ಣಿಜಭಾವಪಕ್ಷೇ । (ಕಮೇಶ್ಚ್ಲೇಶ್ಚಙ್ ವಾಚ್ಯಃ) । ಅಚಕಮತ । ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯತ, ಅಕಮಿಷ್ಯತ ॥

ದೀರ್ಘಃ, ಲಘೋಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಇದು 'ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ—' ಸೂತ್ರದ ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರ. 'ಸನ್ವತ್' ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅದನ್ನೇ 'ಸನ್ವದ್ಭಾವವಿಷಯೇ' ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಚಙ್‌ಪರವಾದ ಣಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಅಂಗವಿದೆಯೋ ಅದರ ಅಭ್ಯಾಸದ ಲಘುವಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಚಿಕಮ್+ಅತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚಿ ಅಭ್ಯಾಸದ ಇಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಅಚೀಕಮತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಚೀಕಮ ಅಂಗ। ಅಚೀಕಮೇತಾಂ। ಅಚೀಕಮಂತ ॥ ಅಚೀಕಮಥಾಃ । ಅಚೀಕಮೇಥಾಂ । ಅಚೀಕಮಧ್ವಮ್ ॥ ಅಚೀಕಮೇ । ಅಚೀಕಮಾವಹಿ । ಅಚೀಕಮಾಮಹಿ ॥ ಣಿಙ್ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಙ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ—ಕಮಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಙ್ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಕಮ್+ಅ+ತ. ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಚಙಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಅಚಕಮ್+ಅತ. ಣಿಙ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಸನ್ವದ್ಭಾವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇತ್ವ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಅಚಕಮತ । ಅಚಕಮೇತಾಮ್ । ಅಚಕಮಂತ ॥ ಅಚಕಮಥಾಃ । ಅಚಕಮೇಥಾಮ್ । ಅಚಕಮಧ್ವಮ್ ॥ ಅಚಕಮೇ । ಅಚಕಮಾವಹಿ । ಅಚಕಮಾಮಹಿ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಣಿಙ್ ಬಂದರೆ ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯ ಅಂಗ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಕಮಿಷ್ಯ ಅಂಗ. ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯತ । ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯೇತಾಮ್ । ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯಂತ ॥ ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯಥಾಃ । ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯೇಥಾಮ್ । ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯಧ್ವಮ್ ॥ ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯೇ । ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯಾವಹಿ । ಅಕಾಮಯಿಷ್ಯಾಮಹಿ ॥ ಹೀಗೆಯೇ ಅಕಮಿಷ್ಯತ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

॥ ೨೩ ॥ ಅಯ=ಗತೌ ॥ (ಹೋಗುವುದು)

ಲಟ್ ॥ ಅಯ್+ಅ+ತೇ. ಅಯತೇ । ಅಯೇತೇ । ಅಯಂತೇ ॥ ಅಯಸೇ । ಅಯೇಥೇ । ಅಯಧ್ವೇ ॥ ಅಯೇ । ಅಯಾವಹೇ । ಅಯಾಮಹೇ ॥ ಪ್ರ, ಪರಾ ಮುಂತಾದ ರೇಫಘಟಿತ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಯ ಧಾತು ಬಂದಾಗ ಆ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಉಪಸರ್ಗರೇಫಕ್ಕೆ ಲತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೩೭. ಉಪಸರ್ಗಸ್ಯಾಯತೌ ॥ ೮-೨-೧೯ ॥

ಅಯತಿಪರಸ್ಯೋಪಸರ್ಗಸ್ಯ ಯೋ ರೇಫಸ್ತಸ್ಯ ಲತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ । ಪ್ಲಾಯತೇ । ಪಲಾಯತೇ ॥

ಉಪಸರ್ಗಸ್ಯ, ಅಯತೌ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಕೃಪೋ ರೋ ಲಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಃ, ಲಃ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಯತೌ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಯ ಧಾತುವನ್ನು ಶ್ತಿಪಿನಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಯ ಧಾತುವು ಪರವಾದಾಗ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೇಫವಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಲಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರ+ಅಯತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲತ್ವ ಬಂದರೆ ಪ್ಲ+ಅಯತೇ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಪ್ಲಾಯತೇ. ಪರಾ+ಅಯತೇ=ಪಲಾಯತೇ. **ಲಿಟ್** ॥ ಅಯ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆಮಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ದಯ್ ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ

೫೩೭. ದಯಾಯಾಸಶ್ಚ ॥ ೩-೧-೩೭ ॥

ದಯ, ಅಯ, ಆಸ್ ಏಭ್ಯ ಆಮ್ ಸ್ಯಾಲ್ಲಿಟಿ । ಅಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಅಯಿತಾ । ಅಯಿಷ್ಯತೇ । ಅಯತಾಮ್ । ಆಯತ । ಅಯೇತ । ಅಯಿಷೀಷ್ಟ । ವಿಭಾಷೇಟಃ । ಅಯಿಷೀಢ್ವಮ್, ಅಯಿಷೀಧ್ವಮ್ । ಆಯಿಷ್ಟ । ಆಯಿಢ್ವಮ್, ಆಯಿಧ್ವಮ್ । ಆಯಿಷ್ಯತ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಕಾಸ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾದಾಮ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್', 'ಲಿಟಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ದಯ್, ಅಯ್, ಆಸ್ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಲಿಟ್ ಪರವಾದಾಗ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಯ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆಮ್ ಬಂದರೆ ಅಯಾಮ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆಮಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಲುಕ್. 'ಕೃಞ್ಚಾನುಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಂತದಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಪರವಾದ ಕೃಞ್, ಭೂ, ಅಸ್ ಮೂರು ಧಾತುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ('ಏಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ' ಅಂತೆ ರೂಪ.) ಅಯಾಮ್ಬಭೂವ. ಅಯಾಮಾಸ. ಇವೂ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಲುಟ್ ॥ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಅಯಿತಾ । ಅಯಿತಾರೌ । ಅಯಿತಾರಃ ॥ ಏಧಿತಾವತ್ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ಅಯಿಷ್ಯತೇ ॥ ಏಧಿಷ್ಯತೇವತ್ ॥ **ಲೋಟ್** ॥ ಏಧತಾಮ್ ಅಂತೇ ರೂಪ. ಅಯತಾಮ್ । ಅಯೇತಾಮ್ । ಅಯನ್ತಾಮ್ ॥

ಅಯಸ್ವ | ಅಯೇಥಾವ್ | ಅಯಧ್ವಮ್ || ಅಯೈ | ಅಯಾವಹೈ | ಅಯಾಮಹೈ || ಲಙ್ || ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ. ಆಯತ | ಆಯೇತಾಮ್ | ಆಯಂತ || ಆಯಥಾಃ | ಆಯೇಥಾಮ್ | ಆಯಧ್ವಮ್ || ಆಯೇ | ಆಯಾವಹಿ | ಆಯಾಮಹಿ || ವಿಧಿಲಿಙ್ || ಅಯೇತ | ಅಯೇಯಾತಾಮ್ | ಅಯೇರನ್ || ಅಯೇಥಾಃ | ಅಯೇಯಾಥಾಮ್ | ಅಯೇಧ್ವಮ್ || ಅಯೇಯ | ಅಯೇವಹಿ | ಅಯೇಮಹಿ || ಏಧೇತವತ್ || ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ || ಅಯ್+ಇಷೀಷ್ಟ= ಅಯಿಷೀಷ್ಟ | ಅಯಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಅಯಿಷೀರನ್ || ಅಯಿಷೀಷ್ಠಾಃ | ಅಯಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ | ಅಯಿಷೀಢ್ವಮ್, ಅಯಿಷೀಧ್ವಮ್ || ಇಲ್ಲಿ ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿ (ಅಯಿನ ಯಕಾರ) ಇಟ್ ಬಂದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಷೀಧ್ವಮಿನ ಧಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ 'ವಿಭಾಷೇಟಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಢತ್ವ. ಅಯಿಷೀಯ | ಅಯಿಷೀವಹಿ | ಅಯಿಷೀಮಹಿ || ಲುಙ್ || ಆ+ಅಯ್+ಇಸ್+ತ =ಆಯಿಷ್ಟ | ಆಯಿಷಾತಾಮ್ | ಆಯಿಷತ || ಆಯಿಷ್ಠಾಃ | ಆಯಿಷಾಥಾಮ್ | ಆಯಿಢ್ವಮ್, ಆಯಿಧ್ವಮ್ || ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ವಿಭಾಷೇಟಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಢತ್ವ. ಆಯಿಷಿ | ಆಯಿಷ್ವಹಿ | ಆಯಿಷ್ಮಹಿ || ಲೃಙ್ || ಆ+ಅಯ್+ ಇಷ್ಯತ=ಆಯಿಷ್ಯತ | (ಐಧಿಷ್ಯತವತ್)

|| ೨೪ || **ದ್ಯುತ=ದೀಪ್ತೌ (ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು.)**

ದ್ಯುತ್ ಧಾತು. ಶಪ್ ಬಂದಾಗ 'ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ದ್ಯೋತತೇ | ದ್ಯೋತೇತೇ | ದ್ಯೋತನ್ತೇ || ದ್ಯೋತಸೇ | ದ್ಯೋತೇಥೇ | ದ್ಯೋತಧ್ವೇ || ದ್ಯೋತೇ | ದ್ಯೋತಾವಹೇ | ದ್ಯೋತಾಮಹೇ || ಲಿಟ್ || 'ಲಿಟಸ್ತಝಯೋರೇಶಿರೇಚ್.' ದ್ಯುತ್=ಏ. ದ್ವಿತ್ವ. ದ್ಯುತ್‌ದ್ಯುತ್ +ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ದ್ಯುತ್, ಸ್ವಪಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೩೮. **ದ್ಯುತಿಸ್ವಾಪ್ಯೋಃ ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಮ್ || ೭-೪-೬೭ ||**

ಅನಯೋರಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಂ ಸ್ಯಾತ್ || ದಿದ್ಯುತೇ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಎರಡು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಇಕಿನಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—** ದ್ಯುತ್, ಸ್ವಪ್ ಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ (ಸೂ. ೨೫೭). ಯಣಿನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವ ಇಕಿಗೆ ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪೂರ್ವಖಂಡ, ದ್ಯುತಿನ ಅಭ್ಯಾಸ. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಯಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ

ಇಕಾರ ಬಂದರೆ ದಿಉತ್‌ದ್ಯುತ್+ಏ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಮ್ಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ದಿತ್‌ದ್ಯುತ್+ಏ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ.' ದಿದ್ಯುತ್+ಏ. ಆತ್ಮನೇಪದ ಲಿಟ್ ಪೂರ್ತಿ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ದಿದ್ಯುತೇ | ದಿದ್ಯುತಾತೇ | ದಿದ್ಯುತಿರೇ || ದಿದ್ಯುತಿಷೇ | ದಿದ್ಯುತಾಥೇ | ದಿದ್ಯುತಿಧ್ವೇ || ದಿದ್ಯುತೇ | ದಿದ್ಯುತಿವಹೇ | ದಿದ್ಯುತಿಮಹೇ ||

ಲುಟ್ || ದ್ಯೋತಿತಾ | **ಲೃಟ್** || ದ್ಯೋತಿಷ್ಯತೇ | **ಲೋಟ್** || ದ್ಯೋತತಾಮ್ | **ಲಙ್** || ಅದ್ಯೋತತ | **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ದ್ಯೋತೇತ | **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** || ದ್ಯೋತಿಷೀಷ್ಟ | **ಲುಙ್** || ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಟ || ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ದ್ಯುತಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೩೯. **ದ್ಯುದ್ಭ್ಯೋ ಲುಙಿ** || ೧-೩-೯೧ ||

ದ್ಯುತಾದಿಭ್ಯೋ ಲುಙಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ || ಪುಷಾದೀತ್ಯಙ್ | ಅದ್ಯುತತ್ || ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಟ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ದ್ಯುದ್ಭ್ಯಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ದ್ಯುತಾದಿ ಎಂದರ್ಥ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಲುಙಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ದ್ಯುತಾದಿಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲುಙಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದ್ಯುತ್+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚ್ಲಿಗೆ 'ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಙ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ದ್ಯುತಿಗೆ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ಯುತತ್—ಅದ್ಯುತ ಅಂಗ. (ಅಭವತ್ ಅಂತೆ ರೂಪ.) ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚ್ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಙ್ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಟ | ಅದ್ಯೋತಿಷಾತಾಮ್ | ಅದ್ಯೋತಿಷತ || ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಠಾಃ | ಅದ್ಯೋತಿಷಾಥಾಮ್ | ಅದ್ಯೋತಿಷಧ್ವಮ್ || ಅದ್ಯೋತಿಷಿ | ಅದ್ಯೋತಿಷ್ವಹಿ | ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಮಹಿ || **ಲೃಙ್** || ಅದ್ಯೋತಿಷ್ಯತ || (ಏಧಿಷ್ಯತವತ್)

|| ೨೫ || ಏವಂ ಶ್ವಿತಾ=ವರ್ಣೇ || ೨೬ || ಞಿಮಿದಾ=ಸ್ನೇಹನೇ || ೨೭ || ಞಿಷ್ವಿದಾ=ಸ್ನೇಹನಮೋಚನಯೋಃ| ಮೋಹನಯೋರಿತ್ಯೇಕೇ| ಞಿಕ್ಷ್ವಿದಾ ಚೇತ್ಯೇಕೇ || ೨೮ || ರುಚ=ದೀಪ್ತಾವಭಿಪ್ರೀತೌ ಚ || ೨೯ || ಘುಟ=ಪರಿವರ್ತನೇ || ೩೦ || ಶುಭ=ದೀಪ್ತೌ || ೩೧ || ಕ್ಷುಭ=ಸಂಚಲನೇ || ೩೨-೩೩ || ಣಭ, ತುಭ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ || ೩೪-೩೫

–೩೬ ॥ ಸ್ರಂಸು, ಭ್ರಂಸು, ಧ್ವಂಸು=ಅವಸ್ರಂಸನೇ । ಧ್ವಂಸು=ಗತೌ ಚ ॥ ೩೭ ॥ ಸ್ರಂಭು=ವಿಶ್ವಾಸೇ ॥ ೩೮ ॥ ವೃತು=ವರ್ತನೇ । ವರ್ತತೇ । ವವೃತೇ । ವರ್ತಿತಾ ॥

ರೂಪವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಶ್ವಿತಾ ಧಾತು. (ಬಣ್ಣ ಹಾಕುವುದು ಅರ್ಥ.) ಆಕಾರ ಇತ್. ಶ್ವೇತತೇ । ಶಿಶ್ವಿತೇ । ಶ್ವೇತಿತಾ । ಶ್ವೇತಿಷ್ಯತೇ । ಶ್ವೇತತಾಮ್ । ಅಶ್ವೇತತ । ಶ್ವೇತೇತ । ಶ್ವೇತಿಷೀಷ್ಟ । ಅಶ್ವೇತಿಷ್ಟ । ಅಶ್ವೇತಿಷ್ಯತ ॥ ಞಿಮಿದಾ ಧಾತು. ಞಿ ಇತ್. ಆಕಾರ ಇತ್. (ಸ್ನಿಗ್ಧವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು ಅರ್ಥ.) ಮೇದತೇ । ಮಿಮಿದೇ । ಮೇದಿತಾ । ಮೇದಿಷ್ಯತೇ । ಮೇದತಾಮ್ । ಅಮೇದತ । ಮೇದೇತ । ಮೇದಿಷೀಷ್ಟ । ಅಮೇದಿಷ್ಟ । ಅಮೇದಿಷ್ಯತ ॥ ಞಿಷ್ವಿದಾ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಞಿ ಆ ಇತ್. (ಸ್ನಿಗ್ಧವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು, ಬಿಡುವುದು ಅರ್ಥ.) ಕೆಲವರು ಮೋಹನ ಅಂದರೆ ವ್ಯಾಕುಲಗೊಳಿಸುವುದು ಅರ್ಥವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಯ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಸ್ವೇದತೇ । ಸಿಷ್ವಿದೇ । ಸ್ವೇದಿತಾ । ಸ್ವೇದಿಷ್ಯತೇ । ಸ್ವೇದತಾಮ್ । ಅಸ್ವೇದತ । ಸ್ವೇದೇತ । ಸ್ವೇದಿಷೀಷ್ಟ । ಅಸ್ವೇದಿಷ್ಟ । ಅಸ್ವೇದಿಷ್ಯತ ॥ ಇದನ್ನೇ ಕೆಲವರು ಞಿಕ್ಷ್ವಿದಾ ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಕ್ಷ್ವೇದತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರುಚ ಧಾತು. ಅಕಾರ ಇತ್. (ಪ್ರಕಾಶಿಸು, ಇಚ್ಛಿಸುವುದು ಅರ್ಥ.) ರೋಚತೇ । ರುರುಚೇ । ರೋಚಿತಾ । ರೋಚಿಷ್ಯತೇ । ರೋಚತಾಮ್ । ಅರೋಚತ । ರೋಚೇತ । ರೋಚಿಷೀಷ್ಟ । ಅರೋಚಿಷ್ಟ । ಅರೋಚಿಷ್ಯತ ॥ ಘುಟ ಧಾತು. (ತಿರುಗಿಸುವುದು ಅರ್ಥ.) ಘೋಟತೇ । ಜುಘುಟೇ । ಘೋಟಿತಾ । ಘೋಟಿಷ್ಯತೇ । ಘೋಟತಾಮ್ । ಅಘೋಟತ । ಘೋಟೇತ । ಘೋಟಿಷೀಷ್ಟ । ಅಘೋಟಿಷ್ಟ । ಅಘೋಟಿಷ್ಯತ ॥ ಶುಭ ಧಾತು. (ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು ಅರ್ಥ.) ಶೋಭತೇ । ಶುಶುಭೇ । ಶೋಭಿತಾ । ಶೋಭಿಷ್ಯತೇ । ಶೋಭತಾಮ್ । ಅಶೋಭತ । ಶೋಭೇತ । ಶೋಭಿಷೀಷ್ಟ । ಅಶೋಭಿಷ್ಟ । ಅಶೋಭಿಷ್ಯತ ॥ ಕ್ಷುಭ ಧಾತು. (ಸ್ವಭಾವ ಬಿಟ್ಟಿರುವಿಕೆ, ಚಂಚಲವಾಗುವುದು ಅರ್ಥ.) ಕ್ಷೋಭತೇ । ಚುಕ್ಷುಭೇ । ಕ್ಷೋಭಿತಾ । ಕ್ಷೋಭಿಷ್ಯತೇ । ಅಕ್ಷೋಭಿಷ್ಯತ । ಕ್ಷೋಭೇತ । ಕ್ಷೋಭಿಷೀಷ್ಟ । ಅಕ್ಷೋಭಿಷ್ಟ । ಕ್ಷೋಭಿಷ್ಯತ ॥ ಣಭ, ತುಭ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹಿಂಸಾರ್ಥ. 'ಣೋನಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ನಭತೇ । ನನಭೇ । ನಭಿತಾ । ನಭಿಷ್ಯತೇ । ನಭತಾಮ್ । ಅನಭತ । ನಭೇತ । ನಭಿಷೀಷ್ಟ । ಅನಭಿಷ್ಟ । ಅನಭಿಷ್ಯತ ॥ ತೋಭತೇ । ತುತುಭೇ । ತೋಭಿತಾ । ತೋಭಿಷ್ಯತೇ । ತೋಭತಾಮ್ । ಅತೋಭತ । ತೋಭೇತ । ತೋಭಿಷೀಷ್ಟ । ಅತೋಭಿಷ್ಟ । ಅತೋಭಿಷ್ಯತ ॥ ಸ್ರಂಸು, ಭ್ರಂಸು, ಧ್ವಂಸು ಮೂರು ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಜಾರುವುದು=ಸ್ಖಲನ ಅರ್ಥ. ಧ್ವಂಸು ಧಾತುವಿಗೆ ಗಮನಾರ್ಥವೂ

ಇದೆ. ಸ್ರಂಸತೇ । ಸಸ್ರಂಸೇ । ಸ್ರಂಸಿತಾ । ಸ್ರಂಸಿಷ್ಯತೇ । ಸ್ರಂಸತಾಮ್ । ಅಸ್ರಂಸತ । ಸ್ರಂಸೇತ । ಸ್ರಂಸಿಷೀಷ್ಟ । ಅಸ್ರಂಸಿಷ್ಟ । ಅಸ್ರಂಸಿಷ್ಯತ ॥ ಇದರಂತೇ ಇನ್ನೆರಡು ಧಾತುಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸ್ರಂಭು ಧಾತು. (ವಿಶ್ವಾಸಹೊಂದು ವುದು ಅರ್ಥ.) ಸ್ರಂಭತೇ । ಸಸ್ರಮ್ಭೇ । ಸ್ರಮ್ಭಿತಾ । ಸ್ರಮ್ಭಿಷ್ಯತಿ । ಸ್ರಮ್ಭತಾಮ್ । ಅಸ್ರಮ್ಭತ । ಸ್ರಮ್ಭೇತ । ಸ್ರಮ್ಭಿಷೀಷ್ಟ । ಅಸ್ರಮ್ಭಿಷ್ಟ । ಅಸ್ರಮ್ಭಿಷ್ಯತ ॥ ವೃತು ಧಾತು. (ಇರುವುದು ಅರ್ಥ.) ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಲಟನಲ್ಲಿ 'ಪುಗಂತ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ವರ್ತತೇ । ವರ್ತ ಅಂಗ.

ಲಿಟ್ ॥ ವವೃತೇ । ವವೃತಾತೇ । ವವೃತಿರೇ ॥ ವವೃತಿಷೇ । ವವೃತಾಥೇ । ವವೃತಿಧ್ವೇ ॥ ವವೃತೇ । ವವೃತಿವಹೇ । ವವೃತಿಮಹೇ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ವರ್ತಿತಾ । ವರ್ತಿತಾರೌ । ವರ್ತಿತಾರಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ॥ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವೃತಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೪೦. ವೃದ್ಭ್ಯಃ ಸ್ಯಸನೋಃ ॥ ೧-೩-೯೨ ॥

ವೃತಾದಿಭ್ಯಃ ಪಞ್ಚಭ್ಯೋ ವಾ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ಯೇ ಸನಿ ಚ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸ್ಯ, ಸನ್ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. 'ವೃದ್ಭ್ಯಃ' ಎಂದು ಬಹುವಚನಾಂತ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ ವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈ ಪದಮ್', 'ವಾಕ್ಯಷಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವೃತ್ ಮುಂತಾದ ಐದು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸ್ಯ, ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರು ವಾಗ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ವೃತ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ಯ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವೃತ್+ಸ್ಯ+ತಿ ಎಂದಾಗು ತ್ತದೆ. ಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವೃತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೪೧. ನ ವೃದ್ಭ್ಯಶ್ಚತುರ್ಭ್ಯಃ ॥ ೭-೨-೫೯ ॥

ವೃತುವೃಧುಶೃಧುಸ್ಯನ್ದೂಭ್ಯಃ ಸಕಾರಾದೇರಾರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಟ್ ನ ಸ್ಯಾತ್, ತಙಾನಯೋರಭಾವೇ । ವರ್ತ್ಸ್ಯತಿ, ವರ್ತಿಷ್ಯತೇ । ವರ್ತತಾಮ್ । ಅವರ್ತತ । ವರ್ತೇತ । ವರ್ತಿಷೀಷ್ಟ । ಅವರ್ತಿಷ್ಟ । ಅವರ್ತ್ಸ್ಯತ್, ಅವರ್ತಿಷ್ಯತ ॥

ನ, ವೃದ್ಭ್ಯಃ, ಚತುರ್ಭ್ಯಃ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಟ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ', 'ಇಟ್', 'ಸೇऽಸಿಚಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸೇ' ಎಂಬ ಪದಗಳೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಸೇ' ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವರ್ಣವು 'ಆರ್ಧ ಧಾತುಕಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಸಕಾರಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಗಮೇರಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಅದು ತಙ್, ಆನ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರಬಾರದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನೇಪದ ಪರದಲ್ಲಿರಬಾರದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವೃತು, ವೃಧು, ಶೃಧು, ಸ್ಯನ್ದು ಈ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ತಙ್ (ಆತ್ಮನೇಪದ) ಆನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ವೃತ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕವೆಂದರೆ ಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಇದಕ್ಕೆ ತಙ್ ಆಗಲೀ ಆನವಾಗಲೀ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಡಾ ಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃತಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ವರ್ತ್+ಸ್ಯ+ತಿ=ವತ್ಸ್ಯರ್ತಿ. ವತ್ಸ್ಯರ್ ಅಂಗ. ಭವತಿವತ್. ಪರಸ್ಮೈಪದ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧ ಇಲ್ಲ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ವರ್ತಿಷ್ಯತೇ. ವರ್ತಿಷ್ಯ ಅಂಗ. ಏಧಿಷ್ಯತೇ ಎಂಬಂತೆ ರೂಪ.

ಲೋಟ್ ॥ ವರ್ತ ಅಂಗ. ವರ್ತತಾಮ್ । ವರ್ತೇತಾಮ್ । ವರ್ತನ್ತಾಮ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲಙ್** ॥ ಅವರ್ತ ಅಂಗ. ಅವರ್ತತ । ಐಧತವತ್ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ವರ್ತ ಅಂಗ. ಲಿಙಿಗೆ ಸೀಯುಟ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಸಲೋಪ. ಗುಣ. ವರ್ತೇತ । ವರ್ತೇಯಾತಾಮ್ । ವರ್ತೇರನ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಲಿಙಿಗೆ ಸೀಯುಟ್. ತ, ಥ ಗಳಿಗೆ ಸುಟ್. ಇಡಾಗಮ. ಷತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ. ವರ್ತಿಷೀಷ್ಟ । ವರ್ತಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ವರ್ತಿಷೀರನ್ ॥ ವರ್ತಿಷೀಷ್ಠಾಃ । ವರ್ತಿ ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ । ವರ್ತಿಷೀಢ್ವಮ್ ॥ ವರ್ತಿಷೀಯ । ವರ್ತಿಷೀವಹಿ । ವರ್ತಿಷೀ ಮಹಿ ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಅವೃತ್+ಸ್+ತ. ಇಡಾಗಮ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಷತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ. ಅವರ್ತಿಷ್ಟ । ಅವರ್ತಿಷಾತಾಮ್ । ಅವರ್ತಿಷತ ॥ ಅವರ್ತಿಷ್ಠಾಃ । ಅವರ್ತಿಷಾಥಾಮ್ । ಅವರ್ತಿಢ್ವಮ್ ॥ ಅವರ್ತಿಷಿ । ಅವರ್ತಿಷ್ವಹಿ । ಅವರ್ತಿಷ್ಮಹಿ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಯವಿಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವತ್ಸ್ಯರ್ತ್. ಆತ್ಮನೇಪದ ಬಂದಾಗ ಇಡಾಗಮ, ಷತ್ವ. ಅವರ್ತಿಷ್ಯತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

|| ೩೯ || ದದ=ದಾನೇ (ದಾನಮಾಡುವುದು.)
ದದತೇ ||

ಲಟ್ || ದದ್+ಅ+ತೇ=ದದತೇ | ದದೇತೇ | ದದನ್ತೇ || ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲಿಟ್** || ದದ್+ದದ್+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಿತ್ತಾದ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಅತ ಏಕಹಲ್‌ಮಧ್ಯೇ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸ ಲೋಪ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೪೨. ನ ಶಸದದವಾದಿಗುಣಾನಾಮ್ || ೬-೪-೧೨೬ ||

ಶಸೇರ್ದದೇರ್ವಕಾರಾದೀನಾಂ ಗುಣಶಬ್ದೇನ ವಿಹಿತೋ ಯೋಽಕಾರಸ್ತಸ್ಯ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪೌ ನ || ದದದೇ-ದದದಾತೇ-ದದದಿರೇ || ದದಿತಾ | ದದಿಷ್ಯತೇ | ದದತಾಮ್ | ಅದದತ | ದದೇತ | ದದಿಷೀಷ್ಟ | ಅದದಿಷ್ಟ | ಅದದಿಷ್ಯತ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಶಸಶ್ಚ, ದದಶ್ಚ, ವಾದಿಶ್ಚ, ಗುಣಶ್ಚ, ಶಸದದವಾದಿಗುಣಾಃ | ತೇಷಾಮ್ | 'ಅತ ಏಕಹಲ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ', 'ಘ್ವಸೋರೇದ್ಧಾವ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಏತ್', 'ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಗುಣವೆಂದರೆ ಅ, ಏ, ಓ. ಇವು ಉಳ್ಳವುಗಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಶಸಾದಿಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅಕಾರರೂಪಗುಣವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಗುಣ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಎಲ್ಲಿ ಗುಣವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಶಸ, ದದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ವಕಾರಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೂ ಗುಣವೆಂದು ಹೇಳಿ ಎಲ್ಲಿ ಗುಣಬಂದಿದೆಯೋ ಆ ಧಾತುಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವವೂ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಪರತುಃ || ಇಲ್ಲಿ 'ಅರ್ತಿಪಿಪರ್ತ್ಯೋರ್ಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಅರ್ ಆಗಿದೆ. ಈ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ದದ ಧಾತು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವವಾಗಲೀ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪವಾಗಲೀ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ'. ಅಭ್ಯಾಸಹಲ್‌ಲೋಪ. ದದದೇ. ದದದ್ ಅಂಗ. ದದದಾತೇ | ದದದಿರೇ || ದದದಿಷೇ | ದದದಾಥೇ | ದದದಿಧ್ವೇ || ದದದೇ | ದದದಿವಹೇ | ದದದಿಮಹೇ ||

ಲುಟ್ || ದದಿತಾ (ಏಧಿತಾವತ್). **ಲೃಟ್** || ದದಿಷ್ಯತೇ (ಏಧಿಷ್ಯತೇವತ್) **ಲೋಟ್** || ದದತಾಮ್ (ಏಧತಾಮ್ ಎಂಬಂತೆ ರೂಪ). **ಲಙ್** || ಅದದತ (ಐಧತವತ್). **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ದದೇತ (ಏಧೇತವತ್). **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** || ದದಿಷೀಷ್ಟ

(ಏಧಿಷೀಷ್ಟವತ್). ಲುಙ್ ॥ ಅದದಿಷ್ಟ (ಐಧಿಷ್ಟವತ್). ಲೃಙ್ ॥ ಅದದಿಷ್ಯತ (ಐಧಿಷ್ಯತವತ್).

॥ ೪೦ ॥ ತ್ರಪೂಷ್=ಲಜ್ಜಾಯಾಮ್ (ನಾಚಿಕೆಪಡುವುದು.)
ತ್ರಪತೇ ॥

ಊಕಾರ, ಷಕಾರ ಇತ್. ತ್ರಪ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ॥ ತ್ರಪ್+ಅ+ತೇ =ತ್ರಪತೇ । ತ್ರಪೇತೇ । ತ್ರಪನ್ತೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲಿಟ್ ॥ ತ್ರಪ್‌ತ್ರಪ್+ಏ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ.' ತತ್ರಪ್+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ರಪಿನ ಅಕಾರವು ಸಂಯುಕ್ತಹಲ್ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪವು ಬಾರದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತ್ರಪಾದಿಗಳಿಗೆ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೪೩. ತೄಫಲಭಜತ್ರಪಶ್ಚ ॥ ೬-೪-೧೨೨ ॥

ಏಷಾಮತ ಏತ್ವಮಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ ಸ್ಯಾತ್ ಕಿತಿ ಲಿಟಿ ಸೇಟಿ ಥಲಿ ಚ । ತ್ರೇಪೇ । ತ್ರಪಿತಾ, ತ್ರಪ್ತಾ । ತ್ರಪಿಷ್ಯತೇ, ತ್ರಪ್ಸ್ಯತೇ । ತ್ರಪತಾಮ್ । ಅತ್ರಪತ । ತ್ರಪೇತ । ತ್ರಪಿಷೀಷ್ಟ, ತ್ರಪ್ಸೀಷ್ಟ । ಅತ್ರಪಿಷ್ಟ, ಅತ್ರಪ್ತ । ಅತ್ರಪಿಷ್ಯತ, ಅತ್ರಪ್ಸ್ಯತ ॥

ತೄಫಲಭಜತ್ರಪಃ, ಚ। ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅತಏಕಹಲ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ', 'ಲಿಟಿ', 'ಘ್ವಸೋರೇದ್ಧಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏತ್', 'ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪಃ', 'ಗಮಹನ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ' ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತೄ, ಫಲ, ಭಜ, ತ್ರಪ್ ಧಾತುಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವವೂ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪವೂ ಕಿತ್ತಾದ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ, ಇಟ್ ಸಹಿತವಾದ ಥಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಬರುತ್ತವೆ. ತತ್ರಪ್+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಪಿತ್ತಾದ ಲಿಟಾದುದರಿಂದ ಕಿತ್ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ತ್ರೇಪ್+ಏ=ತ್ರೇಪೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ರೇಪ್ ಅಂಗ. ತ್ರೇಪಾತೇ । ತ್ರೇಪಿರೇ ॥ ತ್ರೇಪಿಷೇ । ತ್ರೇಪಾಥೇ । ತ್ರೇಪಿಧ್ವೇ ॥ ತ್ರೇಪೇ । ತ್ರೇಪಿವಹೇ । ತ್ರೇಪಿಮಹೇ ॥

ಲುಟ್ ॥ ತ್ರಪ್+ಇತಾ=ತ್ರಪಿತಾ । ತ್ರಪಿತಾರೌ । ತ್ರಪಿತಾರಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಧಾತು ಊದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿಸೂಯತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪ. ಇಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ತ್ರಪ್+ತಾ= ತ್ರಪ್ತಾ । ತ್ರಪ್ತಾರೌ । ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದಿನ ಲೃಡಾದಿ ಆರ್ಧ

ಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. **ಲೃಟ್** ॥ ಇಟ್ ಬಂದರೆ ತ್ರಪಿಷ್ಯತೇ। ಇಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ತ್ರಪ್ಸ್ಯತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ತ್ರಪತಾಮ್। (ಏಧತಾಮ್ ಎಂಬಂತೆ ರೂಪ.) **ಲಙ್** ॥ ಅತ್ರಪತ। (ಐಧತವತ್) **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ತ್ರಪೇತ। (ಏಧೇತವತ್) **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಇಟ್ ಬಂದರೆ ತ್ರಪಿಷೀಷ್ಟ। ಇಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ತ್ರಪ್ಸೀಷ್ಟ। **ಲುಙ್** ॥ ಇಟ್ ಬಂದಾಗ ಅತ್ರಪಿಷ್ಟ। (ಐಧಿಷ್ಟವತ್) ಇಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅತ್ರಪ್‌ಸ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಅತ್ರಪ್ತ। ಅತ್ರಪ್ಸಾತಾಮ್। ಅತ್ರಪ್ಸತ॥ ಅತ್ರಪ್ಥಾಃ। ಅತ್ರಪ್ಸಾಥಾಮ್। ಅತ್ರಬ್ಧ್ವಮ್॥ ಅತ್ರಪ್ಸಿ। ಅತ್ರಪ್ಸ್ವಹಿ। ಅತ್ರಪ್ಸ್ಮಹಿ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅತ್ರಪಿಷ್ಯತ। ಇಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅತ್ರಪ್ಸ್ಯತ॥

ಹೀಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಧಾತುಗಳ ವಿವರಣೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಇದರಂತೆ ಇತರ ಧಾತುಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಞಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಧಾತುಗಳು ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದ ಧಾತುಗಳು ಉಭಯಪದ ಅಂದರೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ, ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ (ಸೂ.೩೮೧). ಈಗ ಭ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅಂಥವುಗಳ ಕೆಲವು ರೂಪಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

॥೮೧॥ ಶ್ರಿಞ್ ಸೇವಾಯಾಮ್॥ (ಸೇವಿಸುವುದು, ಹೊಂದುವುದು.)

ಶ್ರಯತಿ, ಶ್ರಯತೇ। ಶಿಶ್ರಾಯ, ಶಿಶ್ರಿಯೇ। ಶ್ರಯಿತಾಸಿ, ಶ್ರಯಿತಾಸೇ। ಶ್ರಯಿಷ್ಯತಿ, ಶ್ರಯಿಷ್ಯತೇ। ಶ್ರಯತು, ಶ್ರಯತಾಮ್। ಅಶ್ರಯತ್, ಅಶ್ರಯತ। ಶ್ರಯೇತ್, ಶ್ರಯೇತ। ಶ್ರೀಯಾತ್, ಶ್ರಯಿಷೀಷ್ಟ। ಚಙ್। ಅಶಿಶ್ರಿಯತ್, ಅಶಿಶ್ರಿಯತ। ಅಶ್ರಯಿಷ್ಯತ್, ಅಶ್ರಯಿಷ್ಯತ॥

ಞಿತ್ತಾದ ಧಾತು. ಆದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. **ಲಟ್** ॥ ಶ್ರಿ+ಅ+ತಿ. 'ಸಾರ್ವಧಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಶ್ರಯತಿ. ಶ್ರಯ ಅಂಗ. ಭವತಿವತ್. ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರಯ ಅಂಗ. ಶ್ರಯತೇ। ಏಧತೇ ರೂಪದಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. **ಲಿಟ್** ॥ ಪ.—ಶ್ರಿಶ್ರಿ+ಅ. ಶಿಶ್ರಿ+ಅ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ. ಶಿಶ್ರಾಯ. ಶಿಶ್ರಿ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತು—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಇಯಙಾದೇಶ. ಶಿಶ್ರಿಯತುಃ॥ ಶಿಶ್ರಿಯ್ ಅಂಗ. ಶಿಶ್ರಿಯುಃ॥ ಶಿಶ್ರಿ+ಇಥ. ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಶಿಶ್ರಯಿಥ। ಶಿಶ್ರಿಯಥುಃ। ಶಿಶ್ರಿಯ॥ ಉತ್ತಮ ಣಲ್ ವಿಕಲ್ಪ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿವಿಕಲ್ಪ. ವೃದ್ಧಿ ಬಾರ

ದಿದ್ದರೆ ಗುಣ. ಶಿಶ್ರಾಯ, ಶ್ರಿಶ್ರಯ । ಶಿಶ್ರಿಯಿವ । ಶಿಶ್ರಿಯಿಮ ॥ ಆ.— ಒಂಬತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಯಙಾದೇಶ. ಶಿಶ್ರಿಯೇ । ಶಿಶ್ರಿಯಾತೇ । ಶಿಶ್ರಿಯಿರೇ ॥ ಶಿಶ್ರಿಯಿಷೇ । ಶಿಶ್ರಿಯಾಥೇ । ಶಿಶ್ರಿಯಿಢ್ವೇ ॥ ಶಿಶ್ರಿಯೇ । ಶಿಶ್ರಿಯಿವಹೇ । ಶಿಶ್ರಿಯಿಮಹೇ ॥ ಲುಟ್ ॥ ಶ್ರಿ + ಇತಾ. ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಶ್ರಯಿತಾ । ಶ್ರಯಿತಾರೌ । ಶ್ರಯಿತಾರಃ ॥ ಶ್ರಯಿತಾಸಿ । ಶ್ರಯಿತಾಸ್ಥಃ । ಶ್ರಯಿತಾಸ್ಥ ॥ ಶ್ರಯಿತಾಸ್ಮಿ । ಶ್ರಯಿತಾಸ್ವಃ । ಶ್ರಯಿತಾಸ್ಮಃ ॥ ಆತ್ಮನೇಪದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ರೂಪದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರಯಿತಾಸೇ । ಶ್ರಯಿತಾಸಾಥೇ । ಶ್ರಯಿತಾಧ್ವೇ ॥ ಶ್ರಯಿತಾಹೇ । ಶ್ರಯಿತಾಸ್ವಹೇ । ಶ್ರಯಿತಾಸ್ಮಹೇ ॥ ಲೃಟ್ ॥ ಪ.—ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಷತ್ವ. ಶ್ರಯಿಷ್ಯತಿ ॥ ಆ.—ಶ್ರಯಿಷ್ಯತೇ ॥ ಲೋಟ್ ॥ ಶ್ರಯತು, ಶ್ರಯತಾತ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. (ಭವತುವತ್). ಆ.—ಶ್ರಯತಾಮ್. ಏಧತಾಮ್ ರೂಪದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಪ.—ಶ್ರಯೇತ್ (ಭವೇತ್‌ವತ್). ಆ.—ಶ್ರಯೇತ । (ಏಧೇತವತ್) ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಶ್ರಿ + ಯಾತ್. 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಶ್ರೀಯಾತ್ । ಶ್ರೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಶ್ರೀಯಾಸುಃ ॥ ಶ್ರೀಯಾಃ । ಶ್ರೀಯಾಸ್ತಮ್ । ಶ್ರೀಯಾಸ್ತ ॥ ಶ್ರೀಯಾಸಮ್ । ಶ್ರೀಯಾಸ್ವ । ಶ್ರೀಯಾಸ್ಮ ॥ ಆ.—ಶ್ರಿ + ಇಷೀಷ್ಟ. ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಶ್ರಯಿಷೀಷ್ಟ । (ಏಧಿಷೀಷ್ಟವತ್) ಲುಙ್ ॥ ಪ.—'ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಸ್ರುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಙ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಙ್ ಆದೇಶ. ಅಶ್ರಿ + ಅ + ತ್. 'ಚಙಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯ. ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಙಾದೇಶ. ಅಶಿಶ್ರಿಯತ್ । ಅಶಿಶ್ರಿಯತಾಮ್ । ಅಶಿಶ್ರಿಯನ್ ॥ ಅಶಿಶ್ರಿಯಃ । ಅಶಿಶ್ರಿಯತಮ್ । ಅಶಿಶ್ರಿಯತ ॥ ಅಶಿಶ್ರಿಯಮ್ । ಅಶಿಶ್ರಿಯಾವ । ಅಶಿಶ್ರಿಯಾಮ ॥ ಆ.—ಅಶಿಶ್ರಿಯ ಅಂಗ. ಅಶಿಶ್ರಿಯತ । ಅಶಿಶ್ರಿಯೇತಾಮ್ । ಅಶಿಶ್ರಿಯಂತ ॥ ಅಶಿಶ್ರಿಯಥಾಃ । ಅಶಿಶ್ರಿಯೇಥಾಮ್ । ಅಶಿಶ್ರಿಯಧ್ವಮ್ ॥ ಅಶಿಶ್ರಿಯೆ । ಅಶಿಶ್ರಿಯಾವಹಿ । ಅಶಿಶ್ರಿಯಾಮಹಿ ॥ ಲೃಙ್ ॥ ಪ.—ಅಶ್ರಯಿಷ್ಯತ್ । ಆತ್ಮ.—ಅಶ್ರಯಿಷ್ಯತ ॥

೪೨. ಭೃ ಞ್ ಭರಣೇ ॥ (ಪೋಷಣೆ, ತುಂಬುವುದು.)

ಭರತಿ, ಭರತೇ । ಬಭಾರ । ಬಭ್ರತುಃ । ಬಭ್ರುಃ । ಬಭರ್ಥ । ಬಭೃವ । ಬಭೃಮ । ಬಭ್ರೇ । ಬಭೃಷೇ । ಭರ್ತಾಸಿ, ಭರ್ತಾಸೇ । ಭರಿಷ್ಯತಿ, ಭರಿಷ್ಯತೇ । ಭರತು, ಭರತಾಮ್ । ಅಭರತ್, ಅಭರತ । ಭರೇತ್, ಭರೇತ ॥

ಲಟ್ ॥ ಭೃ+ಅ+ತಿ. 'ಸಾರ್ವಧಾತು—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಋಕಾರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಭರತಿ ॥ ಆ.—ಭರತೇ ॥ ಲಿಟ್ ॥ ಭೃಭೃ+ಅ. ಬಭೃ+ಅ. 'ಅಚೋಙ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ. ಬಭಾರ. ಬಭೃ+ಅತುಸ್. ಯಣ್. ಬಭ್ರತುಃ । ಬಭ್ರುಃ ॥ ಬಭೃ+ಥ. 'ಕೃಸೃಭೃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಗುಣ. ಬಭರ್ಥ । ಬಭ್ರಥುಃ । ಬಭ್ರ ॥ ಬಭಾರ; ಬಭರ । ಬಭೃವ । ಬಭೃಮ ॥ ಆ.—ಬಭೃ+ಏ. ಯಣ್. ಬಭ್ರೇ । ಬಭ್ರಾತೇ । ಬಭ್ರಿರೇ ॥ ಬಭೃಷೇ । ಬಭ್ರಾಥೇ । ಬಭೃಢ್ವೇ ॥ ಬಭ್ರೇ । ಬಭೃವಹೇ । ಬಭೃಮಹೇ ॥ ಲುಟ್ ॥ ಅನಿಟಾದುದರಿಂದ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಗುಣ. ಭರ್ತಾ । ಭರ್ತಾರೌ । ಭರ್ತಾರಃ ॥ ಭರ್ತಾಸಿ । ಭರ್ತಾಸ್ಥಃ । ಭರ್ತಾಸ್ಥ ॥ ಭರ್ತಾಸ್ಮಿ । ಭರ್ತಾಸ್ವಃ । ಭರ್ತಾಸ್ಮಃ ॥ ಆ.—ಭರ್ತಾ । ಭರ್ತಾರೌ । ಭರ್ತಾರಃ ॥ ಭರ್ತಾಸೇ । ಭರ್ತಾಸಾಥೇ । ಭರ್ತಾಧ್ವೇ ॥ ಭರ್ತಾಹೇ । ಭರ್ತಾಸ್ವಹೇ । ಭರ್ತಾಸ್ಮಹೇ ॥ ಲೃಟ್ ॥ ಭೃ+ಸ್ಯತಿ. ಋದಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ 'ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಗುಣ, ಷತ್ವ. ಭರಿಷ್ಯತಿ । ಆ.—ಭರಿಷ್ಯತೇ ॥ ಲೋಟ್ ॥ ಭರ ಅಂಗ. ಭರತು, ಭರತಾತ್ । (ಭವತುವತ್) ಆ.—ಭರತಾಮ್ । ಲಙ್ ॥ ಅಭರ ಅಂಗ. ಅಭರತ್ । ಆ.—ಅಭರತ । ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಭರೇತ್ (ಭವೇತ್‌ವತ್) ಆ.—ಭರೇತ ॥ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಭೃ+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರಿಙಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರಿಙಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೪೪. ರಿಙ್ ಶಯಗ್ಲಿಙ್ಕ್ಷು ॥ ೭-೪-೨೮ ॥

ಶೇ ಯಕಿ ಯಾದಾವಾರ್ಧಧಾತುಕೇ ಲಿಙಿ ಚ ಋತೋ ರಿಙ್ ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ರೀಙಃ ಪ್ರಕೃತೇ ರಿಙ್ವಿಧಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದ್ದೀರ್ಘೋ ನ । ಭ್ರಿಯಾತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ರೀಙ್ ಋತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋತಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಅಯಙ್ ಯಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ 'ಯಿ' ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವರ್ಣವು ಲಿಙಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಶದಲ್ಲಿ ಅಸಂಭವ. ಯಕ್ ಯಾದಿಯೇ ಆಗಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಶ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಯಕ್, ಯಕಾರಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ ಲಿಙ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರಿಙ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೃ+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ ಯಕಾರಾದಿ ಲಿಙ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರಿಙ್ ಆದೇಶ. ರಿಙಿನಲ್ಲಿ ಙಕಾರ ಇತ್. ಭ್ರಿ+ಯಾತ್ ಇಲ್ಲಿ 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ

ದೀರ್ಘ ಬರಲಿ ಎಂದು ಆಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ರೀಙ್ ಪ್ರಕೃತೇ—' ಇತಿ. ಭೃಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ರೀಙ್ ಋತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರೀಙ್ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ ರಿಙ್ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ರಿಙಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ರಿಙ್ ಹೇಳಿ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ರೀಙ್ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿದರೆ ಲಾಘುವವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಭ್ರಿಯಾತ್ । ಭ್ರಿಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಭ್ರಿಯಾಸುಃ ॥ ಭ್ರಿಯಾಃ । ಭ್ರಿಯಾಸ್ತಮ್ । ಭ್ರಿಯಾಸ್ತ ॥ ಭ್ರಿಯಾಸಮ್ । ಭ್ರಿಯಾಸ್ವ । ಭ್ರಿಯಾಸ್ಮ ॥ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಭೃ+ಷೀಷ್ಟ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಕಿತ್ವ ಅತಿದೇಶಮಾಡಿ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಙ್ ಸಿಚ್‌ಗಳಿಗೆ ಕಿತ್ತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೪೫. ಉಶ್ಚ ॥ ೧-೨-೧೨ ॥

ಋವರ್ಣಾತ್ಪರೌ ಝಲಾದೀ ಲಿಙ್‌ಸಿಚೌ ಕಿತೌ ಸ್ತಸ್ತಙಿ ॥ ಭೃಷೀಷ್ಟ । ಭೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ ॥ ಅಭಾರ್ಷೀತ್ ॥

ಉಃ, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಲಿಙ್‌ಸಿಚಾವಾತ್ಮನೇಪದೇಷು' ಸೂತ್ರವೂ, 'ಇಕೋಝಲ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲ್' ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಉಃ ಋಕಾರದ ಪಂಚಮೀ. ಝಲ್ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂತಪರಿಣತವಾಗಿ ಲಿಙಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ, ತದಾದಿಲಾಭ. 'ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು' ಪದಕ್ಕೆ ಸಿಚಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—** ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ ಲಿಙ್, ಆತ್ಮನೇಪದಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚ್, ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಭೃ+ಷೀಷ್ಟ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಝಲಾದಿಯಾದ ಲಿಙ್ ಆದುದರಿಂದ ಅದು ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಕ್ಙಿತಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ. ಭೃಷೀಷ್ಟ । ಭೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಭೃಷೀರನ್ ॥ ಭೃಷೀಷ್ಠಾಃ । ಭೃಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ । ಭೃಷೀಢ್ವಮ್ ॥ 'ಇಣಃ ಷೀಧ್ವಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಭೃಷೀಯ । ಭೃಷೀವಹಿ । ಭೃಷೀಮಹಿ ॥

ಲುಙ್ ॥ ಅಭೃ+ಸ್‌ಈತ್. 'ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅಭಾರ್ಷೀತ್ । ಅಭಾರ್ಷ್ಟಾಮ್ । ಅಭಾರ್ಷುಃ ॥ ಅಭಾರ್ಷೀಃ । ಅಭಾರ್ಷ್ಟಮ್ । ಅಭಾರ್ಷ್ಟ ॥ ಅಭಾರ್ಷಮ್ । ಅಭಾರ್ಷ್ವ । ಅಭಾರ್ಷ್ಮ ॥ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಅಭೃ+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೪೬. ಹ್ರಸ್ವಾದಙ್ಗಾತ್ ॥ ೮-೨-೨೭ ॥

ಸಿಚೋ ಲೋಪೋ ಝಲಿ। ಅಭೃತ। ಅಭೃಷಾತಾಮ್। ಅಭರಿಷ್ಯತ್, ಅಭರಿಷ್ಯತ ॥

ಹ್ರಸ್ವಾತ್, ಅಂಗಾತ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಿ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಪದಾನುವೃತ್ತಿ. ಲೋಪ ಸಿಚಿಗೆಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚಿಗೆ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭೃ ಹ್ರಸ್ವಾಂತಾಂಗ. ತ ಝಲ್. ಇದು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅಭೃತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭೃಷಾತಾಮ್। ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಅಭೃಷತ. 'ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಝಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ. ಅಭೃಥಾಃ। ಅಭೃಷಾಥಾಮ್। ಅಭೃಢ್ವಮ್ ॥ ಅಭೃಷಿ। ಅಭೃಷ್ವಹಿ। ಅಭೃಷ್ಮಹಿ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ **ಪ.**—'ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ, ಷತ್ವ. ಅಭರಿಷ್ಯತ್ ॥ ಆ.—ಅಭರಿಷ್ಯತ ॥

॥ ೫೩ ॥ ಹೃಞ್=ಹರಣೇ ॥ **(ಒಯ್ಯುವುದು.)**

ಹರತಿ, ಹರತೇ। ಜಹಾರ। ಜಹರ್ಥ। ಜಹ್ರಿವ। ಜಹ್ರಿಮ। ಜಹ್ರೇ। ಜಹ್ರಿಷೇ। ಹರ್ತಾಸಿ, ಹರ್ತಾಸೇ। ಹರಿಷ್ಯತಿ, ಹರಿಷ್ಯತೇ। ಹರತು, ಹರತಾಮ್। ಅಹರತ್, ಅಹರತ। ಹರೇತ್, ಹರೇತ। ಹ್ರಿಯಾತ್, ಹೃಷೀಷ್ಟ। ಅಹಾರ್ಷೀತ್, ಅಹೃತ। ಅಹರಿಷ್ಯತ್, ಅಹರಿಷ್ಯತ ॥

ಞಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. **ಲಟ್** ॥ ಹೃ+ಅ+ತಿ. ಗುಣ. ಹರತಿ. ಆ.—ಹರತೇ ॥ **ಲಿಟ್** ॥ ಹೃಹೃ+ಅ. ಜಹೃ+ಅ. ವೃದ್ಧಿ. ಜಹಾರ। ಜಹ್ರತುಃ। ಜಹ್ರುಃ ॥ ಜಹೃ+ಥ. 'ಋತೋ ಭಾರದ್ವಾಜಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಗುಣ. ಜಹರ್ಥ। ಜಹ್ರಥುಃ। ಜಹ್ರ ॥ ಜಹಾರ, ಜಹರ। ಜಹೃ+ಇವ. ಯಣ್. ಜಹ್ರಿವ। ಜಹ್ರಿಮ ॥ ಆ.—ಜಹೃ+ಏ. ಯಣ್. ಜಹ್ರೇ। ಜಹ್ರಾತೇ। ಜಹ್ರಿರೇ ॥ ಜಹೃ+ಸೇ. ಇಡಾಗಮ, ಯಣ್. ಜಹ್ರಿಷೇ। ಜಹ್ರಾಥೇ। ಜಹೃಢ್ವೇ ॥ ಜಹ್ರೇ। ಜಹ್ರಿವಹೇ। ಜಹ್ರಿಮಹೇ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ಅನಿಟಾದುದರಿಂದ ತಾಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಗುಣ. ಹರ್ತಾ। ಹರ್ತಾರೌ। ಹರ್ತಾರಃ ॥ ಹರ್ತಾಸಿ। ಹರ್ತಾಸ್ಥಃ। ಹರ್ತಾಸ್ಥ ॥ ಹರ್ತಾಸ್ಮಿ। ಹರ್ತಾಸ್ವಃ। ಹರ್ತಾಸ್ಮಃ ॥ ಆ.—(ಪ್ರ.ಪು. ಹಿಂದಿನಂತೆ) ಹರ್ತಾಸೇ।

ಹರ್ತಾಸಾಥೇ | ಹರ್ತಾಧ್ವೇ || ಹರ್ತಾಹೇ | ಹರ್ತಾಸ್ವಹೇ | ಹರ್ತಾಸ್ಮಹೇ || ಲೃಟ್ || ಧಾತು ಋದಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಗುಣ. ಹರಿಷ್ಯತಿ | ಆ.—ಹರಿಷ್ಯತೇ || **ಲೋಟ್** || ಹರ ಅಂಗ. ಹರತು | ಹರತಾತ್ || ಆ.—ಹರತಾಮ್ | (ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪ.) **ಲಙ್** || ಅಹರತ್ || ಅಹರತ || **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ಹರೇತ್, ಹರೇತ || **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** || ಹೃ+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ರಿಙ್ ಶಯುಗ್ಲಿಙ್ಕ್ಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರಿಙ್ ಆದೇಶ. ಹ್ರಿಯಾತ್ | ಹ್ರಿಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಹ್ರಿಯಾಸುಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಹೃಷೀಷ್ಟ. 'ಉಶ್ಚ'. ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಙ್ ಕಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಹೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಹೃಷೀರನ್ || ಹೃಷೀಷ್ಠಾಃ | ಹೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಹೃಷೀಢ್ವಮ್ || ಹೃಷೀಯ | ಹೃಷೀವಹಿ | ಹೃಷೀಮಹಿ || **ಲುಙ್** || ಅಹಾರ್ಷೀತ್ | (ಅಭಾರ್ಷೀತ್‌ವತ್) ಅಹೃತ | (ಅಭೃತವತ್) **ಲೃಙ್** || ಅಹರಿಷ್ಯತ್ | ಅಹರಿಷ್ಯತ ||

	೪೪		**ಧೃಞ್ ಧಾರಣೇ (ಧರಿಸುವುದು.) ಧರತಿ–ಧರತೇ**	
	೪೫		**ಣೀಞ್ ಪ್ರಾಪಣೇ (ಒಯ್ಯುವುದು.) ನಯತಿ–ನಯತೇ**	
	೪೬ || **ಡುಪಚಿಷ್ ಪಾಕೇ || (ಬೇಯಿಸುವುದು.) ಪಚತಿ, ಪಚತೇ	ಪಪಾಚ	ಪೇಚಿಥ, ಪಪಕ್ಥ	ಪೇಚೇ	ಪಕ್ತಾಸಿ, ಪಕ್ತಾಸೇ**	

ಧೃ ಧಾತು. ಭೃ ಧಾತುವಿನಂತೇ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. **ಲಟ್** || ಧರತಿ | ಧರತೇ || **ಲಿಟ್** || ದಧಾರ | ದಧ್ರತುಃ | ದಧ್ರುಃ || ದಧರ್ಥ | ದಧ್ರಥುಃ | ದಧ್ರ || ದಧಾರ, ದಧರ | ದಧ್ರಿವ | ದಧ್ರಿಮ || ದಧ್ರೇ | ದಧ್ರಾತೇ | ದಧ್ರಿರೇ || ದಧ್ರಿಷೇ | ದಧ್ರಾಥೇ | ದಧ್ರಿಢ್ವೇ || ದಧ್ರೇ | ದಧ್ರಿವಹೇ | ದಧ್ರಿಮಹೇ || **ಲುಟ್** || ಧರ್ತಾ | ಆ.—ಧರ್ತಾ–ಧರ್ತಾಸೇ | **ಲೃಟ್** || ಧರಿಷ್ಯತಿ | ಧರಿಷ್ಯತೇ || **ಲೋಟ್** || ಧರತು | ಧರತಾಮ್ | **ಲಙ್** | ಅಧರತ್ | ಅಧರತ || **ವಿಧಿಲಿಙ್** | ಧರೇತ್ | ಧರೇತ || **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** || ಧ್ರಿಯಾತ್ | ಧೃಷೀಷ್ಟ || **ಲುಙ್** || ಅಧಾರ್ಷೀತ್ | ಅಧೃತ || **ಲೃಙ್** || ಅಧರಿಷ್ಯತ್ | ಅಧರಿಷ್ಯತ ||

ಣೀಞ್ ಧಾತು. 'ಣೋನಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಗೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ನೀ+ಅ+ತಿ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ನಯತಿ. ನಯ ಅಂಗ. ಆ.—ನಯತೇ || **ಲಿಟ್** || ನಿನಾಯ | ನಿನ್ಯತುಃ | ನಿನ್ಯುಃ || ನಿನಯಿಥ, ನಿನೇಥ | ನಿನ್ಯಥುಃ | ನಿನ್ಯ || ನಿನಾಯ, ನಿನಯ | ನಿನ್ಯಿವ | ನಿನ್ಯಿಮ || ಆ.—ನಿನ್ಯೇ | ನಿನ್ಯಾತೇ | ನಿನ್ಯಿರೇ || ನಿನಯಿಷೇ | ನಿನ್ಯಾಥೇ | ನಿನ್ಯಿಢ್ವೇ || ನಿನ್ಯೇ | ನಿನ್ಯಿವಹೇ | ನಿನ್ಯಿಮಹೇ || **ಲುಟ್** || ನೇತಾ | ನೇತಾಸಿ, ನೇತಾಸೇ | **ಲೃಟ್** || ನೇಷ್ಯತಿ, ನೇಷ್ಯತೇ || **ಲೋಟ್** || ನಯತು, ನಯತಾತ್ | ನಯತಾಮ್ || **ಲಙ್** || ಅನಯತ್, ಅನಯತ | **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ನಯೇತ್, ನಯೇತ |

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ನೀಯಾತ್, ನೇಷಿಷ್ಟ । ಲುಙ್ ॥ ಅನೈಷೀತ್, ಅನೇಷ್ಟ ॥ ಲೃಙ್ ॥ ಅನೇಷ್ಯತ್, ಅನೇಷ್ಯತ ॥

ಡುಪಚಿಷ್ ಧಾತು. 'ಆದಿರ್ಞಿಟುಡವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡು ಇತ್. ಕೊನೆಯ ಷಕಾರ ಇತ್. ಇಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿದೆ. (ಪಚ್ ಉಳಿಕೆ.) ಪಚ್+ಅ+ತಿ=ಪಚತಿ, ಪಚತೇ ॥ ಲಿಟ್ ॥ ಪಪಾಚ । ಪಪಚ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತ ಏಕಹಲ್ಮಧ್ಯೇ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ಪೇಚತುಃ । ಪೇಚುಃ ॥ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಇಟ್ ಬಂದಾಗ 'ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ಇಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪೇಚಿಥ, ಪಪಕ್ಥ । 'ಚೋಃ ಕುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಪೇಚಥುಃ । ಪೇಚ ॥ ಪಪಾಚ, ಪಪಚ । ಪೇಚಿವ । ಪೇಚಿಮ ॥ ಆ.—ಪೇಚೇ । ಪೇಚಾತೇ । ಪೇಚಿರೇ ॥ ಪೇಚಿಷೇ । ಪೇಚಾಥೇ । ಪೇಚಿಧ್ವೇ ॥ ಪೇಚೇ । ಪೇಚಿವಹೇ । ಪೇಚಿಮಹೇ ॥ ಲುಟ್ ॥ ಪಕ್ತಾ । ಪಕ್ತಾಸಿ, ಪಕ್ತಾಸೇ ॥ ಲೃಟ್ ॥ ಪಚ್+ಸ್ಯ+ತಿ. 'ಚೋಃ ಕುಃ' ಪಕ್+ಸ್ಯತಿ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಪಕ್+ಷ್ಯತಿ. ಕಷಯೋಗೇ ಕ್ಷಃ ॥ ಪಕ್ಷ್ಯತಿ, ಪಕ್ಷ್ಯತೇ ॥ ಲೋಟ್ ॥ ಪಚತು, ಪಚತಾಮ್ । ಲಙ್ ॥ ಅಪಚತ್, ಅಪಚತ । ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಪಚೇತ್, ಪಚೇತ ॥ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಪಚ್ಯಾತ್ । ಪಚ್+ಸೀಷ್ಟ. ಕುತ್ವ, ಷತ್ವ. ಪಕ್ಷೀಷ್ಟ । ಲುಙ್ ॥ ಅಪಚ್+ಸ್ಈತ್. ಕುತ್ವ ಷತ್ವ. 'ವದವ್ರಜ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಅಪಾಕ್ಷೀತ್ । ಅಪಾಕ್ತಾಮ್ । ಅಪಾಕ್ಷುಃ ॥ ಅಪಾಕ್ಷೀಃ । ಅಪಾಕ್ತಮ್ । ಅಪಾಕ್ತ ॥ ಅಪಾಕ್ಷಮ್ । ಅಪಾಕ್ಷ್ವ । ಅಪಾಕ್ಷ್ಮ ॥ ಆ.—ಅಪಚ್+ಸ್+ತ. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಕುತ್ವ. ಅಪಕ್ತ । ಅಪಕ್ಷಾತಾಮ್ । ಅಪಕ್ಷತ ॥ ಅಪಕ್ಥಾಃ । ಅಪಕ್ಷಾಥಾಮ್ । ಅಪಗ್ಧ್ವಮ್ ॥ ಅಪಕ್ಷಿ । ಅಪಕ್ಷ್ವಹಿ । ಅಪಕ್ಷ್ಮಹಿ । ಲೃಙ್ ॥ ಅಪಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಪಕ್ಷ್ಯತ ॥

॥ ೪೭ ॥ ಭಜ=ಸೇವಾಯಾಮ್ (ಹೊಂದು, ಸೇವಿಸು.) ಭಜತಿ, ಭಜತೇ । ಬಭಾಜ, ಭೇಜೇ । ಭಕ್ತಾಸಿ, ಭಕ್ತಾಸೇ । ಭಕ್ಷ್ಯತಿ, ಭಕ್ಷ್ಯತೇ । ಅಭಾಕ್ಷೀತ್, ಅಭಕ್ತ । ಅಭಕ್ಷಾತಾಮ್ । ॥ ೪೮ ॥ ಯಜ=ದೇವಪೂಜಾ, ಸಙ್ಗತಿಕರಣ, ದಾನೇಷು । (ಪೂಜಿಸು, ಸೇರಿಸು, ದಾನಮಾಡು.) ಯಜತಿ, ಯಜತೇ ॥

ಭಜ ಧಾತು. ಭಜತಿ, ಭಜತೇ ॥ ಲಿಟ್ ॥ ಬಭಾಜ. ಬಭಜ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆದಿಗೆ ಆದೇಶ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ 'ಅತ ಏಕಹಲ್ಮಧ್ಯೇ—' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದರೂ 'ತೄಫಲಭಜತ್ರಪಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್

ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಭೇಜತು । ಭೇಜುಃ ॥ ಬೇಜಿಥ, ಬಭಕ್ಥ । ಭೇಜಥುಃ । ಭೇಜ ॥ ಬಭಾಜ, ಬಭಜ । ಭೇಜಿವ । ಭೇಜಿಮ ॥ ಆ.—ಭೇಜೇ । ಭೇಜಾತೇ । ಭೇಜಿರೇ ॥ ಭೇಜಿಷೇ । ಭೇಜಾಥೇ । ಭೇಜಿಧ್ವೇ ॥ ಭೇಜೇ । ಭೇಜಿವಹೇ । ಭೇಜಿಮಹೇ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ಭಕ್ತಾ । ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಕ್ಕೂ ಆತ್ಮನೇಪದಕ್ಕೂ ಭೇದ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಭಕ್ತಾಸಿ । ಭಕ್ತಾಸೇ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ಭಕ್ಷ್ಯತಿ । ಭಕ್ಷ್ಯತೇ ॥ **ಲೋಟ್** ॥ ಭಜತು, ಭಜತಾಮ್ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅಭಜತ್, ಅಭಜತ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಭಜೇತ್, ಭಜೇತ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಭಜ್ಯಾತ್, ಭಕ್ಷೀಷ್ಟ ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಅಭಾಕ್ಷೀತ್, ಅಭಕ್ತ । ಅಭಕ್ತಾತಾಮ್ । ಅಭಕ್ಷತ ॥ ಅಭಕ್ಥಾಃ । ಅಭಕ್ಷಾಥಾಮ್ । ಅಭಗ್ಧ್ವಮ್ ॥ ಅಭಕ್ಷಿ । ಅಭಕ್ಷ್ವಹಿ । ಅಭಕ್ಷ್ಮಹಿ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅಭಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಭಕ್ಷ್ಯತ ॥ ಪಚ ಧಾತುವಿನಂತೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಯಜ ಧಾತು. **ಲಟ್** ॥ ಯಜತಿ, ಯಜತೇ ॥ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್‌ಯಜ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಯಜ್+ಅ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವಚ್ಯಾದಿಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೪೭. ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್ ॥ ೬-೧-೧೭ ॥

ವಚ್ಯಾದೀನಾಂ ಗ್ರಹ್ಯಾದೀನಾಂ ಚಾಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಲಿಟಿ ॥ ಇಯೊಜ ॥

ಲಿಟಿ, ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ, ಉಭಯೇಷಾಮ್ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಷ್ಯಜಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಹಿಂದೆ 'ವಚಿಸ್ವಪಿ—' (ಸೂ. ೫೪೪), 'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—' (ಸೂ. ೬೩೭) ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿವೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಉಭಯಪದದಿಂದ ಆ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವಚ್ಯಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೂ (೧೧), ಗ್ರಹ್ಯಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೂ (೯) (ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ) ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ ಸೇರಿದೆ. ಯಯಜ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಜಿಗೆ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದರೆ ಇ+ಅಯಜ್+ಅ. 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಇ+ಯಜ್+ಅ. 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಇಯಾಜ. ಯಜ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತುಸ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವಚ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೪೮. ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ ॥ ೬-೧-೧೫ ॥

ವಚಿಸ್ವಪ್ಯೋರ್ಯಜಾದೀನಾಂ ಚ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸ್ಯಾತ್ ಕಿತಿ। ಈಜತುಃ। ಈಜುಃ। ಇಯಜಿಥ, ಇಯಷ್ಠ। ಈಜೇ। ಯಷ್ಟಾ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಷ್ಯಙಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ವಚಿ, ಸ್ವಪಿ ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳನ್ನು ಇಕಿನಿಂದ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಯಜಾದಿಗಳು ಒಂಬತ್ತು (ಯಜ್, ವಪ್, ವಹ್, ವಸ್, ವೇಞ್, ವ್ಯೇಞ್, ಹ್ವೇಞ್, ವದ್, ಶ್ವಿ). **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ವಚ್, ಸ್ವಪ್,** ಯಜಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತುಸಾದಿ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದರೆ ಇ+ಅಜ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಇಜ್+ಅತುಸ್. ಈಗ ದ್ವಿತ್ವ. ಇಜ್ಇಜ್+ಅತುಸ್. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಇ+ಇಜ್+ಅತುಸ್. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಈಜತುಃ। ಯಜ್+ಉಸ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ಪೂರ್ವರೂಪ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಈಜುಃ॥ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಯಜ್+ಇಥ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಯಯಜ್+ಇಥ. 'ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಇಯಜಿಥ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಇಯಜ್+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಇಯಷ್+ಥ. ಷ್ಟುತ್ವ. ಇಯಷ್ಠ. ಈಜಥುಃ। ಈಜ। ಇಯಾಜ, ಇಯಜ। ಈಜಿವ। ಈಜಿಮ॥ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಒಂಬತ್ತೂ ಕಿತ್ ಆಗುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಜ್ ಅಂಗ. ಈಜೇ। ಈಜಾತೇ। ಈಜಿರೇ॥ ಈಜಿಷೇ। ಈಜಾಥೇ। ಈಜಿಧ್ವೇ॥ ಈಜೇ। ಈಜಿವಹೇ। ಈಜಿಮಹೇ॥

ಲುಟ್ ॥ ಅನಿಟ್ ಧಾತು. ಯಜ್+ತಾ. ಷತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ. ಯಷ್ಟಾ। ಯಷ್ಟಾಸಿ, ಯಷ್ಟಾಸೇ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೃಟಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ವ್ರಶ್ಚೇತಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದಾಗ ಆ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಕತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಷಕಾರ ಢಕಾರಗಳಿಗೆ ಕತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೪೯. ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ ॥ ೮-೨-೪೧ ॥

ಯಕ್ಷ್ಯತಿ, ಯಕ್ಷ್ಯತೇ ॥ ಇಜ್ಯಾತ್, ಯಕ್ಷೀಷ್ಟ। ಅಯಾಕ್ಷೀತ್, ಅಯಷ್ಟ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಷಕಾರ ಢಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಕತ್ವ ಬಂದರೆ ಯಕ್+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಷತ್ವ. ಕಷಯೋಗೇ ಕ್ಷಃ। ಯಕ್ಷ್ಯತಿ ॥ ಆ.—ಯಕ್ಷ್ಯತೇ ॥ **ಲೋಟ್** ॥ ಯಜತು, ಯಜತಾಮ್ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅಯಜತ್, ಅಯಜತ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಯಜೇತ್, ಯಜೇತ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಯಜ್+ಯಾಸ್ತ್ 'ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಆಶೀರ್ಲಿಙಿನಲ್ಲಿ ಯಾಸುಟ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ವಚಿಸ್ವಪಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಇಜ್ಯಾತ್। ಇಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್। ಇಜ್ಯಾಸುಃ॥ ಇಜ್ಯಾಃ। ಇಜ್ಯಾಸ್ತಮ್। ಇಜ್ಯಾಸ್ತ॥ ಇಜ್ಯಾಸಮ್। ಇಜ್ಯಾಸ್ವ। ಇಜ್ಯಾಸ್ಮ॥ ಆ.—ಯಜ್+ಸೀಷ್ಟ। ಲೃಟಿನಂತೆ ಷತ್ವ, ಕುತ್ವ, ಷತ್ವ. ಕ್ಷಕಾರ. ಯಕ್ಷೀಷ್ಟ। ಯಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್। ಯಕ್ಷೀರನ್॥ ಯಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ। ಯಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್। ಯಕ್ಷೀಢ್ವಮ್॥ ಯಕ್ಷೀಯ। ಯಕ್ಷೀವಹಿ। ಯಕ್ಷೀಮಹಿ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಅಯಜ್+ಸೀತ್. 'ವದವ್ರಜಹಲಂತಸ್ಯಾಚಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಅಯಾಜ್+ಸೀತ್. ಷತ್ವ, ಕತ್ವ, ಷತ್ವ. ಅಯಾಕ್ಷೀತ್। ಅಯಾಷ್ಟಾಮ್। ಅಯಾಕ್ಷುಃ॥ ಅಯಾಕ್ಷೀಃ। ಅಯಾಷ್ಟಮ್। ಅಯಾಷ್ಟ॥ ಅಯಾಕ್ಷಮ್। ಅಯಾಕ್ಷ್ವ। ಅಯಾಕ್ಷ್ಮ॥ ಆ.—ಅಯಜ್+ಸ್+ತ. 'ಝಲೋಝಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಷತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ. ಅಯಷ್ಟ। ಅಯಕ್ಷಾತಾಮ್। ಅಯಕ್ಷತ॥ ಅಯಷ್ಠಾಃ। ಅಯಕ್ಷಾಥಾಮ್। ಅಯಡ್ಢ್ವಮ್॥ ಅಯಕ್ಷಿ। ಅಯಕ್ಷ್ವಹಿ। ಅಯಕ್ಷ್ಮಹಿ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅಯಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಯಕ್ಷ್ಯತ॥

॥ ೪೯ ॥ ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ॥ (ಒಯ್ಯುವುದು.)

ವಹತಿ, ವಹತೇ। ಉವಾಹ। ಊಹತುಃ। ಊಹುಃ। ಉವಹಿಥ।

ವಹ ಧಾತು. ಸ್ವರಿತೇತ್. ಉಭಯಪದಿ. ಅನಿಟ್. **ಲಟ್** ॥ ವಹತಿ, ವಹತೇ ॥ **ಲಿಟ್** ॥ ವಹ್‌ವಹ್+ಅ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ವವಹ್+ಅ. 'ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉವಹ್+ಅ. 'ಅತಉಪಧಾಯಾಃ' ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಉವಾಹ. ಅತುಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಉಹ್‌ಉಹ್+ಅತುಸ್. ಉಉಹ್+ಅತುಸ್. ಊಹತುಃ। ಊಹುಃ॥ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಥಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಉವಹಿಥ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಉವಹ್+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತ, ಥ ಗಳಿಗೆ ಧಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೫೦. ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ ॥ ೮-೨-೪೦ ॥

ಝಷಃ ಪರಯೋಸ್ತಥೋರ್ಧಃ ಸ್ಯಾನ್ನತು ದಧಾತೇಃ ॥

ಝಷಃ, ತಥೋಃ, ಧಃ, ಅಧಃ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಝಷಃ ಪಂಚಮೀ. ತಶ್ಚ ಥ್‌ಚ ತಥೌ. ತಯೋಃ। ತಕಾರಥಕಾರಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಧಃ ಪ್ರಥಮಾನ್ತ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಝಷಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತಕಾರಥಕಾರಗಳಿಗೆ ಧಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಧಾಧಾತುವಿನ ಧಕಾರವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಝಷ್ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಢಕಾರ. ಉವಹ್+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹೋಢಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ಝಷಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಥಕಾರ ಇರುವುದರಿಂದ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಬಂದರೆ ಉವಢ್+ಧ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವದಿಂದ ಢಕಾರ. ಉವಢ್+ಢ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದ ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೫೧. ಢೋ ಢೇ ಲೋಪಃ ॥ ೮-೩-೧೩ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿ ಬರೆಯಲಿಲ್ಲ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಢಃ ಷಷ್ಠೀ. ಪ್ರಕೃತ ಢಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಉವ+ಢ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ವಕಾರೋತ್ತರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಓತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಹ್, ವಹ್‌ಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಓತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೫೨. ಸಹಿವಹೋರೋದವರ್ಣಸ್ಯ ॥ ೬-೩-೧೧೨ ॥

ಅನಯೋರವರ್ಣಸ್ಯ ಓತ್ಸ್ಯಾಡ್ಢಲೋಪೇ। ಉವೋಢ। ಊಹೇ। ವೋಢಾ। ವಕ್ಷ್ಯತಿ। ಅವಾಕ್ಷೀತ್। ಅವೋಢಾಮ್। ಅವಾಕ್ಷುಃ। ಅವಾಕ್ಷೀಃ। ಅವೋಢಮ್। ಅವೋಢ। ಅವಾಕ್ಷಮ್। ಅವಾಕ್ಷ್ವ। ಅವಾಕ್ಷ್ಮ॥ ಅವೋಢ। ಅವಕ್ಷಾತಾಮ್। ಅವಕ್ಷತ। ಅವೋಢಾಃ। ಅವಕ್ಷಾಥಾಮ್। ಅವೋಢ್ವಮ್। ಅವಕ್ಷಿ। ಅವಕ್ಷ್ವಹಿ। ಅವಕ್ಷ್ಮಹಿ॥

ಇತಿ ಭ್ವಾದಯಃ ॥

ಸಹಿವಹೋಃ, ಓತ್, ಅವರ್ಣಸ್ಯ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಢ್ರಲೋಪೇದೀ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢಲೋಪೇ ಪದಾನುವೃತ್ತಿ. ರಲೋಪಕ್ಕೆ ಸಂಭವವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ

ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಹ್, ವಹ್ ಧಾತುಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಢಲೋಪ ಮಾಡಿರುವ ಢಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಓಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಹಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಢಲೋಪಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಓಕಾರ ಬಂದರೆ ಉವೋಢ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಊಹಥುಃ। ಊಹ॥ ಉವಾಹ, ಉವಹ। ಊಹಿವ। ಊಹಿಮ॥ ಆ.—ಊಹೇ। ಊಹಾತೇ। ಊಹಿರೇ॥ ಊಹಿಷೇ। ಊಹಾಥೇ। ಊಹಿಧ್ವೇ॥ ಊಹೇ। ಊಹಿವಹೇ। ಊಹಿಮಹೇ॥

ಲುಟ್॥ ವಹ್+ತಾ. 'ಹೋಢಃ' ವಢ್+ತಾ. 'ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ' ವಢ್+ಧಾ. 'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ' ವಢ್+ಢಾ. 'ಢೋಢೇ ಲೋಪಃ' ವಢಾ. 'ಸಹಿವಹೋರೋದವರ್ಣಸ್ಯ' ವೋಢಾ। ವೋಢಾರೌ। ವೋಢಾರಃ॥ ವೋಢಾಸಿ। ವೋಢಾಸ್ಥಃ। ವೋಢಾಸ್ಥ॥ ವೋಢಾಸ್ಮಿ। ವೋಢಾಸ್ವಃ। ವೋಢಾಸ್ಮಃ॥ ಆ.—ವೋಢಾ। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್**॥ ವಹ್+ಸ್ಯತಿ. 'ಹೋಢಃ' ವಢ್+ಸ್ಯತಿ. 'ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ' ವಕ್+ಸ್ಯತಿ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ವಕ್+ಷ್ಯತಿ. 'ಕಷಯೋರ್ಗೇ ಕ್ಷಃ' ವಕ್ಷ್ಯತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ವಕ್ಷ್ಯತೇ. **ಲೋಟ್**॥ ವಹತು, ವಹತಾವ್॥ **ಲಙ್**॥ ಅವಹತ್, ಅವಹತ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್**॥ ವಹೇತ್, ವಹೇತ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್**॥ ವಹ್+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಹ್ಯಾತ್। ಉಹ್ಯಾಸ್ತಾವ್। ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ವಹ್+ಸೀಷ್ಟ. 'ಹೋಢಃ' ವಢ್+ಸೀಷ್ಟ। 'ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ' ವಕ್+ಸೀಷ್ಟ। ಷತ್ವ. ಕ್ಷತ್ವ. ವಕ್ಷೀಷ್ಟ। ವಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾವ್। ವಕ್ಷೀರನ್॥ ವಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ। ವಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾವ್। ವಕ್ಷೀಢ್ವಮ್॥ ವಕ್ಷೀಯ। ವಕ್ಷೀವಹಿ। ವಕ್ಷೀಮಹಿ॥ **ಲುಙ್**॥ ಅವಹ್+ಸೀತ್. ಢತ್ವ, ಕತ್ವ, ಷತ್ವ. 'ವದವ್ರಜ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಅವಾಕ್ಷೀತ್. ಅವಹ್+ಸ್+ತಾವ್. 'ಝಲೋಝಲಿ' ಸಲೋಪ. ಅವಹ್+ತಾವ್. 'ಹೋಢಃ' ಅವಢ್+ತಾವ್. ಧತ್ವ. ಅವಢ್ ಧಾವ್. ಷ್ಟುತ್ವ. ಅವಢ್+ಢಾವ್. 'ಢೋಢೇ ಲೋಪಃ' ಅವ+ಢಾವ್. 'ಸಹಿವಹೋರೋ—' ಓತ್ವ. ಅವೋಢಾವ್. ಅವಾಕ್ಷುಃ॥ ಅವಾಕ್ಷೀಃ। ಅವೋಢಮ್। ಅವೋಢ॥ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಅವಾಕ್ಷಮ್। ಅವಾಕ್ಷ್ವ। ಅವಾಕ್ಷ್ಮ॥ ಆ.—ಅವಹ್+ಸ್+ತ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಲೋಪ, ಢತ್ವ. ಧತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ, ಢಲೋಪ, ಓತ್ವ. ಅವೋಢ। ಅವಕ್ಷಾತಾವ್। ಅವಕ್ಷತ॥ ಅವೋಢಾಃ। ಅವಕ್ಷಾಥಾವ್। ಅವೋಢ್ವಮ್॥ ಅವಕ್ಷಿ। ಅವಕ್ಷ್ವಹಿ। ಅವಕ್ಷ್ಮಹಿ॥ **ಲೃಙ್**॥ ಲೃಟನಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅವಕ್ಷ್ಯತ್, ಅವಕ್ಷ್ಯತ॥

ಹೀಗೆ ತಿಙಂತದಲ್ಲಿ ಭ್ವಾದಿಗಣಪಠಿತಗಳಾದ ಧಾತುರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

೨. ಅಥಾದಾದಯಃ

॥ ೫೦ ॥   ಅದ=ಭಕ್ಷಣೇ (ತಿನ್ನುವುದು)

ಎರಡನೇ ಗಣ. ಅದ್ ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಲುಗ್ವಿಕರಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದ್, ಅನಿಟ್ ಧಾತು. ಪರಸ್ಮೈಪದಿ. ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೫೩. ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ ॥ ೨-೪-೭೨ ॥

ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಅತ್ತಿ-ಅತ್ತಃ-ಅದನ್ತಿ । ಅತ್ಸಿ-ಅತ್ಥಃ-ಅತ್ಥ । ಅದ್ಮಿ-ಅದ್ವಃ-ಅದ್ಮಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅದ್ ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಲುಕಿನಿಂದ ಲೋಪ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಅಂಗ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್+ತಿ. 'ಖರಿಚ' ಅತ್+ತಿ=ಅತ್ತಿ. ಅದ್+ತಃ =ಅತ್ತಃ । ಅದ್+ಅನ್ತಿ=ಅದನ್ತಿ. ಅದ್+ಸಿ=ಅತ್ಸಿ. ಅದ್+ಥಸ್= ಅತ್ಥಃ । ಅತ್ಥ. ಅದ್ಮಿ. ಖರ್ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವವಿಲ್ಲ. ಅದ್ವಃ। ಅದ್ಮಃ ॥ **ಲಿಟ್** ॥ ಅದ್+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಘಸ್ಲೃ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅದಿಗೆ ಘಸ್ಲೃ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೫೪. ಲಿಟ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ॥ ೨-೪-೪೦ ॥

ಅದೋ ಘಸ್ಲೃ ವಾ ಸ್ಯಾಲ್ಲಿಟಿ । ಜಘಾಸ । ಉಪಧಾಲೋಪಃ ॥

ಲಿಟಿ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್. ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ಎಂದರೆ ವಿಕಲ್ಪ. 'ಅದೋ ಜಗ್ಧಿಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅದಃ', 'ಲುಙ್‌ಸನೋರ್ಘಸ್ಲೃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಘಸ್ಲೃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಘಸ್ಲೃ ಆದೇಶ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಲೃಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಘಸ್+ಲಿಟ್. ಲಿಟಿಗೆ ಣಲಾದಿ. ದ್ವಿತ್ವ.

ಘಸ್‌ಘಸ್ + ಅ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ.' ಘಘಸ್ + ಅ. 'ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ.' ಗಘಸ್ + ಅ. 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ |' ಜಘಸ್ + ಅ. 'ಅತಉಪಧಾಯಾಃ' ಜಘಾಸ. ಜಘಸ್ ಅಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಘಸ್ + ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಗಮಹನ—' (ಸೂ. ೫೦೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಲೋಪ. ಜಘ್‌ಸ್ + ಅತುಸ್. ಘಸಿನ ಸಕಾರ ಆದೇಶವಾಗಲೀ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾಗಲೀ ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ ಕವರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಿಶೇಷ ಸೂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶಾಸ್, ವಸ್, ಘಸ್ ಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೫೫. ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚ || ೮-೩-೬೦ ||

ಇಣ್‌ಕುಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯೈಷಾಂ ಸಸ್ಯ ಷಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಘಸ್ಯ ಚರ್ತ್ವಮ್ | ಜಕ್ಷತುಃ | ಜಕ್ಷುಃ | ಜಘಸಿಥ | ಜಕ್ಷಥುಃ | ಜಕ್ಷ | ಜಘಾಸ, ಜಘಸ | ಜಕ್ಷಿವ | ಜಕ್ಷಿಮ || ಆದ | ಆದತುಃ | ಆದುಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸಹೇಃ ಸಾಡಃ ಸಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಃ' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಇಣ್ಕೋಃ', 'ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ' ಎರಡು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳಿವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಣ್ ಕವರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸ್, ವಸ್, ಘಸ್ ಧಾತುಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ. ಅಂದರೆ ಷಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಜಘ್‌ಸ್ + ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕವರ್ಗದ (ಘ) ಪರದಲ್ಲಿ ಘಸಿನ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದರೆ ಜಘ್‌ಷ್ + ಅತುಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಖರಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಕಷಗಳಿಗೆ ಕ್ಷಕಾರ. ಜಕ್ಷತುಃ || ಜಕ್ಷ್ ಅಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಕ್ಷುಃ || ಜಘಸ್ + ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಘಸ್ ತಾಸಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಉಪದೇಶೇಽತ್ವತಃ' ಸೂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಜಘಸಿಥ. ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಧಾಲೋಪ ವಾಗುವುದರಿಂದ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಧಾಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಜಕ್ಷಥುಃ | ಜಕ್ಷ || ಜಘಾಸ, ಜಘಸ. ('ಣಲುತ್ತಮೋವಾ') ಜಕ್ಷಿವ | ಜಕ್ಷಿಮ || ಘಸಾದೇಶ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅದಿಗೇ ದ್ವಿತ್ವ. ಅದ್‌ಅದ್ + ಅ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ.' ಅಅದ್ + ಅ. 'ಅತ ಆದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಆ + ಅದ್ + ಅ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಆದ. ಆದ್ ಅಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದತುಃ-ಆದುಃ || ಆದ್ + ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವು ಅನಿಟಾದುದರಿಂದ ಪಾಣಿನಿಮತದಿಂದ ನಿಷೇಧವೂ ಭಾರದ್ವಾಜಮತದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿತ್ಯ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅದಾದಿಗಳ ಥಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೫೬. ಇಡತ್ತ್ಯರ್ತಿವ್ಯಯತೀನಾಮ್ ‖ ೭-೨-೬೬ ‖

ಅದ್, ಋ, ವ್ಯೇಞ್ ಏಭ್ಯಸ್ಥಲೋ ನಿತ್ಯಮಿಟ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಆದಿಥ । ಅತ್ತಾ । ಅತ್ಸ್ಯತಿ । ಅತ್ತು, ಅತ್ತಾತ್ । ಅತ್ತಾಮ್ । ಅದನ್ತು ‖

ಇಟ್, ಅತ್ತ್ಯರ್ತಿವ್ಯಯತೀನಾಮ್ ‖ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅತ್ತಿ, ಅರ್ತಿ, ವ್ಯಯತಿ ಗಳನ್ನು ಅದ್, ಋ, ವ್ಯೇಞ್‌ಗಳಿಗೆ ಶ್ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. 'ಅಚಸ್ತಾಸ್ವತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಥಲಿ' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅದ್, ಋ, ವ್ಯೇಞ್ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಥಲಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್+ಥ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಆದಿಥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಥುಃ । ಆದ ‖ ಆದ । ಆದಿವ । ಆದಿಮ ‖

ಲುಟ್ ‖ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಅದ್+ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಖರಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ಅತ್ತಾ । ಅತ್ತಾರೌ । ಅತ್ತಾರಃ ‖ ಅತ್ತಾಸಿ । ಅತ್ತಾಸ್ಥಃ । ಅತ್ತಾಸ್ಥ ‖ ಅತ್ತಾಸ್ಮಿ । ಅತ್ತಾಸ್ವಃ । ಅತ್ತಾಸ್ಮಃ ‖ **ಲೃಟ್** ‖ ಅದ್+ಸ್ಯತಿ. ಚರ್ತ್ವ. ಅತ್ಸ್ಯತಿ । ಅತ್ಸ್ಯತಃ । ಅತ್ಸ್ಯನ್ತಿ ‖ ಅತ್ಸ್ಯಸಿ । ಅತ್ಸ್ಯಥಃ । ಅತ್ಸ್ಯಥ ‖ ಅತ್ಸ್ಯಾಮಿ । ಅತ್ಸ್ಯಾವಃ । ಅತ್ಸ್ಯಾಮಃ ‖ **ಲೋಟ್** ‖ ಅದ್+ಅ+ತು. ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ. ಅತ್ತು, ಅತ್ತಾತ್ । ಅತ್ತಾಮ್ । ಅದನ್ತು ‖ ಅದ್+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೫೭. ಹುಝಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಧಿಃ ‖ ೬-೪-೧೦೧ ‖

ಹೋರ್ಝಲನ್ತೇಭ್ಯಶ್ಚ ಹೇರ್ಧಿಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಅದ್ಧಿ, ಅತ್ತಾತ್ । ಅತ್ತಮ್ । ಅತ್ತ । ಅದಾನಿ । ಅದಾವ । ಅದಾಮ ‖

ಹುಝಲ್ಭ್ಯಃ, ಹೇಃ, ಧಿಃ ‖ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹುಝಲ್ಭ್ಯಃ ಪಂಚಮೀ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. ಪಂಚಮ್ಯನ್ತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಝಲ್ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹು ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ, ಝಲನ್ತವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಝಲನ್ತವಾದ ಅಂಗ ಅದ್. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಅದ್+ಹಿ=ಅದ್+ಧಿ=ಅದ್ಧಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅತ್ತಾತ್ । ಅತ್ತಮ್ । ಅತ್ತ ‖ ಅದಾನಿ । ಅದಾವ । ಅದಾಮ ‖

ಲಙ್ ॥ ಅದ್ + ತ್. 'ಆಡಜಾದೀನಾಮ್' ಆ + ಅದ್ + ತ್. 'ಆಟಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಆದ್ + ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಿಪಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅದಿನ ಪರದ ತಿಪಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೫೮. ಅದಃ ಸರ್ವೇಷಾಮ್ ॥ ೭-೩-೧೦೦ ॥

ಅದಃ ಪರಸ್ಯಾಪೃಕ್ತಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯ ಅಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವಮತೇನ ॥ ಆದತ್ । ಆತ್ತಾಮ್ । ಆದನ್ ॥ ಆದಃ । ಆತ್ತಮ್ । ಆತ್ತ ॥ ಆದಮ್ । ಆದ್ವ । ಆದ್ಮ ॥ ಅದ್ಯಾತ್ । ಅದ್ಯಾತಾಮ್ । ಅದ್ಯುಃ ॥ ಅದ್ಯಾತ್ । ಅದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಅದ್ಯಾಸುಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಗುಣೋಽಪೃಕ್ತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಪೃಕ್ತೇ', 'ತುರುಸ್ತು ಶಮ್ಯಮಃ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಡ್‌ಗಾರ್ಗ್ಯಗಾಲವಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಟ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಗಾರ್ಗ್ಯಗಾಲವಯೋಃ' ಪದಾನುವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲು 'ಸರ್ವೇಷಾಮ್' ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದಃ ಪಂಚಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅದ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಪೃಕ್ತವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಾ ಋಷಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿತ್ಯ) ಅಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಪಿನಲ್ಲಿ 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ತ್ ಅಪೃಕ್ತವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ + ಅತ್ = ಆದತ್. ಆದ್ + ತಾಮ್ = ಆತ್ತಾಮ್. ಆದನ್ । ಆದ್ + ಸ್. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಿಪಿಗೆ ಅಡಾಗಮ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಆದಃ । **ಆತ್ತಮ್ । ಆತ್ತ ॥ ಆದಮ್ । ಆದ್ವ । ಆದ್ಮ ॥**

ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಅದ್ + ಯಾಸ್‌ತ್. 'ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋಽನನ್ತ್ಯಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ಸಲೋಪ. ಅದ್ಯಾತ್ । ಅದ್ಯಾತಾಮ್ । ಅದ್ಯುಃ ॥ ಅದ್ಯಾಃ । ಅದ್ಯಾತಮ್ । ಅದ್ಯಾತ ॥ ಅದ್ಯಾಮ್ । ಅದ್ಯಾವ । ಅದ್ಯಾಮ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಸಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಅದ್ + ಯಾಸ್‌ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಅದ್ಯಾತ್ । ಅದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಅದ್ಯಾಸುಃ ॥ ಅದ್ಯಾಃ । ಅದ್ಯಾಸ್ತಮ್ । ಅದ್ಯಾಸ್ತ ॥ ಅದ್ಯಾಸಮ್ । ಅದ್ಯಾಸ್ವ । ಅದ್ಯಾಸ್ಮ ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಇಲ್ಲಿ ಅದಿಗೆ ಘಸ್ಲಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅದಿಗೆ ಘಸ್ಲಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೫೯. ಲುಙ್ಸನೋರ್ಘಸ್ಲೃ ॥ ೨-೪-೩೭ ॥

ಅದೋ ಘಸ್ಲೃ ಸ್ಯಾಲ್ಲುಙಿ ಸನಿ ಚ। ಋದಿತ್ತ್ವಾದಙ್। ಅಘಸತ್। ಆತ್ಸ್ಯತ್॥

ಲುಙ್ಸನೋಃ, ಘಸ್ಲೃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅದೋ ಜಗ್ಧಿಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅದಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಲುಙ್ ಚ ಸನ್ ಚ ಲುಙ್ಸನೌ. ತಯೋಃ ಲುಙ್ಸನೋಃ। ಸಪ್ತಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಙ್, ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಘಸ್ಲೃ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಪ್ರಕೃತ ಲುಙ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಆದೇಶ. ಋಕಾರ ಇತ್. ಅಘಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚ್ಲಿ ವಿಕರಣ ಬಂದರೆ ಧಾತು ಋದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙಾದೇಶ. ಙಕಾರ ಇತ್. ಅಘಸತ್। ಅಘಸತಾಮ್। ಅಘಸನ್॥ ಅಘಸಃ। ಅಘಸತಮ್। ಅಘಸತ॥ ಅಘಸಮ್। ಅಘಸಾವ। ಅಘಸಾಮ॥

ಲೃಙ್ ॥ ಆತ್ಸ್ಯತ್। ಆತ್ಸ್ಯತಾಮ್। ಆತ್ಸ್ಯನ್॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅನಿಟ್ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ.

॥ ೫೧ ॥ ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ (ಹಿಂಸಿಸು, ಹೋಗು.)

ಹನ್ತಿ ॥

ಹನ ಧಾತು. ಅಕಾರ ಇತ್. ಅನಿಟ್. ಹನ್+ಅ+ತಿ. 'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಹನ್ತಿ. 'ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಝಲಿ.' ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. 'ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ' ಹನ್ತಿ. ಹನ್ತಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವನತ್ಯಾದಿಗಳ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೬೦. ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಙಿತಿ ॥ ೬-೪-೩೭ ॥

ಅನುನಾಸಿಕಾನ್ತಾನಾಮೇಷಾಂ ವನತೇಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾಜ್ಝಲಾದೌ ಕಿತಿ ಙಿತಿ ಪರೇ। ಯಮಿರಮಿನಮಿಗಮಿಹನಿಮನ್ಯತಯೋಽನುದಾತ್ತೋಪದೇಶಾಃ॥ ತನುಕ್ಷಣುಕ್ಷಿಣುಋಣುತೃಣುಘೃಣುವನುಮನುತನೋತ್ಯಾದಯಃ॥ ಹತಃ। ಘ್ನನ್ತಿ। ಹಂಸಿ। ಹಥಃ। ಹಥ। ಹನ್ಮಿ। ಹನ್ವಃ। ಹನ್ಮಃ॥ ಜಘಾನ। ಜಘ್ನತುಃ। ಜಘ್ನುಃ॥

ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿತನೋತ್ಯಾದೀನಾಂ, ಅನುನಾಸಿಕ, ಲೋಪಃ, ಝಲಿ, ಕ್ಙಿತಿ ॥ ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅನುನಾಸಿಕ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕ. ಅದು ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಣ. ಝಲಿ ಎಂಬುದು ಕಿತಿಙಿತಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಾದಿಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅನುನಾಸಿಕಾನ್ತವಾದ, ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶಧಾತುಗಳಿಗೂ ವನತಿ, ತನೋತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಲೋನ್ತ್ಯಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಮಿ ಮುಂತಾದ ಆರು ಧಾತುಗಳು ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶಗಳು. ತನು ಮುಂತಾದ ಎಂಟುಧಾತುಗಳು ತನೋತ್ಯಾದಿಗಳು. ಹನ್ ಧಾತು ಅನುನಾಸಿಕಾ(ನ)ನ್ತವಾಗಿ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತದೆ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಡಾದಿಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನಗಳು ಙಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ತಸ್ ಝಲಾದಿ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಹನಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ಹತಃ ॥ ಹನ್+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಗಮಹನಜನ—' (ಸೂ. ೫೦೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಲೋಪ. ಹ್ನ್+ಅನ್ತಿ. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ 'ಹೋ ಹನ್ತೇರ್ಞ್ಣಿನ್ನೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರಾದೇಶ. ಘ್ನ್+ಅನ್ತಿ= ಘ್ನನ್ತಿ । ಹನ್+ಸಿ. 'ನಶ್ಚಾಪದಾನ್ತಸ್ಯಝಲಿ' ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಯಮ್ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣವಿಲ್ಲ. ಹಂಸಿ. ಹನ್+ಥಃ । ನಲೋಪ. ಹಥಃ । ಹಥ ॥ ಹನ್ಮಿ । ಹನ್ವಃ । ಹನ್ಮಃ ॥ ಝಲಾದಿ ಙಿತ್ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ.

ಲಿಟ್ ॥ ಹನ್ಹನ್+ಅ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ ।' ಹಹನ್+ಅ. 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ ।' ಅಭ್ಯಾಸಹಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ. ಜಹನ್+ಅ. 'ಹೋಹನ್ತೇಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರಾದೇಶ. 'ಅತಉಪಧಾಯಾಃ' ವೃದ್ಧಿ. ಜಘಾನ. ಜಹನ್+ಅತುಸ್. 'ಗಮಹನ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಲೋಪ. ಜಹ್ನ್+ಅತುಸ್. 'ಹೋಹನ್ತೇರ್ಞ್ಣಿನ್ನೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರ. ಜಘ್ನತುಃ । ಜಘ್ನುಃ ॥ ಜಹನ್+ಥ. ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಇಟ್ ಬಂದರೆ ಜಹನ್+ಇಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕುತ್ವವು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೮೧. ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚ ॥ ೭-೩-೫೫ ॥

ಅಭ್ಯಾಸಾತ್ಪರಸ್ಯ ಹನ್ತೇರ್ಹಸ್ಯ ಕುತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಜಘನಿಥ, ಜಘನ್ಥ । ಜಘ್ನಥುಃ । ಜಘ್ನ । ಜಘಾನ, ಜಘನ । ಜಘ್ನಿವ । ಜಘ್ನಿಮ । ಹನ್ತಾ । ಹನಿಷ್ಯತಿ । ಹನ್ತು-ಹತಾತ್ । ಹತಾಮ್ । ಘ್ನನ್ತು ॥

ಅಭ್ಯಾಸಾತ್, ಚ । ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಹೋ ಹನ್ತೇಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹನ್ತೇಃ', 'ಚಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಣ್ಯತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕುಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಭ್ಯಾಸ ಜಕಾರ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಹನಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದರೆ ಘಕಾರ. ಜಘನಿಥ. ಥಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಜಘನ್+ಥ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ. ಜಘನ್ಥ । ಜಘ್ನಥುಃ । ಜಘ್ನ ॥ ಜಘಾನ, ಜಘನ । 'ಣಲುತ್ತಮೋವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಣಿತ್ತಾದಾಗ ಣಿತ್ವವಿದ್ದರೆ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. 'ಹೋ ಹನ್ತೇಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಣಿತ್ತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೆ 'ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಜಘ್ನಿವ । ಜಘ್ನಿಮ ॥ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉಪಧಾಲೋಪ. ಕುತ್ವ.

ಲುಟ್ ॥ ಹನ್+ತಾ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ. ಹನ್ತಾ । ಹನ್ತಾರೌ । ಹನ್ತಾರಃ ॥ ಹನ್ತಾಸಿ । ಹನ್ತಾಸ್ಥಃ । ಹನ್ತಾಸ್ಥ ॥ ಹನ್ತಾಸ್ಮಿ । ಹನ್ತಾಸ್ವಃ । ಹನ್ತಾಸ್ಮಃ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ಅನಿಟಾದರೂ ಸ್ಯವಿಕರಣಕ್ಕೆ 'ಋದ್ಧನೋಃಸ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ. ಷತ್ವ. ಹನಿಷ್ಯತಿ । ಹನಿಷ್ಯತಃ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ಹನ್+ತು. ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ. ಹನ್ತು. ಹನ್+ತಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಾತಙ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತೋಪ—' (ಸೂ. ೫೬೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಹತಾತ್. ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ. ಹತಾಮ್. ಹನ್+ಅನ್ತು. ಅಜಾದಿಙಿತ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಗಮಹನ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಗ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ 'ಹೋಹನ್ತೇ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಘ್ನನ್ತು. ಹನ್+ಸಿಪ್. ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಹನ್+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೬೨. ಹನ್ತೇರ್ಜಃ ॥ ೬-೪-೩೬ ॥

ಹೌ ಪರೇ ॥

ಹನ್ತೇಃ, ಜಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಶಾಹೌ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹೌ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಜ+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಿ ಬಂದುದರಿಂದ 'ಅತೋಹೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿ ಲೋಪ ಬರಲಿ ಎಂದು ಆಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿ ಲೋಪವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸಂಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೬೩. ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾತ್ ॥ ೬-೪-೨೨ ॥

ಇತ ಊರ್ಧ್ವಮಾಪಾದಸಮಾಪ್ತೇರಾಭೀಯಮ್, ಸಮಾನಾಶ್ರಯೇ ತಸ್ಮಿನ್ ಕರ್ತವ್ಯೇ ತದಸಿದ್ಧಮ್ । ಇತಿ ಜಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವಾನ್ನ ಹೇರ್ಲುಕ್ । ಜಹಿ, ಹತಾತ್ । ಹತಮ್ । ಹತ ॥ ಹನಾನಿ । ಹನಾವ । ಹನಾಮ ॥ ಅಹನ್ । ಅಹತಾಮ್ । ಅಘ್ನನ್ ॥ ಅಹನ್ । ಅಹತಮ್ । ಅಹತ । ಅಹನಮ್ । ಅಹನ್ವ । ಅಹನ್ಮ ॥ ಹನ್ಯಾತ್ । ಹನ್ಯಾತಾಮ್ । ಹನ್ಯುಃ ॥

ಅಸಿದ್ಧವತ್, ಅತ್ರ, ಆಭಾತ್ ॥ 'ಭಸ್ಯ' ಎಂದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ. ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಆಭೀಯ ಕಾರ್ಯ ಅಂದರೆ ಭಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಕಾರ್ಯಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯಾದುದರಿಂದ ಅವು ಆಭೀಯಗಳು. ಆಭಾತ್=ಭಸಂಜ್ಞಾಧಿಕಾರ ಮುಗಿಯುವ ವರೆಗೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ವಿಹಿತಂ ಕಾರ್ಯಮ್' (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾರ್ಯವು) ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಲ್ಲಿ? ಎಂದು ಆಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅತ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತಸಪ್ತಮಿ. ಇದರಿಂದ 'ಸಮಾನಾಶ್ರಯೇ ಕಾರ್ಯೇ ಕರ್ತವ್ಯೇ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ನಿಮಿತ್ತವೋ ಅದೇ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರುವ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಪಾದ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಆಭೀಯ ಕಾರ್ಯವು (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ) ಸಮಾನ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಆಭೀಯಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವಾಗ ಹಿಂದೆ ಮಾಡಿರುವ ಆಭೀಯ ಕಾರ್ಯವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಆಭೀಯ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಆಭೀಯಕಾರ್ಯ ಬಂದದ್ದು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಭಸಂಜ್ಞಾಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವು ಮೊದಲು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ಆ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತ ಯಾವುದೋ ಆ ನಿಮಿತ್ತವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಇನ್ನೊಂದು ಭಸಂಜ್ಞಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಕಾರ್ಯವಾದದ್ದು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜಾದೇಶ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಆಭೀಯಕಾರ್ಯ. ಭಸಂಜ್ಞಾಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತ ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಿಕೆ. ಜ+ಹಿ ಎಂದಾದಮೇಲೆ 'ಅತೋಹೇಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿಗೆ ಲೋಪ ಬರಲಿ ಎಂಬ ಆಶಂಕೆ. ಈಗ ಇದೂ ಆಭೀಯಕಾರ್ಯ. ಇದಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತ ಹಿಯೇ ಆಗಿದೆ. ಸಮಾನ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲಿನ ಆಭೀಯಕಾರ್ಯವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ 'ಅತೋಹೇಃ' ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಜಾದೇಶ ಬಂದುದು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಅದರ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹನ್ ಇದೆಯೆಂದೇ ಭಾವನೆ. ಆಗ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದ

ರಿಂದ ಅದು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಜಹಿ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹಿಗೆ ತಾತಙ್ ಬಂದರೆ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಹನಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ (ಸೂ. ೫೬೧) ಲೋಪ. ಹತಾತ್ | ಹತಮ್ | ಹತ || ಹನ್ + ಮಿ. ಮಿಗೆ ನಿ ಆದೇಶ. 'ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯಪಿಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಹನಾನಿ | ಹನಾವ | ಹನಾಮ || ವ, ಮ ಙಿತ್ತಾದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಬಂದ ಆಟ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅನುದೇತ್ತೋಪದೇಶ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪವಿಲ್ಲ.

ಲಙ್ || ಅಹನ್ + ತ್. 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಲೋಪ. ಅಹನ್. ಅಹನ್ + ತಾಮ್. ನಲೋಪ (ಸೂ. ೫೬೧). ಅಹತಾಮ್. ಅಹನ್+ಅನ್.' ಗಮಹನಜನ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಲೋಪ.' ಹೋಹನ್ತೇಃ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಅಘ್ನನ್. ಅಹನ್+ಸ್. 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಅಹನ್ | ಅಹತಮ್ | ಅಹತ || ಅಹನಮ್ | ಅಹನ್ವ | ಅಹನ್ಮ || ವಿಧಿಲಿಙ್ || ಹನ್ಯಾತ್ | ಹನ್ಯಾತಾಮ್ | ಹನ್ಯುಃ || ಹನ್ಯಾಃ | ಹನ್ಯಾತಮ್ | ಹನ್ಯಾತ || ಹನ್ಯಾಮ್ | ಹನ್ಯಾವ | ಹನ್ಯಾಮ || ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ || ಹನ್+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹನಿಗೆ ವಧಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲು ಅದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

೫೬೪. ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ || ೨-೪-೩೫ ||

ಇತ್ಯಧಿಕೃತ್ಯ

ಇದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಆರ್ಧಧಾತುಕಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ ಬರುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದ ಲಿಙಿನಲ್ಲಿ ವಧಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹನಿಗೆ ವಧಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರಗಳು.

೫೬೫. ಹನೋ ವಧ ಲಿಙಿ || ೨-೪-೪೨ ||

೫೬೬. ಲುಙಿ ಚ || ೨-೪-೪೩ ||

ವಧಾದೇಶೋಽದನ್ತಃ | ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ಇತಿ ವಿಷಯಸಪ್ತಮೀ, ತೇನ ಆರ್ಧಧಾತುಕೋಪದೇಶೇ ಅಕಾರಾನ್ತತ್ವಾದತೋ ಲೋಪಃ | ವಧ್ಯಾತ್ | ವಧ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ || ಆದೇಶಸ್ಯಾನೇಕಾಚ್ತ್ವಾದೇಕಾಚ ಇತೀಣ್ನಿಷೇಧಾಭಾವಾದಿಟ್ | 'ಅತೋ ಹಲಾದೇಃ' ಇತಿ ವೃದ್ಧೌ ಪ್ರಾಪ್ತಾಯಾಮ್ ||

ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥ ಸುಲಭವಾದುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿ ಬರೆಯಲಿಲ್ಲ. 'ಆರ್ಧ

ಧಾತುಕೇ ' ಅಧಿಕಾರವಿದೆ. ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ವಧಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದ ಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಲುಙ್ ಪರವಾದಾಗ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವಧ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅದನ್ತವಾದ ಆದೇಶ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ಪ್ರಕೃತ ಲಿಙಿನಲ್ಲಿ ವಧಾದೇಶ ಬಂದರೆ ವಧ+ಯಾತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ' ಅತೋ ಲೋಪಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಧದ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರಬೇಕು. ಆದರೆ ಅದು ಆರ್ಧಧಾತುಕೋಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅದಂತವಾದುದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಲಿಙ್ ಹೇಳುವಾಗ ಹನ್ ಇದೆ. ಅದನ್ತವಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ? ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ' ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ' ಎಂಬುದು ಪರಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದು ವಿಷಯಸಪ್ತಮೀ. ಆಗ ' ಹನೋ ವಧ ಲಿಙಿ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿಙನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದಿರುವಾಗ ಹನಿಗೆ ವಧಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಙ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಆಗ ಮೊದಲೇ ವಧಾದೇಶ. ಆಮೇಲೆ ಲಿಙ್. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಲಿಙ್ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅದನ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ' ಅತೋ ಲೋಪಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಧಾದೇಶದ ಅಂತ್ಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ವಧ್ಯಾತ್ । ವಧ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ವಧ್ಯಾಸುಃ ॥ ವಧ್ಯಾಃ । ವಧ್ಯಾಸ್ತಮ್ । ವಧ್ಯಾಸ್ತ ॥ ವಧ್ಯಾಸಮ್ । ವಧ್ಯಾಸ್ವ । ವಧ್ಯಾಸ್ಮ ॥

ಲುಙ್ ॥ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಲುಙ್ ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವಾಗಲೇ ವಧಾದೇಶ. ಅವಧ+ಸ್+ಈತ್ ವಧಾದೇಶ ಅನೇಕಾಚಾದುದರಿಂದ ' ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇ— ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಣ್ನಿಷೇಧವು ಏಕಾಚ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ' ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅವಧ+ಇಸ್+ಈತ್. ' ಅತೋ ಲೋಪಃ ' ಅವಧ್+ಇಸ್+ಈತ್. ಇಲ್ಲಿ ' ಅತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಧಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಧಿನಲ್ಲಿ ಲೋಪವಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ' ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶೋಽನಲ್ವಿಧೌ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲ್ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ನಿಷೇಧ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಲ್ವಿಧಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಜಾದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೦೭. ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ ॥ ೧-೧-೫೭ ॥

ಪರನಿಮಿತ್ತೋಽಜಾದೇಶಃ ಸ್ಥಾನಿವತ್, ಸ್ಥಾನಿಭೂತಾದಚಃ ಪೂರ್ವತ್ವೇನ ದೃಷ್ಟಸ್ಯ ವಿಧೌ ಕರ್ತವ್ಯೇ। ಇತ್ಯಲ್ಲೋಪಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವತ್ತ್ವಾನ್ನ ವೃದ್ಧಿಃ। ಅವಧೀತ್। ಅಹನಿಷ್ಯತ್ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸ್ಥಾನಿವತ್', 'ಆದೇಶಃ' ಹಿಂದಿನಿಂದ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಚಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಆದೇಶಃ' ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಅನ್ವಯ. ಪರಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ (ಪರನಿಮಿತ್ತವಾದ ಎಂದರ್ಥ.) ಆದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧ. ಪೂರ್ವಸ್ಯ ವಿಧಿಃ ಪೂರ್ವ ವಿಧಿಃ। ಸ್ಥಾನಿಯಾದ ಅಚಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪರನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆದೇಶ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾನಿಯಾದ ಅಚಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ. ಸ್ಥಾನಿಭೂತವಾದ ಅಚ್ ನಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ ಎಂದು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಅದು ಇದ್ದಾಗ ಯಾವುದು ಪೂರ್ವವಾಗಿತ್ತೋ ಅದಕ್ಕೆ (ದೃಷ್ಟ) ಎಂದರೆ ಈ ಸ್ಥಾನಿಭೂತ ಅಚ್ ಇಲ್ಲವಾದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಪರನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಚಿನ ಆದೇಶ ಎಂದರೆ ಇಸ್‌ರೂಪ ಆರ್ಧಧಾತುಕವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬಂದ ವಧದ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರರೂಪ ಅಚಿಗೆ ಬಂದ ಲೋಪರೂಪ ಆದೇಶ. ಈಗ ಇದರ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ವಕಾ ರೋತ್ತರಾಕಾರ ರೂಪ ಲಘುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿರೂಪಕಾರ್ಯಮಾಡಲು ಉದ್ಯೋಗಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಇದು ಸ್ಥಾನಿಭೂತ ಅಚಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಧಕಾರೋತ್ತ ರಾಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ವಧ ಇದ್ದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಿಚಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಲಘುವು ಸಿಗದಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಇಟ ಈಟ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಅವಧೀತ್। ಅವಧಿಷ್ಟಾಮ್। ಅವಧಿಷುಃ॥ ಅವಧೀಃ। ಅವಧಿಷ್ಟಮ್। ಅವಧಿಷ್ಟ॥ ಅವಧಿಷಮ್। ಅವಧಿಷ್ವ। ಅವಧಿಷ್ಮ॥

ಲೃಙ್॥ 'ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಅಹನಿಷ್ಯತ್। ಅಹನಿಷ್ಯತಾಮ್। ಅಹನಿಷ್ಯನ್॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೫೨ ॥ **ಯು = ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ॥ (ಸೇರಿಸುವುದು, ಬಿಂಗಡಿಸುವುದು.)**

ಉಕಾರಾನ್ತ ಧಾತು. ಯು+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಲುಕ್ ಬಂದಮೇಲೆ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಉದನ್ತ ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಕಿನಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೬೮. ಉತೋ ವೃದ್ಧಿರ್ಲುಕಿಹಲಿ ॥ ೭-೩-೮೯ ॥

ಲುಗ್ವಿಷಯೇ ಉತೋ ವೃದ್ಧಿಃ ಪಿತಿ ಹಲಾದೌ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ, ನ ತ್ವಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ। ಯೌತಿ। ಯುತಃ। ಯುವನ್ತಿ। ಯೌಷಿ। ಯುಥಃ। ಯುಥ। ಯೌಮಿ। ಯುವಃ। ಯುಮಃ॥ ಯುಯಾವ। ಯವಿತಾ। ಯವಿಷ್ಯತಿ॥ ಯೌತು, ಯುತಾತ್॥ ಅಯೌತ್। ಅಯುತಾಮ। ಅಯು

ವನ್ ॥ ಯುಯಾತ್ । ಇಹ ಉತೋವೃದ್ಧಿರ್ನ, ಭಾಷ್ಯೇ—ಪಿಚ್ಚ ಙಿನ್ನ, ಙಿಚ್ಚ ಪಿನ್ನ, ಇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾತ್ । ಯುಯಾತಾಮ್ । ಯುಯುಃ ॥ ಯೂಯಾತ್ । ಯೂಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಯೂಯಾಸುಃ ॥ ಅಯಾವೀತ್ ॥ ಅಯವಿಷ್ಯತ್ ॥

ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಹಲಿ' ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿ ಲಾಭ. ಹಲಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಲುಕಿ ವಿಷಯ ಸಪ್ತಮೀ. ಲುಗ್ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲುಗ್ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಯಾದ ಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಅಭ್ಯಸ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಉಭೇ ಉಭ್ಯಸ್ತಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಆ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿಗೂ ಅಭ್ಯಸ್ತವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಲಟ್, ಲೋಟ್, ಲಙ್, ವಿಧಿಲಿಙ್ ಇವು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇವುಗಳ ಏಕವಚನಗಳು ಪಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವೃದ್ಧಿ. ಯು+ತಿ. ವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಯೌತಿ । ಯುತಃ । ಯು+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉವಙಾದೇಶ. ಯುವನ್ತಿ. ಯೌ+ಸಿ. ಷತ್ವ. ಯೌಷಿ । ಯುಥಃ । ಯುಥ ॥ ಯೌಮಿ । ಯುವಃ । ಯುಮಃ ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಯುಯು+ಅ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ. ಯುಯೌ+ಅ। ಆವಾದೇಶ. ಯುಯಾವ. ಯುಯು+ಅತುಸ್. ಉವಙ್. ಯುಯುವತುಃ. ಯುಯುವುಃ ॥ ಯುಯು+ಇಥ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಯುಯವಿಥ । ಯುಯುವಥುಃ । ಯುಯುವ ॥ ಯುಯಾವ, ಯುಯವ । ವೃದ್ಧಿ. ಗುಣ. ಯುಯುವಿವ । ಯುಯುವಿಮ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ಯು+ಇತಾ. ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಯವಿತಾ । ಯವಿತಾರೌ । ಯವಿತಾರಃ ॥ ಯವಿತಾಸಿ । ಯವಿತಾಸ್ಥಃ । ಯವಿತಾಸ್ಥ ॥ ಯವಿತಾಸ್ಮಿ । ಯವಿತಾಸ್ವಃ । ಯವಿತಾಸ್ಮಃ ॥ ಲೃಟ್ ॥ ಯು+ಇಸ್ಯತಿ. ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಷತ್ವ. ಯವಿಷ್ಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ಯು+ತು. 'ಉತೋವೃದ್ಧಿಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಯೌತು. ತಾತಙ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯುತಾತ್ । ಯುತಾಮ್ । ಯುವನ್ತು ॥ ಯುಹಿ. ಹಿ ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ. ಯುತಾತ್ । ಯುತಮ್ । ಯುತ ॥ ಉತ್ತಮದಲ್ಲಿ ಆಟ್ ಪಿತ್ತಾದರೂ ಹಲಾದಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ. ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಯವಾನಿ । ಯವಾವ । ಯವಾಮ ॥

ಲಙ್ ॥ ಅಯೌತ್ | ಅಯುತಾಮ್ | ಅಯುವನ್ ॥ ಅಯೌಃ | ಅಯುತಮ್ | ಅಯುತ ॥ ಅಯುವಮ್ | ಅಯುವ | ಅಯುಮ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ತಿಪ್ ಪಿತ್ತಾದರೂ ಯಾಸುಟ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪಿತ್ತಾದದ್ದು ಙಿತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಙಿತ್ತಾದದ್ದು ಪಿತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪಿತ್ತಿಗೆ ಯಾಸುಟ್ ಬಂದರೂ ಅದು ಙಿತ್ ಎಂದುದರಿಂದ ಪಿತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯುಯಾತ್ | ಯುಯಾತಾಮ್ | ಯುಯುಃ ॥ ಯುಯಾಃ | ಯುಯಾತಮ್ | ಯುಯಾತ ॥ ಯುಯಾಮ್ | ಯುಯಾವ | ಯುಯಾಮ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಯು+ಯಾಸ್ತ್. 'ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಯೂಯಾತ್ | ಯೂಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಯೂಯಾಸುಃ ॥ ಯೂಯಾಃ | ಯೂಯಾಸ್ತಮ್ | ಯೂಯಾಸ್ತ ॥ ಯೂಯಾಸಮ್ | ಯೂಯಾಸ್ವ | ಯೂಯಾಸ್ಮ ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಅಯು+ಇಸ್+ಈತ್. 'ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಗಂತಾಂಗಕ್ಕೆ (ಉ) ವೃದ್ಧಿ. ಅಯೌ+ಇಸ್+ಈತ್. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಆಯಾದೇಶ. ಅಯಾವೀತ್ | ಅಯಾವಿಷ್ಟಾಮ್ | ಅಯಾವಿಷುಃ ॥ ಅಯಾವೀಃ | ಅಯಾವಿಷ್ಟಮ್ | ಅಯಾವಿಷ್ಟ ॥ ಅಯಾವಿಷಮ್ | ಅಯಾವಿಷ್ವ | ಅಯಾವಿಷ್ಮ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಅಯವಿಷ್ಯತ್ | ಅಯವಿಷ್ಯತಾಮ್ | ಅಯವಿಷ್ಯನ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೫೩ ॥ ಯಾ=ಪ್ರಾಪಣೇ (ಹೋಗುವುದು.)

ಯಾತಿ | ಯಾತಃ | ಯಾನ್ತಿ ॥ ಯಯೌ | ಯಾತಾ | ಯಾಸ್ಯತಿ | ಯಾತು | ಅಯಾತ್ | ಅಯಾತಾಮ್ ॥

ಆಕಾರಾನ್ತ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಯಾತಿ | ಯಾತಃ | ಯಾನ್ತಿ ॥ ಯಾಸಿ | ಯಾಥಃ | ಯಾಥ ॥ ಯಾಮಿ | ಯಾವಃ | ಯಾಮಃ ॥ **ಲಿಟ್** ॥ ಯಾಯಾ+ಣಲ್. 'ಹ್ರಸ್ವಃ'. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. 'ಆತ ಔಣಲಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲಿಗೆ ಔ ಆದೇಶ. ಯಯಾ+ಔ. ವೃದ್ಧಿ. ಯಯೌ. ಯಯಾ+ಅತುಸ್. 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರ ಲೋಪ. ಯಯತುಃ | ಯಯಾ+ಉಸ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಲೋಪ. ಯಯುಃ | ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಥಲಿಗೆ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ಇಟ್ ಬಂದರೆ ಯಯಾ+ಇಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಲೋಪ. ಯಯಿಥ. ಇಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಯಯಾಥ | ಯಯಥುಃ | ಯಯ ॥ ಯಯೌ | ಯಯಿವ | ಯಯಿಮ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ಯಾತಾ | ಯಾತಾರೌ | ಯಾತಾರಃ ॥ ಯಾತಾಸಿ | ಯಾತಾಸ್ಥಃ | ಯಾತಾಸ್ಥ ॥ ಯಾತಾಸ್ಮಿ |

ಯಾತಾಸ್ವಃ । ಯಾತಾಸ್ಮಃ ॥ ಲೃಟ್ ॥ ಯಾಸ್ಯತಿ । ಯಾಸ್ಯತಃ । ಯಾಸ್ಯನ್ತಿ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ಯಾತು, ಯಾತಾತ್ । ಯಾತಾವ್ । ಯಾನ್ತು ॥ ಯಾಹಿ, ಯಾತಾತ್ । ಯಾತಮ್ । ಯಾತ ॥ ಯಾಯಾನಿ । ಯಾಯಾವ । ಯಾಯಾಮ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅಯಾತ್ । ಅಯಾತಾಮ್ । ಅಯಾ + ಝಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಝಿಗೆ ಜುಸ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಙನಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ಜುಸಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೭೯. ಲಙಃ ಶಾಕಟಾಯನಸ್ಯೈವ ॥ ೩-೪-೧೧೧ ॥

ಆದನ್ತಾತ್ಪರಸ್ಯ ಲಙೋ ಝೇರ್ಜುಸ್ ವಾಸ್ಯಾತ್ । ಅಯುಃ, ಅಯಾನ್ । ಯಾಯಾತ್ । ಯಾಯಾತಾಮ್ । ಯಾಯುಃ ॥ ಯಾಯಾತ್ । ಯಾಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಯಾಯಾಸುಃ ॥ ಅಯಾಸೀತ್ । ಅಯಾಸ್ಯತ್ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆತಃ', 'ಝೇರ್ಜುಸ್' ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಶಾಕಟಾಯನರ ಮತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆಂದುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆದಂತಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಙಿಗೆ ಬಂದ ಝಿಗೆ ಜುಸಾದೇಶ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಜುಸಿನಲ್ಲಿ ಉಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಯಾ + ಉಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಉಸ್ಯಪದಾನ್ತಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅಯುಃ । ಜುಸಾದೇಶ ಬಾರದಿದ್ದರೆ 'ಝೋನ್ತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ತಾದೇಶ. 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ. ಅಯಾ + ಅನ್ತ್. 'ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ।' ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಅಯಾನ್, ಅಯಾಃ । ಅಯಾತಮ್ । ಅಯಾತ ॥ ಅಯಾವ್ । ಅಯಾವ । ಅಯಾಮ ॥

ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ 'ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋನನ್ತ್ಯಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯಾಯಾತ್ । ಯಾಯಾತಾಮ್ । ಯಾಯುಃ ॥ ಯಾಯಾಃ । ಯಾಯಾತಮ್ । ಯಾಯಾತ ॥ ಯಾಯಾವ್ । ಯಾಯಾವ । ಯಾಯಾಮ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಸಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಯಾಯಾತ್. ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಯೋಗಾದಿ ಸಲೋಪ. ಯಾಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಯಾಯಾಸುಃ ॥ ಯಾಯಾಃ । ಯಾಯಾಸ್ತಮ್ । ಯಾಯಾಸ್ತ ॥ ಯಾಯಾಸಮ್ । ಯಾಯಾಸ್ವ । ಯಾಯಾಸ್ಮ ॥ ಲುಙ್ ॥ ಅಯಾ + ಸ್ + ಈತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆದನ್ತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ 'ಯಮರಮನಮಾತಾಂ ಸಕ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಆದನ್ತಕ್ಕೆ ಸಕ್ ಆಗಮ. ಅಯಾಸ್ + ಇಸ್ + ಈತ್. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಅಯಾಸೀತ್ । ಅಯಾಸಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅಯಾಸಿಷುಃ ॥ ಅಯಾಸೀಃ ।

ಅಯಾಸಿಷ್ಟವನ್ | ಅಯಾಸಿಷ್ಟ || ಅಯಾಸಿಷ್ವಹ್ | ಅಯಾಸಿಷ್ವ | ಅಯಾಸಿಷ್ಮ ||
ಲೃಙ್ || ಅಯಾಸ್ಯತ್ | ಅಯಾಸ್ಯತಾಮ್ | ಅಯಾಸ್ಯನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ೫೪ || ವಾ=ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ (ಗಮನ, ಗಂಧನವೆಂದರೆ ಹಿಂಸಾ, ಸೂಚನ, ಉತ್ಸಾಹ.) || ೫೫ || ಭಾ=ದೀಪ್ತೌ (ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು.) || ೫೬ || ಷ್ಣಾ=ಶೌಚೇ (ಸ್ನಾನಮಾಡುವುದು.) || ೫೭ || ಶ್ರಾ=ಪಾಕೇ (ಬೇಯಿಸುವುದು.) || ೫೮ || ದ್ರಾ=ಕುತ್ಸಾಯಾಮ್ ಗತೌಚ (ನಿಂದಿಸುವುದು, ಗಮನ.) || ೫೯ || ಪ್ಸಾ=ಭಕ್ಷಣೇ (ತಿನ್ನುವುದು.) || ೬೦ || ರಾ=ದಾನೇ (ಕೊಡುವುದು.) || ೬೧ || ಲಾ=ಅದಾನೇ (ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು.) || ೬೨ || ದಾಪ್=ಲವನೇ (ಕತ್ತರಿಸುವುದು.) || ೬೩ || ಪಾ=ರಕ್ಷಣೇ (ಕಾಪಾಡುವುದು.) || ೬೪ || ಖ್ಯಾ=ಪ್ರಕಥನೇ (ಪ್ರಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದು.) ಅಯಂ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಏವ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಃ | || ೬೫ || ವಿದ=ಜ್ಞಾನೇ (ತಿಳಿಯುವುದು.)

ವಾ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಖ್ಯಾ ಧಾತುವಿನ ವರೆಗೆ ಆದನ್ತಧಾತುಗಳು. ಅನಿಟ್. ಯಾ ಧಾತುವಿನಂತೇ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ವಾ || ವಾತಿ | ವವೌ | ವಾತಾ | ವಾಸ್ಯತಿ | ವಾತು, ವಾತಾತ್ | ಅವಾತ್ | ವಾಯಾತ್ | ವಾಯಾತ್ | ವಾಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಅವಾಸೀತ್ | ಅವಾಸ್ಯತ್ || ಭಾ || ಭಾತಿ | ಬಭೌ | ಭಾತಾ | ಭಾಸ್ಯತಿ | ಭಾತು, ಭಾತಾತ್ | ಅಭಾತ್ | ಭಾಯಾತ್ | ಭಾಯಾತ್ | ಅಭಾಸೀತ್ | ಅಭಾಸ್ಯತ್ || ಷ್ಣಾ || 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' ಸ ಬಂದಾಗ ಣಕ್ಕೆ ನ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ನಾತಿ | ಸಸ್ನೌ | ಸ್ನಾತಾ | ಸ್ನಾಸ್ಯತಿ | ಸ್ನಾತು, ಸ್ನಾತಾತ್ | ಅಸ್ನಾತ್ | ಸ್ನಾಯಾತ್ | ಸ್ನಾಯಾತ್ | ಅಸ್ನಾಸೀತ್ | ಅಸ್ನಾಸ್ಯತ್ || ಶ್ರಾ || ಶ್ರಾತಿ | ಶಶ್ರೌ | ಶ್ರಾತಾ | ಶ್ರಾಸ್ಯತಿ | ಶ್ರಾತು, ಶ್ರಾತಾತ್ | ಅಶ್ರಾತ್ | ಶ್ರಾಯಾತ್ | ಶ್ರಾಯಾತ್ | ಅಶ್ರಾಸೀತ್ | ಅಶ್ರಾಸ್ಯತ್ || ದ್ರಾ || ದ್ರಾತಿ | ದದ್ರೌ | ದ್ರಾತಾ | ದ್ರಾಸ್ಯತಿ | ದ್ರಾತು, ದ್ರಾತಾತ್ | ಅದ್ರಾತ್ | ದ್ರಾಯಾತ್ | ದ್ರಾಯಾತ್ | ಅದ್ರಾಸೀತ್ | ಅದ್ರಾಸ್ಯತ್ || ಪ್ಸಾ || ಪ್ಸಾತಿ | ಪಪ್ಸೌ | ಪ್ಸಾತಾ | ಪ್ಸಾಸ್ಯತಿ | ಪ್ಸಾತು, ಪ್ಸಾತಾತ್ | ಅಪ್ಸಾತ್ | ಪ್ಸಾಯಾತ್ | ಪ್ಸಾಯಾತ್ | ಅಪ್ಸಾಸೀತ್ | ಅಪ್ಸಾಸ್ಯತ್ || ರಾ || ರಾತಿ | ರರೌ | ರಾತಾ | ರಾಸ್ಯತಿ | ರಾತು, ರಾತಾತ್ | ಅರಾತ್ | ರಾಯಾತ್ | ರಾಯಾತ್ | ಅರಾಸೀತ್ | ಅರಾಸ್ಯತ್ || ಲಾ || ಲಾತಿ | ಲಲೌ | ಲಾತಾ | ಲಾಸ್ಯತಿ | ಲಾತು, ಲಾತಾತ್ | ಅಲಾತ್ | ಲಾಯಾತ್ | ಲಾಯಾತ್ | ಅಲಾಸೀತ್ | ಅಲಾಸ್ಯತ್ || ದಾಪ್ || ಪಕಾರ ಇತ್. ದಾತಿ | ದದೌ | ದಾತಾ | ದಾಸ್ಯತಿ | ದಾತು, ದಾತಾತ್ | ಅದಾತ್ | ದಾಯಾತ್ | ದಾಯಾತ್ | ಅದಾಸೀತ್ | ಅದಾಸ್ಯತ್ || ಪಾ || ಪಾತಿ | ಪಪೌ | ಪಾತಾ | ಪಾಸ್ಯತಿ | ಪಾತು,

ಪಾತಾತ್ | ಅಪಾತ್ | ಪಾಯಾತ್ | ಪಾಯಾತ್ | ಅಪಾಸೀತ್ | ಅಪಾಸ್ಯತ್ ॥ ಖ್ಯಾ ॥ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಲಟ್, ಲೋಟ್, ಲಙ್, ವಿಧಿಲಿಙ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗ. ಲಿಡಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಖ್ಯಾತಿ ॥ ಖ್ಯಾತು, ಖ್ಯಾತಾತ್ | ಅಖ್ಯಾತ್ | ಖ್ಯಾಯಾತ್ ॥ ವಿದ ॥ ಅಕಾರ ಇತ್. ಸೇಟ್. ಇದಕ್ಕೆ ಲಟ್ ಬಂದಾಗ ಲಟಿಗೆ ಣಲಾದಿ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವಿದ್ ಧಾತುವಿನ ಲಟಿಗೆ ಣಲಾದ್ಯಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೨೦. ವಿದೋ ಲಟೋ ವಾ ॥ ೩-೪-೮೩ ॥

ವೇತ್ತೇರ್ಲಟಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ ಣಲಾದಯೋ ವಾಸ್ಯುಃ | ವೇದ | ವಿದತುಃ | ವಿದುಃ | ವೇತ್ಥ | ವಿದಥುಃ | ವಿದ | ವೇದ | ವಿದ್ವ | ವಿದ್ಮ | ಪಕ್ಷೇ | ವೇತ್ತಿ | ವಿತ್ತಃ | ವಿದನ್ತಿ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವಿದಃ ಪಂಚಮೀ. ವಿದ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. 'ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ ಣಲತುಸುಸ್ಥ–' ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವಿದ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಟಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ತಿಬಾದಿ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಣಲ್ ಮುಂತಾದ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಣಲ್, ಅತುಸ್, ಉಸ್, ಥ, ಅಥುಸ್, ಅ, ಣಲ್, ವ, ಮ ಆದೇಶಗಳು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಈಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಣಲಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ವಿದ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ವೇದ. ವಿದ್+ಅತುಸ್. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳು ಙಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ವಿದತುಃ | ವಿದ್+ಉಸ್=ವಿದುಃ | ವಿದ್+ಥ. ಗುಣ. 'ಖರಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ. ವೇತ್ಥ | ವಿದಥುಃ | ವಿದ ॥ ವೇದ | ವಿದ್ವ | ವಿದ್ಮ ॥ ಣಲಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ವಿದ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ, ಚರ್ತ್ವ. ವೇತ್ತಿ | ವಿತ್ತಃ | ವಿದನ್ತಿ ॥ ವೇತ್ಸಿ | ವಿತ್ಥಃ | ವಿತ್ಥ ॥ ವೇದ್ಮಿ | ವಿದ್ವಃ | ವಿದ್ಮಃ ॥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿಟನಲ್ಲಿ ಆಮ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಉಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೨೧. ಉಷವಿದಜಾಗೃಭ್ಯೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ॥ ೩-೧-೩೮ ॥

ಏಭ್ಯೋ ಲಿಟಿ ಆಮ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ | ವಿದೇರದನ್ತತ್ವಪ್ರತಿಜ್ಞಾನಾದಾಮಿ ನ ಗುಣಃ | ವಿದಾಞ್ಚಕಾರ, ವಿವೇದ | ವೇದಿತಾ | ವೇದಿಷ್ಯತಿ ॥

ಉಷವಿದಜಾಗೃಭ್ಯಃ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಕಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್', 'ಲಿಟಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗು

ತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಷ, ವಿದ, ಜಾಗೃ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಿದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಮ್ ಬಂದರೆ ವಿದ್ + ಆಮ್ + ಲಿಟ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆಮಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಲುಕ್. ಇಲ್ಲಿ ಆಮನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ವಿದಿಗೆ 'ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಏಕೆ ಬರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದಕ್ಕೆ 'ವಿದೇರದನ್ತತ್ವ—' ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಉಷವಿದ—' ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಹೇಳುವಾಗ ವಿದ ಎಂದು ಅದನ್ತವಾಗಿ ನಿಪಾತಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಲಘೂಪಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿದಿನ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವಿದಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಕೃಞ್ಚಾನುಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟ್ ಪರವಾದ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಧಾತುಗಳು ಅನುಪ್ರಯೋಗಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಆಗ ವಿದಾಞ್ಚಕಾರ, ವಿದಾಮ್ಬಭೂವ, ವಿದಾಮಾಸ ಹೀಗೆ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಹಿಂದಿನಂತೇ (ಸೂ. ೪೭೩) ಇವುಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಮ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ವಿದಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ವಿದ್‌ವಿದ್ + ಅ. ವಿವಿದ್ + ಅ. 'ಪುಗನ್ತ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ವಿವೇದ | ವಿವಿದತುಃ | ವಿವಿದುಃ || ವಿವೇದಿಥ | ವಿವಿದಥುಃ | ವಿವಿದ || ವಿವೇದ | ವಿವಿದಿವ | ವಿವಿದಿಮ ||

ಲುಟ್ || ವಿದ ಧಾತು ಅನೇಕ ವಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದಾದಿಪಠಿತವಾದ ವಿದ್ ಅನಿಟ್ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ತಾಸಿಗೆ ಇಟ್. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ವೇದಿತಾ | ವೇದಿತಾರೌ | ವೇದಿತಾರಃ || ವೇದಿತಾಸಿ | ವೇದಿತಾಸ್ಥಃ | ವೇದಿತಾಸ್ಥ || ವೇದಿತಾಸ್ಮಿ | ವೇದಿತಾಸ್ವಃ | ವೇದಿತಾಸ್ಮಃ || **ಲೃಟ್** || ವೇದಿಷ್ಯತಿ | ವೇದಿಷ್ಯತಃ | ವೇದಿಷ್ಯನ್ತಿ || ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** || ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆಮ್, ಆಮಿನಮೇಲೆ ಕೃಞನ್ನೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವಿದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಲೋಟಿನಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೭೨. ವಿದಾಙ್ಕುರ್ವನ್ತ್ವಿತ್ಯನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ || ೩-೧-೪೧ ||

ವೇತ್ತೇರ್ಲೋಟಿ ಆಮ್ ಗುಣಾಭಾವೋ ಲೋಟೋ ಲುಕ್ ಲೋಡನ್ತಕರೋತ್ಯನುಪ್ರಯೋಗಶ್ಚ ವಾ ನಿಪಾತ್ಯತೇ ಪುರುಷವಚನೇ ನ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ||

ವಿದಾಙ್ಕುರ್ವನ್ತು, ಇತಿ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಕೃಞ್ಚಾನುಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ' ಸೂತ್ರವಾದಮೇಲೆ ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ಇತಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಲೋಟಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗ ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾಣಿನಿಗಳೇ ನಿಪಾತಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಿದ್ಧವಾದ

ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳ ಶಬ್ದವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದೇ ನಿಪಾತ. ಯಾವ ಯಾವ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿವೆಯೆಂಬುದನ್ನು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದಾದಿಯ ವಿದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಲೋಟ್ ಪರವಾದಾಗ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಆಮ್ ಬಂದಮೇಲೆ ಆಮಿನ ಪರವಾದ ಲೋಟಿಗೆ ಲುಕ್, ಆಮಿನಮೇಲೆ ಲೋಡನ್ತವಾದ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ಅನುಪ್ರಯೋಗವೂ ಬರುತ್ತವೆಯೆಂದು 'ವಿದಾಙ್ಕುರ್ವನ್ತು' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪಾತ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷಬಹುವಚನವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದರೂ ಇತಿ ಶಬ್ದ ಕೊಟ್ಟಿದುದರಿಂದ ಪುರುಷವಚನವಿವಿಕ್ಷಾ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಾರ್ಯ ತೋರಿಸಲು ಯಾವುದೋ ಒಂದು ರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಆಮ್ ಬಂದು ಅದರಮೇಲೆ ಲೋಡನ್ತವಾದ ಕೃಞ್ ಧಾತು ಬಂದರೆ ವಿದಾಮ್ + ಕೃ + ತು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಕೃಞಿಗೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತನಾದಿಗಳಿಗೂ, ಕೃಞಿಗೂ ಉ ವಿಕರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೭೩. ತನಾದಿಕೃಞ್ಭ್ಯ ಉಃ ॥ ३-१-७९ ॥

ತನಾದೇಃ ಕೃಞಶ್ಚ ಉಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಶಪೋಽಪವಾದಃ । ಗುಣೌ । ವಿದಾಙ್ಕರೋತು ॥

ತನಾದಿಕೃಞ್ಭ್ಯಃ, ಉಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ', 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತನಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೂ, ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೂ, ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಲೋಡಾದೇಶಗಳು ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಾಗಿವೆ. ಆಗ ಉ ವಿಕರಣ ಬಂದರೆ ವಿದಾಮ್ + ಕೃ + ಉ + ತು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಪ್ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಉ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶಪಿಗೆ ಅಪವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತನಾದಿಧಾತುಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಶಪ್ವಿಕರಣ ಭ್ವಾದಿ, ಲುಗ್ವಿಕರಣ ಅದಾದಿ ಹೇಗೋ ಉ ವಿಕರಣ ತನಾದಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉ ಶಿತ್ತಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃಞಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಕರ್ + ಉ + ತು. ತು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ವಿದಾಙ್ಕರೋತು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತುವಿಗೆ ಆಶೀರರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತಙ್ ಬಂದಾಗ ಅದು ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ವಿದಾಮ್ + ಕೃ + ಉ + ತಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಮೊದಲು ಕೃಞಿಗೆ ಗುಣಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವಿದಾಮ್ + ಕರ್ ಉತಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕರಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕೃಞಾನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೭೪. ಅತ ಉತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ॥ ೬-೪-೧೧೦ ॥

ಉಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಸ್ಯ ಕೃಞೋಽತ ಉತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಕ್ಙಿತಿ। ವಿದಾಙ್ಕುರುತಾತ್ । ವಿದಾಙ್ಕುರುತಾಮ್। ವಿದಾಙ್ಕುರ್ವನ್ತು। ವಿದಾಙ್ಕುರು। ವಿದಾಙ್ಕರವಾಣಿ॥ ಅವೇತ್। ಅವಿತ್ತಾಮ್। ಅವಿದುಃ॥

ಅತಃ, ಉತ್, ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತಃ', 'ನಿತ್ಯಂ ಕರೋತೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರೋತೇಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಉತಃ 'ಕರೋತೇಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. 'ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದನ್ತಸ್ಯ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದನ್ತಲಾಭ. 'ಗಮಹನ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙ್ಕಿತಿ' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಕಿತ್, ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯು ಪರವಾದಾಗ ಉಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ತಾತಙ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ಙಿತ್ ಆದುದರಿಂದ ಅದು ಪರವಾದಾಗ ಗುಣದಿಂದ ಬಂದ ಕೃಞಾನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಬಂದರೆ ವಿದಾಙ್ಕುರುತಾತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತಾತಙ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ದ್ವಿವಚನಬಹುವಚನಗಳು 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಉತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿದಾಙ್ಕುರುತಾಮ್। ವಿದಾಙ್ಕುರು+ಅನ್ತು. ಯಣ್. ವಿದಾಙ್ಕುರ್ವನ್ತು। ವಿದಾಙ್ಕುರು+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಉತಶ್ಚಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್' (ಸೂ. ೫೦೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್. ವಿದಾಙ್ಕುರು, ವಿದಾಙ್ಕುರುತಾತ್। ವಿದಾಙ್ಕುರುತಮ್। ವಿದಾಙ್ಕುರುತ॥ ವಿದಾಮ್+ಕೃ+ಉ+ಆನಿ. ಉ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಆಟ್ ಉತ್ತಮಕ್ಕೆ ಬಂದು ಪಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಮೂರು ವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉವಿಗೆ ಗುಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ. ವಿದಾಙ್ಕರವಾಣಿ। ವಿದಾಙ್ಕರವಾವ। ವಿದಾಙ್ಕರವಾಮ॥

ಲಙ್॥ ಅವಿದ್+ತ್. 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಲೋಪ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. 'ವಾವಸಾನೇ' ವಿಕಲ್ಪಚರ್ತ್ವ. ಅವೇತ್, ಅವೇದ್. ಅವಿದ್+ತಾಮ್. 'ಖರಿಚ' ಅವಿತ್ತಾಮ್. ಅವಿದ್+ಝಿ. 'ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿದಿಭ್ಯಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಿಗೆ ಜುಸ್. ಅವಿದುಃ। ಅವೇದ್+ಸ್. 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—' ಸಲೋಪ. ಅವೇದ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ರುತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಧಾತುವಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೭೫. ದಶ್ಚ ॥ ೮-೨-೭೫ ॥

ಧಾತೋರ್ದಸ್ಯ ಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಸಿಪಿ ರುರ್ವಾ । ಅವೇಃ, ಅವೇತ್ । ವಿದ್ಯಾತ್ । ವಿದ್ಯಾತಾಮ್ । ವಿದ್ಯುಃ ॥ ವಿದ್ಯಾತ್ । ವಿದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ ॥ ಅವೇದೀತ್ ॥ ಅವೇದಿಷ್ಯತ್ ॥

ದಃ, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸಿಪಿ ಧಾತೋ ರುರ್ವಾ' ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ದಃ ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತಪದವು ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದನ್ತಲಾಭ. 'ಪದಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಅಲೋನ್ತ್ಯಸ್ಯ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಧಾತುವಿನ ಪದಾನ್ತವಾದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಸಿಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರುತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವೇದ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಪದಾನ್ತದಕಾರವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬಂದರೆ ಅವೇರ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಅವೇಃ । ರುತ್ವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅವೇತ್, ಅವೇದ್ ಎಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಎರಡು ರೂಪ. ಅವಿತ್ತಮ್ । ಅವಿತ್ತ ॥ ಅವೇದಂ । ಅವಿದ್ವ । ಅವಿದ್ಮ ॥

ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ 'ಲಿಙಃ ಸಲೋಪಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಆಶೀರ್ಲಿಙಿನಲ್ಲಿ ಸಲೋಪವಿಲ್ಲ. ವಿದ್ಯಾತ್ । ವಿದ್ಯಾತಾಮ್ । ವಿದ್ಯುಃ ॥ ವಿದ್ಯಾಃ । ವಿದ್ಯಾತಮ್ । ವಿದ್ಯಾತ ॥ ವಿದ್ಯಾಮ್ । ವಿದ್ಯಾವ । ವಿದ್ಯಾಮ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ವಿದ್ಯಾತ್ । ವಿದ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ವಿದ್ಯಾಸುಃ ॥ ವಿದ್ಯಾಃ । ವಿದ್ಯಾಸ್ತಮ್ । ವಿದ್ಯಾಸ್ತ ॥ ವಿದ್ಯಾಸಮ್ । ವಿದ್ಯಾಸ್ವ । ವಿದ್ಯಾಸ್ಮ ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಅವಿದ್ + ಇಸ್ + ಈತ್. ಗುಣ. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಅವೇದೀತ್ । ಅವೇದಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅವೇದಿಷುಃ ॥ ಅವೇದೀಃ । ಅವೇದಿಷ್ಟಮ್ । ಅವೇದಿಷ್ಟ ॥ ಅವೇದಿಷಮ್ । ಅವೇದಿಷ್ವ । ಅವೇದಿಷ್ಮ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅವೇದಿಷ್ಯತ್ । ಅವೇದಿಷ್ಯತಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೬೬ ॥ ಅಸ=ಭುವಿ (ಇರುವಿಕೆ) ಅಸ್ತಿ ।

ಅಸ್ ಧಾತು. ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಸ್ತಿ. ಅಸ್ + ತಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಸಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ನ, ಅಸ್ ಧಾತುಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೭೬. ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ ॥ ೬-೪-೧೧೧ ॥

ಶ್ನಸ್ಯಾಸ್ತೇಶ್ಚಾತೋ ಲೋಪಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಕ್ಙಿತಿ । ಸ್ತಃ । ಸನ್ತಿ । ಅಸಿ । ಸ್ಥಃ । ಸ್ಥ । ಅಸ್ಮಿ । ಸ್ವಃ । ಸ್ಮಃ ॥

ಶ್ನಸೋಃ, ಅತ್, ಲೋಪಃ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅತ ಉತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ', 'ಗಮುಹನ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅತ್' ಲುಪ್ತಷಷ್ಠ್ಯೇಕಪದ. ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. ಶ್ನಶ್ಚ ಅಸ್ ಚ ಶ್ನಸೌ. ತಯೋಃ ಶ್ನಸೋಃ | ಶ್ನಮ್ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಶ್ನ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ರುಧಾದಿಗಣಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ಶ್ನಮ್ ವಿಕರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಶ್ನಮ್ ವಿಕರಣ ಮತ್ತು ಅಸ್ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್, ಙಿತ್ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳು ಙಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಅಸ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಸಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ಸ್+ತಸ್=ಸ್ತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸ್+ಅನ್ತಿ. ಅಲೋಪ ಬಂದರೆ ಸನ್ತಿ | ಅಸ್+ಸಿ. 'ತಾಸಸ್ತ್ಯೋರ್ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಸಿ. ಅಸ್+ಥಸ್. ಸ್+ಥಸ್=ಸ್ಥಃ | ಅಸ್+ಥ=ಸ್ಥ | ಅಸ್+ಮಿ=ಅಸ್ಮಿ. ಅಸ್+ವಸ್. ಸ್+ವಸ್=ಸ್ವಃ | ಅಸ್+ಮಸ್=ಸ್ಮಃ || ಅಸ್ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರ, ಆದೇಶವೂ, ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವೂ ಅಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಣ್ ಕುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಉಪಸರ್ಗದ ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಷತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಸ್ ಧಾತುಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೭೭. ಉಪಸರ್ಗಪ್ರಾದುರ್ಭ್ಯಾಮಸ್ತಿರ್ಯಚ್‌ಪರಃ || ೮–೩–೮೭ ||

ಉಪಸರ್ಗೇಣಃ ಪ್ರಾದುಸಶ್ಚಾಸ್ತೇಃ ಸಸ್ಯ ಷೋ ಯಕಾರೇಽಚಿ ಚ ಪರೇ | ನಿಷ್ಯಾತ್ | ಪ್ರನಿಷನ್ತಿ | ಪ್ರಾದುಃ ಷನ್ತಿ | ಯಚ್‌ಪರಃ ಕಿಮ್? ಅಭಿಸ್ತಃ ||

ಉಪಸರ್ಗಪ್ರಾದುರ್ಭ್ಯಾಮ್, ಅಸ್ತಿಃ, ಯಚ್‌ಪರಃ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಸ್ತಿಃ |' ಅಸ್ ಧಾತುವನ್ನು ತಿಪಿನಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಹೇಳಿದೆ. ಉಪಸರ್ಗಶ್ಚ, ಪ್ರಾದುಸ್ ಚ ಉಪಸರ್ಗಪ್ರಾದುಸೌ. ತಾಭ್ಯಾಮ್. 'ಇಣ್ಕೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಕೋಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಇಣಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧ. ಪ್ರಾದುಸಿನಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಯ್, ಅಚ್ ಚ ಯಚೌ. ಯಚೌ ಪರೌ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ಯಚ್‌ಪರಃ | ಯಕಾರ, ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಸ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಅಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಸಹೇಃ ಸಾಡಃ ಸಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಇಣಿನ ಪರವಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಾದುಸಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಸ್ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರವಾಗಲೀ

ಅಚಾಗಲೀ ಪರವಾದರೆ ಷತ್ವ (ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ) ಬರುತ್ತದೆ. ನಿ+ಸ್ಯಾತ್. ಉಪಸರ್ಗ ನಿ. ಅದರ ಇಣ್ ಇಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಸ್ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಯಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದರೆ ನಿಷ್ಯಾತ್. ಪ್ರ+ನಿ+ಸನ್ತಿ. ಉಪಸರ್ಗ ನಿ. ಅದರ ಇಣ್ ಇಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಸ್ ಧಾತು ಸಕಾರವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಚ್ (ಅ) ಪರವಾದುದರಿಂದ ಷತ್ವ. ಪ್ರನಿಷನ್ತಿ. ಪ್ರಾದುಸ್+ಸನ್ತಿ. ಪ್ರಾದುಸಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಪ್ರಾದುಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಪ್ರಾದುಃ ಷನ್ತಿ. ಯಕಾರ ಅಥವಾ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಷತ್ವವೆಂದುದೇಕೆ? ಅಭಿಸ್ತಃ— ಇಲ್ಲಿ ಷತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭಿ ಉಪಸರ್ಗ. ಅದರ ಇಣ್ ಇಕಾರ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಸಿನ ಸಕಾರವಿದೆ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತಕಾರ ಪರವಾಗಿದೆ. ಅಚ್ ಅಥವಾ ಯಕಾರವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಭಿಸ್ತಃ॥ ಅಸ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷರೂಪಗಳು. ಲಿಡಾದ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿ ಭೂ ಆದೇಶ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ರೂಪವೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಭೂ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೭೮. **ಅಸ್ತೇರ್ಭೂಃ ॥ ೨-೪-೫೨ ॥**

ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ॥ ಬಭೂವ । ಭವಿತಾ । ಭವಿಷ್ಯತಿ । ಅಸ್ತು, ಸ್ತಾತ್ । ಸ್ತಾಮ್ । ಸನ್ತು ॥

ಅಸ್ತೇಃ, ಭೂಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅಸ್ ಧಾತುವು ಶ್ತಿಪಿನಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಅಸ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಪರವಾದಾಗ ಭೂ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್, ಲುಟ್, ಲೃಟ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್, ಲುಙ್, ಲೃಙ್ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಭೂ ಆದೇಶವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಗ ಆಯಾ ಲಕಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಭೂಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳೇ ಅಸ್ ಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲಿಟ್ ॥ ಬಭೂವ । **ಲುಟ್** ॥ ಭವಿತಾ । **ಲೃಟ್** ॥ ಭವಿಷ್ಯತಿ ॥ **ಲೋಟ್** ॥ ಅಸ್+ತು=ಅಸ್ತು. ತಾತಙ್ ಬಂದಾಗ 'ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ತಾತ್. ಅಸ್+ತಾಮ್. ಅಲೋಪ. ಸ್ತಾಮ್. ಅಸ್+ಅನ್ತು=ಸನ್ತು. ಅಸ್+ಸಿಪ್. ಸಿಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ. ಅಸ್+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಸಿಗೆ ಏತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಘು, ಅಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಏತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೭೯. ಘ್ವಸೋರೇದ್ಧಾವಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ ॥ ೬-೪-೧೧೯ ॥

ಘೋರಸ್ತೇಶ್ಚ ಏತ್ವಂ ಸ್ಯಾದ್ಧೌ ಪರೇ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ । ಏತ್ವೇ ಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವಾದ್ಧೇರ್ಧಿಃ । ಶ್ನಸೋರಿತ್ಯಲ್ಲೋಪಃ । ತಾತಙ್‌ಪಕ್ಷೇ ಏತ್ವಂ ನ, ಪರೇಣ ತಾತಙಾ ಬಾಧಾತ್ । ಏಧಿ, ಸ್ತಾತ್ । ಸ್ತಮ್, ಸ್ತ । ಅಸಾನಿ । ಅಸಾವ । ಅಸಾಮ । ಆಸೀತ್ । ಆಸ್ತಾಮ್ । ಆಸನ್ । ಸ್ಯಾತ್ । ಸ್ಯಾತಾಮ್ । ಸ್ಯುಃ । ಭೂಯಾತ್ । ಅಭೂತ್ । ಅಭವಿಷ್ಯತ್ ॥

ಘ್ವಸೋಃ, ಏತ್, ಹೌ, ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪಃ, ಚ । ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಘುಶ್ಚ ಅಸ್‌ಚ ಘ್ವಸೌ. ತಯೋಃ । ದಾರೂಪ ಧಾರೂಪ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಘುಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಘುಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳಧಾತುಗಳಿಗೂ ಅಸ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಾರ ಆದೇಶವೂ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಅಭ್ಯಾಸ ಲೋಪ, ಘುಸಂಜ್ಞಕ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಬರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಅಸ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಏತ್ವ ಬಂದರೆ ಅಏ+ಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಏತ್ವ ಬಂದಿರುವುದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ 'ಹುಝಲ್ಭ್ಯೋಹೇರ್ಧಿಃ' ಸೂತ್ರವು ಸಕಾರವಿದೆಯೆಂದೇ ತಿಳಿದುದರಿಂದ ಝಲಂತದಪರದಲ್ಲಿ ಹಿ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಧಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಏ+ಧಿ. ಹಿ ಅಪಿತ್ತಾಗಿ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಶ್ನಸೋರ ಲ್ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಏಧಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಗೆ ತಾತಙ್ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಏತ್ವವಿಲ್ಲ. ಹಿ ಪರವಾದಾಗ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆಯೋ, ಹಿಗೆ ತಾತಙ್ ಬರುತ್ತದೆಯೋ ಎಂದು ವಿಚಾರ ಬಂದಾಗ 'ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರವಾದ ತಾತಙ್ ಏತ್ವವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಟ್‌ಬಂದು ಪಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಮೂರುವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಅಸಾನಿ । ಸ್ತಾತ್. ಅಸ್+ತಮ್=ಸ್ತಮ್ । ಸ್ತ. ಉತ್ತಮಕ್ಕೆ ಅಸಾವ । ಅಸಾಮ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅಸ್+ತ್. 'ಆಡಜಾದೀನಾಮ್' ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಟ್. 'ಆಟಶ್ಚ' ವೃದ್ಧಿ. ಆಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಗೆ ಈಡಾಗಮ. ಆಸ್+ಈತ್=ಆಸೀತ್. ಆಅಸ್+ತಾಮ್. ಅಲೋಪ. ಆಸ್ತಾಮ್ । ಆಸನ್ ॥ ಆಸೀಃ (ಈಡಾಗಮ) । ಆಸ್ತಮ್ । ಆಸ್ತ ॥ ಆಸಮ್ । ಆಸ್ವ । ಆಸ್ಮ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಯಾಸುಟ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಸಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಸರ್ವತ್ರಲೋಪ. ಸ್ಯಾತ್ । ಸ್ಯಾತಾಮ್ । ಸ್ಯುಃ ॥ ಸ್ಯಾಃ । ಸ್ಯಾತಮ್ । ಸ್ಯಾತ ॥ ಸ್ಯಾಮ್ । ಸ್ಯಾವ । ಸ್ಯಾಮ ॥ ಇನ್ನು ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಭೂಧಾತುವಿನಂತೆ ರೂಪ. **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಭೂಯಾತ್. **ಲುಙ್** ॥ ಅಭೂತ್. **ಲೃಙ್** ॥ ಅಭವಿಷ್ಯತ್.

|| ೬೭ || ಇಣ್=ಗತೌ (ಗಮನ.)

ಏತಿ-ಇತಃ ||

ಣಕಾರ ಇತ್. ಇ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಏತಿ. ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಇತಃ | ಇ+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಣಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಣಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೪೦. ಇಣೋಯಣ್ || ೬-೪-೮೧ ||

ಅಜಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ | ಯನ್ತಿ ||

ಇಣಃ, ಯಣ್ | ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತು—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಗದಿಂದ ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಚಿ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—** ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ಯಣಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಯ್+ಅನ್ತಿ=ಯನ್ತಿ. ಇ+ಸಿ. ಗುಣ. ಏಸಿ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಏಷಿ | ಇಥಃ | ಇಥ || ಇ+ಮಿ. ಗುಣ. ಏಮಿ | ಇವಃ | ಇಮಃ ||

ಲಿಟ್ || ಇಇ+ಅ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ. ಇಐ+ಅ. ಆಯಾದೇಶ. ಇಆಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಙಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇಯಙ್, ಉವಙ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೪೧. ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಸವರ್ಣೇ || ೬-೪-೭೮ ||

ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಇವರ್ಣೋವರ್ಣಯೋರಿಯಙುವಙೌ ಸ್ತೋಽಸವರ್ಣೇಽಚಿ | ಇಯಾಯ |

ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ, ಅಸವರ್ಣೇ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ, 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ', 'ಯ್ವೋಃ', 'ಇಯಙುವಙೌ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಶ್ಚ ಉಶ್ಚ ಯೂ ತಯೋಃ | ಯ್ವೋಃ | **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—**ಅಭ್ಯಾಸದ ಇಕಾರ ಉಕಾರಗಳಿಗೆ ಅಸವರ್ಣವಾದ ಅಚ್‌ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇಯಙ್, ಉವಙ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಇಕಾರವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಸವರ್ಣವಾದ ಆಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಇಯಙ್ ಬಂದರೆ ಇಯ್+ಆಯ=ಇಯಾಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಇ+ಅತುಸ್. ಇಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. 'ಇಣೋ ಯಣ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣ್. ಇಯ್+ಅತುಸ್. ಈಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಇಣಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೮೨. ದೀರ್ಘ ಇಣಃ ಕಿತಿ ॥ ೭-೪-೬೯ ॥

ಇಣೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ ಸ್ಯಾತ್ ಕಿತಿ ಲಿಟಿ। ಈಯತುಃ। ಈಯುಃ। ಇಯಯಿಥ, ಇಯೇಥ ॥ ಏತಾ। ಏಷ್ಯತಿ। ಏತು। ಐತ್। ಐತಾಮ್। ಆಯನ್ ॥ ಇಯಾತ್ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ', 'ವ್ಯಥೋಲಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಣ್ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತಾದ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್‌ಕಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪಿತ್ತಾದ ಲಿಟ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಈಗ ಅದು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಈಯ್+ಅತುಸ್=ಈಯತುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೆಯೇ ಯಣ್ ದೀರ್ಘ. ಈಯುಃ। ಇಇ+ಇಥ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಗುಣ. ಇಏ+ಇಥ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಸವರ್ಣ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇಯಙ್. ಇಯ್ಏ+ಇಥ. ಅಯಾದೇಶ. ಇಯಯಿಥ. ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಈರೂಪ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಗುಣ. ಇಯಙ್. ಇಯೇಥ। ಈಯಥುಃ। ಈಯ ॥ ಇಯಾಯ, ಇಯಯ। ಈಯಿವ। ಈಯಿಮ ॥

ಲುಟ್ ॥ ಇ+ತಾ. ಗುಣ. ಏತಾ। ಏತಾರೌ। ಏತಾರಃ ॥ ಏತಾಸಿ। ಏತಾಸ್ಥಃ। ಏತಾಸ್ಥ ॥ ಏತಾಸ್ಮಿ। ಏತಾಸ್ವಃ। ಏತಾಸ್ಮಃ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ಅನಿಟಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಗುಣ. ಷತ್ವ. ಏಷ್ಯತಿ। ಏಷ್ಯತಃ। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ಏತು, ಇತಾತ್। ಇತಾಮ್। ಇ+ಅನ್ತು. ಯಣ್. ಯನ್ತು। ಇಹಿ. ಹಿ ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಇತಾತ್। ಇತಮ್। ಇತ ॥ ಇ+ಆನಿ. ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಅಯಾನಿ। ಅಯಾವ। ಅಯಾಮ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಇ+ತ್. ಆಟಾಗಮ. 'ಆಟಶ್ಚ' ವೃದ್ಧಿ. ಐತ್। ಐತಾಮ್। ಐ+ಅನ್=ಆಯನ್ ॥ ಐಃ। ಐತಮ್। ಐತ ॥ ಐ+ಅಮ್=ಆಯಮ್। ಐವ। ಐಮ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಯಾಸುಟ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಇಯಾತ್। ಇಯಾತಾಮ್। ಇಯುಃ ॥ ಇಯಾಃ। ಇಯಾತಮ್। ಇಯಾತ ॥ ಇಯಾಮ್। ಇಯಾವ। ಇಯಾಮ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಇ+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಈಯಾತ್। ಈಯಾಸ್ತಾಮ್। ಈಯಾಸುಃ ॥ ಈಯಾಃ। ಈಯಾಸ್ತಮ್। ಈಯಾಸ್ತ ॥ ಈಯಾಸಮ್। ಈಯಾಸ್ವ। ಈಯಾಸ್ಮ ॥ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಈ ಲಕಾರ ಬಂದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೮೩. ಏತೇರ್ಲಿಙಿ ॥ ೭-೪-೨೪ ॥

ಉಪಸರ್ಗಾತ್ಪರಸ್ಯ ಇಣೋಽಣೋ ಹ್ರಸ್ವ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ಕಿತಿಲಿಙಿ। ನಿರಿಯಾತ್ । ಉಭಯತ ಆಶ್ರಯಣೇ ನಾನ್ತಾದಿವತ್ । ಅಭೀಯಾತ್ । ಅಣಃ ಕಿಮ್ ? ಸಮೇಯಾತ್ ॥

ಏತೇಃ, ಲಿಙಿ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಉಪಸರ್ಗಾದ್ಧ್ರಸ್ವ ಊಹತೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಸರ್ಗಾತ್', 'ಹ್ರಸ್ವಃ', 'ಕೇಽಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಣಃ', 'ಅಯಙ್ಯಿ ಕ್ಙಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಣ್ ಧಾತುವಿನ ಅಣಿಗೆ ಕಿತ್ ಆದ ಲಿಙ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ ಆದ ಲಿಙ್ ಎಂದುದರಿಂದ ಅದು ಆರ್ಧಧಾತುಕವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನೇ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಶ್ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಏತಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಷಷ್ಠೀ ಏತೇಃ। ನಿರ್+ಈಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗ ನಿರ್. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಣ್ ಧಾತುವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಕಿತ್ ಆದ ಲಿಙ್ ಪರವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ನಿರ್+ಇಯಾತ್=ನಿರಿಯಾತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭಿ+ಈಯಾತ್. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಅಭಿ+ಇಯಾತ್. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಅಭೀಯಾತ್. ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿಯ ಇಕಾರಕ್ಕೂ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೂ ದೀರ್ಘ ಏಕಾದೇಶ ಬಂದಿದೆಯಷ್ಟೆ. 'ಅನ್ತಾದಿವಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ದೀರ್ಘವು ಅಭಿಯ ಇಕಾರವೂ ಆಗಬಹುದು. ಇಣ್ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರವೂ ಆಗಬಹುದು. ಪೂರ್ವಾನ್ತವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅಭಿ ಉಪಸರ್ಗವೆಂದು ತಿಳಿದು ಪರಾದಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಇಯಾತಿನ ಇಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿದು ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಹ್ರಸ್ವ ಬರಲಿ ಎಂದರೆ ಆಗ ಒಂದು ಪರಿಭಾಷೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಉಭಯತ ಆಶ್ರಯಣೇನಾನ್ತಾದಿವತ್.' ಎರಡನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ 'ಅನ್ತಾದಿವಚ್ಚ' ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಈ ಸೂತ್ರ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪೂರ್ವಾನ್ತವದ್ಭಾವವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದರೆ ಅಭೀ+ಯಾತ್ ಎಂದಾಗುವುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಣಿನ ಅಣ್ ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಾದಿವದ್ಭಾವ ಆಶ್ರಯಿಸಿದರೆ ಅಭ್+ಈಯಾತ್ ಎಂದಾಗುವುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಗ ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪುನಃ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಣ್ ಧಾತುವಿನ ಅಣಿಗೆ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವೆಂದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆಯಷ್ಟೇ, ಅಂದರೆ 'ಸಮೇಯಾತ್' ಇಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಾರಣೆಗೋಸ್ಕರ ಇಣಿನ ಅಣಿಗೆಂದು ಹೇಳಲೇಬೇಕು. ಸಮ್+ಆ(ಙ್)+ಈಯಾತ್. ಆಙಿನೊಡನೆ ಗುಣ. ಸಮ್+ಏಯಾತ್ ಅಣ್ ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಉಪಸರ್ಗ ಸಮ್. ಅದರ

ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಇಣ್ ಧಾತು ಎಂದರೆ 'ಅನ್ತಾದಿವಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾದೇಶವಾದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಪರಾದಿವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಏ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಅನಿಷ್ಟರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಣ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಣ್ ಪೂರ್ವ ಣಕಾರದಿಂದ ಎಂದುದರಿಂದ ಏಕಾರ ಅಣಿನಲ್ಲಿ ಸೇರದಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವಿಲ್ಲ. ಸಮೇಯಾತ್.

ಲುಙ್ ॥ ಇ+ಲುಙ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗಾ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಗಾ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ

೫೮೪. ಇಣೋ ಗಾ ಲುಙಿ ॥ ೨-೪-೪೫ ॥

ಗಾತಿಸ್ಥೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ । ಅಗಾತ್ । ಐಷ್ಯತ್ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸುಲಭವಾದುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿ ಬರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಇಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಙ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗಾ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಾ+ತ್. 'ಚ್ಲಿ ಲುಙಿ' 'ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್' ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಗಾ+ಸ್+ತ್. 'ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾ—' (ಸೂ. ೪೪೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಗಾತ್ । ಅಗಾತಾಮ್ । ಅಗುಃ ॥ ಅಗಾಃ । ಅಗಾತಮ್ । ಅಗಾತ ॥ ಅಗಾಮ್ । ಅಗಾವ । ಅಗಾಮ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಇ+ಸ್ಯ+ತ್. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. 'ಆಟಶ್ಚ' ವೃದ್ಧಿ. ಷತ್ವ. ಐಷ್ಯತ್ । ಐಷ್ಯತಾಮ್ । ಐಷ್ಯನ್ ॥ ಐಷ್ಯಃ । ಐಷ್ಯತಮ್ । ಐಷ್ಯತ ॥ ಐಷ್ಯಮ್ । ಐಷ್ಯಾವ । ಐಷ್ಯಾಮ ॥

॥ ೭೮ ॥ ಶೀಙ್=ಸ್ವಪ್ನೇ (ಮಲಗು)

ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಙಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಸೇಟ್. ಶೀ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಾರದಿರಲು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶೀಙಿಗೆ ಗುಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೮೫. ಶೀಙಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಗುಣಃ ॥ ೭-೪-೨೧ ॥

ಕ್ಙಿತಿಚೇತ್ಯಸ್ಯಾಪವಾದಃ । ಶೇತೇ । ಶಯಾತೇ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಶೀಙ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗುಣಬರುತ್ತದೆ. 'ಕ್ಙಿತಿಚ' ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದ. ಕಿತ್‌ಙಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಗುಣನಿಷೇಧ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಈಗ ಙಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಿದ್ದರೂ ಗುಣ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೀ+ತೇ

ಗುಣ ಬಂದರೆ ಶೇ+ತೇ=ಶೇತೇ. ಶೀ+ಆತೇ. ಗುಣ. ಶೇ+ಆತೇ. ಅಯಾದೇಶ. ಶಯಾತೇ. ಶೀ+ಝ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝುಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ. 'ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ' ಏತ್ವ. ಶೀ+ಅತೇ. ಗುಣ. ಶೇ+ಅತೇ. ಇಲ್ಲಿ ಅಯಾದೇಶ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಅತಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ರುಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಯಾದೇಶವಿಲ್ಲ.

ಝಾದೇಶಕ್ಕೆ ರುಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೮೬. ಶೀಙೋ ರುಟ್ ॥ ೭-೧-೬ ॥

ಶೀಙಃ ಪರಸ್ಯ ಝಾದೇಶಸ್ಯಾತೋ ರುಡಾಗಮಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಶೇರತೇ । ಶೇಷೇ । ಶಯಾಥೇ । ಶೇಧ್ವೇ । ಶಯೇ । ಶೇವಹೇ । ಶೇಮಹೇ ॥ ಶಿಶ್ಯೇ । ಶಿಶ್ಯಾತೇ । ಶಿಶ್ಯಿರೇ । ಶಯಿತಾ ॥ ಶಯಿಷ್ಯತೇ ॥ ಶೇತಾಮ್, ಶಯಾತಾಮ್ ॥ ಅಶೇತ । ಅಶಯಾತಾಮ್ । ಅಶೇರತ ॥ ಶಯೀತ । ಶಯೀಯಾತಾಮ್ । ಶಯೀರನ್ ॥ ಶಯಿಷೀಷ್ಟ । ಅಶಯಿಷ್ಟ । ಅಶಯಿಷ್ಯತ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಝೋಽನ್ತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶೀಙಃ ಪಂಚಮೀ. ಝಃ ಷಷ್ಠೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಶೀಙಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝುಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಅತಿಗೆ ರುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಶೇ+ರ್‌ಅತೇ=ಶೇರತೇ । 'ಥಾಸಃ ಸೇ' ಶೇಸೇ. ಷತ್ವ. ಶೇಷೇ. ಶೇ+ಆಥೇ. ಶಯಾಥೇ । ಶೇಧ್ವೇ ॥ ಶೇ+ಎ. ಅಯಾದೇಶ. ಶಯೇ । ಶೇವಹೇ । ಶೇಮಹೇ ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಶೀಶೀ+ಎ. 'ಹ್ರಸ್ವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಯಣ್. (ಏರನೇಕಾಚಃ—) ಶಿಶ್ಯೇ । ಶಿಶ್ಯಾತೇ । ಶಿಶ್ಯಿರೇ ॥ ಶಿಶ್ಯಿಷೇ । ಶಿಶ್ಯಾಥೇ । ಶಿಶ್ಯಿಧ್ವೇ ॥ ಶಿಶ್ಯೇ । ಶಿಶ್ಯಿವಹೇ । ಶಿಶ್ಯಿಮಹೇ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ಶೀ+ಇತಾ. ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಶಯಿತಾ । ಶಯಿತಾರೌ । ಶಯಿತಾರಃ ॥ ಶಯಿತಾಸಿ । ಶಯಿತಾಸ್ಥಃ । ಶಯಿತಾಸ್ಥ ॥ ಶಯಿತಾಸ್ಮಿ । ಶಯಿತಾಸ್ವಃ । ಶಯಿತಾಸ್ಮಃ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ಶೀ+ಇಷ್ಯತೇ. ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಶಯಿಷ್ಯತೇ । ಶಯಿಷ್ಯೇತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ 'ಶೀಙಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಗುಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ಗುಣ. ಶೇತಾಮ್ । ಶಯಾತಾಮ್ । ಶೇರತಾಮ್ ॥ ಶೇಷ್ವ । ಶಯಾಥಾಮ್ । ಶೇಧ್ವಮ್ ॥ ಶಯೈ । ಶಯಾವಹೈ । ಶಯಾಮಹೈ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗುಣ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಶೇತ । ಅಶಯಾತಾಮ್ । ರುಟ್. ಅಶೇರತ ॥

ಅಶೇಥಾಃ | ಅಶಯಾಥಾವ್ | ಅಶೇಧ್ವಮ್ ‖ ಅಶಯಿ | ಅಶೇವಹಿ | ಅಶೇಮಹಿ ‖ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ‖ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗುಣ. ಶಯೀತ | ಶಯೀಯಾತಾಮ್ | ಶಯೀರನ್ ‖ ಶಯೀಥಾಃ | ಶಯೀಯಾಥಾಮ್ | ಶಯೀಧ್ವಮ್ ‖ ಶಯೀಯ | ಶಯೀವಹಿ | ಶಯೀಮಹಿ ‖ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ‖ ಶಯಿಷೀಷ್ಟ | ಶಯಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಶಯಿಷೀರನ್ ‖ ಶಯಿಷೀಷ್ಠಾಃ | ಶಯಿಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ | ಶಯಿಷೀಧ್ವಮ್ ‖ ಶಯಿಷೀಯ | ಶಯಿಷೀವಹಿ | ಶಯಿಷೀಮಹಿ ‖ **ಲುಙ್** ‖ ಅಶೀ + ಇಸ್‌ತ. ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ, ಷತ್ವ. ಅಶಯಿಷ್ಟ | ಅಶಯಿಷಾತಾಮ್ | ಅಶಯಿಷತ ‖ ಅಶಯಿಷ್ಠಾಃ | ಅಶಯಿಷಾಥಾಮ್ | ಅಶಯಿಢ್ವಮ್ ‖ ಅಶಯಿಷಿ | ಅಶಯಿಷ್ವಹಿ | ಅಶಯಿಷ್ಮಹಿ ‖ **ಲೃಙ್** ‖ ಅಶಯಿಷ್ಯತ | ಅಶಯಿಷ್ಯೇತಾಮ್ | ಇತ್ಯಾದಿ (ಏಧಿಷ್ಯತವತ್).

‖ ೬೯ ‖ **ಇಙ್—ಅಧ್ಯಯನೇ (ಓದುವುದು.)**

ಇಙಿಕಾವಧ್ಯುಪಸರ್ಗತೋ ನ ವ್ಯಭಿಚರತಃ | ಅಧೀತೇ-ಅಧೀಯಾತೇ | ಅಧೀಯತೇ ‖

ಇದೂ ಙಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿ. ಅನಿಟ್. ಈ ಇಙ್‌ಧಾತುವೂ ಇಕ್‌ಧಾತುವೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಅಧಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯಭಿಚಾರವೆಂದರೆ ಒಂದುವೇಳೆ ಬಿಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದು ಯಾವಾಗಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಅಧಿ+ಇ+ತೇ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಅಧೀತೇ. ಅಧಿ+ಇ+ಆತೇ. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತು—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಙಾದೇಶ. ಅಧಿ+ಇಯ್+ಆತೇ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಅಧೀಯಾತೇ. ಝುಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ. ಅಧೀಯತೇ. ಅಧೀಷೇ | ಅಧೀಯಾಥೇ | ಅಧೀಧ್ವೇ ‖ ಅಧೀಯೇ | ಅಧೀವಹೇ | ಅಧೀಮಹೇ ‖ **ಲಿಟ್** ‖ ಇಲ್ಲಿ ಇಙಿಗೆ ಗಾಙಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಇಙಿಗೆ ಗಾಙಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೮೭. ಗಾಙ್ ಲಿಟಿ ‖ ೨-೪-೪೯ ‖

ಇಙೋ ಗಾಙ್ ಸ್ಯಾಲ್ಲಿಟಿ | ಅಧಿಜಗೇ | ಅಧಿಜಗಾತೇ | ಅಧಿಜಗಿರೇ | ಅಧ್ಯೇತಾ ‖ ಅಧ್ಯೇಷ್ಯತೇ ‖ ಅಧೀತಾಮ್-ಅಧೀಯಾತಾಮ್-ಅಧೀಯತಾಮ್ | ಅಧೀಷ್ವ-ಅಧೀಯಾಥಾಮ್-ಅಧೀಧ್ವಮ್ | ಅಧ್ಯಯೈ-ಅಧ್ಯಯಾವಹೈ | ಅಧ್ಯಯಾಮಹೈ ‖ ಅಧ್ಯೈತ | ಅಧ್ಯೈಯಾತಾಮ್ | ಅಧ್ಯೈಯತ | ಅಧ್ಯೈಥಾಃ | ಅಧ್ಯೈಯಾಥಾಮ್ | ಅಧ್ಯೈಧ್ವಮ್ | ಅಧ್ಯೈಯಿ | ಅಧ್ಯೈವಹಿ | ಅಧ್ಯೈಮಹಿ | ಅಧೀಯೀತ | ಅಧೀಯೀಯಾತಾಮ್ | ಅಧೀಯೀರನ್ | ಅಧ್ಯೇಷೀಷ್ಟ ‖

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ‘ ಇಙಶ್ಚ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ‘ ಇಙಃ ’ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಙ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗಾಙ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಙಕಾರ ಇತ್. ಗಾ+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವ. ಗಾಗಾ+ಏ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಶ್ಚುತ್ವ. ಜಗಾ+ಏ. ‘ ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಲೋಪ. ಅಧಿಜಗೇ। ಅಧಿಜಗ್ ಅಂಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಧಿಜಗಾತೇ । ಅಧಿಜಗಿರೇ ॥ ಅಧಿಜಗಿಷೇ। ಅಧಿಜಗಾಥೇ । ಅಧಿಜಗಿಢ್ವೇ ॥ ಅಧಿಜಗೇ । ಅಧಿಜಗಿವಹೇ । ಅಧಿಜಗಿಮಹೇ ॥

ಲುಟ್ ॥ ಅಧಿ+ಇ+ತಾ. ‘ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ ’ ಗುಣ. ಅಧಿ+ಏತಾ. ಯಣ್. ಅಧ್ಯೇತಾ । ಅಧ್ಯೇತಾರೌ । ಅಧ್ಯೇತಾರಃ ॥ ಅಧ್ಯೇತಾಸೇ । ಅಧ್ಯೇತಾಸಾಥೇ । ಅಧ್ಯೇತಾಧ್ವೇ ॥ ಅಧ್ಯೇತಾಹೇ । ಅಧ್ಯೇತಾಸ್ವಹೇ । ಅಧ್ಯೇತಾಸ್ಮಹೇ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ಅಧಿ+ಇ+ಸ್ಯತೇ. ಗುಣ. ಯಣ್. ಷತ್ವ. ಅಧ್ಯೇಷ್ಯತೇ । ಅಧ್ಯೇಷ್ಯೇತೇ । ಅಧ್ಯೇಷ್ಯನ್ತೇ ॥ ಅಧ್ಯೇಷ್ಯಸೇ । ಅಧ್ಯೇಷ್ಯೇಥೇ । ಅಧ್ಯೇಷ್ಯಧ್ವೇ ॥ ಅಧ್ಯೇಷ್ಯೇ । ಅಧ್ಯೇಷ್ಯಾವಹೇ । ಅಧ್ಯೇಷ್ಯಾಮಹೇ ॥ **ಲೋಟ್** ॥ ಅಧಿ+ಇ+ತಾಮ್. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಅಧೀತಾಮ್. ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ‘ ಅಚಿಶ್ನುಧಾ—’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಙ್. ಅಧೀಯಾತಾಮ್ । ಅಧೀಯತಾಮ್ । ‘ ಸವಾಭ್ಯಾಂ ವಾಮೌ ’ ಅಧೀಷ್ವ । ಅಧೀಯಾಥಾಮ್ । ಅಧೀಧ್ವಮ್ ॥ ಅಧಿ+ಇ+ಇಟ್. ‘ ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ ‘ ಏತ ಐ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಐತ್ವ. ‘ ಆಡುತ್ತಮಸ್ಯ ಪಿಚ್ಚ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ. ಆಐ. ವೃದ್ಧಿ. ಆಟ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇಙಿಗೆ ಗುಣ. ಅಯಾದೇಶ. ಅಧಿ+ಅಯ್+ಐ. ಯಣ್. ಅಧ್ಯಯೈ । ಅಧ್ಯಯಾವಹೈ । ಅಧ್ಯಯಾಮಹೈ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅಧಿ+ಇ+ತ. ‘ ಆಡಜಾದೀನಾಮ್ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಙಿಗೆ ಆಟ್ ಬಂದಾಗ ‘ ಆಟಶ್ಚ ’ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಅಧಿ+ಆ+ಇ+ತ=ಅಧಿ+ಐ+ತ. ಯಣ್. ಅಧ್ಯೈತ. ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಙಿಗೆ ಇಯಙಾದೇಶ. ಆಮೇಲೆ ವೃದ್ಧಿ. ಅಧಿ+ಆ+ಇ+ಆತಾಮ್ = ಅಧಿ+ಆ+ಇಯ್+ಆತಾಮ್ = ಅಧಿ+ಐಯಾತಾಮ್=ಅಧ್ಯೈಯಾತಾಮ್ । ಅಧ್ಯೈಯತ ॥ ಅಧ್ಯೈಥಾಃ । ಅಧ್ಯೈಯಾಥಾಮ್ । ಅಧ್ಯೈಧ್ವಮ್ ॥ ಅಧ್ಯೈಯಿ । ಅಧ್ಯೈವಹಿ । ಅಧ್ಯೈಮಹಿ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಅಧಿ+ಇ+ಸೀಯ್(ಉಟ್)ತ. ‘ ಲಿಙಃ ಸಲೋ—’ ಸಲೋಪ. ಅಧಿ+ಇ+ಈಯ್+ತ. ‘ ಲೋಪೋವ್ಯೋರ್ವಲಿ ’ ಯಲೋಪ. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದುದರಿಂದ ಇಙಿಗೆ ಇಯಙ್. ಅಧಿ+ಇಯ್+ಈತ. ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ. ಅಧೀಯೀತ । ಅಧೀಯೀಯಾತಾಮ್ । ಅಧೀಯೀರನ್ ॥ ‘ ಝುಸ್ಯರನ್ ’ ಅಧೀಯೀಥಾಃ । ಅಧೀಯೀಯಾಥಾಮ್ । ಅಧೀಯೀಧ್ವಮ್ ॥ ಅಧೀಯೀಯ । ಅಧೀಯೀವಹಿ । ಅಧೀಯೀಮಹಿ ॥ ಸೀಯುಟನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ವಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ

ಪರವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಲೋಪ. ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಅಧಿ + ಇ + ಸೀಯ್(ಲುಟ್)ತ. 'ಸುಟ್ತಿಥೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕ್ಕೆ ಸುಟ್. ಯಲೋಪ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅಧಿ + ಇ + ಷೀಷ್ಟ. ಆರ್ಧಧಾತುಕವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಇಙಿಗೆ ಗುಣ. ಯಣ್. ಅಧ್ಯೇಷೀಷ್ಟ । ಅಧ್ಯೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಅಧ್ಯೇಷೀರನ್ ॥ ಅಧ್ಯೇಷೀಷ್ಠಾಃ । ಅಧ್ಯೇಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ । ಅಧ್ಯೇಷೀಢ್ವಮ್ ॥ ಅಧ್ಯೇಷೀಯ । ಅಧ್ಯೇಷೀವಹಿ । ಅಧ್ಯೇಷೀಮಹಿ ॥ ಲುಙ್ ॥ ಅಧಿ+ಇ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಗಾಙಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲುಙ್ಲೃಙಿನಲ್ಲಿ ಗಾಙಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೮೮. ವಿಭಾಷಾ ಲುಙ್ಲೃಙೋಃ ॥ ೨-೪-೫೦ ॥

ಇಙೋ ಗಾಙ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಎರಡು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಇಙಶ್ಚ' ಸೂತ್ರವೂ, 'ಗಾಙ್ಲಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗಾಙ್' ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಙ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಲುಙ್ಲೃಙ್ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಗಾಙಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಾಙಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಧಿ + ಗಾ + ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿಚ್. ಅಧಿ + ಗಾ + ಸ್ + ತ. ಗಾಙಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ಹೇಳಲು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಙಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಗಾಙ್, ಕುಟಾದಿಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಙಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೮೯. ಗಾಙ್ಕುಟಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್ಣಿನ್ಙಿತ್ ॥ ೧-೨-೧ ॥

ಗಾಙಾದೇಶಾತ್ಕುಟಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಪರೇಽಞ್ಣಿತಃ ಪ್ರತ್ಯಯಾ ಙಿತಃ ಸ್ಯುಃ ॥

ಗಾಙ್ಕುಟಾದಿಭ್ಯಃ, ಅಞ್ಣಿತ್, ಙಿತ್ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಞ್ ಚ ಣ್ ಚ ಞ್ಣೌ. ತೌ ಇತೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಞ್ಣಿತ್. ನ ಞ್ಣಿತ್, ಅಞ್ಣಿತ್. ಞಕಾರ, ಣಕಾರ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಗಾಙ್ ಆದೇಶದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ, ಕುಟಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಞಕಾರ, ಣಕಾರ ಇತ್ತಾಗದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಙಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಇಙಿಗೆ ಗಾಙಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದೆ. ಅದು ಞಿತ್ತೂ ಅಲ್ಲ, ಣಿತ್ತೂ ಅಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಙಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸಿಚ್ ಙಿತ್ತಾದಾಗ ಗಾಙಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಮಾ, ಸ್ಥಾ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೯೦. ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾಜಹಾತಿಸಾಂ ಹಲಿ ॥ ೬-೪-೬೬ ॥

ಏಷಾಮತ ಈತ್ಸ್ಯಾದ್ಧಲಾದೌ ಕ್ಙಿತ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕೇ। ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಟ, ಅಧ್ಯೈಷ್ಟ। ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯತ, ಅಧ್ಯೈಷ್ಯತ॥

ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾಜಹಾತಿಸಾಂ, ಹಲಿ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತಃ', 'ಈದ್ಯತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈತ್', 'ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಹಲಿ' ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಘುಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳ, ಮಾ, ಸ್ಥಾ, ಗಾ, ಪಾ, ಹಾ, ಷೋ ಧಾತುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಙಿತ್ ಆದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ದಾಧಾಘ್ವದಾಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಾರೂಪ ಧಾರೂಪಧಾತುಗಳಿಗೆ ಘು ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಗಾ ಇದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿಯಾದ ಙಿತ್ತಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕವೆಂದರೆ ಸಿಚ್. ಇದು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಗಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಧಿ + ಅ + ಗೀ + ಸ್ + ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ. ಉಪಸರ್ಗದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣ್. ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಟ। ಅಧ್ಯಗೀಷಾತಾಮ್। ಅಧ್ಯಗೀಷತ ॥ ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಠಾಃ। ಅಧ್ಯಗೀಷಾಥಾಮ್। ಅಧ್ಯಗೀಢ್ವಮ್ ॥ ಅಧ್ಯಗೀಷಿ। ಅಧ್ಯಗೀಷ್ವಹಿ। ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಮಹಿ ॥ ಗಾಙಾದೇಶ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಧಿ + ಅ + ಇ + ಸ್ + ತ. 'ಆಟಶ್ಚ' ವೃದ್ಧಿ. ಷತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ, ಯಣ್. ಅಧ್ಯೈಷ್ಟ। ಅಧ್ಯೈಷಾತಾಮ್। ಅಧ್ಯೈಷತ ॥ ಅಧ್ಯೈಷ್ಠಾಃ। ಅಧ್ಯೈಷಾಥಾಮ್। ಅಧ್ಯೈಢ್ವಮ್ ॥ ಅಧ್ಯೈಷಿ। ಅಧ್ಯೈಷ್ವಹಿ। ಅಧ್ಯೈಷ್ಮಹಿ ॥

ಲೃಙ್ ॥ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗಾಙಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಧಿ + ಅ + ಗಾ + ಸ್ಯ + ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಙಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಗಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ಷತ್ವ. ಯಣ್. ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯತ। ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯೇತಾಮ್। ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯಂತ ॥ ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯಥಾಃ। ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯೇಥಾಮ್। ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಯಧ್ವಮ್ ॥ ಅಧ್ಯಗೀಷಿ। ಅಧ್ಯಗೀಷ್ವಹಿ। ಅಧ್ಯಗೀಷ್ಮಹಿ ॥ ಗಾಙಾದೇಶ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಧಿ + ಅ + ಇ + ಸ್ಯ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ. ಯಣ್, ಷತ್ವ. ಅಧ್ಯೈಷ್ಯತ। ಅಧ್ಯೈಷ್ಯೇತಾಮ್। ಅಧ್ಯೈಷ್ಯಂತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

॥ ೨೦ ॥ ದುಹ=ಪ್ರಪೂರಣೇ (ಕರೆಯುವುದು.)

ದೋಗ್ಧಿ - ದುಗ್ಧಃ - ದುಹಂತಿ। ಧೋಕ್ಷಿ। ದುಗ್ಧೇ - ದುಹಾತೇ - ದುಹತೇ। ಧುಕ್ಷೇ-ದುಹಾಥೇ-ಧುಗ್ಧ್ವೇ। ದುಹೇ-ದುಹ್ವಹೇ-ದುಹ್ಮಹೇ।

ದುದೋಹ, ದುದುಹೇ। ದೋಗ್ಧಾಸಿ, ದೋಗ್ಧಾಸೇ। ಧೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ಧೋಕ್ಷ್ಯತೇ। ದೋಗ್ಧು, ದುಗ್ಧಾತ್ - ದುಗ್ಧಾಮ್ - ದುಹನ್ತು। ದುಗ್ಧಿ, ದುಗ್ಧಾತ್ - ದುಗ್ಧಮ್ - ದುಗ್ಧ। ದೋಹಾನಿ-ದೋಹಾವ-ದೋಹಾಮ। ದುಗ್ಧಾಮ್ - ದುಹಾತಾಮ್ - ದುಹತಾಮ್। ಧುಕ್ಷ್ವ - ದುಹಾಥಾಮ್ - ಧುಗ್ಧ್ವಮ್। ದೋಹೈ - ದೋಹಾವಹೈ - ದೋಹಾಮಹೈ। ಅಧೋಕ್। ಅದುಗ್ಧಾಮ್-ಅದುಹನ್। ಅದೋಹಮ್। ಅದುಗ್ಧ-ಅದುಹಾತಾಮ್-ಅದುಹತ। ಅಧುಗ್ಧ್ವಮ್। ದುಹ್ಯಾತ್, ದುಹೀತ॥

ದುಹ ಧಾತು. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. ಅನಿಟ್. ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಲ್ಲಿ ಲಟ್. ದುಹ್ + ತಿ. 'ಪುಗಂತ—' ಗುಣ. ದೋಹ್ + ತಿ. 'ದಾದೇರ್ಧಾತೋರ್ಘಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಾಗ ಝಷನ್ತವಾದುದರಿಂದ 'ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ದೋಘ್ + ಧಿ. 'ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ' ದೋಗ್ಧಿ। ದುಗ್ಧಃ। ದುಹನ್ತಿ॥ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ದುಹ್ + ಸಿ. ಗುಣ. ದೋಹ್ + ಸಿ. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರ. ದೋಘ್ + ಸಿ. 'ಏಕಾಚೋ ಬಶೋ ಭಷ್ ಝಷನ್ತಸ್ಯ ಸ್ಧ್ವೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಯ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಧೋಘ್ + ಸಿ. 'ಖರಿಚ' ಧೋಕ್ + ಸಿ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ', 'ಕಷಯೋಗೇ ಕ್ಷಃ' ಧೋಕ್ + ಷಿ = ಧೋಕ್ಷಿ। ದುಗ್ಧಃ। ದುಗ್ಧ॥ ದುಹ್ + ಮಿ. ಗುಣ. ದೋಹ್ಮಿ। ದುಹ್ವಃ। ದುಹ್ಮಃ॥ ಆ.—ದುಹ್ + ತೇ. ಅಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಒಂಬತ್ತೂ ಙಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಘತ್ವಾದಿ. ದುಗ್ಧೇ। ದುಹ್ + ಆತೇ = ದುಹಾತೇ। ದುಹ್ + ಅತೇ (ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತಃ) = ದುಹತೇ॥ ದುಹ್ + ಸೇ = ಧುಕ್ಷೇ। (ಧೋಕ್ಷಿವತ್) ದುಹಾಥೇ। ಧುಗ್ಧ್ವೇ॥ ದುಹೇ। ದುಹ್ವಹೇ। ದುಹ್ಮಹೇ॥

ಲಿಟ್॥ **ಪ.**—ದುದುಹ್ + ಅ. 'ಪುಗಂತ—' ಗುಣ. ದುದೋಹ. ದುದುಹ್ ಅಂಗ. ದುದುಹತುಃ। ದುದುಹುಃ॥ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ಥಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ದುದೋಹಿಥ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ದುದೋಹ್ + ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘತ್ವ. ಥಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ದುದೋಗ್ಧ। ದುದುಹಥುಃ। ದುದುಹ॥ ದುದೋಹ। ದುದುಹಿವ। ದುದುಹಿಮ॥ ಆ.—ದುದುಹೇ। ದುದುಹಾತೇ। ದುದುಹಿರೇ॥ ದುದುಹಿಷೇ। ದುದುಹಾಥೇ। ದುದುಹಿಧ್ವೇ॥ ದುದುಹೇ। ದುದುಹಿವಹೇ। ದುದುಹಿಮಹೇ॥ **ಲುಟ್**॥ ದುಹ್ + ತಾ. ಘತ್ವ, ಧತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ. ದೋಗ್ಧಾ। ದೋಗ್ಧಾರೌ। ದೋಗ್ಧಾರಃ॥ ದೋಗ್ಧಾಸಿ। ದೋಗ್ಧಾಸ್ಥಃ। ದೋಗ್ಧಾಸ್ಥ॥ ದೋಗ್ಧಾಸ್ಮಿ। ದೋಗ್ಧಾಸ್ವಃ। ದೋಗ್ಧಾಸ್ಮಃ॥ ಆ.—ದೋಗ್ಧಾ। ದೋಗ್ಧಾರೌ। ದೋಗ್ಧಾರಃ॥ ದೋಗ್ಧಾಸೇ। ದೋಗ್ಧಾಸಾಥೇ। ದೋಗ್ಧಾಧ್ವೇ॥ ದೋಗ್ಧಾಹೇ।

ಡೋಗ್ಧ್ವಹೇ | ದೋಗ್ಧಾಸ್ಮಹೇ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ದುಹ್ + ಸ್ಯ + ತಿ. ಘತ್ವ, ಗುಣ. ದುಘ್ + ಸ್ಯ + ತಿ. 'ಏಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ. ಘಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಧೋಕ್ಷ್ಯತಿ | ಧೋಕ್ಷ್ಯತಃ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಧೋಕ್ಷ್ಯತೇ | ಧೋಕ್ಷ್ಯೇತೇ | ಧೋಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ದುಹ್ + ತು. ಘತ್ವ, ಗುಣ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ. ದೋಗ್ಧು, ದುಗ್ಧಾತ್ | ದುಗ್ಧಾಮ್ | ದುಹನ್ತು ॥ ದುಹ್ + ಹಿ. ಹಿ ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘತ್ವ. ದುಘ್ + ಹಿ. 'ಹುಝಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಧಿಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿತ್ವ. ಜಶ್ತ್ವ. ದುಗ್ಧಿ, ದುಗ್ಧಾತ್ | ದುಗ್ಧಮ್ | ದುಗ್ಧ ॥ ಆಟ್ ಬಂದಾಗ ಗುಣ. ದೋಹಾನಿ | ದೋಹಾವ | ದೋಹಾಮ ॥ ಆ.—ದುಗ್ಧಾಮ್ | ದುಹಾತಾಮ್ | ದುಹತಾಮ್ ॥ ಧುಕ್ಷ್ವ | (ದುಹ್ + ಸ್ವ ಧುಕ್ಷೀವತ್ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ) ದುಹಾಥಾಮ್ | ಧುಗ್ಧ್ವಮ್ ॥ ದೋಹೈ | ದೋಹಾವಹೈ | ದೋಹಾಮಹೈ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅದುಹ್ + ತ್. ಗುಣ. ಅದೋಹ್ + ತ್. 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಲೋಪ. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘತ್ವ. 'ಏಕಾಚಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ಅಧೋಘ್. ಜಶ್ತ್ವ, 'ವಾವಸಾನೇ' ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ಅಧೋಗ್, ಅಧೋಕ್ | ಅದುಗ್ಧಾಮ್ | ಅದುಹನ್ ॥ ಅಧೋಗ್, ಅಧೋಕ್ | ಅದುಗ್ಧಮ್ | ಅದುಗ್ಧ ॥ ಅದೋಹಮ್ | ಅದುಹ್ವ | ಅದುಹ್ಮ ॥ ಆ.—ಅದುಗ್ಧ | ಅದುಹಾತಾಮ್ | ಅದುಹತ ॥ ಅದುಗ್ಧಾಃ | ಅದುಹಾಥಾಮ್ | ಅಧುಗ್ಧ್ವಮ್ ॥ ಅದುಹಿ | ಅದುಹ್ವಹಿ | ಅದುಹ್ಮಹಿ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ದುಹ್ಯಾತ್ | ದುಹ್ಯಾತಾಮ್ | ದುಹ್ಯುಃ ॥ ದುಹ್ಯಾಃ | ದುಹ್ಯಾತಮ್ | ದುಹ್ಯಾತ ॥ ದುಹ್ಯಾಮ್ | ದುಹ್ಯಾವ | ದುಹ್ಯಾಮ ॥ ಆ.—ದುಹೀತ | ದುಹೀಯಾತಾಮ್ | ದುಹೀರನ್ ॥ ದುಹೀಥಾಃ | ದುಹೀಯಾಥಾಮ್ | ದುಹೀಧ್ವಮ್ ॥ ದುಹೀಯ | ದುಹೀವಹಿ | ದುಹೀಮಹಿ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ದುಹ್ಯಾತ್ | ದುಹ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ | ದುಹ್ಯಾಸುಃ ॥ ದುಹ್ಯಾಃ | ದುಹ್ಯಾಸ್ತಮ್ | ದುಹ್ಯಾಸ್ತ ॥ ದುಹ್ಯಾಸಮ್ | ದುಹ್ಯಾಸ್ವ | ದುಹ್ಯಾಸ್ಮ ॥ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಲ್ಲಿ ಸೀಯುಟಾಗಮ ಬಂದಾಗ ದುಹ್ + ಸೀಯ್ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸುಟ್ತಿಥೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕ್ಕೆ ಸುಟಾಗಮ. ದುಹ್ + ಸೀಯ್ಸ್ತ. 'ಲೋಪೋ ವ್ಯೋರ್ವಲಿ' ಯಲೋಪ. ದುಹ್ + ಸೀಸ್ತ. ಷತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ. ದುಹ್ + ಸೀಷ್ಟ. 'ಪುಗಂತ—'ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಲಿಙಿಗೆ ಕಿತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಙ್ ಸಿಚ್‌ಗಳಿಗೆ ಕಿತ್ತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೯೧. ಲಿಙ್ಸಿಚಾವಾತ್ಮನೇಪದೇಷು ॥ ೧-೨-೧೧ ॥

ಇಕ್ಸಮೀಪಾದ್ಧಲಃ ಪರೌ ಝಲಾದೀ ಲಿಙ್ಸಿಚೌ ಕಿತೌ ಸ್ತಸ್ತಙಿ ॥ ಧುಕ್ಷೀಷ್ಟ ॥

ಲಿಙ್ ಸಿಚೌ, ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಇಕೋ ಝಲ್', 'ಹಲಂತಾಚ್ಚ' ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಕಃ ಸಾಮೀಪ್ಯಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. ಹಲಿನಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ. ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು ಎಂಬುದು ಸಿಚಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಕಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ ಲಿಙ್, ಆತ್ಮನೇಪದಪರವಾದ ಸಿಚ್, ಕಿತ್ ಆಗುತ್ತವೆ. 'ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ದುಹ್+ಸೀಷ್ಟ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಕ್ ಉಕಾರ. ಅದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ ಹಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಝಲಾದಿ ಲಿಙ್ ಸೀಷ್ಟ. ಇಡಾಗಮ ಬರದಿರುವುದರಿಂದ ಝಲಾದಿಯಾಗಿದೆ. ಇದು ಕಿತ್ ಆಗುತ್ತದೆಯಾದುದರಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಘತ್ವ. ಅದಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ. ದುಕ್+ಸೀಷ್ಟ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಷತ್ವ. ದುಕ್+ಷೀಷ್ಟ. ಘತ್ವ ಬಂದಾಗ 'ಏಕಾಚೋ ಬಶೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಧುಕ್ಷೀಷ್ಟ । ಧುಕ್ಷೀ ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಧುಕ್ಷೀರನ್ ॥ ಧುಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ । ಧುಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ । ಧುಕ್ಷೀಧ್ವಮ್ ॥ ಧುಕ್ಷೀಯ । ಧುಕ್ಷೀವಹಿ । ಧುಕ್ಷೀಮಹಿ ॥

ಲುಙ್ ॥ ಅದುಹ್+ಚ್ಲಿ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚಾದೇಶವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಕ್ಸಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಚ್ಲಿಗೆ ಕ್ಸಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೯೨. ಶಲ ಇಗುಪಧಾದನಿಟಃ ಕ್ಸಃ ॥ ೩-೧-೪೫ ॥

ಇಗುಪಧೋ ಯಃ ಶಲನ್ತಸ್ತಸ್ಮಾದನಿಟಶ್ಚ್ಲೇಃ ಕ್ಸಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಅಧುಕ್ಷತ್ ॥

ಶಲಃ, ಇಗುಪಧಾತ್, ಅನಿಟಃ, ಕ್ಸಃ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ', 'ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಪದಗಳಿಗೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಶಲಃ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಕ್ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ ಶಲ್ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಪರ ದಲ್ಲಿರುವ ಇಡಾಗಮವನ್ನು ಹೊಂದದಿರುವ ಚ್ಲಿಗೆ ಕ್ಸ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ದುಹ್ ಅನಿಟ್ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಇಕ್ ಉಕಾರ. ಅದು ಉಪಧೆ ಯಾಗಿರುವ (ಶಲ್) ಹಕಾರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಧಾತು ದುಹ್. ಇದರ ಪರದ ಚ್ಲಿಗೆ ಕ್ಸಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅದುಹ್+ಕ್ಸ+ತ್. 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಕಕಾರ ಇತ್. ಅದುಹ್+ಸತ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘತ್ವ. 'ಏಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ಅಧುಘ್+ಸತ್. 'ಖರಿಚ', 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ'

ಅಧುಕ್ಷತ್. ಅಧುಕ್ಷ ಅಂಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧುಕ್ಷತಾಮ್। ಅಧುಕ್ಷನ್॥ ಅಧುಕ್ಷಃ। ಅಧುಕ್ಷತಮ್। ಅಧುಕ್ಷತ॥ ಅಧುಕ್ಷಮ್। ಅಧುಕ್ಷಾವ। ಅಧುಕ್ಷಾಮ॥ ಆ.— ಇಲ್ಲಿಯೂ ಚ್ಲಿಗೆ ಕ್ಸಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅದುಹ್+ಸ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕ್ಸಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ವಾಗಿ ಲುಕ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ಸಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೯೩. ಲುಗ್ವಾ ದುಹದಿಹಲಿಹಗುಹಾಮಾತ್ಮನೇಪದೇ ದನ್ತ್ಯೇ ॥ ೭-೩-೭೩ ॥

ಏಷಾಂ ಕ್ಸಸ್ಯ ಲುಗ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ದನ್ತ್ಯೇ ತಙಿ। ಅದುಗ್ಧ, ಅಧುಕ್ಷತ॥

ಲುಕ್, ವಾ, ದುಹದಿಹಲಿಹಗುಹಾಂ, ಆತ್ಮನೇಪದೇ, ದನ್ತ್ಯೇ॥ ಐದು ಪದ ಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಕ್ಸಸ್ಯಾಚಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಸಸ್ಯ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ದನ್ತೇ ಭವಃ ದನ್ತ್ಯಃ। (ಇ ತು ಸ) ದನ್ತ್ಯಾಕ್ಷರವೇ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ದುಹ, ದಿಹ, ಲಿಹ, ಗುಹ ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬಂದಿರುವ ಕ್ಸಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ದನ್ತ್ಯಾದಿತಙ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದುಹ್+ಸ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ ದನ್ತ್ಯಾದಿತಙ್ ಆದುದರಿಂದ ಕ್ಸಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ಅದುಹ್+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ದಾದೇರ್ಧಾತೋರ್ಘಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘತ್ವ. ಅದುಘ್+ತ. 'ಝಷಸ್ತಥೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ಘಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ. ಅದುಗ್ಧ. ಕ್ಸಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅದುಹ್+ಸ+ತ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಘತ್ವ, ಧತ್ವ, ಚರ್ತ್ವ, ಷತ್ವ. ಅಧುಕ್ಷತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧುಕ್ಷ+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆತೋಙಿತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಕ್ಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ಸಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೯೪. ಕ್ಸಸ್ಯಾಚಿ ॥ ೭-೩-೭೨ ॥

ಅಜಾದೌ ತಙಿ ಕ್ಸಸ್ಯ ಲೋಪಃ। ಅಧುಕ್ಷಾತಾಮ್ - ಅಧುಕ್ಷನ್ತ। ಅದುಗ್ಧಾಃ, ಅಧುಕ್ಷಥಾಃ। ಅಧುಕ್ಷಾಥಾಮ್। ಅಧುಗ್ಧ್ವಮ್, ಅಧುಕ್ಷಧ್ವಮ್। ಅಧುಕ್ಷಿ। ಅದುಹ್ವಹಿ, ಅಧುಕ್ಷಾವಹಿ। ಅಧುಕ್ಷಾಮಹಿ॥ ಅಧೋಕ್ಷ್ಯತ॥

ಕ್ಸಸ್ಯ, ಅಚಿ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಘೋರ್ಲೋಪಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದೇ' ಪದವು ಅಪಕೃಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಚಿ' ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಾದಿ

ಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕ್ಸಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿಯಾದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ (ಅ) ಲೋಪ. ಆತಾಮ್ ಅಜಾದಿತಙ್ ಆದುದರಿಂದ ಕ್ಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅಧುಕ್ಷ್+ಆತಾಮ್=ಅಧುಕ್ಷಾತಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧುಕ್ಷ+ಅನ್ತ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅಧುಕ್ಷನ್ತ. ಥಾಸ್ ದನ್ತ್ಯಾದಿತಙ್ ಆದುದರಿಂದ ಕ್ಸಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲುಕ್. ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ಅದುಹ್+ಥಾಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಢತ್ವ, ಧತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ. ಅದುಗ್ಧಾಃ। ಲುಕ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಧುಕ್ಷಥಾಃ। ಅಧುಕ್ಷಾಥಾಮ್। ಅದುಹ್+ಧ್ವಮ್. ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ಅಧುಗ್ಧ್ವಮ್. ಲುಕ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಧುಕ್ಷಧ್ವಮ್॥ ಅಧುಕ್ಷ+ಇ. 'ಕ್ಸಸ್ಯಾಚಿ' ಅಧುಕ್ಷಿ. ಅದುಹ್+ಸ+ವಹಿ. ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ಅದುಹ್ವಹಿ. ಲುಕ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ('ಅತೋದೀರ್ಘೋಯಞಿ' ದೀರ್ಘ) ಅಧುಕ್ಷಾವಹಿ। ಅಧುಕ್ಷಾಮಹಿ॥

ಲೃಙ್॥ ಅದುಹ್+ಸ್ಯ+ತ್. ಢತ್ವ, ಧತ್ವ, ಚರ್ತ್ವ, ಷತ್ವ, ಪುಗಂತ ಗುಣ. ಅಧೋಕ್ಷ್ಯತ್। ಅಧೋಕ್ಷ್ಯತಾಮ್। ಅಧೋಕ್ಷ್ಯನ್॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಅಧೋಕ್ಷ್ಯತ। ಅಧೋಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್। ಅಧೋಕ್ಷ್ಯನ್ತ॥ ಅಧೋಕ್ಷ್ಯಥಾಃ। ಅಧೋಕ್ಷ್ಯೇಥಾಮ್। ಅಧೋಕ್ಷ್ಯಧ್ವಮ್॥ ಅಧೋಕ್ಷ್ಯೇ। ಅಧೋಕ್ಷ್ಯಾವಹಿ। ಅಧೋಕ್ಷ್ಯಾಮಹಿ॥

॥ ೭೧ ॥ ದಿಹ ಉಪಚಯೇ (ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು.)

॥ ೭೨ ॥ ಲಿಹ ಆಸ್ವಾದನೇ (ರುಚಿನೋಡುವುದು.)

ಲೇಢಿ - ಲೀಢಃ - ಲಿಹನ್ತಿ। ಲೇಕ್ಷಿ॥ ಲೀಢೇ - ಲಿಹಾತೇ - ಲಿಹತೇ। ಲಿಕ್ಷೇ - ಲಿಹಾಥೇ - ಲೀಢ್ವೇ। ಲಿಲೇಹ - ಲಿಲಿಹೇ। ಲೇಢಾಸಿ - ಲೇಢಾಸೇ। ಲೇಕ್ಷ್ಯತಿ-ಲೇಕ್ಷ್ಯತೇ। ಲೇಢು-ಲೀಢಾಮ್-ಲಿಹನ್ತು। ಲೀಢಿ। ಲೇಹಾನಿ। ಲೀಢಾಮ್। ಅಲೇಟ್, ಅಲೇಡ್। ಅಲಿಕ್ಷತ್, ಅಲೀಢ, ಅಲಿಕ್ಷತ। ಅಲೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಲೇಕ್ಷ್ಯತ॥

ದಿಹ ಧಾತು ದಾದಿಯಾಗಿ ಹಾನ್ತವಾದುದರಿಂದ ದುಹ ಧಾತುವಿನಂತೇ ರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. **ಲಟ್**॥ ದೇಗ್ಧಿ। ದಿಗ್ಧೇ॥ **ಲಿಟ್**॥ ದಿದೇಹ। ದಿದಿಹೇ॥ **ಲುಟ್**॥ ದೇಗ್ಧಾ॥ **ಲೃಟ್**॥ ಧೇಕ್ಷ್ಯತಿ। ಧೇಕ್ಷ್ಯತೇ॥ **ಲೋಟ್**॥ ದೇಗ್ಧು, ದಿಗ್ಧಾತ್। ದಿಗ್ಧಾಮ್॥ **ಲಙ್**॥ ಅಧೇಕ್, ಅಧೇಗ್। ಅದಿಗ್ಧ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್**॥ ದಿಹ್ಯಾತ್। ದಿಹೀತ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್**॥ ದಿಹ್ಯಾತ್। ಧಿಕ್ಷೀಷ್ಟ॥ **ಲುಙ್**॥ ಅಧಿಕ್ಷತ್। ಅದಿಗ್ಧ, ಅಧಿಕ್ಷತ॥ **ಲೃಙ್**॥ ಅಧೇಕ್ಷ್ಯತ್। ಅಧೇಕ್ಷ್ಯತ॥

ಲಿಹ ಧಾತು ಉಭಯಪದೀ. ಅನಿಟ್. **ಲಟ್** ॥ ಲಿಹ್ + ತಿ. ಪುಗಂತಗುಣ. ಲೇಹ್ + ತಿ. 'ಹೋಢಃ' ಲೇಢ್ + ತಿ. 'ಝಷಸ್ತಥೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಾದೇಶ. ಲೇಢ್ + ಧಿ. 'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ' ಲೇಢ್ + ಢಿ. 'ಢೋಢೇಲೋಪಃ' ಲೇಢಿ। ಲಿಹ್ + ತಃ। ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣವಿಲ್ಲ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಙಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಲಿಢ್ + ಢಸ್. 'ಢೋಢೇಲೋಪಃ' ಲಿ + ಢಸ್. 'ಢ್ರಲೋಪೇ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಲೀಢಃ। ಲಿಹ್ + ಅನ್ತಿ = ಲಿಹನ್ತಿ। ಲಿಹ್ + ಸಿ. ಗುಣ. ಢತ್ವ. ಲೇಢ್ + ಸಿ. 'ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಲೇಕ್ + ಸಿ. ಷತ್ವ. ಲೇಕ್ಷಿ। ಲೀಢಃ। ಲೀಢ॥ ಲಿಹ್ + ಮಿ. ಗುಣ. ಲೇಹ್ಮಿ। ಲಿಹ್ವಃ। ಲಿಹ್ಮಃ॥ ಆ.—ಲಿಹ್ + ತೇ. ಢತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ, ಢಲೋಪ, ದೀರ್ಘ. ಲೀಢೇ। ಲಿಹಾತೇ। ಲಿಹತೇ॥ (ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತಃ) ಲಿಕ್ಷೇ। ಲಿಹಾಥೇ। ಲೀಢ್ವೇ॥ ಲಿಹೇ। ಲಿಹ್ವಹೇ। ಲಿಹ್ಮಹೇ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಲಿಲಿಹ್ + ಅ. ಪುಗಂತಗುಣ. ಲಿಲೇಹ। ಲಿಲಿಹತುಃ। ಲಿಲಿಹುಃ॥ ಲಿಲೇಹಿಥ, ಲಿಲಿಹಥುಃ। ಲಿಲಿಹ॥ ಲಿಲೇಹ। ಲಿಲಿಹಿವ। ಲಿಲಿಹಿಮ॥ ಆ.—ಲಿಲಿಹೇ। ಲಿಲಿಹಾತೇ। ಲಿಲಿಹಿರೇ॥ ಲಿಲಿಹಿಷೇ। ಲಿಲಿಹಾಥೇ। ಲಿಲಿಹಿಢ್ವೇ॥ ಲಿಲಿಹೇ। ಲಿಲಿಹಿವಹೇ। ಲಿಲಿಹಿಮಹೇ॥ **ಲುಟ್** ॥ ಲಿಹ್ + ತಾ. ಗುಣ. ಢತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ, ಢಲೋಪ. ಲೇಢಾ। ಲೇಢಾರೌ। ಲೇಢಾರಃ॥ ಲೇಢಾಸಿ। ಲೇಢಾಸ್ಥಃ। ಲೇಢಾಸ್ಥ॥ ಲೇಢಾಸ್ಮಿ। ಲೇಢಾಸ್ವಃ। ಲೇಢಾಸ್ಮಃ॥ ಆ.—ಲೇಢಾ। ಲೇಢಾರೌ। ಲೇಢಾರಃ॥ ಲೇಢಾಸೇ। ಲೇಢಾಸಾಥೇ। ಲೇಢಾಧ್ವೇ॥ ಲೇಢಾಹೇ। ಲೇಢಾಸ್ವಹೇ। ಲೇಢಾಸ್ಮಹೇ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ಲಿಹ್ + ಸ್ಯತಿ. ಗುಣ. ಢತ್ವ, ಕತ್ವ, ಷತ್ವ. ಲೇಕ್ಷ್ಯತಿ। ಲೇಕ್ಷ್ಯತಃ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಲೇಕ್ಷ್ಯತೇ। ಲೇಕ್ಷ್ಯೇತೇ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ಲಟಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಲೇಢು, ಲೀಢಾತ್। ಲೀಢಾಮ್। ಲಿಹನ್ತು॥ ಲಿಹ್ + ಧಿ. ಢತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ, ಢಲೋಪ, ದೀರ್ಘ. ಲೀಢಿ, ಲೀಢಾತ್। ಲೀಢಂ। ಲೀಢ॥ ಲೇಹಾನಿ। ಲೇಹಾವ। ಲೇಹಾಮ॥ ಆ.—ಲೀಢಾಮ್। ಲಿಹಾತಾಮ್। ಲಿಹತಾಮ್॥ ಲಿಕ್ಷ್ವ। ಲಿಹಾಥಾಮ್। ಲೀಢ್ವಮ್॥ ಲೇಹೈ। ಲೇಹಾವಹೈ। ಲೇಹಾಮಹೈ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅಲಿಹ್ + ತ್. 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಲೋಪ. ಗುಣ. ಢತ್ವ, ಅಲೇಢ್. 'ಝಲಾಂ ಜಶೋನ್ತೇ' ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಡತ್ವ. ಅಲೇಡ್. 'ವಾವಸಾನೇ' ಅಲೇಟ್। ಅಲೀಢಾಮ್। ಅಲಿಹನ್॥ ಅಲೇಟ್, ಅಲೇಡ್। ಅಲೀಢಮ್। ಅಲೀಢ॥ ಅಲೇಹಮ್। ಅಲಿಹ್ವ। ಅಲಿಹ್ಮ॥ ಆ.—ಅಲೀಢ। ಅಲಿಹಾತಾಮ್। ಅಲಿಹತ॥ ಅಲೀಢಾಃ। ಅಲಿಹಾಥಾಮ್। ಅಲೀಢ್ವಮ್॥ ಅಲಿಹಿ। ಅಲಿಹ್ವಹಿ। ಅಲಿಹ್ಮಹಿ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಲಿಹ್ಯಾತ್। ಲಿಹ್ಯಾತಾಮ್।

ಲಿಹ್ಯುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಲಿಹ್ಯಾತ್ । ಲಿಹ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಲಿಹ್ಯಾಸುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙ್ ॥ ಇಗುಪಧಶಲಂತವಾದುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಕ್ಸಾದೇಶ. ಅಲಿಕ್ಷತ್ । ಅಲಿಕ್ಷತಾಮ್ । ಅಲಿಕ್ಷನ್ ॥ ಅಲಿಕ್ಷಃ । ಅಲಿಕ್ಷತಮ್ । ಅಲಿಕ್ಷತ ॥ ಅಲಿಕ್ಷಮ್ । ಅಲಿಕ್ಷಾವ । ಅಲಿಕ್ಷಾಮ ॥ ಆ.—ದನ್ತ್ಯಾದಿತಙಿನಲ್ಲಿ ಕ್ಸಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಎರಡು ರೂಪ. ಅಲೀಢ, ಅಲಿಕ್ಷತ । ಅಲಿಕ್ಷಾತಾಮ್ । ಅಲಿಕ್ಷಂತ ॥ ಅಲೀಢಾಃ, ಅಲಿಕ್ಷಥಾಃ । ಅಲಿಕ್ಷಾಥಾಮ್ । ಅಲೀಢ್ವಮ್, ಅಲಿಕ್ಷಧ್ವಮ್ ॥ ಅಲಿಕ್ಷಿ । ಅಲಿಹ್ವಹಿ, ಅಲಿಕ್ಷಾವಹಿ । ಅಲಿಕ್ಷಾಮಹಿ ॥ ಲೃಙ್ ॥ ಅಲೇಕ್ಷ್ಯತ್ ॥ ಆ.—ಅಲೇಕ್ಷ್ಯತ ॥

॥ ೭೩ ॥ **ಬ್ರೂಞ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ (ಮಾತನಾಡುವುದು.)**

ಬ್ರೂಞ್ ಧಾತು. ಞಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. ಊದಂತವಾದುದರಿಂದ ಸೇಟ್. ಬ್ರೂ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಬ್ರೂಧಾತುಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೯೩. ಬ್ರುವಃ ಪಞ್ಚಾನಾಮಾದಿತ ಆಹೋ ಬ್ರುವಃ ॥ ೩-೪-೮೪ ॥

ಬ್ರುವೋ ಲಟಸ್ತಿಬಾದೀನಾಂ ಪಂಚಾನಾಂ ಣಲಾದಯಃ ಪಂಚ ವಾ ಸ್ಯುರ್ಬ್ರುವಶ್ಚಾಹಾದೇಶಃ । ಆಹ । ಆಹತುಃ । ಆಹುಃ ॥

ಬ್ರುವಃ, ಪಂಚಾನಾಂ, ಆದಿತಃ, ಆಹಃ, ಬ್ರುವಃ ॥ ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ವಿದೋ ಲಟೋ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಟಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ ಣಲತು—' ಸೂತ್ರ ಹಿಂದಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಬ್ರೂಞ್ ಧಾತುವಿನ ಲಟಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಮೊದಲನೆಯ ತಿಬಾದಿ ಐದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಣಲಾದಿ ಐದು ಆದೇಶಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ; ಬ್ರೂಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಹ ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಪ್, ತಸ್, ಝಿ, ಸಿಪ್, ಥಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಣಲ್, ಅತುಸ್, ಉಸ್, ಥಲ್, ಅಥುಸ್‌ಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಆಹದಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಬ್ರೂ+ತಿ. ಆಹ್+ಅ=ಆಹ । ಆಹ್+ಅತುಸ್=ಆಹತುಃ । ಆಹ್+ಉಸ್=ಆಹುಃ । ಆಹ್+ಥಲ್. ಇಲ್ಲಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಥಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಆಹಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಥಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೯೪. ಆಹಸ್ಥಃ ॥ ೮-೨-೩೫ ॥

ಝಲಿ ಪರೇ । ಚರ್ತ್ವಮ್ । ಆತ್ಥ । ಆಹಥುಃ ॥

ಆಹಃ, ಥಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಲಿ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಆಹಃ ಷಷ್ಠೀ. ಆಹಿಗೆ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಥಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ.

'ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ' ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಥಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಆಥ್+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಖರಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಆತ್+ಥ=ಆತ್ಥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಹ್+ಅಥುಸ್=ಆಹಥುಃ। ಹೀಗೆ ಆದೇಶ ಬಂದಾಗ ಐದು ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಆದೇಶ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಬ್ರೂ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಈಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಬ್ರೂಞಿನ ಪಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಈಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೯೭. ಬ್ರುವ ಈಟ್ ॥ ೭-೩-೯೩ ॥

ಬ್ರುವಃ ಪರಸ್ಯ ಹಲಾದೇಃ ಪಿತಃ ಈಟ್ ಸ್ಯಾತ್। ಬ್ರವೀತಿ। ಬ್ರೂತಃ। ಬ್ರುವನ್ತಿ। ಬ್ರೂತೇ-ಬ್ರುವಾತೇ-ಬ್ರುವತೇ॥

ಬ್ರುವಃ, ಈಟ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಉತೋವೃದ್ಧಿರ್ಲುಕಿ ಹಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ', 'ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪಿತಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಹಲಿ' ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಪಿತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. 'ಬ್ರುವಃ' ಪಂಚಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಬ್ರೂಞ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲಾದಿಯಾದ ಪಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬ್ರು+ಈತಿ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಬ್ರವೀತಿ। ಬ್ರೂತಃ। ಬ್ರು+ಅನ್ತಿ. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ-' ಉವಜ್. ಬ್ರುವನ್ತಿ॥ ಬ್ರೂ+ಸಿ. ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಈಟ್. ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಷತ್ವ. ಬ್ರವೀಷಿ। ಬ್ರೂಥಃ। ಬ್ರೂಥ॥ ಬ್ರವೀಮಿ। ಬ್ರೂವಃ। ಬ್ರೂಮಃ॥ ಆ.—ಬ್ರೂತೇ। ಬ್ರೂ+ಆತೇ. ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಉವಜ್. ಬ್ರುವಾತೇ। ಬ್ರುವತೇ॥ ಬ್ರೂಷೇ। ಬ್ರುವಾಥೇ। ಬ್ರೂಧ್ವೇ॥ ಬ್ರುವೇ। ಬ್ರೂವಹೇ। ಬ್ರೂಮಹೇ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಬ್ರೂ+ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ವಚಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಲಿಟ್, ಲುಟ್, ಲೃಟ್, ಆಶೀರ್ಲಿಙ್, ಲುಙ್, ಲೃಙ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ವಚ್ ಧಾತುವಿನ ರೂಪವೇ ಬ್ರೂಞ್ ಧಾತುವಿಗಾಗುತ್ತದೆ.

ಬ್ರೂಞಿಗೆ ವಚಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೯೮. ಬ್ರುವೋ ವಚಿಃ ॥ ೨-೪-೫೩ ॥

ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ। ಉವಾಚ। ಊಚತುಃ। ಊಚುಃ। ಉವಚಿಥ, ಉವಕ್ಥ॥ ಊಚೇ॥ ವಕ್ತಾಸಿ, ವಕ್ತಾಸೇ॥ ವಕ್ಷ್ಯತಿ, ವಕ್ಷ್ಯತೇ॥ ಬ್ರವೀತು, ಬ್ರೂತಾತ್। ಬ್ರುವನ್ತು। ಬ್ರೂಹಿ। ಬ್ರವಾಣಿ॥ ಬ್ರೂತಾಮ್॥

ಬ್ರವೈ । ಅಬ್ರವೀತ್, ಅಬ್ರೂತ । ಬ್ರೂಯಾತ್, ಬ್ರುವೀತ ॥ ಉಚ್ಯಾತ್, ವಕ್ಷೀಷ್ಟ ।

ಬ್ರುವಃ, ವಚಿಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಅಧಿಕಾರ. ಆರ್ಧಧಾತುಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರೂಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವಚಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ವಚಿಯಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಲಿಟನಲ್ಲಿ ವಚಾದೇಶ ಬಂದರೆ ವಚ್‌ವಚ್ + ಅ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ವವಚ್ + ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಉಅವಚ್ + ಅ. 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ' ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉವಚ್ + ಅ. 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ವೃದ್ಧಿ. ಉವಾಚ್ + ಅ = ಉವಾಚ । ವಚ್ + ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲೇ 'ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಚ್ + ಅತುಸ್. ದ್ವಿತ್ವ. ಹಲಾದಿಶೇಷ. ದೀರ್ಘ. ಊಚತುಃ । ಊಚುಃ ॥ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಟ್ ಬಂದರೆ ಉವಚಿಥ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಉವಚ್ + ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚೋಃ ಕುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ. ಉವಕ್ಥ । ಊಚಥುಃ । ಊಚ ॥ 'ಣಲುತ್ತಮೋವಾ' ಉವಾಚ, ಉವಚ । ಊಚಿವ । ಊಚಿಮ ॥ ಆ.—ಒಂಬತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಕಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ಆಮೇಲೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಊಚೇ । ಊಚಾತೇ । ಊಚಿರೇ ॥ ಊಚಿಷೇ । ಊಚಾಥೇ । ಊಚಿಧ್ವೇ ॥ ಊಚೇ । ಊಚಿವಹೇ । ಊಚಿಮಹೇ ॥

ಲುಟ್ ॥ ವಚಾದೇಶ ಬಂದರೆ ವಚ್ + ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕುತ್ವ. ವಕ್ತಾ । ವಕ್ತಾರೌ । ವಕ್ತಾರಃ ॥ ವಕ್ತಾಸಿ । ವಕ್ತಾಸ್ಥಃ । ವಕ್ತಾಸ್ಥ ॥ ವಕ್ತಾಸ್ಮಿ । ವಕ್ತಾಸ್ವಃ । ವಕ್ತಾಸ್ಮಃ ॥ ಆ.—ವಕ್ತಾ । ವಕ್ತಾರೌ । ವಕ್ತಾರಃ ॥ ವಕ್ತಾಸೇ । ವಕ್ತಾಸಾಥೇ । ವಕ್ತಾಧ್ವೇ ॥ ವಕ್ತಾಹೇ । ವಕ್ತಾಸ್ವಹೇ । ವಕ್ತಾಸ್ಮಹೇ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ವಚ್ + ಸ್ಯತಿ. 'ಚೋಃಕುಃ', 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ವಕ್ಷ್ಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ವಕ್ಷ್ಯತೇ । ವಕ್ಷ್ಯೇತೇ । ವಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ಪಿತ್‌ನಲ್ಲಿ 'ಬ್ರುವ ಈಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಡಾಗಮ. ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಉವಙಾದೇಶ. ಬ್ರವೀತು, ಬ್ರೂತಾತ್ । ಬ್ರೂತಾಮ್ । ಬ್ರುವನ್ತು ॥ ಬ್ರೂಹಿ, ಬ್ರೂತಾತ್ । ಬ್ರೂತಮ್ । ಬ್ರೂತ ॥ ಬ್ರವಾಣಿ । ಬ್ರವಾವ । ಬ್ರವಾಮ ॥ ಆ.—ಬ್ರೂತಾಮ್ । ಬ್ರುವಾತಾಮ್ । ಬ್ರುವತಾಮ್ ॥ ಬ್ರೂಷ್ವ । ಬ್ರುವಾಥಾಮ್ । ಬ್ರೂಧ್ವಮ್ ॥ ಬ್ರವೈ । ಬ್ರವಾವಹೈ । ಬ್ರವಾಮಹೈ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅಬ್ರೂ + ಈತ್. ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಅಬ್ರವೀತ್ । ಅಬ್ರೂತಾಮ್ । ಅಬ್ರುವನ್ ॥ ಅಬ್ರವೀಃ । ಅಬ್ರೂತಮ್ । ಅಬ್ರೂತ ॥ ಅಬ್ರವಮ್ । ಅಬ್ರೂವ । ಅಬ್ರೂಮ ॥ ಆ.—ಅಬ್ರೂತ । ಅಬ್ರುವಾತಾಮ್ । ಅಬ್ರುವತ ॥ ಅಬ್ರೂಥಾಃ । ಅಬ್ರುವಾಥಾಮ್ । ಅಬ್ರೂಧ್ವಮ್ ॥ ಅಬ್ರುವಿ ।

ಅಬ್ರೂವಹಿ | ಅಬ್ರೂಮಹಿ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ಬ್ರೂಯಾತಾಮ್ | ಬ್ರೂಯುಃ ॥ ಬ್ರೂಯಾಃ | ಬ್ರೂಯಾತಮ್ | ಬ್ರೂಯಾತ ॥ ಬ್ರೂಯಾಮ್ | ಬ್ರೂಯಾವ | ಬ್ರೂಯಾಮ ॥ **ಆ.**—ಬ್ರು + ಈತ. ಉವಙ್. ಬ್ರುವೀತ | ಬ್ರುವೀಯಾತಾಮ್ | ಬ್ರುವೀರನ್ ॥ ಬ್ರುವೀಥಾಃ | ಬ್ರುವೀಯಾಥಾಮ್ | ಬ್ರುವೀಧ್ವಮ್ ॥ ಬ್ರುವೀಯ | ಬ್ರುವೀವಹಿ | ಬ್ರುವೀಮಹಿ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ವಚಾದೇಶ. ಯಾಸುಟ್ ಆಶೀರ್ಲಿಙಿನಲ್ಲಿ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ವಚಿಸ್ವಪಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಉಚ್ಯಾತ್ | ಉಚ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಉಚ್ಯಾಸುಃ ॥ ಉಚ್ಯಾಃ | ಉಚ್ಯಾಸ್ತಮ್ | ಉಚ್ಯಾಸ್ತ ॥ ಉಚ್ಯಾಸಮ್ | ಉಚ್ಯಾಸ್ವ | ಉಚ್ಯಾಸ್ಮ ॥ **ಆ.**—ವಚ್ + ಸೀಸ್ತ. 'ಚೋಃಕುಃ' ಕುತ್ವ. ಷತ್ವ. ವಕ್ಷೀಷ್ಟ | ವಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ವಕ್ಷೀರನ್ ॥ ವಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ | ವಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ | ವಕ್ಷೀಧ್ವಮ್ ॥ ವಕ್ಷೀಯ | ವಕ್ಷೀವಹಿ | ವಕ್ಷೀಮಹಿ ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಚ್ಲಿ ಬಂದಾಗ ವಚಾದೇಶ. ಅವಚ್ + ಚ್ಲಿ + ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಅಙಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೫೯೯. ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿಖ್ಯಾತಿಭ್ಯೋಽಙ್ ॥ ೩-೧-೫೨ ॥

ಏಭ್ಯಶ್ಲೇರಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿಖ್ಯಾತಿಭ್ಯಃ, ಅಙ್ ॥ 'ಚ್ಲೇಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಇಕ್ಶ್ತಿಪೌ ಧಾತುನಿರ್ದೇಶೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸು, ವಚ, ಖ್ಯಾ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ತಿಪ್ ಬಂದಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಸು, ವಚ, ಖ್ಯಾ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅವಚ್ + ಅ + ತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಅಙ್ ಪರವಾದಾಗ ವಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಮಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೦೦. ವಚ ಉಮ್ ॥ ೭-೪-೨೦ ॥

ಅಙಿ ಪರೇ । ಅವೋಚತ್, ಅವೋಚತ । ಅವಕ್ಷ್ಯತ್, ಅವಕ್ಷ್ಯತ । (ಗ. ಸೂ.) ಚರ್ಕರೀತಂ ಚ । ಚರ್ಕರೀತಮಿತಿ ಯಙ್ಲುಗನ್ತಸ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾ, ತದದಾದೌ ಬೋಧ್ಯಮ್ ॥

ವಚಃ, ಉಮ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಋದೃಶೋಽಙಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙಿ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಙ್ ಪರವಾದಾಗ ಉಮಾಗಮ

ಬರುತ್ತದೆ. ಉಮಿನಲ್ಲಿ ಮಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಮಿದಚೋನ್ತ್ಯಾತ್ಪರಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಚಿನ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ (ಅ) ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವ+ಉಚ್+ಅತ್. 'ಆದ್ಗುಣಃ' ಅವೋಚತ್. ಅವೋಚ ಅಂಗ. ಅವೋಚತಾಮ್ । ಅವೋಚನ್ ॥ ಅವೋಚಃ । ಅವೋಚತಮ್ । ಅವೋಚತ ॥ ಅವೋಚಮ್ । ಅವೋಚಾವ । ಅವೋಚಾಮ ॥ ಆ.—ಅವೋಚತ । ಅವೋಚೇತಾಮ್ । ಅವೋಚನ್ತ ॥ ಅವೋಚಥಾಃ । ಅವೋಚೇಥಾಮ್ । ಅವೋಚಧ್ವಮ್ ॥ ಅವೋಚೇ । ಅವೋಚಾವಹಿ । ಅವೋಚಾಮಹಿ ॥

ಲೃಙ್ ॥ ವಚಾದೇಶ. ಅವಕ್ಷ್ಯತ್ । ಆ.—ಅವಕ್ಷ್ಯತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಚರ್ಕರೀತಂ ಚ । ಇದು ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಗಣಸೂತ್ರ. ಯಙ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆ ಯಙ್‌ಲುಕಿಗೆ ಪ್ರಾಚೀನರು ಚರ್ಕರೀತವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಯಙ್‌ಲುಕನ್ನು ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಶಪ್ ಬಂದು ಲುಕ್ ಆಗುತ್ತದೆಂದೂ ಅದಕ್ಕೆ ಇತರ ವಿಕರಣ(ಶ್ಯನಾದಿ)ಗಳಾವುವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯಙ್‌ಲುಕ್ ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಯಥಾ, ಬೋಭವೀತಿ. ಇದನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

॥ ೭೪ ॥ ಊರ್ಣುಞ್=ಆಚ್ಛಾದನೇ (ಮುಚ್ಚುವುದು.)

ಇದು ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. ರೇಫವಿರುವುದರಿಂದ ಣ ಬಂದಿದೆ. ಅದರ ಮೂಲಸ್ವರೂಪ ಊರ್ನು. ಅನೇಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಸೇಟ್. ಊರ್ಣು+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪಿತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಊರ್ಣುಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೦೧. ಊರ್ಣೋತೇರ್ವಿಭಾಷಾ ॥ ೭-೩-೯೦ ॥

ವಾ ವೃದ್ಧಿಃ ಸ್ಯಾದ್ಧಲಾದೌ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ । ಊರ್ಣೌತಿ, ಊರ್ಣೋತಿ । ಊರ್ಣುತಃ । ಊರ್ಣುವನ್ತಿ । ಊರ್ಣುತೇ । ಊರ್ಣುವಾತೇ । ಊರ್ಣುವತೇ ॥

ಊರ್ಣೋತೇಃ, ವಿಭಾಷಾ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಉತೋ ವೃದ್ಧಿರ್ಲುಕಿಹಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿಃ', 'ಹಲಿ', 'ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪಿತಿ', 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಊರ್ಣುಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಲಾದಿಯಾದ ಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿ, ಸಿ, ಮಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಹಲಾದಿಯಾದ ಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ

ವಿಕಲ್ಪವೃದ್ಧಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಊರ್ಣೌತಿ. ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಗುಣ. ಊರ್ಣೋತಿ । ಊರ್ಣುತಃ । ಊರ್ಣುವನ್ತಿ (ಉವಙ್) ॥ ಊರ್ಣೌಷಿ, ಊರ್ಣೋಷಿ । ಊರ್ಣುಥಃ । ಊರ್ಣುಥ ॥ ಊರ್ಣೌಮಿ, ಊರ್ಣೋಮಿ । ಊರ್ಣುವಃ । ಊರ್ಣುಮಃ ॥ ಆ.—ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳಿಲ್ಲ. ಊರ್ಣುತೇ । ಊರ್ಣುವಾತೇ । ಊರ್ಣುವತೇ ॥ ಊರ್ಣುಷೇ । ಊರ್ಣುವಾಥೇ । ಊರ್ಣುಧ್ವೇ ॥ ಊರ್ಣುವೇ । ಊರ್ಣುವಹೇ । ಊರ್ಣುಮಹೇ ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಊರ್ಣು ಅನೇಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಇಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಆಮ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವಾ ॥ ಊರ್ಣೋತೇರಾಮ್ನೇತಿ ವಾಚ್ಯಮ್ ।

ಊರ್ಣುಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆಮ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಊರ್ಣುವಿಗೇ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ 'ಅಜಾದೇ ರ್ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯೈಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ರ್, ನ್, ಉ ಹೀಗೆ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ರೇಫಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಂಯೋಗಾದಿಯು ನದರಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೦೨. ನನ್ದ್ರಾಃ ಸಂಯೋಗಾದಯಃ ॥ ೬–೧–೩ ॥

ಅಚಃ ಪರಾಃ ಸಂಯೋಗಾದಯೋ ನದರಾ ದ್ವಿರ್ನ ಭವನ್ತಿ । ನು ಶಬ್ದಸ್ಯ ದ್ವಿತ್ವಮ್ । ಊರ್ಣುನಾವ । ಊರ್ಣುನುವತುಃ । ಊರ್ಣುನುವುಃ ।

ಮೂರು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಅಜಾದೇರ್ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಜಾದೇಃ', 'ಏಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್ವೇ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಜಾದಿಯೆಂದರೆ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಚ್ ಎಂದರ್ಥ. ಅಚ್ ಚಾಸೌ ಆದಿಶ್ಚ ಅಜಾದಿಃ । ಕರ್ಮಧಾರಯ ಸಮಾಸ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಪಂಚಮೀ. ನ್ ಚ, ದ್ ಚ, ರಶ್ಚ=ನ್ದ್ರಾಃ । **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಂಯೋಗಾದಿಭೂತವಾದ ನಕಾರ ದಕಾರ ರೇಫಗಳು ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಅಚ್ ಉ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವೆಂದರೆ ರ್ನ್. ಅದರ ಆದಿಯಾದ ರೇಫಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಲ್ಲ. ಆಗ ಕೇವಲ ನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ದ್ವಿತ್ವ. ಊರ್ನುನು+ಅ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ. ಊರ್ಣುನೌ+ಅ. ಆವಾದೇಶ. ಊರ್ಣುನಾವ । ಊರ್ಣುನು ಅಂಗ. ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಉವಙ್. ಊರ್ಣುನುವತುಃ ।

ಊರ್ಣುನುವುಃ || ಊರ್ಣುನು + ಇಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ 'ಸಾರ್ವಧಾತು ಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇಡಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಙಿತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಙಿತ್ತಾದರೆ ಗುಣವಿಲ್ಲ.

ಇಡಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಙಿತ್ತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೩. ವಿಭಾಷೋರ್ಣೋಃ || ೧-೨-೩ ||

ಇಡಾದಿಪ್ರತ್ಯಯೋ ವಾ ಙಿತ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಊರ್ಣುನುವಿಥ, ಊರ್ಣ ನವಿಥ | ಊರ್ಣುವಿತಾ, ಊರ್ಣವಿತಾ || ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯತಿ, ಊರ್ಣ ವಿಷ್ಯತಿ | ಊರ್ಣೌತು, ಊರ್ಣೋತು | ಊರ್ಣವಾನಿ | ಊರ್ಣವೈ ||

ವಿಭಾಷಾ, ಊರ್ಣೋಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಗಾಙ್‌ಕುಟಾದಿಭ್ಯಃ—' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ 'ಙಿತ್', 'ವಿಜ ಇಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ** —ಊರ್ಣುಞ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಡಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಙಿತ್ತಾಗು ತ್ತದೆ. ಇಟ್ ಆಗಮವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಇಥ ಙಿತ್ತಾದರೆ 'ಕ್ಙಿತಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತು—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉವಙ್. ಊರ್ಣುನುವಿಥ. ಙಿತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಊರ್ಣನವಿಥ | ಊರ್ಣುನುವಥುಃ | ಊರ್ಣುನುವ || ಊರ್ಣುನಾವ, ಊರ್ಣು ನವ | ಊರ್ಣುನುವಿವ | ಊರ್ಣುನುವಿಮ || ಆ.—ಊರ್ಣುನುವೇ | ಊರ್ಣು ನುವಾತೇ | ಊರ್ಣುನುವಿರೇ || ಊರ್ಣುನುವಿಷೇ | ಊರ್ಣುನುವಾಥೇ | ಊರ್ಣು ನುವಿಧ್ವೇ || ಊರ್ಣುನುವೇ | ಊರ್ಣುನುವಿವಹೇ | ಊರ್ಣುನುವಿಮಹೇ ||

ಲುಟ್ || ಊರ್ಣು + ಇತಾ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಙಿತ್ವವಿಕಲ್ಪ ಬಂದರೆ ಗುಣನಿಷೇಧ. ಉವಙ್. ಙಿತ್ವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಊರ್ಣುವಿತಾ, ಊರ್ಣವಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಊರ್ಣುವಿತಾಸೇ, ಊರ್ಣವಿತಾಸೇ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** || ಗುಣವಿಕಲ್ಪ. ಊರ್ಣುವಿಷ್ಯತಿ, ಉರ್ಣವಿಷ್ಯತಿ. ಆ.—ಊರ್ಣು ವಿಷ್ಯತೇ, ಊರ್ಣವಿಷ್ಯತೇ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** || ಲಟನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ವೃದ್ಧಿ ವಿಕಲ್ಪ. ಊರ್ಣೌತು, ಊರ್ಣೋತು, ಊರ್ಣುತಾತ್ | ಊರ್ಣುತಾಮ್ | ಊರ್ಣುವನ್ತು || ಊರ್ಣುಹಿ, ಊರ್ಣುತಾತ್ | ಊರ್ಣುತಮ್ | ಊರ್ಣುತ || ಉತ್ತಮದಲ್ಲಿ ಆಟ್ ಪಿತ್ತಾದರೂ ಹಲಾದಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಊರ್ಣವಾನಿ | ಊರ್ಣವಾವ | ಊರ್ಣವಾಮ || ಆ.— ಊರ್ಣುತಾಮ್ | ಊರ್ಣುವಾತಾಮ್ | ಊರ್ಣುವತಾಮ್ || ಊರ್ಣುಷ್ವ | ಊರ್ಣುವಾಥಾಮ್ | ಊರ್ಣುಧ್ವಮ್ || ಊರ್ಣವೈ | ಊರ್ಣವಾವಹೈ | ಊರ್ಣವಾಮಹೈ || **ಲಙ್** || ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಡಾಗಮ,

ವೃದ್ಧಿ. ಆ+ಊರ್ಣು+ತ್=ಔರ್ಣು+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಿಕಲ್ಪವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಗುಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಊರ್ಣುಞಿಗೆ ಗುಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೪. ಗುಣೋಽಪೃಕ್ತೇ || ೭-೩-೯೧ ||

ಊರ್ಣೋತೇರ್ಗುಣೋಽಪೃಕ್ತೇ ಹಲಾದೌ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ | ವೃದ್ಧ್ಯಪವಾದಃ | ಔರ್ಣೋತ್ | ಔರ್ಣೋಃ | ಊರ್ಣುಯಾತ್ | ಊರ್ಣುಯಾಃ | ಊರ್ಣುವೀತ | ಊರ್ಣುಯಾತ್ | ಊರ್ಣುವಿಷೀಷ್ಟ, ಊರ್ಣವಿಷೀಷ್ಟ ||

ಗುಣಃ, ಅಪೃಕ್ತೇ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಊರ್ಣೋತೇರ್ವಿಭಾಷಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಊರ್ಣೋತೇಃ', 'ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪಿತಿ', 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ', 'ಉತೋವೃದ್ಧಿಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಏಕಾಲ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪೃಕ್ತಸಂಜ್ಞೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಊರ್ಣುಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಪೃಕ್ತವಾದ ಹಲಾದಿಯಾದ ಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ ಅಪೃಕ್ತವಾದ ಪಿತ್ತಾದ ಹಲಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಗುಣ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಗುಣ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಅಪವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಔರ್ಣು+ತ್. ಗುಣ ಬಂದರೆ ಔರ್ಣೋತ್ | ಔರ್ಣುತಾಮ್ | ಔರ್ಣುವನ್ || ಔರ್ಣೋಃ | ಔರ್ಣುತಮ್ | ಔರ್ಣುತ || ಔರ್ಣವಮ್ | ಔರ್ಣುವ | ಔರ್ಣುಮ || ಆ.—ಔರ್ಣುತ | ಔರ್ಣುವಾತಾಮ್ | ಔರ್ಣುವತ || ಔರ್ಣುಥಾಃ | ಔರ್ಣುವಾಥಾಮ್ | ಔರ್ಣುಧ್ವಮ್ || ಔರ್ಣುವಿ | ಔರ್ಣುವಹಿ | ಔರ್ಣುಮಹಿ ||

ವಿಧಿಲಿಙ್ || ಊರ್ಣುಯಾತ್ | ಊರ್ಣುಯಾತಾಮ್ | ಊರ್ಣುಯುಃ || ಊರ್ಣುಯಾಃ | ಊರ್ಣುಯಾತಮ್ | ಊರ್ಣುಯಾತ || ಊರ್ಣುಯಾಮ್ | ಊರ್ಣುಯಾವ | ಊರ್ಣುಯಾಮ || ಆ.—ಊರ್ಣುವೀತ | ಊರ್ಣುವೀಯಾತಾಮ್ | ಊರ್ಣುವೀರನ್ || ಊರ್ಣುವೀಥಾಃ | ಊರ್ಣುವೀಯಾಥಾಮ್ | ಊರ್ಣುವೀಧ್ವಮ್ || ಊರ್ಣುವೀಯ | ಊರ್ಣುವೀವಹಿ | ಊರ್ಣುವೀಮಹಿ || **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್**—ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದರಿಂದ 'ವಿಭಾಷೋರ್ಣೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಙಿತ್ತಾದರೆ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೂಪ. ಗುಣ, ಉವಙ್‌ಗಳಿಂದ ಆ ಎರಡು ರೂಪಗಳು. ಊರ್ಣುಯಾತ್ | ಊರ್ಣುಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಊರ್ಣುಯಾಸುಃ || ಇತ್ಯಾದಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಲ್ಲಿ ಸುಗಮವಾಗಿದೆ. ಆ.—ಊರ್ಣುವಿಷೀಷ್ಟ, ಊರ್ಣವಿಷೀಷ್ಟ | ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಙ್** || ಆಊರ್ಣು+ಇಸ್+ಈತ್. 'ಇಟ ಈಟಿ'

ಸಲೋಪ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. 'ಆಟಶ್ಚ' ವೃದ್ಧಿ. ಔರ್ಣು+ಈತ್. 'ವಿಭಾಷೋರ್ಣೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಙಿತ್ತಾದರೆ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಉವಙ್. ಔರ್ಣುವೀತ್ | ಔರ್ಣುವಿಷ್ಟಾಮ್ | ಔರ್ಣುವಿಷುಃ || ಔರ್ಣುವೀಃ | ಔರ್ಣುವಿಷ್ಟಮ್ | ಔರ್ಣುವಿಷ್ಟ || ಔರ್ಣುವಿಷಮ್ | ಔರ್ಣುವಿಷ್ವ | ಔರ್ಣುವಿಷ್ಮ || ಙಿತ್ವ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಗುಣಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಕಲ್ಪವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಇಡಾದಿ ಸಿಚಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೦೫. ಊರ್ಣೋತೇರ್ವಿಭಾಷಾ || ೭-೨-೬ ||

ಇಡಾದೌ ಸಿಚಿ ವಾ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇ ಪರೇ || ಪಕ್ಷೇ ಗುಣಃ || ಔರ್ಣಾವೀತ್, ಔರ್ಣವೀತ್ | ಔರ್ಣಾವಿಷ್ಟಾಮ್, ಔರ್ಣವಿಷ್ಟಾಮ್ | ಔರ್ಣುವಿಷ್ಟ, ಔರ್ಣವಿಷ್ಟ | ಔರ್ಣುವಿಷ್ಯತ್, ಔರ್ಣವಿಷ್ಯತ್ | ಔರ್ಣುವಿಷ್ಯತ, ಔರ್ಣವಿಷ್ಯತ ||

ಇತ್ಯದಾದಯಃ ||

ಊರ್ಣೋತೇಃ, ವಿಭಾಷಾ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನೇಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟಿ' ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಸಿಚಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ. ತದಾದಿಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—** ಊರ್ಣುಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಪರವಾದ ಇಡಾದಿ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಆನುಪೂರ್ವಿಯು ಸೂತ್ರ ಹಿಂದೆ ಬಂದಿದೆ. ಅದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದು ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವೃದ್ಧಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವೃದ್ಧಿಬಂದರೆ ಔರ್ಣಾವೀತ್ | ಔರ್ಣಾವಿಷ್ಟಾಮ್ | ಔರ್ಣಾವಿಷುಃ || ಔರ್ಣಾವೀಃ | ಔರ್ಣಾವಿಷ್ಟಮ್ | ಔರ್ಣಾವಿಷ್ಟ || ಔರ್ಣಾವಿಷಮ್ | ಔರ್ಣಾವಿಷ್ವ | ಔರ್ಣಾವಿಷ್ಮ || ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಗುಣ. ಔರ್ಣವೀತ್— ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಲುಙಿನ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಙಿತ್‌ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಔರ್ಣುವಿಷ್ಟ | ಔರ್ಣುವಿಷಾತಾಮ್ | ಔರ್ಣುವಿಷತ || ಔರ್ಣುವಿಷ್ಠಾಃ | ಔರ್ಣುವಿಷಾಥಾಮ್ | ಔರ್ಣುವಿಢ್ವಮ್ || ಔರ್ಣುವಿಷಿ | ಔರ್ಣುವಿಷ್ವಹಿ | ಔರ್ಣುವಿಷ್ಮಹಿ || ಇಡಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಙಿತ್ತಾಗದಿದ್ದರೆ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಔರ್ಣವಿಷ್ಟ | ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಙ್** || ಇಡಾದಿ ಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಕಲ್ಪ ಙಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ, ಙಿತ್ತಾದರೆ ಉವಙ್, ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಟ್, ವೃದ್ಧಿ. ಔರ್ಣುವಿಷ್ಯತ್ | ಔರ್ಣುವಿಷ್ಯತಾಮ್ | ಔರ್ಣುವಿಷ್ಯನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಗುಣಬಂದರೆ ಔರ್ಣವಿಷ್ಯತ್

ಇತ್ಯಾದಿ ಆ.—ಔರ್ಣುವಿಷ್ಯತ | ಔರ್ಣುವಿಷ್ಯೇತಾಮ್ | ಔರ್ಣುವಿಷ್ಯನ್ತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಗುಣಬಂದರೆ ಔರ್ಣವಿಷ್ಯತ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅದಾದಿಗಣದ ಧಾತುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

೩. ಅಥ ಜುಹೋತ್ಯಾದಯಃ

॥ ೭೫ ॥ ಹು=ದಾನಾದನಯೋಃ (ಕೊಡುವುದು, ತಿನ್ನುವುದು.)

೬೦೬. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲುಃ ॥ ೨-೪-೭೫ ॥

ಶಪಃ ಶ್ಲುಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಹು ಧಾತು. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಅನಿಟ್. ಹು+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಾಗಿ 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್‌ವಿಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ ವಾಗಿ ಶ್ಲುವಿಕರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹು ಧಾತುವಿಗೆ ಶ್ತಿಪ್ ಮಾಡಿ ದರೆ ಜುಹೋತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹು ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಬಂದ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲು ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಶ್ಲು ಅಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಯಾದರ್ಶನವೇ. ಶಪ್ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಗ ಹು+ತಿ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳು ತ್ತಾನೆ.

ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೦೭. ಶ್ಲೌ ॥ ೬-೧-೧೦ ॥

ಧಾತೋರ್ದ್ವೇ ಸ್ತಃ । ಜುಹೋತಿ । ಜುಹುತಃ ॥

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ', 'ಏಕಾಚೋ ದ್ವೇ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದ್ವೇ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಶ್ಲು ಪರ ವಾದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಶ್ಲು ಇರುವುದರಿಂದ ಹುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಹುಹು+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶ. ಜುಹು+ತಿ. 'ಸಾರ್ವಧಾ—' ಗುಣ. ಜುಹೋತಿ. ಜುಹು ಅಂಗ. ತಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಜುಹುತಃ | ಜುಹು+ಝಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಿಗೆ ಅನ್ತಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಅತಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಋುಕ್ಕೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೦೮. ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್ ॥ ೭-೧-೪ ॥

ಋುಸ್ಯಾತ್ಸ್ಯಾತ್ । ಹುಶ್ನುವೋರಿತಿ ಯಣ್ । ಜುಹ್ವತಿ ॥

ಅತ್, ಅಭ್ಯಸ್ತಾತ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಝೋನ್ತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಝಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝುಕ್ಕೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸೇರಿ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಜುಹು ಅಭ್ಯಸ್ತ. ಇದರ ಪರದ ಝುಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಜುಹು + ಅತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹುಶ್ನುವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್. ಜುಹ್ವತಿ. (ಉವಙಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಯಣ್ ಬಂದಿದೆ) ಜುಹು + ಸಿ. ಗುಣ, ಷತ್ವ. ಜುಹೋಷಿ । ಜುಹುಥಃ । ಜುಹುಥ ॥ ಜುಹೋಮಿ । ಜುಹುವಃ । ಜುಹುಮಃ ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಹು + ಲಿಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭೀ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಆಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೦೯. ಭೀಹ್ರೀಭೃಹುವಾಂ ಶ್ಲುವಚ್ಚ ॥ ೩-೧-೩೯ ॥

ಏಭ್ಯೋ ಲಿಟಿ ಆಮ್, ವಾ ಸ್ಯಾದಾಮಿ ಶ್ಲಾವಿವ ಕಾರ್ಯಂ ಚ । ಜುಹವಾಞ್ಚಕಾರ, ಜುಹಾವ । ಹೋತಾ । ಹೋಷ್ಯತಿ । ಜುಹೋತು, ಜುಹುತಾತ್ । ಜುಹುತಾಮ್ । ಜುಹ್ವತು । ಜುಹುಧಿ । ಜುಹವಾನಿ । ಅಜುಹೋತ್ । ಅಜುಹುತಾಮ್ ॥

ಭೀಹ್ರೀಭೃಹುವಾಂ, ಶ್ಲುವತ್, ಚ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಕಾಸ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್', 'ಲಿಟಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಭೀಹ್ರೀಭೃಹುವಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳಿವೆ. ಶ್ಲಾವಿವ । ಶ್ಲುವತ್ ॥ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭೀ, ಹ್ರೀ, ಭೃ, ಹು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ; ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಶ್ಲು ಪರವಾದರೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಮ್ ಬಂದರೆ 'ಆಮಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಲುಕ್. ಹು + ಆಮ್. ಶ್ಲುವಿನ ಕಾರ್ಯ ದ್ವಿತ್ವ. ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಜುಹು + ಆಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಜುಹವ್ + ಆಮ್ = ಜುಹವಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಕೃಞ್ಚಾನುಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ಲಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿನ

ಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಪರವಾದ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಧಾತುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಕೃ ಬಂದರೆ ಜುಹವಾಮ್ + ಚಕಾರ. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ಜುಹವಾಞ್ಚಕಾರ | ಜುಹವಾಞ್ಚಕ್ರತುಃ | ಜುಹವಾಞ್ಚಕ್ರುಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಭೂ ಬಂದರೆ ಜುಹವಾಮ್ಬಭೂವ ಇತ್ಯಾದಿ, ಅಸ್ ಬಂದರೆ ಜುಹವಾಮಾಸ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಮ್ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಹುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಜುಹು + ಅ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ. ಜುಹೌ + ಅ. ಅವಾದೇಶ. ಜುಹಾವ | ಜುಹುವತುಃ | ಜುಹುವುಃ || ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ಥಲಿಗೆ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ಜುಹವಿಥ, ಜುಹೋಥ | ಜುಹುವಥುಃ | ಜುಹುವ || 'ಣಲುತ್ತಮೋವಾ' ಜುಹಾವ, ಜುಹವ | ಜುಹುವಿವ | ಜುಹುವಿಮ ||

ಲುಟ್ || ಹು + ತಾ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾ—' ಗುಣ. ಹೋತಾ | ಹೋತಾರೌ | ಹೋತಾರಃ || ಹೋತಾಸಿ | ಹೋತಾಸ್ಥಃ | ಹೋತಾಸ್ಥ || ಹೋತಾಸ್ಮಿ | ಹೋತಾಸ್ವಃ | ಹೋತಾಸ್ಮಃ || **ಲೃಟ್** || ಹು + ಸ್ಯತಿ. ಗುಣ, ಷತ್ವ. ಹೋಷ್ಯತಿ | ಹೋಷ್ಯತಃ | ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** || ಲಟನಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಜುಹೋತು, ಜುಹುತಾತ್ | ಜುಹುತಾಮ್ | ಜುಹ್ವತು || ಜುಹು + ಹಿ. 'ಹುಝಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಧಿಃ' ಜುಹುಧಿ, ಜುಹುತಾತ್ | ಜುಹುತಮ್ | ಜುಹುತ || ಜುಹವಾನಿ | ಜುಹವಾವ | ಜುಹವಾಮ || **ಲಙ್** || ಅಜುಹು + ತ್. ಗುಣ. ಅಜುಹೋತ್ | ಅಜುಹುತಾಮ್ | ಅಜುಹು + ಝಿ. 'ಇತಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಝುಕ್ಕೆ ಅನ್ತಾದೇಶಾಪವಾದವಾಗಿ ಅತ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ 'ಸಿಜಭ್ಯಸ್ತವಿದಿಭ್ಯಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಸೂ. ೪೪೮) ಜುಸಾದೇಶ. ಅಜುಹು + ಉಸ್ ಎಂದು ಇರುವಾಗ 'ಹುಶ್ನುವೋಃ—' (ಸೂ. ೫೦೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಗುಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಜುಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಗುಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೧. ಜುಸಿ ಚ || ೭-೩-೮೩ ||

ಇಗನ್ತಾಙ್ಗಸ್ಯ ಗುಣೋಽಜಾದೌ ಜುಸಿ | ಅಜುಹವುಃ | ಜುಹುಯಾತ್ | ಹೂಯಾತ್ | ಅಹೌಷೀತ್ | ಅಹೋಷ್ಯತ್ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಮಿದೇರ್ಗುಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣಃ', 'ಕ್ಸಸ್ಯಾಚಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಚಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. ಗುಣ ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ 'ಇಕೋಗುಣವೃದ್ಧೀ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ 'ಇಕಃ' ಪದವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. 'ಅಚಿ' ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು 'ಜುಸಿ' ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಇಗನ್ತಾಂಗಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿಯಾದ ಜುಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜುಹು+ಉಸ್. ಅಜುಹು ಇಗನ್ತಾಂಗ. ಅಜಾದಿ ಜುಸ್, ಉಸ್. ಇದು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಅಜುಹೋ+ಉಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅವಾದೇಶ, ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ. ಅಜುಹವುಃ। ಅಜುಹೋಃ। ಅಜುಹುತಮ್। ಅಜುಹುತ॥ ಅಜುಹವಮ್। ಅಜುಹುವ। ಅಜುಹುಮ॥

ವಿಧಿಲಿಙ್॥ ಶ್ಲು. ದ್ವಿತ್ವ. ಯಾಸುಟ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಜುಹುಯಾತ್। ಜುಹುಯಾತಾಮ್। ಜುಹುಯುಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆಶೀರ್ಲಿಙ್॥ ಹು+ಯಾತ್. 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಹೂಯಾತ್। ಹೂಯಾಸ್ತಾಮ್। ಹೂಯಾಸುಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙ್॥ ಅಹು+ಸ್+ಈತ್. 'ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ವೃದ್ಧಿ. ಷತ್ವ. ಅಹೌಷೀತ್। ಅಹೌಷ್ಟಾಮ್। ಅಹೌಷುಃ॥ ಅಹೌಷೀಃ। ಅಹೌಷ್ಟಮ್। ಅಹೌಷ್ಟ॥ ಅಹೌಷಮ್। ಅಹೌಷ್ವ। ಅಹೌಷ್ಮ॥ ಲೃಙ್॥ ಅಹೋಷ್ಯತ್। ಅಹೋಷ್ಯತಾಮ್। ಅಹೋಷ್ಯನ್॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೭೬ ॥ ಞಿಭೀ=ಭಯೇ (ಹೆದರುವುದು.) ಬಿಭೇತಿ ॥

'ಆದಿರ್ಞಿಟುಡವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಯ ಞಿ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಭೀ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಪಿಗೆ ಶ್ಲು ಆದೇಶ. 'ಶ್ಲೌ' ದ್ವಿತ್ವ. ಭೀಭೀ+ತಿ. 'ಹ್ರಸ್ವಃ' ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಚಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. 'ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ' ಅಭ್ಯಾಸದ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಬಕಾರ. ಬಿಭೀ+ತಿ. ಗುಣ. ಬಿಭೇತಿ. ಬಿಭೀ+ತಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭೀ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೧. ಭಿಯೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ॥ ೬-೪-೧೧೫ ॥

ಇಕಾರೋ ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಧಲಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ। ಬಿಭಿತಃ। ಬಿಭೀತಃ। ಬಿಭ್ಯತಿ॥ ಬಿಭಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಬಿಭಾಯ। ಭೇತಾ। ಭೇಷ್ಯತಿ। ಬಿಭೇತು, ಬಿಭಿತಾತ್, ಬಿಭೀತಾತ್। ಅಬಿಭೇತ್। ಬಿಭೀಯಾತ್। ಭೀಯಾತ್। ಅಭೈಷೀತ್। ಅಭೇಷ್ಯತ್॥

॥ ೭೭ ॥ ಹ್ರೀ=ಲಜ್ಜಾಯಾಮ್ (ನಾಚಿಕೆಪಡುವುದು.)

ಜಿಹ್ರೇತಿ। ಜಿಹ್ರೀತಃ। ಜಿಹ್ರಿಯತಿ। ಜಿಹ್ರಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಜಿಹ್ರಾಯ। ಹ್ರೇತಾ। ಹ್ರೇಷ್ಯತಿ। ಜಿಹ್ರೇತು। ಅಜಿಹ್ರೇತ್। ಜಿಹ್ರೀಯಾತ್। ಹ್ರೀಯಾತ್। ಅಹ್ರೈಷೀತ್। ಅಹ್ರೇಷ್ಯತ್॥

ಭಿಯಃ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಇದ್ದರಿದ್ರಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್', 'ಈಹಲ್ಯಘೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ', 'ಅತ ಉತ್‌ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ', 'ಗಮಹನ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭೀ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಙಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಇಕಾರ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ (ಈ) ಬರುತ್ತದೆ. ತಸಾದಿಗಳು ಅಪಿತ್‌ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಙಿತ್ ಆಗುತ್ತವೆ. ಇಕಾರ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಬಿಭಿತಃ । ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಬಿಭೀತಃ । ಬಿಭೀ+ಝಿ. 'ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತಾದೇಶ. ಯಣ್. ಬಿಭ್ಯತಿ ॥ ಬಿಭೇಷಿ । ಬಿಭಿಥಃ, ಬಿಭೀಥಃ । ಬಿಭಿಥ, ಬಿಭೀಥ ॥ ಬಿಭೇಮಿ । ಬಿಭಿವಃ, ಬಿಭೀವಃ । ಬಿಬಿಮಃ, ಬಿಭೀಮಃ ॥

ಲಿಟ್ ॥ 'ಭೀಹ್ರೀಭೃಹುವಾಮ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಬಿಭೀ+ಆಮ್. ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಕೃ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನುಪ್ರಯೋಗ. ಬಿಭಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಬಿಭಯಾಮ್ಬಭೂವ, ಬಿಭಯಾಮಾಸ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಮ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಬಿಭೀ+ಅ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ. ಬಿಭಾಯ । ಬಿಭೀ+ಅತುಸ್. ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಣ್. ಬಿಭ್ಯತುಃ । ಬಿಭ್ಯುಃ ॥ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ಗುಣ. ಬಿಭಯಿಥ, ಬಿಭೇಥ । ಬಿಭ್ಯಥುಃ । ಬಿಭ್ಯ ॥ ಬಿಭಾಯ, ಬಿಭಯ । ಬಿಭ್ಯಿವ । ಬಿಭ್ಯಿಮ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ಇಟ್ ಇಲ್ಲ. ಗುಣ. ಭೇತಾ । ಭೇತಾರೌ । ಭೇತಾರಃ ॥ ಭೇತಾಸಿ । ಭೇತಾಸ್ಥಃ । ಭೇತಾಸ್ಥ ॥ ಭೇತಾಸ್ಮಿ । ಭೇತಾಸ್ವಃ । ಭೇತಾಸ್ಮಃ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ಗುಣ, ಷತ್ವ. ಭೇಷ್ಯತಿ । ಭೇಷ್ಯತಃ । ಭೇಷ್ಯನ್ತಿ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ಬಿಭೇತು । ತಾತಙ್ ಙಿತ್ತಾದ ಹಲಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಇತ್ವ ವಿಕಲ್ಪ. ಬಿಭಿತಾತ್, ಬಿಭೀತಾತ್ । ಬಿಭಿತಾಮ್, ಬಿಭೀತಾಮ್ । ಬಿಭ್ಯತು ॥ ಬಿಭಿಹಿ, ಬಿಭೀಹಿ । ಬಿಭಿತಮ್, ಬಿಭೀತಮ್ । ಬಿಭಿತ, ಬಿಭೀತ ॥ ಬಿಭಯಾನಿ । ಬಿಭಯಾವ । ಬಿಭಯಾಮ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅಬಿಭೇತ್ । ಅಬಿಭಿತಾಮ್, ಅಬಿಭೀತಾಮ್ । ಝಿಯಲ್ಲಿ ಜುಸ್, ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಅಬಿಭಯುಃ ॥ ಅಬಿಭೇಃ । ಅಬಿಭಿತಮ್, ಅಬಿಭೀತಮ್ । ಅಬಿಭಿತ, ಅಬಿಭೀತ ॥ ಅಬಿಭಯಮ್ । ಅಬಿಭಿವ, ಅಬಿಭೀವ । ಅಬಿಭಿಮ, ಅಬಿಭೀಮ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಬಿಭಿಯಾತ್, ಬಿಭೀಯಾತ್ । ಬಿಭಿಯಾತಾಮ್, ಬಿಭೀಯಾತಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಭೀಯಾತ್ । ಭೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಭೀಯಾಸುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಙ್** ॥ ಅಭೀ+ಸ್‌ಈತ್. 'ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ—' ವೃದ್ಧಿ. ಷತ್ವ. ಅಭೈಷೀತ್ । ಅಭೈಷ್ಟಾಮ್ । ಅಭೈಷುಃ ॥ ಅಭೈಷೀಃ । ಅಭೈಷ್ಟಮ್ । ಅಭೈಷ್ಟ ॥ ಅಭೈಷಮ್ । ಅಭೈಷ್ವ । ಅಭೈಷ್ಮ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅಭೇಷ್ಯತ್ । ಅಭೇಷ್ಯತಾಮ್ । ಅಭೇಷ್ಯನ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಹ್ರೀ ಧಾತು ಭೀ ಧಾತುವಿನಂತೇ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಬಂದಾಗ 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶ. **ಲಟ್** ॥ ಜಿಹ್ರೇತಿ । ಜಿಹ್ರೀತಃ । ಜಿಹ್ರೀ + ಅತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಯೋಗಪೂರ್ವವಾದುದರಿಂದ 'ಏರನೇಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಙ್. ಜಿಹ್ರಿಯತಿ ॥ ಜಿಹ್ರೇಷಿ । ಜಿಹ್ರೀಥಃ । ಜಿಹ್ರೀಥ ॥ ಜಿಹ್ರೇಮಿ । ಜಿಹ್ರೀವಃ । ಜಿಹ್ರೀಮಃ ॥ **ಲಿಟ್** ॥ ಜಿಹ್ರಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಜಿಹ್ರಾಯ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ಹ್ರೇತಾ । **ಲೃಟ್** ॥ ಹ್ರೇಷ್ಯತಿ ॥ **ಲೋಟ್** ॥ ಜಿಹ್ರೇತು, ಜಿಹ್ರೀತಾತ್ । **ಲಙ್** ॥ ಅಜಿಹ್ರೇತ್ । **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಜಿಹ್ರೀಯಾತ್ । **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಹ್ರೀಯಾತ್ । **ಲುಙ್** ॥ ಅಹ್ರೈಷೀತ್ । **ಲೃಙ್** ॥ ಅಹ್ರೇಷ್ಯತ್ ॥

॥ ೭೮ ॥ ಪೃ = ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ (ರಕ್ಷಿಸುವುದು, ತುಂಬುವುದು.)

ಪೃ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೧೨. ಅರ್ತಿಪಿಪರ್ತ್ಯೋಶ್ಚ ॥ ೭-೪-೭೭ ॥

ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಇಕಾರೋಽನ್ತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಶ್ಲೌ । ಪಿಪರ್ತಿ ॥

ಋಕಾರಾಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಸೇಟ್. ಲಟನಲ್ಲಿ ಶ್ಲು ಬಂದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ. 'ಉರತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ. ರಪರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಪಪೃ + ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅರ್ತಿಪಿಪರ್ತ್ಯೋಃ, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅತ್ರಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ', 'ಭೃಞಾಮಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್', 'ನಿಜಾಂ ತ್ರಯಾಣಾಂ ಶ್ಲೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶ್ಲೌ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಋ ಮತ್ತು ಪೃಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಶ್ಲುಪರವಾದಾಗ ಇಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಲೋಽಂತ್ಯಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಶ್ತಿಪ್‌ನಿಂದ ಅರ್ತಿ, ಪಿಪರ್ತಿ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಬಂದರೆ ಪಿಪೃ+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಗುಣ. ಪಿಪರ್ + ತಿ=ಪಿಪರ್ತಿ. ಪಿಪೃ + ತಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಙಿತ್ತಾಗಿರುವಾಗ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಉತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೧೩. ಉದೋಷ್ಠ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ ॥ ೭-೧-೧೦೨ ॥

ಅಂಗಾವಯವೌಷ್ಠ್ಯಪೂರ್ವೋ ಯ ಋತ್ ತದನ್ತಸ್ಯಾಙ್ಗಸ್ಯ ಉತ್ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಉತ್, ಓಷ್ಠ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಋೂತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಋೂತಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಆವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಒಂದು ಓಷ್ಠ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇನ್ನೊಂದು 'ಋೂತಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯಹೊಂದುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಂಗದ ಅವಯವವಾದ ಓಷ್ಠ್ಯ ಅಕ್ಷರವೇ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ಋೂಕಾರವಿದೆಯೋ ಅದೇ ಅಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಉತ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಿಪ್ೄ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂಗದ ಅವಯವ ಪಕಾರ (ಓಷ್ಠ್ಯ) ಇದೇ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಋೂಕಾರ ಅಂತವಾದ ಅಂಗವೆಂದರೆ ಪಿಪ್ೄ ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ವ ಬಂದರೆ 'ಉರಣ್ರಪರಃ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಿಪುರ್ + ತಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೧೪. ಹಲಿ ಚ ॥ ೮-೨-೭೭ ॥

ರೇಫವಾನ್ತಸ್ಯ ಧಾತೋರುಪಧಾಯಾ ಇಕೋ ದೀರ್ಘೋ ಹಲಿ। ಪಿಪೂರ್ತಃ। ಪಿಪುರತಿ। ಪಪಾರ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ' ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಿಪಿ ಧಾತೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ರ್ವೋಃ' ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ರೇಫಾಂತ, ವಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಇಕ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಹಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಿಪುರ್+ತಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫಾನ್ತವಾದ ಧಾತು ಪಿಪುರ್. ಇದಕ್ಕೆ ಹಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಉಪಧೆಯಾದ ಇಕ್, ಅಂದರೆ ಉಕಾರ. (ಅಂತ್ಯವರ್ಣದ ಹಿಂದಿನ ವರ್ಣ ಉಪಧೆ.) ಇದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪಿಪೂರ್ತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪಿಪುರ್ + ಝಿ. ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಿಗೆ ಅತಾದೇಶ. ಪಿಪುರತಿ. ಪಿಪರ್ಷಿ। ಪಿಪೂರ್ಥಃ। ಪಿಪೂರ್ಥ॥ ಪಿಪರ್ಮಿ। ಪಿಪೂರ್ವಃ। ಪಿಪೂರ್ಮಃ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಪ್ೄಪ್ೄ+ಅ. 'ಉರತ್' ಪಪ್ೄ+ಅ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ. ಪಪಾರ. ಪಪ್ೄ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಋಚ್ಛತ್ಯೄತಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಂದೆ ಕಿತ್ ಆದ ಲಿಟನಲ್ಲಿ ಗುಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಮೊದಲು ಹ್ರಸ್ವವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ೄ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಲಿಟನಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೧೫. ಶ್ೄದ್ೄಪ್ರಾಂ ಹ್ರಸ್ವೋ ವಾ ॥ ೭-೪-೧೨ ॥

ಏಷಾಂ ಲಿಟಿ ಹ್ರಸ್ವೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ಪಪ್ರತುಃ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ದಯತೇರ್ದಿಗಿಲಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟಿ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದುದರಿಂದಲೂ ಆ ಗುಣವು ಕಿತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೂ 'ಕಿತಿ' ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಶ್ೄ, ದ್ೄ, ಪ್ೄ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕಿತ್ ಆದ ಲಿಟ್ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಗುಣ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪಪೃ+ಅತುಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಯಣ್. ಪಪ್ರತುಃ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಹ್ರಸ್ವ ಬಾರದೇ ಇದ್ದರೆ ಪಪ್ೄ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಋದಂತಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೬. ಋಚ್ಛತ್ಯೄತಾಮ್ ॥ ೭-೪-೧೧ ॥

ತೌದಾದಿಕಋಚ್ಛೇರೃಧಾತೋರೄತಾಂ ಚ ಗುಣೋ ಲಿಟಿ। ಪಪರತುಃ। ಪಪರುಃ॥

ಒಂದೇ ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ದಯತೇರ್ದಿಗಿಲಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟಿ', 'ಋತಶ್ಚಸಂಯೋಗಾದೇರ್ಗುಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಋಚ್ಛತಿಶ್ಚ, ಋಶ್ಚ, ಋತ್‌ಚ ಋಚ್ಛತ್ಯೄತಃ। ತೇಷಾಮ್. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತುದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಋಚ್ಛಧಾತುವಿಗೂ, ಋಧಾತುವಿಗೂ ಋದಂತಧಾತುಗಳಿಗೂ ಲಿಟ್ ಪರವಾದಾಗ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಋದಂತ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಈಗ ಲಿಟ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಪಪರ್+ಅತುಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಪಪರತುಃ। ಕಿತ್ ಆದ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಇದರಿಂದ ಗುಣ. ಪಪ್ೄ+ಉಸ್=ಪಪರುಃ॥ ಪಪರಿಥ। ಪಪರಥುಃ। ಪಪರ॥ ಪಪಾರ, ಪಪರ। ಪಪರಿವ। ಪಪರಿಮ॥ **ಲುಟ್**॥ ಪ್ೄ+ಇತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ. ಪರ್+ಇತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಟಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೭. ವೄತೋವಾ ॥ ೭-೨-೩೮ ॥

ವೃಙ್‌ವೃಞ್‌ಭ್ಯಾಮೄದನ್ತಾಚ್ಚೇಟೋ ದೀರ್ಘೋ ವಾ ನ ತು ಲಿಟಿ। ಪರೀತಾ, ಪರಿತಾ। ಪರೀಷ್ಯತಿ, ಪರಿಷ್ಯತಿ। ಪಿಪರ್ತು। ಅಪಿಪಃ। ಅಪಿಪೃತಾಮ್। ಅಪಿಪರುಃ। ಪಿಪೃಯಾತ್। ಪೂರ್ಯಾತ್। ಅಪಾರೀತ್॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವೃಚ, ಋೂತ್‌ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ವೄತ್. ತಸ್ಮಾತ್. 'ಗೃಹೋಽಲಿಟಿ ದೀರ್ಘಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಲಿಟಿ', 'ದೀರ್ಘಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಇಟ್ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವೃಜ್, ವೃಞ್ ಧಾತುಗಳ ಮತ್ತು ಋೂದಂತ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಟಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ ಪರವಾದಾಗ ಈ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ವೃಜ್, ವೃಞ್ ಎರಡು ಧಾತುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಋೂದಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಕಲ್ಪ. ಪರೀತಾ | ಪರೀತಾರೌ | ಪರೀತಾರಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ದೀರ್ಘ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಪರಿತಾ | ಪರಿತಾರೌ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಹೀಗೆಯೇ ದೀರ್ಘ ವಿಕಲ್ಪ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಲೃಟ್ || ಪ್ರೃ+ಇಷ್ಯತಿ. ಗುಣ. ಇಟಿಗೆ ದೀರ್ಘವಿಕಲ್ಪ. ಪರೀಷ್ಯತಿ, ಪರಿಷ್ಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** || ಪಿಪರ್ತು, ಪಿಪೂರ್ತಾತ್ | ಪಿಪೂರ್ತಾಮ್ | ಪಿಪುರತು || ಪಿಪೂರ್ಹಿ, ಪಿಪೂರ್ತಾತ್ | ಪಿಪೂರ್ತಮ್ | ಪಿಪೂರ್ತ || ಪಿಪರಾಣಿ | ಪಿಪರಾವ | ಪಿಪರಾಮ || **ಲಙ್** || ಅಪಿಪೄ+ತ್. ಗುಣ. ಅಪಿಪರ್+ತ್. 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಲೋಪ. 'ಖರವಸಾನಯೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಅಪಿಪಃ | ಅಪಿಪೂರ್ತಾಮ್ | ಅಪಿಪರುಃ || ಅಪಿಪಃ | ಅಪಿಪೂರ್ತಮ್ | ಅಪಿಪೂರ್ತ || ಅಪಿಪರಮ್ | ಅಪಿಪೂರ್ವ | ಅಪಿಪೂರ್ಮ || **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ಪಿಪೂರ್ಯಾತ್ | ಪಿಪೂರ್ಯಾತಾಮ್ | ಪಿಪೂರ್ಯುಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** || ಪೂರ್ಯಾತ್ | ಪೂರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಪೂರ್ಯಾಸುಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಙ್** || ಅಪ್ರೃ+ಇಸ್ ಈತ್. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. 'ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ (ಆರ್) ಅಪಾರೀತ್. ಅಪಾರಿಷ್ ಅಂಗ. ಅಪಾರಿಷ್+ತಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವೄತೋವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟಿಗೆ ದೀರ್ಘವಿಕಲ್ಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸಿಚ್ ಪರವಾದಾಗ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಇಟಿಗೆ ದೀರ್ಘನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೧೮. ಸಿಚಿ ಚ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು || ೭-೨-೪೦ ||

ಅತ್ರ ಇಟೋ ನ ದೀರ್ಘಃ। ಅಪಾರಿಷ್ಟಾಮ್। ಅಪರೀಷ್ಯತ್, ಅಪರಿಷ್ಯತ್ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ನ ಲಿಙಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವೃಜ್, ವೃಞ್ ಧಾತುಗಳ, ಋೂದಂತಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಟಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ

ಪರವಾದ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪಾರ್ + ಇಸ್ತಾವ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪರಸ್ಮೈಪದಪರಕಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ ಅಪಾರಿಷ್ಟಾಮ್ | ಅಪಾರಿಷುಃ || ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪಾರೀಃ | ಅಪಾರಿಷ್ಟಮ್ | ಅಪಾರಿಷ್ಟ || ಅಪಾರಿಷಮ್ | ಅಪಾರಿಷ್ವ | ಅಪಾರಿಷ್ಮ ||

ಲೃಙ್ || ಇಟಿಗೆ ದೀರ್ಘವಿಕಲ್ಪ. ಅಪರಿಷ್ಯತ್, ಅಪರೀಷ್ಯತ್ | ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ೭೯ || ಓಹಾಕ್ ತ್ಯಾಗೇ || (ಬಿಡುವುದು.) ಜಹಾತಿ ||

ಓಕಾರ ಕಕಾರ ಇತ್. ಹಾ ಧಾತುಸ್ವರೂಪ. ಅನಿಟ್. ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಶ್ಲು ಬಂದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ. ಹಾಹಾ + ತಿ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ, 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ. ಜಹಾತಿ. ಜಹಾ + ತಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೯೯. ಜಹಾತೇಶ್ಚ || ೬-೪-೧೧೬ ||

ಇದ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಧಲಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ || ಜಹಿತಃ ||

ಜಹಾತೇಃ, ಚ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಇದ್ದರಿದ್ರಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್', 'ಭಿಯೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್', 'ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ', 'ಗಮಹನ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ', 'ಅತ ಉತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ಙಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತಸಾದಿಗಳು ಅಪಿತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಙಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಇತ್ವ ಬಂದರೆ ಜಹಿತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇತ್ವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಈತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ನಾ, ಅಭ್ಯಸ್ತಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೦. ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ || ೬-೪-೧೧೩ ||

ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತ ಈತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಕ್ಙಿತಿ ಹಲಾದೌ ನ ತು ಘೋಃ | ಜಹೀತಃ ||

ಈ, ಹಲಿ, ಅಘೋಃ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ' ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಗಮಹನ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ', 'ಅತ ಉತ್ಸಾರ್ವ

ಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಪದಗಳಿಗೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಈ ಲುಪ್ತ ಪ್ರಥಮಾಕ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಶ್ನಾಪ್ರತ್ಯಯದ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್‌ಙಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ ಎರಡಕ್ಕೂ 'ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜಹಾ ಅಭ್ಯಸ್ತ. ಹಲಾದಿಯಾದ ಙಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಬಂದರೆ ಜಹೀತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಜಹಾ+ಝಿ. ಝಿಗೆ ಅತಾದೇಶ. ಜಹಾ+ಅತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ನಾ, ಅಭ್ಯಸ್ತಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೨೧. **ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ** ॥ ೬-೪-೧೧೨ ॥

ಅನಯೋರಾತೋ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ । ಜಹತಿ । ಜಹೌ । ಹಾತಾ । ಹಾಸ್ಯತಿ । ಜಹಾತು, ಜಹಿತಾತ್, ಜಹೀತಾತ್ ॥

ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋಃ, ಆತಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಗಮಹನ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ', 'ಅತ ಉತ್‌ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಶ್ನಾಪ್ರತ್ಯಯದ ಮತ್ತು ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್‌ಙಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರವಾದಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಈತ್ವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪರಿಶೇಷದಿಂದ ಇದು ಅಜಾದಿಸಾರ್ವಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಭ್ಯಸ್ತ ಜಹಾ ಇದಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರವಾದುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಜಹ್+ಅತಿ=ಜಹತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಜಹಾಸಿ । ಜಹಿಥಃ, ಜಹೀಥಃ । ಜಹಿಥ, ಜಹೀಥ ॥ ಜಹಾಮಿ । ಜಹಿವಃ, ಜಹೀವಃ । ಜಹಿಮಃ, ಜಹೀಮಃ ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಹಾಹಾ+ಅ. ಜಹಾ+ಅ. 'ಆತ ಔಣಲಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲಿಗೆ ಔ ಆದೇಶ. ಜಹಾ+ಔ. ವೃದ್ಧಿ. ಜಹೌ. ಜಹಾ+ಅತುಸ್. 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಆಲೋಪ. ಜಹತುಃ । ಜಹುಃ ॥ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ಜಹಿಥ, ಜಹಾಥ । ಜಹಥುಃ । ಜಹ ॥ ಜಹೌ । ಜಹಿವ । ಜಹಿಮ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ಹಾತಾ । ಹಾತಾರೌ । ಹಾತಾರಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ॥ ಹಾಸ್ಯತಿ ॥ **ಲೋಟ್** ॥ ಹಾಲಾದಿ ಙಿತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇತ್ವ, ಈತ್ವ, ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಆಲೋಪ. ಜಹಾತು, ಜಹಿತಾತ್, ಜಹೀತಾತ್ । ಜಹಿತಾಮ್, ಜಹೀತಾಮ್ । ಜಹತು ॥ ಜಹಾ+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿ ಅಪಿತ್ತಾಗಿ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇತ್ವ, ಈತ್ವಗಳು ಬಂದರೆ ಜಹಿಹಿ, ಜಹೀಹಿ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ಆತ್ವವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೨೨. ಆ ಚ ಹೌ ॥ ೬-೪-೧೧೭ ॥

ಜಹಾತೇರ್ಹೌ ಪರೇ ಆ ಸ್ಯಾಚ್ಚಾದಿದೀತೌ । ಜಹಾಹಿ, ಜಹಿಹಿ, ಜಹೀಹಿ ॥ ಅಜಹಾತ್ । ಅಜಹುಃ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಜಹಾತೇಶ್ಚ' ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿ ಪರವಾದಾಗ ಆಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಕಾರದಿಂದ ಇತ್ವ, ಈತ್ವಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಇತ್ವ, ಈತ್ವಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಆಕಾರ ಹೇಳಿದರೆ ಆಕಾರದ ಒಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮುಚ್ಚಯದಿಂದ ಹೇಳಿದರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಆಗ ಮೂರು ರೂಪಗಳು. ಜಹಾಹಿ, ಜಹಿಹಿ, ಜಹೀಹಿ । ಜಹಿತಮ್, ಜಹೀತಮ್ । ಜಹಿತ, ಜಹೀತ ॥ ಜಹಾನಿ । ಜಹಾವ । ಜಹಾಮ ॥

ಲಙ್ ॥ ಅಜಹಾತ್ । ಅಜಹಿತಾಮ್, ಅಜಹೀತಾಮ್ । ಅಜಹುಃ ॥ ಅಜಹಾಃ । ಅಜಹಿತಮ್, ಅಜಹೀತಮ್ । ಅಜಹಿತ, ಅಜಹೀತ ॥ ಅಜಹಾಮ್ । ಅಜಹಿವ, ಅಜಹೀವ । ಅಜಹಿಮ, ಅಜಹೀಮ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಜಹಾ+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇತ್ವ, ಈತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಆಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹಾ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೨೩. ಲೋಪೋ ಯಿ ॥ ೬-೪-೧೧೮ ॥

ಜಹಾತೇರಾಲೋಪೋ ಯಾದೌ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ । ಜಹ್ಯಾತ್ । ಏರ್ಲಿಙಿ । ಹೇಯಾತ್ । ಅಹಾಸೀತ್ । ಅಹಾಸ್ಯತ್ ॥

ಲೋಪಃ, ಯಿ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಜಹಾತೇಶ್ಚ' ಸೂತ್ರವೂ, 'ಅತ ಉತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ', 'ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತಃ' ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಯಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹಾ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಾದಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಹಾ+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಾದಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪಬಂದರೆ ಜಹ್ಯಾತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಜಹ್ಯಾತಾಮ್ । ಜಹ್ಯುಃ ॥ ಜಹ್ಯಾಃ । ಜಹ್ಯಾತಮ್ । ಜಹ್ಯಾತ ॥ ಜಹ್ಯಾಮ್ । ಜಹ್ಯಾವ । ಜಹ್ಯಾಮ ॥

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಹಾ+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಏರ್ಲಿಙಿ' (ಸೂ. ೪೯೧)

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶ. ಹೇಯಾತ್ । ಹೇಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಹೇಯಾಸುಃ ॥ ಹೇಯಾಃ । ಹೇಯಾಸ್ತಮ್ । ಹೇಯಾಸ್ತ ॥ ಹೇಯಾಸಂ । ಹೇಯಾಸ್ವ । ಹೇಯಾಸ್ಮ ॥ ಲುಙ್ ॥ ಅಹಾ+ಸ್ ಈತ್. 'ಯಮರಮನಮಾತಾಂ—'(ಸೂ. ೪೯೬)ದಿಂದ ಸಕಾಗಮ. ಸಿಚಿಗೆ ಈಟ್. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಅಹಾಸೀತ್ । ಅಹಾಸಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅಹಾಸಿಷುಃ ॥ ಅಹಾಸೀಃ । ಅಹಾಸಿಷ್ಟಮ್ । ಅಹಾಸಿಷ್ಟ ॥ ಅಹಾಸಿಷಮ್ । ಅಹಾಸಿಷ್ವ । ಅಹಾಸಿಷ್ಮ ॥ ಲೃಙ್ ॥ ಅಹಾಸ್ಯತ್ । ಅಹಾಸ್ಯತಾಮ್ । ಅಹಾಸ್ಯನ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೮೦ ॥ ಮಾಙ್=ಮಾನೇ ಶಬ್ದೇ ಚ (ಅಳೆಯುವುದು.)

ಙಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಙಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ' ಬಂದರೆ ಮಾ+ತೇ. ಶ್ಲು. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಮಮಾ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭೃಞಾದಿಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೨೪. ಭೃಞಾಮಿತ್ ॥ ೭-೪-೭೬ ॥

ಭೃಞ್ ಮಾಙ್ ಓಹಾಙ್ ಏಷಾಂ ತ್ರಯಾಣಾಮಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಇತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಶ್ಲೌ । ಮಿಮೀತೇ । ಮಿಮಾತೇ । ಮಿಮತೇ ॥ ಮಮೇ ॥ ಮಾತಾ ॥ ಮಾಸ್ಯತೇ ॥ ಮಿಮೀತಾಮ್ ॥ ಅಮಿಮೀತ ॥ ಮಿಮೀತ ॥ ಮಾಸೀಷ್ಟ । ಅಮಾಸ್ತ । ಅಮಾಸ್ಯತ ॥

ಭೃಞಾಮ್, ಇತ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಭೃಞಾಮ್' ಎಂದು ಬಹುವಚನ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭೃಞಾದಿಗಳ ಎಂಬರ್ಥವು ಸಿಗುತ್ತದೆ. 'ನಿಜಾಂ ತ್ರಯಾಣಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತ್ರಯಾಣಾಂ', 'ಶ್ಲೌ', 'ಅತ್ರ ಲೋಪಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭೃಞ್, ಮಾಙ್, ಓಹಾಙ್ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಶ್ಲು ಪರವಾದಾಗ ಇತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಮಿಮಾ+ತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಈಹಲ್ಯಘೋಃ' ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ಮಿಮೀತೇ । ಮಿಮಾ+ಆತೇ. 'ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ' ಆಲೋಪ. ಮಿಮ್+ಆತೇ=ಮಿಮಾತೇ । ಮಿಮಾ+ಝ. ಝಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ. ಟಿಗೆ ಏತ್ವ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆಲೋಪ. ಮಿಮತೇ ॥ ಮಿಮೀಷೇ । ಮಿಮಾಥೇ । ಮಿಮೀಧ್ವೇ ॥ ಮಿಮೇ । ಮಿಮೀವಹೇ । ಮಿಮೀಮಹೇ ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಮಮಾ + ಏ. ' ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಲೋಪ. ಮಮೇ । ಮಮಾತೇ । ಮಮಿರೇ ॥ ಮಮಿಷೇ । ಮಮಾಥೇ । ಮಮಿಧ್ವೇ ॥ ಮಮೇ । ಮಮಿವಹೇ । ಮಮಿಮಹೇ ॥ ಲುಟ್ ॥ ಅನಿಟಾದುದರಿಂದ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಮಾತಾ । ಮಾತಾರೌ । ಮಾತಾರಃ ॥ ಮಾತಾಸೇ । ಮಾತಾಸಾಥೇ । ಮಾತಾಧ್ವೇ ॥ ಮಾತಾಹೇ । ಮಾತಾಸ್ವಹೇ । ಮಾತಾಸ್ಮಹೇ ॥ ಲೃಟ್ ॥ ಮಾಸ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೋಟ್ ॥ ಲಟಿನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಾದಮೇಲೆ ' ಆಮೇತಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿಗೆ ಆಮ್. ಮಿಮೀತಾಮ್ । ಮಿಮಾತಾಮ್ । ಮಿಮತಾಮ್ ॥ ಮಿಮೀಷ್ವ । ಮಿಮಾಥಾಮ್ । ಮಿಮೀಧ್ವಮ್ ॥ ಮಿಮೈ । ಮಿಮಾವಹೈ । ಮಿಮಾಮಹೈ ॥ ಲಙ್ ॥ ಈತ್ವ. ಅಮಿಮೀತ । ಅಮಿಮಾತಾಮ್ । ಅಮಿಮತ ॥ ಅಮಿಮೀಥಾಃ । ಅಮಿಮಾಥಾಮ್ । ಅಮಿಮೀಧ್ವಮ್ ॥ ಅಮಿಮಿ । ಅಮಿಮೀವಹಿ । ಅಮಿಮೀಮಹಿ ॥ ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಮಿಮೀತ । ಮಿಮೀಯಾತಾಮ್ । ಮಿಮೀರನ್ ॥ ಮಿಮೀಥಾಃ । ಮಿಮೀಯಾಥಾಮ್ । ಮಿಮೀಧ್ವಮ್ ॥ ಮಿಮೀಯ । ಮಿಮೀವಹಿ । ಮಿಮೀಮಹಿ ॥ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಮಾಸೀಷ್ಟ । ಮಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಮಾಸೀರನ್ ॥ ಮಾಸೀಷ್ಠಾಃ । ಮಾಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ । ಮಾಸೀಧ್ವಮ್ ॥ ಮಾಸೀಯ । ಮಾಸೀವಹಿ । ಮಾಸೀಮಹಿ ॥ ಲುಙ್ ॥ ಅಮಾಸ್ತ । ಅಮಾಸಾತಾಮ್ । ಅಮಾಸತ ॥ ಅಮಾಸ್ಥಾಃ । ಅಮಾಸಾಥಾಮ್ । ಅಮಾಧ್ವಮ್ ॥ ಅಮಾಸಿ । ಅಮಾಸ್ವಹಿ । ಅಮಾಸ್ಮಹಿ ॥ ಲೃಙ್ ॥ ಅಮಾಸ್ಯತ । ಅಮಾಸ್ಯೇತಾಮ್ । ಅಮಾಸ್ಯಂತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೮೧ ॥ ಓಹಾಙ್ = ಗತೌ (ಹೋಗುವುದು.)

ಜಿಹೀತೇ । ಜಿಹಾತೇ । ಜಿಹತೇ ॥ ಜಹೇ ॥ ಹಾತಾ ॥ ಹಾಸ್ಯತೇ ॥ ಜಿಹೀತಾಮ್ ॥ ಅಜಿಹೀತ ॥ ಜಿಹೀತ ॥ ಹಾಸೀಷ್ಟ । ಅಹಾಸ್ತ । ಅಹಾಸ್ಯತ ॥

ಓಕಾರ, ಙಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾ ಧಾತುಸ್ವರೂಪ. ಮಾ ಧಾತುವಿನಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಹಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ' ಕುಹೋಶ್ಚುಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶ ವಿಶೇಷ.

ಲಟ್ ॥ ಜಿಹೀತೇ । ಜಿಹಾತೇ । ಜಿಹತೇ ॥ ಜಿಹೀಷೇ । ಜಿಹಾಥೇ । ಜಿಹೀಧ್ವೇ ॥ ಜಿಹೇ । ಜಿಹೀವಹೇ । ಜಿಹೀಮಹೇ ॥ ಲಿಟ್ ॥ ಜಹೇ । ಜಹಾತೇ । ಜಹಿರೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಟ್ ॥ ಹಾತಾ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೃಟ್ ॥ ಹಾಸ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೋಟ್ ॥ ಜಿಹೀತಾಮ್ । ಜಿಹಾತಾಮ್ । ಜಿಹತಾಮ್ ॥ ಜಿಹೀಷ್ವ । ಜಿಹಾಥಾಮ್ । ಜಿಹೀಧ್ವಮ್ ॥ ಜಿಹೈ । ಜಿಹಾವಹೈ । ಜಿಹಾಮಹೈ ॥

ಲಙ್ ॥ ಅಜಿಹೀತ । ಇತ್ಯಾದಿ. ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಜಿಹೀತ । ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಹಾಸೀಷ್ಟ । ಲುಙ್ ॥ ಅಹಾಸ್ತ । ಲೃಙ್ ॥ ಅಹಾಸ್ಯತ ॥

॥ ೮೨ ॥ ಡುಭೃಞ್=ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ॥

ಬಿಭರ್ತಿ । ಬಿಭೃತಃ । ಬಿಭ್ರತಿ ॥ ಬಿಭೃತೇ-ಬಿಭ್ರಾತೇ-ಬಿಭ್ರತೇ ॥ ಬಿಭರಾಞ್ಚಕಾರ, ಬಭಾರ । ಬಭರ್ಥ । ಬಭೃವ । ಬಿಭರಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಬಭ್ರೇ । ಭರ್ತಾಸಿ, ಭರ್ತಾಸೇ । ಭರಿಷ್ಯತಿ, ಭರಿಷ್ಯತೇ । ಬಿಭರ್ತು । ಬಿಭರಾಣಿ । ಬಿಭೃತಾಮ್ । ಅಬಿಭಃ । ಅಬಿಭೃತಾಮ್ । ಅಬಿಭರುಃ । ಅಬಿಭೃತ । ಬಿಭೃಯಾತ್, ಬಿಭ್ರೀತ । ಭ್ರಿಯಾತ್, ಭೃಷೀಷ್ಟ । ಅಭಾರ್ಷೀತ್ । ಅಭೃತ । ಅಭರಿಷ್ಯತ್, ಅಭರಿಷ್ಯತ ॥

ಡು, ಞಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. ಲಟ್ ॥ ಭೃ+ತಿ. 'ಶ್ಲೌ' ದ್ವಿತ್ವ. 'ಭೃಞಾಮಿತ್' ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಬಿಭೃ+ತಿ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾ—' ಗುಣ. ಬಿಭರ್ತಿ । ಬಿಭೃತಃ । ಬಿಭೃ+ಅತಿ. ಯಣ್. ಬಿಭ್ರತಿ ॥ ಬಿಭರ್ಷಿ । ಬಿಭೃಥಃ । ಬಿಭೃಥ ॥ ಬಿಭರ್ಮಿ । ಬಿಭೃವಃ । ಬಿಭೃಮಃ ॥ ಆ.—ಬಿಭೃತೇ । ಬಿಭ್ರಾತೇ । ಬಿಭ್ರತೇ ॥ ಬಿಭೃಷೇ । ಬಿಭ್ರಾಥೇ । ಬಿಭೃಧ್ವೇ ॥ ಬಿಭ್ರೇ । ಬಿಭೃವಹೇ । ಬಿಭೃಮಹೇ ॥

ಲಿಟ್ ॥ 'ಭೀಹ್ರೀಭೃಹುವಾಂ—' (ಸೂ. ೬೮೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆಮ್. ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಶ್ಲುವಿನಂತೆ ಕಾರ್ಯ. ಹು ಧಾತುವಿನಂತೆ ರೂಪ. ಬಿಭರಾಞ್ಚಕಾರ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಆಮ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಬಭಾರ । ಬಭ್ರತುಃ । ಬಭ್ರುಃ ॥ ಋಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದಲೂ ಥಲಿಗೆ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. 'ಕೃಸೃಭೃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟನಲ್ಲಿ ಇಣ್ಣಿಷೇಧ. ಬಭರ್ಥ । ಬಭ್ರಥುಃ । ಬಭ್ರ ॥ ಬಭಾರ, ಬಭರ । ಬಭೃವ । ಬಭೃಮ ॥ ಆ.—ಬಿಭರಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಆಮ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಬಭ್ರೇ । ಬಭ್ರಾತೇ । ಬಭ್ರಿರೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಟ್ ॥ ತಾಸ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಗಿ ಗುಣ. ಭರ್ತಾ । ಭರ್ತಾರೌ । ಭರ್ತಾರಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಭರ್ತಾ । ಭರ್ತಾರೌ । ಭರ್ತಾರಃ ॥ ಭರ್ತಾಸೇ । ಭರ್ತಾಸಾಥೇ । ಭರ್ತಾಧ್ವೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೃಟ್ ॥ 'ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಗುಣ. ಷತ್ವ. ಭರಿಷ್ಯತಿ । ಆ.—ಭರಿಷ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೋಟ್ ॥ ಬಿಭರ್ತು, ಬಿಭೃತಾತ್ । ಬಿಭೃತಾಮ್ । ಬಿಭ್ರತು ॥ ಬಿಭೃಹಿ, ಬಿಭೃತಾತ್ । ಬಿಭೃತಮ್ । ಬಿಭೃತ ॥ ಬಿಭರಾಣಿ । ಬಿಭರಾವ । ಬಿಭರಾಮ ॥ ಆ.—ಬಿಭೃತಾಮ್ । ಬಿಭ್ರಾತಾಮ್ । ಬಿಭ್ರತಾಮ್ ॥ ಬಿಭೃಷ್ವ । ಬಿಭ್ರಾಥಾಮ್ । ಬಿಭೃಧ್ವಮ್ ॥ ಬಿಭರೈ । ಬಿಭರಾವಹೈ । ಬಿಭರಾಮಹೈ ॥ ಲಙ್ ॥ ಅಬಿಭೃ+ತ್. ಗುಣ.

ಅಬಿಭರ್ + ತ್. ' ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಲೋಪ. ರೇಫಕ್ಕೆ ' ಖರವಸಾನಯೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಅಬಿಭಃ | ಅಬಿಭೃತಾಮ್ | ಅಬಿಭೃ + ಝಿ. ಝಿಗೆ ಜುಸ್. ' ಜುಸಿಚ ' ಗುಣ. ಅಬಿಭರುಃ || ಅಬಿಭಃ | ಅಬಿಭೃತಮ್ | ಅಬಿಭೃತ || ಅಬಿಭರಮ್ | ಅಬಿಭೃವ | ಅಬಿಭೃಮ || **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ಬಿಭೃಯಾತ್ | ಬಿಭೃಯಾತಾಮ್ | ಬಿಭೃಯುಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಬಿಭ್ರೀತ | ಬಿಭ್ರೀಯಾತಾಮ್ | ಬಿಭ್ರೀರನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ. **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** || ' ರಿಙ್‌ಶಯಗ್ಲಿಙ್ಕ್ಷು ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರಿಙಾದೇಶ. ಭ್ರಿಯಾತ್ | ಭ್ರಿಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಭ್ರಿಯಾಸುಃ || ಭ್ರಿಯಾಃ | ಭ್ರಿಯಾಸ್ತಮ್ | ಭ್ರಿಯಾಸ್ತ || ಭ್ರಿಯಾಸಮ್ | ಭ್ರಿಯಾಸ್ವ | ಭ್ರಿಯಾಸ್ಮ || ಆ.—ಭೃಷೀಷ್ಟ | ಭೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಭೃಷೀರನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ' ಉಶ್ಚ ' (ಸೂ. ೫೪೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಲಾದಿಲಿಙ್ ಕಿತ್ ಆದುದರಿಂದ ಗುಣಬರಲಿಲ್ಲ. **ಲುಙ್** || ಅಭೃ + ಸ್ + ಈತ್. ' ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ (ಆರ್). ಅಭಾರ್ಷೀತ್ | ಅಭಾರ್ಷ್ಟಾಮ್ | ಅಭಾರ್ಷುಃ || ಅಭಾರ್ಷೀಃ | ಅಭಾರ್ಷ್ಟಮ್ | ಅಭಾರ್ಷ್ಟ || ಅಭಾರ್ಷಮ್ | ಅಭಾರ್ಷ್ವ | ಅಭಾರ್ಷ್ಮ || ಆ.— ಅಭೃ + ಸ್ + ತ. ' ಹ್ರಸ್ವಾದಂಗಾತ್ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಅಭೃತ | ಅಭೃಷಾತಾಮ್ | ಅಭೃಷತ || ಅಭೃಥಾಃ | ಅಭೃಷಾಥಾಮ್ | ಅಭೃಢ್ವಮ್ || (' ಇಣಃ ಷೀಧ್ವಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಕ್ಕೆ ಢತ್ವ.) ಅಭೃಷಿ | ಅಭೃಷ್ವಹಿ | ಅಭೃಷ್ಮಹಿ || **ಲೃಙ್** || ಲೃಟಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಅಭರಿಷ್ಯತ್ | ಆ.—ಅಭರಿಷ್ಯತ ||

|| ೮೩ || ಡುದಾಞ್ = ದಾನೇ ||

ದದಾತಿ | ದತ್ತಃ | ದದತಿ || ದತ್ತೇ—ದದಾತೇ—ದದತೇ || ದದೌ, ದದೇ || ದಾತಾಸಿ | ದಾತಾಸೇ || ದಾಸ್ಯತಿ, ದಾಸ್ಯತೇ || ದದಾತು ||

ಇಲ್ಲಿಯೂ ಡು, ಞ್ ಇತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಡು ಇತ್ತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮುಂದೆ ಕ್ತ್ರಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಞಿತ್ತಿಗೆ ಉಭಯಪದವೇ ಪ್ರಯೋಜನ. **ಲಟ್** || ದದಾತಿ | ದದಾ + ತಸ್. ' ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಲೋಪ. ' ಈಹಲ್ಯಘೋಃ ' ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ' ಅಘೋಃ ' ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಘುಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಈತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದದ್ + ತಸ್. ' ಖರಿಚ ' ದತ್ತಃ | ದದತಿ || ದದಾಸಿ | ದತ್ಥಃ | ದತ್ಥ || ದದಾಮಿ | ದದ್ವಃ | ದದ್ಮಃ || ಆ.—ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆಲೋಪ. ದತ್ತೇ | ದದಾತೇ | ದದತೇ || ದತ್ಸೇ | ದದ್ಥಾಥೇ | ದದ್ಧ್ವೇ || ದದೇ | ದದ್ವಹೇ | ದದ್ಮಹೇ || **ಲಿಟ್** || ದದಾ + ಅ. ' ಆತ ಔ ಣಲಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲಿಗೆ ಔ ಬಂದಾಗ ವೃದ್ಧಿ. ದದೌ | ದದಾ + ಅತುಸ್. ' ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ ' ಆಲೋಪ. ದದತುಃ | ದದುಃ || ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ

ಥಲಿಗೆ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ದದಿಥ, ದದಾಥ | ದದಥುಃ | ದದ || ದದೌ | ದದಿವ | ದದಿಮ || ಆ.—ಆಲೋಪ. ದದೇ | ದದಾತೇ | ದದಿರೇ || ದದಿಷೇ | ದದಾಥೇ | ದದಿಧ್ವೇ || ದದೇ | ದದಿವಹೇ | ದದಿಮಹೇ || **ಲುಟ್** || ದಾತಾ | ದಾತಾರೌ | ದಾತಾರಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಿಂದ ವಿಶೇಷ. ದಾತಾಸಿ | ದಾತಾಸೇ | ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** || ದಾಸ್ಯತಿ | ಆ.—ದಾಸ್ಯತೇ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** || ದದಾತು | ದದಾ + ತಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಲೋಪ. ದತ್ತಾತ್ | ದತ್ತಾಮ್ | ದದತು || ದದಾ + ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಘುಸಂಜ್ಞಾನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಘುಸಂಜ್ಞೆಯ ಜ್ಞಾನವು ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಘುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಘುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೨೫. ದಾಧಾಘ್ವದಾಪ್ || ೧-೧-೨೦ ||

ದಾರೂಪಾ ಧಾರೂಪಾಶ್ಚ ಧಾತವೋ ಘುಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ ದಾಪ್‌ದೈಪೌ ವಿನಾ || ಘ್ವಸೋರಿತ್ಯೇತ್ವಮ್ | ದೇಹಿ | ದತ್ತಮ್ || ಅದದಾತ್, ಅದತ್ತ || ದದ್ಯಾತ್ | ದದೀತ || ದೇಯಾತ್ | ದಾಸೀಷ್ಟ || ಅದಾತ್-ಅದಾತಾಮ್-ಅದುಃ ||

ದಾಧಾ, ಘು, ಅದಾಪ್ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ದಾರೂಪ, ಧಾರೂಪಗಳಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ 'ಘು' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ; ದಾಪ್, ದೈಪ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಘುಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲ. ದಾರೂಪದಿಂದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ದಾರೂಪವಾದ ಧಾತುಗಳೂ ದೋ, ದೇಙ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳೂ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೇ ಧಾರೂಪ ಧಾತುಗಳೆಂದರೆ ಧಾಞ್, ಧೇಟ್ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ದಾಞಿಗೆ ಘುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ದದಾ + ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಘ್ವಸೋರೇದ್ಧಾವಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವವೂ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ದೇಹಿ, ದತ್ತಾತ್ | ದತ್ತಂ | ದತ್ತ || ದದಾನಿ | ದದಾವ | ದದಾಮ || ಆ.—ದತ್ತಾಮ್ | ದದಾತಾಮ್ | ದದತಾಮ್ || ದತ್ಸ್ವ | ದದಾಥಾಮ್ | ದದ್ಧ್ವಮ್ || ದದೈ | ದದಾವಹೈ | ದದಾಮಹೈ ||

ಲಙ್ || ಅದದಾತ್ | ಅದತ್ತಾಮ್ | ಅದದುಃ || ಅದದಾಃ | ಅದತ್ತಮ್ | ಅದತ್ತ || ಅದದಾಮ್ | ಅದದ್ವ | ಅದದ್ಮ || ಆ.—ಅದತ್ತ | ಅದದಾತಾಮ್ | ಅದದತ || ಅದತ್ಥಾಃ | ಅದದಾಥಾಮ್ | ಅದದ್ಧ್ವಮ್ || ಅದದಿ | ಅದದ್ವಹಿ | ಅದದ್ಮಹಿ || **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ದದ್ಯಾತ್ | ದದ್ಯಾತಾಮ್ | ದದ್ಯುಃ || ದದ್ಯಾಃ | ದದ್ಯಾತಮ್ | ದದ್ಯಾತ || ದದ್ಯಾಮ್ | ದದ್ಯಾವ | ದದ್ಯಾಮ || ಆ.—ದದೀತ |

ದದೀಯಾತಾವಮ್ । ದದೀರನ್ ॥ ದದೀಥಾಃ । ದದೀಯಾಥಾವಮ್ । ದದೀಧ್ವಮ್ ॥ ದದೀಯ । ದದೀವಹಿ । ದದೀಮಹಿ ॥ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ದಾ+ಯಾತ್. 'ಏರ್ಲಿಙಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ. ದೇಯಾತ್ । ದೇಯಾಸ್ತಾಮ್ । ದೇಯಾಸುಃ ॥ ದೇಯಾಃ । ದೇಯಾಸ್ತಮ್ । ದೇಯಾಸ್ತ ॥ ದೇಯಾಸಮ್ । ದೇಯಾಸ್ವ । ದೇಯಾಸ್ಮ ॥ ಆ.—ದಾಸೀಷ್ಟ । ದಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ದಾಸೀರನ್ ॥ ದಾಸೀಷ್ಠಾಃ । ದಾಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ । ದಾಸೀಧ್ವಮ್ ॥ ದಾಸೀಯ । ದಾಸೀವಹಿ । ದಾಸೀಮಹಿ ॥ ಲುಙ್ ॥ ಅದಾ+ಸ್+ತ್. 'ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾ—' (ಸೂ. ೪೪೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್. ಅದಾತ್ । ಅದಾತಾಮ್ । ಅದುಃ ॥ ಅದಾಃ । ಅದಾತಮ್ । ಅದಾತ ॥ ಅದಾಮ್ । ಅದಾವ । ಅದಾಮ ॥ ಆ.—ಅದಾ+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ಥಾ, ಘು ಗಳಿಗೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೨೭. ಸ್ಥಾಘ್ವೋರಿಚ್ಚ ॥ ೧-೨-೧೭ ॥

ಅನಯೋರಿದನ್ತಾದೇಶಃ ಸಿಚ್ಚ ಕಿತ್ಸ್ಯಾದಾತ್ಮನೇಪದೇ । ಅದಿತ । ಅದಾಸ್ಯತ್, ಅದಾಸ್ಯತ ॥

ಸ್ಥಾಘ್ವೋಃ, ಇತ್, ಚ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತ್', 'ಹನಃ ಸಿಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದರಿಂದ ಈ ಕಾರ್ಯ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದರಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದೇ' ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿಗೂ ಘುಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ ಧಾತುವಿಗೂ ಇತ್ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ; ಆತ್ಮನೇಪದ ಪರವಾದಾಗ ಸಿಚ್ ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಘುಸಂಜ್ಞಕಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಇಕಾರ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅದಿ+ಸ್+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಿಚ್ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಝಲ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಹ್ರಸ್ವಾದಂಗಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ಅದಿತ । ಅದಿಷಾತಾಮ್ । ಅದಿಷತ ॥ ಅದಿಥಾಃ । ಅದಿಷಾಥಾಮ್ । ಅದಿಢ್ವಮ್ ॥ ಅದಿಷಿ । ಅದಿಷ್ವಹಿ । ಅದಿಷ್ಮಹಿ ॥ ಲೃಙ್ ॥ ಅದಾಸ್ಯತ್ । ಆ.—ಅದಾಸ್ಯತ । ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೪೪ ॥ ಡುಧಾಞ್—ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ॥ ದಧಾತಿ ॥

ಇಲ್ಲಿಯೂ ಡು, ಞ್ ಇತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಞಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದಾ ಧಾತುವಿನಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಘುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ॥ ದಧಾತಿ । ದಧಾ+ತಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಶ್ನಾಭ್ಯ

ಸ್ತ್ರಯೋರಾತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಲೋಪ. ದಧ್+ತಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆದಿಯ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಧಾಞಿನ ಬಶಿಗೆ ಭಷ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೨೭. ದಧಸ್ತಥೋಶ್ಚ ॥ ೮-೨-೩೮ ॥

ದ್ವಿರುಕ್ತಸ್ಯ ಝಷನ್ತಸ್ಯ ಧಾಞೋ ಬಶೋ ಭಷ್ ಸ್ಯಾತ್ತಥೋಃ ಸ್ಧ್ವೋಶ್ಚ ಪರತಃ ॥ ಧತ್ತಃ। ದಧತಿ। ದಧಾಸಿ। ಧತ್ಥಃ। ಧತ್ಥ। ಧತ್ತೇ। ದಧಾತೇ। ದಧತೇ। ಧತ್ಸೇ। ಧದ್ಧ್ವೇ। ಘ್ವಸೋರೇದ್ಧಾವಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ। ಧೇಹಿ। ಅದಧಾತ್। ಅಧತ್ತ। ದಧ್ಯಾತ್, ದಧೀತ। ಧೇಯಾತ್, ಧಾಸೀಷ್ಟ। ಅಧಾತ್, ಅಧಿತ। ಅಧಾಸ್ಯತ್, ಅಧಾಸ್ಯತ ॥

ದಧಃ, ತಥೋಃ, ಚ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಏಕಾಚೋ ಬಶೋ ಭಷ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಬಶೋ', 'ಭಷ್', 'ಝಷನ್ತಸ್ಯ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಚಕಾರದಿಂದ 'ಸ್ಧ್ವೋಃ' ಸಮುಚ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಬಂದು ದಧಾರೂಪವಾದಾಗ ಅದರ ಷಷ್ಠೀರೂಪ ದಧಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—** ದ್ವಿರುಕ್ತವಾದ ಝಷನ್ತವಾದ ಧಾ ಧಾತುವಿನ ಬಶಿಗೆ ತ, ಥಸ್ ಮತ್ತು ಸ, ಧ್ವ ಪರವಾದಾಗ ಭಷ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿರುಕ್ತವಾದ ಝಷನ್ತ ಧಾ ಧಾತು ದಧ್, ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ ತಸ್ ಪರವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಬಶ್ ಆದಿ ದಕಾರ ಇದಕ್ಕೆ ಭಷ್ ಬಂದರೆ ಧದ್+ತಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಖರಿಚ' ಧತ್+ತಸ್=ಧತ್ತಃ। ದಧತಿ॥ ದಧಾಸಿ। ಧತ್ಥಃ। ಧತ್ಥ ॥ ದಧಾಮಿ। ದಧ್ವಃ। ದಧ್ಮಃ ॥ ಆ.—ತ, ಥ ಪರವಾದಾಗ ಧತ್ವ. ಧತ್ತೇ। ದಧಾತೇ। ದಧತೇ ॥ ಧತ್ಸೇ। ಸ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಧತ್ವ. ದಧಾಥೇ। ಧದ್ಧ್ವೇ ॥ ಧ್ವ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಧತ್ವ. ದಧೇ। ದಧ್ವಹೇ। ದಧ್ಮಹೇ॥ **ಲಿಟ್** ॥ ದಧೌ। ದಧತುಃ। ದಧುಃ ॥ ದಾ ಧಾತುವಿನಂತೇ ರೂಪ. ಆ.— ದಧೇ। ದಧಾತೇ। ದಧಿರೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಟ್** ॥ ಧಾತಾ। ಮ. ಪು.— ಧಾತಾಸಿ, ಧಾತಾಸೇ। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ॥ ಧಾಸ್ಯತಿ। ಆ.—ಧಾಸ್ಯತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ದಧಾತು, ಧತ್ತಾತ್। ಧತ್ತಾಮ್। ದಧತು ॥ ದಧಾ+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಘ್ವಸೋರೇದ್ಧಾವಭ್ಯಾಸಲೋಪಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ಧೇಹಿ, ಧತ್ತಾತ್। ಧತ್ತಮ್। ಧತ್ತ ॥ ದಧಾನಿ। ದಧಾವ। ದಧಾಮ ॥ ಆ.— ಧತ್ತಾಮ್। ದಧಾತಾಮ್। ದಧತಾಮ್ ॥ ಧತ್ಸ್ವ। ದಧಾಥಾಮ್। ಧದ್ಧ್ವಮ್ ॥ ದಧೈ। ದಧಾವಹೈ। ದಧಾಮಹೈ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅದಧಾತ್। ಅಧತ್ತಾಮ್। ಅದಧುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಅಧತ್ತ। ಅದಧಾತಾಮ್। ಅದಧತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ದಧ್ಯಾತ್। ಆ.—ದಧೀತ। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ 'ಏರ್ಲಿಙಿ' ಏತ್ವ.

ಧೇಯಾತ್ | ಧೇಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಧೇಯಾಸುಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಧಾಸೀಷ್ಟ | ಧಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಧಾಸೀರನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙ್ || 'ಗಾತಿಸ್ಥಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಧಾತ್ | ಅಧಾತಾಮ್ | ಅಧುಃ || ಅಧಾಃ | ಅಧಾತಮ್ | ಅಧಾತ || ಅಧಾಮ್ | ಅಧಾವ | ಅಧಾಮ || ಆ.—ಇತ್ವ. ಅಧಿತ | ಅಧಿಷಾತಾಮ್ | ಅಧಿಷತ || ಅಧಿಥಾಃ | ಅಧಿಷಾಥಾಮ್ | ಅಧಿಢ್ವಮ್ || ಅಧಿಷಿ | ಅಧಿಷ್ವಹಿ | ಅಧಿಷ್ಮಹಿ || ಲೃಙ್ || ಅಧಾಸ್ಯತ್ | ಆ.—ಅಧಾಸ್ಯತ | ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ೮೫ || ಣಿಜಿರ್=ಶೌಚಪೋಷಣಯೋಃ

(ಬಟ್ಟೆ ತೊಳೆಯುವುದು, ಪೋಷಿಸುವುದು.)

ವಾ || (ಇರ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾ ವಾಚ್ಯಾ)

'ಣೋನಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಯ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಇರಿಗೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ—ಣಿಜಿರ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಇರಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಬೇಕು. ಆಗ ನಿಜ್ ಎಂದು ಧಾತುಸ್ವರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ಲು ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದಾಗ ನಿನಿಜ್ + ತಿ ಎಂದಾದಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ನಿಜಾದಿಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೨೮. ಣಿಜಾಂ ತ್ರಯಾಣಾಂ ಗುಣಃ ಶ್ಲೌ || ೭-೪-೭೫ ||

ಣಿಜ್ವಿಜ್ವಿಷಾಮಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಗುಣಃ ಸ್ಯಾತ್ ಶ್ಲೌ | ನೇನೇಕ್ತಿ | ನೇನಿಕ್ತಃ | ನೇನಿಜತಿ || ನೇನಿಕ್ತೇ | ನಿನೇಜ, ನಿನಿಜೇ | ನೇಕ್ತಾ | ನೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ನೇಕ್ಷ್ಯತೇ | ನೇನೇಕ್ತು | ನೇನಿಗ್ಧಿ ||

ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಅತ್ರಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಣಿಜಾಮ್' ಎಂದು ಬಹುವಚನ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ನಿಜ್, ವಿಜ್, ವಿಷ್ ಈ ಮೂರು ಧಾತುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಶ್ಲು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗುಣಬರುತ್ತದೆ. ನಿನಿಜ್ + ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣಬಂದರೆ ನೇನಿಜ್ + ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪಿತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಪುಗಂತ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಬಂದರೆ ನೇನೇಜ್ + ತಿ. 'ಚೋಃಕುಃ', 'ಖರಿಚ.' ನೇನೇಕ್ + ತಿ = ನೇನೇಕ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತಸಾದಿಗಳು ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಪುಗಂತಗುಣವಿಲ್ಲ. ನೇನಿಕ್ತಃ | ನೇನಿಜತಿ || ನೇನೇಜ್ + ಸಿ. 'ಚೋಃಕುಃ',

'ಖರಿಚ', 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ನೇನೇಕ್+ಷಿ=ನೇನೇಕ್ಷಿ। ನೇನಿಕ್ಥಃ। ನೇನಿಕ್ಥ॥ ನೇನೇಜ್ಮಿ। ನೇನಿಜ್ವಃ। ನೇನಿಜ್ಮಃ॥ ಆ.—ನೇನಿಕ್ತೇ। ನೇನಿಜಾತೇ। ನೇನಿಜತೇ॥ ನೇನಿಕ್ಷೇ। ನೇನಿಜಾಥೇ। ನೇನಿಗ್ಧ್ವೇ॥ ನೇನಿಜೇ। ನೇನಿಜ್ವಹೇ॥ ನೇನಿಜ್ಮಹೇ॥

ಲಿಟ್॥ ನಿನಿಜ್+ಅ. ಪುಗಂತಗುಣ. ನಿನೇಜ। ನಿನಿಜತುಃ। ನಿನಿಜುಃ॥ ನಿನೇಜಿಥ, ನಿನೇಕ್ಥ। ನಿನಿಜಥುಃ। ನಿನಿಜ॥ ನಿನೇಜ। ನಿನಿಜಿವ। ನಿನಿಜಿಮ॥ ಆ.—ನಿನಿಜೇ। ನಿನಿಜಾತೇ। ನಿನಿಜಿರೇ॥ ನಿನಿಜಿಷೇ। ನಿನಿಜಾಥೇ। ನಿನಿಜಿಧ್ವೇ॥ ನಿನಿಜೇ। ನಿನಿಜಿವಹೇ। ನಿನಿಜಿಮಹೇ॥ **ಲುಟ್**॥ ನಿಜ್+ತಾ. ಪುಗನ್ತಗುಣ. ಕುತ್ವ, ಚರ್ತ್ವ. ನೇಕ್ತಾ। ನೇಕ್ತಾರೌ। ನೇಕ್ತಾರಃ॥ ನೇಕ್ತಾಸಿ। ನೇಕ್ತಾಸ್ಥಃ। ನೇಕ್ತಾಸ್ಥ॥ ನೇಕ್ತಾಸ್ಮಿ। ನೇಕ್ತಾಸ್ವಃ। ನೇಕ್ತಾಸ್ಮಃ॥ ಆ.—ನೇಕ್ತಾ। ನೇಕ್ತಾಸೇ। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್**॥ ನೇಜ್+ಸ್ಯತಿ. ಕುತ್ವ, ಷತ್ವ. ನೇಕ್ಷ್ಯತಿ। ಆ.—ನೇಕ್ಷ್ಯತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್**॥ ನೇನೇಕ್ತು, ನೇನಿಕ್ತಾತ್। ನೇನಿಕ್ತಾವ್। ನೇನಿಜತು॥ ನೇನಿಜ್+ಹಿ. ಹಿ ಅಪಿತ್ತಾಗಿ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. 'ಹುಝಲ್ಭ್ಯಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ. ಕುತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ. ನೇನಿಗ್ಧಿ, ನೇನಿಕ್ತಾತ್। ನೇನಿಕ್ತಮ್। ನೇನಿಕ್ತ॥ ನೇನಿಜ್+ಆ(ಟ್)ನಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಘೂಪಧಗುಣನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೨೯. ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ॥೭-೩-೮೭॥

ಲಘೂಪಧಗುಣೋ ನ ಸ್ಯಾತ್। ನೇನಿಜಾನಿ। ನೇನಿಕ್ತಮ್। ಅನೇನೇಕ್। ಅನೇನಿಕ್ತಾಮ್। ಅನೇನಿಜುಃ। ಅನೇನಿಜಮ್। ಅನೇನಿಕ್ತ। ನೇನಿಜ್ಯಾತ್। ನೇನಿಜೀತ। ನಿಜ್ಯಾತ್, ನಿಕ್ಷೀಷ್ಟ॥

ನ, ಅಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯ, ಅಚಿ, ಪಿತಿ, ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ॥ ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಮಿದೇರ್ಗುಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗುಣಃ', 'ಪುಗನ್ತ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಘೂಪಧಸ್ಯ' ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಭ್ಯಸ್ತಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿಯಾದ ಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲಘೂಪಧಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಅಭ್ಯಸ್ತ ನೇನಿಜ್. ಇದಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿ ಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಆನಿ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವ, ಮ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಿತ್ತಾದ ಆಟ್ ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ನೇನಿಜಾನಿ। ನೇನಿಜಾವ। ನೇನಿಜಾಮ॥ ಆ.—ನೇನಿಕ್ತಾಮ್। ನೇನಿಜಾತಾಮ್। ನೇನಿಜತಾಮ್॥ ನೇನಿಕ್ಷ್ವ। ನೇನಿಜಾಥಾಮ್। ನೇನಿಗ್ಧ್ವಮ್॥ ನೇನಿಜೈ। ನೇನಿಜಾವಹೈ। ನೇನಿಜಾಮಹೈ॥

ಲಙ್ || ಅನೇನಿಜ್ + ತ್. ಪುಗನ್ತಗುಣ. ' ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಲೋಪ. ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ' ವಾವಸಾನೇ ' ಚರ್ತ್ವವಿಕಲ್ಪ. ಅನೇನೇಕ್, ಅನೇನೇಗ್ | ಅನೇನಿಕ್ತಾಮ್ | ಅನೇನಿಜುಃ || ಅನೇನೇಕ್, ಅನೇನೇಗ್ | ಅನೇನಿಕ್ತಮ್ | ಅನೇನಿಕ್ತ || ಅನೇನಿಜಮ್ | ಅನೇನಿಜ್ವ | ಅನೇನಿಜ್ಮ || ಆ.— ಅನೇನಿಕ್ತ | ಅನೇನಿಜಾತಾಮ್ | ಅನೇನಿಜತ || ಅನೇನಿಕ್ಥಾಃ | ಅನೇನಿಜಾಥಾಮ್ | ಅನೇನಿಗ್ಧ್ವಮ್ || ಅನೇನಿಜಿ | ಅನೇನಿಜ್ವಹಿ | ಅನೇನಿಜ್ಮಹಿ || ವಿಧಿಲಿಙ್ || ನೇನಿಜ್ಯಾತ್ | ನೇನಿಜ್ಯಾತಾಮ್ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ನೇನಿಜೀತ | ನೇನಿಜೀಯಾತಾಮ್ | ನೇನಿಜೀರನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ || ನಿಜ್ಯಾತ್ | ನಿಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ನಿಜ್ + ಸೀಷ್ಟ. ' ಲಿಙ್‌ಸಿಚಾವಾತ್ಮನೇಪದೇಷು ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಙ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣವಿಲ್ಲ. ಕುತ್ವ, ಷತ್ವ. ನಿಕ್ಷೀಷ್ಟ | ನಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ನಿಕ್ಷೀರನ್ || ನಿಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ | ನಿಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ | ನಿಕ್ಷೀಧ್ವಮ್ || ನಿಕ್ಷೀಯ | ನಿಕ್ಷೀವಹಿ | ನಿಕ್ಷೀಮಹಿ || ಲುಙ್ || ಅನಿಜ್ + ಚ್ಲಿ + ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚ್ಲಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅಙ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙ್‌ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೩೦. ಇರಿತೋ ವಾ || ೩-೧-೫೭ ||

ಇರಿತೋ ಧಾತೋಶ್ಚ್ಲೇರಙ್ ವಾ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು || ಅನಿಜತ್, ಅನೈಕ್ಷೀತ್ | ಅನಿಕ್ತ | ಅನೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅನೇಕ್ಷ್ಯತ ||

ಇತಿ ಜುಹೋತ್ಯಾದಯಃ

ಇರಿತಃ, ವಾ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ' ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಧಾತೋಃ ', ' ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್ ', ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಚ್ಲೇಃ ', ' ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಅಙ್ ', ' ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಇರ್ ಇತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಚ್ಲಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಙ್ ಆದೇಶ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಜ್, ಇರಿತ್ತಾದ ಧಾತು. ತ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ. ಅಙ್ ಬಂದರೆ ಅದು ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಿಜತ್ | ಅನಿಜತಾಮ್ | ಅನಿಜನ್ || ಅನಿಜಃ | ಅನಿಜತಮ್ | ಅನಿಜತ || ಅನಿಜಮ್ | ಅನಿಜಾವ | ಅನಿಜಾಮ || ಅಙ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸಿಚ್. ಅನಿಜ್ + ಸ್ + ಈತ್. ' ವದವ್ರಜ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿ. ಕುತ್ವ, ಷತ್ವ. ಅನೈಕ್ಷೀತ್ | ಅನೈಜ್ + ಸ್ + ತಾಮ್. ' ಝಲೋ ಝಲಿ ' ಸಲೋಪ. ಕುತ್ವ, ಚರ್ತ್ವ. ಅನೈಕ್ತಾಮ್ | ಅನೈಕ್ಷುಃ || ಅನೈಕ್ಷೀಃ |

ಅನೈಕ್ತವಮ್ । ಅನೈಕ್ತ ॥ ಅನೈಕ್ಷವಮ್ । ಅನೈಕ್ಷ್ವ । ಅನೈಕ್ಷ್ಮ ॥ ಆ.—ಅನಿಜ್+ಸ್+ತ. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ. ಅನಿಜ್+ತ. ಕುತ್ವ, ಚರ್ತ್ವ. ಅನಿಕ್ತ । ಅನಿಜ್+ಸ್+ಆತಾಮ್. ಕುತ್ವ, ಷತ್ವ. ಆನಿಕ್ಷಾತಾಮ್ । ಅನಿಕ್ಷತ ॥ ಅನಿಕ್ಥಾಃ । ಅನಿಕ್ಷಾಥಾಮ್ । ಆನಿಗ್ಧ್ವಮ್ ॥ ಅನಿಕ್ಷಿ । ಅನಿಕ್ಷ್ವಹಿ । ಅನಿಕ್ಷ್ಮಹಿ ॥

ಲೃಙ್ ॥ ಆನೇಕ್ಷ್ಯತ್ । ಆ.—ಅನೇಕ್ಷ್ಯತ । ಅನೇಕ್ಷ್ಯೇತಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ.

ಈ ರೀತಿ ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಗಣ ಮುಗಿದಿದೆ.

೪. ಅಥ ದಿವಾದಯಃ

॥ ೮೬ ॥ ದಿವು=ಕ್ರೀಡಾ, ವಿಜಿಗೀಷಾ, ವ್ಯವಹಾರ, ದ್ಯುತಿ, ಸ್ತುತಿ, ಮೋದ, ಮದ, ಸ್ವಪ್ನ, ಕಾನ್ತಿ, ಗತಿಷು ॥

ಇದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಗಣ. ದಿವ್ ಧಾತುವೇ ಮೊದಲಾದುದರಿಂದ ದಿವಾದಿಗಣ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ದಿವು ಧಾತುವಿಗೆ ಹತ್ತು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಕ್ರೀಡಾ=ಆಟವಾಡುವುದು ; ವಿಜಿಗೀಷಾ=ಜಯಿಸುವ ಇಚ್ಛೆ ; ವ್ಯವಹಾರ=ಲೇವಾದೇವಿ ; ದ್ಯುತಿ=ಪ್ರಕಾಶ ; ಸ್ತುತಿ=ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದು ; ಮೋದ=ಸಂತೋಷಪಡುವುದು ; ಮದ=ಗರ್ವ ; ಸ್ವಪ್ನ=ಮಲಗುವುದು ; ಕಾನ್ತಿ=ಇಚ್ಛೆಪಡುವುದು ; ಗತಿ=ಗಮನ ; ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ದಿವು ಧಾತು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಲಡಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಪಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೩೧. ದಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಯನ್ ॥ ೩-೧-೬೯ ॥

ಶಪೋಽಪವಾದಃ । ಹಲಿ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಃ । ದೀವ್ಯತಿ । ದಿದೇವ । ದೇವಿತಾ । ದೇವಿಷ್ಯತಿ । ದೀವ್ಯತು । ಅದೀವ್ಯತ್ । ದೀವ್ಯೇತ್ । ದೀವ್ಯಾತ್ । ಅದೇವೀತ್ । ಅದೇವಿಷ್ಯತ್ ॥

॥ ೮೭ ॥ ಏವಂ ಷಿವು=ತಂತುಸಂತಾನೇ (ಹೊಲಿಯುವುದು.)

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ', 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ದಿವಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ಯನ್‌ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಶಪ್ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಶ್ಯನ್ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದ. ಶ್ಯನಿನಲ್ಲಿ 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರವೂ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರವೂ ಇತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಆಗ ಯ ಬಂದರೆ ದಿವ್+ಯ+ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ 'ಹಲಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ದೀವ್ಯತಿ | ದೀವ್ಯ ಅಂಗ. ದೀವ್ಯತಃ | ದೀವ್ಯ+ಅನ್ತಿ. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಪರರೂಪ. ದೀವ್ಯನ್ತಿ || ದೀವ್ಯಸಿ | ದೀವ್ಯಥಃ | ದೀವ್ಯಥ || ದೀವ್ಯಾಮಿ | ದೀವ್ಯಾವಃ | ದೀವ್ಯಾಮಃ || ('ಅತೋದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ.)

ಲಿಟ್ || ದಿವ್‌ದಿವ್+ಅ. ದಿದಿವ್+ಅ. ಪುಗನ್ತಗುಣ. ದಿದೇವ | ದಿದಿವ್ ಅಂಗ. ದಿದಿವತುಃ | ದಿದಿವುಃ || ದಿದೇವಿಥ | ದಿದಿವಥುಃ | ದಿದಿವ || ದಿದೇವ | ದಿದಿವಿವ | ದಿದಿವಿಮ || **ಲುಟ್** || ತಾಸಿಗೆ ಇಟ್. ಪುಗನ್ತಗುಣ. ದೇವಿತಾ | ದೇವಿತಾರೌ | ದೇವಿತಾರಃ || ದೇವಿತಾಸಿ | ದೇವಿತಾಸ್ಥಃ | ದೇವಿತಾಸ್ಥ || ದೇವಿತಾಸ್ಮಿ | ದೇವಿತಾಸ್ವಃ | ದೇವಿತಾಸ್ಮಃ || **ಲೃಟ್** || ಇಡಾಗಮ, ಷತ್ವ, ಗುಣ. ದೇವಿಷ್ಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** || ದೀವ್ಯ ಅಂಗ. ದೀವ್ಯತು | ದೀವ್ಯತಾತ್ | ದೀವ್ಯತಾಮ್ | ದೀವ್ಯನ್ತು || ದೀವ್ಯ, ದೀವ್ಯತಾತ್ | ದೀವ್ಯತಮ್ | ದೀವ್ಯತ || ದೀವ್ಯಾನಿ | ದೀವ್ಯಾವ | ದೀವ್ಯಾಮ || **ಲಙ್** || ಅದೀವ್ಯ ಅಂಗ. ಅದೀವ್ಯತ್ (ಅಭವತ್‌ವತ್). **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ದೀವ್ಯ ಅಂಗ. ಯಾಸುಟಿಗೆ 'ಅತೋ ಯೇಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಾದೇಶ. ದೀವ್ಯೇತ್ (ಭವೇತ್‌ವತ್). **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** || ದಿವ್ + ಯಾತ್. 'ಹಲಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ದೀವ್ಯಾತ್ | ದೀವ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ | ದೀವ್ಯಾಸುಃ || ಇತ್ಯಾದಿ (ಭೂಯಾತ್‌ವತ್). **ಲುಙ್** || ಅದಿವ್+ಇಸ್‌ಈತ್. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಪುಗಂತಗುಣ. ಅದೇವೀತ್ | ಅದೇವಿಷ್ಟಾಮ್ | ಅದೇವಿಷುಃ || ಅದೇವೀಃ | ಅದೇವಿಷ್ಟಮ್ | ಅದೇವಿಷ್ಟ || ಅದೇವಿಷಮ್ | ಅದೇವಿಷ್ವ | ಅದೇವಿಷ್ಮ || **ಲೃಙ್** || ಅದೇವಿಷ್ಯ ಅಂಗ. ಅದೇವಿಷ್ಯತ್ (ಅಭವಿಷ್ಯತ್‌ವತ್).

ಷಿವು ಧಾತುವೂ ಹೀಗೆಯೇ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಯ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸೀವ್ಯತಿ | ಸಿಷೇವ | ಸೇವಿತಾ | ಸೇವಿಷ್ಯತಿ | ಸೀವ್ಯತು, ಸೀವ್ಯತಾತ್ | ಅಸೀವ್ಯತ್ | ಸೀವ್ಯೇತ್ | ಸೀವ್ಯಾತ್ | ಅಸೇವೀತ್ | ಅಸೇವಿಷ್ಯತ್ | ಹೀಗೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

|| ೮೮ || ನೃತೀ=ಗಾತ್ರವಿಕ್ಷೇಪೇ (ಕುಣಿಯುವುದು.)

ನೃತ್ಯತಿ | ನನರ್ತ | ನರ್ತಿತಾ ||

ಇದರಲ್ಲಿ ಈಕಾರ ಇತ್. ನೃತ್+ಯ+ತಿ. ಶ್ಯನ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದರೂ ಅದು ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಙಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಪುಗನ್ತಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನೃತ್ಯತಿ। ನೃತ್ಯತಃ। ಇತ್ಯಾದಿ. ನೃತ್ಯ ಅಂಗ.

ಲಿಟ್॥ ನೃತ್‌ನೃತ್+ಅ. 'ಉರತ್', 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ನನೃತ್+ಅ. ಪುಗನ್ತಗುಣ. ನನರ್ತ। ನನೃತತುಃ। ನನೃತುಃ॥ ನನರ್ತಿಥ। ನನೃತಥುಃ। ನನೃತ॥ ನನರ್ತ। ನನೃತಿವ। ನನೃತಿಮ॥ ಲುಟ್॥ ಪುಗನ್ತಗುಣ. ನರ್ತಿತಾ। ನರ್ತಿತಾರೌ। ನರ್ತಿತಾರಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೃಟಿನಲ್ಲಿ ಇಟ್ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೩೨. ಸೇಽಸಿಚಿ ಕೃತಚೃತಚ್ಛೃದತೃದನೃತಃ ॥ ೭-೨-೫೭ ॥

ಏಭ್ಯಃ ಪರಸ್ಯ ಸಿಜ್ಭಿನ್ನಸ್ಯ ಸಾದೇರಾರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಾ। ನರ್ತಿಷ್ಯತಿ। ನರ್ತ್ಸ್ಯತಿ। ನೃತ್ಯತು। ಅನೃತ್ಯತ್। ನೃತ್ಯೇತ್। ನೃತ್ಯಾತ್। ಅನರ್ತೀತ್। ಅನರ್ತಿಷ್ಯತ್, ಅನರ್ತ್ಸ್ಯತ್॥

ಸೇ, ಅಸಿಚಿ, ಕೃತಚೃತಚ್ಛೃದತೃದನೃತಃ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕೃತಾದಿಗಳು ಐದು ಧಾತುಗಳು. ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವದ ಮೇಲೆ ಪಂಚಮೀ. ಪಂಚಮಿಗೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ 'ಸೇ', 'ಅಸಿಚಿ' ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಗಳಿಗೆ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ', 'ಉದಿತೋ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕೃತ, ಚೃತ, ಚ್ಛೃದ, ತೃದ, ನೃತ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚ್ ಭಿನ್ನವಾದ ಸಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ನೃತ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರಾದಿಯಾದ ಸ್ಯ ಎಂಬ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಬಂದರೆ ನರ್ತಿಷ್ಯತಿ। ನರ್ತಿಷ್ಯತಃ। ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ನರ್ತಿಷ್ಯ ಅಂಗ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ನರ್ತ್ಸ್ಯ ಅಂಗ. ನರ್ತ್ಸ್ಯತಿ। ನರ್ತ್ಸ್ಯತಃ। ಇತ್ಯಾದಿ.

ಲೋಟ್॥ ನೃತ್ಯ ಅಂಗ. ನೃತ್ಯತು, ನೃತ್ಯತಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿ (ದೀವ್ಯತುವತ್). ಲಙ್॥ ಅನೃತ್ಯ ಅಂಗ. ಅನೃತ್ಯತ್। ಅನೃತ್ಯತಾಮ್। ಅನೃತ್ಯನ್॥ ಇತ್ಯಾದಿ (ಅಭವತ್‌ವತ್). ವಿಧಿಲಿಙ್॥ ನೃತ್ಯೇತ್। ನೃತ್ಯೇತಾಮ್। ನೃತ್ಯೇಯುಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆಶೀರ್ಲಿಙ್॥ ನೃತ್ಯಾತ್। ನೃತ್ಯಾಸ್ತಾಮ್। ನೃತ್ಯಾಸುಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙ್॥ ಪುಗಂತಗುಣ. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಅನರ್ತೀತ್। ಅನರ್ತಿಷ್ಟಾಮ್। ಅನರ್ತಿಷುಃ॥ ಅನರ್ತೀಃ। ಅನರ್ತಿಷ್ಟಮ್। ಅನರ್ತಿಷ್ಟ॥ ಅನರ್ತಿಷಮ್। ಅನರ್ತಿಷ್ವ। ಅನರ್ತಿಷ್ಮ॥ ಸಿಚ್ ಆದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಲೃಙ್॥ ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ಅನರ್ತಿಷ್ಯತ್। ಅನರ್ತ್ಸ್ಯತ್॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೮೯ ॥ ತ್ರಸೀ=ಉದ್ವೇಗೇ (ಭಯಪಡುವುದು.)

ವಾ ಭ್ರಾಶೇತಿ ಶ್ಯನ್ವಾ । ತ್ರಸ್ಯತಿ, ತ್ರಸತಿ । ತತ್ರಾಸ ।

ಈದಿತ್ತಾದ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿ 'ವಾ ಭ್ರಾಶಭ್ಲಾಶ—' (ಸೂ. ೪೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಯನ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಶಪ್ ವಿಕರಣವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಲಟ್, ಲೋಟ್, ಲಙ್, ವಿಧಿಲಿಙ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಶ್ಯನ್ ಬಂದರೆ ತ್ರಸ್ಯ ಅಂಗ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ತ್ರಸ ಅಂಗ. ತ್ರಸ್ಯತಿ, ತ್ರಸತಿ (ಭವತಿವತ್) ।

ಲಿಟ್ ॥ ತ್ರಸ್‌ತ್ರಸ್+ಅ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ತತ್ರಸ್+ಅ. 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ತತ್ರಾಸ. ತತ್ರಸ್ ಅಂಗ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರವು ಸಂಯೋಗವುಳ್ಳ ವ್ಯಂಜನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಅತ ಏಕಹಲ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಿಶೇಷ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತ್ರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೩೩. ವಾ ಜ್ೄಭ್ರಮುತ್ರಸಾಮ್ ॥ ೬-೪-೧೨೪ ॥

ಏಷಾಂ ಕಿತಿ ಲಿಟಿ ಸೇಟಿ ಥಲಿ ಚ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪೌ ವಾ। ತ್ರೇಸತುಃ । ತತ್ರಸತುಃ । ತ್ರೇಸಿಥ, ತತ್ರಸಿಥ । ತ್ರಸಿತಾ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅತ ಏಕಹಲ್ ಮಧ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಿಟಿ' 'ಘ್ವಸೋರೇದ್ಧಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏತ್', 'ಗಮಹನ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ' ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಜ್ೄ, ಭ್ರಮು, ತ್ರಸ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕಿತ್ತಾದ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಇಟ್ ಸಹಿತ ಥಲ್ ಪರವಾದಾಗಲೂ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವವೂ ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ತ್ರಸ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕಿತ್ತಾದ ಲಿಟ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ ಬಂದರೆ ತ್ರೇಸತುಃ । ಬಾರದಿದ್ದರೆ ತತ್ರಸತುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು. ತ್ರೇಸುಃ, ತತ್ರಸುಃ । ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೂಪಗಳು. ತ್ರೇಸಿಥ, ತತ್ರಸಿಥ । ತ್ರೇಸಥುಃ, ತತ್ರಸಥುಃ । ತ್ರೇಸ, ತತ್ರಸ ॥ ತತ್ರಾಸ, ತತ್ರಸ । ತ್ರೇಸಿವ, ತತ್ರಸಿವ । ತ್ರೇಸಿಮ, ತತ್ರಸಿಮ ॥

ಲುಟ್ ॥ ತ್ರಸಿತಾ । **ಲೃಟ್** ॥ ತ್ರಸಿಷ್ಯತಿ । **ಲೋಟ್** ॥ ಶ್ಯನ್ ವಿಕಲ್ಪ. ತ್ರಸ್ಯತು, ತ್ರಸ್ಯತಾತ್, ತ್ರಸತು, ತ್ರಸತಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲಙ್** ॥ ಅತ್ರಸ್ಯತ್, ಅತ್ರಸತ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ತ್ರಸ್ಯೇತ್, ತ್ರಸೇತ್ (ಭವೇತ್‌ವತ್) ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ತ್ರಸ್ಯಾತ್ । ತ್ರಸ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಙ್** ॥ ಅತ್ರಸೀತ್ । ಅತ್ರಸಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅತ್ರಸಿಷುಃ ॥ ಅತ್ರಸೀಃ । ಅತ್ರಸಿಷ್ಟಮ್ । ಅತ್ರಸಿಷ್ಟ ॥ ಅತ್ರಸಿಷಮ್ । ಅತ್ರಸಿಷ್ವ । ಅತ್ರಸಿಷ್ಮ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅತ್ರಸಿಷ್ಯತ್ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೬೦ ॥ ಶೋ=ತನೂಕರಣೇ (ಚಿಕ್ಕದಾಗಿ ಮಾಡುವುದು.)

ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೩೪. ಓತಃ ಶ್ಯನಿ ॥ ೭-೩-೭೧ ॥

ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಶ್ಯತಿ । ಶ್ಯತಃ । ಶ್ಯನ್ತಿ । ಶಶೌ । ಶಶತುಃ । ಶಾತಾ । ಶಾಸ್ಯತಿ ॥

ಓದನ್ತವಾದ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಶೋ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶ್ಯನ್. ಶ್ಯನ್ ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಘೋರ್ಲೋಪಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ಯನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಶೋ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಶ್+ಯ+ತಿ=ಶ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ಯತಃ । ಶ್ಯನ್ತಿ ॥ ಶ್ಯಸಿ । ಶ್ಯಥಃ । ಶ್ಯಥ ॥ ಶ್ಯಾಮಿ । ಶ್ಯಾವಃ । ಶ್ಯಾಮಃ ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಏಜನ್ತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ 'ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ. ಶಾ ಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದಾಗ ಶಶಾ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆತ ಔ ಣಲಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲಿಗೆ ಔ ಆದೇಶ. ವೃದ್ಧಿ. ಶಶಾ+ಔ=ಶಶೌ. ಶಶಾ+ಅತುಸ್. 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಶಶತುಃ । ಶಶುಃ ॥ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಥಲಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪ ಇಡಾಗಮ. ಇಟ್ ಬಂದಾಗ ಆಲೋಪ. ಶಶಿಥ, ಶಶಾಥ । ಶಶಥುಃ । ಶಶ ॥ ಶಶೌ । ಶಶಿವ । ಶಶಿಮ ॥ **ಲುಟ್** ॥ 'ಆದೇಚ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ವ. ಶಾತಾ । ಶಾತಾರೌ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ॥ ಶಾಸ್ಯತಿ ॥ **ಲೋಟ್** ॥ ಶ್ಯತು, ಶ್ಯತಾತ್ । ಶ್ಯತಾಮ್ । ಶ್ಯನ್ತು ॥ ಶ್ಯ, ಶತಾತ್ । ಶ್ಯತಮ್ । ಶ್ಯತ ॥ ಶ್ಯಾನಿ । ಶ್ಯಾವ । ಶ್ಯಾಮ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅಶ್ಯತ್ । ಅಶ್ಯತಾಮ್ । ಅಶ್ಯನ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಶ್ಯೇತ್ । ಶ್ಯೇತಾಮ್ । ಶ್ಯುಃ ॥ ಶ್ಯೇಃ । ಶ್ಯೇತಮ್ । ಶ್ಯೇತ ॥ ಶ್ಯೇಯಮ್ । ಶ್ಯೇವ । ಶ್ಯೇಮ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಶಾಯಾತ್ । ಶಾಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಙ್** ॥ ಅಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಆತ್ವ. ಅಶಾ+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಿಚಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲುಕ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಿಚಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲುಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೩೫. ವಿಭಾಷಾ ಘ್ರಾಧೇಟ್‌ಶಾಚ್ಛಾಸಃ ॥ ೨-೪-೭೮ ॥

ಏಭ್ಯಃ ಸಿಚೋ ಲುಗ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪರಸ್ಮೈಪದೇ ಪರೇ। ಅಶಾತ್। ಅಶಾತಾಮ್। ಅಶುಃ। ಇಟ್‌ಸಕೌ। ಅಶಾಸೀತ್। ಅಶಾಸಿಷ್ಟಾಮ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಗಾತಿಸ್ಥಾಸಿಚಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚಃ', 'ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು', 'ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶಾ, ಛಾ, ಸಾ—ಹೀಗೆ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಶೋ, ಛೋ, ಷೋ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆತ್ವಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಆಗಿವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಘ್ರಾ, ಧೇಟ್, ಶೊ, ಛೋ, ಷೋ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಶೋ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ಅಶಾತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಶಾತಾಮ್ । ಅಶುಃ ॥ ಅಶಾಃ । ಅಶಾತಮ್ । ಅಶಾತ ॥ ಅಶಾಮ್ । ಅಶಾವ । ಅಶಾಮ ॥ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದರೆ 'ಆದೇಚ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ, ಆದನ್ತವಾದುದರಿಂದ 'ಯಮರಮನಮಾತಾಂ ಸಕ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾಗಮ, ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತವೆ. ಅಶಾಸ್+ಇಸ್+ಈತ್. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಅಶಾಸ್+ಈತ್= ಅಶಾಸೀತ್ । ಅಶಾಸ್+ಇಸ್+ತಾಮ್. ಷತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ. ಅಶಾಸಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅಶಾಸಿಷುಃ ॥ ಅಶಾಸೀಃ । ಅಶಾಸಿಷ್ಟಮ್ । ಅಶಾಸಿಷ್ಟ ॥ ಅಶಾಸಿಷಮ್ । ಅಶಾಸಿಷ್ವ । ಅಶಾಸಿಷ್ಮ ॥

ಲೃಙ್ ॥ ಅಶಾಸ್ಯತ್ । ಅಶಾಸ್ಯತಾಮ್ । ಅಶಾಸ್ಯನ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೬೧ ॥ ಛೋ=ಛೇದನೇ (ಕತ್ತರಿಸುವುದು.) ಛ್ಯತಿ ॥

॥ ೬೨ ॥ ಷೋಽನ್ತಕರ್ಮಣಿ (ನಾಶಮಾಡುವುದು.) ಸ್ಯತಿ ॥ ಸಸೌ ॥

॥ ೬೩ ॥ ದೋಽವಖಂಡನೇ (ತುಂಡುಮಾಡುವುದು.)

ದ್ಯತಿ । ದದೌ । ದೇಯಾತ್ । ಅದಾತ್ ॥

ಮೂರು ಧಾತುಗಳೂ ಓದನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಶೋ ಧಾತುವಿನಂತೇ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಛೋ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಛ್ಯತಿ । ಚಛೌ । ಛಾತಾ । ಛಾಸ್ಯತಿ । ಛ್ಯತು, ಛ್ಯತಾತ್ । ಅಚ್ಛ್ಯತ್ । ಛ್ಯೇತ್ । ಛಾಯಾತ್ । ಅಛಾತ್, ಅಛಾಸೀತ್ । ಅಛಾಸ್ಯತ್ । ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಷೋ ಧಾತು 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' ಸೋ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ಯತಿ। ಸಸೌ। ಸಾತಾ। ಸಾಸ್ಯತಿ। ಸ್ಯತು, ಸ್ಯತಾತ್। ಅಸ್ಯತ್। ಸ್ಯೇತ್। ಸಾಯಾತ್। ಅಸಾತ್, ಅಸಾಸೀತ್। ಅಸಾಸ್ಯತ್। ಹೀಗೆ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ದೋ ಧಾತು. ಇದು ಅಶಿತ್ತಿನಲ್ಲಿ ದಾರೂಪ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಘುಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆಗ ಘುಸಂಜ್ಞಾಕಾರ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ದ್ಯತಿ। ದದೌ। ದಾತಾ। ದಾಸ್ಯತಿ। ದ್ಯತು। ಅದ್ಯತ್। ದ್ಯೇತ್। ದಾ+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಏರ್ಲಿಙಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ. ದೇಯಾತ್। ದೇಯಾಸ್ತಾಮ್। ದೇಯಾಸುಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙ್॥ ಅದಾ+ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಗಾತಿಸ್ಥಾಸಿಚಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್. ಒಂದೇ ರೂಪ. ಅದಾತ್। ಅದಾತಾಮ್। ಅದುಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅದಾಸ್ಯತ್॥

॥ ೯೪ ॥ **ವ್ಯಧ=ತಾಡನೇ (ಬಾಣ ಹೊಡೆಯುವುದು.)**

ಗ್ರಹ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೩೬. **ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿವ್ಯಧಿವಷ್ಟಿವಿಚತಿವೃಶ್ಚತಿಪೃಚ್ಛತಿಭೃಜ್ಜತೀನಾಂ ಙಿತಿ ಚ** ॥ ೬-೧-೧೬ ॥

ಏಷಾಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸ್ಯಾತ್ ಕಿತಿ ಙಿತಿ ಚ। ವಿಧ್ಯತಿ। ವಿವ್ಯಾಧ, ವಿವಿಧತುಃ। ವಿವಿಧುಃ। ವಿವ್ಯಧಿಥ, ವಿವ್ಯದ್ಧ। ವ್ಯದ್ಧಾ। ವ್ಯತ್ಸ್ಯತಿ। ವಿಧ್ಯೇತ್। ವಿಧ್ಯಾತ್। ಅವ್ಯಾತ್ಸೀತ್॥

ವ್ಯಧ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ವ್ಯಧ್+ಯ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶ್ಯನ್ ಅಪಿತ್ತಾಗಿ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಷ್ಯಙಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರದ ಚಕಾರದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದ 'ಕಿತಿ' ಪದವು ಸಮುಚ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಧಾತುಗಳು ಹೇಳಿವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಗ್ರಹ್ಯಾದಿ ಒಂಬತ್ತು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕಿತ್ ಙಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಕೃತ ಙಿತ್ತಾದ ಶ್ಯನ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ವ್ಯಧಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ವ್ಯಧಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಎರಡಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಪರವಾದಾಗ ವಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ. ಯಕ್ಕೆ 'ಇ'ರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದರೆ ವ್+ಇ+ಅಧ್+ಯ+ತಿ. 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ' ಪೂರ್ವರೂಪ. ವಿಧ್+ಯ+ತಿ=ವಿಧ್ಯತಿ। ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ವಿಧ್ಯ ಅಂಗವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿಧ್ಯತಃ। ವಿಧ್ಯನ್ತಿ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಲಿಟ್ || ವ್ಯಧ್‌ವ್ಯಧ್ + ಅ. ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಹಲಾದಿಶೇಷ. ವಿವ್ಯಧ್ + ಅ. 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ವಿವ್ಯಾಧ | ವ್ಯಧ್ + ಅತುಸ್. ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳು 'ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್‌ಕಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ 'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ–' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ವಿಧ್‌ವಿಧ್ + ಅತುಸ್. ಹಲಾದಿಶೇಷ. ವಿವಿಧತುಃ | ವಿವಿಧುಃ || ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಥಲಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪ ಇಟ್. ವಿವ್ಯಧಿಥ. ವಿವ್ಯಧ್ + ಥ. 'ಝಷಸ್ತಥೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಕ್ಕೆ ಧಾದೇಶ. ವಿವ್ಯಧ್ + ಧ. 'ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದಾದೇಶ. ವಿವ್ಯದ್ಧ | ವಿವಿಧಥುಃ | ವಿವಿಧ || ವಿವ್ಯಾಧ, ವಿವ್ಯಧ | ವಿವಿಧಿವ | ವಿವಿಧಿಮ || **ಲುಟ್** || ವ್ಯಧ್ + ತಾ. 'ಝಷಸ್ತಥೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕ್ಕೆ ಧಾದೇಶ, ಪೂರ್ವ ಧಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ. ವ್ಯದ್ಧಾ | ವ್ಯದ್ಧಾರೌ | ವ್ಯದ್ಧಾರಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** || ವ್ಯಧ್ + ಸ್ಯತಿ. 'ಖರಿಚ.' ವ್ಯತ್ಸ್ಯತಿ | ವ್ಯತ್ಸ್ಯತಃ | ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** || ವಿಧ್ಯತು, ವಿಧ್ಯತಾತ್ | ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲಙ್** || ಅವಿಧ್ಯತ್ | **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ವಿಧ್ಯೇತ್ | **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** || ಯಾಸುಟ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ವಿಧ್ಯಾತ್ | **ಲುಙ್** || ಅವ್ಯಧ್ + ಸ್ ಈತ್. 'ವದವ್ರಜ—' ವೃದ್ಧಿ. 'ಖರಿಚ' ಧಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ಅವ್ಯಾತ್ಸೀತ್ | ಅವ್ಯಾಧ್ + ಸ್ + ತಾಮ್. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ. ಅವ್ಯಾದ್ಧಾಮ್ | ಅವ್ಯಾತ್ಸುಃ || ಅವ್ಯಾತ್ಸೀಃ | ಅವ್ಯಾದ್ಧಮ್ | ಅವ್ಯಾದ್ಧ || ಅವ್ಯಾತ್ಸಮ್ | ಅವ್ಯಾತ್ಸ್ವ | ಅವ್ಯಾತ್ಸ್ಮ || **ಲೃಙ್** || ಅವ್ಯತ್ಸ್ಯತ್ | ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ೯೫ || ಪುಷ = ಪುಷ್ಟೌ (ಪೋಷಣೆ.)

ಪುಷ್ಯತಿ | ಪುಪೋಷ | ಪುಪೋಷಿಥ | ಪೋಷ್ಟಾ | ಪೋಕ್ಷ್ಯತಿ | ಪುಷಾದೀತ್ಯಙ್ | ಅಪುಷತ್ |

|| ೯೬ || ಶುಷ = ಶೋಷಣೇ (ಒಣಗಿಸುವುದು.)

ಶುಷ್ಯತಿ | ಶುಶೋಷ | ಅಶುಷತ್ ||

ಈ ಎರಡು ಧಾತುಗಳೂ ಅನಿಟ್. **ಪುಷ್ಯತಿ** || ಪುಪೋಷ | ಪುಪುಷತುಃ | ಪುಪುಷುಃ || ಅಜಂತ, ಅಥವಾ ಅಕಾರವುಳ್ಳ ಧಾತುವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಇಣ್ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ. ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುಪೋಷಿಥ | ಪುಪುಷಥುಃ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಪೋಷ್ + ತಾ. ಷ್ಟುತ್ವ. ಪೋಷ್ಟಾ | ಪೋಷ್ಟಾರೌ | ಪೋಷ್ಟಾರಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** || ಪುಷ್ + ಸ್ಯತಿ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. 'ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ' ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಪೋಕ್ + ಸ್ಯತಿ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಷತ್ವ. ಪೋಕ್ಷ್ಯತಿ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಪುಷ್ಯತು, ಪುಷ್ಯತಾತ್ | ಅಪುಷ್ಯತ್ |

ಪುಷ್ಯೇತ್ । ಪುಷ್ಯಾತ್ । **ಲುಙಿನಲ್ಲಿ** 'ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ—' (ಸೂ. ೫೦೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙ್. ಅಙ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣವಿಲ್ಲ. ಅಪುಷತ್ । ಅಪುಷತಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಙ್** ॥ ಅಪೋಕ್ಷ್ಯತ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಶುಷ** ಧಾತು. ಶುಷ್ಯತಿ । ಶುಶೋಷ । ಶೋಷ್ಟಾ । ಶೋಕ್ಷ್ಯತಿ । ಶುಷ್ಯತು, ಶುಷ್ಯತಾತ್ । ಅಶುಷ್ಯತ್ । ಶುಷ್ಯೇತ್ । ಶುಷ್ಯಾತ್ । ಅಶುಷತ್ । ಅಶೋಕ್ಷ್ಯತ್ ॥

॥ ೯೭ ॥ ಣಶ=ಅದರ್ಶನೇ (ನಾಶವಾಗುವುದು.)

ನಶ್ಯತಿ । ನನಾಶ । ನೇಶತುಃ ॥

ನಶ ಧಾತು ಸೇಟಾದರೂ ಮುಂದೆ ವಲಾದ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಇಟ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಣೋನಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಯ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ನಶ್ಯತಿ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲಿಟ್** ॥ ನನಾಶ । ನನಶ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತ ಏಕಹಲ್ ಮಧ್ಯೇ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ನೇಶತುಃ । ನೇಶುಃ ॥ ನನಶ್+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಕಲ್ಪ ಇಟ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ರಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೩೭. ರಧಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ॥ ೭-೨-೪೫ ॥

ರಧ್‌ನಶ್‌ತೃಪ್‌ದೃಪ್‌ದ್ರುಹ್‌ಮುಹ್‌ಷ್ಣುಹ್‌ಷ್ಣಿಹ್ ಏಭ್ಯೋ ವಲಾದ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ವೇಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ನೇಶಿಥ ॥

ರಧಾದಿಭ್ಯಃ, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ರಧಾದಿಗಳು ಎಂಟೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ರಧ್ ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನನಶ್+ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಥಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ 'ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ನೇಶಿಥ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ನನಶ್+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಮಸ್ಜ್, ನಶ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ನುಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೩೮. ಮಸ್ಜಿನಶೋರ್ಝಲಿ ॥ ೭-೧-೬೦ ॥

ನುಮ್ ಸ್ಯಾತ್ । ನನಂಷ್ಠ । ನೇಶಿವ, ನೇಶ್ವ । ನೇಶಿಮ, ನೇಶ್ಮ ॥ ನಶಿತಾ, ನಂಷ್ಟಾ । ನಶಿಷ್ಯತಿ, ನಙ್ಕ್ಷ್ಯತಿ । ನಶ್ಯತು । ಅನಶ್ಯತ್ । ನಶ್ಯೇತ್ । ನಶ್ಯಾತ್ । ಅನಶತ್ ॥

ಮಸ್ಜಿನಶೋಃ, ಝಲಿ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಮಸ್ಜ್, ನಶ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಝಲ್ ಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಸ್ಜಿ ಎಂದು ಇಕಿನಿಂದ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಥ ಝಲಿನಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ನಶಿಗೆ ನುಮಾಗಮ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ಪರಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನನಶ್+ಥ. ನನನ್ಶ್+ಥ. 'ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ' ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—' (ಸೂ. ೩೦೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ನನಂಷ್+ಥ. 'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ' ನನಂಷ್+ಠ=ನನಂಷ್ಠ। ನೇಶಥುಃ। ನೇಶ॥ ನನಾಶ, ನನಶ। ನೇಶಿವ, (ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪ) ನೇಶ್ವ। ನೇಶಿಮ, ನೇಶ್ಮ॥ **ಲುಟ್**॥ ತಾಸಿಗೆ ಇಟ್ ವಿಕಲ್ಪ. ಇಟ್ ಬಂದರೆ ನಶಿತಾ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ನಶ್+ತಾ. 'ಮಸ್ಜಿನಶೋರ್ಝಲಿ' ನುಮ್. 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ನನ್ಷ್+ತಾ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಷ್ಟುತ್ವ. ನಂಷ್ಟಾ। ನಂಷ್ಟಾರೌ। ನಂಷ್ಟಾರಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್**॥ ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಬಂದರೆ ನಶಿಷ್ಯತಿ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ನುಮ್. ಷತ್ವ. ಅನುಸ್ವಾರ. ನಂಷ್+ಸ್ಯತಿ. 'ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ನಂಕ್ಷ್ಯತಿ। ನಂಕ್ಷ್ಯತಃ। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್**॥ ನಶ್ಯತು, ನಶ್ಯತಾತ್। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲಙ್**॥ ಅನಶ್ಯತ್। ಇತ್ಯಾದಿ. **ವಿಧಿಲಿಙ್**॥ ನಶ್ಯೇತ್। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್**॥ ನಶ್ಯಾತ್। ನಶ್ಯಾಸ್ತಾಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಙ್**॥ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙ್. ಅನಶತ್। ಅನಶತಾಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಙ್**॥ ಅನಶಿಷ್ಯತ್। ಅನಂಕ್ಷ್ಯತ್। ಇತ್ಯಾದಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

॥೯೮॥ ಷೂಙ್=ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಸವೇ (ಹಡೆಯುವುದು.)

ಸೂಯತೇ। ಸುಷುವೇ। ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾದಿಟ್॥ ಸುಷುವಿಷೇ। ಸುಷುವಿವಹೇ। ಸುಷುವಿಮಹೇ। ಸವಿತಾ, ಸೋತಾ॥

ಷೂಙ್ ಧಾತು. ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಙಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಯ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಸೂಯತೇ। ಸೂಯೇತೇ। ಸೂಯನ್ತೇ॥ ಸೂಯಸೇ। ಸೂಯೇಥೇ। ಸೂಯಧ್ವೇ॥ ಸೂಯೇ। ಸೂಯಾವಹೇ। ಸೂಯಾಮಹೇ॥ **ಲಿಟ್**॥ ಸುಸು+ಏ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ದ್ವಿತೀಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತು ಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉವಙಾದೇಶ. ಸುಷುವೇ। ಸುಷುವಾತೇ। ಸುಷುವಿರೇ॥ ಸುಷುವಿಷೇ। 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್ ವಿಕಲ್ಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಕ್ರಾದಿ

ನಿಯಮದಿಂದ ಲಿಟನಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಷುವಾಥೇ | ಸುಷುವಿಢ್ವೇ || ಸುಷುವೇ | ಸುಷುವಿವಹೇ | ಸುಷುವಿಮಹೇ || ಲುಟ್ || ಸು + ತಾ. 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿ ಸೂಯತಿ—' (ಸೂ. ೪೭೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುವಿಗೆ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತಾಸಿಗೆ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಸವಿತಾ | ಸವಿತಾರೌ | ಸವಿತಾರಃ || ಸವಿತಾಸೇ | ಸವಿತಾಸಾಥೇ | ಸವಿತಾಧ್ವೇ || ಸವಿತಾಹೇ | ಸವಿತಾಸ್ವಹೇ | ಸವಿತಾಸ್ಮಹೇ || ಇಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸೋತಾ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೃಟ್ || ಸವಿಷ್ಯತೇ | ಸೋಷ್ಯತೇ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೋಟ್ || ಸೂಯತಾಮ್ | ಇತ್ಯಾದಿ (ಏಧತಾಮ್‌ವತ್). ಲಙ್ || ಅಸೂಯತ (ಐಧತವತ್) | ವಿಧಿಲಿಙ್ || ಸೂಯೇತ (ಏಧೇತವತ್) | ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ || ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪ. ಸವಿಷೀಷ್ಟ (ಏಧಿಷೀಷ್ಟವತ್) ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸೋಷೀಷ್ಟ | ಸೋಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಸೋಷೀರನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙ್ || ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಅಸವಿಷ್ಟ | ಅಸವಿಷಾತಾಮ್ | ಅಸವಿಷತ || ಅಸವಿಷ್ಠಾಃ | ಅಸವಿಷಾಥಾಮ್ | ಅಸವಿಢ್ವಮ್ || ಅಸವಿಷಿ | ಅಸವಿಷ್ವಹಿ | ಅಸವಿಷ್ಮಹಿ || ಇಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಸೋಷ್ಟ | ಅಸೋಷಾತಾಮ್ | ಅಸೋಷತ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೃಙ್ || ಅಸವಿಷ್ಯತ | ಅಸೋಷ್ಯತ | ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ೯೯ || ದೂಙ್ = ಪರಿತಾಪೇ (ವ್ಯಥೆಪಡುವುದು.) ದೂಯತೇ ||

|| ೧೦೦ || ದೀಙ್ = ಕ್ಷಯೇ (ನಾಶವಾಗುವುದು.) ದೀಯತೇ ||

ಇವೂ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ದೂ ಊಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಸೇಟ್. ಕ್ರಮವಾಗಿ ದೂಯತೇ | ದುದುವೇ | ದವಿತಾ | ದವಿಷ್ಯತೇ | ದೂಯತಾಮ್ | ಅದೂಯತ | ದೂಯೇತ | ದವಿಷೀಷ್ಟ | ಅದವಿಷ್ಟ | ಅದವಿಷ್ಯತ | ಹೀಗೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ದೀಙ್—ಇದು ಅನಿಟ್. ದೀಯತೇ | ಲಿಟ್ || ದಿದೀ + ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯುಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ದೀಙ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಯುಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೩೯. ದೀಙೋ ಯುಡಚಿ ಕ್ಙಿತಿ || ೬-೪-೬೩ ||

ದೀಙಃ ಪರಸ್ಯ ಅಜಾದೇಃ ಕ್ಙಿತಃ ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ ಯುಟ್ | ವಾ || (ವುಗ್ಯುಟಾವುವಙ್‌ಯಣೋಃ ಸಿದ್ಧೌ ವಕ್ತವ್ಯೌ) ದಿದೀಯೇ ||

ದೀಙಃ, ಯುಟ್, ಅಚಿ, ಕ್ಙಿತಿ || ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ದೀಙಃ ಪಂಚಮೀ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಅಚಿ' ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ದೀಙ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಜಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಙಿತ್ತಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಯುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಏ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯುಡಾಗಮ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದಿಗೆ ಬಂದರೆ ದಿದೀ+ಯ್‌ಏ=ದಿದೀಯೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯುಡಾಗಮ ಬಂದರೂ ಇದು ಆಭೀಯಕಾರ್ಯ(ಭಸಂಜ್ಞಾಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟ)ವಾದುದರಿಂದ, 'ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಸೂತ್ರವೂ ಆಭೀಯವಾದುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇದು (ಯುಡಾಗಮ ಬಂದುದು) 'ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ (ಯಕಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ) ಯಣ್ ಬರಲಿ ಎಂದು ಆಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ—ವುಕ್, ಯುಟಾಗಮಗಳು ಉವಙ್, ಯಣಾದೇಶ ಮಾಡುವಾಗ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಯಣಾದೇಶ ಮಾಡುವಾಗ ಯಟಾಗಮ ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಯಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದಿದೀಯೇ । ದಿದೀಯಾತೇ । ದಿದೀಯಿರೇ ॥ ದಿದೀಯಿಷೇ । ದಿದೀಯಾಥೇ । ದಿದೀಯಿಢ್ವೇ ॥ ದಿದೀಯೇ । ದಿದೀಯಿವಹೇ । ದಿದೀಯಿಮಹೇ ॥ ಲುಟ್ ॥ ದೀ+ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಮೀ ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೦. ಮೀನಾತಿಮಿನೋತಿದೀಙಾಂ ಲ್ಯಪಿ ಚ ॥ ೬-೧-೫೦ ॥

ಏಷಾಮಾತ್ವಂ ಸ್ಯಾಲ್ಲ್ಯಪಿ ಚಾದಶಿತ್ಯೇಜ್‌ನಿಮಿತ್ತೇ । ದಾತಾ । ದಾಸ್ಯತೇ । ವಾ ॥ (ಸ್ಥಾಘ್ವೋರಿಚ್ಚೇ ದೀಙಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ ।) ಅದಾಸ್ತ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಚಕಾರದಿಂದ 'ಏಚಃ', 'ಅಶಿತಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಏಚಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತೇ ಎಂದು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಮೀ ಮುಂತಾದ ಮೂರು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಲ್ಯಪ್ ಪರವಾದಾಗಲೂ, ಶಿತ್ತಲ್ಲದ ಏಚಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ದೀಙಿಗೆ ಅಶಿತ್ತಾದ ತಾಸ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಏಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಆತ್ವ ಬಂದರೆ ದಾತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದಾತಾ । ದಾತಾರೌ । ದಾತಾರಃ ॥ ದಾತಾಸೇ । ದಾತಾಸಾಥೇ । ದಾತಾಧ್ವೇ ॥ ದಾತಾಹೇ । ದಾತಾಸ್ವಹೇ । ದಾತಾಸ್ಮಹೇ ॥

ಲೃಟ್ ॥ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಯಪ್ರತ್ಯಯ ಅಶಿತ್ತಾಗಿ ಏಜ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ವ ಬಂದರೆ ದಾಸ್ಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದಾಸ್ಯೇತೇ । ದಾಸ್ಯನ್ತೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೋಟ್ ॥ ದೀಯತಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲಙ್ ॥ ಅದೀಯತ । ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ದೀಯೇತ । ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಸೀಯುಟಿನಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ವ. ದಾಸೀಷ್ಟ । ದಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙ್ ॥ ಸಿಚ್‌ಪರವಾದಾಗ ಆತ್ವ. ಅದಾಸ್ತ. ದೀಙಿಗೆ ಆತ್ವಬಂದಾಗ ದಾರೂಪವಾಗುವುದರಿಂದ 'ದಾಧಾಘ್ವದಾಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಸ್ಥಾಘ್ವೋರಿಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ವ ಬರಲಿ ಎಂದರೆ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ—ದೀಙ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಸ್ಥಾಘ್ವೋರಿಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವ ಇತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಅದಾಸ್ತ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಾಸಾತಾಮ್ । ಅದಾಸತ ॥ ಅದಾಸ್ಥಾಃ । ಅದಾಸಾಥಾಮ್ । ಅದಾಧ್ವಮ್ ॥ ಅದಾಸಿ । ಅದಾಸ್ವಹಿ । ಅದಾಸ್ಮಹಿ ॥ ಲೃಙ್ ॥ ಅದಾಸ್ಯತ—ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೧೧೧ ॥ ಡೀಙ್=ವಿಹಾಯಸಾ ಗತೌ (ಹಾರುವುದು.)

ಡೀಯತೇ । ಡಿಡ್ಯೇ । ಡಯಿತಾ ।

॥ ೧೧೨ ॥ ಪೀಙ್=ಪಾನೇ (ಕುಡಿಯುವುದು.)

ಪೀಯತೇ । ಪೇತಾ । ಅಪೇಷ್ಟ ।

॥ ೧೧೩ ॥ ಮಾಙ್=ಮಾನೇ (ಅಳೆಯುವುದು.)

ಮಾಯತೇ । ಮಮೇ ।

॥ ೧೧೪ ॥ ಜನೀ=ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ (ಹುಟ್ಟುವುದು.)

ಡೀಙ್ ಧಾತು. ಙಿತ್. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಸೇಟ್. ಡೀಯತೆ ॥ ಡಿಡ್ಯೇ । ಡಿಡ್ಯಾತೇ । ಡಿಡ್ಯಿರೇ ॥ ಲುಟ್ ॥ ಡೀ+ಇತಾ. ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಡಯಿತಾ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಡಯಿಷ್ಯತೇ । ಡಯತಾಮ್ । ಅಡಯತ । ಡಯೇತ । ಡಯಿಷೀಷ್ಟ । ಅಡಯಿಷ್ಟ । ಅಡಯಿಷ್ಯತ ॥

ಪೀಙ್ ಧಾತು. ಙಿತ್. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಅನಿಟ್. ಪೀಯತೇ । ಪಿಪ್ಯೇ । ಪೇತಾ । ಪೇಷ್ಯತೇ । ಪೀಯತಾಮ್ । ಅಪೀಯತ । ಪೀಯೇತ । ಅಪೇಷೀಷ್ಟ । ಅಪೇಷ್ಟ । ಅಪೇಷ್ಯತ ॥

ಮಾಙ್ ಧಾತು. ಙಿತ್. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಅನಿಟ್. ಮಾಯತೇ । ಮಮಾ+ಏ. 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ' ಆಲೋಪ. ಮಮೇ । ಮಮಾತೇ । ಮಮಿರೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಮಾತಾ । ಮಾಸ್ಯತೇ । ಮಾಯತಾಮ್ । ಅಮಾಯತ । ಮಾಯೇತ । ಮಾಸೀಷ್ಟ । ಅಮಾಸ್ತ । ಅಮಾಸ್ಯತ ॥

ಜನೀ ಧಾತು. ಈಕಾರ ಇತ್. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಜನ್ + ಯ + ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಜಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಜ್ಞಾ, ಜನ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಜಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೪೧. ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ || ೭-೩-೭೯ ||

ಅನಯೋರ್ಜಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾಚ್ಛಿತಿ । ಜಾಯತೇ । ಜಜ್ಞೇ । ಜನಿತಾ । ಜನಿಷ್ಯತೇ ||

ಜ್ಞಾಜನೋಃ, ಜಾ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಷ್ಠಿವುಕ್ಲಮುಚಮಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತಿ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಜ್ಞಾ, ಜನ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ಜಾ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಯನ್ ಶಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಜನಿಗೆ ಜಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಜಾಯತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಜಾಯೇತೇ । ಜಾಯನ್ತೇ || ಜಾಯಸೇ । ಜಾಯೇಥೇ । ಜಾಯಧ್ವೇ || ಜಾಯೇ । ಜಾಯಾವಹೇ । ಜಾಯಾಮಹೇ ||

ಲಿಟ್ || ಜನ್‌ಜನ್ + ಏ. 'ಗಮಹನಜನ—' (ಸೂ. ೫೦೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಲೋಪ. ಜಜ್‌ನ್ + ಏ. 'ಸ್ತೋಃಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ' ಜಜ್ ಞ್ + ಏ =ಜಜ್ಞೇ । ಜಜ್ಞಾತೇ । ಜಜ್ಞಿರೇ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಟ್ || ಜನಿತಾ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೃಟ್ || ಜನಿಷ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೋಟ್ || ಜಾಯತಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲಙ್ || ಅಜಾಯತ । ವಿಧಿಲಿಙ್ || ಜಾಯೇತ । ಜಾಯೇಯಾತಾಮ್ । ಜಾಯೇರನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ || ಜನಿಷೀಷ್ಟ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙ್ || ಅಜನ್ + ಚ್ಲಿ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚ್ಲಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚಿಣ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೪೨. ದೀಪಜನಬುಧಪೂರಿತಾಯಿಪ್ಯಾಯಿಭ್ಯೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ || ೩-೧-೬೧ ||

ಏಭ್ಯಶ್ಚ್ಲೇಶ್ಚಿಣ್ ವಾ ಸ್ಯಾದೇಕವಚನೇ ತಶಬ್ದೇ ಪರೇ ||

ದೀಪ....ಯಿಭ್ಯಃ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ', 'ಚಿಣ್ ತೇ ಪದಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಿಣ್', 'ತೇ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ದೀಪ, ಜನ, ಬುಧ, ಪೂರಿ, ತಾಯಿ, ಪ್ಯಾಯಿ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಚ್ಲಿಗೆ ಏಕವಚನವಾದ ತ ಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಿಣ್ ಆದೇಶವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದೀಪಾದಿಗಳು ಆತ್ಮನೇಪದಿಗಳಾದುದರಿಂದ

ತ ಎಂದರೆ ಏಕವಚನವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಚಿಣಿನಲ್ಲಿ 'ಚುಟೂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರ ಇತ್. 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಕಾರ ಇತ್. ಇಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಜನ್+ಇ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಚಿಣಿನ ಪರಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೪೩. ಚಿಣೋ ಲುಕ್ ॥ ೬-೪-೧೦೪ ॥

ಚಿಣಃ ಪರಸ್ಯ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಚಿಣಃ ಲುಕ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಚಿಣಃ ಪಂಚಮೀ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಚಿಣಿನ ಪರಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಚಿಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ತ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ಅಜನ್+ಇ ಎಂದು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಪರವಾದಾಗ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಜನ್, ವಧ್ ಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ವೃದ್ಧಿನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೪೪. ಜನಿವಧ್ಯೋಶ್ಚ ॥ ೭-೩-೩೫ ॥

ಅನಯೋರುಪಧಾಯಾ ವೃದ್ಧಿರ್ನ ಸ್ಯಾಚ್ಚಿಣಿ ಞ್ಣಿತಿ ಕೃತಿ ಚ। ಅಜನಿ। ಅಜನಿಷ್ಟ॥

ಜನಿವಧ್ಯೋಃ, ಚ ॥ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ', 'ಮೃಜೇರ್ವೃದ್ಧಿಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃದ್ಧಿಃ', 'ನೋದಾತ್ತೋಪದೇಶಸ್ಯ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ', 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಞ್ಣಿತಿ', 'ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ ಕೃತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಿಣ್‌ಕೃತೋಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಜನ್, ವಧ್ ಧಾತುಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ಚಿಣ್, ಞಿತ್‌ಣಿತ್ ಆದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಜನಿಗೆ ಚಿಣ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜನಿ. ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಜನ್+ಇಸ್+ತ. ಷತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ. ಅಜನಿಷ್ಟ। ಅಜನಿಷಾತಾಮ್। ಅಜನಿಷತ॥ ಅಜನಿಷ್ಠಾಃ। ಅಜನಿಷಾಥಾಮ್। ಅಜನಿಢ್ವಮ್, ಅಜನಿಧ್ವಮ್ ॥ ಅಜನಿಷಿ। ಅಜನಿಷ್ವಹಿ। ಅಜನಿಷ್ಮಹಿ ॥

ಲೃಙ್ ॥ ಅಜನಿಷ್ಯತ। ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೧೦೫ ॥ ದೀಪೀ=ದೀಪ್ತೌ (ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು.)

ದೀಪ್ಯತೇ। ದಿದೀಪೇ। ಅದೀಪಿ, ಅದೀಪಿಷ್ಟ।

|| ೧೧೬ || ಪದ=ಗತೌ (ಹೋಗುವುದು.)

ಪದ್ಯತೇ | ಪೇದೇ | ಪತ್ತಾ | ಪತ್ಸೀಷ್ಟ |

ದೀಪೀ ಈದಿತ್ತಾದ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ದೀಪ್ಯತೇ | ದಿದೀಪೇ | ದೀಪಿತಾ | ದೀಪಿಷ್ಯತೇ | ದೀಪ್ಯತಾಮ್ | ಅದೀಪ್ಯತ | ದೀಪ್ಯೇತ | ದೀಪಿಷೀಷ್ಟ | **ಲುಙ**ನಲ್ಲಿ 'ದೀಪಜನಬುಧ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ವಿಕಲ್ಪ ಬಂದು ತ ಲುಕ್ಕಾದರೆ ಅದೀಪಿ ; ಬಾರದಿದ್ದರೆ, ಅದೀಪಿಷ್ಟ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅದೀಪಿಷಾತಾಮ್ | ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಙ್** || ಅದೀಪಿಷ್ಯತ | ಇತ್ಯಾದಿ.

ಪದ ಧಾತು. ಅಕಾರ ಇತ್. ಅನಿಟ್. ಪದ್ಯತೇ | ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ 'ಅತ ಏಕಹಲ್ ಮಧ್ಯೇಽನಾದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ಪೇದೇ | ಪೇದಾತೇ | ಪೇದಿರೇ || ಪೇದಿಷೇ | ಪೇದಾಥೇ | ಪೇದಿಧ್ವೇ || ಪೇದೇ | ಪೇದಿವಹೇ | ಪೇದಿಮಹೇ || **ಲುಟ್** || ಪದ್+ತಾ. 'ಖರಿಚ' ಪತ್ತಾ | ಪತ್ತಾರೌ | ಪತ್ತಾರಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಪತ್ಸ್ಯತೇ | ಪದ್ಯತಾಮ್ | ಅಪದ್ಯತ | ಪದ್ಯೇತ | ಪತ್ಸೀಷ್ಟ | **ಲುಙ**ನಲ್ಲಿ ಅಪದ್+ಚ್ಲಿ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಪದಿನ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೫. **ಚಿಣ್ ತೇ ಪದಃ** || ೩-೧-೬೦ ||

ಪದಶ್ಚ್ಲೇಶ್ಚಿಣ್ ಸ್ಯಾತ್ತಶಬ್ದೇ ಪರೇ | ಅಪಾದಿ | ಅಪತ್ಸಾತಾಮ್ | ಅಪತ್ಸತ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪದ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಚ್ಲಿಗೆ ತ ಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಿಣ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಬಂದರೆ ಅಪದ್+ಇ+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕ್ಕೆ ಲುಕ್. 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಅಪಾದಿ. ಅಪದ್+ಸ್+ಆತಾಮ್. 'ಖರಿಚ' ಅಪತ್ಸಾತಾಮ್ | ಅಪತ್ಸತ || ಅಪದ್+ಸ್+ಥಾಸ್. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ. 'ಖರಿಚ' ಅಪತ್ಥಾಃ | ಅಪತ್ಸಾಥಾಮ್ | ಅಪದ್+ಸ್+ಧ್ವಮ್. 'ಧಿಚ' ಸಲೋಪ. ಅಪದ್ಧ್ವಮ್ || ಅಪತ್ಸಿ | ಅಪತ್ಸ್ವಹಿ | ಅಪತ್ಸ್ಮಹಿ ||

ಲೃಙ್ || ಅಪತ್ಸ್ಯತ | ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ೧೧೭ || ಬುಧ=ಅವಗಮನೇ (ತಿಳಿಯುವುದು.)

ಬುಧ್ಯತೇ | ಬೋದ್ಧಾ | ಭೋತ್ಸ್ಯತೇ | ಭುತ್ಸೀಷ್ಟ | ಅಬೋಧಿ, ಅಬುದ್ಧ | ಅಭುತ್ಸಾತಾಮ್ ||

॥ ೧೧೮ ॥ **ಯುಧ=ಸಂಪ್ರಹಾರೇ (ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದು.)**

ಯುಧ್ಯತೇ । ಯುಯುಧೇ । ಯೋದ್ಧಾ । ಅಯುದ್ಧ ।

॥ ೧೧೯ ॥ **ಸೃಜ=ವಿಸರ್ಗೇ (ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದು.)**

ಸೃಜ್ಯತೇ । ಸಸೃಜೇ । ಸಸೃಜಿಷೇ ॥

ಬುಧ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಶ್ಯನ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣವಿಲ್ಲ. ಬುಧ್ಯತೇ । ಬುಬುಧೇ । **ಲುಟ್** ॥ ಬುಧ್+ತಾ. ಪುಗಂತಗುಣ. ಬೋಧ್+ತಾ. 'ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕ್ಕೆ ಧಾದೇಶ. 'ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ' ಪೂರ್ವಧಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರ. ಬೋದ್ಧಾ । ಬೋದ್ಧಾರೌ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ॥ ಬುಧ್+ಸ್ಯತೇ. ಪುಗನ್ತಗುಣ. 'ಖರಿಚ' ಬೋಧ್+ಸ್ಯತೇ. 'ಏಕಾಚೋ ಬಶೋ ಭಷ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಪರವಾದುದದರಿಂದ ಬಕ್ಕೆ ಭಾದೇಶ. ಭೋತ್ಸ್ಯತೇ । ಭೋತ್ಸ್ಯೇತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಬುಧ್ಯತಾಮ್ । ಅಬುಧ್ಯತ । ಬುಧ್ಯೇತ । **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಬುಧ್+ಸೀಷ್ಟ. ಸೀಯುಟ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. 'ಖರಿಚ' ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ. 'ಏಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಗೆ ಭತ್ವ. ಭುತ್ಸೀಷ್ಟ । ಭುತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಭುತ್ಸೀರನ್ ॥ ಭುತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ । ಭುತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ । ಭುತ್ಸೀಧ್ವಮ್ ॥ ಭುತ್ಸೀಯ । ಭುತ್ಸೀವಹಿ । ಭುತ್ಸೀಮಹಿ ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ 'ದೀಪಜನಬುಧ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಚಿಣ್ ಬರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ರೂಪ. ಅಬೋಧಿ. ಚಿಣ್ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಅಬುಧ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. 'ಝಷಸ್ತಥೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ಜಶ್ತ್ವ. ಅಬುದ್ಧ । ಅಭುತ್ಸಾತಾಮ್ । ಅಭುತ್ಸತ ॥ ಅಬುದ್ಧಾಃ । ಅಭುತ್ಸಾಥಾಮ್ । ಅಬುದ್ಧ್ವಮ್ ॥ ಅಭುತ್ಸಿ । ಅಭುತ್ಸ್ವಹಿ । ಅಭುತ್ಸ್ಮಹಿ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅಭೋತ್ಸ್ಯತ । ಇತ್ಯಾದಿ.

ಯುಧ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಯುಧ್ಯತೇ । ಯುಯುಧೇ । ಯೋದ್ಧಾ । ಯೋತ್ಸ್ಯತೇ । ಯುಧ್ಯತಾಮ್ । ಅಯುಧ್ಯತ । ಯುಧ್ಯೇತ । ಯುತ್ಸೀಷ್ಟ । **ಲುಙ್** ॥ ಅಯುದ್ಧ । ಅಯುತ್ಸಾತಾಮ್ । ಅಯುತ್ಸತ ॥ ಅಯುದ್ಧಾಃ । ಅಯುತ್ಸಾಥಾಮ್ । ಅಯುದ್ಧ್ವಮ್ ॥ ಅಯುತ್ಸಿ । ಅಯುತ್ಸ್ವಹಿ । ಅಯುತ್ಸ್ಮಹಿ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅಯೋತ್ಸ್ಯತ । ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸೃಜ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಇದಕ್ಕೆ ತ್ಯಾಗರೂಪಾರ್ಥ ಹೇಳಿದರೂ ವಿ ಉಪಸರ್ಗವಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ತ್ಯಾಗಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ಧಾತುವು ನಿರ್ಮಾಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೃಜ್ಯತೇ ॥ ಸಸೃಜೇ । ಸಸೃಜಾತೇ । ಸಸೃಜಿರೆ ॥ ಸಸೃಜಿಷೇ । ಸಸೃಜಾಥೇ । ಸಸೃಜಿಧ್ವೇ ॥ ಸಸೃಜೇ । ಸಸೃಜಿವಹೇ । ಸಸೃಜಿಮಹೇ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ಸೃಜ್+ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೃಜ್, ದೃಶ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅಮಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೪೬. ಸೃಜಿದೃಶೋರ್ಝಲ್ಯಮಕಿತಿ ॥ ೬-೧-೫೮ ॥

ಅನಯೋರಮಾಗಮಃ ಸ್ಯಾಜ್ಝಲಾದಾವಕಿತಿ । ಸ್ರಷ್ಟಾ । ಸ್ರಕ್ಷ್ಯತೇ । ಸೃಕ್ಷೀಷ್ಟ । ಅಸೃಷ್ಟ । ಅಸೃಕ್ಷಾತಾಮ್ ॥

ಸೃಜಿದೃಶೋಃ, ಝಲಿ, ಅಮ್, ಅಕಿತಿ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸೃಜ್, ದೃಶ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಝಲಾದಿಯಾದ ಅಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಮ್ ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತಾಸ್ ಝಲಾದಿ ಅಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸೃಜಿಗೆ ಅಮಾಗಮ. ಋಕಾರದ ಪರಕ್ಕೆ ಅ ಬಂದರೆ ಸೃ+ಅ+ಜ್+ತಾ. ಯಣ್. ಸ್ರಜ್+ತಾ. 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ಷ್ಟುತ್ವ. ಸ್ರಷ್ಟಾ । ಸ್ರಷ್ಟಾರೌ । ಸ್ರಷ್ಟಾರಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಲೃಟ್ ॥ ಸೃಜ್+ಸ್ಯ+ತೇ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮ್. ಯಣ್. ಷತ್ವ. ಸ್ರಷ್+ಸ್ಯತೇ. 'ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಸ್ರಕ್+ಸ್ಯತೇ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸ್ರಕ್+ಷ್ಯತೆ=ಸ್ರಕ್ಷ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಸೃಜ್ಯತಾಮ್ । ಅಸೃಜ್ಯತ । ಸೃಜ್ಯೇತ । ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಸೃಜ್+ಸೀಷ್ಟ. ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿದ್ದರೂ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಮಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಷತ್ವ, ಕತ್ವ. ಸೃಕ್ಷೀಷ್ಟ । ಸೃಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಸೃಕ್ಷೀರನ್ ॥ ಸೃಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ । ಸೃಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ । ಸೃಕ್ಷೀಧ್ವಮ್ ॥ ಸೃಕ್ಷೀಯ । ಸೃಕ್ಷೀವಹಿ । ಸೃಕ್ಷೀಮಹಿ ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಅಸೃಜ್+ಸ್+ತ. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ. ಅಸೃಜ್+ತ. 'ವ್ರಶ್ಚೇತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಷ್ಟುತ್ವ. ಅಸೃಷ್ಟ । ಅಸೃಕ್ಷಾತಾಮ್ । ಅಸೃಕ್ಷತ ॥ ಅಸೃಷ್ಠಾಃ । ಅಸೃಕ್ಷಾಥಾಮ್ । ಅಸೃಢ್ವಮ್ ॥ ಅಸೃಕ್ಷಿ । ಅಸೃಕ್ಷ್ವಹಿ । ಅಸೃಕ್ಷ್ಮಹಿ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅಸ್ರಕ್ಷ್ಯತ । ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೧೧೦ ॥ ಮೃಷ=ತಿತಿಕ್ಷಾಯಾಮ್ (ಸಹಿಸುವುದು.)

ಮೃಷ್ಯತಿ, ಮೃಷ್ಯತೇ ॥ ಮಮರ್ಷ । ಮಮರ್ಷಿಥ । ಮಮೃಷಿಷೇ । ಮರ್ಷಿತಾಸಿ । ಮರ್ಷಿಷ್ಯತಿ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯತೇ ॥

॥ ೧೧೧ ॥ ಣಹ=ಬಂಧನೇ (ಕಟ್ಟುವುದು.)

ನಹ್ಯತಿ, ನಹ್ಯತೇ । ನನಾಹ । ನೇಹಿಥ, ನನದ್ಧ । ನೇಹೇ । ನದ್ಧಾ । ನತ್ಸ್ಯತಿ । ಅನಾತ್ಸೀತ್, ಅನದ್ಧ ॥

ಇತಿ ದಿವಾದಯಃ

ಮೃಷ ಧಾತು. ಸ್ವರಿತೇತ್ತ್ವದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. ಸೇಟ್. **ಲಟ್** ॥ ಮೃಷ್ಯತೇ, ಮೃಷ್ಯತಿ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲಿಟ್** ॥ ಮೃಷ್‌ಮೃಷ್ + ಅ. ಲಘೂಪಧ ಗುಣ. ಉರತ್. ಹಲಾದಿಶೇಷ. ಮಮರ್ಷ । ಮಮೃಷತುಃ । ಮಮೃಷುಃ ॥ ಮಮರ್ಷಿಥ । ಮಮೃಷಥುಃ । ಮಮೃಷ ॥ ಮಮರ್ಷ । ಮಮೃಷಿವ । ಮಮೃಷಿಮ ॥ ಆ.—ಮಮೃಷೇ । ಮಮೃಷಾತೇ । ಮಮೃಷಿರೇ ॥ ಮಮೃಷಿಷೇ । ಮಮೃಷಾಥೇ । ಮಮೃಷಿಧ್ವೇ ॥ ಮಮೃಷೇ । ಮಮೃಷಿವಹೇ । ಮಮೃಷಿಮಹೇ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ಮರ್ಷಿತಾ । ಮರ್ಷಿತಾಸಿ, ಮರ್ಷಿತಾಸೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ॥ ಮರ್ಷಿಷ್ಯತಿ, ಮರ್ಷಿಷ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ಮೃಷ್ಯತು, ಮೃಷ್ಯತಾತ್ । ಮೃಷ್ಯತಾಮ್ । **ಲಙ್** ॥ ಅಮೃಷ್ಯತ್, ಅಮೃಷ್ಯತ । **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಮೃಷ್ಯೇತ್, ಮೃಷ್ಯೇತ । **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಮೃಷ್ಯಾತ್, ಮರ್ಷಿಷೀಷ್ಟ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಙ್** ॥ ಅಮರ್ಷೀತ್ । ಅಮಾರ್ಷಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅಮಾರ್ಷಿಷುಃ ॥ ಅಮಾರ್ಷೀಃ । ಅಮಾರ್ಷಿಷ್ಟಮ್ । ಅಮಾರ್ಷಿಷ್ಟ ॥ ಅಮಾರ್ಷಿಷಮ್ । ಅಮಾರ್ಷಿಷ್ವ । ಅಮಾರ್ಷಿಷ್ಮ ॥ ಆ.—ಅಮರ್ಷಿಷ್ಟ । ಅಮರ್ಷಿಷಾತಾಮ್ । ಅಮರ್ಷಿಷತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಙ್** ॥ ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯತ್, ಅಮರ್ಷಿಷ್ಯತ । ಇತ್ಯಾದಿ.

ಣಹ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಉಭಯಪದೀ. 'ಣೋ ನಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಗೆ ನಕಾರಾದೇಶ. ನಹ್ಯತಿ, ನಹ್ಯತೇ ॥ ನನಾಹ । ನೇಹತುಃ । ನೇಹುಃ ॥ ಭಾರದ್ವಾಜ ನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಇಟ್. ನೇಹಿಥ, ನನದ್ಧ । 'ನಹೋಧಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಥಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ನೇಹಥುಃ । ನೇಹ ॥ ನನಾಹ, ನನಹ । ನೇಹಿವ । ನೇಹಿಮ ॥ ಆ.—ನೇಹೇ । ನೇಹಾತೇ । ನೇಹಿರೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಟ್** ॥ 'ನಹೋಧಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. ನದ್ಧಾ । ನದ್ಧಾಸಿ, ನದ್ಧಾಸೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ॥ 'ನಹೋಧಃ' ಹಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. 'ಖರಿಚ.' ನತ್ಸ್ಯತಿ, ನತ್ಸ್ಯತೇ । **ಲೋಟ್** ॥ ನಹ್ಯತು, ನಹ್ಯತಾಮ್ । **ಲಙ್** ॥ ಅನಹ್ಯತ್, ಅನಹ್ಯತ । **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ನಹ್ಯೇತ್, ನಹ್ಯೇತ । **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ನಹ್ಯಾತ್ ॥ ಆ.—ನಹ್ + ಸೀಷ್ಟ. 'ನಹೋಧಃ' ನಧ್ + ಸೀಷ್ಟ. 'ಖರಿಚ'. ನತ್ಸೀಷ್ಟ । ನತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ನತ್ಸೀರನ್ ॥ ನತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ । ನತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ । ನತ್ಸೀಧ್ವಮ್ ॥ ನತ್ಸೀಯ । ನತ್ಸೀವಹಿ । ನತ್ಸೀಮಹಿ ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಅನಹ್ + ಸೀತ್. 'ನಹೋಧಃ' ಹಕ್ಕೆ ಧತ್ವ. 'ವದವ್ರಜ ಹಲಂತಸ್ಯಾಚಃ' ವೃದ್ಧಿ. ಅನಾತ್ಸೀತ್ । ಅನಾಧ್ + ಸ್ + ತಾಮ್. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ. 'ಝಷಸ್ತಥೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕ್ಕೆ ಧಾದೇಶ. ಜಶ್ತ್ವ. ಅನಾದ್ಧಾಮ್ । ಅನಾತ್ಸುಃ ॥ ಅನಾತ್ಸೀಃ । ಅನಾದ್ಧಮ್ । ಅನಾದ್ಧ ॥ ಅನಾತ್ಸಮ್ । ಅನಾತ್ಸ್ವ । ಅನಾತ್ಸ್ಮ ॥ ಆ.—ಅನಹ್ + ಸ್ + ತ. ಸಲೋಪ, ಧತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ. ಅನದ್ಧ । ಅನತ್ಸಾತಾಮ್ । ಅನತ್ಸತ ॥ ಅನದ್ಧಾಃ । ಅನತ್ಸಾಥಾಮ್ । ಅನದ್ಧ್ವಮ್ ॥ ಅನತ್ಸಿ । ಅನತ್ಸ್ವಹಿ । ಅನತ್ಸ್ಮಹಿ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅನತ್ಸ್ಯತ್, ಅನತ್ಸ್ಯತ । ಇತ್ಯಾದಿ.

೫. ಅಥ ಸ್ವಾದಯಃ

॥ ೧೧೨ ॥ ಷುಞ್= ಅಭಿಷವೇ (ಹಿಂಡುವುದು, ಸ್ನಾನ.)

೭೪೭. ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನುಃ ॥ ೩-೧-೭೩ ॥

ಶಪೋಽಪವಾದಃ । ಸುನೋತಿ । ಸುನುತಃ । ಹುಶ್ನುವೋರಿತಿ ಯಣ್ । ಸುನ್ವನ್ತಿ । ಸುನ್ವಃ, ಸುನುವಃ । ಸುನುತೇ । ಸುನ್ವಾತೇ । ಸುನ್ವತೇ । ಸುನ್ವಹೇ, ಸುನುವಹೇ । ಸುಷಾವ, ಸುಷುವೇ । ಸೋತಾ । ಸುನು । ಸುನವಾನಿ ॥ ಸುನವೈ । ಸುನುಯಾತ್ । ಸೂಯಾತ್ ॥

ಷುಞ್ ಆದಿಯಾದ ಧಾತುಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಾದಿಗಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಷುಞ್ ಧಾತು ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಸ್ವರಿತಞಿತಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. ಅನಿಟ್. 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಸು ಧಾತುಸ್ವರೂಪ. ಸು+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಶ್ನುವಿಕರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರವಾದಾಗ ಸು ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ನುವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ನುವಿನಲ್ಲಿ 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರ ಇತ್. ಶ್ನು ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದರೂ ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಙಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುನು+ತಿ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಸುನೋತಿ । ಸುನುತಃ । ಸುನು+ಅನ್ತಿ. ಉವಙ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ 'ಹುಶ್ನುವೋಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್. ಸುನ್ವನ್ತಿ ॥ ಸುನೋಷಿ । ಸುನುಥಃ । ಸುನುಥ ॥ ಸುನೋಮಿ । ವಸ್ ಮಸ್ ಪರವಾದಾಗ 'ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ಮ್ವೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಗ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು. ಸುನುವಃ, ಸುನ್ವಃ । ಸುನುಮಃ, ಸುನ್ಮಃ ॥ ಆ.–ಸುನುತೇ । ಸುನ್ವಾತೇ । ಸುನ್ವತೇ ॥ ಸುನುಷೇ । ಸುನ್ವಾಥೇ । ಸುನುಧ್ವೇ ॥ ಸುನ್ವೇ । ಸುನುವಹೇ, ಸುನ್ವಹೇ । ಸುನುಮಹೇ, ಸುನ್ಮಹೇ ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಸುಸು+ಅ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಷತ್ವ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ. ಆವಾದೇಶ. ಸುಷಾವ । ಸುಷು+ಅತುಸ್. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉವಙ್. ಸುಷುವತುಃ । ಸುಷುವುಃ ॥ ಸುಷವಿಥ, ಸುಷೋಥ । ಸುಷುವಥುಃ । ಸುಷುವ ॥ ಸುಷಾವ, ಸುಷವ । ಸುಷುವಿವ । ಸುಷುವಿಮ ॥ ಆ.— ಸುಷುವೇ । ಸುಷುವಾತೇ । ಸುಷುವಿರೇ ॥ ಸುಷುವಿಷೇ । ಸುಷುವಾಥೇ । ಸುಷುವಿಢ್ವೇ ॥

ಸುಷುವೇ । ಸುಷುವಿವಹೇ । ಸುಷುವಿಮಹೇ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ಆರ್ಧಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕ ಗುಣ. ಸೋತಾ । ಸೋತಾಸಿ, ಸೋತಾಸೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ॥ ಸೋಷ್ಯತಿ, ಸೋಷ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ಸುನೋತು, ಸುನುತಾತ್ । ಸುನುತಾಮ್ । ಸುನ್ವನ್ತು ॥ ಸುನು + ಹಿ. 'ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಲೋಪ. ಸುನು, ಸುನುತಾತ್ । ಸುನುತಮ್ । ಸುನುತ ॥ ಸುನವಾನಿ । ಸುನವಾವ । ಸುನವಾಮ ॥ ಆ.—ಸುನುತಾಮ್ । ಸುನ್ವಾತಾಮ್ । ಸುನ್ವತಾಮ್ ॥ ಸುನುಷ್ವ । ಸುನ್ವಾಥಾಮ್ । ಸುನುಧ್ವಮ್ ॥ ಸುನವೈ । ಸುನವಾವಹೈ । ಸುನವಾಮಹೈ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅಸುನೋತ್ । ಅಸುನುತಾಮ್ । ಅಸುನ್ವನ್ ॥ ಅಸುನೋಃ । ಅಸುನುತಮ್ । ಅಸುನುತ ॥ ಅಸುನವಮ್ । ಅಸುನ್ವ, ಅಸುನುವ । ಅಸುನ್ಮ, ಅಸುನುಮ ॥ ಆ.—ಅಸುನುತ । ಅಸುನ್ವಾತಾಮ್ । ಅಸುನ್ವತ ॥ ಅಸುನುಥಾಃ । ಅಸುನ್ವಾಥಾಮ್ । ಅಸುನುಧ್ವಮ್ ॥ ಅಸುನ್ವಿ । ಅಸುನ್ವಹಿ, ಅಸುನುವಹಿ । ಅಸುನ್ಮಹಿ, ಅಸುನುಮಹಿ ॥ ಅಸುನು ಅಂಗ. **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಸುನು ಅಂಗ. ಸುನುಯಾತ್ । ಸುನುಯಾತಾಮ್ । ಸುನುಯುಃ ॥ ಸುನುಯಾಃ । ಸುನುಯಾತಮ್ । ಸುನುಯಾತ ॥ ಸುನುಯಾಮ್ । ಸುನುಯಾವ । ಸುನುಯಾಮ ॥ ಆ.—ಸುನ್ವೀತ । ಸುನ್ವೀಯಾತಾಮ್ । ಸುನ್ವೀರನ್ ॥ ಸುನ್ವೀಥಾಃ । ಸುನ್ವೀಯಾಥಾಮ್ । ಸುನ್ವೀಧ್ವಮ್ ॥ ಸುನ್ವೀಯ । ಸುನ್ವೀವಹಿ । ಸುನ್ವೀಮಹಿ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಸು + ಯಾತ್. 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಸೂಯಾತ್ । ಸೂಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಸೂಯಾಸುಃ ॥ ಸೂಯಾಃ । ಸೂಯಾಸ್ತಮ್ । ಸೂಯಾಸ್ತ ॥ ಸೂಯಾಸಮ್ । ಸೂಯಾಸ್ವ । ಸೂಯಾಸ್ಮ ॥ ಆ.—ಸೋಷೀಷ್ಟ । ಸೋಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಸೋಷೀರನ್ ॥ ಸೋಷೀಷ್ಠಾಃ । ಸೋಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ । ಸೋಷೀಢ್ವಮ್ ॥ ಸೋಷೀಯ । ಸೋಷೀವಹಿ । ಸೋಷೀಮಹಿ ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಅಸು + ಸ್ + ಈತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೩೮೮. **ಸ್ತುಸುಧೂಞ್ಭ್ಯಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು** ॥ ೭-೨-೭೨ ॥

ಏಭ್ಯಃ ಸಿಚ ಇಟ್ ಸ್ಯಾತ್ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು । ಅಸಾವೀತ್, ಅಸೋಷ್ಟ ।

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಇಡತ್ಯರ್ತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್', 'ಅಞ್ಜೇಃ ಸಿಚಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸಿಚಿ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸ್ತು, ಸು, ಧೂಞ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸು ಧಾತುವಿನ ಸಿಚಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ

ಅಸು+ಇಸ್+ಈತ್. 'ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಅಸೌ+ಇಸ್+ಈತ್. ಆವಾದೇಶ. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಅಸಾವೀತ್ | ಅಸಾವಿಷ್ಟಾಮ್ | ಅಸಾವಿಷುಃ || ಅಸಾವೀಃ | ಅಸಾವಿಷ್ಟಮ್ | ಅಸಾವಿಷ್ಟ || ಅಸಾವಿಷಮ್ | ಅಸಾವಿಷ್ವ | ಅಸಾವಿಷ್ಮ || ಆ.—ಅಸು+ಸ್+ತ. ಗುಣ. ಷತ್ವ. ಷ್ಟುತ್ವ. ಅಸೋಷ್ಟ | ಅಸೋಷಾತಾಮ್ | ಅಸೋಷತ || ಅಸೋಷ್ಠಾಃ | ಅಸೋಷಾಥಾಮ್ | ಅಸೋಢ್ವಮ್ || ಅಸೋಷಿ | ಅಸೋಷ್ವಹಿ | ಅಸೋಷ್ಮಹಿ || ಲೃಙ್ || ಅಸೋಷ್ಯತ್, ಅಸೋಷ್ಯತ | ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ೧೧೩ || ಚಿಞ್=ಚಯನೇ (ರಾಶಿಮಾಡುವುದು.)

ಚಿನೋತಿ, ಚಿನುತೇ |

ಚಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಕುತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೪೯. ವಿಭಾಷಾ ಚೇಃ || ೭-೩-೫೮ ||

ಅಭ್ಯಾಸಾತ್ಪರಸ್ಯ ಕುತ್ವಂ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಸನಿ ಲಿಟಿ ಚ | ಚಿಕಾಯ, ಚಿಚಾಯ | ಚಿಕ್ಯೇ, ಚಿಚ್ಯೇ | ಅಚೈಷೀತ್, ಅಚೇಷ್ಟ ||

ಚಿಞ್ ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. ಅನಿಟ್. ಸುವಿನಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಟ್ || ಚಿನೋತಿ. ಆ.—ಚಿನುತೇ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲಿಟ್ || ಚಿಚಿ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಚಿಚೈ+ಅ. 'ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ' ಆಯಾದೇಶ. ಚಿಚಾಯ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಚಜೋಃ ಕುಘಿಣ್ಣ್ಯತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕು', 'ಅಭ್ಯಾಸಾಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಾತ್', 'ಸನ್‌ಲಿಟೋರ್ಜೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸನ್‌ಲಿಟೋಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ವಿಭಾಷಾ ಎಂದರೆ ವಿಕಲ್ಪ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಚಿಞ್ ಧಾತುವಿನ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಸನ್, ಲಿಟ್ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಲಿಟ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಪರವಾದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದರೆ ಚಿಕಾಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಎರಡೆರಡು ರೂಪ. ಚಿಕ್ಯತುಃ | ಚಿಕ್ಯುಃ || ಚಿಕಯಿಥ, ಚಿಕೇಥ | ಚಿಕ್ಯಥುಃ | ಚಿಕ್ಯ || ಚಿಕಾಯ, ಚಿಕಯ | ಚಿಕ್ಯಿವ | ಚಿಕ್ಯಿಮ || ಹೀಗೆಯೇ ಚಿಚಾಯ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ರೂಪ. ಚಿಕ್ಯೇ | ಚಿಕ್ಯಾತೇ | ಚಿಕ್ಯಿರೇ || ಚಿಕ್ಯಿಷೇ | ಚಿಕ್ಯಾಥೇ | ಚಿಕ್ಯಿಢ್ವೇ || ಚಿಕ್ಯೇ | ಚಿಕ್ಯಿವಹೇ | ಚಿಕ್ಯಿಮಹೇ || ಹೀಗೇ ಚಿಚ್ಯೇ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಟ್** || ಚೇತಾ | **ಲೃಟ್** || ಚೇಷ್ಯತಿ, ಚೇಷ್ಯತೇ | **ಲೋಟ್** || ಚಿನೋತು,

ಚಿನುತಾತ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಚಿನುತಾವಮ್, ಚಿನ್ವಾತಾವಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲಙ್ ॥ ಅಚಿನೋತ್, ಅಚಿನುತ । ಇತ್ಯಾದಿ. ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಚಿನುಯಾತ್, ಚಿನ್ವೀತ । ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಚೀಯಾತ್, ಚೇಷೀಷ್ಟ । ಲುಙ್ ॥ ಅಚಿ+ಸ್+ಈತ್. 'ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ವೃದ್ಧಿ. ಷತ್ವ. ಅಚೈಷೀತ್ । ಅಚೈಷ್ಟಾಮ್ । ಅಚೈಷುಃ ॥ ಅಚೈಷೀಃ । ಅಚೈಷ್ಟಮ್ । ಅಚೈಷ್ಟ ॥ ಅಚೈಷಮ್ । ಅಚೈಷ್ವ । ಅಚೈಷ್ಮ ॥ ಆ.—ಅಚೇಷ್ಟ । ಅಚೇಷಾತಾಮ್ । ಅಚೇಷತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೃಙ್ ॥ ಅಚೇಷ್ಯತ್, ಅಚೇಷ್ಯತ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೧೧೪ ॥ ಸ್ತೃ ಞ್=ಆಚ್ಛಾದನೇ (ಮುಚ್ಚುವುದು.)

ಸ್ತೃಣೋತಿ, ಸ್ತೃಣುತೇ ॥

ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಖಯಿಗೆ ಶೇಷ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೫೦. ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ ॥ ೭-೪-೬೧ ॥

ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ ಶಿಷ್ಯನ್ತೇಽನ್ಯೇ ಹಲೋ ಲುಪ್ಯನ್ತೇ । ತಸ್ತಾರ । ತಸ್ತರತುಃ । ತಸ್ತರೇ । ಗುಣೋಽರ್ತೀತಿ ಗುಣಃ । ಸ್ತರ್ಯಾತ್ ॥

ಸ್ತೃ ಞ್ ಉಭಯಪದೀ. ಅನಿಟ್. ಸಾಮಾನ್ಯ ಚಿಞ್‌ನಂತೆ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ॥ ಸ್ತೃಣೋತಿ । (ಋವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ) ಸ್ತೃಣುತಃ । ಸ್ತೃಣ್ವನ್ತಿ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಸ್ತೃಣುತೇ । ಲಿಟ್ ॥ ದ್ವಿತ್ವಬಂದಾಗ ಸ್ತೃಸ್ತೃ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಹಲ್ ಸಕಾರ ಉಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಶೇಷ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಶರ್ ಪೂರ್ವಃ ಯೇಭ್ಯಃ ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ । 'ಅತ್ರಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ', 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶೇಷಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಶಿಷ್ಯತೇ ಇತಿ ಶೇಷಃ । ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಭ್ಯಾಸದ ಶರ್‌ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಖಯ್ ವರ್ಣಗಳು ಉಳಿಯುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ಹಲ್ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸ್ತೃ ಅಭ್ಯಾಸ. ಶರ್ ಸಕಾರ. ಇದೇ ಪೂರ್ವವಾಗಿರುವ ಖಯ್ ತಕಾರ. ಇದು ಉಳಿದರೆ ಸಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃ ಉಳಿದರೆ 'ಉರತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ ರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಹಲಾದಿಶೇಷದಿಂದ ರೇಫಲೋಪವಾದರೆ ತಸ್ತೃ+ಅ. 'ಅಚೋ ಞ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ (ಆರ್). ತಸ್ತಾರ । ತಸ್ತೃ+ಅತುಸ್. 'ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋಗಾದೇರ್ಗುಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ತಾದ ಲಿಟನಲ್ಲಿ ಗುಣ (ಅರ್). ತಸ್ತರತುಃ । ತಸ್ತರುಃ ॥ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಇಟ್. ತಸ್ತರಿಥ, ತಸ್ತರ್ಥ । ತಸ್ತರಥುಃ ।

ತಸ್ತರ || ತಸ್ತಾರ, ತಸ್ತರ | ತಸ್ತರಿವ | ತಸ್ತರಿಮ || ಅ.—ಒಂಬತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಗುಣೋರ್ತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ತಸ್ತರೇ | ತಸ್ತರಾತೇ | ತಸ್ತರಿರೇ || ತಸ್ತರಿಷೇ | ತಸ್ತರಾಥೇ | ತಸ್ತರಿಧ್ವೇ || ತಸ್ತರೇ | ತಸ್ತರಿವಹೇ | ತಸ್ತರಿಮಹೇ ||

ಲುಟ್ || ಸ್ತರ್ತಾ | **ಲೃಟ್** || ಸ್ತೃ+ಸ್ಯತಿ. 'ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಟ್. ಗುಣ, ಷತ್ವ. ಸ್ತರಿಷ್ಯತಿ | ಸ್ತರಿಷ್ಯತೇ | **ಲೋಟ್** || ಸ್ತೃಣೋತು, ಸ್ತೃಣುತಾತ್ | ಸ್ತೃಣುತಾಮ್ | **ಲಙ್** || ಅಸ್ತೃಣೋತ್ | ಅಸ್ತೃಣುತ | **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ಸ್ತೃಣುಯಾತ್ | ಸ್ತೃಣ್ವೀತ | **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** || ಸ್ತೃ+ಯಾತ್. ಯಾಸುಟ್ ಕಿತ್ತಾಗಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ 'ಗುಣೋರ್ತಿಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಸ್ತರ್ಯಾತ್ | ಸ್ತರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಸ್ತರ್ಯಾಸುಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಅ.—ಸ್ತೃ+ಸೀಷ್ಟ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಡಾಗಮವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಙ್ ಸಿಚ್ ಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೫೧. ಋತಶ್ಚ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ || ೭-೨-೪೩ ||

ಋದನ್ತಾತ್ಸಂಯೋಗಾದೇಃ ಪರಯೋರ್ಲಿಙ್ ಸಿಚೋರಿಡ್ವಾಸ್ಯಾತ್ತಙಿ | ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ | ಸ್ತೃಷೀಷ್ಟ | ಅಸ್ತರಿಷ್ಟ, ಅಸ್ತೃತ ||

ಋತಃ, ಚ, ಸಂಯೋಗಾದೇಃ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. 'ಇಟ್ ಸನಿ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್, ವಾ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಲಿಙ್ ಸಿಚೋರಾತ್ಮನೇಪದೇಷು' ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಂಯೋಗವೇ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಋದನ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಙ್ ಸಿಚ್‌ಗಳಿಗೆ ತಙ್ (ಆತ್ಮನೇಪದ) ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸಂಯೋಗಾದಿ ಋದನ್ತವಾದ ಧಾತು ಸ್ತೃ, ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಲಿಙ್ ಇದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಸ್ತೃ+ಇಸೀಷ್ಟ. ಗುಣ. ಸೀಯುಟಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ | ಸ್ತರಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಸ್ತರಿಷೀರನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಲಿಙ್ ಝಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ 'ಉಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ ಆಗುವುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತೃಷೀಷ್ಟ | ಸ್ತೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಸ್ತೃಷೀರನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಙ್** || ಅಸ್ತಾರ್ಷೀತ್ | ಅಸ್ತಾರ್ಷ್ಟಾಮ್ | ಅಸ್ತಾರ್ಷುಃ || ಅಸ್ತಾರ್ಷೀಃ | ಅಸ್ತಾರ್ಷ್ಟಮ್ | ಅಸ್ತಾರ್ಷ್ಟ || ಅಸ್ತಾರ್ಷಮ್ | ಅಸ್ತಾರ್ಷ್ವ | ಅಸ್ತಾರ್ಷ್ಮ || ಅ.—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಗುಣ. ಅಸ್ತರಿಷ್ಟ | ಅಸ್ತರಿಷಾತಾಮ್ | ಅಸ್ತರಿಷತ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ. ಅಸ್ತೃ+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹ್ರಸ್ವಾದಂಗಾತ್'

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಅಸ್ತೃತ । ಅಸ್ತೃಷಾತಾಮ್ । ಅಸ್ತೃಷತ ॥ ಅಸ್ತೃಥಾಃ । ಅಸ್ತೃಷಾಥಾಮ್ । ಅಸ್ತೃಧ್ವಮ್ ॥ ಅಸ್ತೃಷಿ । ಅಸ್ತೃಷ್ವಹಿ । ಅಸ್ತೃಷ್ಮಹಿ ॥ ಲೃಙ್ ॥ ಅಸ್ತರಿಷ್ಯತ್, ಅಸ್ತರಿಷ್ಯತ ॥

॥ ೧೧೫ ॥ ಧೂಞ್ = ಕಂಪನೇ

ಧೂನೋತಿ, ಧೂನುತೇ । ದುಧಾವ । ಸ್ವರತೀತಿ ವೇಟ್ । ದುಧವಿಥ, ದುಧೋಥ ।

ಧೂಞ್ ಧಾತು. ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. ಧೂನೋತಿ । ಧೂನುತಃ । ಇತ್ಯಾದಿ ಸು ಧಾತುವಿನಂತೇ ರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆ.—ಧೂನುತೇ । ಧೂನ್ವಾತೇ । ಧೂನ್ವತೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲಿಟ್ ॥ ಧೂಧೂ+ಅ. 'ಅಭ್ಯಾಸೇಚರ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದಕಾರ. 'ಹ್ರಸ್ವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ದುಧೂ+ಅ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ. ಆವಾದೇಶ. ದುಧಾವ । ದುಧೂ+ಅತುಸ್. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉವಙ್. ದುಧುವತುಃ । ದುಧುವುಃ ॥ ದುಧೂ+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿ—' (ಸೂ. ೪೭೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಇಟ್. ಇಡಾಗಮುಬಂದರೆ ಗುಣ, ಆವಾದೇಶ. ದುಧವಿಥ । ಇಡಾಗಮು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಧುಧೋಥ । ದುಧುವಥುಃ । ದುಧುವ ॥ 'ಣಲುತ್ತಮೋವಾ' ವೃದ್ಧಿ, ಗುಣ. ದುಧಾವ, ದುಧವ । ದುಧೂ+ವ, ದುಧೂ+ಮ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ನಿತ್ಯನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಉಗಂತಕ್ಕೆ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೫೨. ಶ್ರ್ಯುಕಃ ಕ್ಕಿತಿ ॥ ೭-೨-೧೧ ॥

ಶ್ರಿಞಃ ಏಕಾಚಃ ಉಗನ್ತಾಚ್ಚ ಗಿತ್‌ಕಿತೋರಿಣ್ ನ । ಪರಮಪಿ ಸ್ವರತ್ಯಾದಿವಿಕಲ್ಪಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪ್ರತಿಷೇಧಕಾಂಡಾರಂಭಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದನೇನ ನಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾನ್ನಿತ್ಯಮಿಟ್ । ದುಧುವೇ । ದುಧುವಿವ । ಅಧಾವೀತ್, ಅಧವಿಷ್ಟ, ಅಧೋಷ್ಟ । ಅಧವಿಷ್ಯತ್, ಅಧೋಷ್ಯತ್ । ಅಧವಿಷ್ಯತ, ಅಧೋಷ್ಯತ ॥

ಇತಿ ಸ್ವಾದಯಃ

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಶ್ರಿಶ್ಚ, ಉಕ್ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಶ್ರ್ಯುಕ್ । ತಸ್ಯ. ಉಕ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. (ಉ, ಋ, ಌ) 'ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏಕಾಚಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಂಗಸ್ಯ ಅಧಿಕಾರ. ಉಕ್ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದನ್ತ

ಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಶ್ರಿಞ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಏಕಾಚಾದ ಉಗನ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಗಿತ್ ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ನೇಡ್ವಶಿಕೃತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನೇಟ್ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿದೆ. ಗ್+ಕಿತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಖರಿಚ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದು ಕ್ಕಿತಿ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ. ಪ್ರಕೃತ ಧೂ ಏಕಾಚಾಗಿ ಉಗನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವ, ಮ ಗಳು ಕಿತ್ತಾದುದ ರಿಂದ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿತ್ಯ ಇಟ್ ಬರುವ ರೀತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಶ್ರ್ಯುಕಃ ಕಿತಿ' ಎಂಬ ಇಣ್ನಿಷೇಧಸೂತ್ರವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆರಬ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಇದು 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿ—' ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅಪ ವಾದವಾಗುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬಂದರೂ ಕ್ರಾದಿನಿಯಮದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ. ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಾದರೆ ಕೃ, ಸೃ, ಭೃ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವೆಂದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದುಧುವಿವ। ದುಧುವಿಮ॥ ಆ.— ದುಧುವೇ। ದುಧುವಾತೇ। ದುಧುವಿರೇ॥ ದುಧುವಿಷೇ। ದುಧುವಾಥೇ। ದುಧು ವಿಧ್ವೇ॥ ದುಧುವೇ। ದುಧುವಿವಹೇ। ದುಧುವಿಮಹೇ॥

ಲುಟ್॥ ಆರ್ಧಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿ 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ ಬರುವುದರಿಂದ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು. ಧೂ+ಇತಾ. ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಧವಿತಾ। ಧೂ+ತಾ. ಗುಣ. ಧೋತಾ। ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳು. **ಲೃಟ್**॥ ಧವಿಷ್ಯತಿ, ಧೋಷ್ಯತಿ। ಧವಿಷ್ಯತೇ, ಧೋಷ್ಯತೇ। **ಲೋಟ್**॥ ಧೂನೋತು, ಧೂನುತಾತ್। ಧೂನುತಾಮ್, ಧೂನುವಾತಾಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲಙ್**॥ ಅಧೂನೋತ್। ಅಧೂನುತ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್**॥ ಧೂನುಯಾತ್। ಧೂನ್ವೀತ। **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್**॥ ಧೂಯಾತ್। ಸೀಯುಟಿನಲ್ಲಿ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ಧವಿಷೀಷ್ಟ, ಧೋಷೀಷ್ಟ। **ಲುಙ್**॥ ಅಧೂ+ಇಸ್+ಈತ್. 'ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ—' ವೃದ್ಧಿ, ಆವಾದೇಶ. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಅಧಾವೀತ್। ಅಧಾವಿಷ್ಟಾಮ್। ಅಧಾವಿಷುಃ॥ ಅಧಾವೀಃ। ಅಧಾವಿಷ್ಟಮ್। ಅಧಾವಿಷ್ಟ॥ ಅಧಾವಿಷಮ್। ಅಧಾವಿಷ್ವ। ಅಧಾವಿಷ್ಮ॥ ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲ. 'ಸ್ತುಸುಧೂಞ್ಭ್ಯಃ ಪರಸ್ಮೈ ಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಸಿಚಿಗೆ ಇಟ್ ವಿಕಲ್ಪ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಅಧವಿಷ್ಟ। ಅಧವಿಷಾತಾಮ್। ಅಧ ವಿಷತ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಗುಣ. ಅಧೋಷ್ಟ। ಅಧೋಷಾತಾಮ್। ಅಧೋಷತ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಙ್**॥ ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳು. ಅಧವಿಷ್ಯತ್। ಅಧವಿಷ್ಯತಾಮ್। ಅಧವಿಷ್ಯನ್॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಧೋಷ್ಯತ್। ಅಧೋ ಷ್ಯತಾಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಅಧವಿಷ್ಯತ। ಅಧವಿಷ್ಯೇತಾಮ್। ಅಧವಿಷ್ಯನ್ತ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಧೋಷ್ಯತ। ಅಧೋಷ್ಯೇತಾಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ.

೬. ಅಥ ತುದಾದಯಃ

॥ ೧೧೬ ॥ ತುದ=ವ್ಯಥನೇ (ದುಃಖ ಕೊಡುವುದು.)

ಶವಿಕರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೫೩. ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ ॥ ೩-೧-೭೭ ॥

ಶಪೋಽಪವಾದಃ । ತುದತಿ, ತುದತೇ । ತುತೋದ । ತುತೋದಿಥ । ತುತುದೇ । ತೋತ್ತಾ । ಅತೌತ್ಸೀತ್, ಅತುತ್ತ ॥

॥ ೧೧೭ ॥ ಣುದ=ಪ್ರೇರಣೇ (ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವುದು.)

ನುದತಿ, ನುದತೇ । ನುನೋದ । ನೋತ್ತಾ ॥

ತುದ ಧಾತುವೇ ಮೊದಲಾಗಿರುವ ಗಣ ತುದಾದಿಗಣ. ಮೊದಲು ಉಭಯಪದಿ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. **ತುದ** ಧಾತು ಸ್ವರಿತೇತ್. ಅನಿಟ್. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಶವಿಕರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರವಾದಾಗ ತುದಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶದಲ್ಲಿ 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ ಇತ್. ತುದ್+ಅ+ತಿ. ಶ ಅಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತುದತಿ । ತುದತಃ । ತುದನ್ತಿ ॥ ತುದಸಿ । ತುದಥಃ । ತುದಥ ॥ ತುದಾಮಿ । ತುದಾವಃ । ತುದಾಮಃ ॥ ಆ.—ತುದತೇ । ತುದೇತೇ । ತುದನ್ತೇ ॥ ತುದಸೇ । ತುದೇಥೇ । ತುದಧ್ವೇ ॥ ತುದೇ । ತುದಾವಹೇ । ತುದಾಮಹೇ ॥

ಲಿಟ್ ॥ ತುತುದ್+ಅ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ತುತೋದ । ತುತುದ್+ಅತುಸ್. 'ಅಸಂಯೋಗಾಲ್ಲಿಟ್ ಕಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ತುತುದತುಃ । ತುತುದುಃ ॥ 'ಕೃಸೃಭೃ—' ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ಲಿಟನಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್. ತುತೋದಿಥ । ತುತುದಥುಃ । ತುತುದ ॥ ತುತೋದ । ತುತುದಿವ । ತುತುದಿಮ ॥ ಆ.—ತುತುದೇ । ತುತುದಾತೇ । ತುತುದಿರೇ ॥ ತುತುದಿಷೇ । ತುತುದಾಥೇ । ತುತುದಿಧ್ವೇ ॥ ತುತುದೇ । ತುತುದಿವಹೇ । ತುತುದಿಮಹೇ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ತುದ್+ತಾ. 'ಖರಿಚ', 'ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ' ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಚರ್ತ್ವ, ಗುಣ. ತೋತ್ತಾ । ತೋತ್ತಾರೌ । ತೋತ್ತಾರಃ ॥ ತೋತ್ತಾಸಿ । ತೋತ್ತಾಸ್ಥಃ । ತೋತ್ತಾಸ್ಥ ॥ ತೋತ್ತಾಸ್ಮಿ । ತೋತ್ತಾಸ್ವಃ । ತೋತ್ತಾಸ್ಮಃ ॥ ಆ.—ತೋತ್ತಾ ॥

ತೋತ್ತಾಸೇ। ತೋತ್ತಾಸಾಥೇ। ತೋತ್ತಾಧ್ವೇ॥ ತೋತ್ತಾಹೇ। ತೋತ್ತಾಸ್ವಹೇ। ತೋತ್ತಾಸ್ಮಹೇ॥ ಲೃಟ್॥ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಚರ್ತ್ವ, ಗುಣ. ತೋತ್ಸ್ಯತಿ। ಆ.— ತೋತ್ಸ್ಯತೇ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೋಟ್॥ ತುದ ಅಂಗ. ತುದತು, ತುದತಾತ್ (ಭವತುವತ್)॥ ಆ.—ತುದತಾಮ್। ತುದೇತಾಮ್। ತುದನ್ತಾಮ್ (ಏಧತಾಮ್ವತ್)॥ ಲಙ್॥ ಅತುದ ಅಂಗ. ಅತುದತ್ (ಅಭವತ್‌ವತ್)॥ ಆ.—ಅತುದತ (ಐಧತವತ್)॥ ವಿಧಿಲಿಙ್॥ ತುದೇತ್ (ಭವೇತ್‌ವತ್)॥ ಆ.—ತುದೇತ (ಏಧೇತವತ್)॥ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್॥ ತುದ್ಯಾತ್ (ಭೂಯಾತ್‌ವತ್)॥ ಆ.— ತುದ್+ಸೀಷ್ಟ. 'ಖರಿಚ.' ತುತ್ಸೀಷ್ಟ। ತುತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್। ತುತ್ಸೀರನ್॥ ತುತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ। ತುತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್। ತುತ್ಸೀಧ್ವಮ್॥ ತುತ್ಸೀಯ। ತುತ್ಸೀವಹಿ। ತುತ್ಸೀಮಹಿ॥ ಲುಙ್॥ ಅತುದ್+ಸ್+ಈತ್. 'ವದವ್ರಜಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ' ವೃದ್ಧಿ. 'ಖರಿಚ' ಚರ್ತ್ವ. ಅತೌತ್ಸೀತ್। ಅತೌದ್+ಸ್+ತಾಮ್. 'ಝಲೋಝಲಿ' ಸಲೋಪ. ಅತೌತ್ತಾಮ್। ಅತೌತ್ಸುಃ॥ ಅತೌತ್ಸೀಃ। ಅತೌತ್ಸಮ್। ಅತೌತ್ಸ॥ ಅತೌತ್ಸಮ್। ಅತೌತ್ಸ್ವ। ಅತೌತ್ಸ್ಮ॥ ಆ.—ಅತುದ್+ಸ್+ತ. 'ಝಲೋಝಲಿ', 'ಖರಿಚ' ಅತುತ್ತ। ಅತುತ್ಸಾತಾಮ್। ಅತುತ್ಸತ॥ ಅತುತ್ಥಾಃ। ಅತುತ್ಸಾಥಾಮ್। ಅತುದ್ಧ್ವಮ್॥ ಅತುತ್ಸಿ। ಅತುತ್ಸ್ವಹಿ। ಅತುತ್ಸ್ಮಹಿ॥ ಲೃಙ್॥ ಅತೋತ್ಸ್ಯತ್। ಆ.—ಅತೋತ್ಸ್ಯತ। ಇತ್ಯಾದಿ.

ಣುದ ಧಾತು. ಉಭಯಪದೀ. ಅನಿಟ್. 'ಣೋನಃ' ಆದಿಗೆ ನತ್ವ. ನುದತಿ। ನುದತೇ। ತುದತಿಯಂತೇ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ನುನೋದ, ನುನುದೇ॥ ನೋತ್ತಾ। ನೋತ್ಸ್ಯತಿ, ನೋತ್ಸ್ಯತೇ। ನುದತು, ನುದತಾಮ್। ಅನುದತ್, ಅನುದತ। ನುದೇತ್, ನುದೇತ। ನುದ್ಯಾತ್, ನುತ್ಸೀಷ್ಟ। ಅನೌತ್ಸೀತ್, ಅನುತ್ತ। ಅನೋತ್ಸ್ಯತ್, ಅನೋತ್ಸ್ಯತ॥

॥ ೧೧೮ ॥ ಭ್ರಸ್ಜ=ಪಾಕೇ (ಹುರಿಯುವುದು.)

ಗ್ರಹಿಜ್ಯೇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್। ಸಸ್ಯ ಶ್ಚುತ್ವೇನ ಶಃ। ಶಸ್ಯ ಜಶ್ತ್ವೇನ ಜಃ। ಭೃಜ್ಜತಿ, ಭೃಜ್ಜತೇ॥

ಭ್ರಸ್ಜ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಭ್ರಸ್ಜ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—' (ಸೂ. ೬೩೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ (ಋ). ಭೃಸ್ಜ್+ಅ+ತಿ. 'ಸ್ತೋಃಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ' ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರಾದೇಶ. ಭೃಶ್ಜ್+ಅತಿ. 'ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶ. ಭೃಜ್ಜ್+ಅ+ತಿ=ಭೃಜ್ಜತಿ. ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿ ಭೃಜ್ಜ ಅಂಗ. ಆ.— ಭೃಜ್ಜತೇ, ಭೃಜ್ಜೇತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಲಿಟ್॥ ಭ್ರಸ್ಜ್+ಲಿಟ್. ಲಿಟಿಗೆ ಣಲಾದಿ.

ಇವು ಆರ್ಧಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದುದರಿಂದ ಇವು ಪರವಾದಾಗ ರಮಾಗಮು ವಿಕಲ್ಪ ವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭ್ರಸ್ಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ರಮಾಗಮು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೫೪. ಭ್ರಸ್ಜೋ ರೋಪಧಯೋರಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ॥ ೬-೪-೪೭ ॥

ಭ್ರಸ್ಜೋ ರೇಫಸ್ಯೋಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಸ್ಥಾನೇ ರಮಾಗಮೋ ವಾ ಸ್ಯಾದಾರ್ಧಧಾತುಕೇ ॥ ಮಿತ್ವಾದಂತ್ಯಾದಚಃ ಪರಃ । ಸ್ಥಾನಷಷ್ಠೀನಿರ್ದೇ ಶಾದ್ರೋಪಧಯೋರ್ನಿವೃತ್ತಿಃ । ಬಭರ್ಜ । ಬಭರ್ಜತುಃ । ಬಭರ್ಜಿಥ, ಬಭರ್ಷ್ಠ । ಬಭ್ರಜ್ಜ । ಬಭ್ರಜ್ಜತುಃ । ಬಭ್ರಜ್ಜಿಥ । ಸ್ಕೋರಿತಿ ಸಲೋಪಃ । ವ್ರಶ್ಚೇತಿ ಷಃ । ಬಭ್ರಷ್ಠ । ಬಭರ್ಜೇ, ಬಭ್ರಜ್ಜೇ । ಭರ್ಷ್ಟಾ, ಭ್ರಷ್ಟಾ । ಭರ್ಕ್ಷ್ಯತಿ, ಭ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ । ಕ್ಙಿತಿ ರಮಾಗಮಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪೂರ್ವವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇನ । ಭೃಜ್ಜ್ಯಾತ್ । ಭೃಜ್ಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಭೃಜ್ಜ್ಯಾಸುಃ । ಭರ್ಕ್ಷೀಷ್ಟ । ಭ್ರಕ್ಷೀಷ್ಟ । ಅಭಾರ್ಕ್ಷೀತ್, ಅಭ್ರಾಕ್ಷೀತ್ । ಅಭರ್ಷ್ಟ, ಅಭ್ರಷ್ಟ ॥

ಭ್ರಸ್ಜಃ, ರೊಪಧಯೋಃ, ರಮ್, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಭ್ರಸ್ಜ. ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. ರಶ್ಚ ಉಪಧಾಚ ರೋಪಧೇ, ತಯೋಃ । 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಅಧಿಕಾರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಭ್ರಸ್ಜ್ ಧಾತುವಿನ ಅವಯವಗಳಾದ ರೇಫ ಮತ್ತು ಉಪಧೆಯ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರಮಾಗಮು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ ಆದೇಶ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾಗಿದೆ. ಭ್ರಸ್ಜ್‌ನ ಉಪಧೆ ಸಕಾರ. ರೇಫಸಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ರಮ್ ಬಂದರೆ ಭರ್‌ಜ್ ಎಂದಾಗು ತ್ತದೆ. ರಮ್ ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಭರ್‌ಜ್‌ವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ಬಭರ್‌ಜ್+ಅ=ಬಭರ್ಜ । ಬಭರ್ಜತುಃ । ಬಭರ್ಜುಃ ॥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಬಭರ್ಜಿಥ । ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಬಭರ್ಜ್+ಥ. 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. 'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ' ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಠಕಾರ. ಬಭರ್ಷ್ಠ । ಬಭರ್ಜಥುಃ । ಬಭರ್ಜ ॥ ಭಭರ್ಜ । ಬಭರ್ಜಿವ । ಬಭರ್ಜಿಮ ॥ ರಮಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಬಭ್ರಸ್ಜ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ ಶಕಾರ. ಆ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವದಿಂದ ಜಕಾರ. ಬಭ್ರಜ್ಜ । ಬಭ್ರಜ್ಜತುಃ । ಬಭ್ರಜ್ಜುಃ ॥ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಬಭ್ರಜ್ಜಿಥ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಬಭ್ರಸ್ಜ್+ಥ ಎಂದಿರು ವಾಗ 'ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಷ್ಟುತ್ವ. ಬಭ್ರಷ್ಠ । ಬಭ್ರಜ್ಜಥುಃ । ಬಭ್ರಜ್ಜ ॥

ಬಭ್ರುಜ್ಜ । ಬಭ್ರುಜ್ಜಿವ । ಬಭ್ರುಜ್ಜಿಮ ॥ ಆ.—ಇಲ್ಲಿಯೂ ರಮಾಗಮವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು. ಬಭರ್ಜೆ । ಬಭರ್ಜಾತೇ । ಬಭರ್ಜಿರೇ ॥ ಬಭರ್ಜಿಷೇ । ಬಭರ್ಜಾಥೇ । ಬಭರ್ಜಿಧ್ವೇ ॥ ಬಭರ್ಜೇ । ಬಭರ್ಜಿವಹೇ । ಬಭರ್ಜಿಮಹೇ ॥ ಬಭ್ರುಜ್ಜೇ । ಬಭ್ರುಜ್ಜಾತೇ । ಬಭ್ರುಜ್ಜಿರೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಲುಟ್ ॥ ತಾಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ರಮಾಗಮವಿಕಲ್ಪ. ರಮಾಗಮ ಬಂದರೆ ಭರ್ಜ್+ತಾ. ಷತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ. ಭರ್ಷ್ಟಾ । ಭರ್ಷ್ಟಾರೌ । ಭರ್ಷ್ಟಾರಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ರಮಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಭ್ರಷ್ಟಾ । ಭ್ರಷ್ಟಾರೌ । ಭ್ರಷ್ಟಾರಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಭರ್ಷ್ಟಾಸೇ, ಭ್ರಷ್ಟಾಸೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೃಟ್ ॥ ರಮಾಗಮ ಬಂದರೆ ಭರ್ಜ್+ಸ್ಯತಿ. 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—' ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಭರ್ಷ್+ಸ್ಯತಿ. 'ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ' ಷಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಭರ್ಕ್+ಸ್ಯತಿ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸಕ್ಕೆ ಷಾದೇಶ. ಭರ್ಕ್ಷ್ಯತಿ । ಇತ್ಯಾದಿ. ರಮಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಭ್ರಸ್ಜ್+ಸ್ಯತಿ. 'ಸ್ಕೋಃ—' ಸಲೋಪ. ಜಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಷತ್ವ. ಭ್ರಕ್+ಸ್ಯತಿ. ಸಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಭ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇ ಎರಡು ರೂಪ. ಭರ್ಕ್ಷ್ಯತೇ, ಭ್ರಕ್ಷ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೋಟ್ ॥ ಭೃಜ್ಜ ಅಂಗ. ಭೃಜ್ಜತು, ಭೃಜ್ಜತಾತ್ । ಇತ್ಯಾದಿ (ಭವತುವತ್). ಆ.—ಭೃಜ್ಜತಾಮ್ । ಭೃಜ್ಜೇತಾಮ್ । ಭೃಜ್ಜನ್ತಾಮ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲಙ್ ॥ ಅಭೃಜ್ಜ ಅಂಗ. ಅಭೃಜ್ಜತ್ । ಆ.—ಅಭೃಜ್ಜತ । ಇತ್ಯಾದಿ. ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಭೃಜ್ಜೇತ್ । ಆ.—ಭೃಜ್ಜೇತ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಭ್ರಸ್ಜ್+ಯಾಸ್ತ್. 'ಸ್ಕೋಃ ಸಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಲಿಙ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ರಮಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾ—' ಪೂರ್ವಸೂತ್ರವಾದರೂ 'ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪೂರ್ವಂ ಕಾರ್ಯಮ್' ಎಂದು ಪೂರ್ವಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೃಸ್ಜ್+ಯಾತ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ ಶಕಾರ ಬಂದಮೇಲೆ ಜಶ್ತ್ವದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಜಕಾರ. ಭೃಜ್ಜ್ಯಾತ್ । ಭೃಜ್ಜ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಭೃಜ್ಜ್ಯಾಸುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ರಮಾಗಮವಿಕಲ್ಪ. ರಮ್ ಬಂದರೆ ಭರ್ಜ್+ಸೀಷ್ಟ. ಜಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಷತ್ವ, ಕತ್ವ. ಭರ್ಕ್ಷೀಷ್ಟ । ಭರ್ಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಭರ್ಕ್ಷೀರನ್ ॥ ಭರ್ಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ । ಭರ್ಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ । ಭರ್ಕ್ಷೀಧ್ವಮ್ ॥ ಭರ್ಕ್ಷೀಯ । ಭರ್ಕ್ಷೀವಹಿ । ಭರ್ಕ್ಷೀಮಹಿ ॥ ರಮ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಭ್ರಕ್ಷೀಷ್ಟ । ಭ್ರಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙ್ ॥ ಅಭ್ರಸ್ಜ್+ಸೀತ್. ರಮಾಗಮ. ಅಭರ್ಜ್+ಸೀತ್. 'ವದವ್ರಜಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ' ವೃದ್ಧಿ. ಅಭಾರ್ಜ್+ಸೀತ್. ಷತ್ವ, ಕತ್ವ. ಅಭಾರ್ಕ್ಷೀತ್ । ಅಭಾರ್ಷ್ಟಾಮ್ । ಅಭಾರ್ಕ್ಷುಃ ॥ ಅಭಾರ್ಕ್ಷೀಃ । ಅಭಾರ್ಷ್ಟಮ್ । ಅಭಾರ್ಷ್ಟ ॥ ಅಭಾರ್ಕ್ಷಮ್ । ಅಭಾರ್ಕ್ಷ್ವ । ಅಭಾರ್ಕ್ಷ್ಮ ॥ ರಮ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಭ್ರಾಕ್ಷೀತ್ । ಅಭ್ರಾಷ್ಟಾಮ್ । ಅಭ್ರಾಕ್ಷುಃ ॥ ಅಭ್ರಾಕ್ಷೀಃ । ಅಭ್ರಾಷ್ಟಮ್ । ಅಭ್ರಾಷ್ಟ ॥ ಅಭ್ರಾಕ್ಷಮ್ । ಅಭ್ರಾಕ್ಷ್ವ । ಅಭ್ರಾಕ್ಷ್ಮ ॥ ಆ.—

ಅಭ್ರಸ್ಜ್+ಸ್+ತ. ರಮಾಗಮ. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ. ಷತ್ವಾದಿ. ಅಭರ್ಷ್ಟ | ಅಭರ್ಕ್ಷಾತಾಮ್ | ಅಭರ್ಕ್ಷತ || ಅಭರ್ಷ್ಠಾಃ | ಅಭರ್ಕ್ಷಾಥಾಮ್ | ಅಭರ್ಡ್ಢ್ವಮ್ || ಅಭರ್ಕ್ಷಿ | ಅಭರ್ಕ್ಷ್ವಹಿ | ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಮಹಿ || ರಮ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಭ್ರಷ್ಟ | ಅಭ್ರಕ್ಷಾತಾಮ್ | ಅಭ್ರಕ್ಷತ || ಅಭ್ರಷ್ಠಾಃ | ಅಭ್ರಕ್ಷಾಥಾಮ್ | ಅಭ್ರಡ್ಢ್ವಮ್ || ಅಭ್ರಕ್ಷಿ | ಅಭ್ರಕ್ಷ್ವಹಿ | ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಮಹಿ || ಲೃಙ್ || ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯತ್ | ಆ.—ಅಭರ್ಕ್ಷ್ಯತ, ಅಭ್ರಕ್ಷ್ಯತ | ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ೧೧೯ || ಕೃಷ=ವಿಲೇಖನೇ (ಉಳುವುದು.)

ಕೃಷತಿ, ಕೃಷತೇ | ಚಕರ್ಷ, ಚಕೃಷೇ ||

ಇದೂ ಋದುಪಧ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಶವಿಕರಣ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಕೃಷತಿ, ಕೃಷತೇ || ಲಿಟ್ || ಚಕೃಷ್+ಅ. 'ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ' ಚಕರ್ಷ | ಚಕೃಷತುಃ | ಚಕೃಷುಃ || ಚಕರ್ಷಿಥ | ಚಕೃಷಥುಃ | ಚಕೃಷ || ಚಕರ್ಷ | ಚಕೃಷಿವ | ಚಕೃಷಿಮ || ಆ.—ಚಕೃಷೇ | ಚಕೃಷಾತೇ | ಚಕೃಷಿರೇ || ಚಕೃಷಿಷೇ | ಚಕೃಷಾಥೇ | ಚಕೃಷಿಢ್ವೇ || ಚಕೃಷೇ | ಚಕೃಷಿವಹೇ | ಚಕೃಷಿಮಹೇ || ಲುಟ್ || ಕೃಷ್+ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಮಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಋದುಪಧಧಾತುವಿಗೆ ಅಮ್ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೫೫. ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚರ್ದುಪಧಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ || ೬-೧-೫೯ ||

ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತೋ ಯ ಋದುಪಧಸ್ತಸ್ಯಾಮ್ವಾ ಸ್ಯಾಜ್ಝಲಾದಾವಕಿತಿ | ಕ್ರಷ್ಟಾ, ಕರ್ಷ್ಟಾ | ಕೃಕ್ಷೀಷ್ಟ |

ವಾ || (ಸ್ಪೃಶಮೃಶಕೃಷತೃಪದೃಪಾಂ ಚ್ಲೇಃ ಸಿಜ್ವಾವಾಚ್ಯಃ)

ಅಕ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅಕಾರ್ಕ್ಷೀತ್, ಅಕೃಕ್ಷತ್ | ಅಕೃಷ್ಟ | ಅಕೃಕ್ಷಾತಾಮ್ | ಅಕೃಕ್ಷತ | ಕ್ಸ ಪಕ್ಷೇ ಅಕೃಕ್ಷತ | ಅಕೃಕ್ಷಾತಾಮ್ | ಅಕೃಕ್ಷನ್ತ ||

|| ೧೨೦ || ಮಿಲ=ಸಂಗಮೇ (ಸೇರುವುದು.)

ಮಿಲತಿ, ಮಿಲತೇ | ಮಿಮೇಲ | ಮೇಲಿತಾ ||

ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ, ಚ, ಋದುಪಧಸ್ಯ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ || ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಸೃಜಿದೃಶೋರ್ಝಲ್ಯಮಕಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಮ್', 'ಝಲಿ', 'ಅಕಿತಿ', 'ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪದೇಶೇ' ಪದಗಳು

ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ ಋಕಾರವೇ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ ಧಾತುವಿಗೆ ಝಲಾದಿಯಾದ ಅಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಮಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಮ್ ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಮಿದಚೋऽನ್ತ್ಯಾತ್ಪರಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಕೃ+ಅಷ್ +ತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯಣ್. ಕ್ರಷ್+ತಾ. ಷ್ಟುತ್ವ. ಕ್ರಷ್ಟಾ। ಕ್ರಷ್ಟಾರೌ। ಕ್ರಷ್ಟಾರಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಮಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ 'ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಕರ್ಷ್ಟಾ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳು. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಿಂದ ವಿಶೇಷ.

ಲೃಟ್॥ ಸ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅಮಾಗಮವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಎರಡು ರೂಪಗಳು. ಷಕಾರಕ್ಕೆ 'ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಸ್ಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಕ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ, ಕರ್ಕ್ಷ್ಯತಿ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಕ್ರಕ್ಷ್ಯತೇ, ಕರ್ಕ್ಷ್ಯತೇ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್**॥ ಕೃಷತು, ಕೃಷತಾತ್॥ ಆ.—ಕೃಷತಾಮ್॥ **ಲಙ್**॥ ಅಕೃಷತ್। ಆ.—ಅಕೃಷತ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್**॥ ಕೃಷೇತ್। ಆ.—ಕೃಷೇತ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್**॥ ಕೃಷ್ಯಾತ್। ಆ.—ಕೃಷ್+ಸೀತ. ಸೀಯುಟ್ ಝಲಾದಿಯಾದರೂ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಮಾಗಮವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಕತ್ವ, ಷತ್ವ. ಕೃಕ್ಷೀಷ್ಟ। ಕೃಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್। ಕೃಕ್ಷೀರನ್॥ ಕೃಕ್ಷೀಷ್ಠಾಃ। ಕೃಕ್ಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್। ಕೃಕ್ಷೀಢ್ವಮ್॥ ಕೃಕ್ಷೀಯ। ಕೃಕ್ಷೀವಹಿ। ಕೃಕ್ಷೀಮಹಿ॥ **ಲುಙ್**॥ ಕೃಷ್ ಧಾತುವು ಇಕ್ (ಋ) ಉಪಧೆಯಾಗಿ ಶಲನ್ತವಾದುದರಿಂದ 'ಶಲ ಇಗುಪಧಾದನಿಟಃ ಕ್ಸಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಕ್ಸಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸಿಚಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. **ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ**—ಸ್ಪೃಶ, ಮೃಶ, ಕೃಷ, ತೃಪ, ದೃಪ ಧಾತುಗಳ ಚ್ಲಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಚ್ ಬಂದರೆ ಅಕೃಷ್+ಸ್ ಈತ್. ಸಿಚ್ ಝಲಾದಿ ಅಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಮಾಗಮವಿಕಲ್ಪ. ಅಮ್ ಬಂದರೆ ಅಕ್ರಷ್+ಸೀತ್ 'ವದವ್ರಜಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ' ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಷಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಸಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಅಕ್ರಾಕ್ಷೀತ್। ಅಕ್ರಾಷ್+ಸ್+ತಾಮ್. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ. ಅಕ್ರಾಷ್+ತಾಮ್. ಷ್ಟುತ್ವ. ಅಕ್ರಾಷ್ಟಾಮ್। ಅಕ್ರಾಕ್ಷುಃ॥ ಅಕ್ರಾಕ್ಷೀಃ। ಅಕ್ರಾಷ್ಟಮ್। ಅಕ್ರಾಷ್ಟ॥ ಅಕ್ರಾಕ್ಷಮ್। ಅಕ್ರಾಕ್ಷ್ವ। ಅಕ್ರಾಕ್ಷ್ಮ॥ ಅಮಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ (ಆರ್). ಅಕಾರ್ಕ್ಷೀತ್। ಅಕಾರ್ಷ್ಟಾಮ್। ಅಕಾರ್ಕ್ಷುಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಿಚ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ 'ಶಲ ಇಗುಪಧಾತ್–' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಕ್ಸಾದೇಶ. ಕ್ಸ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಮಾಗಮವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಅಕೃಕ್ಷತ್। ಅಕೃಕ್ಷತಾಮ್। ಅಕೃಕ್ಷನ್॥ ಅಕೃಕ್ಷಃ। ಅಕೃಕ್ಷತಮ್। ಅಕೃಕ್ಷತ॥ ಅಕೃಕ್ಷಮ್। ಅಕೃಕ್ಷಾವ। ಅಕೃಕ್ಷಾಮ॥ ಆ.—ಅಕೃಷ್+ಸ್+ತ. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ. ಷ್ಟುತ್ವ. ಅಕೃಷ್ಟ। ಇಲ್ಲಿ 'ಲಿಙ್‌ಸಿಚಾವಾತ್ಮನೇಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಮಾಗಮವಿಕಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ಅಕೃಕ್ಷಾತಾಮ್।

ಅಕೃಕ್ಷತ॥ ಅಕೃಷ್ಠಾಃ। ಅಕೃಕ್ಷಾಥಾಮ್। ಅಕೃಢ್ವಮ್॥ ಅಕೃಕ್ಷಿ। ಅಕೃಕ್ಷ್ವಹಿ। ಅಕೃಕ್ಷ್ಮಹಿ॥ ಕ್ಸ ಬಂದಾಗ ಅಕೃಕ್ಷತ। ಅಕೃಕ್ಷ+ಆತಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಕ್ಸಸ್ಯಾಚಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಕೃಕ್ಷಾತಾಮ್। ಅಕೃಕ್ಷನ್ತ॥ ಅಕೃಕ್ಷಥಾಃ। ಅಕೃಕ್ಷಾಥಾಮ್। ಅಕೃಕ್ಷಧ್ವಮ್॥ ಅಕೃಕ್ಷಿ। ಅಕೃಕ್ಷಾವಹಿ। ಅಕೃಕ್ಷಾಮಹಿ॥ ಲೃಙ್॥ ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಕೃಕ್ಷ್ಯತ್। ಆ.—ಅಕರ್ಕ್ಷ್ಯತ, ಅಕೃಕ್ಷ್ಯತ। ಇತ್ಯಾದಿ.

ಮಿಲ ಧಾತು. ಉಭಯಪದಿ. ಸೇಟ್. ಮಿಲತಿ, ಮಿಲತೇ। ಮಿಮೇಲ, ಮಿಮಿಲೇ। ಮೇಲಿತಾ। ಮೇಲಿಷ್ಯತಿ, ಮೇಲಿಷ್ಯತೇ। ಮಿಲತು, ಮಿಲತಾಮ್। ಅಮಿಲತ್, ಅಮಿಲತ। ಮಿಲೇತ್। ಮಿಲೇತ। ಮಿಲ್ಯಾತ್, ಮೇಲಿಷೀಷ್ಟ। ಅಮೇಲೀತ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಟ। ಅಮೇಲಿಷ್ಯತ್, ಅಮೇಲಿಷ್ಯತ॥

॥ ೧೨೧ ॥ ಮುಚ್ಌ=ಮೋಚನೇ (ಬಿಡುವುದು.)

ಮುಚಾದಿಗಳಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೫೬. ಶೇ ಮುಚಾದೀನಾಮ್ ॥ ೭-೧-೫೯ ॥

ಮುಚ್, ಲಿಪ್, ವಿದ್, ಲುಪ್, ಸಿಚ್, ಕೃತ್, ಖಿದ್, ಪಿಶಾಂ ನುಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಶೇ ಪರೇ॥ ಮುಞ್ಚತಿ, ಮುಞ್ಚತೇ। ಮೋಕ್ತಾ। ಮುಚ್ಯಾತ್, ಮುಕ್ಷೀಷ್ಟ। ಅಮುಚತ್, ಅಮುಕ್ತ। ಅಮುಕ್ಷಾತಾಮ್॥

॥ ೧೨೨ ॥ ಲುಪ್ಌ=ಛೇದನೇ (ಕತ್ತರಿಸುವುದು.)

ಲುಮ್ಪತಿ, ಲುಮ್ಪತೇ। ಲೋಪ್ತಾ। ಅಲುಪತ್, ಅಲುಪ್ತ॥

॥ ೧೨೩ ॥ ವಿದ್ಌ=ಲಾಭೇ (ಹೊಂದುವುದು.)

ವಿನ್ದತಿ, ವಿನ್ದತೇ। ವಿವೇದ, ವಿವಿದೇ। ವ್ಯಾಘ್ರಭೂತಿಮತೇ ಸೇಟ್। ವೇದಿತಾ। ಭಾಷ್ಯಮತೇಽನಿಟ್। ಪರಿವೇತ್ತಾ॥

॥ ೧೨೪ ॥ ಷಿಚ= ಕ್ಷರಣೇ (ಸುರಿಯುವುದು.) ಸಿಞ್ಚತಿ, ಸಿಞ್ಚತೇ॥

ಮುಚ್ ಧಾತು. ಌದಿತ್. ಉಭಯಪದಿ. ಅನಿಟ್. ಇದಕ್ಕೆ ಶವಿಕರಣ ಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಮುಚಾದಿಗಳು ಎಂಟು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಮುಚ್ ಮುಂತಾದ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶವಿಕರಣಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ

ಬರುತ್ತದೆ. ನುಮ್ ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ (ಉ) ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುನ್‌ಚ್+ಅ+ತಿ. 'ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. 'ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ. ಮುಞ್ಚತಿ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಮುಞ್ಚತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ.

ಲಿಟ್ ॥ ಮುಮೋಚ । ಆ.—ಮುಮುಚೇ । **ಲುಟ್** ॥ ಮುಚ್+ತಾ. 'ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ' ಗುಣ. 'ಚೋಃ ಕುಃ' ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾದೇಶ. ಮೋಕ್ತಾ । **ಲೃಟ್** ॥ ಮುಚ್+ಸ್ಯತಿ. ಗುಣ. ಕುತ್ವ, ಷತ್ವ. ಮೋಕ್ಷ್ಯತಿ, ಮೋಕ್ಷ್ಯತೇ । **ಲೋಟ್** ॥ ಮುಞ್ಚತು । ಆ.—ಮುಞ್ಚತಾಮ್ । **ಲಙ್** ॥ ಅಮುಞ್ಚತ್ । ಆ.—ಅಮುಞ್ಚತ । **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಮುಞ್ಚೇತ್ । ಆ.—ಮುಞ್ಚೇತ । **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಮುಚ್ಯಾತ್ । ಆ.—ಮುಚ್+ಸೀಷ್ಟ. 'ಲಿಙ್‌ಸಿಚಾವಾತ್ಮನೇಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಙ್ ಕಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಕುತ್ವ, ಷತ್ವ. ಮುಕ್ಷೀಷ್ಟ । ಮುಕ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಮುಕ್ಷೀರನ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಙ್** ॥ ಧಾತು ಌದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙಾದೇಶ. ಇದು ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಅಮುಚತ್ । ಅಮುಚತಾಮ್ । ಅಮುಚನ್ ॥ ಆ.—ಅಮುಚ್+ಸ್+ತ. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ. ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಅಮುಕ್ತ । ಅಮುಚ್+ಸ್+ಆತಾಮ್. ಕುತ್ವ, ಷತ್ವ. ಅಮುಕ್ಷಾತಾಮ್ । ಅಮುಕ್ಷತ ॥ ಅಮುಕ್ಥಾಃ । ಅಮುಕ್ಷಾಥಾಮ್ । ಅಮುಗ್ಧ್ವಮ್ ॥ ಅಮುಕ್ಷಿ । ಅಮುಕ್ಷ್ವಹಿ । ಅಮುಕ್ಷ್ಮಹಿ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅಮೋಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಮೋಕ್ಷ್ಯತ ॥

ಲುಪ್ ಧಾತು. ಇದೂ ಌದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಮುಚಿನಂತೇ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಲುಮ್ಪತಿ, ಲುಮ್ಪತೇ । ಲುಲೋಪ, ಲುಲುಪೇ । ಲೋಪ್ತಾ (೨) । ಲೋಪ್ಸ್ಯತಿ, ಲೋಪ್ಸ್ಯತೇ । ಲುಮ್ಪತು, ಲುಮ್ಪತಾಮ್ । ಅಲುಮ್ಪತ್, ಅಲುಮ್ಪತ । ಲುಮ್ಪೇತ್, ಲುಮ್ಪೇತ । ಲುಪ್ಯಾತ್, ಲುಪ್ಸೀಷ್ಟ । ಅಲುಪತ್, ಅಲುಪ್ತ । ಅಲೋಪ್ಸ್ಯತ್, ಅಲೋಪ್ಸ್ಯತ ॥

ವಿದ್ ಧಾತು. ಇದೂ ಌದಿತ್. ವ್ಯಾಘ್ರಭೂತಿಯೆಂಬ ವೈಯಾಕರಣರ ಮತದಲ್ಲಿ ಇದು ಸೇಟ್. ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಅನಿಟ್. ಆಗ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ, ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಹೀಗೆ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇನ್ನುಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಚಿನಂತೇ ರೂಪ. ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಮತವೇ ಸಾಧುವಾದುದು. ಪರಿವೇತ್ತಾ ಎಂಬ ರೂಪ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಣ್ಣನು ಮದುವೆಯಾಗದೆ ಮೊದಲು ಮದುವೆಯಾದ ತಮ್ಮನು ಎಂದರ್ಥ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಪರಿವೇದಿತಾ ಎಂದಾಗಬೇಕಿತ್ತು. ಆದುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದಂತೆ ಅನಿಟಾದುದರಿಂದ ಪರಿವೇತ್ತಾ ಎಂದಾಗಿದೆ. ವಿನ್ದತಿ, ವಿನ್ದತೇ । ವಿವೇದ, ವಿವಿದೇ ॥

ವೇತ್ತಾ, ವೇದಿತಾ (೨) ॥ ವೇತ್ಸ್ಯತೇ, ವೇದಿಷ್ಯತೇ, ವೇತ್ಸ್ಯತಿ, ವೇದಿಷ್ಯತಿ ॥ ವಿನ್ದತು, ವಿನ್ದತಾಮ್ । ಅವಿನ್ದತ್, ಅವಿನ್ದತ । ವಿನ್ದೇತ್, ವಿನ್ದೇತ । ವಿದ್ಯಾತ್, ವಿತ್ಸೀಷ್ಟ, ವೇದಿಷೀಷ್ಟ । ಅವಿದತ್, ಅವಿತ್ತ, ಅವೇದಿಷ್ಟ । ಅವೇತ್ಸ್ಯತ್, ಅವೇತ್ಸ್ಯತ ॥

ಷಿಚ ಧಾತು. ಉಭಯಪದಿ. ಅನಿಟ್. 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಮುಚಿನಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿಞ್ಚತಿ, ಸಿಞ್ಚತೇ । ಸಿಷೇಚ, ಸಿಷಿಚೇ । ಸೇಕ್ತಾ (೨) । ಸೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ಸೇಕ್ಷ್ಯತೇ । ಸಿಞ್ಚತು, ಸಿಞ್ಚತಾಮ್ । ಅಸಿಞ್ಚತ್, ಅಸಿಞ್ಚತ । ಸಿಞ್ಚೇತ್, ಸಿಞ್ಚೇತ । ಸಿಚ್ಯಾತ್, ಸಿಕ್ಷೀಷ್ಟ । ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಇದಿತ್ತಾಗದಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಙ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಪ್, ಸಿಚ್ ಗಳ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೫೭. ಲಿಪಿಸಿಚಿಹ್ವಶ್ಚ ॥ ೩-೧-೫೩ ॥

ಏಭ್ಯಶ್ಚ್ಲೇರಙ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಅಸಿಚತ್ ॥

ಲಿಪಿಸಿಚಿಹ್ವಃ, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ', 'ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿಖ್ಯಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಲಿಪ, ಸಿಚ, ಹ್ವಾ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸಿಚಿನ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙ್ ಬಂದರೆ ಅಸಿಚತ್ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅಙ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙ್ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೫೮. ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ॥ ೩-೧-೫೪ ॥

ಲಿಪಿಸಿಚಿಹ್ವಃ ಪರಸ್ಯ ಚ್ಲೇರಙ್ ವಾ । ಅಸಿಚತ, ಅಸಿಕ್ತ ॥

॥ ೧೨೫ ॥ ಲಿಪ=ಉಪದೇಹೇ (ಬಳಿಯುವುದು.)

ಉಪದೇಹೋ ವೃದ್ಧಿಃ । ಲಿಮ್ಪತಿ, ಲಿಮ್ಪತೇ । ಲೇಪ್ತಾ । ಅಲಿಪತ್, ಅಲಿಪತ, ಅಲಿಪ್ತ ॥

ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಲಿಪ, ಸಿಚ, ಹ್ವಾ ಧಾತುಗಳ ಚ್ಲಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಙ್ ಬಂದರೆ ಅಸಿಚತ । ಅಸಿಚೇತಾಮ್ । ಅಸಿಚನ್ತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ

ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚ್. ಅಸಿಚ್ + ಸ್ + ತ. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ. 'ಚೋಃ ಕುಃ' ಕುತ್ವ. ಅಸಿಕ್ತ | ಅಸಿಚ್ + ಸ್ + ಆತಾಮ್. ಕುತ್ವ, ಷತ್ವ. ಅಸಿಕ್ಷಾತಾಮ್ | ಅಸಿಕ್ಷತ || ಅಸಿಕ್ಥಾಃ | ಅಸಿಕ್ಷಾಥಾಮ್ | ಅಸಿಗ್ಧ್ವಮ್ || ಅಸಿಕ್ಷಿ | ಅಸಿಕ್ಷ್ವಹಿ | ಅಸಿಕ್ಷ್ಮಹಿ || ಲೃಙ್ || ಅಸೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಸೇಕ್ಷ್ಯತ ||

ಲಿಪ ಧಾತು. ಹೆಚ್ಚುವುದು ಅರ್ಥ. ಅನಿಟ್. ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪ. ಲಿಮ್ಪತಿ, ಲಿಮ್ಪತೇ | ಲಿಲೇಪ, ಲಿಲಿಪೇ | ಲೇಪ್ತಾ (೨) | ಲೇಪ್ಸ್ಯತಿ, ಲೇಪ್ಸ್ಯತೇ | ಲಿಮ್ಪತು, ಲಿಮ್ಪತಾಮ್ | ಅಲಿಮ್ಪತ್, ಅಲಿಮ್ಪತ | ಲಿಮ್ಪೇತ್, ಲಿಮ್ಪೇತ | ಲಿಪ್ಯಾತ್, ಲಿಪ್ಸೀಷ್ಟ | ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಸಿಚಿನಂತೇ ರೂಪ. ಅಲಿಪತ್ || ಆ.—ಅಲಿಪತ, ಅಲಿಪ್ತ | ಅಲೇಪ್ಸ್ಯತ್, ಅಲೇಪ್ಸ್ಯತ || ಈ ರೀತಿ ತುದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಉಭಯಪದಿಧಾತುಗಳ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ಇನ್ನು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಧಾತುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

|| ೧೨೬ || ಕೃತೀ=ಛೇದನೇ (ಕತ್ತರಿಸುವುದು.)

ಕೃನ್ತತಿ | ಚಕರ್ತ | ಕರ್ತಿತಾ | ಕರ್ತಿಷ್ಯತಿ, ಕರ್ತ್ಸ್ಯತಿ | ಅಕರ್ತೀತ್ ||

|| ೧೨೭ || ಖಿದ=ಪರಿಘಾತೇ (ದೈನ್ಯ ತೋರಿಸುವುದು.)

ಖಿನ್ದತಿ | ಚಿಖೇದ | ಖೇತ್ತಾ ||

||೧೨೮|| ಪಿಶ=ಅವಯವೇ (ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದು.) ಪಿಂಶತಿ | ಪೇಶಿತಾ ||

|| ೧೨೯ || ಓವ್ರಶ್ಚೂ=ಛೇದನೇ (ಕತ್ತರಿಸುವುದು.)

ವೃಶ್ಚತಿ | ವವ್ರಶ್ಚ | ವವ್ರಶ್ಚಿಥ, ವವ್ರಷ್ಠ | ವ್ರಶ್ಚಿತಾ, ವ್ರಷ್ಟಾ | ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯತಿ, ವ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ | ವೃಶ್ಚ್ಯಾತ್ | ಅವ್ರಶ್ಚೀತ್ | ಅವ್ರಾಕ್ಷೀತ್ ||

|| ೧೩೦ || ವ್ಯಚ=ವ್ಯಾಜೀಕರಣೇ (ಕಪಟಮಾಡುವುದು.)

ವಿಚತಿ | ವಿವ್ಯಾಚ | ವಿವಿಚತುಃ | ವ್ಯಚಿತಾ | ವ್ಯಚಿಷ್ಯತಿ | ವಿಚ್ಯಾತ್ | ಅವ್ಯಾಚೀತ್, ಅವ್ಯಚೀತ್ || ವ್ಯಚೇಃ ಕುಟಾದಿತ್ವಮನಸೀತಿ ತು ನೇಹ ಪ್ರವರ್ತತೇ, ಅನಸೀತಿ ಪರ್ಯುದಾಸೇನ ಕೃನ್ಮಾತ್ರವಿಷಯತ್ವಾತ್ |

ಕೃತೀ ಧಾತು. ಈಕಾರ ಇತ್. ಸೇಟ್. ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ 'ಶೇ ಮುಚಾದೀನಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ. ಕೃನ್ತತಿ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದಿದೆ. **ಲಿಟ್** || ಚಕರ್ತ | ಚಕೃತತುಃ || ಚಕೃತುಃ || ಚಕರ್ತಿಥ | ಚಕೃತಥುಃ | ಚಕೃತ || ಚಕರ್ತ | ಚಕೃತಿವ | ಚಕೃತಿಮ || **ಲುಟ್** || ಪುಗನ್ತಗುಣ. ಕರ್ತಿತಾ | **ಲೃಟ್** || ಕೃತ್ + ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಪುಗನ್ತ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. 'ಸೇಸಿಚಿಕೃತ—' (ಸೂ. ೬೩೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವಿಕಲ್ಪ. ಇಟ್ ಬಂದರೆ ಸಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದು ಕರ್ತಿಷ್ಯತಿ, ಇಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಕರ್ತ್ಸ್ಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **ಲೋಟ್** ॥ ಕೃನ್ತತು । **ಲಙ್** ॥ ಅಕೃನ್ತತ್ । **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಕೃನ್ತೇತ್ । **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಕೃತ್ಯಾತ್ । **ಲುಙ್** ॥ ಅಕೃತ್+ಇಸ್+ಈತ್. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಅಕರ್ತೀತ್। ಅಕರ್ತಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅಕರ್ತಿಷುಃ ॥ ಅಕರ್ತೀಃ । ಅಕರ್ತಿಷ್ಟಮ್ । ಅಕರ್ತಿಷ್ಟ ॥ ಅಕರ್ತಿಷಮ್ । ಅಕರ್ತಿಷ್ವ । ಅಕರ್ತಿಷ್ಮ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅಕರ್ತಿಷ್ಯತ್, ಅಕರ್ತ್ಸ್ಯತ್ ॥

ಖಿದ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಮುಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನುಮ್. ಖಿನ್ದತಿ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಚಿಖೇದ । ಖೇತ್ತಾ । ಖೇತ್ಸ್ಯತಿ । ಖಿನ್ದತು । ಅಖಿನ್ದತ್ । ಖಿನ್ದೇತ್ । ಖಿದ್ಯಾತ್ । **ಲುಙ್** ॥ ಅಖೈತ್ಸೀತ್ । ಅಖೈತ್ತಾಮ್ । ಅಖೈತ್ಸುಃ ॥ ಅಖೈದೀಃ । ಅಖೈತ್ತಮ್ । ಅಖೈತ್ತ ॥ ಅಖೈದಮ್ । ಅಖೈತ್ಸ್ವ । ಅಖೈತ್ಸ್ಮ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅಖೇತ್ಸ್ಯತ ॥

ಓವ್ರಶ್ಚೂ ಧಾತು. ಓಕಾರ, ಊಕಾರ ಇತ್. ಊದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವಲಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ಓದಿತ್ತಿಗೆ ಕೃತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವಿದೆ. ವ್ರಶ್ಚ್+ಅ+ತಿ. ಶವಿಕರಣ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಋರೂಪ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದರೆ ವೃಶ್ಚತಿ । ವೃಶ್ಚತಃ । ವೃಶ್ಚನ್ತಿ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. **ಲಿಟ್** ॥ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಾಗ 'ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೋಭಯೇಷಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ವೃವ್ರಶ್ಚ್+ಅ. 'ಉರತ್' ಅಭ್ಯಾಸಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ. ವವ್ರಶ್ಚ । ವವ್ರಶ್ಚತುಃ । ವವ್ರಶ್ಚುಃ ॥ ಥಲಿಗೆ 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿಸೂಯತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಟ್. ಇಟ್ ಬಂದರೆ ವವ್ರಶ್ಚಿಥ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ವವ್ರಶ್ಚ್+ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಅಲ್ಲಿ ಶಕಾರ, ಚಕಾರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಮೂಲಸ್ವರೂಪ ಸಕಾರವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ವವ್ರಷ್+ಥ. 'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ' ವವ್ರಷ್ಠ । ವವ್ರಶ್ಚಥುಃ । ವವ್ರಶ್ಚ ॥ ವವ್ರಶ್ಚ । ವವ್ರಶ್ಚಿವ । ವವ್ರಶ್ಚಿಮ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ವ್ರಶ್ಚಿತಾ । 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ವ್ರಶ್ಚ್+ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶ್ಚುತ್ವ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರವಿದೆಯೆಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ, ತಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ. ವ್ರಷ್ಟಾ । **ಲೃಟ್** ॥ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯತಿ । ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ವ್ರಶ್ಚ್+ಸ್ಯತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ(ಶ)ಲೋಪ. ಷತ್ವ. ಅದಕ್ಕೆ 'ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕತ್ವ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ವ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ । **ಲೋಟ್** ॥ ವೃಶ್ಚತು, ವೃಶ್ಚತಾತ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ವೃಶ್ಚೇತ್ । **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ **ಯಾಸುಟ್** ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ವೃಶ್ಚ್ಯಾತ್ । ವೃಶ್ಚ್ಯಾ

ಸ್ತಾಮ್ । ವೃಶ್ಚ್ಯಾಸುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅವ್ರಶ್ಚ್+ಇಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಅವ್ರಶ್ಚೀತ್ । ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅವ್ರಶ್ಚಿಷುಃ ॥ ಅವ್ರಶ್ಚೀಃ । ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಟಮ್ । ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಟ ॥ ಅವ್ರಶ್ಚಿಷಮ್ । ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ವ । ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಮ ॥ ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ, 'ನೇಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿನಿಷೇಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ವದವ್ರಜಹಲಂತಸ್ಯಾಚಃ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಅವ್ರಾಶ್ಚ್+ಸೀತ್. ಸಲೋಪ(ಶ) ಚಕ್ಕೆ ಷತ್ವ, ಕತ್ವ. ಅವ್ರಾಕ್ಷೀತ್ । ಅವ್ರಾಷ್ಟಾಮ್ । ಅವ್ರಾಕ್ಷುಃ ॥ ಅವ್ರಾಕ್ಷೀಃ । ಅವ್ರಾಷ್ಟಮ್ । ಅವ್ರಾಷ್ಟ ॥ ಅವ್ರಾ ಕ್ಷಮ್ । ಅವ್ರಾಕ್ಷ್ವ । ಅವ್ರಾಕ್ಷ್ಮ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅವ್ರಶ್ಚಿಷ್ಯತ್, ಅವ್ರಕ್ಷ್ಯತ್ । ಹೀಗೆ ಇಡಾಗಮವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವ್ಯಚ ಧಾತು. ಇದು ಸೇಟ್. ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಶವಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಚ್+ಅ+ತಿ. ವ್ಯಚಿನಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರ ಸಾರಣಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದವುಗಳು ಎರಡು ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಆಗ 'ನ ಸಂಪ್ರ ಸಾರಣೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್' ಸೂತ್ರನಿಷೇಧದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ವ್+ಇ+ಅಚ್+ಅ+ತಿ. 'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ' ಪೂರ್ವ ರೂಪ. ವಿಚ್+ಅ+ತಿ=ವಿಚತಿ । ವಿಚತಃ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲಿಟ್** ॥ ವಿವ್ಯಚ್+ಅ. 'ಲಿಟ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದಿದೆ. 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ವಿವ್ಯಾಚ । ವ್ಯಚ್+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವಬರಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಕಿತ್ ಆದುದರಿಂದ 'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ವಿಚ್+ಅತುಸ್. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ವಿವಿಚತುಃ । ವಿವಿಚುಃ ॥ ವಿವ್ಯಚಿಥ । ವಿವಿಚಥುಃ । ವಿವಿಚ ॥ ವಿವ್ಯಾಚ, ವಿವ್ಯಚ । ವಿವಿಚಿವ । ವಿವಿಚಿಮ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ವ್ಯಚಿತಾ । **ಲೃಟ್** ॥ ವ್ಯಚಿಷ್ಯತಿ । **ಲೋಟ್** ॥ ವಿಚತು, ವಿಚತಾತ್ । **ಲಙ್** ॥ ಅವಿಚತ್ । **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ವಿಚೇತ್ । **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ವಿಚ್ಯಾತ್. ಯಾಸುಟ್ ಲಿಙ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. **ಲುಙ್** ॥ ಅವ್ಯಚ್+ ಇಸ್+ಈತ್. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. 'ಅತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವೃದ್ಧಿ. ಅವ್ಯಾಚೀತ್ । ಅವ್ಯಾಚಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅವ್ಯಾಚಿಷುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ವೃದ್ಧಿ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅವ್ಯಚೀತ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಙ್** ॥ ಅವ್ಯಚಿಷ್ಯತ್ ॥ ಇಲ್ಲಿ ಲುಡಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರಲಿ ಎಂದು ಆಶಂಕಿಸಿ ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರಬೇಕು. ತಾಸಾದಿಗಳು ಙಿತ್ತಾಗು ವುದು ಹೇಗೆ ? ಅಂದರೆ 'ವ್ಯಚೇಃ ಕುಟಾದಿತ್ವಮನಸಿ' ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಙಿತ್ತಾ ಗುತ್ತದೆ ಎನ್ನಬೇಕು. 'ಗಾಙ್ಕುಟಾದಿಭ್ಯೋಽಞ್ಣಿನ್ಙಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುಟಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಞಿತ್, ಣಿತ್ ಆಗದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಙಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು

ಹೇಳಿದೆ. ಈಗ ವ್ಯಚ್ ಧಾತುವೂ ಕುಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಈ ವಚನ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ವ್ಯಚ್+ಇತಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ತಾಸಾದಿಗಳು ಙಿತ್ತಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರಲಿ ಎಂದು ಆಶಂಕಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ 'ವ್ಯಚೇಃ ಕುಟಾದಿತ್ವಮ್, ಅನಸಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅನಸಿ' ಎಂದು ಪರ್ಯುದಾಸಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಪರ್ಯುದಾಸವೆಂದರೆ ಅದು ಅಲ್ಲದೆ ಅದರಂತೆ ಇರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. 'ಅನಸಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಸ್ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಅಸ್ ಸಮಾನವಾದವುಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಕುಟಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ವ್ಯಚ್ ಸೇರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಸ್ ಸಾದೃಶ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ತಾಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಙಿತ್ವ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸ್, ಕೃತ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವಸಾಮ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದುದರಿಂದ ಕೃತ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಕುಟಾದಿತ್ವ ಹೇಳಬೇಕು. ತಾಸಾದಿಗಳು ಕೃತ್ ಅಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಙಿತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅವು ಪರವಾದಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

॥ ೧೩೧ ॥ ಉಛಿ=ಉಞ್ಛೇ (ಕಾಳು ಆರಿಸುವುದು.) ಉಞ್ಛತಿ ॥

'ಉಞ್ಛಃ ಕಣಶ ಆದಾನಂ ಕಣಿಶಾದ್ಯಾರ್ಜನಂ ಶಿಲಮ್' ಇತಿ ಯಾದವಃ ॥

॥ ೧೩೨ ॥ ಋಚ್ಛ=ಗತೀಂದ್ರಿಯಪ್ರಲಯಮೂರ್ತಿಭಾವೇಷು

ಋಚ್ಛತಿ । ಋಚ್ಛತ್ಯೃತಾಮಿತಿ ಗುಣಃ । ದ್ವಿಹಲ್‌ಗ್ರಹಣಸ್ಯಾನೇಕಹಲುಪಲಕ್ಷಣತ್ವಾತ್ ನುಟ್ । ಆನರ್ಚ್ಛ । ಆನರ್ಚ್ಛತುಃ ॥ ಋಚ್ಛಿತಾ ॥

॥ ೧೩೩ ॥ ಉಜ್ಝ=ಉತ್ಸರ್ಗೇ (ಬಿಡುವುದು.) ಉಜ್ಝತಿ ॥

॥ ೧೩೪ ॥ ಲುಭ=ವಿಮೋಹನೇ (ವ್ಯಾಕುಲಗೊಳಿಸುವುದು.) ಲುಭತಿ ॥

ಉಛಿ ಧಾತು. ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರ ಇತ್. 'ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಂಛೇ ಎಂದು ಅರ್ಥನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಯಾದವವೆಂಬ ಕೋಶದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭತ್ತದ ತೆನೆಯಿಂದ ಉದುರಿದ ಒಂದೊಂದು ಭತ್ತವನ್ನು ಆರಿಸುವುದು ಉಂಛವೆಂದೂ ಭತ್ತದ ತೆನೆಯನ್ನೇ ಆರಿಸುವ ವೃತ್ತಿಗೆ ಶಿಲವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ನುಮ್ ಬಂದರೆ ಉನ್‌ಛ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣಗಳು ಬಂದರೆ ಉಞ್ಛತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿಟನಲ್ಲಿ ನುಮ್ ಬಂದಾಗ ಉಕಾರ ಗುರುವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಜಾದಿ ಗುರುಮತ್ತಾದ ಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಇಜಾದೇಶ್ಚ ಗುರುಮತೋಽನೃಚ್ಛಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಬಂದು ಅದರ ಮೇಲೆ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್‌ಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಉಞ್ಛಾ

ಞ್ಚಕಾರ, ಉಞ್ಛಾಮ್ಬಭೂವ, ಉಞ್ಛಾಮಾಸ ಇತ್ಯಾದಿ. ಉಞ್ಛಿತಾ | ಉಞ್ಛಿಷ್ಯತಿ | ಉಞ್ಛತು | ಔಞ್ಛತ್ | ಉಞ್ಛೇತ್ | ಉಞ್ಛ್ಯಾತ್ | ಔಞ್ಛೀತ್ | ಔಞ್ಛಿಷ್ಯತ್ ||

ಋಚ್ಛ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಗತಿ=ಗಮನ; ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರಲಯ=ಮಲಗುವುದು; ಮೂರ್ತಿಭಾವ=ಗಟ್ಟಿಯಾಗುವುದು. ಋಚ್ಛತಿ | ಲಿಟನಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದು ಋ+ಋಚ್ಛ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಘೂಪಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಋಚ್ಛತ್ಯೄತಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ (ಅರ್). ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ 'ಉರತ್' ಅತ್ವ ಬಂದರೆ 'ಅತ ಆದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಆಅರ್ಚ್ಛ್+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ತಸ್ಮಾನ್ನುಟ್ ದ್ವಿಹಲಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಟ್ ಬರಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿಹಲ್ ಇಲ್ಲ. ರ್, ಚ್, ಛ್ ಹೀಗೆ ಮೂರು ಹಲ್‌ಗಳಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಬರುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಹಲ್ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಹಲ್ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಅಂದರೆ ಅನೇಕ ಹಲ್ ಇರುವ ಧಾತುವೆಂದರ್ಥ. ಆಗ ಎರಡು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚು ಹಲ್ ಇರುವವುಗಳಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ನುಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆನರ್ಚ್ಛ | ಆನರ್ಚ್ಛತುಃ | ಆನರ್ಚ್ಛುಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಋಚ್ಛಿತಾ | ಋಚ್ಛಿಷ್ಯತಿ | ಋಚ್ಛತು | 'ಆಡಜಾದೀನಾಮ್' ಆಟ್. 'ಆಟಶ್ಚ' ವೃದ್ಧಿ. ಆರ್ಚ್ಛತ್ | ಋಚ್ಛೇತ್ | ಋಚ್ಛ್ಯಾತ್ | ಆರ್ಚ್ಛೀತ್ | ಆರ್ಚ್ಛಿಷ್ಯತ್ ||

ಉಜ್ಝ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಉಜ್ಝತಿ | ಉಜ್ಝಾಞ್ಚಕಾರ | ಉಜ್ಝಿತಾ | ಉಜ್ಝಿಷ್ಯತಿ | ಉಜ್ಝತು | ಔಜ್ಝತ್ | ಉಜ್ಝೇತ್ | ಉಜ್ಝ್ಯಾತ್ | ಔಜ್ಝೀತ್ | ಔಜ್ಝಿಷ್ಯತ್ ||

ಲುಭ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಲುಭತಿ | ಲುಲೋಭ | ಲುಟನಲ್ಲಿ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೫೫. ತೀಷಸಹಲುಭರುಷರಿಷಃ || ೭–೨–೪೮ ||

ಇಚ್ಛತ್ಯಾದೇಃ ಪರಸ್ಯ ತಾದೇರಾರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಲೋಭಿತಾ, ಲೋಬ್ಧಾ | ಲೋಭಿಷ್ಯತಿ ||

|| ೧೩೫–೧೩೬ || ತೃಪ, ತೃಮ್ಫ=ತೃಪ್ತೌ (ಸಂತೋಷಪಡುವುದು.)

ತೃಪತಿ | ತತರ್ಪ | ತರ್ಪಿತಾ | ಅತರ್ಪೀತ್ || ತೃಮ್ಫತಿ ||

ವಾ || (ಶೇ ತೃಮ್ಫಾದೀನಾಂ ನುಮ್ ವಾಚ್ಯಃ)

ಆದಿಶಬ್ದಃ ಪ್ರಕಾರೇ, ತೇನ ಯೇಽತ್ರ ನಕಾರಾನುಷಕ್ತಾಸ್ತೇ ತೃಮ್ಫಾದಯಃ | ತತೃಮ್ಫ | ತೃಫ್ಯಾತ್ ||

ತಿ, ಇಷಸಹಲುಭರುಷರಿಷಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವ ಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯ', 'ಇಟ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಸ್ವರತಿ ಸೂತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಬರುತ್ತದೆ. ತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ವರ್ಣವು ಆರ್ಧಧಾತು ಕಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಷ, ಸಹ, ಲುಭ, ರುಷ, ರಿಷ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತಕಾರಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪ ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಲೋಭಿತಾ । ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಲೋಭ್+ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಝಷಸ್ತಥೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವದಿಂದ ಬಕಾರ. ಲೋಬ್ಧಾ । ಲೋಬ್ಧಾರೌ । ಲೋಬ್ಧಾರಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೋಭಿಷ್ಯತಿ । ಲುಭತು । ಅಲುಭತ್ । ಲುಭೇತ್ । ಲುಭ್ಯಾತ್ । ಅಲೋಭೀತ್ । ಅಲೋಭಿಷ್ಯತ್ ॥

ತೃಪ, ತೃಮ್ಫ ಎರಡು ಧಾತುಗಳಿಗೂ ತೃಪ್ತಿ ಅರ್ಥ. ಎರಡೂ ಸೇಟ್. ತೃಪ ಧಾತು. ತೃಪತಿ । ತತರ್ಪ । ತರ್ಪಿತಾ । ತರ್ಪಿಷ್ಯತಿ । ತೃಪತು । ಅತೃಪತ್ । ತೃಪೇತ್ । ತೃಪ್ಯಾತ್ । ಅತರ್ಪೀತ್ । ಅತರ್ಪಿಷ್ಯತ್ ॥ ತೃಮ್ಫ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ನಕಾರವಿರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಮಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ತೃನ್ಫ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅನಿ ದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಲೋಪ. ತೃಫ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಶ ಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. **ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ**—ಶ ಪರವಾದಾಗ ತೃಮ್ಫ್ ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತೃಮ್ಫ ಆದಿಯೆಂದರೆ ಇತರ ಧಾತುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ ಗೃಹೀತ ವಾದರೂ ಇದರಂತಿರುವ ಅಂದರೆ ನಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಧಾತುಗಳನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳ ಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ನುಮಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ತೃಮ್ಫತಿ । ತತೃಮ್ಫ । ತೃಮ್ಫಿತಾ । ತೃಮ್ಫಿಷ್ಯತಿ । ತೃಮ್ಫತು । ಅತೃಮ್ಫತ್ । ತೃಮ್ಫೇತ್ । ತೃಫ್ಯಾತ್ । 'ಅನಿದಿತಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಅತೃಮ್ಫೀತ್ । ಅತೃಮ್ಫಿಷ್ಯತ್ ॥

॥ ೧೩೭-೧೩೮ ॥ **ಮೃಡ, ಪೃಡ=ಸುಖನೇ (ಸುಖಕೊಡುವುದು.)**

ಮೃಡತಿ । ಪೃಡತಿ ॥

॥ ೧೩೯ ॥ **ಶುನ=ಗತೌ (ಹೋಗುವುದು.) ಶುನತಿ ॥**

॥ ೧೪೦ ॥ **ಇಷು=ಇಚ್ಛಾಯಾಮ್ (ಬಯಸುವುದು.)**

ಇಚ್ಛತಿ । ಏಷಿತಾ, ಏಷ್ಟಾ । ಏಷಿಷ್ಯತಿ । ಇಷ್ಯಾತ್ । ಐಷೀತ್ ॥

॥ ೧೪೧ ॥ ಕುಟ=ಕೌಟಿಲ್ಯೇ (ಕುಟಿಲತನ.)

ಗಾಙ್ಕುಟಾದೀತಿ ಙಿತ್ವಮ್ । ಚುಕುಟಿಥ । ಚುಕೋಟ, ಚುಕುಟ । ಕುಟಿತಾ ॥

॥ ೧೪೨ ॥ ಪುಟ=ಸಂಶ್ಲೇಷಣೇ (ಸೇರುವುದು.) ಪುಟತಿ, ಪುಟಿತಾ ।

॥ ೧೪೩ ॥ ಸ್ಫುಟ=ವಿಕಸನೇ (ಅರಳುವುದು.) ಸ್ಫುಟತಿ, ಸ್ಫುಟಿತಾ ।

॥ ೧೪೪–೧೪೫ ॥ ಸ್ಫುರ, ಸ್ಫುಲ=ಸಂಚಲನೇ (ಚಲಿಸುವುದು.)

ಸ್ಫುರತಿ । ಸ್ಫುಲತಿ ॥

ಮೃಡ, ಪೃಡ ಧಾತುಗಳು ಸೇಟ್. ಮೃಡತಿ । ಮಮರ್ಡ । ಮರ್ಡಿತಾ । ಮರ್ಡಿಷ್ಯತಿ । ಮೃಡತು । ಅಮೃಡತ್ । ಮೃಡೇತ್ । ಮೃಡ್ಯಾತ್ । ಅಮರ್ಡೀತ್ । ಅಮರ್ಡಿಷ್ಯತ್ ॥ ಹೀಗೆಯೇ ಪೃಡ ಧಾತುವೂ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಶುನ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಶುನತಿ । ಶುಶೋನ । ಶೋನಿತಾ । ಶೋನಿಷ್ಯತಿ । ಶುನತು । ಅಶುನತ್ । ಶುನೇತ್ । ಶುನ್ಯಾತ್ । ಅಶೋನೀತ್ । ಅಶೋನಿಷ್ಯತ್ ॥

ಇಷ್ ಧಾತು. ಉಕಾರ ಇತ್. ಸೇಟ್. ಇಷ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂ ಛಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛಾದೇಶ. ಇಛ್+ಅ+ತಿ. ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ಛ ಪರವಾದುದರಿಂದ 'ಛೇ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಕಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಇಚ್ಛತಿ ॥ ಇಯೇಷ । ಇಷ್+ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ತೀಷಸಹಲುಭರುಷರಿಷಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾದಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಇಡಾಗಮ. ಇಟ್ ಬಂದರೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದು ಏಷಿತಾ । ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಏಷ್+ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಷ್ಟುತ್ವ. ಏಷ್ಟಾ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಏಷಿಷ್ಯತಿ । ಇಚ್ಛತು । ಐಚ್ಛತ್ । ಇಚ್ಛೇತ್ । ಇಷ್ಯಾತ್ । ಆಇಷ್+ಇಸ್‌ಈತ್ । 'ಆಟಶ್ಚ' ವೃದ್ಧಿ. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಐಷೀತ್ । ಐಷಿಷ್ಟಾಮ್ । ಐಷಿಷುಃ ॥ ಐಷೀಃ । ಐಷಿಷ್ಟಮ್ । ಐಷಿಷ್ಟ ॥ ಐಷಿಷಮ್ । ಐಷಿಷ್ವ । ಐಷಿಷ್ಮ ॥ ಐಷಿಷ್ಯತ್ ॥

ಕುಟ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಕುಟಾದಿಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಞಿತ್, ಣಿತ್ತಾಗದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು 'ಗಾಙ್ಕುಟಾದಿಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಕುಟತಿ. ಚುಕೋಟ । ಚುಕುಟತುಃ । ಚುಕುಟುಃ ॥ ಚುಕುಟ್+ಇಥ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇದು ಙಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಚುಕುಟಿಥ । ಚುಕುಟಥುಃ । ಚುಕುಟ ॥ 'ಣಲುತ್ತಮೋ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲ್ ವಿಕಲ್ಪ ಣಿತ್ತೆಂದುದರಿಂದ ಣಿತ್ತಾದರೆ ಙಿತ್ವ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಗುಣ. ಣಿತ್ವವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಙಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಚುಕೋಟ, ಚುಕುಟ । ಚುಕುಟಿವ । ಚುಕುಟಿಮ ॥ ಕುಟಿತಾ. ಇಲ್ಲಿ ಙಿತ್ವ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ವಿಲ್ಲ. ಕುಟಿಷ್ಯತಿ । ಕುಟತು । ಅಕುಟತ್ । ಕುಟೇತ್ । ಕುಟ್ಯಾತ್ । ಅಕುಟೀತ್ । ಅಕುಟಿಷ್ಯತ್ ॥

ಪುಟ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಕುಟನಂತೇ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇ ಸೇಟಾದ ಸ್ಫುಟ ಧಾತುವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಲಿಟನಲ್ಲಿ 'ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಫಕಾರ ಉಳಿದು ಚರ್ತ್ವದಿಂದ ಪ ಬಂದು ಪುಸ್ಫೋಟ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ಫುರ, ಸ್ಫುಲ ಧಾತುಗಳು ಸೇಟ್ ಆಗುತ್ತವೆ. ಸ್ಫುರತಿ। ಪುಸ್ಫೋರ। ಸ್ಫುರಿತಾ। ಸ್ಫುರಿಷ್ಯತಿ। ಅಸ್ಫುರತ್। ಸ್ಫುರೇತ್। ಸ್ಫುರ್ಯಾತ್। ಅಸ್ಫುರೀತ್। ಅಸ್ಫುರಿಷ್ಯತ್॥ ಸ್ಫುಲ ಧಾತುವೂ ಹೀಗೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ನಿ, ನಿರ್, ವಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಷತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ಫುರ, ಸ್ಫುಲ ಧಾತುಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೬೦. ಸ್ಫುರತಿಸ್ಫುಲತ್ಯೋರ್ನಿರ್ನಿವಿಭ್ಯಃ ॥ ೮-೩-೭೬ ॥

ಷತ್ವಂ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ನಿಃಷ್ಫುರತಿ, ನಿಃಸ್ಫುರತಿ।

ಸ್ಫುರತಿಸ್ಫುಲತ್ಯೋಃ, ನಿರ್ನಿವಿಭ್ಯಃ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸಿವಾದೀನಾಂ ವಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ' ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ನಿರ್, ನಿ, ವಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಫುರತಿ, ಸ್ಫುಲತಿ ಧಾತುಗಳ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿರ್+ಸ್ಫುರತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಷತ್ವ ಬಂದರೆ ನಿರ್+ಷ್ಫುರತಿ. 'ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ' ನಿಃ+ಷ್ಫುರತಿ. 'ಖರ್ಪರೇ ಶರಿ ವಾ ವಿಸರ್ಗಲೋಪೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ' ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಲೋಪ ಬಂದರೆ ನಿಷ್ಫುರತಿ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ 'ವಾ ಶರಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವೇ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದರೆ ನಿಃಷ್ಫುರತಿ, 'ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸತ್ವ ಬಂದರೆ ನಿಸ್‌ಷ್ಫುರತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ' ಬಂದರೆ ನಿಷ್‌ಷ್ಫುರತಿ. ಹೀಗೆ ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಸ್ಫುಲತಿಗೂ ಹೀಗೆ ಮೂರು ರೂಪಗಳು. ನಿಃಷ್ಫುಲತಿ, ನಿಷ್ಫುಲತಿ, ನಿಷ್‌ಷ್ಫುಲತಿ॥ ನಿ, ವಿ ಗಳ ಪರವಾದಾಗಲೂ ಹೀಗೇ ಷತ್ವ ವಿಕಲ್ಪ. ನಿಸ್ಫುರತಿ, ನಿಷ್ಫುರತಿ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೧೪೬ ॥ **ಣೂ=ಸ್ತವನೇ (ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದು.)**

ಪರಿಣೂತಗುಣೋದಯಃ। ನುವತಿ। ನುನಾವ। ನುವಿತಾ॥

॥ ೧೪೭ ॥ **ಟುಮಸ್ಜೋ=ಶುದ್ಧೌ (ಸ್ನಾನ, ತೊಳೆಯುವುದು.)**

ಮಜ್ಜತಿ। ಮಮಜ್ಜ। ಮಮಜ್ಜಿಥ। ಮಸ್ಜಿನಶೋರಿತಿ ನುಮ್। ವಾ॥ (ಮಸ್ಜೇರಂತ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವೋ ನುಮ್ವಾಚ್ಯಃ) ಸಂಯೋಗಾದಿಲೋಪಃ।

ಮಮಙ್ಕ್ಥ। ಮಙ್ಕ್ತಾ। ಮಙ್‌ಕ್ಷ್ಯತಿ। ಅಮಾಙ್ಕ್ಷೀತ್। ಅಮಾಙ್ಕ್ತಾಮ್। ಅಮಾಙ್‌ಕ್ಷುಃ।

ಣೂ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಊಕಾರಾಂತವಾದುದು ಎನ್ನಲು ಪ್ರಮಾಣ ತೋರಿಸು ತ್ತಾನೆ. 'ಪರಿಣೂತಗುಣೋದಯಃ' ಉಕಾರಾಂತವಾಗಿದ್ದರೆ ಪರಿಣುತ ಎಂದಾಗು ತ್ತಿತ್ತು. 'ಣೋ ನಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಗೆ ನಕಾರ. ನು+ಅ+ತಿ. 'ಅಚಿಶ್ನು ಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉವಙ್. ನುವತಿ | ನುನು+ಅ. 'ಅಚೋಙ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ. ಆವಾದೇಶ. ನುನಾವ | ನು+ಇತಾ ಕುಟಾದಿನಿಮಿತ್ತ ಙಿತ್ವ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಉವಙ್. ನುವಿತಾ | ನುವಿಷ್ಯತಿ | ನುವತು | ಅನುವತ್ | ನುವೇತ್ | ನೂಯಾತ್ | ಅನುವೀತ್ | ಅನುವಿಷ್ಯತ್ ||

ಟುಮಸ್ಜೋ ಧಾತು. 'ಆದಿರ್ಞಿಟುಡವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟು ಇತ್ತಾಗು ತ್ತದೆ. ಓಕಾರ ಇತ್. ಮಸ್ಜ್ ಧಾತುಸ್ವರೂಪ. ಮಸ್ಜ್+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ. ಮಜ್ಜತಿ | ಮಮಸ್ಜ್+ ಅ. ಜಶ್ತ್ವ. ಮಮಜ್ಜ | ಮಮಜ್ಜತುಃ | ಮಮಜ್ಜುಃ || ಮಮಜ್ಜಿಥ | ಮಮಜ್ಜಥುಃ | ಮಮಜ್ಜ || ಮಮಜ್ಜ | ಮಮಜ್ಜಿವ | ಮಮಜ್ಜಿಮ || ಅನಿಟ್ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಮಮಸ್ಜ್ +ಥ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಮಸ್ಜಿನಶೋರ್ಝಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ನುಮ್ 'ಮಿದಚೋಽನ್ತ್ಯಾತ್ಪರಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬರಬೇಕು. ಆದರೆ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ—ಮಸ್ಜ್ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂತ್ಯಾಚ್ ಜಕಾರ. ಅದರ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಮಮಸ್ನ್ಜ್+ಥ. 'ಸ್ಕೋಃಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. 'ಚೋಃ ಕುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ. ಮಮಙ್ಕ್ಥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **ಲುಟ್** || ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಮಙ್ಕ್ತಾ | ಮಙ್ಕ್ತಾರೌ | ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** || ಮಙ್ಕ್ಷ್ಯತಿ | **ಲೋಟ್** || ಮಜ್ಜತು | **ಲಙ್** || ಅಮಜ್ಜತ್ | **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ಮಜ್ಜೇತ್ | **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** || ಮಜ್ಜ್ಯಾತ್ | **ಲುಙ್** || ಅಮಾಙ್ಕ್ಷೀತ್ | ಅಮಾಙ್ಕ್ತಾಮ್ | 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಅಮಾಙ್ಕ್ಷುಃ || ಅಮಾಙ್ಕ್ಷೀಃ | ಅಮಾಙ್ಕ್ತಮ್ | ಅಮಾಙ್ಕ್ತ || ಅಮಾಙ್ಕ್ಷಮ್ | ಅಮಾಙ್ಕ್ಷ್ವ | ಅಮಾಙ್ಕ್ಷ್ಮ || ಅಮಙ್ಕ್ಷ್ಯತ್ ||

|| ೧೪೮ || ರುಜೋ=ಭಙ್ಗೇ (ಮುರಿಯುವುದು.)

ರುಜತಿ | ರೋಕ್ತಾ | ರೋಕ್ಷ್ಯತಿ | ಅರೌಕ್ಷೀತ್ ||

|| ೧೪೯ || ಭುಜೋ=ಕೌಟಿಲ್ಯೇ (ಕುಟಿಲತನ ತೋರುವುದು.)

ರುಜಿವತ್ ||

|| ೧೫೦ || ವಿಶ=ಪ್ರವೇಶನೇ || ವಿಶತಿ ||

|| ೧೫೧ || ಮೃಶ=ಆಮರ್ಶನೇ | (ಮುಟ್ಟುವುದು.)

ಆಮರ್ಶನಂ ಸ್ಪರ್ಶಃ | ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚರ್ದುಪಧಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ | ಅಮ್ರಾಕ್ಷೀತ್, ಅಮಾರ್ಕ್ಷೀತ್, ಅಮೃಕ್ಷತ್ |

|| ೧೫೨ || ಷದ್ಲೃ=ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು | (ಅವಯವ ವಿಭಾಗ, ಗಮನ, ದುಃಖ.) ಸೀದತೀತ್ಯಾದಿ ||

|| ೧೫೩|| ಶದ್ಲೃ=ಶಾತನೇ (ಅವಯವ ವಿಭಾಗ.)

ರುಜೋ ಧಾತು. ಓಕಾರ ಇತ್. ಅನಿಟ್. ರುಜತಿ | ರುರೋಜ | ರೋಕ್ತಾ | (ಚೋಃ ಕುಃ) ರೋಕ್ಷ್ಯತಿ | ರುಜತು | ಅರುಜತ್ | ರುಜೇತ್ | ರುಜ್ಯಾತ್ || ಅರೌಕ್ಷೀತ್ | ಅರೌಕ್ತಾಮ್ | ಅರೌಕ್ಷುಃ || ಅರೌಕ್ಷೀಃ | ಅರೌಕ್ತಮ್ | ಅರೌಕ್ತ || ಅರೌಕ್ಷಮ್ | ಅರೌಕ್ಷ್ವ | ಅರೌಕ್ಷ್ಮ || ಅರೋಕ್ಷ್ಯತ್ || ಹೀಗೆಯೇ **ಭುಜೋ** ಧಾತುವೂ ಓದಿತ್ತಾಗಿ ಅನಿಟಾದುದರಿಂದ ರುಜಿನಂತೇ ರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಭುಜತಿ | ಬುಭೋಜ | ಭೋಕ್ತಾ | ಭೋಕ್ಷ್ಯತಿ | ಭುಜತು | ಅಭುಜತ್ | ಭುಜೇತ್ | ಭುಜ್ಯಾತ್ | ಅಭೌಕ್ಷೀತ್ | ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತ್ ||

ವಿಶ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ವಿಶತಿ | ವಿವೇಶ | ವೇಷ್ಟಾ | ವಿಶ್+ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ವೇಶ್+ಸ್ಯತಿ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದಾಗ 'ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಸ್ಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ವೇಕ್ಷ್ಯತಿ | ವಿಶತು | ಅವಿಶತ್ | ವಿಶೇತ್ | ವಿಶ್ಯಾತ್ | **ಲುಙ**ನಲ್ಲಿ 'ಶಲ ಇಗುಪಧಾದನಿಟಃ ಕ್ಸಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಕ್ಸಾದೇಶ. ಅವಿಕ್ಷತ್ | ಅವಿಕ್ಷತಾಮ್ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಅವೇಕ್ಷ್ಯತ್ ||

ಮೃಶ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ವಿಶಿನಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮೃಶತಿ | ಮಮರ್ಶ | ಮೃಶ್+ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ—' (ಸೂ. ೬೫೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಅಮಾಗಮ. ಬಂದರೆ ಮ್ರಷ್ಟಾ; ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಮರ್ಷ್ಟಾ (ಪುಗನ್ತಗುಣ). ಝಲಾದಿ ಅಕಿತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೀಗೇ ಎರಡು ರೂಪ. ಮರ್ಕ್ಷ್ಯತಿ, ಮ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ | ಮೃಶತು | ಅಮೃಶತ್ | ಮೃಶೇತ್ | ಮೃಶ್ಯಾತ್ | **ಲುಙ**ನಲ್ಲಿ ಅಮಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅಮ್ರಶ್+ಸೀತ್. 'ವದವ್ರಜಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ' ವೃದ್ಧಿ. ಷತ್ವ, ಕತ್ವ, ಷತ್ವ. ಅಮ್ರಾಕ್ಷೀತ್ | ಅಮ್ರಾಷ್ಟಾಮ್ | ಅಮ್ರಾಕ್ಷುಃ || ಅಮ್ರಾಕ್ಷೀಃ | ಅಮ್ರಾಷ್ಟಮ್ | ಅಮ್ರಾಷ್ಟ || ಅಮ್ರಾಕ್ಷಮ್ | ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ವ | ಅಮ್ರಾಕ್ಷ್ಮ || ಅಮಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ 'ಶಲ ಇಗುಪಧಾತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಕ್ಸ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಸ್ಪೃಶಮೃಶಕೃಷತೃಪದೃಪಾಂ ಚ್ಲೇಃ ಸಿಜ್ವಾ ವಾಚ್ಯಃ' ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸಿಚ್. ಅಮೃಶ್+ಸೀತ್.

ಹಿಂದಿನಂತೆ ವೃದ್ಧ್ಯಾದಿ. ಅಮಾರ್ಕ್ಷೀತ್ । ಅಮಾರ್ಷ್ಟಾಮ್ । ಅಮಾರ್ಕ್ಷುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಚ್ಲಿಗೆ ಕ್ಸ ಬಂದರೆ ಅದು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲ. ಅಮೃಶ್+ಸತ್. ಷತ್ವಾದಿ. ಅಮೃಕ್ಷತ್ (ಅಭವತ್‌ವತ್) । ಲೃಜ್ ॥ ಅಮ್ರಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಮರ್ಕ್ಷ್ಯತ್ ॥

ಷದ್ಲೃ ಧಾತು. ಲೃದಿತ್. 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ', ಸದ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಶಪರವಾದಾಗ 'ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ—' (ಸೂ. ೪೮೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸೀದಾದೇಶ. ಸೀದತಿ ॥ ಸಸಾದ । ಸೇದತುಃ (ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ) । ಸೇದುಃ ॥ ಸೇದಿಥ, ಸಸತ್ಥ । ಸೇದಥುಃ । ಸೇದ ॥ ಸಸಾದ, ಸಸದ । ಸೇದಿವ । ಸೇದಿಮ ॥ ಸತ್ತಾ । ಸತ್ಸ್ಯತಿ । ಸೀದತು । ಅಸೀದತ್ । ಸೀದೇತ್ । ಸದ್ಯಾತ್ । ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಲೃದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙ್. ಅಸದತ್ (ಅಭವತ್‌ವತ್) । ಅಸತ್ಸ್ಯತ್ ॥

ಶದ್ ಧಾತುವೂ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಲೃದಿತ್. ಅನಿಟ್. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದರೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತಙ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೬೧. ಶದೇ ಶಿತಃ ॥ ೧-೩-೬೦ ॥

ಶಿದ್ಭಾವಿನೋಽಸ್ಮಾತ್ತಙಾನೌ ಸ್ತಃ । ಶೀಯತೇ । ಶೀಯತಾಮ್ । ಅಶೀಯತ । ಶೀಯೇತ ॥ ಶಶಾದ । ಶತ್ತಾ । ಶತ್ಸ್ಯತಿ । ಅಶದತ್ । ಅಶತ್ಸ್ಯತ್ ॥

॥ ೧೫೪ ॥ ಕ್ಷೈ=ವಿಕ್ಷೇಪೇ (ಚೆಲ್ಲುವುದು.)

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅನುದಾತ್ತಙಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಶ್ ಇತ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಶಿತ್. ತಸ್ಮಾತ್. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ— ಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕ ಶದ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ತಙ್ (೯) ಆನ ಇವು ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಶಿತ್ತನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಲಟ್, ಲೋಟ್, ಲಙ್, ವಿಧಿಲಿಙ್ ನಾಲ್ಕು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಇದು ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾಸ್ಥಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಶೀಯ ಆದೇಶ. ಶೀಯತೇ । ಶೀಯೇತೇ । ಶೀಯಂತೇ (ಏಧತೇವತ್) ॥

ಲೋಟ್ ॥ ಶೀಯತಾಮ್ (ಏಧತಾಮ್‌ವತ್) । ಲಙ್ ॥ ಅಶೀಯತ । ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಶೀಯೇತ । ಲಿಟ್ ॥ ಶಶಾದ । ಲುಟ್ ॥ ಶತ್ತಾ (ಖರಿಚ

ಲೃಟ್ ॥ ಶತ್ಸ್ಯತಿ । ಲೃಙ್ ॥ ಅಶತ್ಸ್ಯತ್ ॥ ಲುಙನಲ್ಲಿ ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙ್. ಅಶದತ್ । ಇತ್ಯಾದಿ.

ಕೄ ಧಾತು. ಋಕಾರಾಂತ. ಸೇಟ್. ಋೂ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಋದನ್ತಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೬೨. ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ ॥ ೭-೧-೧೦೦ ॥

ಋದನ್ತಸ್ಯ ಧಾತೋರಂಗಸ್ಯ ಇತ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಕಿರತಿ । ಚಕಾರ । ಚಕರತುಃ । ಚಕರುಃ ॥ ಕರೀತಾ, ಕರಿತಾ । ಕೀರ್ಯಾತ್ ॥

ಋತಃ, ಇತ್, ಧಾತೋಃ ॥ ಋತಃ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಋಕಾರಾಂತಧಾತುವಿನ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಉರಣ್ರಪರಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಇರ್ ಬಂದು ಕಿರ್+ಅ+ತಿ=ಕಿರತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕಿರತಃ । ಕಿರಂತಿ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಲಿಟ್ ॥ ಚಕೄ+ಅ. ವೃದ್ಧಿ, ಚಕಾರ. ಚಕೄ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಋಚ್ಛತ್ಯೄತಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಚಕರತುಃ । ಚಕರುಃ ॥ ಚಕರಿಥ । ಚಕರಥುಃ । ಚಕರ ॥ ಚಕಾರ, ಚಕರ । ಚಕರಿವ । ಚಕರಿಮ ॥ ಲುಟ್ ॥ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ಗುಣಬಂದಾಗ ಕರಿತಾ ಎಂದು ಒಂದು ರೂಪ. 'ವೄತೋ ವಾ' (ಸೂ. ೬೧೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟಗೆ ವಿಕಲ್ಪದೀರ್ಘ. ಕರೀತಾ ಎಂದು ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೃಟ್ ॥ ಕರಿಷ್ಯತಿ, ಕರೀಷ್ಯತಿ । ಲೋಟ್ ॥ ಕಿರತು । ಲಙ್ ॥ ಅಕಿರತ್ । ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಕಿರೇತ್ । ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಕೄ+ಯಾತ್. ಇತ್ವ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಹಲಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಕೀರ್ಯಾತ್ । ಲುಙ್ ॥ ಅಕಾರೀತ್ । ಅಕಾರಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅಕಾರಿಷುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೃಙ್ ॥ ಅಕರಿಷ್ಯತ್, ಅಕರೀಷ್ಯತ್ । ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತು ಬಂದಾಗ ಸುಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕೄ ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಟ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೬೩. ಕಿರತೌ ಲವನೇ ॥ ೬-೧-೧೪೦ ॥

ಉಪಾತ್ಕಿರತೇಃ ಸುಟ್ ಛೇದನೇ । ಉಪಸ್ಕಿರತಿ ॥

ವಾ ॥ (ಅಡಭ್ಯಾಸವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ ಸುಟ್ ಕಾತ್ ಪೂರ್ವ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್) ಉಪಾಸ್ಕಿರತ್ । ಉಪಚಸ್ಕಾರ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಉಪಾತ್ ಪ್ರತಿಯತ್ನೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಾತ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಸುಟ್ ಕಾತ್ ಪೂರ್ವಃ' ಸೂತ್ರಾನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪ

ಉಪಸರ್ಗದಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ೄ ಧಾತುವಿಗೆ ಭೇದರೂಪಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಸುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪ+ಕಿರತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಭೇದರೂಪಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಸುಡಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಉಪಸ್ಕಿರತಿ. ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ—ಅಡಾಗಮ, ಅಭ್ಯಾಸ ಇವುಗಳ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಸುಡಾಗಮ ಕ್ೄ ಧಾತುವಿನ ಕಕಾರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೇ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಡಾಗಮ ವ್ಯವಧಾನಕ್ಕೆ ಉಪ+ಅಕಿರತ್. ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಕಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ, ಉಪಾಸ್ಕಿರತ್. ಅಭ್ಯಾಸವ್ಯವಧಾನಕ್ಕೆ ಉಪ+ಚಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಕಕಾರದ ಹಿಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಚಸ್ಕಾರ ॥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಇತರ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ೄ ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೬೪. ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಪ್ರತೇಶ್ಚ ॥ ೬-೧-೧೪೧ ॥

ಉಪಾತ್ಪ್ರತೇಶ್ಚ ಕಿರತೇಃ ಸುಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ । ಉಪಸ್ಕಿರತಿ । ಪ್ರತಿಸ್ಕಿರತಿ ॥

॥ ೧೫೫ ॥ ಗೄ=ನಿಗರಣೇ (ನುಂಗುವುದು.)

ಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಪ್ರತೇಃ, ಚ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಉಪಾತ್' ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರದ ಚಕಾರದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕಿರತೌ ಲವನೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿರತೌ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಸುಟ್ ಕಾತ್ ಪೂರ್ವಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪ, ಪ್ರತಿ, ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ೄ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂಸಾರೂಪ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಸುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಟ್ ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಕಿರತಿಗೆ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪ+ಸ್+ಕಿರತಿ=ಉಪಸ್ಕಿರತಿ. ಪ್ರತಿಸ್ಕಿರತಿ ॥

ಗೄ ಧಾತು. ಇದೂ ಋೂಕಾರಾಂತವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ವ ಬಂದರೆ ಗಿರತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲತ್ವ ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಗೄ ಧಾತುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೬೫. ಅಚಿ ವಿಭಾಷಾ ॥ ೮-೨-೨೧ ॥

ಗಿರತೇ ರೇಫಸ್ಯ ಲೋ ವಾಽಜಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ । ಗಿರತಿ, ಗಿಲತಿ । ಜಗಾರ, ಜಗಾಲ । ಜಗರಿಥ, ಜಗಲಿಥ । ಗರೀತಾ, ಗರಿತಾ । ಗಲೀತಾ, ಗಲಿತಾ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಗ್ರೋ ಯಙಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಗ್ರಃ', 'ಕೃಪೋರೋಲಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ರಃ ಲಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಧಾತೋಃ ಉಚ್ಯಮಾನಂ ಕಾರ್ಯಂ ತತ್ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಭವತಿ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಯೇ' ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದು ಅದರ ಅರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗೃ ಧಾತುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ ಅಜಾದಿಯಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಲತ್ವ ಬಂದರೆ ಗಿಲತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು. ಕೄ ಧಾತುವಿನಂತೇ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್ ‖ ಜಗಾರ, ಜಗಾಲ । **ಲುಟ**ನಲ್ಲಿ ಇಟಗೆ ದೀರ್ಘವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳು. ಗರೀತಾ, ಗರಿತಾ, ಗಲೀತಾ, ಗಲಿತಾ । **ಲೃಟ**ನಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳು. ಗರೀಷ್ಯತಿ, ಗರಿಷ್ಯತಿ, ಗಲೀಷ್ಯತಿ, ಗಲಿಷ್ಯತಿ ‖ **ಲೋಟ್** ‖ ಗಿರತು, ಗಿಲತು । **ಲಙ್** ‖ ಅಗಿರತ್, ಅಗಿಲತ್ । **ವಿಧಿಲಿಙ್** ‖ ಗಿರೇತ್, ಗಿಲೇತ್ । **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ‖ ಗೀರ್ಯಾತ್ । **ಲುಙ್** ‖ ಅಗಾರೀತ್, ಅಗಾಲೀತ್ । **ಲೃಙ್** ‖ ಅಗರೀಷ್ಯತ್, ಅಗರಿಷ್ಯತ್, ಅಗಲಿಷ್ಯತ್, ಅಗಲೀಷ್ಯತ್ ‖

‖ ೧೫೬ ‖ **ಪ್ರಚ್ಛ=ಜ್ಞೀಪ್ಸಾಯಾಮ್ (ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳುವುದು.)**

'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾ—' ಇತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ । ಪೃಚ್ಛತಿ । ಪಪ್ರಚ್ಛ । ಪಪ್ರಚ್ಛತುಃ । ಪಪ್ರಚ್ಛುಃ । ಪ್ರಷ್ಟಾ । ಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ । ಅಪ್ರಾಕ್ಷೀತ್ ‖

‖ ೧೫೭ ‖ **ಮೃಙ್=ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ (ಸಾಯುವುದು.)**

ಪ್ರಚ್ಛ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿ ಛ ಇರುವುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮ ಬಂದು ಶ್ಚುತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಶವಿಕರಣ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದು ಪರವಾದಾಗ 'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ರೇಫಕ್ಕೆ ಋ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಪೃಚ್ಛತಿ ‖ **ಲಿಟ್** ‖ ಪಪ್ರಚ್ಛ । ಪಪ್ರಚ್ಛತುಃ । ಪಪ್ರಚ್ಛುಃ ‖ ಪಪ್ರಚ್ಛಿಥ, ಪಪ್ರಷ್ಠ । ಪಪಚ್ಛಥುಃ । ಪಪ್ರಚ್ಛ ‖ ಪಪ್ರಚ್ಛ । ಪಪ್ರಚ್ಛಿವ । ಪಪ್ರಚ್ಛಿಮ ‖ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದರಿಂದ ಕಿತ್ವವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಬರಲಿಲ್ಲ. **ಲುಟ್** ‖ ಪ್ರಚ್ಛ್+ತಾ. 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಛಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಛ ಹೋದರೆ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಚಕಾರ(ತುಕ್)ವೂ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಷ್+ತಾ. 'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ' ಪ್ರಷ್ಟಾ । ಪ್ರಷ್ಟಾರಃ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ‖ ಪ್ರಚ್ಛ್+ಸ್ಯತಿ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಷತ್ವ. 'ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ' ಪ್ರಕ್+ಸ್ಯತಿ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಿ । ಪ್ರಕ್ಷ್ಯತಃ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ‖ ಪೃಚ್ಛತು ‖ **ಲಙ್** ‖ ಅಪೃಚ್ಛತ್ । **ವಿಧಿಲಿಙ್** ‖ ಪೃಚ್ಛೇತ್ ।

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಪೃಚ್ಛ್ಯಾತ್ । **ಲುಙ್** ॥ ಅಪ್ರಚ್ಛ್+ಸ್‌ಈತ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಷತ್ವ. 'ವದವ್ರಜಹಲಂತಸ್ಯಾಚಃ' ವೃದ್ಧಿ. ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಷತ್ವ. ಅಪ್ರಾಕ್ಷೀತ್ । ಅಪ್ರಾಷ್ಟಾಮ್ । ಅಪ್ರಾಕ್ಷುಃ ॥ ಅಪ್ರಾಕ್ಷೀಃ । ಅಪ್ರಾಷ್ಟಮ್ । ಅಪ್ರಾಷ್ಟ ॥ ಅಪ್ರಾಕ್ಷಮ್ । ಅಪ್ರಾಕ್ಷ್ವ । ಅಪ್ರಾಕ್ಷ್ಮ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅಪ್ರಕ್ಷ್ಯತ್ ।

ಮೃಙ್ ಧಾತು. ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅನುದಾತ್ತಙಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆತ್ಮನೇಪದವೆಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಮೃಙ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತಙ್ ನಿಯಮ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೬೬೭. ಮ್ರಿಯತೇರ್ಲುಙ್‌ಲಿಙೋಶ್ಚ ॥ ೧-೩-೬೧ ॥

ಲುಙ್‌ಲಿಙೋಃ ಶಿತಶ್ಚ ಪ್ರಕೃತಿಭೂತಾನ್ಮೃಙಸ್ತಙ್ ನಾನ್ಯತ್ರ । ರಿಙ್ । ಇಯಙ್ । ಮ್ರಿಯತೇ । ಮಮಾರ । ಮರ್ತಾ । ಮರಿಷ್ಯತಿ । ಮೃಷೀಷ್ಟ । ಅಮೃತ ॥

ಮ್ರಿಯತೇಃ, ಲುಙ್‌ಲಿಙೋಃ, ಚ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅನುದಾತ್ತಙಿತಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಸೂತ್ರದ ಚಕಾರದಿಂದ 'ಶದೇಃ ಶಿತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುಕರ್ಷ. 'ಪ್ರಕೃತಿಭೂತಾತ್' ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲುಙ್, ಲಿಙ್, ಶಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ಮೃಙ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇತರ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ತಙ್ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತಙ್, ಇತರ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ಲಟ್ ॥ ಶ ಇರುವುದರಿಂದ ತಙ್. ಮೃ+ಅ+ತೇ. 'ರಿಙ್‌ಶಯಗ್ಲಿಙ್ಕ್ಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರಿಙಾದೇಶ. ಮ್ರಿ+ಅ+ತೇ. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಙ್. ಮ್ರಿಯತೇ । ಮ್ರಿಯೇತೇ । ಮ್ರಿಯನ್ತೇ ॥ ಮ್ರಿಯಸೇ । ಮ್ರಿಯೇಥೇ । ಮ್ರಿಯಧ್ವೇ ॥ ಮ್ರಿಯೇ । ಮ್ರಿಯಾವಹೇ । ಮ್ರಿಯಾಮಹೇ ॥ ಲಿಟ್, ಲುಟ್, ಲೃಟ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮೃಮೃ+ಅ. 'ಉರತ್' ಮಮೃ+ಅ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಮಮಾರ । ಮಮ್ರತುಃ । ಮಮ್ರುಃ ॥ ಮಮರ್ಥ । ಋದನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಭಾರದ್ವಾಜಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಮಮ್ರಥುಃ । ಮಮ್ರ ॥ ಮಮಾರ, ಮಮರ । ಮಮ್ರಿವ । ಮಮ್ರಿಮ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ಮರ್ತಾ । **ಲೃಟ್** ॥ 'ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟ್. ಮರಿಷ್ಯತಿ । **ಲೋಟ್** ॥ ಮ್ರಿಯತಾಮ್ । **ಲಙ್** ॥ ಅಮ್ರಿಯತ । **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಮ್ರಿಯೇತ । **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಮ್ರಿಯಾತ್ । ರಿಙ್ ಬಂದಿದೆ. **ಲುಙ್** ॥ ಅಮೃ+ಸ್+ತ. 'ಹ್ರಸ್ವಾದಂಗಾತ್'

ಸಲೋಪ. ಅಮೃತ। ಅಮೃಷಾತಾಮ್। ಅಮೃಷತ॥ ಅಮೃಥಾಃ। ಅಮೃಷಾಥಾಮ್। ಅಮೃಢ್ವಮ್॥ ಅಮೃಷಿ। ಅಮೃಷ್ವಹಿ। ಅಮೃಷ್ಮಹಿ॥ ಲೃಙ್॥ ಅಮರಿಷ್ಯತ್॥

॥ ೧೫೮ ॥ ಪೃಙ್=ವ್ಯಾಯಾಮೇ (ದೀರ್ಘವಾಗುವುದು.)

ಪ್ರಾಯೇಣಾಯಂ ವ್ಯಾಙ್‌ಪೂರ್ವಃ। ವ್ಯಾಪ್ರಿಯತೇ। ವ್ಯಾಪಪ್ರೇ। ವ್ಯಾಪಪ್ರಾತೇ। ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯತೇ। ವ್ಯಾಪೃತ। ವ್ಯಾಪೃಷಾತಾಮ್।

॥ ೧೫೯ ॥ ಜುಷೀ=ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ

(ಪ್ರೀತಿಸುವುದು, ಸೇವಿಸುವುದು.) ಜುಷತೇ। ಜುಜುಷೇ॥

॥ ೧೬೦ ॥ ಓವಿಜೀ=ಭಯಚಲನಯೋಃ (ಹೆದರುವುದು, ಹೋಗುವುದು.) ಪ್ರಾಯೇಣಾಯಮುತ್ಪೂರ್ವಃ। ಉದ್ವಿಜತೇ॥

೬೬೭. ವಿಜ ಇಟ್ ॥ ೧-೨-೨ ॥

ವಿಜೇಃ ಪರಃ ಇಡಾದಿಪ್ರತ್ಯಯೋ ಙಿದ್ವತ್। ಉದ್ವಿಜಿತಾ॥

ಇತಿ ತುದಾದಯಃ

ಪೃಙ್ ಧಾತು. ಅತ್ಮನೇಪದೀ. ಇದು ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಆಙ್ (ವ್ಯಾಙ್) ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ರಿಙ್, ಇಯಙ್. ವ್ಯಾಪ್ರಿಯತೇ॥ ವ್ಯಾಪಪ್ರೇ। ವ್ಯಾಪಪ್ರಾತೇ। ವ್ಯಾಪಪ್ರಿರೇ॥ ವ್ಯಾಪಪೃಷೇ। ವ್ಯಾಪಪ್ರಾಥೇ। ವ್ಯಾಪಪೃಢ್ವೇ॥ ವ್ಯಾಪಪ್ರೇ। ವ್ಯಾಪಪೃವಹೇ। ವ್ಯಾಪಪೃಮಹೇ॥ ವ್ಯಾಪರ್ತಾ। ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯತಿ। ವ್ಯಾ ಪ್ರಿ ಯ ತಾ ಮ್। ವ್ಯಾ+ಅಪ್ರಿಯತ=ವ್ಯಾಪ್ರಿಯತ। ವ್ಯಾಪ್ರಿಯೇತ। ವ್ಯಾಪ್ರಿಯಾತ್। ವ್ಯಾಪೃತ (ಅಮೃತವತ್)। ವ್ಯಾಪರಿಷ್ಯತ॥

ಜುಷೀ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಈಕಾರ ಇತ್. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಜುಷತೇ। ಜುಜುಷೇ। ಜೋಷಿತಾ। ಜೋಷಿಷ್ಯತಿ। ಜುಷತಾಮ್। ಅಜುಷತ। ಜುಷೇತ। ಜುಷೀತ। ಅಜುಷಿಷ್ಟ। ಅಜೋಷಿಷ್ಯತ॥

ಓವಿಜೀ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಓಕಾರ ಈಕಾರ ಇತ್. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ 'ಉತ್' ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಉದ್ವಿಜತೇ। ಉದ್ವಿವಿಜೇ। ಲುಟಿನಲ್ಲಿ ಪುಗನ್ತಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇಡಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಙಿತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವಿಜಃ, ಇಟ್॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಗಾಙ್‌ಕುಟಾದಿಭ್ಯಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಙಿತ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವಿಜ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಇಡಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಙಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. 'ಇತಾ' ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದ್ವಿಜಿತಾ। ಉದ್ವಿಜಿಷ್ಯತಿ। ಉದ್ವಿಜತಾಮ್। ಉತ್+ಅವಿಜತ=ಉದವಿಜತ। ಉದ್ವಿಜೇತ। ಉದ್ವಿಜಿಷೀಷ್ಟ। ಉದವಿಜಿಷ್ಟ। ಉದವಿಜಿಷ್ಯತ॥

೭. ಅಥ ರುಧಾದಯಃ

॥ ೧೬೧ ॥ ರುಧಿರ್ = ಆವರಣೇ (ಮುಚ್ಚುವುದು.)

ರುಧಾದಿಗೆ ಶ್ನಮ್ ವಿಕರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೬೮. ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಮ್ ॥ ೩-೧-೭೮ ॥

ಶಪೋಽಪವಾದಃ ॥ ರುಣದ್ಧಿ । ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ । ರುನ್ಧಃ । ರುನ್ಧನ್ತಿ । ರುಣತ್ಸಿ । ರುನ್ಧಃ । ರುನ್ಧ । ರುಣಧ್ಮಿ । ರುನ್ಧ್ವಃ । ರುನ್ಧ್ಮಃ । ರುನ್ಧೇ । ರುನ್ಧಾತೇ । ರುನ್ಧತೇ । ರುನ್ತ್ಸೇ । ರುನ್ಧಾಥೇ । ರುನ್ಧ್ವೇ । ರುನ್ಧೇ । ರುನ್ಧ್ವಹೇ । ರುನ್ಧ್ಮಹೇ । ರುರೋಧ, ರುರುಧೇ । ರೋದ್ಧಾಸಿ, ರೋದ್ಧಾಸೇ । ರೋತ್ಸ್ಯತಿ, ರೋತ್ಸ್ಯತೇ । ರುಣದ್ಧು, ರುನ್ಧಾತ್ । ರುನ್ಧಾಮ್ । ರುನ್ಧನ್ತು । ರುನ್ಧಿ । ರುಣಧಾನಿ । ರುಣಧಾವ । ರುಣಧಾಮ । ರುನ್ಧಾಮ್ । ರುನ್ಧಾತಾಮ್ । ರುನ್ಧತಾಮ್ । ರುನ್ತ್ಸ್ವ । ರುಣಧೈ । ರುಣಧಾವಹೈ । ರುಣಧಾಮಹೈ । ಅರುಣತ್, ಅರುಣದ್ । ಅರುನ್ಧಾಮ್ । ಅರುನ್ಧನ್ । ಅರುಣಃ, ಅರುಣತ್, ಅರುಣದ್ । ಅರುನ್ಧ । ಅರುನ್ಧಾತಾಮ್ । ಅರುನ್ಧತ । ಅರುನ್ಧಾಃ । ರುನ್ಧ್ಯಾತ್, ರುನ್ಧೀತ । ರುಧ್ಯಾತ್, ರುತ್ಸೀಷ್ಟ । ಅರುಧತ್, ಅರೌತ್ಸೀತ್ । ಅರುದ್ಧ । ಅರುತ್ಸಾತಾಮ್ । ಅರುತ್ಸತ । ಅರೋತ್ಸ್ಯತ್, ಅರೋತ್ಸ್ಯತ ॥

ರುಧ್ ಧಾತುವೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಗಣಕ್ಕೆ ರುಧಾದಿಗಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದೀ. ಅನಿಟ್. ಇರ್ ಇತ್ತಾದರೆ ರುಧ್ ಧಾತು ಸ್ವರೂಪ. ಲಟನಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ ವಾಗಿ 'ಶ್ನಮ್' ವಿಕರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರುಧಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ನಮ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ನಮಿನಲ್ಲಿ 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರವೂ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರವೂ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪ ವಾದರೆ ನ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ರುನಧ್ + ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಟ್ ಕುಪ್ವಾಙ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ' ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. 'ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ. ರುಣಧ್ + ಧಿ. 'ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ' ಪೂರ್ವಧಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶ. ರುಣದ್ಧಿ । ರುಣಧ್ + ತಸ್. 'ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ನವಿಕರಣದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ರುನ್ಧ್+ತಸ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಕ್ಕೆ ಧ, ಧಕ್ಕೆ ದ ಆದೇಶ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ರುನ್ದ್ಧಃ । 'ಝರೋ ಝರಿ ಸವರ್ಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಲೋಪ. (ದಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ ಹೇಳಿದ್ದರೂ, ಲುಪ್ತರೂಪವೇ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.) ರುನ್ಧಃ । ರುಣಧ್+ಅನ್ತಿ. ಅಲೋಪ. ರುನ್ಧನ್ತಿ । ರುಣಧ್+ಸಿ. 'ಖರಿಚ' ರುಣತ್+ಸಿ=ರುಣತ್ಸಿ. ರುಣಧ್+ಥಸ್. ಅಲೋಪ. ಥಕ್ಕೆ ಧ. ಧಕ್ಕೆ ದ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಲೋಪ. ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಹೀಗೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ರುನ್ಧಃ । ರುನ್ಧ ॥ ರುಣಧ್ಮಿ । ರುನ್ಧ್ವಃ । ರುನ್ಧ್ಮಃ ॥ ಆ.—ರುಣಧ್+ತೇ. ಧತ್ವ, ದತ್ವ, ಅಲೋಪ. ದಲೋಪ ವಿಕಲ್ಪ, ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ. ರುನ್ಧೇ । ರುನ್ಧಾತೇ । ರುನ್ಧತೇ ॥ 'ಆತ್ಮನೇ ಪದೇಷ್ವನತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಕ್ಕೆ ಅತಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ರುನ್ತ್ಸೇ । ರುನ್ಧಾಥೇ । ರುನ್ಧ್ವೇ ॥ ರುನ್ಧೇ । ರುನ್ಧ್ವಹೇ । ರುನ್ಧ್ಮಹೇ ॥

ಲಿಟ್ ॥ ರುಧ್‌ರುದ್+ಅ. 'ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ' ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯ. ರುರೋಧ । ರುರುಧತುಃ । ರುರುಧುಃ ॥ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮ ದಿಂದ ಥಲಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪ ಇಟ್. ರುರೋಧಿಥ, ರುರೋದ್ಧ । ರುರುಧಥುಃ । ರುರುಧ ॥ ರುರೋಧ । ರುರುಧಿವ । ರುರುಧಿಮ ॥ ಆ.—ರುರುಧೇ । ರುರುಧಾತೇ । ರುರುಧಿರೇ ॥ ರುರುಧಿಷೇ । ರುರುಧಾಥೇ । ರುರುಧಿಧ್ವೇ ॥ ರುರುಧೇ । ರುರುಧಿವಹೇ । ರುರುಧಿ ಮಹೇ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ರುಧ್+ತಾ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ತಕ್ಕೆ ಧ, ಧಕ್ಕೆ ದ. ವಿಕಲ್ಪ ದಲೋಪ. ರೋದ್ಧಾ । ರೋದ್ಧಾರೌ । ರೋದ್ಧಾರಃ ॥ ರೋದ್ಧಾಸಿ । ರೋದ್ಧಾಸ್ಥಃ । ರೋದ್ಧಾಸ್ಥ ॥ ರೋದ್ಧಾಸ್ಮಿ । ರೋದ್ಧಾಸ್ವಃ । ರೋದ್ಧಾಸ್ಮಃ ॥ ಆ.—ರೋದ್ಧಾ । ರೋದ್ಧಾರೌ । ರೋದ್ಧಾರಃ ॥ ರೋದ್ಧಾಸೇ । ರೋದ್ಧಾಸಾಥೇ । ರೋದ್ಧಾಧ್ವೇ ॥ ರೋದ್ಧಾಹೇ । ರೋದ್ಧಾಸ್ವಹೇ । ರೋದ್ಧಾಸ್ಮಹೇ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ರುಧ್+ಸ್ಯತಿ. ಲಘೂಪಧಗುಣ. 'ಖರಿಚ' ಧಕ್ಕೆ ತಕಾರ. ರೋತ್ಸ್ಯತಿ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ರೋತ್ಸ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ಲಟನಂತೇ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೂಪ. ರುಣಧ್+ತು=ರುಣದ್ಧು. ರುಣಧ್+ತಾತ್. ಇದು ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಶ್ನದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರುನ್ಧಾತ್ । ರುಣಧ್+ತಾಮ್=ರುನ್ಧಾಮ್ । ರುಣಧ್+ಅನ್ತು=ರುನ್ಧನ್ತು ॥ ರುಣಧ್+ಹಿ. ಹಿ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಶ್ನದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಹುಝಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಧಿಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ. ರುನ್ಧಿ, ರುನ್ಧಾತ್ । ರುನ್ಧಮ್ । ರುನ್ಧ ॥ ಆಟ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉತ್ತಮದಲ್ಲಿ ಅಲೋಪವಿಲ್ಲ. ರುಣಧಾನಿ । ರುಣಧಾವ । ರುಣಧಾಮ ॥ ಆ.—ರುನ್ಧಾಮ್ । ರುನ್ಧಾತಾಮ್ । ರುನ್ಧತಾಮ್ ॥ ರುನ್ತ್ಸ್ವ । ರುನ್ಧಾಥಾಮ್ । ರುನ್ಧ್ವಮ್ ॥ ರುಣಧೈ । ರುಣಧಾವಹೈ । ರುಣಧಾಮಹೈ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅರುಣಧ್+ತ್.

'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘಾತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿ(ಸಿಗೂ)ಲೋಪ. 'ಝಲಾಂ ಜಶೋನ್ತೇ' ಧಕ್ಕೆ ದಾದೇಶ. 'ವಾವಸಾನೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ತಕಾರ. ಅರುಣತ್, ಅರುಣದ್ । ಅರುನ್ಧಾಮ್ । ಅರುನ್ಧನ್ ॥ ಅರುಣತ್, ಅರುಣದ್ । ಅರುನ್ಧಮ್ । ಅರುನ್ಧ ॥ ಅರುಣದಮ್ । ಅರುನ್ಧ್ವ । ಅರುನ್ಧ್ಮ ॥ ಮಧ್ಯಮ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅರುಣದ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ದಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ ವಿಕಲ್ಪ. ರುತ್ವ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದು ಅರುಣಃ ಎಂದೂ ಮೂರನೇ ರೂಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ.—ಅರುಣಧ್+ತ=ಅರುನ್ಧ । ಅರುನ್ಧಾತಾಮ್ । ಅರುನ್ಧತ ॥ ಅರುನ್ಧಾಃ । ಅರುನ್ಧಾಥಾಮ್ । ಅರುನ್ಧ್ವಮ್ ॥ ಅರುನ್ಧಿ । ಅರುನ್ಧ್ವಹಿ । ಅರುನ್ಧ್ಮಹಿ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ರುಣಧ್+ಯಾತ್. ಯಾಸುಟ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಲೋಪ. ರುನ್ಧ್ಯಾತ್ । ರುನ್ಧ್ಯಾತಾಮ್ । ರುನ್ಧ್ಯುಃ ॥ ರುನ್ಧ್ಯಾಃ । ರುನ್ಧ್ಯಾತಮ್ । ರುನ್ಧ್ಯಾತ ॥ ರುನ್ಧ್ಯಾಮ್ । ರುನ್ಧ್ಯಾವ । ರುನ್ಧ್ಯಾಮ ॥ ಸಲೋಪಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆ.—ರುನ್ಧೀತ । ರುನ್ಧೀಯಾತಾಮ್ । ರುನ್ಧೀರನ್ ॥ ರುನ್ಧೀಥಾಃ । ರುನ್ಧೀಯಾಥಾಮ್ । ರುನ್ಧೀಧ್ವಮ್ ॥ ರುನ್ಧೀಯ । ರುನ್ಧೀವಹಿ । ರುನ್ಧೀಮಹಿ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ರುಧ್ಯಾತ್ । ರುಧ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ರುಧ್ಯಾಸುಃ ॥ ರುಧ್ಯಾಃ । ರುಧ್ಯಾಸ್ತಮ್ । ರುಧ್ಯಾಸ್ತ ॥ ರುಧ್ಯಾಸಮ್ । ರುಧ್ಯಾಸ್ವ । ರುಧ್ಯಾಸ್ಮ ॥ ಆ.—ರುಧ್+ಸೀಷ್ಟ. 'ಖರಿಚ' ರುತ್ಸೀಷ್ಟ । ರುತ್ಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ರುತ್ಸೀರನ್ ॥ ರುತ್ಸೀಷ್ಠಾಃ । ರುತ್ಸೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ । ರುತ್ಸೀಧ್ವಮ್ ॥ ರುತ್ಸೀಯ । ರುತ್ಸೀವಹಿ । ರುತ್ಸೀಮಹಿ ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಧಾತು ಇರಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಇರಿತೋ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅಙ್. ಅರುಧತ್ । ಅರುಧತಾಮ್ । ಅರುಧನ್ ॥ ಅರುಧಃ । ಅರುಧತಮ್ । ಅರುಧತ ॥ ಅರುಧಮ್ । ಅರುಧಾವ । ಅರುಧಾಮ ॥ ಅಙ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚ್. ಅರುಧ್+ಸ್+ಈತ್. 'ವದವ್ರಜಹಲನ್ತಸ್ಯಾಚಃ' ವೃದ್ಧಿ. 'ಖರಿಚ'. ಧಕ್ಕೆ ತಕಾರ. ಅರೌತ್ಸೀತ್ । ಅರೌಧ್+ಸ್+ತಾಮ್. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ. ತಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದಿ ಅರೌದ್ಧಾಮ್ । ಅರೌತ್ಸುಃ ॥ ಅರೌತ್ಸೀಃ । ಅರೌದ್ಧಮ್ । ಅರೌದ್ಧ ॥ ಅರೌತ್ಸಮ್ । ಅರೌತ್ಸ್ವ । ಅರೌತ್ಸ್ಮ ॥ ಆ.—ಅರುಧ್+ಸ್+ತ. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ. ತಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದಿ. ಅರುದ್ಧ । ಅರುತ್ಸಾತಾಮ್ । ಅರುತ್ಸತ ॥ ಅರುದ್ಧಾಃ । ಅರುತ್ಸಾಥಾಮ್ । ಅರುಧ್ವಮ್ ॥ ಅರುತ್ಸಿ । ಅರುತ್ಸ್ವಹಿ । ಅರುತ್ಸ್ಮಹಿ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅರೋತ್ಸ್ಯತ್ । ಆ.—ಅರೋತ್ಸ್ಯತ । ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೧೬೨ ॥ **ಭಿದಿರ್=ವಿದಾರಣೇ (ಸೀಳುವುದು.)**

॥ ೧೬೩ ॥ **ಛಿದಿರ್=ದ್ವೈಧೀಕರಣೇ (ಎರಡು ಭಾಗ ಮಾಡುವುದು.)**

॥ ೧೬೪ ॥ **ಯುಜಿರ್=ಯೋಗೇ (ಸೇರಿಸುವುದು.)**

|| ೧೬೫ || ರಿಚಿರ್=ವಿರೇಚನೇ (ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದು.)

ರಿಣಕ್ತಿ, ರಿಙ್ಕ್ತೇ | ರಿರೇಚ | ರೇಕ್ತಾ | ರೇಕ್ಷ್ಯತಿ | ಅರಿಣಕ್ | ಅರಿಚತ್, ಅರೈಕ್ಷೀತ್, ಅರಿಕ್ತ ||

|| ೧೬೬ || ವಿಚಿರ್=ಪೃಥಗ್ಭಾವೇ (ಬೇರ್ಪಡಿಸುವುದು.) ವಿನಕ್ತಿ, ವಿಙ್ಕ್ತೇ ||

|| ೧೬೭ || ಕ್ಷುದಿರ್=ಸಂಪೇಷಣೇ (ಪುಡಿಮಾಡುವುದು.)

ಕ್ಷುಣತ್ತಿ, ಕ್ಷುನ್ತೇ | ಕ್ಷೋತ್ತಾ | ಅಕ್ಷುದತ್, ಅಕ್ಷೌತ್ಸೀತ್, ಅಕ್ಷುತ್ತ ||

|| ೧೬೮ || ಉಚ್ಛೃದಿರ್=ದೀಪ್ತಿದೇವನಯೋಃ (ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು, ದುಃಖಿಸುವುದು.)

ಛೃಣತ್ತಿ, ಛೃನ್ತೇ | ಚಚ್ಛರ್ದ | ಸೇಽಸಿಚೀತಿ ವೇಟ್ | ಚಚ್ಛೃದಿಷೇ, ಚಚ್ಛೃತ್ಸೇ | ಛರ್ದಿತಾ | ಛರ್ದಿಷ್ಯತಿ, ಛರ್ತ್ಸ್ಯತಿ | ಅಚ್ಛೃದತ್, ಅಚ್ಛರ್ದೀತ್, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಟ ||

|| ೧೬೯ || ಉತೃದಿರ್=ಹಿಂಸಾನಾದರಯೋಃ (ಹಿಂಸೆ, ಅಪಮಾನ ಮಾಡುವುದು.) ತೃಣತ್ತಿ, ತೃನ್ತೇ ||

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಧಾತುಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ರುಧಿರಿನಂತೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಭಿದಿರ್ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಭಿನತ್ತಿ | ಭಿನ್ತಃ | ಭಿನ್ದನ್ತಿ || ಭಿನತ್ಸಿ | ಭಿನ್ಥಃ | ಭಿನ್ಥ || ಭಿನದ್ಮಿ | ಭಿನ್ದ್ವಃ | ಭಿನ್ದ್ಮಃ || ಆ.—ಭಿನ್ತೇ | ಭಿನ್ದಾತೇ | ಭಿನ್ದತೇ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಲೋಪ. ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಲಿಟ್ || ಬಿಭೇದ | ಬಿಭಿದತುಃ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಬಿಭಿದೇ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಟ್ || ಭೇತ್ತಾ (೨) | ಲೃಟ್ || ಭೇತ್ಸ್ಯತಿ, ಭೇತ್ಸ್ಯತೇ | ಲೋಟ್ || ಭಿನತ್ತು, ಭಿನ್ತಾತ್ | ಆ.—ಭಿನ್ತಾವಹ್ | ಲಙ್ || ಅಭಿನದ್, ಅಭಿನತ್ | ಆ.—ಅಭಿನ್ತ | ವಿಧಿಲಿಙ್ || ಭಿನ್ದ್ಯಾತ್ | ಆ.—ಭಿನ್ದೀತ | ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ || ಭಿದ್ಯಾತ್ | ಆ.—ಭಿತ್ಸೀಷ್ಟ | ಲುಙ್ || ಅಙ್ ಬಂದರೆ ಅಭಿನತ್. ಸಿಚ್ ಬಂದಾಗ ಅಭೈತ್ಸೀತ್ | ಆ.—ಅಭಿತ್ತ | ಲೃಙ್ || ಅಭೇತ್ಸ್ಯತ್ || ಆ.—ಅಭೇತ್ಸ್ಯತ ||

ಛಿದಿರ್ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಛಿನತ್ತಿ, ಛಿನ್ತೇ | ಚಿಚ್ಛೇದ, ಚಿಚ್ಛಿದೇ | ಛೇತ್ತಾ (೨) | ಛೇತ್ಸ್ಯತಿ | ಛೇತ್ಸ್ಯತೇ | ಛಿನತ್ತು, ಛಿನ್ತಾವಹ್ | ಅಚ್ಛಿನದ್, ಅಛಿನತ್, ಅಚ್ಛಿನ್ತ | ಛಿನ್ದ್ಯಾತ್, ಛಿನ್ದೀತ | ಅಚ್ಛಿದತ್, ಅಚ್ಛೈತ್ಸೀತ್, ಅಚ್ಛಿತ್ತ |

ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯತ್, ಅಚ್ಛೇತ್ಸ್ಯತ ॥ ಇಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿ ಛ ಬಂದಾಗ 'ಛೇ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಕ್ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ ಚಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯುಜಿರ್ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಯುನಕ್ತಿ, ಯುಙ್ಕ್ತೇ। ಯುಯೋಜ, ಯುಯುಜೇ। ಯೋಕ್ತಾ। ಯೋಕ್ಷ್ಯತೇ, ಯೋಕ್ಷ್ಯತಿ। ಯುನಕ್ತು, ಯುಙ್ಕ್ತಾಮ್। ಅಯುನಕ್, ಅಯುನಗ್, ಅಯುಙ್ಕ್ತ। ಯುಞ್ಜ್ಯಾತ್, ಯುಞ್ಜೀತ। ಯುಜ್ಯಾತ್, ಯುಕ್ಷೀಷ್ಟ. (ಚೋಃ ಕುಃ)। ಅಯುಜತ್, ಅಯೌಕ್ಷೀತ್, ಅಯುಕ್ತ। ಅಯೋಕ್ಷ್ಯತ್, ಅಯೋಕ್ಷ್ಯತ ॥

ರಿಚಿರ್ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ರೇಫವಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಟ್‌ಕುಪ್ವಾಙ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ರಿಣಕ್ತಿ, ರಿಙ್ಕ್ತೇ। ರಿರೇಚ, ರಿರಿಚೇ। ರೇಕ್ತಾ (೨) ರೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ರೇಕ್ಷ್ಯತೇ। ರಿಣಕ್ತು, ರಿಙ್ಕ್ತಾಮ್। ಅರಿಣಕ್, ಅರಿಣಗ್, ಅರಿಙ್ಕ್ತ। ರಿಞ್ಚ್ಯಾತ್, ರಿಞ್ಚೀತ। ರಿಚ್ಯಾತ್, ರಿಕ್ಷೀಷ್ಟ। ಅರಿಚತ್, ಅರೈಕ್ಷೀತ್, ಅರಿಕ್ತ। ಅರೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅರೇಕ್ಷ್ಯತ ॥

ವಿಚಿರ್ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ವಿನಕ್ತಿ, ವಿಙ್ಕ್ತೇ। ವಿವೇಚ, ವಿವಿಚೇ। ವೇಕ್ತಾ। ವೇಕ್ಷ್ಯತಿ, ವೇಕ್ಷ್ಯತೇ। ವಿನಕ್ತು, ವಿಙ್ಕ್ತಾಮ್। ಅವಿನಕ್, ಅವಿನಗ್, ಅವಿಙ್ಕ್ತ। ವಿಞ್ಚ್ಯಾತ್, ವಿಞ್ಚೀತ। ವಿಚ್ಯಾತ್, ವಿಕ್ಷೀಷ್ಟ। ಅವಿಚತ್, ಅವೈಕ್ಷೀತ್, ಅವಿಕ್ತ। ಅವೇಕ್ಷ್ಯತ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯತ ॥

ಕ್ಷುದಿರ್ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಷ (ಕಷ್) ಇರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ. ಕ್ಷುಣತ್ತಿ, ಕ್ಷುನ್ತೇ। ಚುಕ್ಷೋದ, ಚುಕ್ಷುದೇ। ಕ್ಷೋತ್ತಾ (೨)। ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತಿ, ಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತೇ। ಕ್ಷುಣತ್ತು, ಕ್ಷುನ್ತಾಮ್। ಅಕ್ಷುಣತ್, ಅಕ್ಷುಣದ್, ಅಕ್ಷುನ್ತ। ಕ್ಷುನ್ದ್ಯಾತ್, ಕ್ಷುನ್ದೀತ। ಕ್ಷುದ್ಯಾತ್, ಕ್ಷುತ್ಸೀಷ್ಟ। ಅಕ್ಷುದತ್, ಅಕ್ಷೌತ್ಸೀತ್, ಅಕ್ಷುತ್ತ। ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತ್, ಅಕ್ಷೋತ್ಸ್ಯತ ॥

ಉಚ್ಛೃದಿರ್ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಉಕಾರ ಇತ್. ಅದು ಹೋದರೆ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಬಂದ ತುಕ್ ಹೋಗಿ ಛೃದ್ ಧಾತುಸ್ವರೂಪ. ಋಕಾರ ಇರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ. ಛೃಣತ್ತಿ, ಛೃನ್ತೇ ॥ ಚಚ್ಛರ್ದ। ಚಚ್ಛೃದತುಃ। ಚಚ್ಛೃದುಃ ॥ ಚಚ್ಛರ್ದಿಥ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಚಚ್ಛೃದೇ। ಚಚ್ಛೃದಾತೇ। ಚಚ್ಛೃದಿರೇ ॥ ಥಾಸಿಗೆ ಸೇ ಬಂದಾಗ 'ಸೇಸಿಚಿಕೃತ—'(ಸೂ. ೬೩೫)ದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಇಡಾಗಮ. ಚಚ್ಛೃದಿಷೇ, ಚಚ್ಛೃತ್ಸೇ। ಚಚ್ಛೃದಾಥೇ। ಚಚ್ಛೃದಿಧ್ವೇ ॥ ಚಚ್ಛೃದೇ। ಚಚ್ಛೃದಿವಹೇ। ಚಚ್ಛೃದಿಮಹೇ ॥ ಛರ್ದಿತಾ। ಛರ್ದಿಷ್ಯತಿ, ಛರ್ದಿಷ್ಯತೇ। ಛೃಣತ್ತು, ಛೃನ್ತಾಮ್। ಅಚ್ಛೃಣತ್, ಅಚ್ಛೃಣದ್, ಅಚ್ಛೃನ್ತ। ಛೃನ್ದ್ಯಾತ್, ಛೃನ್ದೀತ। ಛೃದ್ಯಾತ್। ಛರ್ದಿಷೀಷ್ಟ। ಅಚ್ಛೃದತ್, ಅಚ್ಛರ್ದೀತ್।

ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಟಾವಮ್ । ಅಚ್ಛರ್ದಿಷುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಟ । ಅಚ್ಛರ್ದಿಷಾತಾವಮ್ । ಅಚ್ಛರ್ದಿಷತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯತ್, ಅಚ್ಛರ್ದಿಷ್ಯತ ॥

ಉತೃದಿರ್ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಉಕಾರ ಇತ್. ತೃದ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ತೃಣತ್ತಿ, ತೃನ್ತೇ । ತತರ್ದ, ತತೃದೇ । ತರ್ದಿತಾ (೨) । ತರ್ದಿಷ್ಯತಿ ತರ್ದಿಷ್ಯತೇ । ತೃಣತ್ತು, ತೃನ್ತಾಮ್ । ಅತೃಣತ್, ಅತೃಣದ್, ಅತೃನ್ತ । ತೃನ್ದ್ಯಾತ್, ತೃನ್ದೀತ । ತೃದ್ಯಾತ್, ತರ್ದಿಷೀಷ್ಟ । ಅತೃದತ್, ಅತರ್ದೀತ್ । ಅತರ್ದಿಷ್ಟ । ಅತರ್ದಿಷ್ಯತ್, ಅತರ್ದಿಷ್ಯತ ॥ ಉಭಯಪದಿ ಮುಗಿಯಿತು.

॥ ೧೭೦ ॥ ಕೃತೀ=ವೇಷ್ಟನೇ (ಸುತ್ತುವುದು.) ಕೃಣತ್ತಿ ।

॥ ೧೭೧-೧೭೨ ॥ ತೃಹ, ಹಿಸಿ=ಹಿಂಸಾಯಾಮ್

ಕೃತೀ ಧಾತು. ಈಕಾರ ಇತ್. ಸೇಟ್. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಋಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಣತ್ತಿ । ಚಕರ್ತ । ಕರ್ತಿತಾ । ಕರ್ತಿಷ್ಯತಿ । ಕೃಣತ್ತು । ಅಕೃಣತ್, ಅಕೃಣದ್ । ಕೃನ್ತ್ಯಾತ್ । ಕೃತ್ಯಾತ್ । ಅಕರ್ತೀತ್ । ಅಕರ್ತಿಷ್ಯತ್ ॥ ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಧಾತುಗಳು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತೃಹ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಋಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ನಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ತೃಣಹ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತೃಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಮಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೭೯. ತೃಣಹ ಇಮ್ ॥ ೭-೩-೯೨ ॥

ತೃಹಃ ಶ್ನಮಿಕೃತೇ ಇಮಾಗಮೋ ಹಲಾದೌ ಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ । ತೃಣೇಢಿ । ತೃಣ್ಢಃ । ತತರ್ಹ । ತರ್ಹಿತಾ । ಅತೃಣೇಟ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಪಿತಿ', 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ', 'ಉತೋ ವೃದ್ಧಿಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ತೃಣಹಃ' ಷಷ್ಠೀ. ಶ್ನಮ್ ವಿಕರಣವಾಡಿ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ನಮ್ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೇ ಈ ಸೂತ್ರದ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತೃಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಶ್ನಮ್ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಹಲಾದಿಯಾದ ಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಮ್ ಬಂದರೆ ಅದು ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತೃಣ+ಇಹ್+ತಿ. ಗುಣ. ತೃಣೇಹ್+ತಿ. 'ಹೋಢಃ' ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರ. ತೃಣೇಢ್+ತಿ. 'ಝಷಸ್ತಥೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವದಿಂದ ಢಕಾರ. ತೃಣೇಢ್+ಢಿ. 'ಢೋಢೇ ಲೋಪಃ' ತೃಣೇಢಿ. ತೃಣಹ್+ತಸ್. 'ಶ್ನಸೋ

ರಲ್ಲೋಪಃ ' ತೃಣ್ ಹ್ + ತಸ್. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢತ್ವ. ತಕ್ಕೆ ಧ ಬಂದು ಷ್ಟುತ್ವ. ಢಲೋಪ ಹಿಂದಿನಂತೆ. ತೃಣ್ಢಃ | ತೃಣಹ್ + ಅಂತಿ. ಅಲೋಪ. ತೃನ್ ಹ್ + ಅಂತಿ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಪರಸವರ್ಣಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತ(ಯಯ್)ವಿಲ್ಲ. ತೃಂಹಂತಿ || ತೃಣಹ್ + ಸಿ. ಇಮಾಗಮ. ಢತ್ವ. ತೃಣೇಢ್ + ಸಿ. ' ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಢಕ್ಕೆ ಕಾದೇಶ. ಸಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ತೃಣೇಕ್ಷಿ | ತೃಣ್ಢಃ | ತೃಣ್ಢ || ತೃಣೇಹ್ಮಿ | ತೃಂಹ್ವಃ | ತೃಂಹ್ಮಃ ||

ಲಿಟ್ || ತತರ್ಹ | ತತೃಹತುಃ | ತತೃಹುಃ || ತತರ್ಹಿಥ | ತತೃಹಥುಃ | ತತೃಹ || ತತರ್ಹ | ತತೃಹಿವ | ತತೃಹಿಮ || **ಲುಟ್** || ಲಘೂಪಧಗುಣ. ತರ್ಹಿತಾ | ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** || ತರ್ಹಿಷ್ಯತಿ | ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** || ತೃಣೇಢು, (ಲಟನಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ) ತೃಣ್ಢಾತ್ | ತೃಣ್ಢಾಮ್ | ತೃಂಹಂತು || ತೃಣಹ್ + ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಲೋಪ. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢತ್ವ. ' ಹುಝಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಧಿಃ ' ಹಿಗೆ ಧಿ. ಅದಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದರೆ ಢಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಢಲೋಪ. ತೃಣ್ಢಿ, ತೃಣ್ಢಾತ್ | ತೃಣ್ಢಮ್ | ತೃಣ್ಢ || ತೃಣಹಾನಿ | ತೃಣಹಾವ | ತೃಣಹಾಮ || **ಲಙ್** || ಅತೃಣೇಹ್ + ತ್. ' ಹಲ್ ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಹಕ್ಕೆ ಢತ್ವ. ಅತೃಣೇಢ್. ' ಝಲಾಂ ಜಶೋನ್ತೇ ' ಅತೃಣೇಡ್. ' ವಾವಸಾನೇ ' ಚರ್ತ್ವವಿಕಲ್ಪ. ಅತೃಣೇಟ್ | ಅತೃಣ್ಢಾಮ್ | ಅತೃಂಹನ್ || ಅತೃಣೇಟ್, ಅತೃಣೇಡ್ | ಅತೃಣ್ಢಮ್ | ಅತೃಣ್ಢ || ಅತೃಣಹವ | ಅತೃಂಹ್ವ | ಅತೃಂಹ್ಮ || **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ತೃಂಹ್ಯಾತ್ | **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** || ತೃಹ್ಯಾತ್ | **ಲುಙ್** || ಅತರ್ಹೀತ್ | ಅತರ್ಹಿಷ್ಟಾಮ್ | ಅತರ್ಹಿಷುಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಙ್** || ಅತರ್ಹಿಷ್ಯತ್ | ಇತ್ಯಾದಿ.

ಹಿಸಿ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಇಕಾರ ಇತ್. ಹಿನಸ್ + ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ' ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಹಿನನ್ ಸ್ + ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನುಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ನಮಿನ ಪರದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೭೦. ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ || ೬-೪-೨೩ ||

ಶ್ನಮಃ ಪರಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಹಿನಸ್ತಿ | ಜಿಹಿಂಸ | ಹಿಂಸಿತಾ ||

ಶ್ನಾತ್, ನ, ಲೋಪಃ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ನ ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಶ್ನಮಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ನುಮಿನ ನಕಾರ ಶ್ನಮಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ಹಿನಸ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂಸ್ತಃ | ಹಿಂಸಂತಿ || ಹಿನಸ್ಸಿ | ಹಿಂಸ್ಥಃ | ಹಿಂಸ್ಥ || ಹಿನಸ್ಮಿ | ಹಿಂಸ್ವಃ | ಹಿಂಸ್ಮಃ ||

ಲಿಟ್ || ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನುಮ್. ಜಿಹಿಂಸ | ಜಿಹಿಂಸತುಃ | ಜಿಹಿಂಸುಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಟ್** || ಹಿಂಸಿತಾ | ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ||

ಹಿಂಸಿಷ್ಯತಿ । **ಲೋಟ್** ॥ ಹಿನಸ್ತು, ಹಿಂಸ್ತಾತ್ । ಹಿಂಸ್ತಾಮ್ । ಹಿಂಸಂತು ॥ ಹಿನನ್ಸ್+ಹಿ. ಶ್ನಮಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ನುಮಿಗೆ ಲೋಪ. ಸ್ ಝಲ್ಲಾದುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ. 'ಧಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಹಿನ್ಧಿ, ಹಿಂಸ್ತಾತ್ । ಹಿಂಸ್ತಮ್ । ಹಿಂಸ್ತ ॥ ಹಿನಸಾನಿ । ಹಿನಸಾವ । ಹಿನಸಾಮ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅಹಿನನ್ಸ್+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಲೋಪ. ನಲೋಪ. ಅಹಿನಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ದತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೭೧. ತಿಪ್ಯನಸ್ತೇಃ ॥ ೮-೨-೭೩ ॥

ಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ದಃ ಸ್ಯಾತ್ತಿಪಿ ನ ತ್ವಸ್ತೇಃ । ಸಸಜುಷೋರಿತ್ಯಸ್ಯಾಪವಾದಃ । ಅಹಿನತ್, ಅಹಿನದ್ । ಅಹಿಂಸ್ತಾಮ್ । ಅಹಿಂಸನ್ ॥

ತಿಪಿ, ಅನಸ್ತೇಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಪದಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಝಲಾಂ ಜಶೋನ್ತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನ್ತೇ', 'ಸಸಜುಷೋರುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸ' ಎಂಬ ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ವಸುಸ್ರಂಸು—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ನ ಅಸ್ತಿಃ ಅನಸ್ತಿಃ । ತಸ್ಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪದಾನ್ತವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸ್ ಧಾತುಸಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. 'ಸಸಜುಷೋರುಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದತ್ವ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ದತ್ವ ಬಂದರೆ 'ವಾವಸಾನೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ. ಅಹಿನತ್, ಅಹಿನದ್ । ಅಹಿಂಸ್ತಾಮ್ । ಅಹಿಂಸನ್ ॥ ಸಿಪಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ದತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪರುತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಧಾತುಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೭೨. ಸಿಪಿ ಧಾತೋ ರುರ್ವಾ ॥ ೮-೨-೭೪ ॥

ಪದಾನ್ತಸ್ಯ ಧಾತೋಃ ಸಸ್ಯ ರುಃ ಸ್ಯಾದ್ವಾ, ಪಕ್ಷೇ ದಃ । ಅಹಿನಃ, ಅಹಿನತ್, ಅಹಿನದ್ ॥

ಸಿಪಿ, ಧಾತೋಃ, ರುಃ, ವಾ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಅಂತೇ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಪದಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪದಾನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ರುತ್ವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಹಿಂದಿನ

ಸೂತ್ರದಿಂದ ದತ್ವ. ರುತ್ವ ಬಂದರೆ ಅಹಿನರ್ ಎಂದಾದಾಗ ರೇಫಕ್ಕೆ 'ಖರವಸಾನ ಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಅಹಿನಃ। ದತ್ವ ಬಂದರೆ ಅಹಿನತ್, ಅಹಿನದ್—ಹೀಗೆ ಸಿಪಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ರೂಪ. ಅಹಿಂಸ್ತಮ್। ಅಹಿಂಸ್ತ॥ ಅಹಿನ ಸಮ್। ಅಹಿಂಸ್ವ। ಅಹಿಂಸ್ಮ॥

ವಿಧಿಲಿಙ್॥ ಹಿಂಸ್ಯಾತ್। **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್**॥ 'ಇದಿತೋ ನುಮ್—' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ನುಮ್. ಹಿಂಸ್ಯಾತ್। ಹಿಂಸ್ಯಾಸ್ತಾಮ್। ಹಿಂಸ್ಯಾಸುಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಙ್**॥ ಅಹಿಂಸೀತ್। **ಲೃಙ್**॥ ಅಹಿಂಸಿಷ್ಯತ್॥

॥ ೧೭೩ ॥ ಉನ್ದೀ=ಕ್ಲೇದನೇ (ಒದ್ದೆಮಾಡುವುದು.)

ಉನತ್ತಿ। ಉನ್ತಃ। ಉನ್ದನ್ತಿ॥ ಉನ್ದಾಞ್ಚಕಾರ। ಔನತ್, ಔನದ್। ಔನ್ತಾಮ್। ಔನ್ದನ್। ಔನಃ, ಔನತ್, ಔನದ್॥ ಔನದಮ್॥

॥ ೧೭೪ ॥ ಅಞ್ಜೂ=ವ್ಯಕ್ತಿ, ಮ್ರಕ್ಷಣ, ಕಾಂತಿ, ಗತಿಷು

(ವಿವೇಚನ, ಅಭ್ಯಂಗಲೇಪನ, ಕಾಂತಿ, ಗಮನ.)

ಅನಕ್ತಿ। ಅಙ್ಕ್ತಃ। ಅಞ್ಜನ್ತಿ। ಆನಞ್ಜ। ಆನಞ್ಜಿಥ, ಆನಙ್ಕ್ಥ। ಅಞ್ಜಿತಾ, ಅಙ್ಕ್ತಾ। ಅಙ್ಗ್ಧಿ। ಅನಜಾನಿ॥ ಆನಕ್॥

ಉನ್ದೀ ಧಾತು. ಈಕಾರ ಇತ್. ಸೇಟ್. ಶ್ನಮ್ ಬಂದಾಗ 'ಶ್ನಾನ್ನ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉನದ್+ತಿ. 'ಖರಿಚ' ಉನತ್ತಿ। ಉನ್ತಃ। ಉನ್ದನ್ತಿ॥ ಉನತ್ಸಿ। ಉನ್ತ್ಥಃ। ಉನ್ಥ॥ ಉನದ್ಮಿ। ಉನ್ದ್ವಃ। ಉನ್ದ್ಮಃ॥ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಇಜಾದಿಯಾಗಿ ಗುರುಮತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಇಜಾದೇಶ್ಚ ಗುರು ಮತೋಽನೃಚ್ಛಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆಮ್', ಆಮಿನಮೇಲೆ ಕೃಞಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉನ್ದಾಞ್ಚಕಾರ। **ಲುಟ್**॥ ಉನ್ದಿತಾ। **ಲೃಟ್**॥ ಉನ್ದಿಷ್ಯತಿ। **ಲೋಟ್**॥ ಉನತ್ತು, ಉನ್ತಾತ್। ಉನ್ತಾಮ್। ಉನ್ದನ್ತು॥ ಉನ್ದ್ಧಿ, ಉನ್ತಾತ್। ಉನ್ತಮ್। ಉನ್ತ॥ ಉನದಾನಿ। ಉನದಾವ। ಉನದಾಮ॥ **ಲಙ್**॥ ಅ+ಉನದ್+ತ್. ಔನತ್, ಔನದ್। ಔನ್ತಾಮ್। ಔನ್ದನ್॥ ಸಿಪಿನಲ್ಲಿ 'ಸಿಪಿ ಧಾತೋ ರುರ್ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪರುತ್ವ. ಔನಃ, ಔನತ್, ಔನದ್। ಔನ್ತಮ್। ಔನ್ತ॥ ಔನದಮ್। ಔನ್ದ್ವ। ಔನ್ದ್ಮ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್**॥ ಉನ್ದ್ಯಾತ್। **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್**॥ 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಧಾತುನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉದ್ಯಾತ್। **ಲುಙ್**॥ ಔನ್ದೀತ್। ಔನ್ದಿ ಷ್ಟಾಮ್। ಔನ್ದಿಷುಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಙ್**॥ ಔನ್ದಿಷ್ಯತ್॥

ಅಞ್ಜೂ ಧಾತು. ಊಕಾರ ಇತ್. 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿಸೂಯತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಇಟ್. ಅನ್‌ಜ್ ಧಾತುಸ್ವರೂಪ. ಶ್ನಮ್ ಬಂದಾಗ ನಲೋಪ. ಅನಜ್

+ತಿ. 'ಚೋಃ ಕುಃ' ಅನಕ್ತಿ। ಅಙ್ಕ್ತಃ (ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ)। ಅಞ್ಜನ್ತಿ॥ ಅನಕ್ಷಿ। ಅಙ್ಕ್ಥಃ। ಅಙ್ಕ್ಥ॥ ಅನಜ್ಮಿ। ಅಞ್ಜ್ವಃ। ಅಞ್ಜ್ಮಃ॥ ಲಿಟ್॥ 'ತಸ್ಮಾನ್ನುಟ್ ದ್ವಿಹಲಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯವಾದ ಮೇಲೆ ನುಟಾಗಮ. ಆನಞ್ಜ। ಆನಞ್ಜತುಃ। ಆನಞ್ಜುಃ॥ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ಇಟ್ ಬಂದರೆ ಆನಞ್ಜಿಥ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಆನಙ್ಕ್ಥ। ಆನಞ್ಜಥುಃ। ಆನಞ್ಜ॥ ಆನಞ್ಜ। ಆನಞ್ಜಿವ। ಆನಞ್ಜಿಮ॥ ಲುಟ್॥ ಇಟ್ ವಿಕಲ್ಪ. ಅಞ್ಜಿತಾ, ಅಙ್ಕ್ತಾ। ಲೃಟ್॥ ಅಞ್ಜಿಷ್ಯತಿ, ಅಙ್ಕ್ಷ್ಯತಿ। ಲೋಟ್॥ ಅನಕ್ತು, ಅಙ್ಕ್ತಾತ್। ಅಙ್ಕ್ತಾಮ್। ಅಞ್ಜನ್ತು॥ ಅನಜ್+ಹಿ. ಅಲೋಪ. ಹಿಗೆ ಧಿ. ಕುತ್ವ. ಅಙ್ಗ್ಧಿ, ಅಙ್ಕ್ತಾತ್। ಅಙ್ಕ್ತಮ್। ಅಙ್ಕ್ತ॥ ಅನಜಾನಿ। ಅನಜಾವ। ಅನಜಾಮ॥ ಲಙ್॥ ಆನಕ್, ಆನಗ್। ಆಙ್ಕ್ತಾಮ್। ಆಞ್ಜನ್॥ ಆನಕ್, ಆನಗ್। ಆಙ್ಕ್ತಮ್। ಆಙ್ಕ್ತ॥ ಆನಜಮ್। ಆಞ್ಜ್ವ। ಆಞ್ಜ್ಮ॥ ವಿಧಿಲಿಙ್॥ ಅಞ್ಜ್ಯಾತ್। ಆಶೀರ್ಲಿಙ್॥ 'ಅನಿದಿತಾಂ—' ನಲೋಪ. ಅಜ್ಯಾತ್॥ ಲುಙಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಿಚಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪ ಇಟ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿತ್ಯ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಞ್ಜ ಧಾತುವಿನ ಸಿಚಿಗೆ ನಿತ್ಯೇಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೭೩. ಅಞ್ಜೇಃ ಸಿಚಿ ॥ ೭-೨-೭೧ ॥

ಅಞ್ಜೇಃ ಸಿಚೋ ನಿತ್ಯಮಿಟ್ ಸ್ಯಾತ್। ಆಞ್ಜೀತ್।

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಇಡತ್ಯರ್ತಿವ್ಯಯತೀನಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಸಿಚಿ' ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಞ್ಜ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ವರತಿಸೂತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಇಟ್ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಞ್ಜೀತ್। ಆಞ್ಜಿಷ್ಟಾಮ್। ಆಞ್ಜಿಷುಃ॥ ಆಞ್ಜೀಃ। ಆಞ್ಜಿಷ್ಟಮ್। ಆಞ್ಜಿಷ್ಟ॥ ಆಞ್ಜಿಷಮ್। ಆಞ್ಜಿಷ್ವ। ಆಞ್ಜಿಷ್ಮ॥ ಲೃಙ್॥ ಆಞ್ಜಿಷ್ಯತ್, ಆಙ್ಕ್ಷ್ಯತ್॥

॥ ೧೭೮ ॥ ತಞ್ಚೂ=ಸಂಕೋಚನೇ (ಸಣ್ಣದಾಗಿ ಮಾಡುವುದು.)

ತನಕ್ತಿ। ತಞ್ಚಿತಾ, ತಙ್ಕ್ತಾ॥

॥ ೧೭೯ ॥ ಓ ವಿಜೀ=ಭಯಚಲನಯೋಃ (ಭಯ, ಚಲನ)

ವಿನಕ್ತಿ। ವಿಙ್ಕ್ತಃ। 'ವಿಜ ಇಟ್' ಇತಿ ಙಿತ್ವಮ್॥ ವಿವಿಜಿಥ। ವಿಜಿತಾ। ಅವಿನಕ್। ಅವಿಜೀತ್॥

ತಞ್ಚೂ ಧಾತು. ಇದೂ ಊದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಟ್ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಅಞ್ಜುವಿನಂತೆ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಚಕಾರವಿರುವುದು ವಿಶೇಷ. ತನಕ್ತಿ । ತಙ್ಕ್ತಃ । ತಞ್ಚಂತಿ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ತತಞ್ಚ । ತಞ್ಚಿತಾ, ತಙ್ಕ್ತಾ । ತಞ್ಚಿಷ್ಯತಿ, ತಙ್ಕ್ಷ್ಯತಿ ॥ ತನಕ್ತು । ಅತನಕ್, ಅತನಗ್ । ತಞ್ಚ್ಯಾತ್ । ತಚ್ಯಾತ್ । ಅತಞ್ಚೀತ್ । ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅತಾಙ್ಕ್ಷೀತ್ । ಅತಾಙ್ಕ್ತಾಮ್ । ಅತಾಙ್ಕ್ಷುಃ ॥ ಅತಾಙ್ಕ್ಷೀಃ । ಅತಾಙ್ಕ್ತಮ್ । ಅತಾಙ್ಕ್ತ ॥ ಅತಾಙ್ಕ್ಷಮ್ । ಅತಾಙ್ಕ್ಷ್ವ । ಅತಾಙ್ಕ್ಷ್ಮ ॥ ಅತಞ್ಚಿಷ್ಯತ್, ಅತಙ್ಕ್ಷ್ಯತ್ ॥

ಓ ವಿಜೀ ಧಾತು. ಓಕಾರ, ಈಕಾರ ಇತ್. ವಿಜ್ ಧಾತುಸ್ವರೂಪ. ಸೇಟ್. ವಿಜಿರ್ ಎಂದು ತುದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಅದು ಅನಿಟ್. ವಿನಕ್ತಿ । ವಿಙ್ಕ್ತಃ । ವಿಞ್ಜನ್ತಿ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ವಿವೇಜ । ವಿವಿಜತುಃ । ವಿವಿಜುಃ ॥ ವಿವಿಜ್ + ಇಥ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ವಿಜ ಇಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಙಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿವಿಜಿಥ । ವಿವಿಜಥುಃ । ವಿವಿಜ ॥ ವಿವೇಜ । ವಿವಿಜಿವ । ವಿವಿಜಿಮ ॥ ಇಡಾದಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಙಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣವಿಲ್ಲ. ವಿಜಿತಾ । ವಿಜಿಷ್ಯತಿ । ವಿನಕ್ತು । ಅವಿನಕ್, ಅವಿನಗ್ । ವಿಞ್ಜ್ಯಾತ್ । ವಿಜ್ಯಾತ್ ॥ ಅವಿಜೀತ್ । ಅವಿಜಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅವಿಜಿಷುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅವಿಜಿಷ್ಯತ್ ॥

॥ ೧೭೭ ॥ ಶಿಷ್ಌ = ವಿಶೇಷಣೇ (ಉಳಿಯುವಿಕೆ.)

ವಿ ಉಪಸರ್ಗ ಕೂಡಿದಾಗ ಇತರ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಅರ್ಥ.

ಶಿನಷ್ಟಿ । ಶಿಂಷ್ಟಃ । ಶಿಂಷಂತಿ । ಶಿನಕ್ಷಿ । ಶಿಶೇಷ । ಶಿಶೇಷಿಥ । ಶೇಷ್ಟಾ । ಶೇಕ್ಷ್ಯತಿ । ಹೇರ್ಧಿಃ । ಶಿಣ್ಢಿ । ಶಿನಷಾಣಿ । ಅಶಿನಟ್ । ಶಿಂಷ್ಯಾತ್ । ಶಿಷ್ಯಾತ್ । ಅಶಿಷತ್ । ಏವಮ್.

॥ ೧೭೮ ॥ ಪಿಷ್ಌ = ಸಂಚೂರ್ಣನೇ (ಪುಡಿಮಾಡುವುದು.)

॥ ೧೭೯ ॥ ಭಞ್ಜೋ = ಆಮರ್ದನೇ (ಮುರಿಯುವುದು.)

ಭನಕ್ತಿ । ಬಭಞ್ಜಿಥ, ಬಭಙ್ಕ್ಥ । ಭಙ್ಕ್ತಾ । ಭಙ್ಗ್ಧಿ । ಅಭಾಙ್ಕ್ಷೀತ್ ॥

ಶಿಷ್ ಧಾತು. ಌಕಾರ ಇತ್. ಇದಕ್ಕೆ ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಅಙ್ ಬರುವುದು ಪ್ರಯೋಜನ. ಅನಿಟ್. ಪ್ರತ್ಯಯತಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ. ಶಿನಷ್ಟಿ । ಶಿಂಷ್ಟಃ । ಶಿಂಷನ್ತಿ ॥ ಸಿಪಿನಲ್ಲಿ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಕತ್ವ. ಸಿಪಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಶಿನಕ್ಷಿ । ಶಿಂಷ್ಠಃ । ಶಿಂಷ್ಠ ॥ ಶಿನಷ್ಮಿ । ಶಿಂಷ್ವಃ । ಶಿಂಷ್ಮಃ ॥ ಶಿಶೇಷ । ಶಿಶಿಷತುಃ । ಶಿಶಿಷುಃ ॥ ಅಜಂತವಾಗಲೀ ಅಕಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಲೀ ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪ ಇಟ್ ಇಲ್ಲ. ಶಿಶೇಷಿಥ । ಶಿಶಿಷಥುಃ । ಶಿಶಿಷ ॥ ಶಿಶೇಷ । ಶಿಶಿಷಿವ । ಶಿಶಿಷಿಮ ॥ ಶೇಷ್ಟಾ । ಶೇಕ್ಷ್ಯತಿ ॥ ಶಿನಷ್ಟು, ಶಿಂಷ್ಟಾತ್ । ಶಿಂಷ್ಟಾಮ್ । ಶಿಂಷನ್ತು ॥ ಶಿನಷ್ + ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ

'ಹುಝುಲ್ಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಆದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ. ಶಿನಷ್+ಢಿ. ಅಲ್ಲೋಪ ಬಂದಾಗ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. 'ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ. ಶಿಂಡ್+ಢಿ. 'ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ. 'ಝರೋ ಝರಿ ಸವರ್ಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ. ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಶಿಣ್ಢಿ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಶಿಣ್ಡ್ಢಿ, ಶಿಂಷ್ಟಾತ್ | ಶಿಂಷ್ಟಮ್ | ಶಿಂಷ್ಟ || ಶಿನಷಾಣಿ | ಶಿನಷಾವ | ಶಿನಷಾಮ || ಅಶಿನಷ್+ತ್. 'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಲೋಪ. ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ. 'ವಾವಸಾನೇ' ಚರ್ತ್ವವಿಕಲ್ಪ. ಅಶಿನಟ್, ಅಶಿನಡ್ | ಅಶಿಂಷ್ಟಾಮ್ | ಅಶಿಂಷನ್ || ಅಶಿನಟ್, ಅಶಿನಡ್, ಅಶಿಂಷ್ಟಮ್ | ಅಶಿಂಷ್ಟ || ಅಶಿನಷಮ್ | ಅಶಿಂಷ್ವ | ಅಶಿಂಷ್ಮ || ಶಿಂಷ್ಯಾತ್ | ಶಿಷ್ಯಾತ್ | ಲುಙಿನಲ್ಲಿ 'ಪುಷಾದಿದ್ಯುತಾದಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙ್. ಅಶಿಷತ್ | ಅಶಿಷತಾಮ್ | ಅಶಿಷನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಶೇಕ್ಷ್ಯತ್ ||

ಪಿಷ್ ಧಾತು. ಇದೂ ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಶಿಷಿನಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪಿನಷ್ಟಿ | ಪಿಪೇಷ | ಪೇಷ್ಟಾ | ಪೇಕ್ಷ್ಯತಿ | ಪಿನಷ್ಟು | ಅಪಿನಟ್, ಅಪಿನಡ್ | ಪಿಂಷ್ಯಾತ್ | ಪಿಷ್ಯಾತ್ | ಅಪಿಷತ್ | ಅಪೇಕ್ಷ್ಯತ್ ||

ಭಞ್ಜೋ ಧಾತು. ಓಕಾರ ಇತ್. ಅನಿಟ್. ಧಾತುನಕಾರಕ್ಕೆ 'ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಭನಕ್ತಿ | ಭಙ್ಕ್ತಃ | ಭಞ್ಜನ್ತಿ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಬಭಞ್ಜ | ಬಭಞ್ಜತುಃ | ಬಭಞ್ಜುಃ || ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪ ಇಟ್. ಬಭಞ್ಜಿಥ, ಬಭಙ್ಕ್ಥ | ಬಬಞ್ಜಥುಃ | ಬಭಞ್ಜ || ಬಭಞ್ಜ | ಬಭಞ್ಜಿವ | ಬಭಞ್ಜಿಮ || ಭಙ್ಕ್ತಾ | ಭಙ್ಕ್ಷ್ಯತಿ || ಭನಕ್ತು, ಭಙ್ಕ್ತಾತ್ | ಭಙ್ಕ್ತಾಮ್ | ಭಞ್ಜನ್ತು || ಭಙ್ಗ್ಧಿ, ಭಙ್ಕ್ತಾತ್ | ಭಙ್ಕ್ತಮ್ | ಭಙ್ಕ್ತ || ಭನಜಾನಿ | ಭನಜಾವ | ಭನಜಾಮ || ಅಭನಕ್, ಅಭನಗ್ | ಭಞ್ಜ್ಯಾತ್ | ಭಜ್ಯಾತ್ || ಅಭಾಙ್ಕ್ಷೀತ್ ಅಭಾಙ್ಕ್ತಾಮ್ | ಅಭಾಙ್ಕ್ಷುಃ || ಅಭಾಙ್ಕ್ಷೀಃ | ಅಭಾಙ್ಕ್ತಮ್ | ಅಭಾಙ್ಕ್ತ || ಅಭಾಙ್ಕ್ಷ್ಮ | ಅಭಾಙ್ಕ್ಷ್ವ | ಅಭಾಙ್ಕ್ಷ್ಮ || ಅಭಙ್ಕ್ಷ್ಯತ್ ||

|| ೧೮೦ || ಭುಜ=ಪಾಲನಾಭ್ಯವಹಾರಯೋಃ

(ರಕ್ಷಿಸುವುದು, ತಿನ್ನುವುದು.)

ಭುನಕ್ತಿ | ಭೋಕ್ತಾ | ಭೋಕ್ಷ್ಯತಿ | ಅಭುನಕ್ |

ಭುಜ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಭುನಕ್ತಿ | ಭುಙ್ಕ್ತಃ | ಭುಞ್ಜನ್ತಿ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಬುಭೋಜ | ಬುಭುಜತುಃ | ಬುಭುಜುಃ || ಬುಭೋಜಿಥ | ಬುಭುಜಥುಃ | ಬುಭುಜ || ಬುಭೋಜ | ಬುಭುಜಿವ | ಬುಭುಜಿಮ || ಭೋಕ್ತಾ | ಭೋಕ್ಷ್ಯತಿ | ಭುನಕ್ತು | ಅಭುನಕ್, ಅಭುನಗ್ | ಭುಞ್ಜ್ಯಾತ್ | ಭುಜ್ಯಾತ್ | ಅಭೌಕ್ಷೀತ್ | ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತ್ || ಇದಕ್ಕೆ ಪಾಲನ ಭಿನ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭುಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತಙ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೭೪. ಭುಜೋಽನವನೇ ॥ ೧-೩-೬೬ ॥

ತಙಾನೌ ಸ್ತಃ । ಓದನಂ ಭುಙ್ಕ್ತೇ । ಅನವನೇ ಕಿಮ್ ? ಮಹೀಂ ಭುನಕ್ತಿ ।

॥ ೧೮೧ ॥ ಞಿಇನ್ಧೀ=ದೀಪ್ತೌ (ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು.)

ಇನ್ದ್ಧೇ । ಇನ್ಧಾತೇ । ಇನ್ಧತೇ । ಇನ್ತ್ಸೇ । ಇನ್ಧ್ವೇ । ಇನ್ಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಇನ್ಧಿತಾ । ಇನ್ಧಾಮ್ । ಇನ್ಧಾತಾಮ್ । ಇನಧೈ । ಐನ್ಧ । ಐನ್ಧಾತಾಮ್ । ಐನ್ಧಾಃ ।

॥ ೧೮೨ ॥ ವಿದ=ವಿಚಾರಣೇ ॥ ವಿನ್ತೇ । ವೇತ್ತಾ ॥

ಇತಿ ರುಧಾದಯಃ

ಭುಜಃ, ಅನವನೇ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅನುದಾತ್ತಙಿತಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭುಜ ಧಾತುವಿಗೆ ಅನವನ ಅಂದರೆ ರಕ್ಷಣಾಭಿನ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಭ್ಯವಹಾರ (ತಿನ್ನುವುದು) ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಓದನಂ ಭುಙ್ಕ್ತೇ ॥ ಅನ್ನವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣಾಭಿನ್ನಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬಂದಿದೆ. ಅನವನೇ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು ? ಮಹೀಂ ಭುನಕ್ತಿ ॥ ಭೂಮಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೀಗೆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಭುಙ್ಕ್ತೇ । ಬುಭುಜೇ । ಭೋಕ್ತಾ । ಭೋಕ್ಷ್ಯತೇ । ಭುಙ್ಕ್ತಾಮ್ । ಅಭುಙ್ಕ್ತ । ಭುಞ್ಜೀತ । ಭುಕ್ಷೀಷ್ಟ । ಅಭುಕ್ತ । ಅಭೋಕ್ಷ್ಯತ ॥

ಞಿಇನ್ಧೀ ಧಾತು. 'ಆದಿರ್ಞಿಟುಡವಃ' ಞಿ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಕಾರ ಇತ್. ಇನ್ಧ್ ಧಾತುಸ್ವರೂಪ. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಸೇಟ್. ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತೂ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಶ್ನದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. 'ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇನ್ಧ್+ತೇ. 'ಝಷಸ್ತಥೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ. ಇನ್ದ್ಧೇ । ಇನ್ಧಾತೇ । ಇನ್ಧತೇ (ಝಕ್ಕೆ ಅತ್) ॥ ಇನ್ಧ್+ಸೇ. 'ಖರಿಚ' ಇನ್ತ್ಸೇ । ಇನ್ಧಾಥೇ । ಇನ್ಧ್ವೇ ॥ ಇನ್ಧೇ । ಇನ್ಧ್ವಹೇ । ಇನ್ಧ್ಮಹೇ ॥ ಇಜಾದಿಯಾಗಿ ಗುರುಮತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಮ್. ಆದರ ಮೇಲೆ ಕೃಞಾದಿ. ಇನ್ಧಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಇನ್ಧಿತಾ । ಇನ್ಧಿಷ್ಯತೇ । ಇನ್ಧ್+ತಾಮ್=ಇನ್ಧಾಮ್ । ಇನ್ಧಾತಾಮ್ । ಇನ್ಧತಾಮ್ ॥ ಇನ್ತ್ಸ್ವ । ಇನ್ಧಾಥಾಮ್ । ಇನ್ಧ್ವಮ್ ॥ ಇನಧೈ । ಇನಧಾವಹೈ । ಇನಧಾಮಹೈ ॥ ಆ+ಇನ್ಧ್+ತ=

ಐನ್ಧ | ಐನ್ಧಾತಾಮ್ | ಐನ್ಧತ || ಐನ್ಧಾಃ | ಐನ್ಧಾಥಾಮ್ | ಐನ್ಧ್ವಮ್ || ಐನ್ಧಿ | ಐನ್ಧ್ವಹಿ | ಐನ್ಧ್ಮಹಿ || ಇನ್ಧೀತ | ಇನ್ಧಿಷೀಷ್ಟ || ಐನ್ಧಿಷ್ಟ | ಐನ್ಧಿಷಾತಾಮ್ | ಐನ್ಧಿಷತ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಐನ್ಧಿಷ್ಯತ ||

ವಿದ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ವಿನ್ತೇ | ವಿನ್ದಾತೇ | ವಿನ್ದತೇ || ವಿನ್ತ್ಸೇ | ವಿನ್ದಾಥೇ | ವಿನ್ಧ್ವೇ || ವಿನ್ದೇ | ವಿನ್ದ್ವಹೇ | ವಿನ್ದ್ಮಹೇ || ವಿವಿದೇ | ವೇತ್ತಾ | ವೇತ್ಸ್ಯತೇ || ವಿನ್ತಾಮ್ | ವಿನ್ದಾತಾಮ್ | ವಿನ್ದತಾಮ್ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಅವಿನ್ತ | ವಿನ್ದೀತ | ವಿತ್ಸೀಷ್ಟ | ಅವಿದ್+ಸ್+ತ. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ. 'ಖರಿಚ' ಅವಿತ್ತ | ಅವಿತ್ಸಾತಾಮ್ | ಅವಿತ್ಸತ || ಅವಿತ್ಥಾಃ | ಅವಿತ್ಸಾಥಾಮ್ | ಅವಿಧ್ವಮ್ || ಅವಿತ್ಸಿ | ಅವಿತ್ಸ್ವಹಿ | ಅವಿತ್ಸ್ಮಹಿ || ಅವೇತ್ಸ್ಯತ ||

೮. ಅಥ ತನಾದಯಃ

|| ೧೮೩ || ತನು=ವಿಸ್ತಾರೇ

ತನಾದಿಗಳಿಗೆ ಉ ವಿಕರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೭೫. ತನಾದಿಕೃಞ್ಭ್ಯ ಉಃ || ೩-೧-೭೯ ||

ಶಪೋಽಪವಾದಃ | ತನೋತಿ, ತನುತೇ | ತತಾನ, ತೇನೇ | ತನಿತಾಸಿ, ತನಿತಾಸೇ | ತನಿಷ್ಯತಿ, ತನಿಷ್ಯತೇ | ತನೋತು, ತನುತಾಮ್ | ಅತನೋತ್, ಅತನುತ | ತನುಯಾತ್, ತನ್ವೀತ | ತನ್ಯಾತ್, ತನಿಷೀಷ್ಟ | ಅತಾನೀತ್, ಅತನೀತ್ |

ತನ್ ಮುಂತಾದ ಧಾತುಗಳ ಸಮುದಾಯ ತನಾದಿಗಣವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಮೊದಲು ಉಭಯಪದಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. **ತನು** ಧಾತು. ಸ್ವರಿತೇತ್. ಸೇಟ್. ತನ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಉ ವಿಕರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತನಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೂ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರವಾದಾಗ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತನ್+ಉ+ತಿ. ತನು+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಿಪ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ತಸಾದಿಗಳು ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ತನೋತಿ | ತನುತಃ | ತನು+ಅನ್ತಿ. ಯಣ್. ತನ್ವನ್ತಿ || ತನೋಷಿ | ತನುಥಃ | ತನುಥ || ತನೋಮಿ | ತನು+ವಃ | 'ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ಮ್ವೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ತನ್ವಃ, ತನುವಃ | ತನ್ಮಃ, ತನುಮಃ ||

ಲಿಟ್ ॥ ತನ್‌ತನ್ + ಅ. ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯ. 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ವೃದ್ಧಿ. ತತಾನ । ತತನ್ + ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತ ಏಕಹಲ್ ಮಧ್ಯೇ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ತೇನತುಃ । ತೇನುಃ ॥ 'ಥಲಿ ಚ ಸೇಟಿ' ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ತೇನಿಥ । ತೇನಥುಃ । ತೇನ ॥ ತತಾನ, ತತನ । ತೇನಿವ । ತೇನಿಮ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ತನಿತಾ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ॥ ತನಿಷ್ಯತಿ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ತನೋತು, ತನುತಾತ್ । ತನುತಾಮ್ । ತನ್ವಂತು ॥ ತನು + ಹಿ. 'ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಿಲೋಪ. ತನು, ತನುತಾತ್ । ತನುತಮ್ । ತನುತ ॥ ತನವಾನಿ । ತನವಾವ । ತನವಾಮ ॥ ಆಟ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. **ಲಙ್** ॥ ಅತನೋತ್ । ಅತನುತಾಮ್ । ಅತನ್ವನ್ ॥ ಅತನೋಃ । ಅತನುತಮ್ । ಅತನುತ ॥ ಅತನವಮ್ । ಅತನುವ, ಅತನ್ವ । ಅತನುಮ, ಅತನ್ಮ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ತನುಯಾತ್ । ತನುಯಾತಾಮ್ । ತನುಯುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ತನ್ಯಾತ್ । ತನ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ತನ್ಯಾಸುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಙ್** ॥ 'ಅತೋ ಹಲಾದೇರ್ಲಘೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪ ವೃದ್ಧಿ. ಅತಾನೀತ್ । ಅತಾನಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅತಾನಿಷುಃ ॥ ಅತಾನೀಃ । ಅತಾನಿಷ್ಟಮ್ । ಅತಾನಿಷ್ಟ ॥ ಅತಾನಿಷಮ್ । ಅತಾನಿಷ್ವ । ಅತಾನಿಷ್ಮ ॥ ಹೀಗೆಯೇ ಅತನೀತ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಙ್** ॥ ಅತನಿಷ್ಯತ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಆತ್ಮನೇಪದ ಲಟ್** ॥ ತನುತೇ । ತನ್ವಾತೇ । ತನ್ವತೇ ॥ ತನುಷೇ । ತನ್ವಾಥೇ । ತನುಧ್ವೇ ॥ ತನ್ವೇ । ತನುವಹೆ, ತನ್ವಹೇ । ತನುಮಹೇ, ತನ್ಮಹೇ ॥ **ಲಿಟ್** ॥ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ತೇನೇ । ತೇನಾತೇ । ತೇನಿರೇ ॥ ತೇನಿಷೇ । ತೇನಾಥೇ । ತೇನಿಧ್ವೇ ॥ ತೇನೇ । ತೇನಿವಹೇ । ತೇನಿಮಹೇ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ತನಿತಾ । ತನಿತಾಸೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ॥ ತನಿಷ್ಯತೇ ॥ **ಲೋಟ್** ॥ ತನುತಾಮ್ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅತನುತ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ತನ್ವೀತ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ತನಿಷೀಷ್ಟ ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಅತನ್ + ಸ್ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಿಚಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಿಚಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪ ಲುಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೭೭. **ತನಾದಿಭ್ಯಸ್ತಥಾಸೋಃ** ॥ ೨-೪-೭೯ ॥

ತನಾದೇಃ ಸಿಚೋ ವಾ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್ತಥಾಸೋಃ । ಅತತ, ಅತನಿಷ್ಟ । ಅತಥಾಃ, ಅತನಿಷ್ಠಾಃ । ಅತನಿಷ್ಯತ್, ಅತನಿಷ್ಯತ ।

॥ ೧೨೫೪ ॥ **ಷಣು = ದಾನೇ ॥ ಸನೋತಿ, ಸನುತೇ ॥**

ತನಾದಿಭ್ಯಃ, ತಥಾಸೋಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಗಾತಿಸ್ಥಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಿಚಃ', 'ವಿಭಾಷಾಘ್ರಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಾಷಾ', 'ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷ—'

ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಲುಕ್ ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತನಾದಿಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚಿಗೆ ತ, ಥಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ತ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ಅತನ್+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ' ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ—' (ಸೂ. ೫೬೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಹೀಗೇ ಥಾಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅತತ. ಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಅತನಿಷ್ಟ । ಅತನಿಷಾತಾಮ್ । ಅತನಿಷತ ॥ ಅತಥಾಃ, ಅತನಿಷ್ಠಾಃ । ಅತನಿಷಾಥಾಮ್ । ಅತನಿಢ್ವಮ್ ॥ ಅತನಿಷಿ । ಅತನಿಷ್ವಹಿ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅತನಿಷ್ಯತ್, ಅತನಿಷ್ಯತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಷಣು ಧಾತು. ಸೇಟ್. ' ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ ' ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ ಬಂದರೆ ಣಕಾರವೂ ಹೋಗಿ ನ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸನೋತಿ, ಸನುತೇ ॥ ಸಸಾನ । ಸೇನತುಃ । ಸೇನುಃ ॥ ಸೇನೇ । ಸನಿತಾ (೨) । ಸನಿಷ್ಯತಿ, ಸನಿಷ್ಯತೇ । ಸನೋತು, ಸನುತಾಮ್ । ಅಸನೋತ್, ಅಸನುತ । ಸನುಯಾತ್, ಸನ್ವೀತ । **ಆಶೀರ್ಲಿಙಿನಲ್ಲಿ** ಸನ್+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತ್ವವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಜನ್, ಸನ್, ಖನ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆತ್ವವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೭೭. ಯೇ ವಿಭಾಷಾ ॥ ೬-೪-೪೩ ॥

ಜನಸನಖನಾಮಾತ್ವಂ ವಾ ಯಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ । ಸಾಯಾತ್, ಸನ್ಯಾತ್ ।

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ' ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್ ಝಲೋಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಜನಸನಖನಾಂ ', ' ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಆತ್ ', ' ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಕ್ಙಿತಿ ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ' ಯೇ ' ಕ್ಙಿತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಜನ್, ಸನ್, ಖನ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಯಕಾರಾದಿಯಾದ ಕಿತ್, ಙಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆತ್ವವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾಸುಟ್ ಲಿಙ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತ್ವ ಬಂದರೆ ಸಾಯಾತ್ । ಸಾಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಸಾಯಾಸುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆತ್ವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸನ್ಯಾತ್ । ಸನ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಸನ್ಯಾಸುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಅಸನ್+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ' ತನಾದಿಭ್ಯಸ್ತಥಾಸೋಃ ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಸನ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಜನಾದಿಗಳಿಗೆ ಆತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೭೮. ಜನಸನಖನಾಂ ಸನ್‌ಝಲೋಃ || ೬-೪-೪೨ ||

ಏಷಾಮಾಕಾರೋಽನ್ತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್, ಸನಿ ಝಲಾದೌ ಕ್ಙಿತಿ | ಅಸಾತ, ಅಸನಿಷ್ಟ | ಅಸಾಥಾಃ, ಅಸನಿಷ್ಠಾಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ವಿಡ್ವನೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್', 'ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ—'ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—** ಜನ್, ಸನ್, ಖನ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸನ್ ಮತ್ತು ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ತ ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಙಿತ್ತಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸನಿಗೆ ಅತ್ವ ಬಂದರೆ ಅಸಾತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿಚ್ ಲೋಪವಾಗದಿದ್ದರೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದು ಅಸನಿಷ್ಟ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿಚ್ ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಙಿತ್ತಾಗದಿದ್ದುದರಿಂದ ಆತ್ವಾದಿಗಳಿಲ್ಲ. ಅಸನಿಷಾತಾಮ್ | ಅಸನಿಷತ || ಅಸಿನಿಷ್ಠಾಃ, ಅಸಾಥಾಃ | ಅಸನಿಷಾಥಾಮ್ | ಅಸನಿಢ್ವಮ್ || ಅಸನಿಷಿ | ಅಸನಿಷ್ವಹಿ | ಅಸನಿಷ್ಮಹಿ || ಲೃಙ್ || ಅಸನಿಷ್ಯತ್, ಅಸನಿಷ್ಯತ ||

|| ೧೬೫೫ || ಕ್ಷಣು = ಹಿಂಸಾಯಾಮ್

ಕ್ಷಣೋತಿ, ಕ್ಷಣುತೇ || ಹ್ಮ್ಯನ್ತೇತಿ ನ ವೃದ್ಧಿಃ | ಅಕ್ಷಣೀತ್, ಅಕ್ಷತ, ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಟ | ಅಕ್ಷಥಾಃ, ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಠಾಃ ||

|| ೧೬೫೬ || ಕ್ಷಿಣು = ಚ

'ಉಪ್ರತ್ಯಯೇ ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಗುಣೋ ವಾ', ಕ್ಷೇಣೋತಿ, ಕ್ಷಿಣೋತಿ | ಕ್ಷೇಣಿತಾ | ಅಕ್ಷೇಣೀತ್, ಅಕ್ಷಿತ, ಅಕ್ಷೇಣಿಷ್ಟ ||

|| ೧೬೫೭ || ತೃಣು = ಅದನೇ (ತಿನ್ನುವುದು.)

ತೃಣೋತಿ, ತರ್ಣೋತಿ, ತೃಣುತೇ, ತರ್ಣುತೇ |

ಕ್ಷಣು ಧಾತು. ಇದೂ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸೇಟ್. ಕ್ಷಣೋತಿ, ಕ್ಷಣುತೇ | ಚಕ್ಷಾಣ, ಚಕ್ಷಣೇ || ಕ್ಷಣಿತಾ (೨) | ಕ್ಷಣಿಷ್ಯತಿ, ಕ್ಷಣಿಷ್ಯತೇ | ಕ್ಷಣೋತು, ಕ್ಷಣುತಾಮ್ | ಅಕ್ಷಣೋತ್, ಅಕ್ಷಣುತ | ಕ್ಷಣುಯಾತ್, ಕ್ಷಣ್ವೀತ | ಕ್ಷಣ್ಯಾತ್, ಕ್ಷಣಿಷೀಷ್ಟ || ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಹ್ಮ್ಯನ್ತಕ್ಷಣಶ್ವಸಜಾಗೃಣಿಶ್ವೇದಿತಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬಂದು ಅಕ್ಷಣೀತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಟಾಮ್ | ಅಕ್ಷಣಿಷುಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಯತ್, ಅಕ್ಷಣಿಷ್ಯತ ||

ಕ್ಷಿಣು ಧಾತುವೂ ಹೀಗೆಯೇ ರೂಪ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆರ್ಧಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಲಘೂಪಧಗುಣವಿಶೇಷ. ಕ್ಷೇಣಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙಿನಲ್ಲಿ 'ನೇಟಿ' ವೃದ್ಧಿನಿಷೇಧ

ಬರುವುದರಿಂದ ಅಕ್ಷೇಣೀತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವರು ಉ ವಿಕರಣ ಪರವಾದಾಗ ಲಘೂಪಧಗುಣವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. **ಲಟ್** ॥ ಕ್ಷೇಣೋತಿ, ಕ್ಷಿಣೋತಿ, ಕ್ಷೇಣುತೇ, ಕ್ಷಿಣುತೇ ॥ ಆರ್ಧಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಗುಣದಿಂದ ಒಂದೇ ರೂಪ. **ಲುಙ್**ನಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷೇಣೀತ್, ಅಕ್ಷಿತ, ಅಕ್ಷೇಣಿಷ್ಟ ಎಂದು ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ತೃಣು ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಉಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ತೃಣೋತಿ, ತರ್ಣೋತಿ, ತೃಣುತೇ, ತರ್ಣುತೇ ॥ ತತರ್ಣ, ತತೃಣೇ ॥ ತರ್ಣಿತಾ(೨) । ತರ್ಣಿಷ್ಯತಿ, ತರ್ಣಿಷ್ಯತೇ ॥ ತರ್ಣೋತು, ತೃಣೋತು, ತರ್ಣುತಾವ್, ತೃಣುತಾವ್ ॥ ಅತೃಣೋತ್, ಅತರ್ಣೋತ್, ಅತೃಣುತ, ಅತರ್ಣುತ ॥ ತೃಣುಯಾತ್, ತರ್ಣುಯಾತ್, ತೃಣ್ವೀತ, ತರ್ಣ್ವೀತ ॥ ತೃಣ್ಯಾತ್, ತರ್ಣಿಷೀಷ್ಟ ॥ ಅತರ್ಣೀತ್, ಅತೃತ, ಅತರ್ಣಿಷ್ಟ ॥ ಅತರ್ಣಿಷ್ಯತ್, ಅತರ್ಣಿಷ್ಯತ ॥

॥ ೧೮೮ ॥ ಡುಕೃಞ್=ಕರಣೇ (ಮಾಡುವುದು.) ಕರೋತಿ ॥

ಕೃಞ್‌ನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೭೯. ಅತ ಉತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ॥ ೬-೪-೧೧೦ ॥

ಉಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಸ್ಯ ಕೃಞೋಽಕಾರಸ್ಯ ಉಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಕ್ಙಿತಿ । ಕುರುತಃ ॥

ಕೃಞ್ ಧಾತು. 'ಆದಿರ್ಞಿಟುಡವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಡು' ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃ+ಉ+ತಿ. ಉ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಋಕಾರಕ್ಕೆ, ತಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಕಾರಕ್ಕೆ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಕರ್+ಓ+ತಿ=ಕರೋತಿ. ಕೃ+ಉ+ತಸ್. ಉ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣಬಂದಾಗ ಕರ್+ಉ+ತಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ನಿತ್ಯಂ ಕರೋತೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರೋತೇಃ', 'ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಉತಃ' ಕರೋತೇಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತ ಲಾಭ. 'ಗಮಹನ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ 'ಕ್ಙಿತಿ' ಎಂಬುದು ಸಾರ್ವಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಹೊಂದುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಙಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರು+ತಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್'

ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಸಾದಿಗಳು ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಬಂದರೆ ಕುರುತಸ್ =ಕುರುತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳು ಙಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಉತ್ವ. ಕುರು+ಅನ್ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಇಕೋ ಯಣಚಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಬಂದು ಕುರ್ವ್+ಅನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಅಲ್ಲಿ 'ಹಲಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಉಪಧಾದೀರ್ಘನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೦. ನ ಭಕುರ್ಛುರಾಮ್ ॥ ೮-೨-೭೯ ॥

ಭಸ್ಯ ಕುರ್ಛುರೋರುಪಧಾಯಾ ನ ದೀರ್ಘಃ ॥ ಕುರ್ವನ್ತಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಭಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. 'ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾಃ—' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ', 'ದೀರ್ಘಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಕುರ್, ಛುರ್‌ಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಕುರ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದರ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ ಕುರ್ವನ್ತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃ+ಉ+ಸಿ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಎರಡು ಸಲ ಗುಣ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಷತ್ವ. ಕರೋಷಿ । ಕುರುಥಃ । ಕುರುಥ ॥ ಕರೋಮಿ । ಕುರು+ವಸ್, ಕುರು+ಮಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಲೋಪಶ್ಚಾನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ—' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿತ್ಯಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕೃಞಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೧. ನಿತ್ಯಂ ಕರೋತೇಃ ॥ ೬-೪-೧೦೮ ॥

ಕರೋತೇಃ ಪ್ರತ್ಯಯೋಕಾರಸ್ಯ ನಿತ್ಯಂ ಲೋಪೋ ಮ್ವೋಃ ಪರಯೋಃ । ಕುರ್ವಃ । ಕುರ್ಮಃ । ಕುರುತೇ । ಚಕಾರ, ಚಕ್ರೇ । ಕರ್ತಾಸಿ, ಕರ್ತಾಸೇ । ಕರಿಷ್ಯತಿ, ಕರಿಷ್ಯತೇ । ಕರೋತು, ಕುರುತಾಮ್ । ಅಕರೋತ್, ಅಕುರುತ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉತಶ್ಚ ಪ್ರತ್ಯ ಯಾತ್', 'ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ', 'ಮ್ವೋಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಮ, ವ ಪರವಾದಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಕುರ್ವಃ, ಕುರ್ಮಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಕುರುತೇ । ಕುರ್ವಾತೇ । ಕುರ್ವತೇ ॥ ಕುರುಷೇ । ಕುರ್ವಾಥೇ । ಕುರುಧ್ವೇ ॥ ಕುರ್ವೇ ।

ಕುರ್ವಹೇ | ಕುರ್ಮಹೇ || ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಲಿಟ್ || ಚಕಾರ | ಚಕ್ರೇ || (ಹಿಂದೆ ಬಂದಿದೆ.) **ಲುಟ್** || ಕೃ+ತಾ. ಗುಣ. ಕರ್ತಾ (೨) || ಕರ್ತಾಸಿ, ಕರ್ತಾಸೇ || ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** || 'ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಗುಣ. ಕರಿಷ್ಯತಿ, ಕರಿಷ್ಯತೇ || **ಲೋಟ್** || ಕರೋತು, ಕುರುತಾತ್ | ಕುರುತಾಮ್ | ಕುರ್ವನ್ತು || ಕುರು, ಕುರುತಾತ್ | ಕುರುತಮ್ | ಕುರುತ || ಕರವಾಣಿ | ಕರವಾವ | ಕರವಾಮ || ಆ.—ಕುರುತಾಮ್ | ಕುರ್ವಾತಾಮ್ | ಕುರ್ವತಾಮ್ || ಕುರುಷ್ವ | ಕುರ್ವಾಥಾಮ್ | ಕುರುಧ್ವಮ್ || ಕರವೈ | ಕರವಾವಹೈ | ಕರವಾಮಹೈ || **ಲಙ್** || ಅಕರೋತ್ | ಅಕುರುತಾಮ್ | ಅಕುರ್ವನ್ || ಅಕರೋಃ | ಅಕುರುತಮ್ | ಅಕುರುತ || ಅಕರವಮ್ | ಅಕುರ್ವ | ಅಕುರ್ಮ || ಆ.—ಅಕುರುತ | ಅಕುರ್ವಾತಾಮ್ | ಅಕುರ್ವತ || ಅಕುರುಥಾಃ | ಅಕುರ್ವಾಥಾಮ್ | ಅಕುರುಧ್ವಮ್ || ಅಕುರ್ವಿ | ಅಕುರ್ವಹಿ | ಅಕುರ್ಮಹಿ || **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ಕುರು+ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಉಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೮೨. **ಯೇ ಚ** || ೬-೪-೧೦೯ ||

ಕೃಞಃ ಉಲೋಪೋ ಯಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ | ಕುರ್ಯಾತ್, ಕುರ್ವೀತ | ಕ್ರಿಯಾತ್, ಕೃಷೀಷ್ಟ | ಅಕಾರ್ಷೀತ್, ಅಕೃತ | ಅಕರಿಷ್ಯತ್, ಅಕರಿಷ್ಯತ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ನಿತ್ಯಂ ಕರೋತೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರೋತೇಃ', 'ಲೋಪಶ್ಚಾಸ್ಯ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ', 'ಅಸ್ಯ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಸ್ಯ' ಪದದಿಂದ 'ಉತಃ' ಎಂದು ಪರಾಮೃಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಯಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಕುರು+ಯಾತ್. ಉಲೋಪವಾದರೆ ಕುರ್ಯಾತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಲಿಙಃ ಸಲೋಪೋನಂತ್ಯಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಲೋಪ. ಕುರ್ಯಾತಾಮ್ | ಕುರ್ಯುಃ || ಕುರ್ಯಾಃ | ಕುರ್ಯಾತಮ್ | ಕುರ್ಯಾತ || ಕುರ್ಯಾಮ್ | ಕುರ್ಯಾವ | ಕುರ್ಯಾಮ || ಆ.—ಕುರು+ಸೀಯುತ. ಸಲೋಪ, ಯಲೋಪ. ಯಣ್. ಕುರ್ವೀತ | ಕುರ್ವೀಯಾತಾಮ್ | ಕುರ್ವೀರನ್ || ಕುರ್ವೀಥಾಃ | ಕುರ್ವೀಯಾಥಾಮ್ | ಕುರ್ವೀಧ್ವಮ್ || ಕುರ್ವೀಯ | ಕುರ್ವೀವಹಿ | ಕುರ್ವೀಮಹಿ ||

ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಕೃ + ಯಾತ್. 'ರಿಙ್ಶಯುಗ್ಲಿಙ್ಕ್ಷು' ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರಿಙಾದೇಶ. ಕ್ರಿಯಾತ್ । ಕ್ರಿಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಕೃಷೀಷ್ಟ । ಕೃಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಕೃಷೀರನ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙ್ ॥ ಅಕೃ + ಸ್ + ಈತ್. 'ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ವೃದ್ಧಿ. ಅಕಾರ್ಷೀತ್ । ಅಕಾರ್ಷ್ಟಾಮ್ । ಅಕಾರ್ಷುಃ ॥ ಅಕಾರ್ಷೀಃ । ಅಕಾರ್ಷ್ಟಮ್ । ಅಕಾರ್ಷ್ಟ ॥ ಅಕಾರ್ಷಮ್ । ಅಕಾರ್ಷ್ವ । ಅಕಾರ್ಷ್ಮ । ಆ.—ಅಕೃ + ಸ್ + ತ. 'ಹ್ರಸ್ವಾದಂಗಾತ್' ಸಲೋಪ. ಅಕೃತ । ಅಕೃಷಾತಾಮ್ । ಅಕೃಷತ ॥ ಅಕೃಥಾಃ । ಅಕೃಷಾಥಾಮ್ । ಅಕೃಢ್ವಮ್ ॥ ಅಕೃಷಿ । ಅಕೃಷ್ವಹಿ । ಅಕೃಷ್ಮಹಿ ॥ ಲೃಙ್ ॥ ಅಕರಿಷ್ಯತ್, ಅಕರಿಷ್ಯತ ॥ ಈಗ ಈ ಧಾತುವು ಕೆಲವು ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸುಡಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಮ್, ಪರಿಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕೃಞ್‌ಗೆ ಸುಟ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೮೩. ಸಮ್ಪರಿಭ್ಯಾಂ ಕರೋತೌ ಭೂಷಣೇ ॥ ೬-೧-೧೩೭ ॥

೬೮೪. ಸಮವಾಯೇ ಚ ॥ ೬-೧-೧೩೮ ॥

ಸಮ್ಪರಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕರೋತೇಃ ಸುಟ್ ಸ್ಯಾತ್ ಭೂಷಣೇ, ಸಂಘಾತೇ ಚಾರ್ಥೇ ॥ ಸಂಸ್ಕರೋತಿ । ಅಲಂಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಸಂಸ್ಕುರ್ವನ್ತಿ । ಸಙ್ಘೀಭವನ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಸಮ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕ್ವಚಿದಭೂಷಣೇಽಪಿ ಸುಟ್ । ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಭಕ್ಷಾ ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಕಾತ್ ॥

ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯ ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಎರಡಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ವೃತ್ತಿ ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. 'ಸುಟ್ ಕಾತ್ ಪೂರ್ವಃ' 'ಕರೋತೇಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಮ್, ಪರಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಲಂಕಾರ, ಮತ್ತು ಸಂಘಾತ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಸುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದರೆ ನಾನಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರಣಾರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಸೇರಿದಾಗ ಭೂಷಣಾದಿ ಅರ್ಥಗಳು ತೋರುತ್ತವೆ. ಸಮ್ + ಕರೋತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಸಮ್ + ಸ್ಕರೋತಿ = ಸಂಸ್ಕರೋತಿ. ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಸಂಸ್ಕುರ್ವನ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪರಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಸುಟ್ ಬಂದರೆ ಪರಿಷ್ಕರೋತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿರುವಾಗ ಭೂಷಣಾರ್ಥ ತೋರದಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಸುಟ್ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಭಕ್ಷಾಃ' ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರವೇ ಜ್ಞಾಪಕ. 'ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು' ಎಂದು ಅದಕ್ಕರ್ಥ. ಅದರಿಂದ ಇತರ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸುಟ್ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉಪ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸುಟ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೮೫. ಉಪಾತ್ಪ್ರತಿಯತ್ನವೈಕೃತವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರೇಷು ಚ ॥ ೬-೧-೧೩೯ ॥

ಉಪಾತ್ ಕೃಞಃ ಸುಟ್ ಸ್ಯಾದೇಷ್ವರ್ಥೇಷು ಚಾತ್ ಪ್ರಾಗುಕ್ತಯೋರರ್ಥಯೋಃ। ಪ್ರತಿಯತ್ನೋ ಗುಣಾಧಾನಮ್। ವಿಕೃತಮೇವ ವೈಕೃತಂ ವಿಕಾರಃ। ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರ ಆಕಾಙ್ಕ್ಷಿತೈಕದೇಶಪೂರಣಮ್। ಉಪಸ್ಕೃತಾ ಕನ್ಯಾ। ಉಪಸ್ಕೃತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ। ಏಧೋ ದಕಸ್ಯೋಪಸ್ಕುರುತೇ। ಉಪಸ್ಕೃತಂ ಭುಙ್ಕ್ತೇ। ಉಪಸ್ಕೃತಂ ಬ್ರೂತೇ ॥

॥ ೧೪೯ ॥ ವನು = ಯಾಚನೇ (ಬೇಡುವುದು.) ವನುತೇ। ವವನೇ।

॥ ೧೫೦ ॥ ಮನು = ಅವಬೋಧನೇ (ತಿಳಿಯುವುದು.)

ಮನುತೇ। ಮೇನೇ। ಮನಿತಾ। ಮನಿಷ್ಯತೇ। ಮನುತಾಮ್। ಅಮನುತ। ಮನ್ವೀತ। ಮನಿಷೀಷ್ಟ। ಅಮತ, ಅಮನಿಷ್ಟ। ಅಮನಿಷ್ಯತ॥

ಇತಿ ತನಾದಯಃ

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಉಪ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ, ಪ್ರತಿಯತ್ನ, ವೈಕೃತ, ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರ ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸುಡಾಗಮ, ಅಲ್ಲದೆ ಚಕಾರದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸುಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯತ್ನವೆಂದರೆ ಗುಣಾಧಾನ; ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಒಂದು ಗುಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ವಿಕೃತವೇ ವೈಕೃತ, ಅಂದರೆ ವಿಕಾರ. ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರವೆಂದರೆ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಇರುವಾಗ ಅದನ್ನು ಪೂರೈಸುವುದು. ಉಪಸ್ಕೃತಾ ಕನ್ಯಾ ॥ ಭೂಷಣಕ್ಕೆ ಇದು ಉದಾಹರಣೆ. ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹುಡುಗಿ. ಸಂಘಾತಕ್ಕೆ, ಉಪಸ್ಕೃತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ॥ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು. ಗುಣಾಧಾನಕ್ಕೆ, ಏಧಃ ದಕಸ್ಯ ಉಪಸ್ಕುರುತೇ ॥ ಕಟ್ಟಿಗೆ ನೀರಿಗೆ ಗುಣವನ್ನು ತಂದುಕೊಡುತ್ತದೆ. ಬಿಸಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ವಿಕಾರಕ್ಕೆ, ಉಪಸ್ಕೃತಂ ಭುಂಕ್ತೇ ॥ ಸಾರು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಸೇರಿದ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ವಾಕ್ಯಾಧ್ಯಾಹಾರಕ್ಕೆ, ಉಪಸ್ಕೃತಂ ಬ್ರೂತೇ ॥ ಯಾವ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ವನು ಧಾತು. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಸೇಟ್. ವನುತೇ। ವವನೇ। ವಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪ ಬಂದಿಲ್ಲ. ವನಿತಾ। ವನಿಷ್ಯತೇ। ವನುತಾಮ್। ಅವನುತ। ವನ್ವೀತ। ವನಿಷೀಷ್ಟ। ಅವನತ, ಅವನಿಷ್ಟ। ಅವನಿಷ್ಯತ ॥

ಮನು ಧಾತು. ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ಸೇಟ್. ತನುವಿನಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಮನುತೇ। ಮೇನೇ। ಮನಿತಾ। ಮನಿಷ್ಯತೇ। ಮನುತಾಮ್। ಅಮನುತ। ಮನ್ವೀತ। ಮನಿಷೀಷ್ಟ। ಅಮತ, ಅಮನಿಷ್ಟ। ಅಮನಿಷ್ಯತ ॥

೯. ಅಥ ಕ್ರ್ಯಾದಯಃ

॥ ೯೯೧ ॥ ಡುಕ್ರೀಞ್=ದ್ರವ್ಯವಿನಿಮಯೇ

(ಒಂದು ಕೊಟ್ಟು ಇನ್ನೊಂದು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು.)

ಶ್ನಾವಿಕರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೬. ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ ॥ ೩-೧-೮೧ ॥

ಶಪೋಽಪವಾದಃ । ಕ್ರೀಣಾತಿ । ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ । ಕ್ರೀಣೀತಃ । ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ । ಕ್ರೀಣನ್ತಿ । ಕ್ರೀಣಾಸಿ । ಕ್ರೀಣೀಥಃ । ಕ್ರೀಣೀಥ । ಕ್ರೀಣಾಮಿ । ಕ್ರೀಣೀವಃ । ಕ್ರೀಣೀಮಃ। ಕ್ರೀಣೀತೇ-ಕ್ರೀಣಾತೇ-ಕ್ರೀಣತೇ। ಕ್ರೀಣೀಷೇ । ಕ್ರೀಣಾಥೇ । ಕ್ರೀಣೀಧ್ವೇ । ಕ್ರೀಣೇ । ಕ್ರೀಣೀವಹೇ । ಕ್ರೀಣೀಮಹೇ । ಚಿಕ್ರಾಯ । ಚಿಕ್ರಿಯತುಃ । ಚಿಕ್ರಿಯುಃ । ಚಿಕ್ರಯಿಥ, ಚಿಕ್ರೇಥ । ಚಿಕ್ರಿಯ । ಚಿಕ್ರಿಯೇ । ಕ್ರೇತಾ । ಕ್ರೇಷ್ಯತಿ, ಕ್ರೇಷ್ಯತೇ । ಕ್ರೀಣಾತು, ಕ್ರೀಣೀತಾತ್ । ಕ್ರೀಣೀತಾಮ್ । ಅಕ್ರೀಣಾತ್, ಅಕ್ರೀಣೀತ । ಕ್ರೀಣೀಯಾತ್, ಕ್ರೀಣೀತ । ಕ್ರೀಯಾತ್, ಕ್ರೇಷೀಷ್ಟ । ಅಕ್ರೈಷೀತ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಟ । ಅಕ್ರೇಷ್ಯತ್, ಅಕ್ರೇಷ್ಯತ ॥

ಕ್ರೀಞ್ ಧಾತುವೇ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಕ್ರ್ಯಾದಿಗಣವೆಂದು ಹೆಸರು. 'ಆದಿರ್ಞಿಟುಡವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡು ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಞಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಸ್ವರಿತಞಿತಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರೀ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಶ್ನಾ ವಿಕರಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕರ್ತ್ರರ್ಥಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರವಾದಾಗ ಕ್ರ್ಯಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ನಾವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ನಾದಲ್ಲಿ ಶಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪವಾದರೆ ನಾ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕ್ರೀ+ನಾ+ತಿ. ಅಪಿತ್ತಾಗಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ ಶ್ನಾ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. 'ಅಟ್ ಕುಪ್ವಾಙ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದರೆ ಕ್ರೀಣಾತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರೀ+ಣಾ+ತಸ್. 'ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ನಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ಕ್ರೀಣೀತಃ । ಕ್ರೀ+ಣಾ+ಅನ್ತಿ । 'ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ' (ಸೂ. ೬೨೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಲೋಪ. ಕ್ರೀಣ್+ಅನ್ತಿ=ಕ್ರೀಣನ್ತಿ ॥ ಕ್ರೀಣಾಸಿ । ಕ್ರೀಣೀಥಃ । ಕ್ರೀಣೀಥ ॥ ಕ್ರೀಣಾಮಿ । ಕ್ರೀಣೀವಃ । ಕ್ರೀಣೀಮಃ ॥ ಹಲಾದಿ ಙಿತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈತ್ವ, ಅಜಾದಿ ಙಿತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆಲೋಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆ.—ಕ್ರೀಣೀತೇ । ಕ್ರೀಣಾತೇ । ಕ್ರೀಣತೇ ॥ ಕ್ರೀಣೀಷೇ । ಕ್ರೀಣಾಥೇ । ಕ್ರೀಣೀಧ್ವೇ ॥ ಕ್ರೀಣೇ । ಕ್ರೀಣೀವಹೇ । ಕ್ರೀಣೀಮಹೇ ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಕ್ರೀಕ್ರೀ+ಅ=ಚಿಕ್ರೀ+ಅ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ. ಚಿಕ್ರಾಯ । ಚಿಕ್ರೀ+ಅತುಸ್. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಙಾದೇಶ. ಚಿಕ್ರಿಯತುಃ । ಚಿಕ್ರಿಯುಃ ॥ ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಯಮದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಇಡಾಗಮ. ಚಿಕ್ರಯಿಥ, ಚಿಕ್ರೇಥ । ಚಿಕ್ರಿಯಥುಃ । ಚಿಕ್ರಿಯ ॥ ಚಿಕ್ರಾಯ, ಚಿಕ್ರಯ । ಚಿಕ್ರಿಯಿವ । ಚಿಕ್ರಿಯಿಮ ॥ ಆ.—ಚಿಕ್ರಿಯೇ । ಚಿಕ್ರಿಯಾತೇ । ಚಿಕ್ರಿಯಿರೇ ॥ ಚಿಕ್ರಿಯಿಷೇ । ಚಿಕ್ರಿಯಾಥೇ । ಚಿಕ್ರಿಯಿಧ್ವೇ ॥ ಚಿಕ್ರಿಯೇ । ಚಿಕ್ರಿಯಿವಹೇ । ಚಿಕ್ರಿಯಿಮಹೇ ॥ ಲುಟ್ ॥ ಅನಿಟಾದುದರಿಂದ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮವಿಲ್ಲ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಗುಣ. ಕ್ರೇತಾ । ಕ್ರೇತಾರೌ । ಕ್ರೇತಾರಃ ॥ ಕ್ರೇತಾಸಿ । ಕ್ರೇತಾಸ್ಥಃ । ಕ್ರೇತಾಸ್ಥ ॥ ಕ್ರೇತಾಸ್ಮಿ । ಕ್ರೇತಾಸ್ವಃ । ಕ್ರೇತಾಸ್ಮಃ ॥ ಆ.—ಕ್ರೇತಾಸೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೃಟ್ ॥ ಗುಣ. ಷತ್ವ. ಕ್ರೇಷ್ಯತಿ । ಕ್ರೇಷ್ಯತಃ । ಕ್ರೇಷ್ಯನ್ತಿ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಕ್ರೇಷ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೋಟ್ ॥ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಟನಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ. ಕ್ರೀಣಾತು, ಕ್ರೀಣೀತಾತ್ । ಕ್ರೀಣೀತಾಮ್ । ಕ್ರೀಣನ್ತು ॥ ಕ್ರೀಣೀಹಿ, ಕ್ರೀಣೀತಾತ್ । ಕ್ರೀಣೀತಮ್ । ಕ್ರೀಣೀತ ॥ ಕ್ರೀಣಾನಿ । ಕ್ರೀಣಾವ । ಕ್ರೀಣಾಮ ॥ ಆ.—ಕ್ರೀಣೀತಾಮ್ । ಕ್ರೀಣಾತಾಮ್ । ಕ್ರೀಣತಾಮ್ ॥ ಕ್ರೀಣೀಷ್ವ । ಕ್ರೀಣಾಥಾಮ್ । ಕ್ರೀಣೀಧ್ವಮ್ ॥ ಕ್ರೀಣೈ । ಕ್ರೀಣಾವಹೈ । ಕ್ರೀಣಾಮಹೈ ॥ ಲಙ್ ॥ ಅಕ್ರೀಣಾತ್ । ಅಕ್ರೀಣೀತಾಮ್ । ಅಕ್ರೀಣನ್ ॥ ಅಕ್ರೀಣಾಃ । ಅಕ್ರೀಣೀತಮ್ । ಅಕ್ರೀಣೀತ ॥ ಅಕ್ರೀಣಾಮ್ । ಅಕ್ರೀಣೀವ । ಅಕ್ರೀಣೀಮ ॥ ಆ.—ಅಕ್ರೀಣೀತ । ಅಕ್ರೀಣಾತಾಮ್ । ಅಕ್ರೀಣತ ॥ ಅಕ್ರೀಣೀಥಾಃ । ಅಕ್ರೀಣಾಥಾಮ್ । ಅಕ್ರೀಣೀಧ್ವಮ್ ॥ ಅಕ್ರೀಣಿ । ಅಕ್ರೀಣೀವಹಿ । ಅಕ್ರೀಣೀಮಹಿ ॥ ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಕ್ರೀಣೀಯಾತ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಕ್ರೀಣೀತ । ಕ್ರೀಣೀಯಾತಾಮ್ । ಕ್ರೀಣೀರನ್ ॥ ಕ್ರೀಣೀಥಾಃ । ಕ್ರೀಣೀಯಾಥಾಮ್ । ಕ್ರೀಣೀಧ್ವಮ್ ॥ ಕ್ರೀಣೀಯ । ಕ್ರೀಣೀವಹಿ । ಕ್ರೀಣೀಮಹಿ ॥ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಕ್ರೀಯಾತ್ । ಕ್ರೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಕ್ರೀಯಾಸುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಕ್ರೇ+ಸೀಷ್ಟ. ಗುಣ, ಷತ್ವ. ಕ್ರೇಷೀಷ್ಟ । ಕ್ರೇಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಕ್ರೇಷೀರನ್ ॥ ಕ್ರೇಷೀಷ್ಠಾಃ । ಕ್ರೇಷೀಯಾಸ್ಥಾಮ್ । ಕ್ರೇಷೀಢ್ವಮ್ ॥ ಕ್ರೇಷೀಯ । ಕ್ರೇಷೀವಹಿ । ಕ್ರೇಷೀಮಹಿ ॥ ಲುಙ್ ॥ ಅಕ್ರಿ+ಸ್+ಈತ್. 'ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಷತ್ವ. ಅಕ್ರೈಷೀತ್ । ಅಕ್ರೈಷ್ಟಾಮ್ । ಅಕ್ರೈಷುಃ ॥ ಅಕ್ರೈಷೀಃ । ಅಕ್ರೈಷ್ಟಮ್ । ಅಕ್ರೈಷ್ಟ ॥ ಅಕ್ರೈಷಮ್ । ಅಕ್ರೈಷ್ವ । ಅಕ್ರೈಷ್ಮ ॥ ಆ.—ಅಕ್ರೇ+ಸ್+ತ. ಗುಣ, ಷತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ. ಅಕ್ರೇಷ್ಟ । ಅಕ್ರೇಷಾತಾಮ್ । ಅಕ್ರೇಷತ ॥ ಅಕ್ರೇಷ್ಠಾಃ । ಅಕ್ರೇಷಾಥಾಮ್ । ಅಕ್ರೇಢ್ವಮ್ ॥ ಅಕ್ರೇಷಿ । ಅಕ್ರೇಷ್ವಹಿ । ಅಕ್ರೇಷ್ಮಹಿ ॥ ಲೃಙ್ ॥ ಅಕ್ರೇಷ್ಯತ್ । ಆ.—ಅಕ್ರೇಷ್ಯತ । ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ೧೯೨ ॥ ಪ್ರೀಞ್=ತರ್ಪಣೇ (ಸಂತುಷ್ಟಿ.) ॥ ಕಾನ್ತೌ ಚ (ಇಚ್ಛಾ)
ಪ್ರೀಣಾತಿ, ಪ್ರೀಣೀತೇ ॥

॥ ೧೯೩ ॥ ಶ್ರೀಞ್=ಪಾಕೇ (ಬೇಯಿಸುವುದು.) ಶ್ರೀಣಾತಿ, ಶ್ರೀಣೀತೇ ॥

॥ ೧೯೪ ॥ ಮೀಞ್=ಹಿಂಸಾಯಾಮ್

ಪ್ರೀಞ್ ಧಾತು ಕ್ರೀಞಿನಂತೇ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅನಿಟ್. ಪ್ರೀಣಾತಿ, ಪ್ರೀಣೀತೇ। ಪಿಪ್ರಾಯ, ಪಿಪ್ರಿಯೇ। ಪ್ರೇತಾ (೨)। ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ, ಪ್ರೇಷ್ಯತೇ। ಪ್ರೀಣಾತು, ಪ್ರೀಣೀತಾಮ್। ಅಪ್ರೀಣಾತ್, ಅಪ್ರೀಣೀತ। ಪ್ರೀಣೀಯಾತ್, ಪ್ರೀಣೀತ। ಪ್ರೀಯಾತ್, ಪ್ರೇಷೀಷ್ಟ। ಅಪ್ರೈಷೀತ್, ಅಪ್ರೇಷ್ಟ। ಅಪ್ರೇಷ್ಯತ್, ಅಪ್ರೇಷ್ಯತ ॥

ಶ್ರೀಞ್ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಶ್ರೀಣಾತಿ, ಶ್ರೀಣೀತೇ। ಶಿಶ್ರಾಯ, ಶಿಶ್ರಿಯೇ। ಶ್ರಯಿತಾ। ಶ್ರಯಿಷ್ಯತಿ, ಶ್ರಯಿಷ್ಯತೇ। ಶ್ರೀಣಾತು, ಶ್ರೀಣೀತಾಮ್। ಅಶ್ರೀಣಾತ್, ಅಶ್ರೀಣೀತ। ಶ್ರೀಣೀಯಾತ್, ಶ್ರೀಣೀತ। ಶ್ರೀಯಾತ್, ಶ್ರಯಿಷೀಷ್ಟ। ಅಶ್ರಯಿೀತ್, ಅಶ್ರಯಿಷ್ಟ। ಅಶ್ರಯಿಷ್ಯತ್, ಅಶ್ರಯಿಷ್ಯತ ॥

ಮೀಞ್ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಣತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲ. ಮೀನಾತಿ, ಮೀನೀತೇ॥ ಪ್ರಾದಿ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತು ಬಂದಾಗ ಣತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಭಿನ್ನಪದವಾದುದರಿಂದ 'ಅಟ್ ಕುಪ್ವಾಙ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹಿನು, ಮೀ ಧಾತುಗಳ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೭. ಹಿನುಮೀನಾ ॥ ೮-೪-೧೫ ॥

ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥಾನ್ನಿಮಿತ್ತಾತ್ಪರಸ್ಯೈತಯೋರ್ನಸ್ಯ ಣಃ ಸ್ಯಾತ್। ಪ್ರಮೀಣಾತಿ, ಪ್ರಮೀಣೀತೇ। ಮೀನಾತೀತ್ಯಾತ್ವಮ್। ಮಮೌ। ಮಿಮ್ಯತುಃ। ಮಮಿಥ, ಮಮಾಥ। ಮಿಮ್ಯೇ। ಮಾತಾ। ಮಾಸ್ಯತಿ। ಮೀಯಾತ್, ಮಾಸೀಷ್ಟ। ಅಮಾಸೀತ್। ಅಮಾಸಿಷ್ಟಾಮ್। ಅಮಾಸ್ತ॥

॥ ೧೯೫ ॥ ಷಿಞ್=ಬಂಧನೇ

ಸಿನಾತಿ, ಸಿನೀತೇ। ಸಿಷಾಯ, ಸಿಷ್ಯೇ। ಸೇತಾ॥

॥ ೧೯೬ ॥ ಸ್ಕುಞ್=ಆಪ್ಲವನೇ (ಗಮನವಿಶೇಷ.)

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿನು, ಮೀನಾ ಇವುಗಳಿಗೆ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ ಬಂದು ಅದರ ಮೇಲೆ ಬಂದಿರುವ ಷಷ್ಠೀದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಆರ್ಷವಾಗಿ ಲುಕ್ ಬಂದಿದೆ. 'ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಅಸಮಾಸೇ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಸರ್ಗಾತ್' ಪದಾನುವೃತ್ತಿ. 'ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಣೋ ನಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಉಪಸರ್ಗಪದ ಉಪಸರ್ಗಸ್ಥ ಎಂಬರ್ಥ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತದ (ರ, ಷ) ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿನು, ಮೀನಾ ಸಂಬಂಧಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರ+ಮೀನಾತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ ದಲ್ಲಿ ರೇಫರೂಪನಿಮಿತ್ತವಿದೆ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮೀನಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದರೆ ಪ್ರಮೀಣಾತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮೀಣೀತೇ ಎಂದು ಣತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೀನಾತಿ | ಮೀನೀತಃ | ಮೀನನ್ತಿ || ಮೀನಾಸಿ | ಮೀನೀಥಃ | ಮೀನೀಥ || ಮೀನಾಮಿ | ಮೀನೀವಃ | ಮೀನೀಮಃ || ಮೀನೀತೇ | ಮೀನಾತೇ | ಮೀನತೇ || ಮೀನೀಷೇ | ಮೀನಾಥೇ | ಮೀನೀಧ್ವೇ || ಮೀನೇ | ಮೀನೀವಹೇ | ಮೀನೀಮಹೇ ||

ಲಿಟ್ || ಮೀ+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಚ್‌ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯು ಪರದಲ್ಲಿರು ವುದರಿಂದ 'ಮೀನಾತಿ ಮಿನೋತಿ—' (ಸೂ. ೬೪೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ವ ಬಂದರೆ ಮಾ+ಅ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಮಮಾ+ಅ. 'ಆತ ಔ ಣಲಃ' ಣಲಿಗೆ ಔತ್ವ. ಮಮಾ+ಔ. ವೃದ್ಧಿ. ಮಮೌ | ಮೀ+ಅತುಸ್. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಿಮೀ+ಅತುಸ್. ಯಣ್. ಮಿಮ್ಯತುಃ | ಮಿಮ್ಯುಃ || ಥಲಿನಲ್ಲಿ ಆತ್ವ. ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ಇಟ್ ಬಂದರೆ ಮಮಾ+ಇಥ ಎಂದಿರು ವಾಗ 'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಮಮಿಥ | ಇಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಮಮಾಥ | ಮಿಮ್ಯಥುಃ | ಮಿಮ್ಯ || ಮಮೌ | ಮಿಮ್ಯಿವ | ಮಿಮ್ಯಿಮ || ಆ.—ಮಿಮ್ಯೇ | ಮಿಮ್ಯಾತೇ | ಮಿಮ್ಯಿರೇ || ಮಿಮ್ಯಿಷೇ | ಮಿಮ್ಯಾಥೇ | ಮಿಮ್ಯಿಧ್ವೇ || ಮಿಮ್ಯೇ | ಮಿಮ್ಯಿವಹೇ | ಮಿಮ್ಯಿಮಹೇ || **ಲುಟ್** || ಇಲ್ಲಿ ಏಜ್ ನಿಮಿತ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ವ. ಮಾತಾ | ಮಾತಾರೌ | ಮಾತಾರಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** || ಮಾಸ್ಯತಿ || ಆ.—ಮಾಸ್ಯತೇ || **ಲೋಟ್** || ಮೀನಾತು, ಮೀನೀತಾಮ್ || **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ಮೀನೀಯಾತ್, ಮೀನೀತ || **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** || ಮೀಯಾತ್ || ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಏಜ್‌ನಿಮಿತ್ತಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ವ. ಮಾಸೀಷ್ಟ | ಮಾಸೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಮಾಸೀರನ್ || ಮಾಸೀಷ್ಠಾಃ | ಮಾಸೀ ಯಾಸ್ಥಾಮ್ | ಮಾಸೀಧ್ವಮ್ || ಮಾಸೀಯ | ಮಾಸೀವಹಿ | ಮಾಸೀಮಹಿ || **ಲುಙ್** || ಸಿಚ್ ಗುಣನಿಮಿತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವ. ಅಮಾ+ಸ್+ಈತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಯಮರಮನಮಾತಾಂ ಸಕ್ ಚ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಕ್ ಆಗಮ. ಸಿಚಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಅಮಾಸ್+ಇಸ್+ಈತ್. 'ಇಟ ಈಟ' ಸಲೋಪ. ಅಮಾಸೀತ್ | ಅಮಾಸಿಷ್ಟಾಮ್ | ಅಮಾಸಿಷುಃ || ಅಮಾಸೀಃ | ಅಮಾಸಿಷ್ಟಮ್ | ಅಮಾಸಿಷ್ಟ || ಅಮಾಸಿಷಮ್ | ಅಮಾಸಿಷ್ವ | ಅಮಾಸಿಷ್ಮ || ಆ.—ಅಮಾಸ್ತ | ಅಮಾಸಾತಾಮ್ | ಅಮಾಸತ || ಅಮಾಸ್ಥಾಃ | ಅಮಾಸಾಥಾಮ್ | ಅಮಾಧ್ವಮ್ || ಅಮಾಸಿ | ಅಮಾಸ್ವಹಿ | ಅಮಾಸ್ಮಹಿ || **ಲೃಙ್** || ಅಮಾಸ್ಯತ್, ಅಮಾಸ್ಯತ ||

ಷಿಞ್ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಸಿನಾತಿ, ಸಿನೀತೇ। ಸಿಷಾಯ, ಸಿಷ್ಯೇ। ಸೇತಾ। ಸೇಷ್ಯತಿ, ಸೇಷ್ಯತೇ। ಸಿನಾತು, ಸಿನೀತಾಮ್। ಅಸಿನಾತ್, ಅಸಿನೀತ। ಸಿನೀಯಾತ್, ಸಿನೀತ। ಸೀಯಾತ್, ಸೇಷೀಷ್ಟ। ಅಸೈಷೀತ್, ಅಸೇಷ್ಟ। ಅಸೇಷ್ಯತ್, ಅಸೇಷ್ಯತ॥

ಸ್ಕುಞ್ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. ಇದಕ್ಕೆ ಲಡಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ನುವಿಕರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ತನ್ಭ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ನುವಿಕರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೮೮. ಸ್ತನ್ಭುಸ್ತುನ್ಭುಸ್ಕನ್ಭುಸ್ಕುನ್ಭುಸ್ಕುಞ್ಭ್ಯಃ ಶ್ನುಶ್ಚ ॥ ೩-೧-೮೨ ॥

ಚಾತ್ಶ್ನಾ। ಸ್ಕುನೋತಿ, ಸ್ಕುನಾತಿ। ಸ್ಕುನುತೇ, ಸ್ಕುನೀತೇ। ಚುಸ್ಕಾವ, ಚುಸ್ಕುವೇ। ಸ್ಕೋತಾ। ಅಸ್ಕೌಷೀತ್, ಅಸ್ಕೋಷ್ಟ। ಸ್ತನ್ಭ್ವಾದಯಶ್ಚತ್ವಾರಃ ಸೌತ್ರಾಃ॥ ಸರ್ವೇ ರೋಧನಾರ್ಥಾಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಿನಃ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸ್ತನ್ಭು, ಸ್ತುನ್ಭು, ಸ್ಕನ್ಭು, ಸ್ಕುನ್ಭು, ಸ್ಕುಞ್ ಈ ಐದು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ್ನುವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಕಾರದಿಂದ ಶ್ನಾವಿಕರಣವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಶ್ನು ಬಂದರೆ ಸ್ಕುನು+ತಿ. 'ಸಾರ್ವಧಾ—' ಗುಣ. ಸ್ಕುನೋತಿ. ಶ್ನಾ ಬಂದರೆ ಸ್ಕುನಾತಿ. ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಕುನುತೇ. ಸ್ಕುನಾ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ನಾದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ಸ್ಕುನೀತೇ। ಸ್ಕುನಾತೇ। ಸ್ಕುನತೆ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಕ್ರೀಞ್ ಧಾತುವಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಲಿಟ್ ॥ ಚುಸ್ಕಾವ. 'ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪವಾಗಿ ಕಕಾರ ಉಳಿದು ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ಚುಸ್ಕುವೇ. ಉವಙ್. **ಲುಟ್** ॥ ಸ್ಕೋತಾ (೨)॥ **ಲೃಟ್** ॥ ಸ್ಕೋಷ್ಯತಿ, ಸ್ಕೋಷ್ಯತೇ॥ **ಲೋಟ್** ॥ ಸ್ಕುನೋತು, ಸ್ಕುನಾತು। ಸ್ಕುನುತಾಮ್, ಸ್ಕುನೀತಾಮ್॥ **ಲಙ್** ॥ ಅಸ್ಕುನೋತ್, ಅಸ್ಕುನಾತ್। ಅಸ್ಕುನುತ। ಅಸ್ಕುನೀತ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಸ್ಕುನುಯಾತ್, ಸ್ಕುನೀಯಾತ್। ಸ್ಕುನುವೀತ, ಸ್ಕುನೀತ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಸ್ಕೂಯಾತ್, ಸ್ಕೋಷೀಷ್ಟ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಅಸ್ಕೌಷೀತ್, ಅಸ್ಕೋಷ್ಟ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅಸ್ಕೋಷ್ಯತ್, ಅಸ್ಕೋಷ್ಯತ॥

೯೭, ೯೮, ೯೯, ೨೦೦—ಸ್ತನ್ಭು, ಸ್ತುನ್ಭು, ಸ್ಕನ್ಭು, ಸ್ಕುನ್ಭು—ಈ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸೌತ್ರಧಾತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವು ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳಿಗೂ ರೋಧನ ಅಂದರೆ ತಡೆಯುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಉಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಸ್ತನ್ಭು ಧಾತು. ಸ್ತನ್ಭ್+ನು+ತಿ. ಶ್ನು ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ತಭ್+ನು+ತಿ.

ಗುಣ. ಸ್ತಭ್ನೋತಿ । ಸ್ತಭ್ನುತಃ । ಸ್ತಭ್ನುವನ್ತಿ ॥ ಸ್ತಭ್ನೋಷಿ । ಸ್ತಭ್ನುಥಃ । ಸ್ತಭ್ನುಥ ॥ ಸ್ತಭ್ನೋಮಿ । ಸ್ತಭ್ನುವಃ । ಸ್ತಭ್ನುಮಃ ॥ ಶ್ನಾ ಬಂದರೆ ಸ್ತಭ್ನಾತಿ । ಸ್ತಭ್ನೀತಃ । ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರೀಣಾತಿಯಂತೆ ರೂಪ. ತಸ್ತಮ್ಭ ॥ ಸ್ತಮ್ಭಿತಾ । ಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಯತಿ ॥ **ಲೋಟ್** ॥ ಸ್ತಭ್ನೋತು, ಸ್ತಭ್ನುತಾತ್ । ಸ್ತಭ್ನುತಾಮ್ । ಸ್ತಭ್ನುವನ್ತು ॥ ಸ್ತಭ್ನು, ಸ್ತಭ್ನುತಾತ್ । ಸ್ತಭ್ನುತಮ್ । ಸ್ತಭ್ನುತ ॥ ಸ್ತಭ್ನವಾನಿ । ಸ್ತಭ್ನವಾವ । ಸ್ತಭ್ನವಾಮ ॥ **ಶ್ನಾ** ॥ ಸ್ತಭ್ನಾತು, ಸ್ತಭ್ನೀತಾತ್ । ಸ್ತಭ್ನೀತಾಮ್ । ಸ್ತಭ್ನನ್ತು ॥ ಸ್ತಭ್ನಾ + ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶ್ನಾ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶಾನಚಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ನಾವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಶಾನಚ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೮೯. ಹಲಃ ಶ್ನಃ ಶಾನಜ್ಝೌ ॥ ೩-೧-೮೩ ॥

ಹಲಃ ಪರಸ್ಯ ಶ್ನಃ ಶಾನಜಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾದ್ಧೌ ಪರೇ । ಸ್ತಭಾನ ॥

ಹಲಃ, ಶ್ನಃ, ಶಾನಚ್, ಹೌ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಶ್ನಾ ಎಂಬುದರ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ 'ಶ್ನಃ' ಎಂದಾಗಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ನಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಾನಚ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತಭ್ + ನಾ + ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಾಕ್ಕೆ ಶಾನಚ್. ಶಾನಚಿನಲ್ಲಿ ಆನ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸ್ತಭ್ + ಆನ + ಹಿ. 'ಅತೋ ಹೇಃ' ಹಿಗೆ ಲೋಪ. ಸ್ತಭಾನ ಸ್ತಭ್ನೀತಾತ್ । ಸ್ತಭ್ನೀತಮ್ । ಸ್ತಭ್ನೀತ ॥ ಸ್ತಭ್ನಾನಿ । ಸ್ತಭ್ನಾವ । ಸ್ತಭ್ನಾಮ ॥

ಲಙ್ ॥ ಅಸ್ತಭ್ನೋತ್, ಅಸ್ತಭ್ನಾತ್ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಸ್ತಭ್ನುಯಾತ್, ಸ್ತಭ್ನೀಯಾತ್ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಸ್ತಭ್ಯಾತ್ ॥ **ಲುಙ್** ॥ ಅಸ್ತಮ್ಭ್ + ಚ್ಲಿ + ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೯೦. ಜೄಸ್ತಮ್ಭುಮ್ರುಚುಮ್ಲುಚುಗ್ರುಚುಗ್ಲುಚುಗ್ಲುಞ್ಚುಶ್ವಿಭ್ಯಶ್ಚ ॥ ೩-೧-೫೮ ॥

ಚ್ಲೇರಙ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ', 'ಅಸ್ಯತಿವಕ್ತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಙ್', 'ಇರಿತೋ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಜೄ, ಸ್ತಮ್ಭು, ಮ್ರುಚು, ಮ್ಲುಚು, ಗ್ರುಚು, ಗ್ಲುಚು, ಗ್ಲುಞ್ಚು, ಶ್ವಿ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸ್ತಮ್ಭಿನ ಪರದ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙ್ ಬಂದರೆ 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ತಭ್ + ಅ + ತ್ = ಅಸ್ತಭತ್ । ಅಸ್ತಭತಾಮ್ । ಅಸ್ತಭನ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಙ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸಿಚ್. ಇದು ಊತ್ತಾಗದಿದ್ದುದರಿಂದ

ನಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಅಸ್ತಮ್ಭೀತ್ | ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಟಾಮ್ | ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷುಃ || ಅಸ್ತಮ್ಭೀಃ | ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಟಮ್ | ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಟ || ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷಮ್ | ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ವ | ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಮ || ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ ಬಂದರೆ ಮಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಲೃಙ್ || ಅಸ್ತಮ್ಭಿಷ್ಯತ್ ||

ಹೀಗೆಯೇ ಸ್ತುನ್ಭು, ಸ್ಕನ್ಭು, ಸ್ಕುನ್ಭು ಮೂರು ಧಾತುಗಳು ಸಾರ್ವಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತನ್ಭಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ತನ್ಭಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೯೧. ಸ್ತನ್ಭೇಃ || ೮-೩-೬೭ ||

ಸ್ತನ್ಭೇಃ ಸೌತ್ರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಷಃ ಸ್ಯಾತ್ | ವ್ಯಷ್ಟಭತ್ | ಅಸ್ತಮ್ಭೀತ್ ||

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಉಪಸರ್ಗಾತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಸರ್ಗಾತ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಇಣ್ಕೋಃ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಸಹೇಃ ಸಾಡಃ ಸಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ' (ಷ) ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪಸರ್ಗದ ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತನ್ಭ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಗ, ಧಾತು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪದಗಳಾದುದರಿಂದ 'ಸಾತ್ಪದಾದ್ಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಾದಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವನಿಷೇಧ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಪುನಃ ಷತ್ವ ಹೇಳಿದೆ. ವಿ+ಅಸ್ತಭತ್ ಇಲ್ಲಿ ಇಣ್ ವಿ ಉಪಸರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಸ್ತನ್ಭಿನ ಸಕಾರವಿದೆ. ಮಧ್ಯೆ ಅಟ್ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ 'ಪ್ರಾಕ್ ಸಿತಾದಡ್ ವ್ಯವಾಯೇऽಪಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬಂದರೆ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ. ಯಣ್. ವ್ಯಷ್ಟಭತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿ+ಸ್ತಭ್ನಾತಿ=ವಿಷ್ಟಭ್ನಾತಿ ಇತ್ಯಾದಿ.

|| ೨೦೧ || ಯುಞ್=ಬಂಧನೇ || ಯುನಾತಿ, ಯುನೀತೇ | ಯೋತಾ |

|| ೨೦೨ || ಕ್ನೂಞ್=ಶಬ್ದೇ || ಕ್ನೂನಾತಿ, ಕ್ನೂನೀತೇ | ಕ್ನವಿತಾ |

|| ೨೦೩ || ದ್ರೂಞ್=ಹಿಂಸಾಯಾಮ್ || ದ್ರೂಣಾತಿ, ದ್ರೂಣೀತೇ ||

|| ೨೦೪ || ಪೂಞ್=ಪವನೇ

ಯುಞ್ ಧಾತು. ಉಭಯಪದೀ. ಅನಿಟ್. ಕ್ರೀಞಿನಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯುನಾತಿ, ಯುನೀತೇ | ಯುಯಾವ, ಯುಯುವೇ | ಯೋತಾ (೨) | ಯೋಷ್ಯತಿ, ಯೋಷ್ಯತೇ | ಯುನಾತು, ಯುನೀತಾಮ್ | ಅಯುನಾತ್, ಅಯುನೀತ | ಯುನೀಯಾತ್, ಯುನೀತ | ಯೂಯಾತ್, ಯೋಷೀಷ್ಟ | ಅಯೌಷೀತ್, ಅಯುತ | ಅಯುಷಾತಾಮ್ | ಅಯೋಷ್ಯತ್, ಅಯೋಷ್ಯತ || ಇತ್ಯಾದಿ.

ಕ್ನೂಞ್ ಧಾತು. ಊದಂತವಾದುದರಿಂದ ಸೇಟ್. ಕ್ನೂನಾತಿ, ಕ್ನೂನೀತೇ। ಚುಕ್ನಾವ, ಚುಕ್ನುವೇ। ಕ್ನವಿತಾ (೨)। ಕ್ನವಿಷ್ಯತಿ, ಕ್ನವಿಷ್ಯತೇ। ಕ್ನೂನಾತು, ಕ್ನೂನೀತಾಮ್। ಅಕ್ನೂನಾತ್, ಅಕ್ನೂನೀತ। ಕ್ನೂನೀಯಾತ್, ಕ್ನೂನೀತ। ಕ್ನೂಯಾತ್, ಕ್ನವಿಷೀಷ್ಟ। ಅಕ್ನವೀತ್, ಅಕ್ನವಿಷ್ಟ। ಅಕ್ನವಿಷ್ಯತ್, ಅಕ್ನವಿಷ್ಯತ।

ದ್ರೂಞ್ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ದ್ರೂಣಾತಿ, ದ್ರೂಣೀತೇ। ಕ್ನೂಞಿನಂತಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಟ್ ಕುಪ್ವಾಙ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದಿದೆ.

ಪೂಞ್ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಪೂನಾತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ವಾದಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೯೨. ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ ॥ ೭-೩-೮೦ ॥

ಪೂಞ್‌ಲೂಞ್‌ಸ್ತೄಞ್‌ಕೄಞ್‌ವೄಞ್‌ಧೂಞ್‌ಶೄಪೄವೄಭೄಮೄದೄಜ್ಯಾರ್ಝೄಧೄನೄಕೄಋಗೄಜ್ಯಾರೀಲೀವ್ಲೀಪ್ಲೀನಾಂ ಚತುರ್ವಿಂಶತೇಃ ಶಿತಿ ಹ್ರಸ್ವಃ। ಪುನಾತಿ, ಪುನೀತೇ। ಪವಿತಾ।

॥ ೨೦೫ ॥ ದೄ=ವಿದಾರಣೇ (ಸೀಳುವುದು.) ದೃಣಾತಿ, ದೃಣೀತೇ ॥

॥ ೨೦೬ ॥ ಲೂಞ್=ಛೇದನೇ ॥ ಲುನಾತಿ, ಲುನೀತೇ ॥

॥ ೨೦೭ ॥ ಸ್ತೄಞ್=ಆಚ್ಛಾದನೇ (ಮುಚ್ಚುವುದು.)

ಸ್ತೃಣಾತಿ। ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ। ತಸ್ತಾರ। ತಸ್ತರತುಃ। ತಸ್ತರೇ। ಸ್ತರೀತಾ, ಸ್ತರಿತಾ। ಸ್ತೃಣೀಯಾತ್, ಸ್ತೃಣೀತ। ಸ್ತೀರ್ಯಾತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಷ್ಠಿವುಕ್ಲಮ್ವಾಚಮಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಿತಿ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪೂಞ್ ಮುಂತಾದ (೨೪) ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆ. ಆಗ ಪುನಾತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪುನಾತಿ, ಪುನೀತೇ। ಪುಪಾವ, ಪುಪುವೇ। ಪವಿತಾ (೨)। ಪವಿಷ್ಯತಿ, ಪವಿಷ್ಯತೇ। ಪುನಾತು, ಪುನೀತಾಮ್। ಅಪುನಾತ್, ಅಪುನೀತ। ಪುನೀಯಾತ್, ಪುನೀತ। ಪೂಯಾತ್, ಪವಿಷೀಷ್ಟ। ಅಪಾವೀತ್, ಅಪವಿಷ್ಟ। ಅಪವಿಷ್ಯತ್, ಅಪವಿಷ್ಯತ ॥ ಹೀಗೆ ದೀರ್ಘವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಶ್ನಾ ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದೄ ಧಾತು. ಋಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಸೇಟ್. ದೃಣಾತಿ, ದೃಣೀತೇ। ದದಾರ। ದದೄ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಶೄದೄಪ್ರಾಂ ಹ್ರಸ್ವೋ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಯಣ್. ದದ್ರತುಃ। ದದ್ರುಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹ್ರಸ್ವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ 'ಋಚ್ಛತ್ಯೄತಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ದದರತುಃ। ದದರುಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ದದ್ರೇ, ದದರೇ ॥ ದರಿತಾ, ದರೀತಾ ॥ 'ವೄತೋ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟಿಗೆ ದೀರ್ಘ ವಿಕಲ್ಪ. ದರಿಷ್ಯತಿ, ದರೀಷ್ಯತಿ। ದರಿಷ್ಯತೇ, ದರೀಷ್ಯತೇ ॥ ದೃಣಾತು, ದೃಣೀತಾಮ್ । ಅದೃಣಾತ್, ಅದೃಣೀತ । ದೃಣೀಯಾತ್, ದೃಣೀತ । ದೀರ್ಯಾತ್ । 'ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' ಇತ್ವ ಬಂದು ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ. ದರಿಷೀಷ, ದರೀಷೀಷ್ಟ । ಅದಾರೀತ್। 'ಸಿಚಿ ಚ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟಿಗೆ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಅದರಿಷ್ಟ, ಅದರೀಷ್ಟ। ಅದರಿಷ್ಯತ್, ಅದರೀಷ್ಯತ್, ಅದರೀಷ್ಯತ (೨) ॥

ಲೂಞ್ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಲುನಾತಿ, ಲುನೀತೇ । ಲುಲಾವ, ಲುಲುವೇ । ಲವಿತಾ (೨) । ಲವಿಷ್ಯತಿ, ಲವಿಷ್ಯತೇ । ಲುನಾತು, ಲುನೀತಾಮ್ । ಅಲುನಾತ್, ಅಲುನೀತ । ಲುನೀಯಾತ್, ಲುನೀತ । ಲೂಯಾತ್, ಲವಿಷೀಷ್ಟ । ಅಲಾವೀತ್, ಅಲವಿಷ್ಟ । ಅಲವಿಷ್ಯತ್, ಅಲವಿಷ್ಯತ ॥

ಸ್ತೄಞ್ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಸ್ತೃಣಾತಿ, ಸ್ತೃಣೀತೇ । ತಸ್ತಾರ. ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ 'ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರ ಉಳಿದು ಸಕಾರಲೋಪವಾಗಿದೆ. ತಸ್ತರತುಃ । ತಸ್ತರುಃ ॥ 'ಋಚ್ಛತ್ಯೄತಾಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಬಂದಿದೆ. ತಸ್ತರೇ । ತಸ್ತರಾತೇ । ತಸ್ತರಿರೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. 'ವೄತೋ ವಾ' ಇಟಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪ ದೀರ್ಘ. ಸ್ತರೀತಾ, ಸ್ತರಿತಾ (೪) । ಸ್ತರೀಷ್ಯತಿ, ಸ್ತರಿಷ್ಯತಿ, ಸ್ತರೀಷ್ಯತೇ, ಸ್ತರಿಷ್ಯತೆ ॥ ಸ್ತೃಣಾತು, ಸ್ತೃಣೀತಾಮ್ । ಅಸ್ತೃಣಾತ್, ಅಸ್ತೃಣೀತ । ಸ್ತೃಣೀಯಾತ್, ಸ್ತೃಣೀತ । ಸ್ತೀರ್ಯಾತ್ । 'ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' ಇತ್ವ ಬಂದು 'ಹಲಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘಬಂದಿದೆ. ಆತ್ಮನೇಪದದಲ್ಲಿ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಿಙ್, ಸಿಚ್ ಗಳಿಗೆ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೯೩. ಲಿಙ್ಸಿಚೋರಾತ್ಮನೇಪದೇಷು ॥ ೭-೨-೪೨ ॥

ವೃಙ್ವೃಞ್ಭ್ಯಾಮೄದನ್ತಾಚ್ಚ ಪರಯೋರ್ಲಿಙ್ಸಿಚೋರಿಡ್ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ತಙಿ ॥

ಲಿಙ್ಸಿಚೋಃ, ಆತ್ಮನೇಪದೇಷು ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ವೄತೋ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೄತಃ', 'ಇಟ್ ಸನಿ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್', 'ವಾ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವೃಙ್, ವೃಞ್ ಧಾತುಗಳ ಮತ್ತು ಋೂಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಙ್ ಮತ್ತು ಸಿಚಿಗೆ ತಙ್ ಪರವಾದಾಗ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಋೂದಂತಕ್ಕೆ ಲಿಙ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವಿಕಲ್ಪಬಂದರೆ ಸ್ತೄ+ಇಷೀಷ್ಟ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ. ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ. ಇಲ್ಲಿ 'ವೄತೋ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರಲಿ ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಇಟಿಗೆ ದೀರ್ಘನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೯೪. ನ ಲಿಙಿ ॥ ೭-೨-೪೯ ॥

ವೃತ ಇಟೋ ಲಿಙಿ ನ ದೀರ್ಘಃ ॥ ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ । ಉಶ್ಚೇತಿ ಕಿತ್ತ್ವಮ್ ॥ ಸ್ತೀರ್ಷೀಷ್ಟ । ಸಿಚಿ ಚ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು । ಅಸ್ತಾರೀತ್ । ಅಸ್ತಾರಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅಸ್ತಾರಿಷುಃ । ಅಸ್ತರೀಷ್ಟ, ಅಸ್ತರಿಷ್ಟ, ಅಸ್ತೀರ್ಷ್ಟ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ವೃತೋ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವೃತಃ', 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್', 'ಗ್ರಹೋಲಿಟಿ ದೀರ್ಘಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಲಿಙಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿಯೂ, ಇಟ್ ಪ್ರಥಮಾಂತವು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿಯೂ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—** ವೃಙ್, ವೃಞ್, ಋದಂತಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಙ್‌ಸಂಬಂಧವಾದ ಇಟಿಗೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋದಂತದ ಪರದ ಲಿಙಿನ ಇಟ್ ಆದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘನಿಷೇಧಬಂದರೆ ಸ್ತರಿಷೀಷ್ಟ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ 'ಉಶ್ಚ' (ಸೂ. ೫೪೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಙ್ ಕಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತೄ+ಷೀಷ್ಟ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಋತ ಇದ್ಧಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ರಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸ್ತಿರ್+ಷೀಷ್ಟ. 'ಹಲಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಸ್ತೀರ್ಷೀಷ್ಟ । ಸ್ತೀರ್ಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಸ್ತೀರ್ಷೀರನ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಲುಙ್ ॥ ಅಸ್ತೄ+ಸ್+ತ. ಇಟ್. 'ಸಿಚಿ ವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ವೃದ್ಧಿ (ಆರ್). ಅಸ್ತಾರಿಸ್+ಈತ್. 'ಇಟ ಈಟಿ' ಸಲೋಪ. ಅಸ್ತಾರೀತ್ । ಅಸ್ತಾರಿಷ್ಟಾಮ್ । ಇಲ್ಲಿಯೂ 'ಸಿಚಿ ಚ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟಿಗೆ ದೀರ್ಘನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸ್ತಾರಿಷುಃ ॥ ಅಸ್ತಾರೀಃ । ಅಸ್ತಾರಿಷ್ಟಮ್ । ಅಸ್ತಾರಿಷ್ಟ ॥ ಅಸ್ತಾರಿಷಮ್ । ಅಸ್ತಾರಿಷ್ವ । ಅಸ್ತಾರಿಷ್ಮ ॥ ಆ.—ಅಸ್ತೄ+ಇಸ್+ತ. ಗುಣ, ಷತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ. ಅಸ್ತರಿಷ್ಟ. 'ವೃತೋ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಇಟಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಅಸ್ತರೀಷ್ಟ. 'ಲಿಙ್‌ಸಿಚೋರಾತ್ಮನೇಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಇಟ್ ಬಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೂಪಗಳು, ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಸ್ತೄ+ಸ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಉಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚ್ ಕಿತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಇತ್ವ, ದೀರ್ಘ. ಅಸ್ತೀರ್ಷ್ಟ । ಅಸ್ತೀರ್ಷಾತಾಮ್ । ಅಸ್ತೀರ್ಷತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಙ್** ॥ ಅಸ್ತರಿಷ್ಯತ್, ಅಸ್ತರೀಷ್ಯತ್ । ಅಸ್ತರಿಷ್ಯತ, ಅಸ್ತರೀಷ್ಯತ ॥

॥ ೨೦೮ ॥ ಕೄಞ್=ಹಿಂಸಾಯಾಮ್

ಕೃಣಾತಿ, ಕೃಣೀತೇ । ಚಕಾರ, ಚಕರೇ ॥

|| ೨೦೯ || ವೃಾಞ್=ವರಣೇ (ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು.)

ವೃಣಾತಿ, ವೃಣೀತೇ । ವವಾರ, ವವರೇ । ವರಿತಾ, ವರೀತಾ । ಉದೋಷ್ಠ್ಯೇತ್ಯುತ್ವಮ್ । ವೂರ್ಯಾತ್ । ವರಿಷೀಷ್ಟ, ವೂರ್ಷೀಷ್ಟ । ಅವಾರೀತ್ । ಅವಾರಿಷ್ಟಾಮ್ । ಅವರಿಷ್ಟ, ಅವರೀಷ್ಟ । ಅವೂರ್ಷ್ಟ ।

|| ೨೧೦ || ಧೂಞ್=ಕಮ್ಪನೇ || (ನಡಗುವುದು.)

ಧುನಾತಿ, ಧುನೀತೇ । ಧವಿತಾ, ಧೋತಾ । ಅಧಾವೀತ್ । ಅಧವಿಷ್ಟ, ಅಧೋಷ್ಟ ।

|| ೨೧೧ || ಗ್ರಹ=ಉಪಾದಾನೇ (ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು.)

ಗೃಹ್ಣಾತಿ, ಗೃಹ್ಣೀತೇ । ಜಗ್ರಾಹ, ಜಗೃಹೇ ॥

ಕೄಞ್ ಧಾತು. ಋಕಾರಾಂತ. ಸೇಟ್. ಋವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಕೃಣಾತಿ। ಕೃಣೀತಃ। ಕೃಣನ್ತಿ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ಕೃಣೀತೇ। ಕೃಣಾತೇ। ಕೃಣತೇ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಚಕಾರ। ಚಕರತುಃ। ಚಕರುಃ॥ ಚಕರಿಥ। ಚಕರಥುಃ। ಚಕರ॥ ಚಕಾರ, ಚಕರ। ಚಕರಿವ। ಚಕರಿಮ॥ ಚಕರೇ। ಚಕರಾತೇ। ಚಕರಿರೇ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಕರಿತಾ, ಕರೀತಾ (೨)॥ ಕರಿಷ್ಯತಿ, ಕರೀಷ್ಯತಿ, ಕರಿಷ್ಯತೇ, ಕರೀಷ್ಯತೇ॥ ಕೃಣಾತು, ಕೃಣೀತಾಮ್। ಅಕೃಣಾತ್, ಅಕೃಣೀತ। ಕೃಣೀಯಾತ್, ಕೃಣೀತ। ಕೀರ್ಯಾತ್, ಕರಿಷೀಷ್ಟ, ಕೀರ್ಷೀಷ್ಟ। ಅಕಾರೀತ್, ಅಕರೀಷ್ಟ, ಅಕರಿಷ್ಟ, ಅಕೀರ್ಷ್ಟ॥ ಅಕರಿಷ್ಯತ್ (೨)। ಅಕರಿಷ್ಯತ (೨)॥

ವೄಞ್ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ವೃಣಾತಿ, ವೃಣೀತೇ। ವವಾರ, ವವರೇ। ವರಿತಾ, ವರೀತಾ (೨)॥ ವರಿಷ್ಯತಿ, ವರೀಷ್ಯತಿ, ವರಿಷ್ಯತೇ, ವರೀಷ್ಯತೇ। ವೃಣಾತು, ವೃಣೀತಾಮ್। ಅವೃಣಾತ್, ಅವೃಣೀತ। ವೃಣೀಯಾತ್, ವೃಣೀತ। ವೄ+ಯಾತ್. 'ಉದೋಷ್ಠ್ಯಪೂರ್ವಸ್ಯ' (ಸೂತ್ರ ೬೧೩) ಉತ್ವ. 'ಹಲಿ ಚ' ದೀರ್ಘ. ವೂರ್ಯಾತ್। ವೂರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ. ಆ.—ವರಿಷೀಷ್ಟ, ವೂರ್ಷೀಷ್ಟ॥ ಅವಾರೀತ್। ಅವರಿಷ್ಟ, ಅವರೀಷ್ಟ, ಅವೂರ್ಷ್ಟ॥

ಧೂಞ್ ಧಾತು. ಧುನಾತಿ, ಧುನೀತೇ। ದುಧಾವ, ದುಧುವೇ। 'ಸ್ವರತಿ ಸೂತಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಊದಂತವಾದುದರಿಂದ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ. ಧವಿತಾ, ಧೋತಾ। ಧವಿಷ್ಯತಿ, ಧೋಷ್ಯತಿ, ಧವಿಷ್ಯತೇ, ಧೋಷ್ಯತೇ। ಧುನಾತು, ಧುನೀತಾಮ್। ಅಧುನಾತ್, ಅಧುನೀತ। ಧುನೀಯಾತ್, ಧುನೀತ। ಧೂಯಾತ್, ಧವಿಷೀಷ್ಟ, ಧೋಷೀಷ್ಟ। ಅಧಾವೀತ್. ಇಲ್ಲಿ 'ಸ್ತುಸುಧೂಞ್ಭ್ಯಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇಡಾಗಮ. ಆ.—ಅಧವಿಷ್ಟ, ಅಧೋಷ್ಟ॥ ಅಧವಿಷ್ಯತ್, ಅಧೋಷ್ಯತ್, ಅಧವಿಷ್ಯತ, ಅಧೋಷ್ಯತ॥

ಗ್ರಹ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿ. ಗ್ರಹ್+ನಾ+ಶಿ. ಶ್ನಾ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. (ರೇಫಕ್ಕೆ ಋಕಾರ.) ಣತ್ವ. ಗೃಹ್ಣಾತಿ। ಗೃಹ್ಣೀತಃ। ಗೃಹ್ಣನ್ತಿ॥ ಗೃಹ್ಣಾಸಿ। ಗೃಹ್ಣೀಥಃ। ಗೃಹ್ಣೀಥ॥ ಗೃಹ್ಣಾಮಿ। ಗೃಹ್ಣೀವಃ। ಗೃಹ್ಣೀಮಃ॥ ಆ.— ಗೃಹ್ಣೀತೇ। ಗೃಹ್ಣಾತೇ। ಗೃಹ್ಣತೇ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಲಿಟ್॥ ಜಗ್ರಾಹ। ಜಗೃಹತುಃ। ಜಗೃಹುಃ॥ ಜಗ್ರಹಿಥ। ಜಗೃಹಥುಃ। ಜಗೃಹ॥ ಜಗ್ರಾಹ, ಜಗ್ರಹ। ಜಗೃಹಿವ। ಜಗೃಹಿಮ॥ ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದಿದೆ. ಆ.—ಜಗೃಹೇ। ಜಗೃಹಾತೇ। ಜಗೃಹಿರೇ॥ ಜಗೃಹಿಷೇ। ಜಗೃಹಾಥೇ। ಜಗೃಹಿಢ್ವೇ॥ ಜಗೃಹೇ। ಜಗೃಹಿವಹೇ। ಜಗೃಹಿಮಹೇ॥ ಲುಟ್॥ ಗ್ರಹ್+ಇತಾ=ಗ್ರಹಿತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಟಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಗ್ರಹಿನ ಪರದ ಇಟಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೯೫. ಗ್ರಹೋಽಲಿಟಿ ದೀರ್ಘಃ॥ ೭-೨-೩೭॥

ಏಕಾಚೋ ಗ್ರಹೇರ್ವಿಹಿತಸ್ಯೇಟೋ ದೀರ್ಘಃ, ನತು ಲಿಟಿ। ಗ್ರಹೀತಾ। ಗೃಹ್ಣಾತು। ಹಲಃ ಶ್ನಃ ಶಾನಜ್ಝಾವಿತಿ ಶ್ನಃ ಶಾನಜಾದೇಶಃ। ಗೃಹಾಣ। ಗೃಹ್ಯಾತ್। ಗ್ರಹೀಷೀಷ್ಟ। ಹ್ಮ್ಯನ್ತೇತಿ ನ ವೃದ್ಧಿಃ। ಅಗ್ರಹೀತ್। ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟಾಮ್। ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟ। ಅಗ್ರಹೀಷಾತಾಮ್॥

ಗ್ರಹಃ, ಅಲಿಟಿ, ದೀರ್ಘಃ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಏಕಾಚಃ', 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಟ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇಟ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಟ್ ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಹಿತ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಗ್ರಹಃ ಪಂಚಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಏಕಾಚಾದ ಗ್ರಹ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಇಟಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಲಿಟನಲ್ಲಿ ಈ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಗ್ರಹಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಗ್ರಹೀತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೇ ಇಡಾಗಮ ಮುಂದೆ ಬಂದಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ದೀರ್ಘ.

ಲೃಟ್॥ ಗ್ರಹೀಷ್ಯತಿ, ಗ್ರಹೀಷ್ಯತೇ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್**॥ ಗೃಹ್ಣಾತು, ಗೃಹ್ಣೀತಾತ್। ಗೃಹ್ಣೀತಾಮ್। ಗೃಹ್ಣನ್ತು॥ ಗೃಹ್+ಶ್ನಾ+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ, 'ಹಲಃ ಶ್ನಃ ಶಾನಜ್ಝೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ನಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಶಾನಚ್ ಆದೇಶ. 'ಅತೋ ಹೇಃ' ಹಿಗೆ ಲೋಪ. ಗೃಹಾಣ, ಗೃಹ್ಣೀತಾತ್। ಗೃಹ್ಣೀತಮ್। ಗೃಹ್ಣೀತ॥ ಗೃಹ್ಣಾನಿ। ಗೃಹ್ಣಾವ। ಗೃಹ್ಣಾಮ॥ ಆ.—ಗೃಹ್ಣೀತಾಮ್। ಗೃಹ್ಣಾತಾಮ್। ಗೃಹ್ಣತಾಮ್॥ ಗೃಹ್ಣೀಷ್ವ। ಗೃಹ್ಣಾಥಾಮ್। ಗೃಹ್ಣೀಧ್ವಮ್॥ ಗೃಹ್ಣೈ। ಗೃಹ್ಣಾ

ವಹೈ | ಗೃಹ್ಣಾಮಹೈ || ಲಙ್ || ಅಗೃಹ್ಣಾತ್ | ಅಗೃಹ್ಣೀತ | **ವಿಧಿಲಿಙ್** || ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್, ಗೃಹ್ಣೀತ | **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** || ಗೃಹ್ಯಾತ್, ಗ್ರಹೀಷೀಷ್ಟ | **ಲುಙಿ** ನಲ್ಲಿ 'ವದವ್ರಜಹಲಂತಸ್ಯಾಚಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಹ್ಮ್ಯನ್ತಕ್ಷಣಶ್ವಸ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಾನ್ತವಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿನಿಷೇಧ. ಅಗ್ರಹೀತ್ | ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟಾಮ್ | ಅಗ್ರಹೀಷುಃ || ಅಗ್ರಹೀಃ | ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟಮ್ | ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟ || ಅಗ್ರಹೀಷಮ್ | ಅಗ್ರಹೀಷ್ವ | ಅಗ್ರಹೀಷ್ಮ || ಆ.—ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟ | ಅಗ್ರಹೀಷಾತಾಮ್ | ಅಗ್ರಹೀಷತ || ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಙ್** || ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತ್ | ಅಗ್ರಹೀಷ್ಯತ ||

|| ೨೧೨ || ಕುಷ=ನಿಷ್ಕರ್ಷೇ

(ಒಳಗಿರುವುದನ್ನು ಹೊರಗೆ ತೆಗೆಯುವುದು.)

ಕುಷ್ಣಾತಿ | ಕೋಷಿತಾ |

|| ೨೧೩ || ಅಶ=ಭೋಜನೇ

ಅಶ್ನಾತಿ | ಆಶ | ಅಶಿತಾ | ಅಶಿಷ್ಯತಿ | ಅಶ್ನಾತು | ಅಶಾನ |

|| ೨೧೪ || ಮುಷ=ಸ್ತೇಯೇ (ಕದಿಯುವುದು.)

ಮೋಷಿತಾ | ಮುಷಾಣ |

|| ೨೧೫ || ಜ್ಞಾ=ಅವಬೋಧನೇ (ತಿಳಿಯುವುದು.) ಜಜ್ಞೌ ||

|| ೨೧೬ || ವೃಙ್=ಸಂಭಕ್ತೌ (ಪೂಜಿಸುವುದು.)

ವೃಣೀತೇ | ವವೃಷೇ | ವವೃಢ್ವೇ | ವರಿತಾ, ವರೀತಾ | ಅವರಿಷ್ಟ, ಅವರೀಷ್ಟ, ಅವೃತ ||

ಇತಿ ಕ್ರ್ಯಾದಯಃ

ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಕೇವಲ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಧಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. **ಕುಷ** ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಕುಷ್ಣಾತಿ | ಚುಕೋಷ | ಕೋಷಿತಾ | ಕೋಷಿಷ್ಯತಿ || ಕುಷ್ಣಾತು, ಕುಷ್ಣೀತಾತ್ | ಕುಷ್ಣೀತಾಮ್ | ಕುಷ್ಣನ್ತು || ಕುಷಾಣ (ಶಾನಚ್), ಕುಷ್ಣೀತಾತ್ | ಕುಷ್ಣೀತಮ್ | ಕುಷ್ಣೀತ || ಕುಷ್ಣಾನಿ | ಕುಷ್ಣಾವ | ಕುಷ್ಣಾಮ || ಅಕುಷ್ಣಾತ್ | ಕುಷ್ಣೀಯಾತ್ | ಕುಷ್ಯಾತ್ | ಅಕೋಷೀತ್ | ಅಕೋಷಿಷ್ಯತ್ ||

ಅಶ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಅಶ್ನಾತಿ | ಅಶ್‌ಅಶ್+ಅ=ಆಶ | ಆಶತುಃ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಶಿತಾ | ಅಶಿಷ್ಯತಿ | ಅಶ್ನಾತು | ಮಧ್ಯಮ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್. ಅಶಾನ | ಅಶ್ನೀತಾತ್ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಆಶ್ನಾತ್ | ಅಶ್ನೀಯಾತ್ | ಅಶ್ಯಾತ್ | ಆಶೀತ್ | ಆಶಿಷ್ಯತ್ ||

ಮುಷ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಮುಷ್ಣಾತಿ | ಮುಮೋಷ | ಮೋಷಿತಾ | ಮೋಷಿಷ್ಯತಿ | ಮುಷ್ಣಾತು—ಮ. ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮುಷಾಣ. ಅಮುಷ್ಣಾತ್ | ಮುಷ್ಣೀಯಾತ್ | ಮುಷ್ಯಾತ್ | ಅಮೋಷೀತ್ | ಅಮೋಷಿಷ್ಯತ್ ||

ಜ್ಞಾ ಧಾತು. ಅನಿಟ್. 'ಜ್ಞಾಜನೋರ್ಜಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ನಾ ಪರವಾದಾಗ ಜಾ ಆದೇಶ. ಜಾನಾತಿ | ಜಾನೀತಃ | ಜಾನನ್ತಿ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಜಜ್ಞೌ | ಜ್ಞಾತಾ | ಜ್ಞಾಸ್ಯತಿ | ಜಾನಾತು—ಮ. ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶಾನಚ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಜಾನೀಹಿ || ಅಜಾನಾತ್ | ಜಾನೀಯಾತ್ | ಜ್ಞೇಯಾತ್. 'ವಾನ್ಯಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾದೇಃ' ಏತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ಅಜ್ಞಾಸೀತ್. 'ಯಮರಮನಮಾತಾಂ ಸಕ್ ಚ' ಅಜ್ಞಾಸ್ಯತ್ ||

ವೃಞ್ ಧಾತು. ಸೇಟ್. ಇದು ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದೀ. ವೃಣೀತೇ | ವೃಣಾತೇ | ವೃಣತೇ || ಇತ್ಯಾದಿ. ವವ್ರೇ | ವವ್ರಾತೇ | ವವ್ರಿರೇ || ವವೃಷೇ | ವವ್ರಾಥೇ | ವವೃಢ್ವೇ || ವವ್ರೇ | ವವೃವಹೇ | ವವೃಮಹೇ || 'ಕೃಸೃಭೃ—' ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ. ವರಿತಾ, ವರೀತಾ || 'ವೃತೋ ವಾ' ದೀರ್ಘವಿಕಲ್ಪ. ವರಿಷ್ಯತೇ, ವರೀಷ್ಯತೇ | ವೃಣೀತಾಮ್ | ಅವೃಣಾತ್ | ವೃಣೀತ | ವರಿಷೀಷ್ಟ | 'ನ ಲಿಙಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಅವರಿಷ್ಟ, ಅವರೀಷ್ಟ | ಅವೃತ | 'ಲಿಙ್ಸಿಚೋಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡ್ವಿಕಲ್ಪ ಬಂದಿದೆ. ಅವರಿಷ್ಯತ, ಅವರೀಷ್ಯತ ||

೧೦. ಅಥ ಚುರಾದಯಃ

|| ೨೧೭ || ಚುರ=ಸ್ತೇಯೇ (ಕದಿಯುವುದು.)

ಚುರಾದಿಗಳಿಗೆ ಣಿಚ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೯೩. **ಸತ್ಯಾಪಪಾಶರೂಪವೀಣಾತೂಲಶ್ಲೋಕಸೇನಾಲೋಮತ್ವಚವರ್ಮವರ್ಣಚೂರ್ಣಚುರಾದಿಭ್ಯೋ ಣಿಚ್ || ೩-೧-೨೫ ||**

ಏಭ್ಯೋ ಣಿಚ್ ಸ್ಯಾತ್ | ಚೂರ್ಣಾನ್ತೇಭ್ಯಃ 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾದ್ಧಾತ್ವರ್ಥೇ' ಇತ್ಯೇವ ಸಿದ್ಧೇ ತೇಷಾಮಿಹ ಗ್ರಹಣಂ ಪ್ರಪಂಚಾರ್ಥಮ್ | ಚುರಾದಿಭ್ಯಸ್ತು ಸ್ವಾರ್ಥೇ | ಪುಗನ್ತೇತಿ ಗುಣಃ | ಸನಾದ್ಯನ್ತಾ ಇತಿ ಧಾತುತ್ವಮ್ | ತಿಪ್ ಶಪಾದಿ | ಗುಣಾಯಾದೇಶೌ | ಚೋರಯತಿ ||

ಚುರ್ ಧಾತುವೇ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಚುರಾದಿಗಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಣಿಚಿಗೆ ಪ್ರೇರ

ಣಾರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಆದರೆ ಚುರಾದಿಗೆ ಬರುವ ಣಿಚಿಗೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೂ ಇಲ್ಲ. ಅದು ಯಾವ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗುವುದೋ ಆ ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವೇ ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸತ್ಯಾಪ, ಪಾಶ, ರೂಪ, ವೀಣಾ, ತೂಲ, ಶ್ಲೋಕ, ಸೇನಾ, ಲೋಮ, ತ್ವಚ, ವರ್ಮ, ವರ್ಣ, ಚೂರ್ಣ ಇವುಗಳಿಗೂ, ಚುರಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ ಯೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸತ್ಯಾಪದಿಂದ ಚೂರ್ಣ ಶಬ್ದದವರೆಗೆ ಣಿಚ್ ಇತರ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾದ್ಧಾತ್ವರ್ಥೇ ಬಹುಲಮಿಷ್ಠವಚ್ಚ' ಎಂದು ನಾಮಧಾತುಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮೇಲೆ ಧಾತ್ವರ್ಥ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸತ್ಯಾಪ, ಪಾಶಾದಿಗಳು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು (ಪ್ರಪಂಚಾರ್ಥಮ್) ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಚುರಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಚುರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಅದಕ್ಕೆ ಣಿಚ್ ಬಂದರೆ ಚುರ್ + ಣಿಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಣಿಚಿನಲ್ಲಿ 'ಚುಟೂ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಕಾರವೂ, 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರವೂ ಇತ್ಸಾಗಿ ಲೋಪವಾದರೆ ಇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಚುರ್ + ಇ. 'ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣ. ಚೋರಿ. ಣಿಚ್ ಸನಾದಿ ಹನ್ನೆರಡರಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ 'ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚೋರಿ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಚೋರಿ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಲಟಿಗೆ ತಿಬಾದಿಗಳು ಬಂದಾಗ ಶಪ್. ಚೋರಿ + ಅ + ತಿ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಚೋರೇ + ಇ + ತಿ. 'ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ' ಅಯಾದೇಶ. ಚೋರಯತಿ | ಚೋರಯ ಅಂಗ. ಚೋರಯತಃ | ಚೋರಯನ್ತಿ || ಚೋರಯಸಿ | ಚೋರಯಥಃ | ಚೋರಯಥ || ಚೋರಯಾಮಿ | ಚೋರಯಾವಃ | ಚೋರಯಾಮಃ || ಚೋರಿ ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೯೭. ಣಿಚಶ್ಚ || ೧-೩-೭೪ ||

ಣಿಜಂತಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ ಕರ್ತೃಗಾಮಿನಿ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ | ಚೋರಯತೇ | ಚೋರಯಾಮಾಸ | ಚೋರಯಿತಾ | ಚೋರ್ಯಾತ್, ಚೋರಯಿಷೀಷ್ಟ | ಣಿಶ್ರೀತಿ ಚಙ್ | ಣೌ ಚಙ್ಯುಪೀತಿ ಹ್ರಸ್ವಃ | ಚಙೀತಿ

ದ್ವಿತ್ವಮ್ । ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ । ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋರಿತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ । ಅಚೂಚುರತ್, ಅಚೂಚುರತ ॥

॥ ೨೧೮ ॥ **ಕಥ=ವಾಕ್ಯಪ್ರಬಂಧೇ (ಹೇಳುವುದು.) ಅಲ್ಲೋಪಃ ॥**

ಣಿಚಃ, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅನುದಾತ್ತಙಿತಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್', 'ಸ್ವರಿತಞಿತಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತ್ರಭಿಪ್ರಾಯೇ ಕ್ರಿಯಾಫಲೇ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದಂತ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವಾಗ ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಫಲವು ಪರಗಾಮಿಯಾದಾಗ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಣಿಜಂತ ಧಾತು ಉಭಯಪದಿಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಚೋರಿ ಎಂಬುದರ ಮೇಲೆ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶಪ್, ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ ಬಂದು ಚೋರಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಏಧತೇ ಎಂಬಂತೇ ರೂಪಸಿದ್ಧಿ. ಚೋರಯ ಅಂಗ.

ಲಿಟ್ ॥ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಕಾಸ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾದಾಮಮಂತ್ರೇ ಲಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಿಟನಲ್ಲಿ ಆಮ್. ಆಮಂತದಮೇಲೆ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಧಾತುಗಳು ಲಿಟ್ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಸನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಚೋರಯಾಮಾಸ । ಚೋರಯಾಮಾಸತುಃ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಟ್** ॥ ಚೋರಿ+ಇತಾ. ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಚೋರಯಿತಾ । ಚೋರಯಿತಾರೌ । ಚೋರಯಿತಾರಃ ॥ ಚೋರಯಿತಾಸ್ ಅಂಗ. ಆತ್ಮನೇಪದದ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಚೋರಯಿತಾಸೇ । ಚೋರಯಿತಾಸಾಥೇ । ಚೋರಯಿತಾಧ್ವೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ॥ ಚೋರಯಿಷ್ಯತಿ, ಚೋರಯಿಷ್ಯತೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ॥ ಚೋರಯತು, ಚೋರಯತಾತ್ । ಚೋರಯತಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲಙ್** ॥ ಅಚೋರಯತ್, ಅಚೋರಯತ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಚೋರಯೇತ್, ಚೋರಯೀತ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಚೋರಿ+ಯಾತ್. 'ಣೇರನಿಟಿ' (ಸೂ. ೫೩೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ. ಚೋರ್ಯಾತ್ । ಚೋರ್ಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಚೋರ್ಯಾಸುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಣಿಚ್ ಹೋದಮೇಲೆ ಗುಣವೂ ಹೋಗಲಿ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬರಬಹುದು. ಆದರೆ ಣಿಚಿಗೆ 'ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆ.—ಚೋರಯಿಷೀಷ್ಟ । ಚೋರಯಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಙ್** ॥ ಅಚೋರಿ+ತ್. ಚ್ಲಿ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ 'ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಸ್ರುಭ್ಯಃ—' (ಸೂ ೫೨೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಙ್ ಆದೇಶ. ಅಚೋರಿ+ಅ+ತ್. 'ಣೇರನಿಟಿ' ಣಿಲೋಪ. ಅಚೋರ್+ಅ+ತ್. 'ಣೌ ಚಙ್ಯುಪಧಾಯಾ ಹ್ರಸ್ವಃ' (ಸೂ. ೫೩೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ. ಅಚುರ್+ಅ+ತ್. 'ಚಙಿ'

(ಸೂ. ೫೩೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಅಚುರ್‌ಚುರ್ + ಅ + ತ್. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಅಚುಚುರ್ + ಅ + ತ್, 'ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅಚೂಚುರುತ್. ಅಚೂಚುರ ಅಂಗ. ಅಭವತ್ ಅಂತೆಯೇ ರೂಪ. ಆತ್ಮನೇ ಪದದಲ್ಲಿ ಅಚೂಚುರತ । ಅಚೂಚುರೇತಾಮ್ । ಅಚೂಚುರಂತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ (ಏಧತ ವತ್). ಲೃಙ್ ॥ ಅಚೋರಯಿಷ್ಯತ್, ಅಚೋರಯಿಷ್ಯತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಕಥ ಧಾತು. ಇದು ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತು. ಥಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಇಲ್ಲ, ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವೂ ಅಲ್ಲ. ಸೇಟ್. ಕಥ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' (ಸೂ. ೪೭೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚ್‌ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಕಥ್ + ಇ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಕಥ್ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ, ಣಿಚ್ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಥಿನ ಉಪಧಾ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರಲಿ ಎಂಬ ಆಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಥಕಾರದ ಮೇಲಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿ ವದ್ಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಅಲ್ವಿಧಿಯಾದುದರಿಂದ 'ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶೋಽ ನಲ್ವಿಧೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಜಾದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೬೯೮. ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ ॥ ೧-೧-೫೭ ॥

ಅಲ್ವಿಧ್ಯರ್ಥಮಿದಮ್ । ಪರನಿಮಿತ್ತೋಽಜಾದೇಶಃ ಸ್ಥಾನಿವತ್ ಸ್ಯಾತ್, ಸ್ಥಾನಿಭೂತಾದಚಃ ಪೂರ್ವತ್ವೇನ ದೃಷ್ಟಸ್ಯ ವಿಧೌ ಕರ್ತವ್ಯೇ । ಇತಿ ಸ್ಥಾನಿವತ್ತ್ವಾನ್ನೋಪಧಾವೃದ್ಧಿಃ । ಕಥಯತಿ । ಅಗ್ಲೋಪಿತ್ವಾದ್ದೀರ್ಘ ಸನ್ವದ್ಭಾವೌ ನ । ಅಚಕಥತ್ ।

॥ ೨೧೯ ॥ ಗಣ = ಸಂಖ್ಯಾನೇ (ಎಣಿಸುವುದು.) ಗಣಯತಿ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರವೇಕೆ ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಮೊದಲು ಉತ್ತರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಅಲ್ವಿಧ್ಯರ್ಥ ಮಿದಮ್' ಅಲ್ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಹೇಳಲು ಈ ಸೂತ್ರ ಆರಬ್ಧ ವಾಗಿದೆ. 'ಸ್ಥಾನಿವತ್, ಆದೇಶಃ' ಪದಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಚಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆದೇಶಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಅಚ್ ಸ್ಥಾನಿಕ (ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ) ಆದೇಶ ಎಂದರ್ಥ. ಪರಸ್ಮಿನ್ ನಿಮಿತ್ತಸಪ್ತಮೀ. ಪರನಿಮಿತ್ತಕ ವಾದ ಆದೇಶ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬಂದ ಅಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಆದೇಶವು ಆ ಅಚಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವ ದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಚಿಗೆ ಆದೇಶ ಬಂದು ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಅದರ ಪೂರ್ವ ಎಲ್ಲಿಂದ ಬರಬೇಕು? ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಭೂತಪೂರ್ವಗತಿ (ಹಿಂದೆ ಇದ್ದುದರ ಪೂರ್ವ) ಆಶ್ರಯಣ ಮಾಡಬೇಕು. ಅದನ್ನೇ 'ಸ್ಥಾನಿಭೂತಾದಚಃ—' ಎಂದು ಹೇಳಿರು

ತ್ತಾನೆ. ಸ್ಥಾನಿಯಾದ ಅಚಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಹಿಂದೆ ತೋರಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಥಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ ಸ್ಥಾನಿಯಾದ ಅಚ್. ಅದಕ್ಕೆ ಈಗ ಲೋಪರೂಪ ಆದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಈ ಆದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾನಿಭೂತವಾದ ಅಚಿನ ಹಿಂದೆ ಕಥ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘರೂಪಕಾರ್ಯ ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವೂ ಇದೆ. ಲೋಪರೂಪ ಆದೇಶವು ಪರನಿಮಿತ್ತಕವೂ ಆಗಿದೆ. ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲೋಪ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಥಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಅಕಾರವಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಆಗ ಉಪಧಾ ಥಕಾರವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ. ಕಥಿ ಣಿಜಂತದಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಕಥಯತಿ | ಕಥಯಾಮಾಸ | ಕಥಯಿತಾ | ಕಥಯಿಷ್ಯತಿ | ಕಥಯತು | ಅಕಥಯತ್ | ಕಥಯೇತ್ | ಕಥ್ಯಾತ್ ‖ **ಲುಙಿ**ನಲ್ಲಿ ಚಙ್ ಬಂದು ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದಾಗ ಅಚಕಥತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸನ್ವದ್ಭಾವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವದೀರ್ಘಗಳು ಇಲ್ಲ. 'ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ—' ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅನಗ್ಲೋಪೇ' ಎಂದಿದೆ. ಣಿನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಅಗ್ಲೋಪ ಎಲ್ಲಿ ಬಂದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಸನ್ವದ್ಭಾವ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಎಂದು ಣಿನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದಿದೆ. ಆಗ ಅಕ್ಕಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಅಚಕಥತ್ | ಅಚಕಥತಾಮ್ | ಅಚಕಥನ್ ‖ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಕಥಯಿಷ್ಯತ್ | ಇತ್ಯಾದಿ.

ಗಣ ಧಾತು. ಚುರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬಂದು ಅನೇಕಾಚಾಗುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳೂ ಸೇಟ್ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದೂ ಅದಂತಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಬಂದಾಗ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಇಲ್ಲ. ಗಣಯತಿ | ಗಣಯಾಮಾಸ | ಗಣಯಿತಾ | ಗಣಯಿಷ್ಯತಿ | ಗಣಯತು | ಅಗಣಯತ್ | ಗಣಯೇತ್ | ಗಣ್ಯಾತ್ ‖ **ಲುಙಿ**ನಲ್ಲಿ ಚಙ್ ಬಂದು ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದಾಗ ಅಜಗಣತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ಲೋಪಿಯಾದುದರಿಂದ ಸನ್ವದ್ಭಾವವಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವದೀರ್ಘಗಳೂ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಈ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಈತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಗಣ್ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೯೯. ಈ ಚ ಗಣಃ ‖ ೭-೪-೭೭ ‖

ಗಣಯತೇರಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಈ ಸ್ಯಾಚ್ಚಙ್‌ಪರೇ ಣೌ, ಚಾದತ್ ‖ ಅಜೀಗಣತ್, ಅಜಗಣತ್ ‖

ಇತಿ ಚುರಾದಯಃ

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ ಚಙ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಙ್‌ಪರೇ', 'ಅತ್ರಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಚಕಾರದಿಂದ 'ಅತ್ ಸ್ಮೃದ್ವ್ರತ್ವರ—ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅತ್' ಸಮುಚ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಙ್ ಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ, ಚಙ್‌ಪರಃ। ಅಂದರೆ ಣಿಚ್ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಗಣ್ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಚಙ್‌ಪರವಾದ ಣಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈಕಾರಾದೇಶಬರುತ್ತದೆ. ಚಕಾರದಿಂದ ಅಕಾರವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಈತ್ವ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಣಿಲೋಪವಾದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಚಙ್‌ಪರವಾದ ಣಿಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಈತ್ವ ಬಂದರೆ ಅಜೀಗಣತ್, ಅತ್ವ ಬಂದರೆ ಅಜಗಣತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಗಣಯಿಷ್ಯತ್॥

ಹೀಗೆ ಚುರಾದಿಗಣ ಮುಗಿಯಿತು. ಭ್ವಾದಿ ಮುಂತಾದ ಹತ್ತು ಗಣಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಎರಡು ಸಾವಿರ ಧಾತುಗಳು ಇದ್ದರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಹತ್ತು ಗಣಗಳಿಗೆ 'ದಶವಿಕರಣೀ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಧಾತುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ವಿಧಗಳಾಗಿವೆ. 'ಭೂವಾದಯೋ ಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭೂ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಒಂದು ಗುಂಪು. ಇವು ಗಣಪಠಿತವಾದವುಗಳು. 'ಸನಾದ್ಯನ್ತಾಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್, ಕ್ಯಜಾದಿ ಹನ್ನೆರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದವುಗಳಿಗೂ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೂ (ನಾಮ) ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮೇಲೂ ವಿಹಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಧಾತುಗಳ ಸಮುದಾಯ ಒಂದು ಗುಂಪು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಣಿಜಂತ, ಸನಂತ, ಯಙನ್ತ, ಯಙ್‌ಲುಗನ್ತ, ನಾಮಧಾತು, ಕಣ್ಡ್ವಾದಿ—ಹೀಗೆ ಆಯಾಯಾ ಪ್ರಕರಣಗಳಿಂದ ಅವುಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

'ದಶವಿಕರಣೀ' ಮುಗಿದಿದೆ.

ಶ್ರೀಃ

॥ ಶ್ರೀ: ॥

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ

(ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ)

ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ

(ಭಾಗ ೩—ಣಿಜಂತಾದಿ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ)

ವಿದ್ವಾನ್ ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿ ಭಟ್ಟ
ವ್ಯಾಕರಣ, ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ, ತರ್ಕ, ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವಾನ್, ರಾಷ್ಟ್ರಭಾಷಾವಿಶಾರದ
ಅಧ್ಯಾಪಕ, ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲಾ, ಮೈಸೂರು

ಬೆಲೆ: ರೂ. ೩—೪—೦

ಮೊದಲನೆಯ ಮುದ್ರಣ : ೧೯೫೭

ಬೆಲೆ : ರೂ. ೩—೪—೦

ಮುದ್ರಕರು :
ಆರ್. ಎನ್. ಹಬ್ಬು
ಉಷಾ ಪ್ರೆಸ್, ಓಲ್ಡ್ ಪೋಸ್ಟ್ ಆಫೀಸ್ ರೋಡ್, ಮೈಸೂರು

॥ ಶ್ರೀ ॥

ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ

(ಮೂರನೆಯ ಭಾಗ)

---

೧. ಅಥ ಣ್ಯನ್ತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೨೦೦. ಸ್ವತನ್ತ್ರಃ ಕರ್ತಾ ॥ ೧-೪-೫೪ ॥

ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೇಣ ವಿವಕ್ಷಿತೋಽರ್ಥಃ ಕರ್ತಾ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಕಾರಕೇ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದುದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯೆಯುಂಟಾಗಲು ಪ್ರಧಾನನು ಯಾರೋ ಆತನೇ ಕರ್ತೃವು. ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃ ಕಾರಕವೆಂದು ಹೆಸರು. 'ದೇವದತ್ತಃ ಪಚತಿ.' ಇಲ್ಲಿ ಪಾಕಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ದೇವದತ್ತ. ಅವನ ಅಧೀನವಾಗಿ ಇತರ ಕಾರಕಗಳ ಕ್ರಿಯೆಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಾದಿಕಾರಕಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವುದಿದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ 'ವಿವಕ್ಷಿತೋಽರ್ಥಃ' ಎಂದಿದೆ. ಕಟ್ಟಿಗೆ ಬೇಯುತ್ತಿದೆ ಎಂದೂ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಒಣಗಿ ಹತ್ತಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುವುದಾದರೆ ಅದರಿಂದ ಬೇಗ ಅಡಿಗೆಯಾಗುವುದಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡುವುದಿದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಮಾತ್ರ ಹೀಗೆ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕ್ರಿಯೆಯುಂಟಾಗಲು ಪ್ರಧಾನನು ಯಾರೋ, ಯಾರ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಆ ಕ್ರಿಯೆಯು ಪೂರ್ತಿಯಾಗುವುದೋ ಅವನೇ ಕರ್ತೃ. 'ದೇವದತ್ತಃ ಭವತಿ.' ಇಲ್ಲಿ ಭವನ (ಇರುವಿಕೆ) ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ದೇವದತ್ತನಾದುದರಿಂದ ದೇವದತ್ತನು ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ತೃಕಾರಕಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ನಿಯತವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭವತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ತಿಙ್ನಿಂದ ಅಭಿಹಿತ ವಾದುದರಿಂದ (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದರಿಂದ) ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಈ ವಿಷಯ ಕಾರಕ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೇತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೧. ತತ್ಪ್ರಯೋಜಕೋ ಹೇತುಶ್ಚ ॥ ೧-೪-೫೫ ॥

ಕರ್ತುಃ ಪ್ರಯೋಜಕೋ ಹೇತುಸಂಜ್ಞಃ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞಶ್ಚ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿನ ತತ್ ಪದದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕರ್ತೃ ಪರಾಮೃಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ತಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಜಕಃ ತತ್ಪ್ರಯೋಜಕಃ ॥ ಆ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜಕನಾದವನು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಯೋಜಕ ಎಂದರೆ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವವನು, ಪ್ರೇರಕ. ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಹುಟ್ಟಿಸುವವನು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಚಕಾರದಿಂದ ಕರ್ತೃಸಂಜ್ಞೆ ಸಮುಚ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾದವನು ಹೇತು ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಲ್ಲದೆ ಕರ್ತೃ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಯೋಜಕನಿಗೆ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆ. ಹೇತು, ಕರ್ತೃ ಎಂದು ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪ. ದೇವದತ್ತಃ ಗಚ್ಛತಿ ॥ ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತ ಕರ್ತೃ. ಯಜ್ಞದತ್ತಃ ದೇವದತ್ತಂ ಗಮಯತಿ ॥ ಯಜ್ಞದತ್ತನು ದೇವದತ್ತನನ್ನು ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ದೇವದತ್ತನಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಯಜ್ಞದತ್ತನು ಪ್ರಯೋಜಕನಾದುದರಿಂದ ಹೇತು, ಕರ್ತೃ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರೇರಣೆಯಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೨. ಹೇತುಮತಿ ಚ ॥ ೭-೧-೨೬ ॥

ಪ್ರಯೋಜಕವ್ಯಾಪಾರೇ ಪ್ರೇಷಣಾದೌ ವಾಚ್ಯೇ ಧಾತೋರ್ಣಿಚ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಭವನ್ತಂ ಪ್ರೇರಯತಿ ಭಾವಯತಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸತ್ಯಾಪಪಾಶ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಿಚ್', 'ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೇತುಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಹೇತುಮಾನ್ ॥ ಆಧಾರತಾಸಂಬಂಧದಿಂದ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಪ್ರಯೋಜಕನ ವ್ಯಾಪಾರ. ಪ್ರೇಷಣಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಇಲ್ಲಿ ಹೇತುಮತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇತುವಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರವಿದೆ. ವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳವ ಹೇತು. ಆಧಾರತಾಸಂಬಂಧದಿಂದ ಹೇತು ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿದೆ. ತಾನಾಗಿ ಮಾಡುವವ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕರ್ತೃ. ಮಾಡಿಸುವವ ಪ್ರಯೋಜಕಕರ್ತೃ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪ್ರಯೋಜಕಕರ್ತೃವಿನ ಪ್ರೇಷಣಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥವೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜಕನ ವ್ಯಾಪಾರವೇ ಅರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಹೇತುಮಣ್ಣಿಚ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಣಿಚಿಗೆ ಇಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾವಯತಿ ಇದು ಣಿಚಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ. ರಾಮಃ ಭವತಿ ॥ ರಾಮನು

ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಭವನ್ತಂ ರಾಮಂ ಪ್ರೇರಯತಿ ಕೃಷ್ಣಃ ॥ ಸ್ವತಃ ಇರುವ (ಆಗುವ) ರಾಮುನನ್ನು 'ಇರುವಂತೆ ಕೃಷ್ಣನು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುತ್ತಾನೆ (ಇರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಆಗಿಸುತ್ತಾನೆ). ಆಗ ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂ+ಣಿಚ್. ಣಿಚಿನಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಭೌ+ಇ. ಆವಾದೇಶ. ಭಾವಿ. 'ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವಿ ಎಂಬ ಣಿಜಂತಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಚೋರಯತಿ ಅಂತೆಯೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಅಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ಚಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥವಿದೆ. ಭಾವಿ+ಅ+ತಿ. ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಭಾವಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ಕ್ರಿಯಾಫಲ ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾದಾಗ 'ಣಿಚಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ. ಭಾವಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಭಾವಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಭಾವಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಭಾವಯಾಮ್ಬಭೂವ, ಭಾವಯಾಮಾಸ ॥ ಭಾವಯಿತಾ (೨) । ಭಾವಯಿಷ್ಯತಿ, ಭಾವಯಿಷ್ಯತೇ । ಭಾವಯತು, ಭಾವಯತಾಮ್ । ಅಭಾವಯತ್, ಅಭಾವಯತ । ಭಾವಯೇತ್, ಭಾವಯೀತ । ಭಾವ್ಯಾತ್, ಭಾವಯಿಷೀಷ್ಟ ॥ ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಣಿಜಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಸ್ರು—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಙ್ ಆದೇಶ. ಭೂ+ಇ+ಅ+ತ್. 'ಚಙಿ' ದ್ವಿತ್ವ. ಭೂಭೂ+ಇ+ಅ+ತ್. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ. ಅಭೂಭೂ+ಇ+ಅತ್. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ವೃದ್ಧಿ. ಅಭೂಭಾವ್+ಇ+ಅತ್. 'ಣೇರನಿಟಿ' ಣಿಲೋಪ. 'ಣೌ ಚಙ್ಯುಪಧಾಯಾಃ ಹ್ರಸ್ವಃ' ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ. ಅಭುಭವ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಭ್ಯಾಸ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೨೦೩. ಓಃ ಪುಯಣ್ಜ್ಯಪರೇ ॥ ೭-೪-೮೦ ॥

ಸನಿ ಪರೇ ಯದಙ್ಗಂ ತದವಯವಾಭ್ಯಾಸೋಕಾರಸ್ಯ ಇತ್ ಸ್ಯಾತ್ ಪವರ್ಗಯಣ್ಜಕಾರೇಷ್ವವರ್ಣಪರೇಷು ಪರತಃ । ಅಬೀಭವತ್ ॥

ಓಃ, ಪುಯಣ್ಜಿ, ಅಪರೇ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಉಕಾರದ ಷಷ್ಠೀ ಓಃ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪುಶ್ಚ ಯಣ್ ಚ ಜ್ ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಪುಯಣ್ಜ್ । ತಸ್ಮಿನ್. ಪವರ್ಗ, ಯಣ್, ಜಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಅಃ ಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಅಪರಃ । ತಸ್ಮಿನ್. ಅಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. 'ಸನ್ಯತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸನಿ', 'ಭೃಞಾಮಿತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಇತ್', 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಯಾವ ಅಂಗವಿದೆಯೋ ಅದರ ಅವಯವವಾದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪವರ್ಗ, ಯಣ್,

ಜಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಬುಭವ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ ಚಙ್ ಪರೇ—' (ಸೂ. ೫೩೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಸನ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆಯೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಂಗ ಅಬುಭವ್. ಇದರ ಅವಯುವವಾದ ಅಭ್ಯಾಸ ಅಂದರೆ ಬು. ಇದರ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರವೇ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪವರ್ಗವಾದ ಭಕಾರವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬಂದರೆ ಅಬಿಭವ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ದೀರ್ಘೋ ಲಘೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅಬೀಭವತ್ | ಅಬೀಭವತಾಮ್ | ಅಬೀಭವನ್ || ಅಬೀಭವಃ | ಅಬೀಭವತಮ್ | ಅಬೀಭವತ || ಅಬೀಭವಮ್ | ಅಬೀಭವಾವ | ಅಬೀಭವಾಮ || ಆ.—ಅಬೀಭವತ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಭಾವಯಿಷ್ಯತ್, ಅಭಾವಯಿಷ್ಯತ ||

|| ೨೭೦ || ಷ್ಠಾ=ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ (ನಿಲ್ಲುವುದು.)

೭೦೪. ಅರ್ತಿಹ್ರೀವ್ಲೀರೀಕ್ನೂಯೀಕ್ಷ್ಮಾಯ್ಯಾತಾಂ ಪುಙ್ ಣೌ || ೭-೩-೩೬ ||

ಸ್ಥಾಪಯತಿ ||

ಅರ್ತಿ.........ತಾಂ, ಪುಕ್, ಣೌ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅನುವೃತ್ತ್ಯಾದಿಗಳಿಲ್ಲ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಋ, ಹ್ರೀ, ವ್ಲೀ, ರೀ, ಕ್ನೂಯೀ, ಕ್ಷ್ಮಾಯೀ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಆದಂತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಣಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುಕ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಷ್ಠಾ ಧಾತು. ತಿಷ್ಠತಿ ಎಂಬ ರೂಪ ಣಿಚ್ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಆಗುತ್ತದೆ. ಣಿಚ್ ಬಂದರೆ ಷ್ಠಾ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸತ್ವ. ಆಗ ಷತ್ವವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಬಂದ ಠತ್ವವೂ ಹೋಗಿ ಥಕಾರ ಇರುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪುಕಾಗಮ (ಪ್ ಉಳಿಕೆ). ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅಂತಾವಯುವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸ್ಥಾಪ್+ಇ=ಸ್ಥಾಪಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಸ್ಥಾಪಯತಿ | ಸ್ಥಾಪಯಾಞ್ಚಕಾರ | ಸ್ಥಾಪಯಿತಾ | ಸ್ಥಾಪಯಿಷ್ಯತಿ | ಸ್ಥಾಪಯತು | ಅಸ್ಥಾಪಯತ್ | ಸ್ಥಾಪಯೇತ್ | ಸ್ಥಾಪ್ಯಾತ್ | ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಚಙ್ ಬಂದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಅಸ್ಥಾಸ್ಥಾ+ಇ+ಅತ್. ಪುಕ್. ಣಿಲೋಪ. 'ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಶೇಷ. 'ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ'ದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. 'ಹ್ರಸ್ವಃ' ಅತಸ್ಥಾಪ್+ಅ+ತ್. 'ಣೌ ಚಙಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ. ಅತಸ್ಥಪ್+ಅ+ತ್. 'ಸನ್ಯತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಅತಿಸ್ಥಪ್+ಅ+ತ್. ಲಘುವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ (ಸಂಯುಕ್ತಪರವಾದುದರಿಂದ ಗುರು) ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಈಗ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಇತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೫. ತಿಷ್ಠತೇರಿತ್ || ೭-೪-೫ ||

ಉಪಧಾಯಾ ಇದಾದೇಶಃ ಸಾಚ್ಚಙ್‌ಪರೇ ಣೌ || ಅತಿಷ್ಠಿಪತ್ ||

|| ೨೨೧ || ಘಟ=ಚೇಷ್ಟಾಯಾಮ್ (ಏನಾದರೂ ಮಾಡುವುದು.)

ತಿಷ್ಠತೇಃ, ಇತ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಣೌ ಚಙ್ಯುಪಧಾಯಾಃ—' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಚಙ್‌ಪರವಾದ ಣಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇತ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ತಪರಕರಣದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅತಿಸ್ಥಪ್+ಅ+ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಇತ್ವ ಬಂದರೆ ಅತಿಸ್ಥಿಪ್+ಅತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಆಗ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ (ಠಕಾರ). ಅತಿಷ್ಠಿಪತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಷ್ಠಿಪ ಅಂಗ. ಅಭವತ್ ಅಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. **ಲೃಙ್ || ಅಸ್ಥಾಪಯಿಷ್ಯತ್ ||**

ಘಟ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರೇಷಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬಂದರೆ ಘಟ್+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಘಾಟಿ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಘಾಟ್+ಇ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಘಟಾದಿಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೬. ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ || ೬-೪-೯೨ ||

ಘಟಾದೀನಾಂ ಜ್ಞಪಾದೀನಾಂ ಚೋಪಧಾಯಾ ಹ್ರಸ್ವಃ ಸ್ಯಾಣ್ಣೌ | ಘಟಯತಿ ||

|| ೨೨೨ || ಜ್ಞಪ=ಜ್ಞಾನೇ ಜ್ಞಾಪನೇ ಚ (ತಿಳಿಯುವುದು, ತಿಳಿಸುವುದು.)

ಜ್ಞಪಯತಿ | ಅಜಿಜ್ಞಪತ್ ||

ಇತಿ ಣ್ಯನ್ತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಊದುಪಧಾಯಾ ಗೋಹಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ', 'ದೋಷೋ ಣೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣೌ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಮಿತ್ ಆದ ಧಾತುಗಳ ಉಪಧೆಗೆ ಣಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿತ್ ಎಂಬುದು ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆ. 'ಘಟಾದಯೋ ಮಿತಃ' ಎಂಬ ಅಂತರ್ಗಣ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಟಾದಿಧಾತುಗಳಿಗೂ, 'ಜ್ಞಪ ಮಿಚ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜ್ಞಪ ಧಾತುವಿಗೂ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಘಟ ಧಾತುವಿಗೆ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಣಿಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಘಟಯತಿ

ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಘಟಯಾಞ್ಚಕಾರ | ಘಟಯಿತಾ | ಘಟಯಿಷ್ಯತಿ | ಘಟಯತು | ಅಘಟಯತ್ | ಘಟಯೇತ್ | ಘಟ್ಯಾತ್ | ಅಜೀಘಟತ್ | ಅಘಟಯಿಷ್ಯತ್ ||

ಜ್ಞಪ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಿತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಜ್ಞಪಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಘಟ ಧಾತುವಿನಂತೇ ರೂಪ. ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲಘುತ್ವ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜಿಜ್ಞಪತ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೆ ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಣಿಜಂತಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಮುಗಿದಿದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳಿಗೂ 'ಹೇತುಮಣ್ಣಿಚ್' ಬಂದರೆ ಅಜಂತವಾದರೆ 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ; ಹಲಂತವಾಗಿ ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ ಅಕಾರವಿದ್ದರೆ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ವೃದ್ಧಿ. ಇಕ್ ಇದ್ದರೆ 'ಪುಗನ್ತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾ.—ಚಿ+ಇ+ಅ+ತಿ=ಚೈ+ಇ+ಅತಿ=ಚಾಯಯತಿ | ಭಾವಯತಿ | ವಿಶ್+ಇ+ಅ+ತಿ=ವೇಶಯತಿ || ಕ್ನೂಪ್+ಇ+ಅ+ತಿ=ಕ್ನೋಪಯತಿ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಣಿಚ್ ಬಂದಾಗ ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

೨. ಅಥ ಸನ್ನಂತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸನ್‌ವಿಧಾನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೭. ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂ ವಾ || ೩-೧-೭ ||

ಇಷಿಕರ್ಮಣ ಇಷಿಣೈಕಕರ್ತೃಕಾದ್ಧಾತೋಃ ಸನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಇಚ್ಛಾಯಾಮ್ |

|| ೨೨೩ || ಪಠ=ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ (ಓದುವುದು.)

ಸನ್ನಂತಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನಾವು ಇಚ್ಛಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕಾದರೆ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಮಾಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಓದಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಒಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಧಾತೋಃ, ಕರ್ಮಣಃ, ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾತ್, ಇಚ್ಛಾಯಾಂ, ವಾ || ಪಂಚ ಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಗುಪ್‌ತಿಜ್‌ಕಿದ್ಭ್ಯಃ ಸನ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸನ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಇಚ್ಛಾಯಾಂ' ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮವೆಂದರೆ ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾದುದೆಂದರ್ಥ. ಸಮಾನಕರ್ತೃವೆಂದರೂ ಆ ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಯಾರು ಕರ್ತೃವೋ

ಅದೇ ಕರ್ತೃವು ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾದ ಧಾತುವಿಗೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾದ, ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ ಯಾರೋ ಅದೇ ಕರ್ತೃವುಳ್ಳ ವ್ಯಾಪಾರವಾಚಕ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಠ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ಸನ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪಠಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ (ಪಠನವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ.) ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾದುದು ಪಠನ. ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಾದವನೇ ಪಠನದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃವಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಇಚ್ಛಿಸುವವನೇ ಓದುವವನು. ಇಚ್ಛಾ ತೋರುವುದರಿಂದ ಪಠನ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ. ಪಠ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಸನ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನಿನಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಇತ್. ಪಠ್+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸನ್ ಯಙ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೮. ಸನ್ಯಙೋಃ ॥ ೬-೧-೯ ॥

ಸನ್ನಂತಸ್ಯ ಯಙನ್ತಸ್ಯ ಚ ಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಸ್ಯೈಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಸ್ತೋಽಜಾದೇಸ್ತು ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ। ಸನ್ಯತಃ॥ ಪಠಿತುಮಿಚ್ಛತಿ ಪಿಪಠಿಷತಿ। ಕರ್ಮಣಃ ಕಿಮ್? ಗಮನೇನ ಇಚ್ಛತಿ। ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾತ್ ಕಿಮ್? ಶಿಷ್ಯಾಃ ಪಠನ್ತ್ವಿತೀಚ್ಛತಿ ಗುರುಃ॥ ವಾ ಗ್ರಹಣಾದ್ವಾಕ್ಯಮಪಿ॥ ಲುಙ್ಸನೋರ್ಘಸ್ಲೃ ॥

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. ಅವಯವಾರ್ಥಕಷಷ್ಠೀದ್ವಿವಚನ. ಸನ್‌ಚ ಯಙ್‌ಚ ಸನ್ಯಙೌ। ತಯೋಃ ಸನ್ಯಙೋಃ। ಎರಡೂ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. 'ಏಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ', 'ಅಜಾದೇರ್ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸನಂತ, ಯಙಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸವಲ್ಲದ ಮೊದಲಿನ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ; ಅಜಾದಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಎರಡನೇ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸನ್ನಂತ ಪಠ್+ಸ. ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಇದರ ಮೊದಲಿನ ಏಕಾಚ್ ಎಂದರೆ ಪಠ್ ಅದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಪಠ್‌ಪಠ್+ಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ಪಪಠ್+ಸ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಪಪಠ್+ಇಸ. 'ಸನ್ಯತಃ' ಅಭ್ಯಾಸ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಪಿಪಠ್+ಇಸ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಷತ್ವ. ಪಿಪಠಿಷ। ಇದು ಸನ್ನಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದರೆ ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಪಿಪಠಿಷ+ಅ+ತಿ. 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಪರರೂಪ. ಪಿಪಠಿಷತಿ। ಪಿಪಠಿಷಾಞ್ಚಕಾರ। ಪಿಪಠಿಷಿತಾ। ಪಿಪಠಿಷಿಷ್ಯತಿ। ಪಿಪಠಿಷತು। ಅಪಿಪಠಿಷತ್। ಪಿಪಠಿಷೇತ್। ಪಿಪಠಿಷ್ಯಾತ್। ಅಪಿಪಠಿಷೀತ್। ಅಪಿಪಠಿಷಿಷ್ಯತ್॥

ಸನ್‌ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದ ಪದಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ಮಣಃ ಕಿಮ್? ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾದ ಎಂದುದೇಕೆ? ಗಮನೇನ ಇಚ್ಛತಿ ॥ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸನ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗಮನಕ್ರಿಯಾ ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರಣವಾಗಿದೆ; ಕರ್ಮವಾಗಿಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಕರ್ತೃವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಶಿಷ್ಯರು ಓದಲಿ ಎಂದು ಗುರುವು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಗುರು ಕರ್ತೃ. ಪಠನಕ್ರಿಯೆ ಕರ್ಮವಾದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯರು ಕರ್ತೃಗಳು. ಹೀಗೆ ಭಿನ್ನಕರ್ತೃವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪಠಿನಮೇಲೆ ಸನ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಾ ಎಂದುದರಿಂದ ಸನ್ ವಿಕಲ್ಪ. ಸನ್ ಬಾರದಿರುವಾಗ ವಾಕ್ಯವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಪಠನಂ ಇಚ್ಛತಿ ॥ ಪಠಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಅತ್ತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ॥ ತಿನ್ನಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಅದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್. ಅದ್+ಸನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಲುಙ್‌ಸನೋರ್ಘಸ್ಲೃ' (ಸೂ. ೫೫೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿಗೆ ಘಸ್ಲೃ ಆದೇಶ. ೢಕಾರ ಇತ್. ಘಸ್+ಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೦೯. ಸಃ ಸ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕೇ ॥ ೭-೪-೪೯ ॥

ಸಸ್ಯ ತಃ ಸ್ಯಾತ್ಸಾದಾವಾರ್ಧಧಾತುಕೇ। ಅತ್ತುಮಿಚ್ಛತಿ ಜಿಘತ್ಸತಿ। ಏಕಾಚ ಇತಿ ನೇಟ್ ॥

ಸಃ, ಸಿ, ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಿ, ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. 'ಅಚ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಃ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ತ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸಕಾರಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ತ ಬಂದರೆ ಘತ್+ಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ', 'ಸನ್ಯತಃ' ಜಿಘತ್ಸತಿ। ಹೀಗೇ ಹತ್ತು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕರ್ತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ॥ ಮಾಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಕೃಞ್‌ನ ಮೇಲೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್. ಕೃ+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಏಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮನಿಷೇಧದಿಂದ ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸನ್ ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸನ್ ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೧. ಅಜ್ಝನಗಮಾಂ ಸನಿ ॥ ೬-೪-೧೬ ॥

ಅಜನ್ತಾನಾಂ ಹನ್ತೇರಜಾದೇಶಗಮೇಶ್ಚ ದೀರ್ಘೋ ಹಲಾದೌ ಸನಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅಚ್‌ಚ, ಹನ್‌ಚ, ಗಮ್‌ಚ ಅಜ್ಝನಗಮಃ। ತೇಷಾಮ್ । 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಪದಾನುವೃತ್ತಿ. ಸನ್ ಹಲಾದಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ, ಗಮ್ ಅಜಾದೇಶವಾದುದೇ ಆಗಬೇಕೆಂದೂ ಭಾಷ್ಯದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಜನ್ತವಾದ ಧಾತು ಗಳಿಗೂ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಅಜಾದೇಶವಾದ ಗಮ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಹಲಾದಿಯಾದ ಸನ್ ಪರಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃ+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಜನ್ತ ವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಯಾದ ಸನ್ (ಇಟ್ ಬಂದಿರಬಾರದು) ಪರದಲ್ಲಿರುವುದ ರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಕ್ೃಾ+ಸ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸನ್ ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ ಬರಲಿ ಎಂಬ ಆಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಸನಿಗೆ ಕಿತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸನಿಗೆ ಕಿತ್ ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೧. ಇಕೋ ಝಲ್ ॥ ೧-೨-೯ ॥

ಇಗನ್ತಾಜ್ಝಲಾದಿಃ ಸನ್ ಕಿತ್ ಸ್ಯಾತ್ । 'ಋೂತ ಇದ್ಧಾತೋಃ'। ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛತಿ ಚಿಕೀರ್ಷತಿ ॥

ಇಕಃ, ಝಲ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ರುದವಿದ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸನ್', 'ಅಸಂಯೋಗಾತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸನ್ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಬರುವುದಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವು ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಇಕ್ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ತದಂತವೆಂಬ ಅರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಗನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ ಸನ್ ಕಿತ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕೃಾ ಇಗನ್ತ ಧಾತು. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸನಿಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ 'ಕ್ಙಿತಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಋೂತ ಇತ್ ಧಾತೋಃ' (ಸೂ. ೬೬೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ವ. ಋೂಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ರಪರ(ಇರ್)ವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಕಿರ್+ಸ ಎಂದಾಗು ತ್ತದೆ. 'ಹಲಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಕೀರ್+ಸ. ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ವಿರುವುದರಿಂದ 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಕೀರ್ಷ । ಲಡಾದಿಗಳು ಬಂದಾಗ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಚಕಾರ. ಕೀರ್, ಕೀರ್+ಸ =ಚಿಕೀರ್+ಸ. ಚಿಕೀರ್ಷತಿ ॥ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಲಿಡಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಚಿಕೀರ್ಷಾಞ್ಚಕಾರ । ಚಿಕೀರ್ಷಿತಾ । ಚಿಕೀರ್ಷಿಷ್ಯತಿ । ಚಿಕೀರ್ಷತು । ಅಚಿಕೀರ್ಷತ್ । ಚಿಕೀರ್ಷೇತ್ । ಚಿಕೀರ್ಷ್ಯಾತ್ । ಅಚಿಕೀರ್ಷೀತ್ । ಅಚಿಕೀರ್ಷಿಷ್ಯತ್ ॥

ಭವಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ‖ ಇರಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಸನ್. ಭೂ+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸನಿನಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಗ್ರಹಾದಿಗಳ ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೨. ಸನಿ ಗ್ರಹಗುಹೋಶ್ಚ ‖ ೭-೨-೧೨ ‖

ಗ್ರಹೇರ್ಗುಹೇರುಗನ್ತಾಚ್ಚ ಸನ ಇಣ್ ನ ಸ್ಯಾತ್ ‖ ಬುಭೂಷತಿ ‖

ಇತಿ ಸನ್ನನ್ತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಸನಿ, ಗ್ರಹಗುಹೋಃ, ಚ ‖ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಚಕಾರದಿಂದ 'ಶ್ರ್ಯುಕಃ ಕಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಕಃ' ಎಂಬುದು ಸಮುಚ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನೇಡ್ವಶಿ ಕೃತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ, ಇಟ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಗ್ರಹ, ಗುಹ ಧಾತುಗಳ, ಉಗನ್ತಧಾತುಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಪ್ತಮೀ ಪಂಚಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ 'ಸನಿ' ಸಪ್ತಮ್ಯನ್ತವು ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗಿದೆ. ಉಕ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಪ್ರಕೃತ ಭೂ ಉಗನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭೂ+ಸ. ಇಡಾಗಮ ಬರದಿರುವುದರಿಂದ ಇಗನ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಝಲಾದಿ ಸನ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ 'ಇಕೋ ಝಲ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ವಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಭೂಭೂ+ಸ. 'ಹ್ರಸ್ವಃ' ಭುಭೂ+ಸ. ಜಶ್. ಬುಭೂ+ಸ. ಷತ್ವ. ಬುಭೂಷ। ಲಡಾದಿ. ಬುಭೂಷತಿ ‖ ಬುಭೂಷಾಞ್ಚಕಾರ। ಬುಭೂಷಿತಾ। ಬುಭೂಷಿಷ್ಯತಿ। ಬುಭೂಷತು। ಅಬುಭೂಷತ್। ಬುಭೂಷೇತ್। ಬುಭೂಷ್ಯಾತ್। ಅಬುಭೂಷೀತ್। ಅಬುಭೂಷಿಷ್ಯತ್ ‖ ಹೀಗೆಯೇ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೂ ಸನ್ ಬಂದು ವಿಶೇಷರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ, ಕಿತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ರೂಪ ಮಾಡಬೇಕು. ಲಿಖಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ಲಿಲೇಖಿಷತಿ ‖ ರೋದಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ರುರುದಿಷತಿ ‖ ಗ್ರಹೀತುಂ ಇಚ್ಛತಿ ಜಿಘೃಕ್ಷತಿ ‖ ಇತ್ಯಾದಿ.

೩. ಅಥ ಯಙನ್ತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯಙ್ ವಿಧಾನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೩. ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ ಯಙ್ ॥ ೩-೧-೨೨ ॥

ಪೌನಃ ಪುನ್ಯೇ ಭೃಶಾರ್ಥೇ ಚ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ಧಾತೋರೇಕಾಚೋ ಹಲಾದೇಃ ಯಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಸನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಯಙ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಧಾತುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕ್ರಿಯೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ಆಗುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಈ ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾತೋಃ, ಏಕಾಚಃ, ಹಲಾದೇಃ, ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ, ಯಙ್ ॥ ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಪೌನಃ ಪುನ್ಯ, ಭೃಶಾರ್ಥ, (ಅಧಿಕ) ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರದ ಅರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪೌನಃ ಪುನ್ಯ, ಭೃಶಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಏಕಾಚಾಗಿ ಹಲಾದಿಯಾಗಿರುವ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುನಃ ಪುನಃ ಆಗುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ, ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಭೂ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಯಙ್. ಭೂ ಹಲಾದಿಯಾಗಿ ಏಕಾಚಾಗಿದೆ. ಭೂ+ಯ. (ಯಙಿನಲ್ಲಿ ಙಕಾರ ಇತ್.) 'ಸನ್ಯಙೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಙ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಭೂಭೂ+ಯ. 'ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಬಕಾರ. ಬುಭೂ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಯಙ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೪. ಗುಣೋ ಯಙ್‌ಲುಕೋಃ ॥ ೭-೪-೮೨ ॥

ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಗುಣೋ ಯಙಿ ಯಙ್‌ಲುಕಿ ಚ ಪರತಃ । ಙಿದನ್ತತ್ವಾದಾತ್ಮನೇಪದಮ್ । ಪುನಃ ಪುನರತಿಶಯೇನ ವಾ ಭವತಿ ಬೋಭೂಯತೇ । ಬೋಭೂಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಅಬೋಭೂಯಿಷ್ಟ ॥

ಗುಣಃ, ಯಙ್‌ಲುಕೋಃ ॥ ಯಙ್‌ಚ ಲುಕ್‌ಚ ಯಙ್‌ಲುಕೌ । ತಯೋಃ । ಲುಕ್ ಅಂದರೆ ಸನ್ನಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಯಙ್‌ಲುಕನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಅತ್ರಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಯಙ್, ಯಙ್‌ಲುಕ್ ಪರವಾದಾಗ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಙಿಗೆ

ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಲುಕಿನಿಂದ ಲುಪ್ತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಯಙ್ಲುಕಿನಲ್ಲೂ ಗುಣ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಬೋಭೂಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯಙ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವಿಲ್ಲ. 'ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬೋಭೂಯ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಇದರಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. 'ಅನುದಾತ್ತಙಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಬೋಭೂಯ+ಅ+ತೇ. 'ಅತೋಗುಣೇ' ಬೋಭೂಯತೇ | ಬೋಭೂಯೇತೇ | ಬೋಭೂಯನ್ತೇ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಆಮ್. ಆಮಿನ ಪ್ರಕೃತಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅನುಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಲಿಟ್ ಪರ ಕೃಞಿಗೂ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಬೋಭೂಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ | ಬೋಭೂಯಿತಾ | ಬೋಭೂಯಿಷ್ಯತೇ | ಬೋಭೂಯತಾಮ್ | ಅಬೋಭೂಯತ || ಬೋಭೂಯೇತ | ಬೋಭೂಯಿಷೀಷ್ಟ | ಅಬೋಭೂಯಿಷ್ಟ | ಅಬೋಭೂಯಿಷ್ಯತ || ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಯಙ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಕೌಟಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಙ್ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೫. ನಿತ್ಯಂ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಗತೌ || ೩-೧-೨೩ ||

ಗತ್ಯರ್ಥಾತ್ ಕೌಟಿಲ್ಯ ಏವ ಯಙ್ ಸ್ಯಾತ್ ನತು ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇ |

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ನಿತ್ಯಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಏವಕಾರಾರ್ಥ. ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಎಂಬುದರ ಮೇಲೆ ಪಾಠಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. (ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ನಿತ್ಯಂ |) 'ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ ಯಙ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಕೌಟಿಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಯಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕುಟಿಲವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಯಙ್. ಪುನಃಪುನಃ, ಅಥವಾ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಆಗ ವಾಕ್ಯವೇ. ಯಙ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ರಜ=ಗತೌ. ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ವ್ರಜ ಧಾತುವಿಗೆ ಕುಟಿಲವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಙ್ ಬಂದರೆ ವ್ರಜ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ವ್ರಜ್ವ್ರಜ್+ಯ=ವವ್ರಜ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಯಙಿನಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೬. ದೀರ್ಘೋಽಕಿತಃ || ೭-೪-೮೩ ||

ಅಕಿತೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋ ಯಙ್ ಯಙ್‌ಲುಕೋಃ | ಕುಟಿಲಂ ವ್ರಜತಿ ವಾವ್ರಜ್ಯತೇ ||

ದೀರ್ಘಃ, ಅಕಿತಃ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಗುಣೋ ಯಙ್‌ಲುಕೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಙ್‌ಲುಕೋಃ', 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಕಿತ್ತಾದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಯಙ್, ಯಙ್‌ಲುಕ್ ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ: ಕೆಲವು ಅಭ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ ನೀಕ್ ರೀಕ್ ಆದಿ ಆಗಮಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಅವು ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ವವ್ರಜ್+ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕಿತ್ತಾದ ಅಭ್ಯಾಸವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ವಾವ್ರಜ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಕುಟಿಲವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ವಾವ್ರಜ್ಯತೇ | ಲಿಟಿನಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಬಂದಾಗ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಯಙಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೭. ಯಸ್ಯ ಹಲಃ || ೬-೪-೪೯ ||

ಯಸ್ಯೇತಿ ಸಂಘಾತಗ್ರಹಣಮ್ | ಹಲಃ ಪರಸ್ಯ ಯಶಬ್ದಸ್ಯ ಲೋಪ ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ | ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ | ಅತೋ ಲೋಪಃ | ವಾವೃಜಾಞ್ಚಕ್ರೇ | ವಾವ್ರಜಿತಾ |

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲೋಪಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಯಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವೆಂಬ ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು 'ಸಂಘಾತಗ್ರಹಣಮ್' ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಯ್+ಅ ಎರಡಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಣವಿದೆ. ಯ ವಿಶಿಷ್ಟವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಹಲಃ ಪಂಚಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾವೃಜ್+ಯ+ಆಮ್. ಇಲ್ಲಿ ಜಕಾರ ಹಲ್. ಆಮ್ ಆರ್ಧಧಾತುಕ. ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಗ 'ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾದ ಲೋಪರೂಪಕಾರ್ಯವು ಅದರ ಆದಿ ಅಂದರೆ (ಯ್+ಅ) ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ವಾವೃಜ್+ಅ+ಆಮ್. 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಳಿದ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಲೋಪ. ವಾವೃಜ್+ಆಮ್. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಪರವಾದ ಕೃಞಾದಿಗಳ ಅನುಪ್ರಯೋಗ. ವಾವೃಜಾಞ್ಚಕ್ರೇ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಯಲೋಪ. ವಾವ್ರಜಿತಾ | ವಾವ್ರಜಿ

ಷ್ಯತಿ | ವಾವ್ರಜ್ಯತಾವ್ | ಅವಾವ್ರಜ್ಯತ | ವಾವ್ರಜ್ಯೇತ | ವಾವ್ರಜಿಷೀಷ್ಟ | ಅವಾವ್ರಜಿಷ್ಟ | ಅವಾವ್ರಜಿಷ್ಯತ ||

ಪುನಃಪುನಃ ವರ್ತತೇ | ಅತಿಶಯೇನ ವರ್ತತೇ ಎಂಬರ್ಥತೋರುವಾಗ ವೃತು (ವರ್ತನೇ) ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಯಜ್. ವೃತ್+ಯ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ವೃತ್ವೃತ್+ಯ. 'ಉರತ್' ವರ್ತ್ವೃತ್+ಯ. 'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ' ವವೃತ್+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರೀಕ್ ಆಗಮು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರೀಕಾಗಮು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೮. ರೀಗೃದುಪಧಸ್ಯ ಚ || ೭-೪-೯೦ ||

ಋದುಪಧಸ್ಯ ಧಾತೋರಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ರೀಗಾಗಮೋ ಯಜ್ ಯಜ್ಲುಕೋಃ | ವರೀವೃತ್ಯತೇ | ವರೀವೃತಾಞ್ಚಕ್ರೇ | ವರೀವರ್ತಿತಾ ||

ರೀಕ್, ಋದುಪಧಸ್ಯ, ಚ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅತ್ರ ಲೋಪೋ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಭ್ಯಾಸಸ್ಯ', 'ಗುಣೋ ಯಜ್ಲುಕೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಯಜ್ಲುಕೋಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಋಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಯಜ್ ಯಜ್ಲುಕ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರೀಗಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ರೀಕ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃತ್ ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಋಕಾರ ಉಪಧೆಯಾಗಿದೆ. ರೀಕ್ ಬಂದರೆ ವರೀವೃತ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲಡಾದಿ. ವರೀವೃತ್ಯತೇ | ಲಿಡಾದ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಯಲೋಪ. ವರೀವೃತಾಞ್ಚಕ್ರೇ | ವರೀವರ್ತಿತಾ | ಯಜ್ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ವರೀವರ್ತಿಷ್ಯತೇ | ವರೀವೃತ್ಯತಾವ್ | ಅವರೀವೃತ್ಯತ | ವರೀವೃತ್ಯೇತ | ವರೀವರ್ತಿಷೀಷ್ಟ | ಅವರೀವರ್ತಿಷ್ಟ | ಅವರೀವರ್ತಿಷ್ಯತ ||

ಪುನಃಪುನಃ, ಅತಿಶಯೇನ ವಾ ನೃತ್ಯತಿ ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ನೃತ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಜ್. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಋದುಪಧವಾದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರೀಗಾಗಮ. ನರೀನೃತ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲಡಾದಿ. ನರೀನೃತ್ಯತೇ | 'ಅಟ್ ಕುಪ್ವಾಜ್ ನುಮ್ ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಣತ್ವನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೧೯. ಕ್ಷುಭ್ನಾದಿಷು ಚ || ೮-೪-೩೯ ||

ಣತ್ವಂ ನ | ನರೀನೃತ್ಯತೇ | ಜರೀಗೃಹ್ಯತೇ ||

ಇತಿ ಯಜನ್ತಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ರಷಾಭ್ಯಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣಃ', 'ನಭಾಭೂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕ್ಷುಭ್ನಾದಿ ಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ನರೀನೃತ್ಯತೇ ಎಂಬುದು ಆ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನರೀನೃತ್ಯತೇ। ನರೀನೃತಾಞ್ಚಕಾರ। ನರೀನರ್ತಿತಾ। ನರೀನರ್ತಿಷ್ಯತಿ। ನರೀನೃತ್ಯತಾಮ್। ಅನರೀನೃತ್ಯತ। ನರೀನೃತ್ಯೇತ। ನರೀನರ್ತಿಷೀಷ್ಟ। ಅನರೀನರ್ತಿಷ್ಟ। ಅನರೀನರ್ತಿಷ್ಯತ॥ ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ॥ ಪುನಃ ಪುನಃ ಗೃಹ್ಣಾತಿ, ಅತಿಶಯೇನ ವಾ ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಎಂಬರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಗ್ರಹ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಯಙ್. ಇದು ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಗೃಹ್+ಯ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದಮೇಲೆ ಋದುಪಧವಾದುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರೀಗಾಗಮ. ಜರೀಗೃಹ್ಯತೇ। 'ಕುಹೋಶ್ಚುಃ' ಅಭ್ಯಾಸಗಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ನೃತಿನಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

೪. ಅಥ ಯಙ್‌ಲುಕ್ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯಙಿಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೦. ಯಙೋಽಚಿ ಚ ॥ ೨-೪-೭೪ ॥

ಯಙೋಽಚಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಲುಕ್ ಸ್ಯಾತ್, ಚಕಾರಾತ್ತಂ ವಿನಾಪಿ ಕ್ವಚಿತ್। ಅನೈಮಿತ್ತಿಕೋಽಯಮಂತರಂಗತ್ವಾದಾದೌ ಭವತಿ। ತತಃ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ ಯಙನ್ತತ್ವಾತ್ ದ್ವಿತ್ವಮ್। ಅಭ್ಯಾಸಕಾರ್ಯಮ್। ಧಾತುತ್ವಾಲ್ಲಡಾದಯಃ। ಶೇಷಾತ್ಕರ್ತರೀತಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್। ಚರ್ಕರೀತಂ ಚೇತ್ಯದಾದೌ ಪಾಠಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ ॥

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಯಙಃ, ಅಚಿ, ಚ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲುಕ್ ಬರುಬರುತ್ತದೆ. (ಯಙ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯಯ.) ಚಕಾರದಿಂದ ಹಿಂದಿನ 'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಬಹುಲಂ' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗಲೂ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದ್ದರೂ ಇಲ್ಲವಾದರೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಯಙಿಗೆ ಲುಕ್ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಙ್ ಬಂದಾಗ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೇ ಅಥವಾ ಯಙಿಗೆ ಲುಕೇ ಮೊದಲು ಬರುತ್ತದೆಯೇ

ಎಂದು ಆಶಂಕೆಯುಂಟಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಅನೈಮಿತ್ತಿಕೋಽಯಂ—' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಯಙ್‌ಲುಕ್ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ. 'ಪಾಪಚಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಿಕವಾದುದು ಒಂದು; ಯಾವ ನಿಮಿತ್ತವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಬರುವುದು ಇನ್ನೊಂದು. ಇದು ಅನೈಮಿತ್ತಿಕವಾದುದರಿಂದ ಅಂತರಂಗ ಅಂದರೆ ಅಲ್ಪಾಪೇಕ್ಷಿ. ದ್ವಿತ್ವಾದಿಕಾರ್ಯಗಳು ಪರನಿಮಿತ್ತಗಳನ್ನು ಬಯಸುತ್ತವೆ. ಬಹ್ವಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದರಿಂದ ಅವು ಬಹಿರಂಗಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಅಸಿದ್ಧಂ ಬಹಿರಂಗಮಂತರಂಗೇ' ಅಂತರಂಗಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ ಬಹಿರಂಗವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲುಕ್ ರೂಪ ಅಂತರಂಗಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ ಬಹಿರಂಗಗಳಾದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೊದಲೇ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ 'ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಙ್‌ಲುಕ್ಕಾದರೂ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದೆಯೆಂದು 'ಸನ್ಯಙೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಭೂಭೂ. 'ಹ್ರಸ್ವಃ', 'ಅಭ್ಯಾಸೇಚರ್ಚ' ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಾದಿ ಕಾರ್ಯ. ಬುಭೂ. 'ಗುಣೋ ಯಙ್‌ಲುಕೋಃ' ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಬೋಭೂ. ಯಙನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಅದರಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಶೇಷಾತ್ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೋಭೂ+ತಿ. 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಶಪ್' ವಿಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ 'ಚರ್ಕರೀತಂ ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಙ್‌ಲುಗಂತವನ್ನು ಅದಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಾಠ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಶಪಿಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ). 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಪ್‌ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ. ಬೋಭೋತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಪಿತ್ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೧. ಯಙೋ ವಾ ‖ ೭-೩-೯೪ ‖

ಯಙ್‌ಲುಗನ್ತಾತ್ಪರಸ್ಯ ಹಲಾದೇಃ ಪಿತಃ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಭೂಸುವೋರಿತಿ ಗುಣನಿಷೇಧೋ ಯಙ್‌ಲುಕಿ ಭಾಷಾಯಾಂ ನ, ಬೋಭೋತು (ಬೋಭಂತು), ತೇತಿಕ್ತೇ ಇತಿ ಛಂದಸಿ ನಿಪಾತನಾತ್ । ಬೋಭವೀತಿ, ಬೋಭೋತಿ । ಬೋಭೂತಃ । ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್ । ಬೋಭುವತಿ । ಬೋಭವಾಞ್ಚಕಾರ, ಬೋಭವಾಮಾಸ । ಬೋಭವಿತಾ । ಬೋಭವಿಷ್ಯತಿ । ಬೋಭವೀತು, ಬೋಭೋತು, ಬೋಭೂತಾತ್ । ಬೋಭೂತಾಮ್ । ಬೋಭುವತು । ಬೋಭೂಹಿ । ಬೋಭವಾನಿ । ಅಬೋಭವೀತ್,

ಅಬೋಭೋತ್। ಅಬೋಭೂತಾಮ್। ಅಬೋಭವುಃ। ಬೋಭೂಯಾತ್। ಬೋಭೂಯಾತಾಮ್। ಬೋಭೂಯಾಸುಃ। ಬೋಭೂಯಾತ್। ಬೋಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್। ಬೋಭೂಯಾಸುಃ। ಗಾತಿಸ್ಥೇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್। ಯಙೋ ವೇತೀಟ್‌ಪಕ್ಷೇ ಗುಣಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ನಿತ್ಯತ್ವಾದ್ ವುಕ್। ಅಬೋಭೂವೀತ್, ಅಬೋಭೋತ್। ಅಬೋಭೂತಾಮ್। ಅಬೋಭೂವುಃ। ಅಬೋಭವಿಷ್ಯತ್॥

ಇತಿ ಯಙ್‌ಲುಕ್ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯಙಃ, ವಾ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಉತೋವೃದ್ಧಿಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಿ', 'ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ, 'ಪಿತಿ' 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ', 'ಬ್ರುವ ಈಟ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈಟ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಯಙಃ ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಗಳು ಷಷ್ಠ್ಯನ್ತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—**ಯಙನ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲಾದಿಯಾದ ಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಈಡಾಗಮು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೋಭೋ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಅದು ಯಙನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲಾದಿಯಾದ ಪಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ ತಿಪಿಗೆ ಈಡಾಗಮು ಬಂದರೆ ಬೋಭೋ+ಈತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ' ಅವಾದೇಶ. ಬೋಭವ್+ಈತಿ= ಬೋಭವೀತಿ। ಈಡಾಗಮು ಬಾರದೆ ಇದ್ದರೆ ಬೋಭೋತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬೋಭೂ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಾರ್ವಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣಮಾಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಭೂಸುವೋಸ್ತಿಙಿ' (ಸೂ. ೪೪೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಏಕೆ ಬರಲಿಲ್ಲ? ಆದಕ್ಕೆ 'ಭೂಸುವೋರಿ—' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ದಾಧರ್ತಿ ದರ್ಧತಿ—' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬೋಭೂತು, ತೇತಿಕ್ತೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಪಾತಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. 'ಭೂಸುವೋಸ್ತಿಙಿ' ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪುನಃ ನಿಪಾತಮಾಡಿದುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಙ್‌ಲುಕಿನಲ್ಲಿ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ. ತಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಅಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಬೋಭೂತಃ। ಬೋಭೂ+ಝಿ. ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಝಿ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಅದಭ್ಯಸ್ತಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಝಿಗೆ ಅತಾದೇಶ. ಬೋಭೂ+ಅತಿ. 'ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉವಙಾದೇಶ. ಬೋಭುವತಿ॥ ಬೋಭವೀಷಿ, ಬೋಭೋಷಿ। ಬೋಭೂಥಃ। ಬೋಭೂಥ॥ ಬೋಭವೀಮಿ, ಬೋಭೋಮಿ। ಬೋಭೂವಃ। ಬೋಭೂಮಃ॥

ಲಿಟ್ ॥ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾಗಿ ಅನೇಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಆಮ್. ಅದರ ಮೇಲೆ ಲಿಟ್ ಪರವಾದ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್ ಅನುಪ್ರಯೋಗ. ಬೋಭವಾಞ್ಚಕಾರ, ಬೋಭವಾಮ್ಬಭೂವ, ಬೋಭವಾಮಾಸ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಟ್** ॥ ಬೋಭೂ + ಇತಾ. ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಬೋಭವಿತಾ । ಬೋಭವಿತಾರೌ । ಬೋಭವಿತಾರಃ ॥ ಬೋಭವಿತಾಸಿ । ಬೋಭವಿತಾಸ್ಥಃ । ಬೋಭವಿತಾಸ್ಥ ॥ ಬೋಭವಿತಾಸ್ಮಿ । ಬೋಭವಿತಾಸ್ವಃ । ಬೋಭವಿತಾಸ್ಮಃ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ ಸ್ಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಬೋಭವಿಷ್ಯತಿ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಬೋಭವಿಷ್ಯ ಅಂಗ. **ಲೋಟ್** ॥ ಪಿತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈಡಾಗಮವಿಕಲ್ಪ. ಲೋಟ್ ಕಾರ್ಯ. ಬೋಭವೀತು, ಬೋಭೋತು, ಬೋಭೂತಾತ್ । ಬೋಭೂತಾಮ್ । ಬೋಭುವತು ॥ ಬೋಭೂಹಿ, ಬೋಭೂತಾತ್ । ಬೋಭೂತಮ್ । ಬೋಭೂತ ॥ ಬೋಭವಾನಿ । ಬೋಭವಾವ । ಬೋಭವಾಮ ॥ **ಲಙ್** ॥ ಅಬೋಭವೀತ್, ಅಬೋಭೋತ್ । ಅಬೋಭೂತಾಮ್ । ಅಬೋಭವುಃ ॥ ಝಿಗೆ ಜುಸ್ ಆದೇಶ ಬಂದು 'ಜುಸಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಅವಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಅಬೋಭವೀಃ, ಅಬೋಭೋಃ । ಅಬೋಭೂತಮ್ । ಅಬೋಭೂತ ॥ ಅಬೋಭವಮ್ । ಅಬೋಭೂವ । ಅಬೋಭೂಮ ॥ **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಬೋಭೂಯಾತ್ । ಬೋಭೂಯಾತಾಮ್ । ಬೋಭೂಯುಃ ॥ ಬೋಭೂಯಾಃ । ಬೋಭೂಯಾತಮ್ । ಬೋಭೂಯಾತ ॥ ಬೋಭೂಯಾಮ್ । ಬೋಭೂಯಾವ । ಬೋಭೂಯಾಮ ॥ **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಬೋಭೂಯಾತ್ । ಬೋಭೂಯಾಸ್ತಾಮ್ । ಬೋಭೂಯಾಸುಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಙ್** ॥ ಅಬೋಭೂ + ಸ್ + ತ್. 'ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾಭೂಭ್ಯಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಭೂವಿನ ಪರದ ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳಿದ್ದರೂ 'ಪ್ರಕೃತಿಗ್ರಹಣೇ ಯಙ್‌ಲುಗನ್ತಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಮ್' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಯಙ್‌ಲುಗನ್ತಭೂವಿಗೂ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಬೋಭೂ + ತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಯಙೋ ವಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಈಡಾಗಮ. ಬಂದರೆ ಅಬೋಭೂ + ಈತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ನಿತ್ಯಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ 'ಭುವೋವುಗ್ಲುಙ್‌ಲಿಟೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವುಕಾಗಮ. ಅಬೋಭೂವ್ + ಈತ್ = ಅಬೋಭೂವೀತ್ । ಈಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಜಾದಿ ಲುಙ್ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವುಗಾಗಮವಿಲ್ಲ. ಗುಣ. ಅಬೋಭೋತ್ । ಅಬೋಭೂತಾಮ್ । ಅಬೋಭವುಃ ॥ ಝಿಗೆ ಜುಸ್. ಗುಣ ಬಂದಿದೆ. ಅಬೋಭೂವೀಃ, ಅಬೋಭೋಃ । ಅಬೋಭೂತಮ್ । ಅಬೋಭೂತ ॥ ಅಬೋಭೂವಮ್ । ಅಬೋಭೂವ । ಅಬೋಭೂಮ ॥ **ಲೃಙ್** ॥ ಅಬೋಭವಿಷ್ಯತ್ । ಅಬೋಭವಿಷ್ಯತಾಮ್ । ಅಬೋಭವಿಷ್ಯನ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

೫. ಅಥ ನಾಮಧಾತವಃ

ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೨. ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್ ॥ ೩-೧-೮ ॥

ಇಷಿಕರ್ಮಣಃ ಏಷಿತುಃ ಸಂಬಂಧಿನಃ ಸುಬನ್ತಾದಿಚ್ಛಾಯಾಮರ್ಥೇ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಃ', 'ಇಚ್ಛಾಯಾಮ್', 'ವಾ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಕರ್ಮಣಃ' ಪಂಚಮೀ. ಕರ್ಮಕಾರಕದ ಮೇಲೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸಾಮೀಪ್ಯದಿಂದ ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮೀಭೂತವಾದುದರ ಮೇಲೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸುಪಃ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಯ ಗ್ರಹಣೇ ತದಂತಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಣಮ್' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದನ್ತಲಾಭ. ಆತ್ಮನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮೀಪ್ಯದಿಂದ ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯಾ ಕರ್ತೃಸಂಬಂಧಿಯ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯಾ ಕರ್ತೃಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾದ ಸುಬನ್ತದ ಮೇಲೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುತ್ರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ॥ ಮಗನನ್ನು ತನಗೆ ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಇದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಂ ಎಂಬುದು ಸುಬನ್ತ. ಇದು ಇಚ್ಛಾಕರ್ತೃಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿಯೂ, ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪುತ್ರಂ ಎಂಬ ಕರ್ಮಕಾರಕವಾದ ದ್ವಿತೀಯಾನ್ತದ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪುತ್ರಂ + ಕ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಯಚಿನಲ್ಲಿ ಚಕಾರ 'ಹಲನ್ತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ, ಕಕಾರ 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಇತ್‌ಸಂಜ್ಞೆಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಯ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಹೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಲೌಕಿಕವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಪುತ್ರ + ಅಮ್ + ಯ. ಇದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಈಗ ಇಲ್ಲಿರುವ ಅಮಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸುಪಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೩. ಸುಪೋ ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ॥ ೨-೪-೭೧ ॥

ಏತಯೋರವಯವಸ್ಯ ಸುಪೋ ಲುಕ್ ॥

ಸುಪಃ, ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷಞಿತಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲುಕ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಧಾತು ಮತ್ತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಅವಯವವಾದ ಸುಪಿಗೆ (೨೧ ವಿಭಕ್ತಿ) ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಅವಯವವಾದ ಸುಪಿಗೆ ಲೋಪ ಸಮಾಸಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ

ಪುತ್ರ+ಅಮ್+ಯ ಎಂಬುದು ಕ್ಯಜಂತವಾದುದರಿಂದ 'ಸನಾದ್ಯನ್ತಾ ಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಧಾತ್ವವಯವವಾದ ಸುಪ್ ಇಲ್ಲಿ ಅಮ್. ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ಪುತ್ರ+ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಕ್ಯಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ಯಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಈತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೪. ಕ್ಯಚಿ ಚ ॥ ೭-೪-೩೩ ॥

ಅವರ್ಣಸ್ಯ ಈಃ । ಆತ್ಮನಃ ಪುತ್ರಮಿಚ್ಛತಿ ಪುತ್ರೀಯತಿ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಸ್ಯ ಚ್ವೌ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್ಯ', 'ಈಘ್ರಾಧ್ಮೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಈ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುತ್ರ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪುತ್ರ ಶಬ್ದದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಕ್ಯಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಈತ್ವ ಬಂದರೆ ಪುತ್ರೀಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ಯಜನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಧಾತು. ಇದರಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಲಟಿಗೆ ತಿಬಾದಿ. ಶಪ್. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಪುತ್ರೀಯತಿ=ಮಗನನ್ನು ತನಗೆ ಬಯಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಮಗನನ್ನು ಬಯಸುವುದಾದರೆ ಆಗ ಪುತ್ರನು ಪರಸಂಬಂಧಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಕ್ಯಚ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೇ, ಪುತ್ರೇಣ ಇಚ್ಛತಿ ॥ ಮಗನಿಂದ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಬಯಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿದ್ದರೆ ಆಗಲೂ ಕ್ಯಚ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪುತ್ರನು ಇಚ್ಛೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ಕರಣನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಸುಬನ್ತಗಳ ಮೇಲೆ ಆಯಾಯ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬಯಸಿದಾಗ ಆಯಾಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬಂದು ಅವು ಧಾತುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ನಾಮಧಾತುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮೂಲಧಾತುಗಳೇ ಅಪಾರವಾಗಿದ್ದರೂ ಹೀಗೆ ನಾಮಧಾತುಗಳಿಂದ ಅವು ಅಸಂಖ್ಯಾತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಕನ್ನಡ ಅಥವಾ ಇತರ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಈ ನಾಮಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಪುತ್ರನನ್ನು (ತನಗೆ) ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರೀಯತಿ ಎಂಬ ಒಂದು ಪದದಿಂದಲೇ ಈ ಅರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಸನಾದ್ಯಂತಧಾತುಗಳು ವೃತ್ತಿಯೆನಿಸುತ್ತವೆ. ವೃತ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪುತ್ರೀಯ ಎಂಬ ನಾಮಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಹತ್ತು ಲಕಾರಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಲಟ್ ॥ ಪುತ್ರೀಯತಿ । **ಲಿಟ್** ॥ ಪುತ್ರೀಯಾಞ್ಚಕಾರ ॥ **ಲುಟ್** ॥ ಪುತ್ರೀಯ+ಇತಾ. 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಪುತ್ರೀಯಿತಾ । **ಲೃಟ್** ॥ ಪುತ್ರೀ

ಯಿಷ್ಯತಿ । ಲೋಟ್ ॥ ಪುತ್ರೀಯತು । ಲಙ್ ॥ ಅಪುತ್ರೀಯತ್ । ವಿಧಿಲಿಙ್ ॥ ಪುತ್ರೀಯೇತ್ । ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ಪುತ್ರೀಯ್ಯಾತ್ । ಲುಙ್ ॥ ಅಪುತ್ರೀಯೀತ್ । ಲೃಙ್ ॥ ಅಪುತ್ರೀಯಿಷ್ಯತ್ ॥

ಹೀಗೆಯೆ, ರಾಜಾನಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ॥ (ರಾಜನನ್ನು ತನಗೆ ಬಯಸುತ್ತಾನೆ.) ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಕ್ಯಚ್ ಬಂದರೆ ರಾಜನ್ + ಅಮ್ + ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸುಪೋ ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಸುಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ ರಾಜನ್ + ಯ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕ್ಯಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೫. ನಃ ಕ್ಯೇ ॥ ೧-೪-೧೫ ॥

ಕ್ಯಚಿ ಕ್ಯಙಿ ಚ ನಾಂತಮೇವ ಪದಂ ನಾನ್ಯತ್ । ನಲೋಪಃ । ರಾಜೀಯತಿ । ನಾಂತಮೇವೇತಿ ಕಿಮ್? ವಾಚ್ಯತಿ । ಹಲಿ ಚ । ಗೀರ್ಯತಿ । ಪೂರ್ಯತಿ । ಧಾತೋರಿತ್ಯೇವ । ನೇಹ—ದಿವಮಿಚ್ಛತಿ ದಿವ್ಯತಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸುಪ್ತಿಙನ್ತಂ ಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಬನ್ತಂ', 'ಪದಮ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ನಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ನಕಾರ ಸುಬನ್ತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದನ್ತಲಾಭ. ಕ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯಚ್, ಕ್ಯಙ್ ಎರಡೂ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕ್ಯಚ್, ಕ್ಯಙ್ ಪರವಾದಾಗ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಸುಬನ್ತವೇ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ರಾಜನ್ ಎಂಬುದು ಕ್ಯಚ್ ಪರವಾದಾಗ ನಾಂತವಾದ ಸುಬನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಜನ್ ಸುಬನ್ತವಾದುದರಿಂದ 'ಸುಪ್ತಿಙನ್ತಂ ಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುನಃ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದುದು ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೇ? ಅಂದರೆ ಆಗ ಇದು ನಿಯಮಸೂತ್ರವೆನ್ನಬೇಕು. ಕ್ಯಚ್, ಕ್ಯಙ್ ಪರವಾದಾಗ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಸುಬನ್ತ ಮಾತ್ರ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇತರ ಸುಬನ್ತಗಳು ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು 'ನಾಂತಮೇವೇತಿ ಕಿಮ್? ವಾಚ್ಯತಿ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಾಚಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಕ್ಯಚ್ ಬಂದರೆ ವಾಚ್ + ಅಮ್ + ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪಿಗೆ ಲುಕ್. ವಾಚ್ + ಯ. ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ ಸುಬನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಾದರೆ 'ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ನಾಂತಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ವಾಚ್ + ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಚ್ಯ ಎಂಬ ಕ್ಯಜನ್ತಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ

ವಾಚ್ಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ರಾಜನ್ + ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದರೆ 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ರಾಜ + ಯ. ಅದನ್ತವಾದುದರಿಂದ 'ಕ್ಯಚಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈತ್ವ. ರಾಜೀಯ। ಇದರಮೇಲೆ ಲಡಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ರಾಜೀಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈತ್ವವು ಸುಬ್ವಿಧಿಯಾಗದಿದ್ದುದರಿಂದ 'ನ ಲೋಪಃ ಸುಪ್—' (ಸೂ. ೨೮೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧತ್ವವಿಲ್ಲ. ರಾಜೀಯ ಎಂಬ ಕ್ಯಜನ್ತನಾಮಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೀಗೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ರಾಜೀಯತಿ। ರಾಜೀಯಾಞ್ಚಕಾರ। ರಾಜೀಯಿತಾ। ರಾಜೀಯಿಷ್ಯತಿ। ರಾಜೀಯತು। ಅರಾಜೀಯತ್। ರಾಜೀಯೇತ್। ರಾಜೀಯ್ಯಾತ್। ಅರಾಜೀಯೀತ್। ಅರಾಜೀಯಿಷ್ಯತ್॥ ಗಿರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ, ಗೀರ್ಯತಿ. ಗಿರ್ + ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಹಲಿ ಚ' (ಸೂ. ೬೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಗೄ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದು ಗಿರ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ಪುರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ, ಪೂರ್ಯತಿ. ಪೄ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದಾಗ ಪುರ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕ್ವಿಬ್ವಿಜನ್ತಾ ಧಾತುತ್ವಂ ನ ಜಹತಿ' ಕ್ವಿಬನ್ತ, ವಿಜನ್ತಗಳು ಧಾತುಭಾವವನ್ನು ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಬನ್ತಗಳಾದ ಗಿರ್, ಪುರ್ ಎಂಬವುಗಳು ಧಾತುಗಳಾದುದರಿಂದ 'ಹಲಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ. ಧಾತುವಾಗದಿದ್ದರೆ ಆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದಿವಂ ಇಚ್ಛತಿ, ದಿವ್ಯತಿ. ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದಿವ್ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ. ದಿವ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಬ್ ಬಂದರೆ 'ದ್ಯೂಃ' ಎಂದೂ ವಿಚ್ ಬಂದರೆ 'ದೇ' ಎಂದೂ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದಿವ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಗೀರ್ಯತಿ, ಗೀರ್ಯಾಞ್ಚಕಾರ ಇತ್ಯಾದಿ ಹತ್ತು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಮಿಧಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ॥ ಸಮಿತ್ತನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಸಮಿಧ್ಯತಿ. ಸಮಿಧ್ + ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ನಃ ಕ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಿಯಮಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಧಕಾರಕ್ಕೆ 'ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಲುಟನಲ್ಲಿ ತಾಸ್ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಸಮಿಧ್ಯ + ಇತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕ್ಯಚಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ಯಚ್ ಕ್ಯಙ್‌ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೬. ಕ್ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ ॥ ೬-೪-೫೦ ॥

ಹಲಃ ಪರಯೋಃ ಕ್ಯಚ್‌ಕ್ಯಙೋರ್ಲೋಪೋ ವಾರ್ಧಧಾತುಕೇ। ಅದೇಃ ಪರಸ್ಯ। ಅತೋ ಲೋಪಃ। ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವತ್ತ್ವಾಲ್ಲಘೂಪಧಗುಣೋ ನ। ಸಮಿಧಿತಾ, ಸಮಿಧ್ಯಿತಾ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಯಸ್ಯ ಹಲಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಹಲಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಹಲಃ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯನ್ತ. 'ಆರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಅಧಿಕಾರ. ಕ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಯಚ್, ಕ್ಯಙ್ ಎರಡೂ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ಯಚ್, ಕ್ಯಙ್‌ಗಳಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಿಧ್ + ಯ + ಇತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲ್ ಧಕಾರ. ಇದರ ಪರದ ಕ್ಯಚಿಗೆ ಇತಾ ಆರ್ಧ ಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ಯಚಿಗೆ ಲೋಪವೆಂದುದರಿಂದ 'ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಯಚಿನ ಆದಿಗೆ ಅಂದರೆ ಯ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಮಿಧ್ + ಅ + ಇತಾ. 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಳಿದ ಕ್ಯಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಮಿಧ್ + ಇತಾ = ಸಮಿಧಿತಾ. ಇಲ್ಲಿ 'ಪುಗನ್ತಲಘೂ ಪಧಸ್ಯ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರಲಿ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಸ್ಥಾನಿ ವದ್ಭಾವದಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾನೆ. 'ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಪೂರ್ವವಿಧೌ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಪರನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಬಂದ ಲೋಪರೂಪ ಅಜಾದೇಶಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಲಘೂಪಧವಾದ ಅಂಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ಯಚಿಗೆ ಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದರೆ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ಯಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಸಮಿಧ್ಯಿತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಆರ್ಧಧಾತುಕಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್ ಲೋಪವೂ, ಲೋಪ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಸಮಿಧಿಷ್ಯತಿ, ಸಮಿಧ್ಯಿಷ್ಯತಿ ॥ ಸಮಿಧ್ಯತು । ಅಸಮಿಧ್ಯತ್ । ಸಮಿಧ್ಯೇತ್ । ಸಮಿಧ್ಯಾತ್ । ಅಸಮಿಧೀತ್, ಅಸಮಿಧ್ಯೀತ್ । ಅಸಮಿಧಿಷ್ಯತ್, ಅಸಮಿಧ್ಯಿಷ್ಯತ್ ॥

ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಾಮ್ಯಚ್ ವಿಧಾನ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೭. ಕಾಮ್ಯಚ್ಚ ॥ ೩-೧-೯ ॥

ಉಕ್ತವಿಷಯೇ ಕಾಮ್ಯಚ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಪುತ್ರಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತಿ ಪುತ್ರ ಕಾಮ್ಯತಿ । ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಿತಾ ॥

ಕಾಮ್ಯಚ್, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್' ಸೂತ್ರದ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಉಕ್ತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಾಮ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯಾ ಕರ್ತೃಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ಇಚ್ಛಾಕ್ರಿಯಾಕರ್ಮವಾದ ಸುಬಂತದ ಮೇಲೆ ಇಚ್ಛಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿ ಕಾಮ್ಯಚ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಪುತ್ರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛತಿ ॥ ಮಗನನ್ನು ತನಗೆ ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪುತ್ರಂ ಎಂಬ ಸುಬಂತದಮೇಲೆ ಕಾಮ್ಯಚ್ ಬಂದರೆ ಪುತ್ರ + ಅಮ್ + ಕಾಮ್ಯಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾಮ್ಯಚಿನಲ್ಲಿ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರ ಇತ್‌ಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸುಪೋ ಧಾತು

ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಮಿಗೆ ಲುಕ್. ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯ. ಕಾಮ್ಯಚ್ ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರಮೇಲೆ ಲಡಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಾ ಇ್ಚಕಾರ। ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಿತಾ॥ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾಮ್ಯಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಿಷ್ಯತಿ। ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯತು। ಅಪುತ್ರ ಕಾಮ್ಯತ್। ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯೇತ್। ಪುತ್ರಕಾಮ್ಯಾತ್। ಅಪುತ್ರಕಾಮ್ಯೀತ್। ಅಪುತ್ರ ಕಾಮ್ಯಿಷ್ಯತ್॥

ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್ ಹೇಳುವ පූತ್ರ.

೭೨೮. ಉಪಮಾನಾದಾಚಾರೇ ॥ ೩-೧-೧೦ ॥

ಉಪಮಾನಾತ್ಕರ್ಮಣಃ ಸುಬನ್ತಾದಾಚಾರಾರ್ಥೇ ಕ್ಯಚ್। ಪುತ್ರ ಮಿವಾಚರತಿ ಪುತ್ರೀಯತಿ ಛಾತ್ರಮ್। ವಿಷ್ಣೂಯತಿ ದ್ವಿಜಮ್।

ವಾ॥ (ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಬ್ವಾ ವಕ್ತವ್ಯಃ) 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಕೃಷ್ಣ ಇವಾಚರತಿ ಕೃಷ್ಣತಿ। ಸ್ವ ಇವಾಚರತಿ ಸ್ವತಿ। ಸಸ್ವೌ।

ಉಪಮಾನಾತ್, ಆಚಾರೇ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸುಪಃ', 'ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪಮಾನವಾಚಕವಾಗಿ ಕರ್ಮ ಕಾರಕವಾದ ಸುಬನ್ತದ ಮೇಲೆ ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾವುದರ ಸಾದೃಶ್ಯ(ಹೋಲಿಕೆ)ವು ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದೋ ಅದು ಉಪ ಮಾನ. ಸೂರ್ಯನಂತೆ ರಾಜನು ಶೋಭಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ರವಿರಿವ ರಾಜತೇ ರಾಜಾ॥' ಇಲ್ಲಿ ರವಿ ಉಪಮಾನ. ಪುತ್ರಮಿವ ಆಚರತಿ॥ ಇಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಂ ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನ. ಕರ್ಮಕಾರಕವಾಗಿದೆ. ಆಚಾರಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಶಿಷ್ಯನನ್ನು ಮಗನಂತೆ ಆಚರಿಸು ತ್ತಾನೆ (ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ). ಪುತ್ರಂ ಎಂಬುದರ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಚ್. ಪುತ್ರ+ಅಮ್ +ಕ್ಯಚ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸುಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ಪುತ್ರೀಯತಿ. (ಛಾತ್ರಮ್) ದ್ವಿಜಂ ವಿಷ್ಣುಮಿವ ಆಚರತಿ॥ ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಂ ಉಪಮಾನ, ಕರ್ಮಕಾರಕ. ಕ್ಯಚ್ ಬಂದು ಸುಪ್ ಲೋಪವಾದರೆ ವಿಷ್ಣು+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತು ಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ವಿಷ್ಣೂಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲಡಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ವಿಷ್ಣೂಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೆಂಬಂತೆ ಭಕ್ತಿ ಭಾವದಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಸರ್ವಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇಭ್ಯಃ—' ಎಂಬುದು ವಾರ್ತಿಕ. ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮೇಲೂ ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅದರ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಆಚಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಧಾತು

ಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಕೃಷ್ಣಃ ಇವ ಆಚರತಿ ॥ ಕೃಷ್ಣನಂತೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕೃಷ್ಣವೆಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಕಾರ 'ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ, ಪಕಾರ 'ಹಲಂತ್ಯಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಇತ್‌ಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿದೆ. 'ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಲೋಪ. ಈಗ ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬುದು ಆಚಾರ ಕ್ವಿಬನ್ತಧಾತು. ಸನಾದಿಯಲ್ಲಿ ಆಚಾರಕ್ವಿಪ್ ಸೇರಿದೆ. ಇದರಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಕೃಷ್ಣ+ಅ+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಗುಣೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಕೃಷ್ಣತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣ ಎಂಬುದೇ ಧಾತು. ಕೃಷ್ಣಾಞ್ಚಕಾರ, ಕೃಷ್ಣಿತಾ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ವ ಇವಾಚರತಿ ॥ ತನ್ನಂತೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವ+ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪ್ ಸರ್ವಲೋಪ. ಸ್ವತಿ. ಲಿಟನಲ್ಲಿ ಅನೇಕಾಚಾಗದಿದ್ದುದರಿಂದ ಆಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೇ ದ್ವಿತ್ವ. ಸ್ವಸ್ವ+ಅ. 'ಹಲಾದಿಶೇಷ' ಸಸ್ವ+ಅ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ. ಸಸ್ವಾ+ಅ. 'ಆತ ಔ ಣಲಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಲಿಗೆ ಔ ಆದೇಶ. ಸಸ್ವಾ+ಔ. ವೃದ್ಧಿ. ಸಸ್ವೌ. ಸಸ್ವ+ಅತುಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸಸ್ವತುಃ। ಸಸ್ವುಃ॥ ಸಸ್ವಿಥ। ಸಸ್ವಥುಃ। ಸಸ್ವ॥ ಸಸ್ವೌ। ಸಸ್ವಿವ। ಸಸ್ವಿಮ॥ ಸ್ವಿತಾ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ವಿಷ್ಯತಿ। ಸ್ವತು। ಅಸ್ವತ್। ಸ್ವೇತ್। ಸ್ವ್ಯಾತ್। ಅಸ್ವೀತ್। ಅಸ್ವಿಷ್ಯತ್॥ ಇದಮಿವ ಆಚರತಿ ॥ ಇದರಂತೆ ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದಮ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್. ಇದಮ್+ಕ್ವಿಪ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅನುನಾಸಿಕಾಂತಕ್ಕೆ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೨೯. ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಕ್ವಿಝಲೋಃ ಕ್ಙಿತಿ ॥ ೬-೪-೧೫ ॥

ಅನುನಾಸಿಕಾನ್ತಸ್ಯೋಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘಃ ಸ್ಯಾತ್ ಕ್ವೌ ಝಲಾದೌ ಚ ಕ್ಙಿತಿ। ಇದಮಿವಾಚರತಿ ಇದಾಮತಿ। ರಾಜೇವ ರಾಜಾನತಿ। ಪನ್ಥಾ ಇವ ಪಥೀನತಿ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. 'ನೋಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಉಪಧಾಯಾಃ', 'ಢ್ರಲೋಪೇ ದೀರ್ಘಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ದೀರ್ಘಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕ್ವಿಪ್ ಪರವಾದಾಗ, ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್‌ಙಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕಾನ್ತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಮ್, ಅನುನಾಸಿಕಾನ್ತವಾದ ಅಂಗ. ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಇದಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಮೇಲೆ

ಲಡಾದಿ. ಇದಾಮತಿ, ಇದಾಮಾಞ್ಚಕಾರ । ಇತ್ಯಾದಿ. ರಾಜೇವ ಆಚರತಿ ॥ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುನಾಸಿಕಾನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ರಾಜಾನತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪನ್ಥಾ ಇವಾಚರತಿ ॥ ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್. ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಪಥೀನತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲೇ ದೀರ್ಘ ಬಂದುದರಿಂದ ಶಪ್‌ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದಿಲ್ಲ.

ಉತ್ಸಾಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಙ್ ವಿಧಾನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೦. ಕಷ್ಟಾಯ ಕ್ರಮಣೇ ॥ ೩-೧-೧೪ ॥

ಚತುರ್ಥ್ಯಾನ್ತಾತ್ಕಷ್ಟಶಬ್ದಾದುತ್ಸಾಹೇಽರ್ಥೇ ಕ್ಯಙ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಕಷ್ಟಾಯ ಕ್ರಮತೇ । ಕಷ್ಟಾಯತೇ । ಪಾಪಂ ಕರ್ತುಮುತ್ಸಹತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಕರ್ತುಃ ಕ್ಯಙ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕ್ಯಙ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಕ್ರಮಣ ಪದಕ್ಕೆ ಉತ್ಸಾಹವೆಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಚತುರ್ಥ್ಯನ್ತವಾದ ಕಷ್ಟ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಉತ್ಸಾಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಷ್ಟಾಯ ಕ್ರಮತೇ॥ ಕಷ್ಟಸಾಧನಪಾಪಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉತ್ಸಾಹಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಕಷ್ಟ+ಙೇ+ಕ್ಯಙ್. ಕ್ಯಙಿನಲ್ಲಿ ಯ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಸುಪೋ ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ' ಚತುರ್ಥಿಗೆ ಲುಕ್. ಕಷ್ಟ+ಯ. 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಕಷ್ಟಾಯ. 'ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ' ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲಡಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಕ್ಯಙ್ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಕಷ್ಟಾಯತೇ । ಕಷ್ಟಾಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಕಷ್ಟಾಯಿತಾ । ಕಷ್ಟಾಯಿಷ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಪಾಪಮಾಡಲು ಉತ್ಸಾಹಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಕಷ್ಟಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉತ್ಸಾಹವೆಂದರೆ ಅಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಷ್ಟ ಪದಕ್ಕೆ ಕಷ್ಟಸಾಧನ ಪಾಪವೆಂದರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ಸಮಂಜಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಙ್ ವಿಧಾನಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೧. ಶಬ್ದವೈರಕಲಹಾಭ್ರಕಣ್ವಮೇಘೇಭ್ಯಃ ಕರಣೇ ॥ ೩-೧-೧೭ ॥

ಏಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಭ್ಯಃ ಕರೋತ್ಯರ್ಥೇ ಕ್ಯಙ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ ಶಬ್ದಾಯತೇ ॥ (ಗಣ ಸೂತ್ರ) ತತ್ಕರೋತಿ ತದಾಚಷ್ಟೇ । ಇತಿ ಣಿಚ್ ॥ (ಗ. ಸೂ.) ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾದ್ಧಾತ್ವರ್ಥೇ ಬಹುಲಮಿಷ್ಠವಚ್ಚ । ಪ್ರಾತಿಪದಿ ಕಾದ್ಧಾತ್ವರ್ಥೇ ಣಿಚ್ ಸ್ಯಾತ್; ಇಷ್ಠೇ ಯಥಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಪುಂವ ದ್ಭಾವ, ರಭಾವ, ಟಲೋಪ, ವಿನ್ಮತುಬ್ಲೋಪ, ಯಣಾದಿಲೋಪ, ಪ್ರಸ್ಥ

ಸ್ಥಾದ್ಯಾದೇಶ, ಭಸಂಜ್ಞಾಸ್ತದ್ವಣ್ಣಾವಪಿ ಸ್ಯುಃ। ಇತ್ಯಲ್ಲೋಪಃ। ಘಟಂ ಕರೋತಿ ಆಚಷ್ಟೇ ವಾ ಘಟಯತಿ ॥

ಇತಿ ನಾಮಧಾತವಃ

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕರಣವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾ ಎಂದರ್ಥ. 'ಕರ್ಮಣೋ ರೋಮನ್ಥ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅದಕ್ಕೆ ಶಬ್ದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕರ್ಮವಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದ, ವೈರ, ಕಲಹ, ಅಭ್ರ, ಕಣ್ವ, ಮೇಘ ಶಬ್ದಗಳ ಮೇಲೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ ॥ ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಂ ಎಂಬ ಕರ್ಮವಾಚಕದ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಙ್. ಶಬ್ದ+ಅಮ್+ಯ. ಸುಬ್ಲೋಪ. ಶಬ್ದ+ಯ. 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋಃ-' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಶಬ್ದಾಯ। ಲಡಾದಿ. ಶಬ್ದಾಯತೇ। ಹೀಗೆಯೇ ವೈರಾಯತೇ। ಕಲಹಾಯತೇ। ಅಭ್ರಾಯತೇ। ಕಣ್ವಾಯತೇ। ಮೇಘಾಯತೇ। ಎಂದು ಕ್ರಿಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಗುತ್ತವೆ.

'ತತ್ಕರೋತಿ—' ಇದು ಚುರಾದಿಗಣ ಸೂತ್ರ. 'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. 'ತತ್ಕರೋತಿ, ತದಾಚಷ್ಟೇ.' ಅದನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಅದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಘಟಂ ಕರೋತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಘಟ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ಣಿಚ್. ಘಟ+ಇ. ಟಲೋಪ. ಘಟಿ. ಣಿಜನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಲಡಾದಿ. ಘಟಯತಿ। ಘಟಯಾಞ್ಚಕಾರ। ಘಟಯಿತಾ। ಘಟಯಿಷ್ಯತಿ। ಘಟಯತು। ಅಘಟಯತ್। ಘಟಯೇತ್। ಘಟ್ಯಾತ್। ಅಜಘಟತ್. ಅಕಾರ ಲೋಪವಾದುದರಿಂದ ಸನ್ವದ್ಭಾವವಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಇತ್ವಾದಿಗಳಿಲ್ಲ. ಅಘಟಯಿಷ್ಯತ್ ॥

'ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್—' ಇದೂ ಚುರಾದಿಗಣ ಸೂತ್ರ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ಧಾತ್ವರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಯಾವ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಕಾರ್ಯ ಣಿಚ್ ಪರವಾದಾಗಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುಂವದ್ಭಾವ, ರಭಾವ, ಟಲೋಪ, ವಿನ್‌ಮತುಪ್ ಲೋಪಗಳು, ಯಣಾದಿಲೋಪ, ಪ್ರಸ್ಥಸ್ಫಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು, ಭಸಂಜ್ಞಾ ಹೀಗೆ ಈ ಎಂಟು ಕಾರ್ಯಗಳು ಇಷ್ಠನಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅವು ಣಿಚಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಘಟ+ಣಿಚ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಟಲೋಪ (ಅ) ಬಂದಿದೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿಯೂ ಇದು ಮೊದಲನೇ (ಗಣ)ಸೂತ್ರವಾಗಿಯೂ, 'ತತ್ಕರೋತಿ—' ಎರಡನೆಯ (ಗಣ)ಸೂತ್ರವಾಗಿಯೂ ಹೇಳಬೇಕು. 'ತತ್ಕರೋತಿ—' ಎಂಬುದು ಮೊದಲನೇ (ಗಣ)ಸೂತ್ರದ ವಿವರಣೆ. ಪುಂವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಪಟ್ವೀಂ ಆಚಷ್ಟೇ ॥ ಪಟಯತಿ. ಪಟ್ವೀ+ಣಿಚ್. ಪುಂವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಪಟು+ಣಿಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಭಸಂಜ್ಞೆಯೂ

ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಚೋಽಞ್ಣಿತಿ' ವೃದ್ಧಿ. ಪಟೌ+ಇ. ಟಿಲೋಪ. ಪಟಿ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಡಾದಿ. ಪಟಯತಿ. ರಭಾವಕ್ಕೆ, ದೃಢಂ ಕರೋತಿ ದ್ರಢಯತಿ ॥ 'ರ ಋತಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೃಢದಲ್ಲಿರುವ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರಭಾವ ಬಂದಿದೆ. ಟಿಲೋಪಕ್ಕೆ, ಪಟುಂ ಆಚಷ್ಟೇ ಪಟಯತಿ ॥ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದಿದೆ. ವಿನ್‌ಲುಕಿಗೆ, ಸ್ರಗ್ವಿಣಂ ಆಚಷ್ಟೇ ಸ್ರಜಯತಿ ॥ ಸ್ರಕ್ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಬಂದ ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ವಿನ್ಮತೋರ್ಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ಸ್ರಜ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸ್ರಜಿ+ಅ+ತಿ=ಸ್ರಜಯತಿ। ಮತುಪ್‌ಲುಕಿಗೆ, ಶ್ರೀಮನ್ತಂ ಕರೋತಿ ಶ್ರಾಯಯತಿ ॥ ಶ್ರೀ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಬಂದ ಮತುಪಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲೋಪ. ಶ್ರೀ+ಇ+ಅ+ತಿ. ಣಿಚ್‌ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ. ಆಯಾದೇಶ. ಶ್ರಾಯಿ+ಅ+ತಿ. ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಶ್ರಾಯಯತಿ. ಯಣಾದಿ ಲೋಪಕ್ಕೆ, ಸ್ಥೂಲಮಾಚಷ್ಟೇ ಸ್ಥವಯತಿ, ದೂರಂ ಕರೋತಿ ದವಯತಿ. ಸ್ಥೂಲ+ಇ, ದೂರ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣ್ (ಲ್, ರ್) ಇದೇ ಆದಿ ಆಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರ, ಲ ಲೋಪವಾದರೆ ಸ್ಥೂ+ಇ; ದೂ+ಇ. ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಸ್ಥವಯತಿ, ದವಯತಿ. ಆದೇಶಕ್ಕೆ, ಪ್ರಿಯಂ ಆಚಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಪಯತಿ ॥ ಪ್ರಿಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರ ಆದೇಶ. ಪ್ರ+ಇ. ವೃದ್ಧಿ. ಪ್ರಾ+ಇ. ಆದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪುಕ್. ಪ್ರಾಪಿ+ಅ+ತಿ= ಪ್ರಾಪಯತಿ. ಸ್ಥಿರಂ ಕರೋತಿ ಸ್ಥಾಪಯತಿ ॥ ಸ್ಥಿರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ಥ ಆದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಸ್ಫಿರಂ ಆಚಷ್ಟೇ ಸ್ಫಾಪಯತಿ ॥ ಸ್ಫಿರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ಫ ಆದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಹೀಗೆ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಬರುವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಈ ಣಿಚ್ ಬಂದಾಗಲೂ ಬರುತ್ತವೆ.

೭. ಅಥ ಕಣ್ಡ್ವಾದಯಃ

ಕಂಡ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಯಕ್ ವಿಧಾನ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೨. ಕಣ್ಡ್ವಾದಿಭ್ಯೋ ಯಕ್ ॥ ೩-೧-೨೭ ॥

ಏಭ್ಯೋ ಧಾತುಭ್ಯೋ ನಿತ್ಯಂ ಯಕ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ವಾರ್ಥೇ। ಕಣ್ಡೂಞ್ =ಗಾತ್ರವಿಘರ್ಷಣೇ (ಕೆರೆಯುವುದು, ತುರಿಸುವುದು.) ಕಣ್ಡೂಯತಿ। ಕಣ್ಡೂಯತೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಇತಿ ಕಣ್ಡ್ವಾದಯಃ

ಕಂಡ್ವಾದಿ ಗಣ. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಿದೆ. ಧಾತುಗಳು ಕೆಲವು. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳು ಕೆಲವು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅರ್ಥನಿರ್ದೇಶಮಾಡದಿರು

ವುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕಂಡ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಾ' ಗ್ರಹಣಾನುವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲು ನಿತ್ಯಂ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಕಣ್ಡೂಞ್ ಧಾತು. ಞಕಾರ ಇತ್. 'ಸ್ವರಿತ ಞಿತಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಯಕ್ ಬಂದರೆ ಕಣ್ಡೂಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾ. ಕಣ್ಡೂಯತಿ, ಕಣ್ಡೂಯತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಕಣ್ಡೂಯಾಞ್ಚಕಾರ, ಕಣ್ಡೂಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ। ಕಣ್ಡೂಯಿತಾ। ಕಣ್ಡೂಯಿಷ್ಯತಿ, ಕಣ್ಡೂಯಿಷ್ಯತೇ। ಕಣ್ಡೂಯತು, ಕಣ್ಡೂಯತಾಮ್। ಕಣ್ಡೂಯೇತ್, ಕಣ್ಡೂಯೇತ। ಕಣ್ಡೂಯ್ಯಾತ್, ಕಣ್ಡೂಯಿಷೀಷ್ಟ। ಅಕಣ್ಡೂಯೀತ್, ಅಕಣ್ಡೂಯಿಷ್ಟ। ಅಕಣ್ಡೂಯಿಷ್ಯತ್, ಅಕಣ್ಡೂಯಿಷ್ಯತ॥ ಹೀಗೇ, ಮನ್ತು=ಅಪರಾಧೇ. ಮನ್ತೂಯತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

೭. ಅಥಾತ್ಮನೇಪದಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೩. ಕರ್ತರಿ ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರೇ ॥ ೧-೩-೧೪ ॥

ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯೇ ದ್ಯೋತ್ಯೇ ಕರ್ತರ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಮ್। ವ್ಯತಿಲುನೀತೇ। ಅನ್ಯಸ್ಯ ಯೋಗ್ಯಂ ಲವನಂ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ॥

'ಅನುದಾತ್ತಙಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಙಿತ್ತಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಈಗ ಆಯಾಯ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅನುದಾತ್ತಙಿತಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರಪದಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯು ತೋರುವಾಗ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯತಿಲುನೀತೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಲೂಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕತ್ತರಿಸುವುದು ಅರ್ಥ. ವಿ, ಅತಿ ಉಪಸರ್ಗಬಲದಿಂದ ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯ ತೋರುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಒಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳು ತೋರುತ್ತವೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾದರೂ ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯ ತೋರುವಾಗ ಕೇವಲ ಆತ್ಮನೇಪದವೇ, ಪರಸ್ಮೈಪದ

ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಈ ಸೂತ್ರ ಆರಂಭಿಸಿದೆ. ಶೂದ್ರನು ಕತ್ತರಿಸುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಒಬ್ಬನು ಮಾಡುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಮಾಡುವುದೇ ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯ. ಹೀಗೆಯೇ ಹತ್ತು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಲಙಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಾದಿಗಳು ಧಾತುವಿನ ಹಿಂದೇ ಬರುತ್ತವೆ. ವ್ಯತಿ + ಅಲುನೀತ = ವ್ಯತ್ಯಲುನೀತ ಇತ್ಯಾದಿ. ವ್ಯತಿಲುಲುವೇ। ವ್ಯತಿಲವಿತಾ। ವ್ಯತಿಲವಿಷ್ಯತೇ। ವ್ಯತಿಲುನೀತಾಮ್। ವ್ಯತ್ಯಲುನೀತ। ವ್ಯತಿಲುನೀತ। ವ್ಯತಿಲವಿಷೀಷ್ಟ। ವ್ಯತ್ಯಲವಿಷ್ಟ। ವ್ಯತ್ಯಲವಿಷ್ಯತ॥

ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೪. ನ ಗತಿಹಿಂಸಾರ್ಥೇಭ್ಯಃ॥ ೧-೩-೧೫॥

ವ್ಯತಿಗಚ್ಛತಿ। ವ್ಯತಿಘ್ನನ್ತಿ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಗತಿ ಮತ್ತು ಹಿಂಸಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಕರ್ಮವ್ಯತಿಹಾರ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಇದು ನಿಷೇಧ. ವ್ಯತಿಗಚ್ಛತಿ. ಗತ್ಯರ್ಥಕ ಧಾತು. ಒಬ್ಬನು ಹೋಗಬೇಕಾದಾಗ ಅವನ ಬದಲಾಗಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ವ್ಯತಿಘ್ನನ್ತಿ. ಹನ ಧಾತು. ಹಿಂಸಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾವಿನಿಮಯ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೫. ನೇರ್ವಿಶಃ॥ ೧-೩-೧೭॥ ನಿವಿಶತೇ॥

ನೇಃ, ವಿಶಃ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ನೇಃ ಪಂಚಮೀ. ನಿ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶ ಧಾತು. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ನಿ ಇರುವಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ನಿವಿಶತೇ ಉದಾಹರಣೆ. **ಲಙ್**॥ ನ್ಯವಿಶತ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಕ್ರೀಞಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೬. ಪರಿವ್ಯವೇಭ್ಯಃ ಕ್ರಿಯಃ॥ ೧-೩-೧೮॥

ಪರಿಕ್ರೀಣೀತೇ। ವಿಕ್ರೀಣೀತೇ। ಅವಕ್ರೀಣೀತೇ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರಕರಣವಾದುದರಿಂದ 'ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸುಲಭವಾದುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿ ಬರೆದಿಲ್ಲ. ಪರಿ, ವಿ, ಅವ ಈ ಮೂರು ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರೀಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಇರುವಾಗ ಪಾಕ್ಷಿಕವಾದ ಪರಸ್ಮೈಪದವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಪರಿಕ್ರೀಣೀತೇ। ವಿಕ್ರೀಣೀತೇ। ಅವಕ್ರೀಣೀತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ದಶಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯ ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಜಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೭. ವಿಪರಾಭ್ಯಾಂ ಜೇಃ ॥ ೧-೩-೧೯ ॥

ವಿಜಯತೇ। ಪರಾಜಯತೇ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವಿ, ಪರಾ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿ ಜಯೇ ಧಾತು. ವಿಜಯತೇ, ಪರಾಜಯತೇ ॥ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾಗುತ್ತಾನೆ, ನಿಕೃಷ್ಟನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೮. ಸಮವಪ್ರವಿಭ್ಯಃ ಸ್ಥಃ ॥ ೧-೩-೨೨ ॥

ಸಂತಿಷ್ಠತೇ। ಅವತಿಷ್ಠತೇ। ಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ। ವಿತಿಷ್ಠತೇ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಮ್, ಅವ, ಪ್ರ, ವಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ—ಸಂತಿಷ್ಠತೇ। ಅವತಿಷ್ಠತೇ, ಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ। ವಿತಿಷ್ಠತೇ। 'ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕದಲ್ಲಿ ತಿಷ್ಠ ಆದೇಶ ಹೇಳಿದೆ.

ಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೩೯. ಅಪಹ್ನವೇ ಜ್ಞಃ ॥ ೧-೩-೪೪ ॥

ಶತಮಪಜಾನೀತೇ। ಅಪಲಪತೀತ್ಯರ್ಥಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿನ ಪಂಚಮೀ ಜ್ಞಃ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಅಪಲಾಪ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ತೋರುತಾಗ ಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ.—ಶತಮಪಜಾನೀತೇ ॥ ನೂರನ್ನು ಮರೆಮಾಚುತ್ತಾನೆ. ಅಪ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಜ್ಞಾಧಾತುವಿಗೆ ಅಪಲಾಪ ಅರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಉಭಯಪದಿ

ಗಳಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದವಿಧಾನದಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯೇ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಕರ್ಮಕವಾದಾಗ ಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೦. ಅಕರ್ಮಕಾಚ್ಚ ॥ ೧-೩-೪೫ ॥

ಸರ್ಪಿಷೋ ಜಾನೀತೇ । ಸರ್ಪಿಷೋಪಾಯೇನ ಪ್ರವರ್ತತೆ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ॥

ಅಕರ್ಮಕಾತ್, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಜ್ಞಃ', 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಕರ್ಮಕವಾದ ಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ಪಿಷೋ ಜಾನೀತೇ ॥ ತುಪ್ಪದ ನೆಪದಿಂದ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜ್ಞಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಅರ್ಥ ಇಲ್ಲಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಕರ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಸಕರ್ಮಕವಾದ ಧಾತುವು ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಅಕರ್ಮಕವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಚರ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೧. ಉದಶ್ಚರಃ ಸಕರ್ಮಕಾತ್ ॥ ೧-೩-೫೩ ॥

ಧರ್ಮಮುಚ್ಚರತೇ । ಉಲ್ಲಙ್ಘ್ಯ ಗಚ್ಛತೀತ್ಯರ್ಥಃ ॥

ಉದಃ, ಚರಃ, ಸಕರ್ಮಕಾತ್ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚರ್ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿರುವಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಧರ್ಮಂ ಉಚ್ಚರತೇ ॥ ಸಕರ್ಮಕವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲು ಧರ್ಮಂ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಧರ್ಮವನ್ನು ಮೀರಿ ನಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಬಾಷ್ಪಮುಚ್ಚರತಿ ॥ ಹವೆಯು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಕರ್ಮಕವಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅರ್ಥವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಚರಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೨. ಸಮಸ್ತೃತೀಯಾಯುಕ್ತಾತ್ ॥ ೧-೩-೫೪ ॥

ರಥೇನ ಸಞ್ಚರತೇ ॥

ಸಮಃ, ತೃತೀಯಾಯುಕ್ತಾತ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಚರ್ ಧಾತುವು ತೃತೀಯಾನ್ತಪದದಿಂದ ಕೂಡಿರುವಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ರಥೇನ ಸಂಚರತೇ ॥ ಇಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾನ್ತಪದಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬಂದಿದೆ. ಹಾಗಿಲ್ಲವಾದರೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಥಿಕಾಃ ಸಂಚರಂತಿ ॥ ಪ್ರಥಮಾಂತವಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬಂದಿದೆ.

ದಾಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೩. ದಾಣಶ್ಚ ಸಾ ಚೇಚ್ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ ॥ ೧-೩-೫೫ ॥

ಸಮ್ಪೂರ್ವಾದ್ದಾಣಸ್ತೃತೀಯಾನ್ತೇನ ಯುಕ್ತಾದುಕ್ತಂ ಸ್ಯಾತ್, ತೃತೀಯಾ ಚೇಚ್ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ ॥ ದಾಸ್ಯಾ ಸಂಯಚ್ಛತೇ ಕಾಮೀ ॥

ದಾಣಃ, ಚ, ಸಾ, ಚೇತ್, ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ ॥ ಪಂಚಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ದಾಣ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತೃತೀಯಾನ್ತಪದಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರ ಇರುವಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ; ಆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದರೆ ಇಲ್ಲ. ದಾಸ್ಯಾ ಸಂಯಚ್ಛತೇ ಕಾಮೀ ॥ 'ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಾಣಿಗೆ ಯಚ್ಛ ಆದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದಾಸ್ಯಾಯೈ (ದಾಸಿಗೋಸ್ಕರ) ಎಂಬ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಶಿಷ್ಟವ್ಯವಹಾರೇ ದಾಣಃ ಪ್ರಯೋಗೇ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥೇ ತೃತೀಯಾ ವಾಚ್ಯಾ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಬಂದಿದೆ. ದುಷ್ಟರ ವ್ಯವಹಾರ ತೋರುವಾಗ ದಾಣ್ ಧಾತು ಪ್ರಯೋಗ ವಿರುವಾಗ ಚತುರ್ಥ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಸನ್ನಂತಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೪. ಪೂರ್ವವತ್ಸನಃ ॥ ೧-೩-೬೨ ॥

ಸನಃ ಪೂರ್ವೋ ಯೋ ಧಾತುಸ್ತೇನ ತುಲ್ಯಂ ಸನ್ನನ್ತಾದಪಿ ಆತ್ಮನೇಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ । ಏದಿಧಿಷತೇ ॥

ಪೂರ್ವವತ್, ಸನಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಪೂರ್ವೇಣ ಇವ ಪೂರ್ವವತ್ । ಸನಿನ ಪೂರ್ವವೆಂದರೆ ಸನ್ ಪ್ರಕೃತಿಭೂತವಾದ ಧಾತುವೆಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸನಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಧಾತುವಿದೆಯೋ ಅದು ಯಾವ ಪದವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆಯೋ ಅದರಂತೇ ಸನ್ನಂತವೂ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸನ್ ಪ್ರಕೃತಿ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾದರೆ ಸನ್ನಂತವೂ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಏದಿಧಿಷತೇ । ಏಧ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಸನ್ ಬಂದರೆ ಏದಿಧಿಷ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸನ್ ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ಏಧ ಧಾತುವು ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಏದಿಧಿಷ ಎಂಬ ಸನ್ನಂತವೂ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ ಧಾತು. ಪರಸ್ಮೈಪದೀ. ನಿ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದರೆ 'ನೇರ್ವಿಶಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ನಿವಿಶ್ ಎಂಬುದರ ಮೇಲೆ ಸನ್ ಬಂದರೆ ನಿವಿವಿಕ್ಷ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಿವಿವಿಕ್ಷ ಎಂಬುದರ ಮೇಲೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾದರೂ ನಿವಿಶ್ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಮೇಲೆ ಸನ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿವಿವಿಶ್ + ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ

ಸನ್ ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಏಕೆ ಬರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬಂದರೆ 'ಕ್ಙಿತಿ ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಸೂಚಿಸಲು ಸನಿಗೆ ಕಿತ್ತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸನಿಗೆ ಕಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೫. ಹಲನ್ತಾಚ್ಚ || ೧-೨-೧೦ ||

ಇಕ್ಸಮೀಪಾದ್ಧಲಃ ಪರೋ ಝಲಾದಿಃ ಸನ್ ಕಿತ್ || ನಿವಿವಿಕ್ಷತೇ ||

ಹಲನ್ತಾತ್, ಚ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಸಂಯೋಗಾತ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕಿತ್', 'ರುದವಿದ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಸನ್' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. 'ಇಕೋ ಝಲ್' ಸೂತ್ರಾನುವೃತ್ತಿ. ಹಲ್ ಲುಪ್ತಪಂಚಮೀಕಪದ. ಅನ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮೀಪ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇಕಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ ಸನ್ ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ನಿವಿವಿಶ್+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಕ್ ಕೊನೆಯ ವಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಇಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ ಶಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಸನ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ಕಿತ್. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬಂದಿಲ್ಲ. 'ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ನಿವಿವಿಷ್+ಸ. 'ಷಢೋಃ ಕಃ ಸಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. 'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. 'ಕಷಯೋಗೇ ಕ್ಷಃ' ನಿವಿವಿಕ್ಷತೇ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೃಙ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೬. ಗಂಧನಾವಕ್ಷೇಪಣಸೇವನಸಾಹಸಿಕ್ಯಪ್ರತಿಯತ್ನಪ್ರಕಥನೋಪ-ಯೋಗೇಷು ಕೃಙಃ || ೧-೩-೩೨ ||

ಗಂಧನಂ ಸೂಚನಮ್ । ಉತ್ಕುರುತೇ । ಸೂಚಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಅವಕ್ಷೇಪಣಂ ಭರ್ತ್ಸನಮ್ । ಶ್ಯೇನೋ ವರ್ತಿಕಾಮುತ್ಕುರುತೇ । ಭರ್ತ್ಸಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಹರಿಮುಪಕುರುತೇ । ಸೇವತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಪರದಾರಾನ್ ಪ್ರಕುರುತೇ । ತೇಷು ಸಹಸಾ ಪ್ರವರ್ತತೇ । ಏಧೋ ದಕಸ್ಯೋಪಸ್ಕುರುತೇ । ಗುಣಮಾಧತ್ತೇ । ಕಥಾಃ ಪ್ರಕುರುತೇ । ಪ್ರಕಥಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಶತಂ ಪ್ರಕುರುತೇ । ಧರ್ಮಾರ್ಥಂ ವಿನಿಯುಙ್ಕ್ತೇ । ಏಷು ಕಿಮ್ ? ಕಟಂ ಕರೋತಿ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಗಂಧನ, ಅವಕ್ಷೇಪಣ, ಸೇವನ, ಸಾಹಸಿಕ್ಯ, ಪ್ರತಿಯತ್ನ, ಪ್ರಕಥನ, ಉಪಯೋಗ—ಈ ಏಳು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಞ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಅವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುತ್ತವೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿಸಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಗಂಧನ ಎಂದರೆ ಸೂಚನ. ಸೂಚನವೆಂದರೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ದೋಷವನ್ನು ಹೊರಗೆ ಹಾಕುವುದು. ಉತ್ಕುರುತೇ ॥ (=ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ದೋಷವನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.) ಅವಕ್ಷೇಪಣವೆಂದರೆ ಗದರಿಸುವುದು. ಶ್ಯೇನಃ ವರ್ತಿಕಾಮುತ್ಕುರುತೇ ॥ (=ಗಿಡುಗವು ಪಾರಿವಾಳವನ್ನು ಹೆದರಿಸುತ್ತದೆ.) ಸೇವನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಹರಿಮುಪಕುರುತೇ ॥ (=ಹರಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ.) ಸಾಹಸಿಕ್ಯವೆಂದರೆ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಪರದಾರಾನ್ ಪ್ರಕುರುತೇ ॥ (=ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಹೆಂಡರನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ತನ್ನ ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.) ಪ್ರತಿಯತ್ನವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಗುಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಏಧಃ ದಕಸ್ಯ ಉಪಸ್ಕುರುತೇ ॥ (=ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ನೀರಿಗೆ ಬಿಸಿಗುಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.) ಪ್ರಕಥನ=ಚನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವುದು. ಕಥಾಃ ಪ್ರಕುರುತೇ ॥ (=ಕಥೆಗಳನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.) ಉಪಯೋಗವೆಂದರೆ ಧರ್ಮ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಮಾಡುವ ಹಣದ ವಿನಿಯೋಗ. ಶತಂ ಪ್ರಕುರುತೇ ॥ (=ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನೂರು ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ವಿನಿಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ.) ಇನ್ನು ಇತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಕಟಂ ಕರೋತಿ ॥ (=ಚಾಪೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.) ಕೇವಲ ಧಾತ್ವರ್ಥ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬಂದಿದೆ. ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆತ್ಮನೇಪದವೂ ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಬರಬಹುದು; ಆದರೆ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ.

ಭುಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೭. ಭುಜೋಽನವನೇ ॥ ೧-೩-೬೬ ॥

ಓದನಂ ಭುಙ್ಕ್ತೇ । ಅನವನೇ ಕಿಮ್ ? ಮಹೀಂ ಭುನಕ್ತಿ ॥

ಇತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಈ ಸೂತ್ರವು ರುಧಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ (ಸೂ. ೬೭೪). ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಭುಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಎರಡರ್ಥವಿದೆ: ರಕ್ಷಣೆ, ತಿನ್ನುವುದು. ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದವಿಲ್ಲ. ತಿನ್ನುವುದೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆತ್ಮನೇಪದವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

೮. ಅಥ ಪರಸ್ಮೈಪದಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕೃಞಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೮. ಅನುಪರಾಭ್ಯಾಂ ಕೃಞಃ || ೧-೩-೭೯ ||

ಕರ್ತೃಗೇ ಚ ಫಲೇ ಗನ್ಧನಾದೌ ಚ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ ಸ್ಯಾತ್ || ಅನುಕರೋತಿ | ಪರಾಕರೋತಿ ||

ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಧಾತುಗಳಿಗೆ ನಿಯಮಿಸಲು ಈ ಪ್ರಕರಣ ಆರಂಭಿಸಿದೆ. 'ಶೇಷಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಎಂಬುದೇ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂತ್ರ. ಆತ್ಮನೇಪದನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈಗ ವಿಶೇಷ ನಿಯಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕೃಞ್ ಧಾತುವು ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೇವಲ ಪರಸ್ಮೈಪದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಪರಸ್ಮೈಪದಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅನು, ಪರಾ, ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಫಲವು ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾದರೂ, ಗಂಧನಾದಿ ಅರ್ಥತೋರಿದರೂ ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಂಧನಾದ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಗನ್ಧನಾವಕ್ಷೇಪಣ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳಿದೆ. ಧಾತ್ವರ್ಥಫಲ ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾದಾಗಲೂ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಉಪಸರ್ಗವಿರುವಾಗ ಆವೆರಡು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುಕರೋತಿ | ಪರಾಕರೋತಿ | ಇಲ್ಲಿ ಫಲ ಕರ್ತೃಗಾಮಿಯಾದರೂ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬಂದಿದೆ.

ಕ್ಷಿಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೪೯. ಅಭಿಪ್ರತ್ಯತಿಭ್ಯಃ ಕ್ಷಿಪಃ || ೧-೩-೮೦ ||

ಕ್ಷಿಪ=ಪ್ರೇರಣೇ | ಸ್ವರಿತೇತ್ | ಅಭಿಕ್ಷಿಪತಿ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅಭಿ, ಪ್ರತಿ, ಅತಿ—ಈ ಮೂರು ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕ್ಷಿಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಿಪ ಧಾತು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಫಲ ಪರಗಾಮಿಯಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೊಂದುತ್ತಿತ್ತು. ಈಗ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿರುವಾಗ ಫಲ ಆತ್ಮಗಾಮಿಯಾದರೂ ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭಿಕ್ಷಿಪತಿ | ಪ್ರತಿಕ್ಷಿಪತಿ, ಅತಿಕ್ಷಿಪತಿ |

ವಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೦. ಪ್ರಾದ್ವಹಃ ॥ ೧-೩-೮೧ ॥ ಪ್ರವಹತಿ ॥

ಪ್ರಾತ್, ವಹಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ವಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ವಹ್ ಧಾತುವೂ ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರವಹತಿ ।

ಮೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೧. ಪರೇರ್ಮೃಷಃ ॥ ೧-೩-೮೨ ॥ ಪರಿಮೃಷ್ಯತಿ ॥

ಪರೇಃ, ಮೃಷಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಪರಿ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೃಷ=ತಿತಿಕ್ಷಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ದಿವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಈ ಧಾತುವು ಸ್ವರಿತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಭಯಪದಿಯಾಗುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ನಿಯಮಮಾಡಿದೆ. ಪರಿಮೃಷ್ಯತಿ ।

ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೨. ವ್ಯಾಙ್‌ಪರಿಭ್ಯೋ ರಮಃ ॥ ೧-೩-೮೩ ॥
ರಮು=ಕ್ರೀಡಾಯಾಮ್ । ವಿರಮತಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವಿ, ಆಙ್, ಪರಿ ಈ ಮೂರು ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ರಮ್ ಧಾತು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಆತ್ಮನೇಪದಿಯಾದರೆ ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿರುವಾಗ ಪರಸ್ಮೈಪದಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ವಿರಮತಿ । ಆರಮತಿ । ಪರಿರಮತಿ ।

ಉಪಸರ್ಗಾಂತರದಲ್ಲಿ ರಮಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೩. ಉಪಾಚ್ಚ ॥ ೧-೩-೮೪ ॥

ಯಜ್ಞದತ್ತಮುಪರಮತಿ । ಉಪರಮಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥೋಽಯಮ್ ।

ಇತಿ ಪರಸ್ಮೈಪದಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಉಪಾತ್, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಉಪ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲೇ ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಉಪ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ

ಅನುವೃತ್ತಿ ಸೂಚಿಸಲು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಯಜ್ಞದತ್ತಂ ಉಪರಮತಿ ॥ ಉಪ ಪೂರ್ವಕ ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿವೃತ್ತಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕರ್ಮಕವಾದಾಗ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ವಿಭಾಷಾ ಅಕರ್ಮಕಾತ್) ವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಕರ್ಮಕದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಎಂದು ಸೂಚಿಸಲು ಯಜ್ಞದತ್ತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಧಾತುವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. 'ಅಂತರ್ಭಾವಿತಃ ಸ್ವಾರ್ಥತ್ವೇನಾಙ್ಗೀಕೃತೋಣ್ಯರ್ಥಃ ಪ್ರಯೋಜಕ ವ್ಯಾಪಾರೋ ಯೇನ ಸ ಇತ್ಯರ್ಥಃ' ಣಿಚ್ ಬಾರದಿದ್ದರೂ ಣಿಜರ್ಥವನ್ನು (ಪ್ರೇರಣಾ) ತನ್ನ ಧಾತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಗರ್ಭೀಕರಿಸಿದೆ. ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಆಗ ಸಕರ್ಮಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಆಯಾಯ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ, ಪರಸ್ಮೈಪದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

೯. ಅಥ ಭಾವಕರ್ಮಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

'ಲಃ ಕರ್ಮಣಿ—' (ಸೂ. ೩೭೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಭಾವ, ಕರ್ಮ, ಕರ್ತೃರೂಪ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳು ಹೇಳಿವೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಲಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಲು ಈ ಪ್ರಕರಣ ಆರಂಭವಾಗಿದೆ.

ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೪. ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ ॥ ೧-೩-೧೩ ॥

ಲಸ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಮ್ ॥

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಆತ್ಮನೇಪದಮ್' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—** ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಲಕಾರ ಬಂದಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾವವೆಂದರೆ ಕ್ರಿಯೆಯೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ಮವೆಂದರೆ ಕರ್ಮಕಾರಕ. ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲು ಯೋಗ್ಯವಾದರೂ ಪ್ರಕರಣಸಂಬಂಧಿಯಾದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಭೂ+ಲಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಲಟಿಗೆ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಭೂ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಯಕ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೫. ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ || ೩-೧-೬೭ ||

ಧಾತೋರ್ಯಕ್ ಭಾವಕರ್ಮವಾಚಿನಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ || ಭಾವಃ ಕ್ರಿಯಾ || ಸಾ ಚ ಭಾವಾರ್ಥಲಕಾರೇಣಾನೂದ್ಯತೇ | ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್‌ಭ್ಯಾಂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಾಭಾವಾತ್ ಪ್ರಥಮಃ ಪುರುಷಃ | ತಿಙ್‌ವಾಚ್ಯ ಕ್ರಿಯಾಯಾ ಅದ್ರವ್ಯರೂಪತ್ವೇನ ದ್ವಿತ್ವಾದ್ಯಪ್ರತೀತೇರ್ನ ದ್ವಿವಚನಾದಿ ಕಿಂತು ಏಕವಚನಮೇವೋತ್ಸರ್ಗತಃ | ತ್ವಯಾ, ಮಯಾ, ಅನ್ಯೈಶ್ಚ ಭೂಯತೇ | ಬಭೂವೇ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಧಾತೋಃ', 'ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭಾವಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೂಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪುರುಷವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಾವಪದಕ್ಕೆ ನಾನಾರ್ಥಗಳಿವೆ. 'ಭಾವಃ ಸತ್ತಾ, ಸ್ವಭಾವ, ಅಭಿಪ್ರಾಯ, ಚೇಷ್ಟಾ, ಆತ್ಮ, ಜಂತುಷು' ಎಂದು ಅಮರಕೋಶದಲ್ಲಿ ಸತ್ತಾದಿ ಆರು ಅರ್ಥಗಳು ಹೇಳಿವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಯೌಗಿಕವಾದ ಅರ್ಥ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಭಾವ, ಕ್ರಿಯಾ, ಭಾವನಾ, ವ್ಯಾಪಾರ ಇವೆಲ್ಲಾ ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳು. ಭಾವಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯೆಯೆಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅದು ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾದುದೇ ಧಾತು. ಪುನಃ ಅದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ವನ್ನು ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಅಂದರೆ ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆಯು ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅಭಿಹಿತ ವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಲಕಾರವೂ ಅದನ್ನೇ ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಅದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸಾ ಚ—' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಧಾತುವಿನಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಲಕಾರದಿಂದ ಅನುವಾದಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಧಾತ್ವರ್ಥ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೇ ಲಕಾರ ಹೇಳುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಲಕಾರ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪುರುಷವ್ಯವಸ್ಥೆ ಹೇಗೆಂಬುದನ್ನು 'ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್‌ಭ್ಯಾಂ—' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದರ್ಥಕ್ಕೂ ಲಕಾರಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನಾಧಿ ಕರಣ್ಯ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತಮ, ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಶೇಷೇ ಪ್ರಥಮಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವೆರಡಕ್ಕಿಂತ ಶೇಷಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬರುತ್ತದೆ. ತಿಙ್ ಯಾವ ಕಾರಕವನ್ನು ಹೇಳುವುದೋ ಆ ಕಾರಕವನ್ನೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆಗ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ ಇರುವುದರಿಂದ (ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ) ಮಧ್ಯಮ, ಉತ್ತಮ

ಪುರುಷಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳು (ನೀನು, ನಾನು) ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ರೂಪ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮಕಾರಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಲಕಾರವು ಭಾವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನಾರ್ಥಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದಲೇ ಮಧ್ಯಮ, ಉತ್ತಮಪುರುಷಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಿಶೇಷದಿಂದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು ವಚನಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೇ ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೂ 'ತಿಙ್ವಾಚ್ಯಕ್ರಿಯಾಯಾ—' ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ತಿಙ್‌ನಿಂದ ಉಕ್ತವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯು ಅದ್ರವ್ಯರೂಪವಾದುದರಿಂದ, ದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ತೋರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ, ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತ್ವಬಹುತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಉತ್ಸರ್ಗದಿಂದ (ಸಾಮಾನ್ಯ) ಏಕವಚನವೆಂದುದರಿಂದ ಏಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟಾರ್ಥ—ಇಲ್ಲಿ ಲಕಾರವು ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯಾ ದ್ರವ್ಯವಲ್ಲ. ಲಿಂಗಸಂಖ್ಯಾಯೋಗವು ಸತ್ವಪ್ರಧಾನವಾದ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲ. ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ ಏಕವಚನವಾದರೂ ಹೇಗೆ ಬರುತ್ತದೆ? ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ತೋರುವಾಗ ಏಕವಚನ ಹೇಳಬೇಕು. ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಲಿಂಗಸಂಖ್ಯಾದಿಗಳು ತೋರದಿದ್ದಮೇಲೆ ಏಕವಚನವೂ ಬರಲಾರದು ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಉತ್ಸರ್ಗತಃ ಏಕವಚನಮ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ 'ದ್ವ್ಯೇಕಯೋರ್ದ್ವಿವಚನೈಕವಚನೇ', 'ಬಹುಷು ಬಹುವಚನಮ್' ಎಂಬ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. 'ದ್ವಿಬಹುಷು ದ್ವಿಬಹುವಚನೇ', 'ಏಕವಚನಮ್' ಹೀಗೆ ಪಾಠಮಾಡಿ ದ್ವಿತ್ವ, ಬಹುತ್ವತೋರುವಾಗ ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಗಳೂ, ದ್ವಿತ್ವಬಹುತ್ವಗಳು ತೋರದಿರುವಾಗ ಏಕವಚನವೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಏಕವಚನ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ತೋರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ತೋರದಿದ್ದರೂ ದ್ವಿತ್ವಬಹುತ್ವ ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು "ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ತೋರಿಯೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು 'ಏಕಾ, ಕ್ರಿಯಾ' ಎಂದು ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ (ಧಾತ್ವರ್ಥ) ಏಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವಿರುವುದರಿಂದ ಏಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ" ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿರುವ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃಕರ್ಮತಿಙ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಈಗ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಕರ್ತೃ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಉಕ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ 'ಕರ್ತೃಕರಣಯೋಸ್ತೃತೀಯಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ

ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವಯಾ, ಮಯಾ, ಅನ್ಯೈಶ್ಚ ಭೂಯತೇ ॥ (ನಿನ್ನಿಂದಲೂ, ನನ್ನಿಂದಲೂ, ಇತರರಿಂದಲೂ ಇರೋಣಾಗುತ್ತದೆ.) ಬಹುವಚನ ದಲ್ಲಿಯೂ ಭೂಯತೇ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. (ಹೀಗೆ ಭಾವೇಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದೇ ರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.) ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗ ದಲ್ಲಿಯೂ ಲಕಾರದಿಂದ ಕರ್ತೃ ಉಕ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮವು ಲಕಾರದಿಂದ ಉಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪುರುಷವಚನಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಚೈತ್ರಃ ಆನಂದಂ ಅನುಭವತಿ.' ಇದು ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗ. ಇಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮ (ಆನಂದ) ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ 'ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. 'ಚೈತ್ರೇಣ ಆನಂದಃ ಅನುಭೂಯತೇ.' ಚೈತ್ರನಿಂದ ಆನಂದವು ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದು ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗ. ಕರ್ಮವು ಲಕಾರ ದಿಂದ ಅಭಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ತೃ ಅಭಿಹಿತ ವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪುರುಷವಚನವ್ಯವಸ್ಥೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಚೈತ್ರಃ ತ್ವಾಂ ಅನುಭವತಿ ॥ ಚೈತ್ರೇಣ ತ್ವಂ ಅನುಭೂಯಸೇ ॥ ಚೈತ್ರಃ ಮಾಂ ಅನುಭವತಿ ॥ ಚೈತ್ರೇಣ ಅಹಂ ಅನುಭೂಯೇ ॥ ಹೀಗೆ ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಲಕಾರಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಫಲ, ವ್ಯಾಪಾರವೆಂದು ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಈ ಎರಡೂ ಒಂದೇ ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿ ಇರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಆ ಧಾತುವು ಅಕರ್ಮಕವೆಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ: ಭವತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಭೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ಮಧಾರಣೆ, ಅದಕ್ಕ ನುಗುಣವಾದ ವ್ಯಾಪಾರ ಅರ್ಥ. ಆತ್ಮಧಾರಣರೂಪಫಲವೂ, ವ್ಯಾಪಾರವೂ ಒಂದೇ ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಭೂ ಧಾತು ಅಕರ್ಮಕ. ಈ ಫಲ, ವ್ಯಾಪಾರಗಳು ಭಿನ್ನಭಿನ್ನ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಆ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಚತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಪಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಕ್ಲಿತ್ತಿಯೂ (ಮೆತ್ತಗಾಗುವಿಕೆ), ಫೂತ್ಕಾರಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರವೂ ಧಾತ್ವರ್ಥ. ವಿಕ್ಲಿತ್ತಿರೂಪಫಲವು ಅಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ವ್ಯಾಪಾರವು ದೇವದತ್ತಾದಿ ಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಪಚ್ ಧಾತು ಸಕರ್ಮಕ. ಫಲವಿದ್ದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ ವಿರುವುದಾದರೆ ಅಕರ್ಮಕವೆಂದೂ, ಫಲಾಶ್ರಯಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದುದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ ವಿರುವುದಾದರೆ ಸಕರ್ಮಕವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಕರ್ಮಕಾಕರ್ಮಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಚೀನರು ಸಂಗ್ರಹಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯಭಯಜೀವಿತಮರಣಮ್ ಲಜ್ಜಾಸತ್ತಾಸ್ಥಿತಿಜಾಗರಣಂ।
ಶಯನಕ್ರೀಡಾರುಚಿದೀಪ್ತ್ಯರ್ಥಂ ಧಾತುಗಣಂತಮಕರ್ಮಕಮಾಹುಃ॥

ಲಜ್ಜಾ, ಸತ್ತಾ (ಇರುವುದು), ಸ್ಥಿತಿ, ಜಾಗರಣ, ವೃದ್ಧಿ, ಕ್ಷಯ, ಭಯ, ಜೀವಿತ, ಮರಣ, ಶಯನ, ಕ್ರೀಡಾ, ರುಚಿ, ದೀಪ್ತಿ ಈ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಧಾತುಗಳು ಅಕರ್ಮಕವೆಂದೂ, ಇತರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಧಾತುಗಳು ಸಕರ್ಮಕ ವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಪುರುಷವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಭೂಯತೇ ಎಂದು ಒಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಲಿಟ್** ॥ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ. ತಕ್ಕೆ ಏಶಾದೇಶ. ಬಭೂವೇ। **ಲುಟಿ**ನಲ್ಲಿ ತಾಸ್. ತಾಸಿಗೆ ಇಟ್. ಆರ್ಧಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಗುಣ ಪ್ರಾಪ್ತ ವಾದರೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೬. ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್‌ತಾಸಿಷು ಭಾವಕರ್ಮಣೋ-
ರುಪದೇಶೇಽಜ್ಝನಗ್ರಹದೃಶಾಂ ವಾ ಚಿಣ್ವದಿಟ್ ಚ ॥ ೬-೪-೬೨ ॥

ಉಪದೇಶೇ ಯೋಽಚ್ ತದನ್ತಾನಾಂ ಹನಾದೀನಾಂ ಚ ಚಿಣೀವಾಙ್ಗ ಕಾರ್ಯಂ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ಸ್ಯಾದಿಷು ಭಾವಕರ್ಮಣೋರ್ಗಮ್ಯಮಾನಯೋಃ ಸ್ಯಾದೀನಾಮಿಡಾಗಮಶ್ಚ। ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವಪಕ್ಷೇಽಯಮಿಟ್। ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವಾತ್ ವೃದ್ಧಿಃ। ಭಾವಿತಾ, ಭವಿತಾ। ಭಾವಿಷ್ಯತೇ, ಭವಿಷ್ಯತೇ। ಭೂಯತಾಮ್। ಅಭೂಯತ। ಭಾವಿಷೀಷ್ಟ, ಭವಿಷೀಷ್ಟ॥

ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್‌ತಾಸಿಷು, ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ, ಉಪದೇಶೇ, ಅಜ್ಝನಗ್ರಹ ದೃಶಾಂ, ವಾ, ಚಿಣ್ವತ್, ಇಟ್, ಚ ॥ ಎಂಟು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. 'ಅಜ್ಝನಗ್ರಹ ದೃಶಾಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಅಚ್' ಪದಕ್ಕೆ 'ಉಪದೇಶೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಉಪ ದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಜನ್ತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಚಿಣಿ ಇವ ಚಿಣ್ವತ್. ಚಿಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ವೃದ್ಧ್ಯಾದಿಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಸ್ಯಾದಿಗಳು ಪರವಾದಾಗಲೂ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉಪ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಜನ್ತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೂ, ಹನ್, ಗ್ರಹ್, ದೃಶ್ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಭಾವ ಕರ್ಮಾರ್ಥ ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಸ್ಯ, ಸಿಚ್, ಸೀಯುಟ್, ತಾಸ್ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಚಿಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವ ಅಂಗ ಕಾರ್ಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಸ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ವ ದ್ಭಾವ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಇಡಾಗಮವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಿಟ್ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಈ

ನಿಯಮ ಸೇಟ್ ಧಾತುವಾದರೆ ಇಡಾಗಮ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಭೂ ಎಂಬುದು ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಜನ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ತಾಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಈಗ ಆ ವೃದ್ಧಿ, ತಾಸ್ ಪರವಾದಾಗಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೌ+ಇತಾ. ಆವಾದೇಶ. ಭಾವಿತಾ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಭವಿತಾ.

ಲೃಟ್ ॥ ಸ್ಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಕಲ್ಪ. ಬಂದರೆ ವೃದ್ಧಿ, ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಗುಣ. ಭಾವಿಷ್ಯತೇ, ಭವಿಷ್ಯತೇ । **ಲೋಟ್** ॥ ಭೂಯತಾಮ್ । **ಲಙ್** ॥ ಅಭೂಯತ । **ವಿಧಿಲಿಙ್** ॥ ಭೂಯೇತ । **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ॥ ಸೀಯುಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಕಲ್ಪ. ಇದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿವಿಕಲ್ಪ. ಭಾವಿಷೀಷ್ಟ, ಭವಿಷೀಷ್ಟ । **ಲುಙ್**ನಲ್ಲಿ ಅಭೂ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚ್ಲಿ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಭಾವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾವಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೭. ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ ॥ ೩-೧-೬೬ ॥

ಚ್ಲೇಶ್ಚಿಣ್ ಸ್ಯಾದ್ಭಾವಕರ್ಮವಾಚಿನಿ ತಶಬ್ದೇ ಪರೇ । ಅಭಾವಿ ॥ ಅಭಾವಿಷ್ಯತ, ಅಭವಿಷ್ಯತ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ', 'ಚಿಣ್ ತೇ ಪದಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ತೇ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭಾವಕರ್ಮ ವಾಚಕವಾದ ತ ಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಭಾವಾರ್ಥಕ ತ ಶಬ್ದ ಇರುವುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್. ಚಿಣಿನಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಭೂ+ಇ+ತ. 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಭೂ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ, ಆವಾದೇಶ. ಅಭಾವಿ. **ಲೃಙ್** ॥ ಸ್ಯಪರವಾದುದರಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಎರಡು ರೂಪಗಳು. ಅಭಾವಿಷ್ಯತ, ಅಭವಿಷ್ಯತ । ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಧಾತುವು ಸಕರ್ಮಕವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಲವು ಧಾತುಗಳು ಅಕರ್ಮಕಗಳಾದರೂ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದಾಗ ಸಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತವೆ ಯೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅಕರ್ಮಕೋಽಪ್ಯುಪಸರ್ಗವಶಾತ್ಸಕರ್ಮಕಃ ॥ ಅನುಭೂಯತೇ ಆನಂದಃ ಚೈತ್ರೇಣ, ತ್ವಯಾ, ಮಯಾ ಚ । ಅನುಭೂಯೇತೇ । ಅನುಭೂಯನ್ತೇ । ತ್ವಮನುಭೂಯಸೇ । ಅಹಮನುಭೂಯೇ । ಅನ್ವಭಾವಿ- ಅನ್ವಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅನ್ವಭವಿಷಾತಾಮ್ ॥

ಧಾತುಗಳು ಅಕರ್ಮಕಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಉಪಸರ್ಗಸಮಭಿವ್ಯಾಹಾರದಿಂದ ಅರ್ಥಾನ್ತರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಅವು ಸಕರ್ಮಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಭೂ ಧಾತು ಅಕರ್ಮಕ. ಇದು ಅನು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದಿಂದ ಕೂಡಿದಾಗ ಅನುಭವ ಎಂಬ ಅರ್ಥಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅನುಭೂ ಸಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುಭೂ ಎಂಬುದರಮೇಲೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದಾಗ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಲಕಾರವಾಚ್ಯಕರ್ಮಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯ (ಏಕಾರ್ಥವಾಚಕತ್ವ) ಇರುವುದರಿಂದ ಪುರುಷವಚನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚೈತ್ರಃ ಆನಂದಂ ಅನುಭವತಿ.' 'ಅಹಂ ಆನಂದಂ ಅನುಭವಾಮಿ.' 'ತ್ವಂ ಆನಂದಂ ಅನುಭವಸಿ.' ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆನಂದವು ಕರ್ಮ. ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಲಕಾರವು ಕರ್ಮಭೂತವಾದ ಆನಂದವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಆನಂದ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ. ಕರ್ತೃ ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ. 'ಚೈತ್ರೇಣ, ತ್ವಯಾ, ಮಯಾ ಚ ಆನಂದಃ ಅನುಭೂಯತೇ.' ಆನಂದವು ಎರಡಾದರೆ 'ಚೈತ್ರೇಣ ಆನನ್ದೌ ಅನುಭೂಯೇತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆನಂದವು ಬಹುವಾದರೆ 'ಚೈತ್ರೇಣ ಆನನ್ದಾಃ ಅನುಭೂಯನ್ತೇ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯುಷ್ಮದರ್ಥವೇ ಕರ್ಮವಾದರೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಚೈತ್ರಃ ತ್ವಾಂ, ಯುವಾಂ, ಯುಷ್ಮಾನ್ ಅನುಭವತಿ.' ಇದು ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗ. ಕರ್ಮ ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಆಯಾಯ ವಿವಕ್ಷಿತ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ 'ಚೈತ್ರೇಣ ತ್ವಂ ಅನುಭೂಯಸೇ.' ಇಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದರ್ಥಕರ್ಮವು ಲಕಾರದಿಂದ ಅಭಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಕರ್ತೃ ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಬಂದಿದೆ. ಹೀಗೇ ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಚೈತ್ರೇಣ ಯುವಾಂ ಅನುಭೂಯೇಥೇ.' 'ಚೈತ್ರೇಣ ಯೂಯಂ ಅನುಭೂಯಧ್ವೇ.' ಅಸ್ಮದರ್ಥ ಕರ್ಮವಾದಾಗ ಲಕಾರ ಅಸ್ಮದರ್ಥ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಉತ್ತಮಪುರುಷಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಚೈತ್ರಃ ಮಾಂ, ಆವಾಂ, ಅಸ್ಮಾನ್ ಅನುಭವತಿ.' 'ಚೈತ್ರೇಣ ಅಹಂ ಅನುಭೂಯೇ.' 'ಚೈತ್ರೇಣ ಆವಾಂ ಅನುಭೂಯಾವಹೇ.' 'ಚೈತ್ರೇಣ ವಯಂ ಅನುಭೂಯಾಮಹೇ' ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೇ ಪ್ರತಿ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಲಿಟ್ ‖ ಅನುಬಭೂವೇ । ಅನುಬಭೂವಾತೇ । ಅನುಬಭೂವಿರೇ ‖ ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಟ್** ‖ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಕಲ್ಪ. ಅನುಭಾವಿತಾ । ಅನುಭಾವಿತಾರೌ । ಅನುಭಾವಿತಾರಃ ‖ ಇತ್ಯಾದಿ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅನುಭವಿತಾ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ‖ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ಅನುಭಾವಿಷ್ಯತೇ । ಅನುಭಾವಿಷ್ಯೇತೇ । ಅನುಭಾವಿಷ್ಯನ್ತೇ ‖ ಇತ್ಯಾದಿ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅನುಭವಿಷ್ಯತೇ । ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೋಟ್** ‖ ಅನುಭೂಯ

ತಾಮ್ | ಅನುಭೂಯೇತಾಮ್ | ಅನುಭೂಯನ್ತಾಮ್ || ಅನುಭೂಯಸ್ವ | ಅನುಭೂಯೇಥಾಮ್ | ಅನುಭೂಯಧ್ವಮ್ || ಅನುಭೂಯೈ | ಅನುಭೂಯಾವಹೈ | ಅನುಭೂಯಾಮಹೈ || ಲಙ್ || ಅನ್ವಭೂಯತ | ಅನ್ವಭೂಯೇತಾಮ್ | ಅನ್ವಭೂಯನ್ತ || ಇತ್ಯಾದಿ. ವಿಧಿಲಿಙ್ || ಅನುಭೂಯೇತ | ಅನುಭೂಯೇಯಾತಾಮ್ | ಅನುಭೂಯೇರನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ || ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ವಿಕಲ್ಪ. ಅನುಭಾವಿಷೀಷ್ಟ | ಅನುಭಾವಿಷೀಯಾಸ್ತಾಮ್ | ಅನುಭಾವಿಷೀರನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಅನುಭವಿಷೀಷ್ಟ | ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙ್ || ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಬಂದಾಗ ಅನು+ಅಭೂ+ಇ+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಚಿಣ್‌ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ. ಆವಾದೇಶ. ಅನ್ವಭಾವಿ. ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚ್. ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ. 'ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ವಿಕಲ್ಪ. ಅನ್ವಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅನ್ವಭವಿಷಾತಾಮ್ | ಅನ್ವಭಾವಿಷತ, ಅನ್ವಭವಿಷತ | ಅನ್ವಭಾವಿಷ್ಠಾಃ, ಅನ್ವಭವಿಷ್ಠಾಃ | ಅನ್ವಭಾವಿಷಾಥಾಮ್, ಅನ್ವಭವಿಷಾಥಾಮ್ | ಅನ್ವಭಾವಿಢ್ವಮ್, ಅನ್ವಭವಿಢ್ವಮ್ || ಅನ್ವಭಾವಿಷಿ, ಅನ್ವಭವಿಷಿ | ಅನ್ವಭಾವಿಷ್ವಹಿ, ಅನ್ವಭವಿಷ್ವಹಿ | ಅನ್ವಭಾವಿಷ್ಮಹಿ, ಅನ್ವಭವಿಷ್ಮಹಿ || ಲೃಙ್ || ಅನ್ವಭಾವಿಷ್ಯತ, ಅನ್ವಭವಿಷ್ಯತ | ಇತ್ಯಾದಿ.

ಣಿಲೋಪಃ | ಭಾವ್ಯತೇ | ಭಾವಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ, ಭಾವಯಾಮ್ಬಭೂವೇ, ಭಾವಯಾಮಾಸೇ | ಚಿಣ್ವದಿಟ್ | ಆಭೀಯತ್ವೇನಾಸಿದ್ಧತ್ವಾಣ್ಣಿಲೋಪಃ || ಭಾವಿತಾ, ಭಾವಯಿತಾ | ಭವಿಷ್ಯತೇ, ಭಾವಯಿಷ್ಯತೇ | ಅಭಾವ್ಯತ | ಭಾವ್ಯೇತ | ಭಾವಿಷೀಷ್ಟ, ಭಾವಯಿಷೀಷ್ಟ | ಅಭಾವಿ | ಅಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅಭಾವಯಿಷಾತಾಮ್ ||

ಅಕರ್ಮಕಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹೇತುಮಣ್ಣಿಚ್ ಬಂದರೆ ಅವು ಸಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತವೆ. 'ದೇವದತ್ತಃ ಭವತಿ.' ಇಲ್ಲಿ ದೇವದತ್ತನು ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕರ್ತೃವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. 'ಯಜ್ಞದತ್ತಃ ದೇವದತ್ತಂ ಭಾವಯತಿ.' ಇದು ಣಿಚ್‌ಪ್ರಯೋಗ. ಯಜ್ಞದತ್ತ ಪ್ರಯೋಜಕಕರ್ತೃ. 'ಗತಿಬುದ್ಧಿಪ್ರತ್ಯವಸಾನಾರ್ಥ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಯೋಜ್ಯ ಕರ್ತೃವಾದ ದೇವದತ್ತನಿಗೆ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಯೋಜ್ಯಕರ್ಮ ಲಕಾರದಿಂದ ಅಭಿಹಿತವಾಗುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞದತ್ತೇನ ದೇವದತ್ತಃ ಭಾವ್ಯತೇ || ಪ್ರಯೋಜಕಕರ್ತೃ ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾ ಬಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾವಿ ಎಂಬ ಣಿಜನ್ತದಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಭಾವಿ+ತೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್. ಭಾವಿ+ಯ+ತೇ. 'ಣೇರನಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಭಾವ್+ಯತೇ=ಭಾವ್ಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಮಧ್ಯಮ ಉತ್ತಮಪುರುಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಚೈತ್ರಃ ತ್ವಾಂ ಭಾವಯತಿ.'

'ಚೈತ್ರೇಣ ತ್ವಂ ಭಾವ್ಯಸೇ.' 'ಚೈತ್ರಃ ಮಾಂ ಭಾವಯತಿ.' 'ಚೈತ್ರೇಣ ಅಹಂ ಭಾವ್ಯೇ.' ಇದೇ ರೀತಿ ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳ ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಲಿಟ್ ‖ ಭಾವಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಆಮ್. ಆಮ್‌ಪ್ರಕೃತಿ ಆತ್ಮನೇ ಪದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅನುಪ್ರಯೋಗಹೊಂದುವ ಕೃ, ಭೂ, ಅಸ್‌ಗಳ ಮೇಲೂ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಭಾವಿ + ಆಮ್. ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಭಾವಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ | ಭಾವಯಾಞ್ಚಕ್ರಾತೇ | ಭಾವಯಾಞ್ಚಕ್ರಿರೇ ‖ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭಾವಯಾಮ್ಬಭೂವೇ, ಭಾವಯಾಮಾಸೇ | ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಟ್** ‖ ಭಾವಿ + ಲುಟ್. ಲುಟಗೆ ಡಾದ್ಯಾದೇಶ. ತಾಸ್‌ವಿಕರಣ. 'ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ, ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಭಾವಿ + ಇತಾಸ್ + ಆ. ಟಿಲೋಪ. ಭಾವಿ + ಇತಾ. ಇಲ್ಲಿ ಣಿಲೋಪ ಬರಬೇಕು. ಆದರೆ 'ಣೇರನಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿಡಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ ಆದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ 'ಆಭೀಯತ್ವೇನಾಸಿದ್ಧತ್ವಾಣ್ಣಿಲೋಪಃ' ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. 'ಣೇರನಿಟಿ' ಸೂತ್ರ ಕಾರ್ಯವೂ ಆಭೀಯಕಾರ್ಯ (ಭಸಂಜ್ಞಾಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿದೆ). 'ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್—' ಸೂತ್ರಕಾರ್ಯವೂ ಆಭೀಯವಾದುದರಿಂದ 'ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾತ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಣೇರನಿಟಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಲೋಪಮಾಡುವಾಗ 'ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ಇಡಾಗಮ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಡಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದ ರಿಂದ ಣಿಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಭಾವ್ + ಇತಾ = ಭಾವಿತಾ | ಭಾವಿತಾರೌ | ಭಾವಿ ತಾರಃ ‖ ಇತ್ಯಾದಿ. 'ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ, ಇಡಾ ಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಭಾವಿ + ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಇದು ಆಭೀಯಕಾರ್ಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಇಡಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಣಿಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಚಿಗೆ ಗುಣ, ಅಯಾದೇಶ. ಭಾವಿ + ಇತಾ = ಭಾವೇ + ಇತಾ = ಭಾವಯಿತಾ | ಭಾವಯಿತಾರೌ | ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲೃಟ್** ‖ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ಯಕ್ಕೆ 'ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬಂದಾಗ ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಣಿಲೋಪ ಬಂದರೆ ಭಾವಿಷ್ಯತೇ | ಅದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಭಾವಯಿಷ್ಯತೇ | ಇತ್ಯಾದಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪ ಗಳಾಗುತ್ತವೆ. **ಲೋಟ್** ‖ ಭಾವ್ಯತಾಮ್ | **ಲಙ್** ‖ ಅಭಾವ್ಯತ | **ವಿಧಿಲಿಙ್** ‖ ಭಾವ್ಯೇತ | **ಆಶೀರ್ಲಿಙ್** ‖ ತಾಸಿನಂತೆ ಎರಡೆರಡು ರೂಪ. ಭವಿಷೀಷ್ಟ, ಭಾವಯಿ ಷೀಷ್ಟ | **ಲುಙ್** ‖ ಅಭಾವಿ + ಚ್ಲಿ + ತ. ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್. ತಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಚಿಣ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಣಿಚಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಭಾವ್ + ಇ = ಅಭಾವಿ. ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಚ್ ಬಂದಾಗ ಲುಡಂತದಂತೆ ಎರಡೆರಡು ರೂಪ. ಅಭಾವಿಷಾತಾಮ್, ಅಭಾವಯಿಷಾ

ತಾಮ್ । ಅಭಾವಿಷತ, ಅಭಾವಯಿಷತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲೃಙ್ ॥ ಅಭಾವಿಷ್ಯತ, ಅಭಾವಯಿಷ್ಯತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಬುಭೂಷ್ಯತೇ । ಬುಭೂಷಾಞ್ಚಕ್ರೇ । ಬುಭೂಷಿತಾ । ಬುಭೂಷಿಷ್ಯತೇ । ಬೋಭೂಯ್ಯತೇ ॥ ಬೋಭೂಯತೇ ॥

ಣಿಜನ್ತದಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗದ ರೂಪಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಸನ್ನಂತದಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣಿ ಲಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಭವಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ, ಬುಭೂಷತಿ ಎಂದು ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್ ರೂಪ ಹೇಳಿದೆ. ಅಕರ್ಮಕಧಾತುವೇ (ಭೂ) ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗಿರುವ ಸನ್ನಂತರೂಪ ಬುಭೂಷ. ಇದರಮೇಲೆ ಭಾವೇಪ್ರಯೋಗ ಬಭೂಷ್ಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬುಭೂಷ ಎಂಬ ಸನ್ನಂತದಮೇಲೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಬುಭೂಷ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್. ಬುಭೂಷ+ಯ+ತೇ. 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಸನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬುಭೂಷ್ಯತೇ. ಎಲ್ಲಾ ವಚನಪುರುಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ರೂಪ. ಬುಭೂಷಾಞ್ಚಕ್ರೇ। ಬುಭೂಷಿತಾ। ಬುಭೂಷಿಷ್ಯತೇ। ಬುಭೂಷ್ಯತಾಮ್। ಅಬುಭೂಷ್ಯತ। ಬುಭೂಷ್ಯೇತ। ಬುಭೂಷಿಷೀಷ್ಟ। (ಚಿಣ್) ಅಬುಭೂಷಿ। ಅಬುಭೂಷಿಷ್ಯತ॥ ಹೀಗೆ ಹತ್ತು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪಿಪಠಿಷ ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಂತಗಳು ಸಕರ್ಮಕವಾದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಮೇಲೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಮರಕೋಷಂ ಪಿಪಠಿಷತಿ ॥ ಅಮರಕೋಷಃ ಪಿಪಠಿಷ್ಯತೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಬೋಭೂಯ್ಯತೇ ॥ ಯಙನ್ತದಮೇಲೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಬೋಭೂಯ ಯಙನ್ತ. ಇದರಮೇಲೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಬೋಭೂಯ +ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್ ಬಂದು ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ 'ಅತೋ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಙಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಬೋಭೂಯ್ಯತೇ ಭಾವೇಪ್ರಯೋಗವಾದುದರಿಂದ ಒಂದೇ ರೂಪ. ಬೋಭೂಯಾಞ್ಚಕ್ರೇ। ಬೋಭೂಯಿತಾ। ಬೋಭೂಯಿಷ್ಯತೇ। ಬೋಭೂಯ್ಯತಾಮ್। ಅಬೋಭೂಯ್ಯತ। ಬೋಭೂಯ್ಯೇತ। ಬೋಭೂಯಿಷೀಷ್ಟ। ಅಬೋಭೂಯಿ। ಅಬೋಭೂಯಿಷ್ಯತ। ಹೀಗೆ ಹತ್ತು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಬೋಭೂಯತೇ ॥ ಯಙ್ಲುಗನ್ತದಮೇಲೆ ಭಾವೇಪ್ರಯೋಗ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬೋಭೂ ಯಙ್ಲುಗನ್ತ. ಇದರಮೇಲೆ ಭಾವೇಲಕಾರ ಬಂದರೆ, ಬೋಭೂ +ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್. ಬೋಭೂಯತೇ. ಬೋಭೂ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ, ಅವಾದೇಶ. ಬೋಭವಾಞ್ಚಕ್ರೇ। ಬೋಭವಿತಾ। 'ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್—' ಸೂತ್ರ ಬಂದರೆ ಬೋಭಾವಿತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬೋಭಾವಿಷ್ಯತೇ, ಬೋಭವಿಷ್ಯತೇ। ಬೋಭೂಯತಾಮ್। ಅಬೋಭೂಯತ। ಬೋಭೂಯೇತ। ಬೋಭಾವಿಷೀಷ್ಟ,

ಬೋಭವಿಷೀಷ್ಟ । ಅಬೋಭಾವಿ । ಅಬೋಭಾವಿಷ್ಯತ, ಅಬೋಭವಿಷ್ಯತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯಙನ್ತ, ಯಙ್ಲುಗನ್ತಗಳು ಸಕರ್ಮಕಗಳಾದರೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯಾನ್ತಗಳ ಮೇಲೂ ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗ, ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗ ರೂಪಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಧಾತುಗಳಮೇಲೆ ಆ ಪ್ರಯೋಗದ ರೂಪಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ । ಸ್ತೂಯತೇ ವಿಷ್ಣುಃ । ಸ್ತಾವಿತಾ, ಸ್ತೋತಾ । ಸ್ತಾವಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ತೋಷ್ಯತೇ । ಅಸ್ತಾವಿ । ಅಸ್ತಾವಿಷಾತಾಮ್ । ಅಸ್ತೋಷಾತಾಮ್ ॥

ಋ=ಗತೌ ॥ ಗುಣೋರ್ತಿ‌ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಿತಿ ಗುಣಃ । ಅರ್ಯತೇ । ಸ್ಮೃ=ಸ್ಮರಣೇ ॥ ಸ್ಮರ್ಯತೇ । ಸಸ್ಮರೇ । ಉಪದೇಶಗ್ರಹಣಾಚ್ಚಿಣ್ವದಿಟ್ । ಆರಿತಾ, ಅರ್ತಾ । ಸ್ಮಾರಿತಾ, ಸ್ಮರ್ತಾ ॥ ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ । ಸ್ರಸ್ಯತೇ । ಇದಿತಸ್ತು ನನ್ದ್ಯತೇ ॥ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ । ಇಜ್ಯತೇ ॥

ಷ್ಟುಞ್=ಸ್ತುತೌ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಸ್ತು+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್. 'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕ್ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದೀರ್ಘ. ಸ್ತೂಯತೇ । ಸ್ತೂಯೇತೇ । ಸ್ತೂಯನ್ತೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ತುಷ್ಟುವೇ । ಲುಟ್ ಲೃಟ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ವೃದ್ಧಿವಿಕಲ್ಪ. ಸ್ತಾವಿತಾ. ಅನಿಟಾದರೂ 'ಸ್ಯಸಿಚ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಇಡಾಗಮ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಅದರೊಡನೆ ಹೇಳಿದ ಇಡಾಗಮವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತೋತಾ । ಸ್ತಾವಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ತೋಷ್ಯತೇ । ಸ್ತೂಯತಾಮ್ । ಅಸ್ತೂಯತ । ಸ್ತೂಯೇತ । ಸ್ತಾವಿಷೀಷ್ಟ, ಸ್ತೋಷೀಷ್ಟ । ಅಸ್ತಾವಿ । ಅಸ್ತಾವಿಷ್ಯತ, ಅಸ್ತೋಷ್ಯತ ॥

ಋ=ಗತೌ. ಧಾತು. ಋ+ಯ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಗುಣೋರ್ತಿಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋವಿಗೆ ಗುಣ. ರಪರವಾಗಿ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಅರ್ಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಲುಟಿನಲ್ಲಿ ಗುಣ ಬರುವುದರಿಂದ ಅರ್ ಎಂದಾದಾಗ ಹಲನ್ತವಾದುದರಿಂದ 'ಸ್ಯಸಿಚ್—' ಸೂತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಹೇಗೆ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಉಪದೇಶೇ—' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಚ್ ಇದೆಯೋ ಆ ಅಜನ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ ಚಿಣಿನಂತೆ ಅಂಗಕಾರ್ಯ ಹೇಳಿದೆ. ಋ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಜನ್ತವಾದುದರಿಂದ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಆರಿತಾ । ಆರಿತಾರೌ । ಆರಿತಾರಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಧಾತು ಅನಿಟ್ ಆದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದು ಅರ್ತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೃಟಿನಲ್ಲಿ ಆರಿಷ್ಯತೇ। ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಇಡಾಗಮ ಬಾರದಿರುವಾಗ 'ಋದ್ಧನೋಃ ಸ್ಯೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಡಾಗಮ, ಗುಣ. ಅರಿಷ್ಯತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಅರ್ಯತಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸ್ಮೃ ಧಾತುವಿಗೂ ಋವಿನಂತೇ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಮರ್ಯತೇ। ಸಸ್ಮರೇ॥ ಸ್ಮಾರಿತಾ, ಸ್ಮರ್ತಾ। ಸ್ಮಾರಿಷ್ಯತೇ, ಸ್ಮರಿಷ್ಯತೇ। ಸ್ಮರ್ಯತಾಮ್। ಅಸ್ಮರ್ಯತ। ಸ್ಮರ್ಯೇತ। ಸ್ಮಾರಿಷೀಷ್ಟ। ಸ್ಮೃಷೀಷ್ಟ। ಅಸ್ಮಾರಿ। ಅಸ್ಮಾರಿಷ್ಯತ, ಅಸ್ಮರಿಷ್ಯತ॥

ಸ್ರಂಸು=ಅವಸ್ರಂಸನೇ. ಧಾತು. ಸನ್‌ಸ್+ಯ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಯಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ರಸ್ಯತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಟುನದಿ**= ಸಮೃದ್ಧೌ. ಧಾತು. ಇದು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ನನ್‌ದ್+ಯ+ತೇ. ಇದಿತ್ತಾದುದ ರಿಂದ 'ಅನಿದಿತಾಂ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನನ್ದ್ಯತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಂತೋಷಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಯಜ ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದಾಗ ಯಜ್+ಯ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ಇಅಜ್+ಯ+ತೇ. ಪೂರ್ವರೂಪ. ಇಜ್ಯತೇ. ಇಜ್ಯತಾಮ್, ಐಜ್ಯತ, ಇಜ್ಯೇತ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಪೂಜಿ ಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂಥರ್ಥ.

ತನು=ವಿಸ್ತಾರೇ. ಧಾತು. ತನ್+ಯ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತ್ವವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಕಿನಲ್ಲಿ ಆತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೮. ತನೋತೇರ್ಯಕಿ ॥ ೬-೪-೪೪ ॥

ಆಕಾರೋಽನ್ತಾದೇಶೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್। ತಾಯತೇ, ತನ್ಯತೇ ॥

ತನೋತೇಃ, ಯಕಿ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ವಿಡ್ವನೋರ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಆತ್', 'ಯೇ ವಿಭಾಷಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಾಷಾ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತನು ಧಾತುವಿಗೆ ಯಕ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆಕಾರವು ಅನ್ತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತಆ+ಯ+ತೇ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ತಾಯತೇ. ಆತ್ವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ತನ್ಯತೇ। ತೇನೇ। (ತಾನಿತಾ) ತನಿತಾ। (ತಾನಿಷ್ಯತೇ) ತನಿಷ್ಯತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ. ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ತಪ=ಸಂತಾಪೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ. 'ಪಾಪಂ (ನಪುಂಸಕ ಪ್ರ.ಏ.) ಪುರುಷಂ ತಪತಿ.' 'ಪಾಪೇನ ಪುರುಷಃ ತಪ್ಯತೇ.' **ಲಿಟ್** ॥ ತೇಪೇ। **ಲುಟ್** ॥ (ತಾಪಿತಾ) ತಪ್ತಾ ॥ **ಲೃಟ್** ॥ (ತಾಪಿಷ್ಯತೇ) ತಪ್ಸ್ಯತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲುಙ**ನಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತಪ್ ಧಾತುವಿನ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೫೯. ತಪೋಽನುತಾಪೇ ಚ ॥ ೩-೧-೬೫ ॥

ತಪಶ್ಚ್ಲೇಶ್ಚಿಣ್ ನ ಸ್ಯಾತ್ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ ಅನುತಾಪೇ ಚ। ಅನ್ವತಪ್ತ ಪಾಪೇನ।

ತಪಃ, ಅನುತಾಪೇ, ಚ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚ್ಲೇಃ', 'ಚಿಣ್ ತೇ ಪದಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಚಿಣ್', 'ನ ರುಧಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಚಕಾರದಿಂದ 'ಅಚಃ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ' ಪದವು ಸಮುಚ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ತಪ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಬಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ, ಅನುತಾಪ ರೂಪಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗಲೂ ಚಿಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಅನುತಾಪ ಅರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಚಿಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಚ್. ಅನು+ ಅತಪ್+ಸ್+ತ. 'ಝಲೋ ಝಲಿ' ಸಲೋಪ. ಅನ್ವತಪ್ತ. ಅನುತಾಪಾರ್ಥ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರಲು ಅನು ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಲ್ಲ. (ಅನ್ವತಾಪಿಷಾತಾಮ್) ಅನ್ವತಪ್ಸಾತಾಮ್। (ಅನ್ವತಾಪಿಷತ) ಅನ್ವತಪ್ಸತ। ಇತ್ಯಾದಿ. ಪಾಪವು ಪುರುಷನನ್ನು ಅನುತಾಪಗೊಳಿಸಿತು. ಪಾಪಂ (ಕರ್ತೃ) ಪುರುಷಂ (ಕರ್ಮ) ಅನ್ವತಾಪ್ಸೀತ್ ॥ ಪಾಪದಿಂದ ಪುರುಷನು ಅನುತಾಪಗೊಂಡನು. ಪಾಪೇನ ಪುರುಷಃ ಅನ್ವತಪ್ತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಘುಮಾಸ್ಥೇತೀತ್ವಮ್। ದೀಯತೇ। ಧೀಯತೇ। ದದೇ ॥

ಡುದಾಞ್=ದಾನೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ. ದಾ+ಯ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾಪಾಜಹಾತಿಸಾಂ ಹಲಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಾ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ದೀಯತೇ. ಧಾಞ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಹೀಗೆ ಈತ್ವ ಬಂದರೆ ಧೀಯತೇ। ಇತ್ಯಾದಿ. **ಲಿಟ್** ॥ ದದೇ। ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತರಿಯಂತೇ ರೂಪ. ಕಾರ್ಯವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. **ಲುಟ**ನಲ್ಲಿ ಅಜನ್ತವಾದುದರಿಂದ 'ಸ್ಯಸಿಚ್—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಾಸಿಗೆ ಇಡಾಗಮ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ ದಾ+ಇತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯುಕಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಆದನ್ತಧಾತುಗಳಿಗೆ ಯುಕಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೬೦. ಆತೋ ಯುಕ್ ಚಿಣ್ಕೃತೋಃ ॥ ೭-೩-೩೩ ॥

ಆದನ್ತಾನಾಂ ಯುಗಾಗಮಃ ಸ್ಯಾಚ್ಚಿಣಿ ಞ್ಣಿತಿ ಕೃತಿ ಚ । ದಾಯಿತಾ, ದಾತಾ । ದಾಯಿಷೀಷ್ಟ, ದಾಸೀಷ್ಟ । ಅದಾಯಿ । ಅದಾಯಿಷಾತಾಮ್ ॥ ಭಜ್ಯತೇ ॥

ಆತಃ, ಯುಕ್, ಚಿಣ್ಕೃತೋಃ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಅಂಗಸ್ಯ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಆತಃ' ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದನ್ತಲಾಭ. 'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ 'ಞ್ಣಿತಿ' ಎಂಬುದು ಕೃತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಞಿತ್, ಣಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಚಿಣ್ ಮತ್ತು ಞಿತ್, ಣಿತ್ತಾದ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಕ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುಕಿನಲ್ಲಿ ಯ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದನ್ತಕ್ಕೆ ಅನ್ತ್ಯಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದಾ+ಇತಾ, ಎಂದಿರುವಾಗ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ ಚಿಣ್ಪರದಲ್ಲಿದೆಯೆಂದು ಯುಕ್ ಬಂದರೆ ದಾಯ್+ಇತಾ=ದಾಯಿತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ದಾತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವದಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪ.

ಲೃಟ್ ॥ ದಾಯಿಷ್ಯತೇ, ದಾಸ್ಯತೇ । ದೀಯತಾಮ್ । ಅದೀಯತ । ದೀಯೇತ । ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ॥ ದಾಯಿಷೀಷ್ಟ, ದಾಸೀಷ್ಟ । ಲುಙ್ ॥ ಅದಾಯಿ । ಇಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಚಿಣ್ಪರವಾದುದರಿಂದ ಯುಕ್. ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು. ಅದಾಯಿಷಾತಾಮ್ । ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ 'ಅದಾಸಾತಾಮ್' ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸ್ಥಾಘ್ವೋರಿಚ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವ. ಅದಿಷಾತಾಮ್, ಅದಾಯಿಷತ, ಅದಿಷತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ದಾಞ್ ಧಾತುವಿಗೂ ಹೀಗೆ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳು. ಅಧಾಯಿ । ಅಧಾಯಿಷಾತಾಮ್, ಅಧಿಷಾತಾಮ್। ಅಧಾಯಿಷತ, ಅಧಿಷತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಭಞ್ಜೋ=ಆಮರ್ದನೇ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ. ಭನ್ಜ್+ಯ+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲಃ—' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾನಕಾರಲೋಪ. ಭಜ್ಯತೇ । ಭಜ್ಯೇತೇ । ಭಜ್ಯನ್ತೇ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ನಲೋಪವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಞ್ಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ನಲೋಪವಿಕಲ್ಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೬೧. ಭಞ್ಜೇಶ್ಚ ಚಿಣಿ ॥ ೬-೪-೩೩ ॥

ನಲೋಪೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಅಭಾಜಿ, ಅಭಞ್ಜಿ ॥ ಲಭ್ಯತೇ ॥

ಭಞ್ಜೇಃ, ಚ, ಚಿಣಿ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನ' ಎಂಬ ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕಪದವೂ 'ಲೋಪಃ' ಪದವೂ, 'ಜಾನ್ತನಶಾಂ ವಿಭಾಷಾ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವಿಭಾಷಾ' ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭಞ್ಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಚಿಣ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭಞ್ಜ್ + ಚ್ಲಿ + ತ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಚಿಣ್ ಭಾವಕರ್ಮಣೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್. 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಭಞ್ಜ್ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಲೋಪ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದರೆ ಅಭಜ್ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. ಅಭಾಜಿ । ನಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಭಞ್ಜಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಭಂಕ್ಷಾತಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ.

ಡುಲಭ್ಷ್ = ಪ್ರಾಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಲಭ್ಯತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಬಂದಾಗ ಅಲಭ್ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಲಭ್ ಧಾತುವಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೬೨. ವಿಭಾಷಾ ಚಿಣ್ಣಮುಲೋಃ ॥ ೭-೧-೬೯ ॥

ಲಭೇರ್ನುಮಾಗಮೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಅಲಮ್ಭಿ, ಅಲಾಭಿ ॥

ಇತಿ ಭಾವಕರ್ಮಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಲಭೇಶ್ಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಲಭೇಃ', 'ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ನುಮ್' ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲಭ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಚಿಣ್, ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಚಿಣ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅಲನ್ಭ್ + ಇ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣ. ಅಲಮ್ಭಿ । ನುಮಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ವೃದ್ಧಿ. ಅಲಾಭಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲಪ್ಸಾತಾಮ್ । ಅಲಪ್ಸತ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

೧೦. ಅಥ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಯದಾ ಕರ್ಮೈವ ಕರ್ತೃತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಿತಂ ತದಾ ಸಕರ್ಮಕಾಣಾಮಪ್ಯಕರ್ಮಕತ್ವಾತ್ ಕರ್ತರಿ ಭಾವೇ ಚ ಲಕಾರಃ ॥

ಕಾರಕಗಳು ಆರು ವಿಧವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಕಾರಕ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃಕಾರಕವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದೆ. ಕರ್ತೃಕಾರಕದ ವ್ಯಾಪಾರಾಧೀನವಾಗಿ

ಇತರ ಕಾರಕಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. 'ಚೈತ್ರಃ ವಹ್ನಿನಾ ಸ್ಥಾಲ್ಯಾಂ ತಂಡುಲಂ ಪಚತಿ.' ಚೈತ್ರನು ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ತಪ್ಪಲೆಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಬೇಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಾಕಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ, ಕರಣ, ಅಧಿಕರಣ, ಕರ್ಮಕಾರಕಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ತೋರುತ್ತದೆ. ಚೈತ್ರನ ವ್ಯಾಪಾರ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವಹ್ನ್ಯಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ಚನ್ನಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆಯೆಂದು ಸೂಚಿಸಲು ಅವುಗಳಿಗೂ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡುವುದಿದೆ. ಬೆಂಕಿ ಚನ್ನಾಗಿ ಉರಿದು ಅಡಿಗೆಯಾಗುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅದರ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಕೊಟ್ಟು ಕರಣವಾದ ಅದಕ್ಕೇ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆವಾಗ 'ವಹ್ನಿಃ ಪಚತಿ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇ ತಪ್ಪಲೆಯ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಹೇಳಲು ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. 'ಸ್ಥಾಲೀ ಪಚತಿ.' ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅಕ್ಕಿಯೇ ಚನ್ನಾಗಿದ್ದು ಬೇಗ ಅನ್ನವಾಗುವುದಾದರೆ ಕರ್ಮವಾದ ತಂಡುಲಕ್ಕೇ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷಾಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆಗ 'ತಂಡುಲಃ ಪಚ್ಯತೇ' (ಸ್ವಯಮೇವ) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. 'ಚೈತ್ರಃ ತಂಡುಲಂ ಪಚತಿ.' ಇದು ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗ. ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃತ್ವ ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಲಕಾರವು ಕರ್ತೃಭೂತವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆಗ ಕರ್ಮವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತು ಅಕರ್ಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ಲಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ 'ಯದಾ ಕರ್ಮೈವ—' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾವಾಗ ಕರ್ಮವೇ ಕರ್ತೃವೆಂದು ಎಣಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆಗ ಸಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳೂ ಅಕರ್ಮಕ ಧಾತುಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ಲಕಾರ ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ತಂಡುಲವೇ ಕರ್ತೃವೆಂದು ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಪಚ್ ಧಾತು ಅಕರ್ಮಕವಾಯಿತು. ಆಗ ಅದರಮೇಲೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಭಾವದಲ್ಲಿಯೂ ಲಕಾರಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಪಚ್+ಲಟ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೬೩. ಕರ್ಮವತ್ಕರ್ಮಣಾ ತುಲ್ಯಕ್ರಿಯಃ ॥ ೩–೧–೮೭ ॥

ಕರ್ಮಸ್ಥಯಾ ಕ್ರಿಯಯಾ ತುಲ್ಯಕ್ರಿಯಃ ಕರ್ತಾ ಕರ್ಮವತ್ ಸ್ಯಾತ್ । ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶೋಽಯಮ್ । ತೇನ ಯಗಾತ್ಮನೇಪದಚಿಣ್ ಚಿಣ್ವದಿಟಃ ಸ್ಯುಃ । ಪಚ್ಯತೇ ಫಲಮ್ । ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠಮ್ । ಅಪಾಚಿ । ಅಭೇದಿ । ಭಾವೇ, ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠೇನ ॥

ಇತಿ ಕರ್ಮಕರ್ತೃಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಕರ್ಮವತ್, ಕರ್ಮಣಾ, ತುಲ್ಯಕ್ರಿಯಃ || ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕರ್ತರಿ' ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಕರ್ಮಣಾ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಕರ್ಮಸ್ಥ ಕ್ರಿಯಯಾ' (ಕರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ) ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕರ್ಮಕಾರಕದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದ ಸಮಾನವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯಿರುವ ಕರ್ತೃವು ಕರ್ಮದಂತೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಅತಿದೇಶ ಸೂತ್ರ. ಅತಿದೇಶದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಿದೆ—ಶಾಸ್ತ್ರಾತಿದೇಶ, ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ ಅತಿದೇಶದಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕರ್ಮಣಿ ಲಕಾರದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. 'ಚೈತ್ರಃ ತಂಡುಲಂ ಪಚತಿ.' ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮ ತಂಡುಲ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯೆಂದರೆ ವಿಕ್ಲಿತ್ತಿ (ಮೆತ್ತಗಾಗುವಿಗೆ). ಕರ್ಮ ಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ವಿಕ್ಲಿತ್ತಿಕ್ರಿಯೆಗೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮವೇ ಕರ್ತೃವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯೂ ಕರ್ಮರೂಪಕರ್ತೃವಿನಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿಯೆಯೂ ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಯಕ್, ಆತ್ಮನೇಪದ, ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಚಿಣ್, ಸ್ಯಸಿಚ್‌ಸೀಯುಟ್‌ತಾಸ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚಿಣ್ವದ್ಭಾವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. (ಚೈತ್ರೇಣ) 'ತಂಡುಲಃ ಪಚ್ಯತೇ' (ಸ್ವಯಮೇವ) ಅಕ್ಕಿ ತಾನಾಗಿ ಬೇಯುತ್ತದೆ. 'ಪಚ್ಯತೇ ಫಲಮ್.' ಹಣ್ಣು ತಾನಾಗಿ ಮಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಗತಪುರುಷವಚನಾದಿಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಫಲೇ ಪಚ್ಯೇತೇ || ಫಲಾನಿ ಪಚ್ಯನ್ತೇ|| ತ್ವಂ ಪಚ್ಯಸೇ || ಅಹಂ ಪಚ್ಯೇ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠಮ್ || ಸೌದೆ ತಾನಾಗಿ ಸೀಳಾಗುತ್ತದೆ. ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಿಣ್ ಬಂದರೆ ಅಪಾಚಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಚಿಣ್ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ 'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ. 'ಚಿಣೋ ಲುಕ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಅಭಿದ್+ಇ+ತ. ತಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಹೀಗೆ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದಾಗ ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗದಂತೆಯೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ. ಕರ್ಮಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳೂ ಅಕರ್ಮಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕರ್ತರಿಯಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದಾಗ ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಿದ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಭಾವೇಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಬಂದರೆ ಭಿದ್ಯತೇ ಕಾಷ್ಠೇನ, ಪಚ್ಯತೇ ಫಲೇನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ಕರ್ಮಕರ್ತೃವಿನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮರೂಪಕರ್ತೃ ಅಭಿಹಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಗಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕ್ರಿಯಾ ಅಭಿಹಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳಿಲ್ಲ. ಹತ್ತು ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದೇ ರೂಪ. ಹೀಗೆ ಇತರ ಧಾತುಗಳ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

೧೧. ಅಥ ಲಕಾರಾರ್ಥಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ವಿಶೇಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲೃಟ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೬೪. ಅಭಿಜ್ಞಾವಚನೇ ಲೃಟ್ ॥ ೩-೨-೧೧೨ ॥

ಸ್ಮೃತಿಬೋಧಿನ್ಯುಪಪದೇ ಭೂತಾನದ್ಯತನೇ ಧಾತೋರ್ಲೃಟ್ । ಲಙೋಽಪವಾದಃ ॥ ವಸ=ನಿವಾಸೇ । ಸ್ಮರಸಿ ಕೃಷ್ಣ ಗೋಕುಲೇ ವತ್ಸ್ಯಾಮಃ । ಏವಂ ಬುಧ್ಯಸೇ, ಚೇತಯಸೇ ಇತ್ಯಾದಿಪ್ರಯೋಗೇಽಪಿ ॥

ಲಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಧಿ, ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್, ವರ್ತಮಾನಕಾಲವಿಶೇಷ ಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಈಗ ಆ ಲಕಾರಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಭಿಜ್ಞಾ ಎಂದರೆ ಸ್ಮೃತಿ. ಅಭಿಜ್ಞಾ ಉಚ್ಯತೇ ಬೋಧ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಅಭಿಜ್ಞಾ ವಚನಂ ॥ ತಸ್ಮಿನ್. 'ಭೂತೇ' ಅಧಿಕಾರ. 'ಅನದ್ಯತನೇ ಲಙ್' ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅನದ್ಯತನೇ' ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸ್ಮೃತಿಬೋಧಕಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿ ಇರುವಾಗ (ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವಾಗ) ಭೂತಾನದ್ಯತನಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಲೃಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಲೃಟಿಗೆ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಈಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕಳೆದ ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯಿಂದ ಬರುವ ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯ ವರೆಗಿನ ಕಾಲ ಅದ್ಯತನವೆಂದೂ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದುದು ಅನದ್ಯತನವೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಭೂತಾನದ್ಯತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲಙ್ ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. **ವಸ** ಧಾತು. ವಾಸಮಾಡುವುದು ಅರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ: ಸ್ಮರಸಿ ಕೃಷ್ಣ ಗೋಕುಲೇ ವತ್ಸ್ಯಾಮಃ ॥ ಗೋಕುಲದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಿದೆವಷ್ಟೆ, ಕೃಷ್ಣ ಜ್ಞಾಪಕವಿದೆಯೇ? ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿಜ್ಞಾವಚನ ಸ್ಮರಸಿ ಎಂಬ ಪದ. ಇದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಙಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಲೃಟ್ ಬಂದಿದೆ. ವಸ್+ಸ್ಯ+ಮಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಸಃ ಸ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕೇ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. 'ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ' ದೀರ್ಘ. ವತ್ಸ್ಯಾಮಃ । ಎಂದಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಬುಧ್ಯಸೇ, ಚೇತಯಸೇ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳು ಸ್ಮೃತಿವಾಚಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಭೂತಾನದ್ಯತನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲೃಟ್ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರ.

೭೬೫. ನ ಯದಿ ॥ ೩-೨-೧೧೩ ॥

ಯದ್ಯೋಗೇ ಉಕ್ತಂ ನ। ಅಭಿಜಾನಾಸಿ ಕೃಷ್ಣ ಯದ್ವನೇ ಅಭುಞ್ಜ್ಮಹಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಯದಿ ಸಪ್ತಮೀ. ಯಚ್ಛಬ್ದದ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಅಭಿಜ್ಞಾ ವಚನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಲೃಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅನದ್ಯತನಭೂತದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಲಙ್ ಲಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಅಭಿಜಾನಾಸಿ—' ಉದಾಹರಣೆ. ಯಚ್ಛಬ್ಧಯೋಗವಿರುವುದ ರಿಂದ ಲೃಟ್ ಬರಲಿಲ್ಲ. ವನದಲ್ಲಿ ಏನು ಊಟಮಾಡಿದೆವೋ ಅದನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳು ವಿಯಷ್ಟೆ, ಎಂದರ್ಥ.

•

ಸ್ಮ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಲಟ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೬೬. ಲಟ್ ಸ್ಮೇ || ೩-೨-೧೧೮ ||

ಲಿಟೋಽಪವಾದಃ । ಯಜತಿ ಸ್ಮ ಯುಧಿಷ್ಠಿರಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸ್ಮ ಎಂಬುದು ಭೂತಕಾಲದ್ಯೋತಕ ಅವ್ಯಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸ್ಮ ಶಬ್ದಯೋಗವಿರುವಾಗ ಲಿಟ್ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನದ್ಯತನ ಪರೋಕ್ಷಭೂತದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ಮ ಶಬ್ದವಿದ್ದರೆ ಅದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಜತಿ ಸ್ಮ ಯುಧಿಷ್ಠಿರಃ || ಯುಧಿಷ್ಠಿರನು ಯಾಗಮಾಡಿದ್ದನಂತೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಭೂತಕಾಲಿಕಲಕಾರ ತಿಳಿಯದಿದ್ದಾಗ ಲಟ್ ಪ್ರಯೋಗದೊಡನೆ ಸ್ಮ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ.

ವರ್ತಮಾನಸಾಮೀಪ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಕಾರ ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ.

೭೬೭. ವರ್ತಮಾನಸಾಮೀಪ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನವದ್ವಾ || ೩-೩-೧೩೧ ||

ವರ್ತಮಾನೇ ಯೇ ಪ್ರತ್ಯಯಾ ಉಕ್ತಾಸ್ತೇ ವರ್ತಮಾನಸಾಮೀಪ್ಯೇ ಭೂತೇ ಭವಿಷ್ಯತಿ ಚ ವಾ ಸ್ಯುಃ । ಕದಾಗತೋಽಸಿ । ಅಯಮಾಗಚ್ಛಾಮಿ, ಅಯಮಾಗಮಂ ವಾ । ಕದಾ ಗಮಿಷ್ಯಸಿ । ಏಷ ಗಚ್ಛಾಮಿ, ಗಮಿಷ್ಯಾಮಿ ವಾ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಮೀಪಮೇವ ಸಾಮೀಪ್ಯಂ || ಸಮೀಪ, ಸಾಮೀಪ್ಯ ಎಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—'ವರ್ತಮಾನೇ ಲಟ್' ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ 'ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಮ್' ಈ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಯಾವ ಅರ್ಥ ವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮೇಲೆ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಆಯಾಯ ಅರ್ಥವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಪ್ರಕೃತಿಗಳ ಮೇಲೆ ವರ್ತಮಾನಸಮೀಪಕಾಲವಾಚಕವಾದ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲ ದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಕದಾ ಆಗತೋಽಸಿ ? ಬಂದಿರುವವನನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಶ್ನವಾಕ್ಯ. ಯಾವಾಗ ಬಂದಿರುವಿ ? ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ. ಅಯಮಾಗಚ್ಛಾಮಿ,

ಅಯಮಾಗಮಂ ವಾ || ಈ ನಾನು ಈಗತಾನೇ ಬಂದೆನು. ವರ್ತಮಾನಸಮೀಪವಾದ ಭೂತಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಬಂದಿದೆ. ಇದು ವಿಕಲ್ಪವೆಂದುದರಿಂದ ಆಗಮಂ ಎಂದು ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಙ್ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ವರ್ತಮಾನಸಮೀಪವಾದ ಭೂತಕಾಲ ದಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ಲಟನ್ನು ಹೇಳಿ ವರ್ತಮಾನಸಮೀಪವಾದ ಭವಿಷ್ಯ ತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕದಾ ಗಮಿಷ್ಯಸಿ ? ಯಾವಾಗ ಹೋಗುತ್ತೀಯೆಂದು ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿನ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಏಷ ಗಚ್ಛಾಮಿ, ಗಮಿಷ್ಯಾಮಿ ವಾ || ಇದು ಉತ್ತರ. ಈ ನಾನು ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. ವರ್ತಮಾನಸಮೀಪ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ವಾಚಕ ಲಟ್ ಬಂದಿದೆ. ಇದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಭವಿಷ್ಯತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಲೃಟೇ ಬಂದರೆ ಗಮಿ ಷ್ಯಾಮಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಭೂತಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿಸಾಮೀಪ್ಯ ಸೂಚಿಸಲು ವರ್ತಮಾನಕಾಲವಾಚಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವದಲ್ಲಿ ಲಿಙ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.

೭೭೮. ಹೇತುಹೇತುಮತೋರ್ಲಿಙ್ || ೩-೩-೧೫೬ ||

ವಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಕೃಷ್ಣಂ ನಮೇಚ್ಚೇತ್ಸುಖಂ ಯಾಯಾತ್ | ಕೃಷ್ಣಂ ನಂಸ್ಯತಿ ಚೇತ್ಸುಖಂ ಯಾಸ್ಯತಿ | (ಭವಿಷ್ಯತ್ಯೇವೇಷ್ಯತೇ) ನೇಹ | ಹನ್ತೀತಿ ಪಲಾಯತೇ || ವಿಧಿನಿಮನ್ತ್ರಣೇತಿ ಲಿಙ್ || ವಿಧಿಃ ಪ್ರೇರಣಂ, ಭೃತ್ಯಾದೇ ರ್ನಿಕೃಷ್ಟಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ತನಮ್| ಯಜೇತ || ನಿಮನ್ತ್ರಣಂ ನಿಯೋಗಕರಣಮ್, ಆವಶ್ಯಕೇ ಶ್ರಾದ್ಧಭೋಜನಾದೌ ದೌಹಿತ್ರಾದೇಃ ಪ್ರವರ್ತನಮ್ | ಇಹ ಭುಞ್ಜೀತ || ಆಮನ್ತ್ರಣಂ ಕಾಮಚಾರಾನುಜ್ಞಾ | ಇಹಾಸೀತ || ಅಧೀಷ್ಟಂ ಸತ್ಕಾರಪೂರ್ವಕೋವ್ಯಾಪಾರಃ| ಪುತ್ರಮಧ್ಯಾಪಯೇದ್ಭವಾನ್|| ಸಂಪ್ರಶ್ನಃ ಸಂಪ್ರಧಾರಣಮ್ | ಕಿಂ ಭೋ ವೇದಮಧೀಯೀಯ ಉತ ತರ್ಕಮ್ | ಪ್ರಾರ್ಥನಂ ಯಾಚ್ಞಾ | ಭೋ ಭೋಜನಂ ಲಭೇಯ | ಏವಂ ಲೋಟ್ ||

ಇತಿ ಲಕಾರಾರ್ಥಪ್ರಕ್ರಿಯಾ

ಹೇತುಹೇತುಮತೋಃ, ಲಿಙ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹೇತು, ಹೇತುಮತ್ತಾದ ಕಾರ್ಯವು ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಿಙ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೇತು ವೆಂದರೆ ಕಾರಣ. ಹೇತುಮತ್ ಅಂದರೆ ಕಾರಣವುಳ್ಳದ್ದು ಕಾರ್ಯ. ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಭಾವ ತೋರುವಾಗ ಲಿಙ್ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದರ್ಥ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಲೃಟ್ ಬರುತ್ತದೆ 'ಕೃಷ್ಣಂ ನಮೇತ್ ಚೇತ್ ಸುಖಂ ಯಾಯಾತ್.' ಇದು ಉದಾಹರಣೆ. ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರೆ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದಿಯಾನು. ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನ ನಮಸ್ಕಾರ ಸುಖಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ (ಹೇತು). ಕೃಷ್ಣನಮಸ್ಕಾರದಿಂದ ಸುಖಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದ ರಿಂದ ಅದು ಕಾರ್ಯ (ಹೇತುಮತ್). ಆದುದರಿಂದ ಲಿಙ್ ಬಂದಿದೆ. ಇದು ಬಾರದಿ

ದ್ದಾಗ ಲೃಟ್ ಎಂದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಕೃಷ್ಣಂ ನಂಸ್ಯತಿ—' ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ನಿಯಮಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಲಿಙ್ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥವೇ ತೋರುತ್ತಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಲಿಙ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನೇಹ. 'ಹನ್ತೀತಿ ಪಲಾಯತೇ.' ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆಂದು ಓಡುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣಭಾವ ತೋರಿದರೂ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಲಿಙ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭವಿಷ್ಯತ್ ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ ಲೃಟ್ ಕೂಡಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಧಿನಿಮನ್ತ್ರಣೇತಿ ಲಿಙ್ ॥ ವಿಧಿನಿಮನ್ತ್ರಣಾಮನ್ತ್ರಣಾಧೀಷ್ಟಸಂಪ್ರಶ್ನಪ್ರಾರ್ಥನೇಷು ಲಿಙ್ ॥ ಇದು ಹಿಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ. (ಸೂ. ೪೨೬) ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿಧ್ಯಾದಿಗಳ ಅರ್ಥಗಳು ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಈಗ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿಧಿಯೆಂದರೆ ಪ್ರೇರಣೆ; ಅಂದರೆ ತನಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವವನನ್ನು (ಸೇವಕ) ಯಾವುದಾದರೂ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವುದು. ಉದಾ.—**ಯಜೇತ**। ಯಾಗಮಾಡು. ಶ್ರುತಿಹೇಳುವ ಮಾತೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಅದು ನಮಗೆ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. **ನಿಮನ್ತ್ರಣಂ**=ನಿಯೋಗಕರಣಮ್. ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಶ್ರಾದ್ಧಭೋಜನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊಮ್ಮಗ ಮುಂತಾದವರ ಪ್ರವರ್ತನೆ. ಶ್ರಾದ್ಧಭೋಜನಕ್ಕೆ ಮೊಮ್ಮಗನು ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಹ ಭುಞ್ಜೀತ ॥ ಉದಾಹರಣೆ. ಶ್ರಾದ್ಧ ಊಟಮಾಡಿ ಎಂದರ್ಥ. ಆಮನ್ತ್ರಣವೆಂದರೆ ಇಷ್ಟಬಂದಂತೆ ಒಪ್ಪುವುದು. ಅಭಿಲಾಷಾವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಮತಿ ಕೊಡುವುದು. 'ಇಹ ಆಸೀತ.' ಇಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿರಿ. ಅಧೀಷ್ಟವೆಂದರೆ ಸತ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾದ ವ್ಯಾಪಾರ. 'ಪುತ್ರಂ ಅಧ್ಯಾಪಯೇತ್ ಭವಾನ್.' ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಸಮೀಪ ಮಗನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಗೌರವದಿಂದ ಹೇಳುವ ಮಾತು. ತಾವು ಮಗನನ್ನು ಓದಿಸಬೇಕು. ಸಂಪ್ರಶ್ನವೆಂದರೆ ನಿಶ್ಚಯಮಾಡುವುದು. 'ಕಿಂ ಭೋ ವೇದಮಧೀಯೀಯ ಉತ ತರ್ಕಮ್?' ವೇದವನ್ನು ಓದಲೇ ಅಥವಾ ತರ್ಕವನ್ನು ಓದಲೇ? ಇಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯವಿಷಯಕ ಪ್ರಶ್ನೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೆಂದರೆ ಬೇಡುವುದು. 'ಭೋ ಭೋಜನಂ ಲಭೇಯ.' ಸ್ವಾಮಿ, (ತಮ್ಮಿಂದ) ಊಟ ಸಿಗುತ್ತದೆಯೇ? ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ಪ್ರವರ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಲಿಙ್ ಹೇಳುವುದುಚಿತವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರು ನಿರ್ಧರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ವಿಧ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಙ್ ಬರುವುದಲ್ಲದೇ ಲೋಟ್ ಲಕಾರವೂ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಣಿಜನ್ತಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.